

พัฒนาการของชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงก่อนพุทธศตวรรษที่ 24 จากหลักฐานโบราณคดี

โดย

นางสาวอมรรัตน์ พียะกุล

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์

ภาควิชาโบราณคดี

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2551

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

พัฒนาการของชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงก่อนพุทธศตวรรษที่ 24 จากหลักฐานโบราณคดี

โดย

นางสาวอมรรัตน์ พียะกุล

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์

ภาควิชาโบราณคดี

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2551

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

**DEVELOPMENT OF ANCIENT SETTLEMENTS IN PHATTHALUNG PROVINCE PRIOR
TO THE MID 18TH CENTURY BASED ON ARCHAEOLOGICAL EVIDENCE**

By

Amornrat Piyakul

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree

MASTER OF ARTS

Department of Archaeology

Graduate School

SILPAKORN UNIVERSITY

2008

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้วิทยานิพนธ์เรื่อง “พัฒนาการของชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงก่อนพุทธศตวรรษที่ 24 จากหลักฐานโบราณคดี” เสนอโดย นางสาวอมรรัตน์ พิชะกุล เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี สมัยประวัติศาสตร์

.....

(รองศาสตราจารย์ ดร.ศิริชัย ชินะตั้งกูร)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่.....เดือน..... พ.ศ.....

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

1. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ มยุรี วีระประเสริฐ
2. อาจารย์ ดร.อมรา ศรีสุชาติ

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ

(ศาสตราจารย์ ดร.ผาสุข อินทราวุธ)

...../...../.....

..... กรรมการ

(อาจารย์ เขมชาติ เทพไชย)

...../...../.....

..... กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ มยุรี วีระประเสริฐ)

...../...../.....

..... กรรมการ

(อาจารย์ ดร.อมรา ศรีสุชาติ)

...../...../.....

47101203 : สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์

คำสำคัญ : ชุมชนโบราณ/พัฒนาการทางวัฒนธรรม/พัทลุง

อมรรัตน์ พิชะกุล : พัฒนาการของชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงก่อนพุทธศตวรรษที่ 24 จากหลักฐานโบราณคดี. อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ : ผศ.มยุรี วีระประเสริฐ และ อ.ดร.อมรา ศรีสุชาติ. 464 หน้า.

วิทยานิพนธ์นี้มีจุดมุ่งหมายสำคัญเพื่อศึกษาพัฒนาการทางวัฒนธรรมและบทบาทความสำคัญของชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงก่อนพุทธศตวรรษที่ 24 ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาได้มาจากหลักฐานโบราณคดีประเภทต่างๆ ได้แก่ โบราณวัตถุ โบราณสถานที่พบจากการสำรวจแหล่งโบราณคดีในจังหวัดพัทลุง

ผลการศึกษาพบร่องรอยการอยู่อาศัยของชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงซึ่งสามารถแบ่งพัฒนาการของชุมชนออกได้เป็น 3 สมัย คือ ชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินใหม่ (4,000-2,000 ปีมาแล้ว) มีลักษณะเป็นสังคมของป่า-ล่าสัตว์ ชุมชนสมัยประวัติศาสตร์ตอนต้น (พุทธศตวรรษที่ 13-18) พบว่าชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงมีความสัมพันธ์กับชุมชนร่วมสมัยในวัฒนธรรมศรีวิชัย และวัฒนธรรมทวารวดี ต่อมาชุมชนสมัยประวัติศาสตร์ร่วมสมัยสุโขทัย-อยุธยา (พุทธศตวรรษที่ 19-ต้นพุทธศตวรรษที่ 24) พบว่ามีการอยู่อาศัยของชุมชนหนาแน่นขึ้น ช่วงเวลานี้ชุมชนอยู่ภายใต้อิทธิพลทางการเมืองของกรุงศรีอยุธยา

ส่วนบทบาทความสำคัญของชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงพบว่าช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 ชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงมีฐานะเป็นชุมชนบริวารของเมืองสทิงพระมีหน้าที่จัดหาทรัพยากรธรรมชาติให้แก่เมืองสทิงพระ ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา ชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงมีบทบาทความสำคัญมากขึ้นในด้านเศรษฐกิจ ด้านการเมืองการปกครอง และด้านศาสนา

ภาควิชาโบราณคดี

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2551

ลายมือชื่อนักศึกษา.....

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ 1. 2.

47101203 : MAJOR : HISTORICAL ARCHAEOLOGY

KEY WORD : ANCIENT SETTLEMENTS/CULTURAL DEVELOPMENT/PHATTHALUNG

AMORN RAT PIYAKUL : DEVELOPMENT OF ANCIENT SETTLEMENTS IN

PHATTHALUNG PROVINCE PRIOR TO THE MID 18TH CENTURY BASED ON

ARCHAEOLOGICAL EVIDENCE. THESIS ADVISORS : ASST.PROF. MAYUREE

VEERAPRASERT AND AMARA SRISUCHAT, Ph.D. 464 pp.

The purpose of this research is to study the cultural development and the important roles of ancient communities in Phatthalung Province prior to the mid 18th Century A.D. from archaeological evidence found in the area of Phatthalung Province.

Result of the research indicates that there are traces of ancient communities in Phatthalung Province which can be divided into 3 periods as follows:

1. The Prehistoric period (4,000-2,000 years ago). The communities during this period had the characteristic of a hunting-gathering society.

2. The Early historic period (8th-13th Century A.D.). There was evidence of cultural relation with the contemporary communities such as the Srivijaya and the Dvaravati.

3. The Historic period (14th- 18th Century A.D.). communities during this period went under the political control of the Ayutthaya kingdom.

Regarding the role of these ancient communities, it is likely that before the 14th Century A.D., they became vassal of Satingpra and provide natural resources to Satingpra. From the 14th Century A.D., these communities in Phatthalung Province had taken more important role in many aspects such as economic, politic, and religion.

Department of Archaeology

Graduate School, Silpakorn University

Academic Year 2008

Student's signature

Thesis Advisors' signature 1. 2.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยดีจากการสนับสนุนและความช่วยเหลือจากบุคคลและหน่วยงานต่างๆ ที่ให้ความอนุเคราะห์แก่ผู้วิจัย จึงขอถือโอกาสขอบพระคุณบุคคลดังต่อไปนี้

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ มยุรี วีระประเสริฐ อาจารย์ผู้ควบคุมวิทยานิพนธ์ ผู้กรุณาให้คำปรึกษาตรวจแก้ไขวิทยานิพนธ์และให้คำแนะนำแนวทางสำหรับการวิจัย อาจารย์ ดร.อมรา ศรีสุชาติ ผู้อำนวยการสำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อาจารย์ที่ปรึกษาร่วมที่กรุณาตรวจแก้ไขวิทยานิพนธ์ฉบับนี้พร้อมทั้งให้คำแนะนำอันเป็นประโยชน์ ศาสตราจารย์ ดร.ผาสุข อินทราวุธ อาจารย์ที่ปรึกษาผู้อบรมสั่งสอนวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ให้แก่ผู้วิจัยและกรุณาให้คำแนะนำอันมีค่าในการปรับปรุงแก้ไขวิทยานิพนธ์ อีกทั้งณอาจารย์ในภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากรทุกท่าน กรุณาถ่ายทอดความรู้ด้านโบราณคดีแขนงต่างๆ อันเป็นเครื่องมือให้แก่ผู้วิจัยสำหรับการทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

อาจารย์ปวิรรต ธรรมาปริชากร นักวิชาการประจำพิพิธภัณฑสถานเครื่องถ้วยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ผู้กรุณาอบรมความรู้เกี่ยวกับเครื่องถ้วยในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ให้แก่ผู้วิจัย คุณรัตนา ทองย้อย นักวิชาการศึกษา 6 สถาบันวิจัยสารสนเทศภูมิศาสตร์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม คณะการจัดการสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ กรุณาจัดทำแผนที่ประกอบในวิทยานิพนธ์

คุณบุษกร จินะเจริญ ผู้อำนวยการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สงขลา คุณสารัท ชะลอสันติสกุล นักโบราณคดีประจำสำนักศิลปากรที่ 14 นครศรีธรรมราช อาจารย์พยุง ณ พัทลุง โรงเรียนสตรีพัทลุง อาจารย์กิตติพันธุ์ ดีเพ็ง โรงเรียนพรหมพิณีชัยบุรี พระครูสิทธิการโสภณ เจ้าอาวาสวัดแจ้งอำเภอเมืองพัทลุง พระครูกาเดิม เจ้าอาวาสวัดเขียนบางแก้ว อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง คุณสุนัย และคุณยอดคนัย สุขเกษม ผู้กรุณาให้ความอนุเคราะห์ในการเก็บข้อมูลและถ่ายภาพโบราณวัตถุ

เพื่อนๆ พี่ๆ และน้องๆ ปริญญาโทและปริญญาเอกทุกคนผู้เป็นทั้งเพื่อนร่วมเรียนและร่วมเล่นตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาในมหาวิทยาลัยศิลปากร ทำให้ชีวิตการเป็นนักศึกษาปริญญาโทของผู้วิจัยไม่เจียบเหงานเกินไป

คุณมาริสา เจริญสมบัติ กรุณาช่วยตรวจพิสูจน์อักษร ช่วยเหลือในการจัดรูปแบบวิทยานิพนธ์ให้ถูกต้องตามระเบียบของบัณฑิตวิทยาลัย

สุดท้ายที่สำคัญที่สุด คือ คุณชัยวุฒิ-ทิพวัลย์ พิชะกุล และคุณนันทพร-ประเชิญ ศรีผุดผ่อง ผู้มีพระคุณอย่างหาที่สุดมิได้ต่อผู้วิจัย เป็นผู้อยู่เบื้องหลังคอยสนับสนุนและให้ทุกสิ่งทุกอย่างแก่ผู้วิจัย ทำให้ผู้วิจัยมีความมุ่งมั่นและมีเรี่ยวแรงในการทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จนสำเร็จลุล่วง

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญตาราง	ฅ
สารบัญแผนที่	ญ
สารบัญแผนผัง.....	ฎ
สารบัญภาพ	ฐ
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์การศึกษา.....	4
ขอบเขตของการศึกษา.....	5
ขั้นตอนของการศึกษา.....	5
วิธีการศึกษา.....	5
แหล่งข้อมูล.....	6
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	6
2 ประวัติการศึกษาที่ผ่านมา.....	7
3 สภาพภูมิศาสตร์ของจังหวัดพัทลุง.....	21
ที่ตั้ง.....	21
ลักษณะภูมิประเทศ.....	21
ลักษณะธรณีสัณฐานและลักษณะดิน.....	23
สภาพภูมิอากาศ.....	25
ทรัพยากรธรรมชาติ.....	26
4 หลักฐานเอกสารที่เกี่ยวข้องกับชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุง.....	36
จารึก.....	36
ตำนาน.....	38
พระตำราบรมราชูทิศเพื่อกลัปนา.....	44
หนังสือสารตราของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชฯ.....	47

บทที่	หน้า
พระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง.....	49
พงศาวดารเมืองพัทลุง.....	50
จดหมายเหตุชาวต่างชาติ.....	52
5 ชุมชนโบราณและหลักฐานโบราณคดีในจังหวัดพัทลุงก่อนพุทธศตวรรษที่ 24.....	55
ชุมชนโบราณและหลักฐานโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์.....	55
ชุมชนโบราณและหลักฐานโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ตอนต้น.....	60
ชุมชนโบราณและหลักฐานโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์	
ร่วมสมัยสุโขทัย-อยุธยา.....	68
การศึกษาวิเคราะห์และเปรียบเทียบหลักฐานโบราณคดี	
ที่พบบริเวณชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุง.....	103
6 พัฒนาการทางวัฒนธรรมและบทบาทความสำคัญของชุมชนโบราณ	
ในจังหวัดพัทลุงก่อนพุทธศตวรรษที่ 24.....	162
ปัจจัยทางภูมิศาสตร์และสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่เหมาะสม	
ในการตั้งถิ่นฐานของชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุง.....	162
พัฒนาการทางวัฒนธรรมของชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุง	
ก่อนพุทธศตวรรษที่ 24.....	164
บทบาทความสำคัญของชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุง	
ก่อนพุทธศตวรรษที่ 24.....	193
7 บทสรุปและข้อเสนอแนะ.....	202
บรรณานุกรม.....	205
ประวัติผู้วิจัย.....	464

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1	แสดงอายุสมัยของแหล่งโบราณคดีในจังหวัดพัทลุง ก่อนพุทธศตวรรษที่ 24.....	100
2	แสดงหลักฐานโบราณคดีที่พบในแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ยุคหินใหม่.....	101
3	แสดงหลักฐานโบราณคดีที่พบในแหล่งโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ตอนต้น (พุทธศตวรรษที่ 13-18)	101
4	แสดงหลักฐาน โบราณคดีที่พบในแหล่งโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ร่วมสมัยสุโขทัย-อยุธยา.....	102
5	แสดงการเปรียบเทียบพระพิมพ์ที่พบในจ.พัทลุงกับที่อื่นๆ.....	154
6	แสดงการเปรียบเทียบประติมากรรมพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรที่พบใน จ.พัทลุงกับที่อื่นๆ.....	160
7	แสดงพัฒนาการทางวัฒนธรรมของชุมชน โบราณในจังหวัดพัทลุง ก่อนพุทธศตวรรษที่ 24.....	191
8	แสดงบทบาทความสำคัญของชุมชน โบราณในจังหวัดพัทลุง.....	201

สารบัญแผนที่

แผนที่		หน้า
1	แสดงตำแหน่งที่ตั้งของจังหวัดพัทลุง.....	218
2	แสดงเขตการปกครองของจังหวัดพัทลุง.....	219
3	แสดงลักษณะภูมิประเทศและทางน้ำของจังหวัดพัทลุง.....	220
4	แสดงลักษณะดินของจังหวัดพัทลุง.....	221
5	แสดงขอบเขตของทะเลสาบขลา.....	223
6	แสดงแหล่งแร่บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา	224
7	แสดงการกระจายตัวของแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในจ.พัทลุง.....	225
8	แสดงการกระจายตัวของแหล่งโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ตอนต้น	226
9	แสดงการกระจายตัวของแหล่งโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ รวมสมัยสุโขทัย-อยุธยา	227
10	แสดงตำแหน่งแหล่งโบราณคดีถ้ำล่องลม ต.เขาชัยสน อ.เขาชัยสน	228
11	แสดงตำแหน่งแหล่งโบราณคดีถ้ำควาย ต. เขาชัยสน อ.เขาชัยสน	229
12	แสดงตำแหน่งแหล่งโบราณคดีถ้ำค้างคาว ต.นาโหนด อ.เมืองพัทลุง.....	230
13	แสดงตำแหน่งแหล่งโบราณคดีถ้ำลำเลียง ต.บ้านนา กิ่งอ.ศรีนครินทร์.....	231
14	แสดงตำแหน่งแหล่งโบราณคดีถ้ำคูหาสวรรค์ ต.คูหาสวรรค์ อ.เมืองพัทลุง	232
15	แสดงตำแหน่งแหล่งโบราณคดีถ้ำพิมพ์ ต.คูหาสวรรค์ อ.เมืองพัทลุง	222
16	แสดงตำแหน่งแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว ต.จองถนน อ.เขาชัยสน.....	234
17	แสดงตำแหน่งแหล่งโบราณคดีเมืองควนแร่ ต.ควนมะพร้าว อ.เมืองพัทลุง.....	235
18	แสดงตำแหน่งแหล่งโบราณคดีเมืองพระรถ ต.ควนมะพร้าว อ.เมืองพัทลุง.....	236
19	แสดงตำแหน่งแหล่งโบราณคดีบ้านพระเกิด ต.ฝ่าละมี อ.ปากพะยูน.....	237
20	แสดงตำแหน่งแหล่งโบราณคดีบ้านสทังชายทะเล ต.หวนโพธิ์ อ.เขาชัยสน	238
21	แสดงตำแหน่งแหล่งโบราณคดีบ้านสวนตาราม ต.นาปะขอ อ.บางแก้ว.....	239
22	แสดงตำแหน่งแหล่งโบราณคดีวัดป่าขอม ต.ลำปำ อ.เมืองพัทลุง	240
23	แสดงตำแหน่งแหล่งโบราณคดีบ้านควนมะพร้าว ต.ควนมะพร้าว อ.เมือง.....	241
24	แสดงตำแหน่งแหล่งโบราณคดีบ้านควนสาร ต.พญาขัน อ.เมืองพัทลุง	242
25	แสดงตำแหน่งแหล่งโบราณคดีบ้านควนถบ ต.พญาขัน อ.เมืองพัทลุง	243

แผนที่		หน้า
26	แสดงตำแหน่งแหล่งโบราณคดีบ้านควนปรัง ต.ท่ามิหรำ อ.เมืองพัทลุง	244
27	แสดงตำแหน่งแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี อ.ควนขนุนและอ.เมืองพัทลุง.....	245
28	แสดงตำแหน่งแหล่งโบราณคดีวัดเขาอ้อ ต.มะกอกเหนือ อ.ควนขนุน	246
29	แสดงตำแหน่งแหล่งโบราณคดีถ้ำพระเขากลาง ต. ปันแต อ.ควนขนุน	247
30	แผนที่ราชอาณาจักรสยามจัดทำโดยบาทหลวงปลาซิด เดอ แซ็งต์ เฮเลน (Placide de Sainte Hélène) ในปี พ.ศ. 2229	248
31	แผนที่สยามจัดทำโดยโคโรเนลลิ (Coronelli) เมื่อ พ.ศ. 2230	249
32	แผนที่สยามและประเทศราชในหนังสือของเซอร์จอห์น เบาว์ริง พ.ศ. 2400.....	250
33	แผนที่สยามและประเทศราชจัดทำโดยกัปตันเอ เจ ลอฟตัส พ.ศ. 2432	251
34	แสดงเส้นทางข้ามคาบสมุทรพัทลุง-ตรัง.....	252
35	แสดงการกระจายตัวของแหล่งโบราณคดีในจังหวัดพัทลุง	253
36	แหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินใหม่ในจังหวัดพัทลุงและ แหล่งโบราณคดีร่วมสมัยที่สำคัญ	254
37	ชุมชนโบราณสมัยประวัติศาสตร์ตอนต้นในจังหวัดพัทลุงและชุมชน ร่วมสมัยที่สำคัญในภาคใต้.....	255
38	ชุมชนโบราณร่วมสมัยสุโขทัย-อยุธยาที่สำคัญในภาคใต้.....	256

สารบัญแผนผัง

แผนผังที่		หน้า
1	แผนผังเมืองพัทลุงที่เขาชัยบุรีโดยวิศวกรเคอ ลามาร์	257
2	สภาพแวดล้อมของเขาชัยสน อ.เขาชัยสน จ.พัทลุง.....	258
3	สภาพแวดล้อมของแหล่งโบราณคดีถ้ำค้างคาว.....	258
4	แผนผังถ้ำค้างคาว	259
5	สภาพแวดล้อมของเขาคูหาสวรรค์และเขากทะเล.....	259
6	ภาพถ่ายทางอากาศแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว พ.ศ. 2516	260
7	สภาพแวดล้อมของแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว.....	261
8	สภาพแวดล้อมของแหล่งโบราณคดีเมืองควนแร่.....	261
9	ภาพถ่ายทางอากาศแหล่งโบราณคดีเมืองพระรถ พ.ศ. 2516	262
10	สภาพแวดล้อมของแหล่งโบราณคดีเมืองพระรถ	263
11	สภาพแวดล้อมของแหล่งโบราณคดีวัดป่าขอม	263
12	แผนผังแหล่งโบราณคดีเมืองควนแร่.....	264
13	ภาพถ่ายทางอากาศแหล่งโบราณคดีบ้านควนสาร พ.ศ. 2516	265
14	สภาพแวดล้อมของแหล่งโบราณคดีบ้านควนสาร	266
15	ภาพถ่ายทางอากาศแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี พ.ศ. 2516	267
16	สภาพแวดล้อมของแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี	267
17	สภาพแวดล้อมของแหล่งโบราณคดีวัดเขาอ้อ.....	268
18	แผนผังพระมหาธาตุเจดีย์วัดเจียนบางแก้ว.....	268

สารบัญ

ภาพที่		หน้า
1	สภาพแวดล้อมของแหล่งโบราณคดีถ้ำล่องลม อ.เขาสัณสน	269
2	ขวานหินขัดพบที่แหล่งโบราณคดีถ้ำล่องลม	269
3	ขวานหินขัดพบที่แหล่งโบราณคดีถ้ำล่องลม	270
4	ปากถ้ำแห่งโบราณคดีถ้ำควาย อ.เขาสัณสน	271
5	ชิ้นส่วนหม้อสามขาพบในแหล่งโบราณคดีถ้ำควาย	271
6	ชิ้นส่วนกระดูกมนุษย์พบในแหล่งโบราณคดีถ้ำควาย.....	272
7	เขาหลักโค ต.นาโหนด อ.เมืองพัทลุง	272
8	สภาพของถ้ำพระนอนบนเขาหลักโค.....	273
9	ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อดินลายเชือกตาพบในแหล่งโบราณคดีถ้ำค้างคาว	273
10	ชิ้นส่วนกระดูกมนุษย์และกระดูกสัตว์พบในถ้ำพระนอน.....	274
11	ชิ้นส่วนปากภาชนะดินเผาเนื้อหยาบพบที่แหล่งโบราณคดีถ้ำลำเลียง กิ่งอ.ศรีนครินทร์	274
12	ขวานหินขัดพบบริเวณคลองเขาสัณสน อ.เขาสัณสน	275
13	ขวานหินขัดพบที่บ้านโคกยา อ.เขาสัณสน.....	275
14	ขวานหินขัดพบในทะเลสาบสงขลา.....	276
15	ขวานหินขัดพบที่บ้านแม่จริ อ.ตะโหมด และที่เกาะกลางในทะเลสาบสงขลา	276
16	ขวานหินขัดพบบริเวณหมู่ที่ 4 ต.พนมวัง อ. ควนขนุน	277
17	ร่องรอยของหลุมลักลอบขุดหาพระพิมพ์ในแหล่งโบราณคดีถ้ำคูหาสวรรค์	277
18	พระพิมพ์ดินดิบรูปพระพุทธเจ้านั่งห้อยพระบาทเคียงข้างด้วยพระโพธิสัตว์ พบในแหล่งโบราณคดีถ้ำคูหาสวรรค์	278
19	พระพิมพ์ดินดิบรูปพระพุทธเจ้านั่งห้อยพระบาทเคียงข้างด้วยพระโพธิสัตว์ และสถูปพบในแหล่งโบราณคดีถ้ำคูหาสวรรค์.....	278
20	พระพิมพ์ดินดิบรูปเทพซุ้มกละหรือท้าวภูเวรพบในแหล่งโบราณคดี ถ้ำคูหาสวรรค์.....	279
21	พระพิมพ์ดินดิบรูปพระพุทธเจ้าปางสมาธิพบในแหล่งโบราณคดีถ้ำคูหาสวรรค์ ..	279

ภาพที่		หน้า
22	พระพิมพ์ดินดิบสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นรูปพระพุทธเจ้าปางสมาธิ พบในแหล่งโบราณคดีถ้ำคูหาสวรรค์.....	280
23	ชิ้นส่วนพระพิมพ์ดินดิบรูปพระพุทธเจ้าสามองค์ปางสมาธิ พบในแหล่งโบราณคดีถ้ำคูหาสวรรค์.....	280
24	ชิ้นส่วนพระพิมพ์ดินดิบรูปพระพุทธเจ้าสององค์ปางสมาธิพบใน แหล่งโบราณคดีถ้ำคูหาสวรรค์.....	281
25	ชิ้นส่วนพระพิมพ์ดินดิบรูปพระพุทธเจ้าประทับนั่งห้อยพระบาทมีพระโพธิสัตว์ ประทับยืนเคียงข้างทางด้านขวาพบใน แหล่งโบราณคดีถ้ำคูหาสวรรค์.....	281
26	ชิ้นส่วนพระพิมพ์ดินดิบรูปพระโพธิสัตว์ยืนเรียงกันสามองค์พบใน แหล่งโบราณคดีถ้ำคูหาสวรรค์.....	282
27	ชิ้นส่วนพระพิมพ์ดินดิบรูปพญานาคนั่งชันเข่าถือก้านดอกบัวพบใน แหล่งโบราณคดีถ้ำคูหาสวรรค์.....	282
28	พระพิมพ์ดินดิบรูปพระโพธิสัตว์สองกร? พบในแหล่งโบราณคดีถ้ำคูหาสวรรค์.....	283
29	พระพิมพ์ดินดิบรูปพระโพธิสัตว์สี่กรประทับนั่งขัดสมาธิบนบัลลังก์ พบในแหล่งโบราณคดีถ้ำคูหาสวรรค์.....	283
30	ชิ้นส่วนสลูปล้างทองดินเผาพบในแหล่งโบราณคดีถ้ำคูหาสวรรค์.....	284
31	พระพิมพ์ดินดิบรูปพระพุทธเจ้าปางสมาธิบนบัลลังก์ดอกบัว พบในแหล่งโบราณคดีถ้ำพิมพ์.....	284
32	พระพิมพ์ดินดิบรูปพระพุทธเจ้านั่งห้อยพระบาทเคียงข้างด้วยพระโพธิสัตว์ พบในแหล่งโบราณคดีถ้ำพิมพ์.....	285
33	พระพิมพ์ดินดิบรูปพระพุทธเจ้าปางสมาธิเคียงข้างด้วยสลูปล้าง พบในแหล่งโบราณคดีถ้ำพิมพ์.....	285
34	พระพิมพ์ดินดิบรูปพระพุทธเจ้าปางสมาธิเคียงข้างด้วยสลูปล้างและ เศวตฉัตรพบในแหล่งโบราณคดีถ้ำพิมพ์.....	286
35	พระพิมพ์ดินดิบรูปพระพุทธเจ้าประทับนั่งห้อยพระบาทปางแสดงธรรม บนบัลลังก์เคียงข้างด้วยพระโพธิสัตว์พบในแหล่งโบราณคดีถ้ำพิมพ์.....	287

ภาพที่		หน้า
36	ชิ้นส่วนพระพิมพ์ดินดิบรูปพระโพธิสัตว์ประทับยืนเรียงกันพบใน แหล่งโบราณคดีถ้ำพิมพ์.....	287
37	พระพิมพ์ดินดิบรูปพระพุทธรูปประทับนั่งปางสมาธิเคียงข้างด้วย พระโพธิสัตว์พบในแหล่งโบราณคดีถ้ำพิมพ์.....	288
38	พระพิมพ์ดินดิบรูปพระพุทธรูปประทับนั่งปางมารวิชัยเคียงข้างด้วย พระโพธิสัตว์ในปราสาทพบในแหล่งโบราณคดีถ้ำพิมพ์.....	289
39	ชิ้นส่วนพระพิมพ์ดินดิบรูปพระพุทธรูปเจ้าหลายองค์เรียงกันค้นด้วยสลุบ พบที่แหล่งโบราณคดีถ้ำพิมพ์.....	289
40	พระพิมพ์ดินดิบรูปพระโพธิสัตว์ประทับนั่งท่ามหาราชลีลาสนะ พบในแหล่งโบราณคดีถ้ำพิมพ์.....	290
41	พระพิมพ์ดินดิบรูปเทพมหากาลพบในแหล่งโบราณคดีถ้ำพิมพ์.....	290
42	พระพิมพ์ดินดิบรูปพระพุทธรูปประทับนั่งปางสมาธิเคียงข้างด้วยสลุบ ทรงสูงพบบริเวณจ. พัทลุง	291
43	พระพิมพ์ดินดิบรูปพระโพธิสัตว์สี่กรประทับนั่งท่ามหาราชลีลาสนะ พบบริเวณจ. พัทลุง	291
44	สลุบจำลองดินดิบพบบริเวณจ. พัทลุง	292
45	คลองบางแก้วไหลผ่านแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้วด้านทิศใต้.....	293
46	ประติมากรรมพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสำริด อายุราวพุทธศตวรรษที่ 15 พบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว	293
47	กระปุกเคลือบสีน้ำตาล เครื่องถ้วยเขมรผลิตจากเตาบุรีรัมย์ พุทธศตวรรษที่ 16-18 พบที่โคกพระคูลา	294
48	กระปุกเคลือบสีน้ำตาลเครื่องถ้วยเขมรผลิตจากเตาบุรีรัมย์พุทธศตวรรษที่ 16-18 พบที่โคกพระคูลา	294
49	กระปุกเคลือบสีน้ำตาลเครื่องถ้วยเขมรผลิตจากเตาบุรีรัมย์พุทธศตวรรษที่ 16-18 พบที่โคกพระคูลา	295
50	กระปุกเคลือบสีน้ำตาลเครื่องถ้วยเขมร ผลิตจากเตาบุรีรัมย์พุทธศตวรรษที่ 16-18 พบที่โคกพระคูลา	295
51	ชิ้นส่วนไหเคลือบสีน้ำตาลพบบริเวณ โลกพระคูลา	295

ภาพที่		หน้า
52	ไหสี่หูมีพวยสันสมัยปลายราชวงศ์ถัง-ต้นห้าราชวงศ์ปลายพุทธศตวรรษที่ 14- ครั้งแรกพุทธศตวรรษที่ 15 พบในทะเลสาบสงขลา	296
53	ชามเคลือบสีเขียวสมัยปลายราชวงศ์ซ่ง-ต้นราชวงศ์หยวน ผลิตจากเตาหลงฉวน พุทธศตวรรษที่ 18-19 พบที่โคกเมือง	296
54	ประติมากรรมพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสำริด อายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 พบในแหล่งโบราณคดีเมืองควนแร่	297
55	คันดินด้านทิศเหนือของแหล่งโบราณคดีเมืองพระรถ	298
56	คันดินด้านทิศใต้ของแหล่งโบราณคดีเมืองพระรถ	298
57	ชิ้นส่วนสลุปล้างทองดินเผาพบบริเวณนอกคันดินด้านทิศใต้ของ แหล่งโบราณคดีเมืองพระรถ	299
58	พวยกาดินเผาพบบริเวณนอกคันดินด้านทิศใต้ของแหล่งโบราณคดีเมืองพระรถ ..	299
59	ชิ้นส่วนสลุปล้างทองดินเผา พบบริเวณบ้านคอนเกล้าใกล้กับแหล่งโบราณคดี เมืองพระรถ เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ	300
60	พวยกาดินเผาพบบริเวณบ้านคอนเกล้าใกล้กับแหล่งโบราณคดีเมืองพระรถ	300
61	ชิ้นส่วนสลุปล้างทองดินเผาพบบริเวณด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของ วัดควนมะพร้าว ต.ควนมะพร้าว อ.เมืองพัทลุง	301
62	กุ่มที่ดินเผาพบที่เกาะเสือ อ.ปากพะยูน ผลิตจากเตาปะโอ จังหวัดสงขลา อายุราวพุทธศตวรรษที่ 16-17	301
63	คนโทดินเผาพบบริเวณ อ่าวจงเก ต.จองถนน อ.เขาชัยสน ผลิตจากเตาปะโอ จังหวัดสงขลา อายุราวพุทธศตวรรษที่ 16-17	302
64	ไห 6 หูเคลือบสีน้ำตาลสมัยปลายราชวงศ์ซ่งใต้-ต้นราชวงศ์หยวน อายุราวพุทธศตวรรษที่ 18-19 พบที่เขาบ่อลา ต.ชัยบุรี อ.เมืองพัทลุง	302
65	ไห 4 หู เคลือบสีน้ำตาลสมัยราชวงศ์หยวน ผลิตจากเตาฉีสีอ มณฑลกว่างตง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 19 พบบริเวณอ่าวยาเดย ต.ฝาละมี อ.ปากพะยูน	303
66	เครื่องถ้วยจีนเคลือบสีขาวพบในคลองพระเกิด	303
67	พระมหาธาตุเจดีย์วัดเขียนบางแก้ว.....	304
68	พระพุทธรูปปูนปั้นปางสมาธิประดับที่ฐานเจดีย์วัดเขียนบางแก้ว	305

ภาพที่		หน้า
69	ช่างปูนปั้นประดับฐานเจดีย์วัดเขียนบางแก้ว	305
70	ทางขึ้นลานประทักษิณด้านทิศตะวันออก.....	306
71	เจดีย์จำลองประดับบนฐานประทักษิณ	306
72	ลวดลายปูนปั้นประดับฐานเจดีย์วัดเขียนบางแก้ว	307
73	ส่วนของบัลลังก์ประดับเครื่องถ้วยและที่มุ่มทั้งสี่ประดับด้วยกาปูนปั้น	307
74	ส่วนยอดของพระมหาธาตุเจดีย์ วัดเขียนบางแก้ว	308
75	เจดีย์ทิศด้านหน้าพระมหาธาตุเจดีย์ วัดเขียนบางแก้ว.....	309
76	เจดีย์ทิศด้านหลังพระมหาธาตุเจดีย์ วัดเขียนบางแก้ว.....	309
77	พระพุทธรูปปูนปั้นภายในระเบียงคดของพระมหาธาตุเจดีย์วัดเขียนบางแก้ว	310
78	อุโบสถวัดเขียนบางแก้ว.....	310
79	เนินดินที่ชาวบ้านเรียกว่า “โคกแขกชี” หรือ “โบสถ์พราหมณ์”	311
80	เนินดินที่ชาวบ้านเรียกว่า “วิหารถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา”	311
81	โคกพระคูลา	312
82	เนินดินที่ชาวบ้านเรียกว่า “โคกเมือง” ปัจจุบันชาวบ้านสร้างเสาหลักเมืองขึ้น	312
83	พระพุทธรูปหินทรายสีแดงประทับนั่งขัดสมาธิราบพบที่ “วิหารถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา” ในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว.....	313
84	เศียรพระพุทธรูปหินทรายสีแดงพบที่ “วิหารถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา” ในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว.....	313
85	เศียรและชิ้นส่วนพระพุทธรูปหินทราย หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “พระแก้วคูลาศรีมหาโพธิ์”	314
86	พระพุทธรูปสองพี่น้อง	315
87	เศียรพระพุทธรูปหินทรายสีแดงพบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว	316
88	ส่วนองค์พระพุทธรูปหินทรายสีแดงพบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว.....	316
89	ฐานประติมากรรมรูปวงกลมทำจากหินทรายสีแดงพบบริเวณ โบสถ์พราหมณ์ในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว	317
90	ใบเสมาหินทรายฉาบปูนทับ วัดเขียนบางแก้ว	318
91	ใบเสมาหินทรายสีแดงพบที่วัดแหลมร้าง	318
92	ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อดินพบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว	319

ภาพที่		หน้า
93	ชิ้นส่วนฝาภาชนะดินเผาและครกในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว	319
94	ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยสังคโลกประเภทเคลือบสีเขียว ผลิตจากเตาเมืองศรีสัชนาลัย อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21-ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 พบที่โคกพระคูลา แหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว.....	320
95	ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยสังคโลกประเภทเคลือบสองสี ผลิตจากเตาป่ายาง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21-ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 พบที่โคกพระคูลา ในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว	321
96	ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยสังคโลกประเภทเขียนลายสีดำ-น้ำตาลใต้เคลือบ ผลิตจากเตาป่ายาง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21-ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 พบที่โคกพระคูลา ในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว	321
97	ชิ้นส่วนไหเคลือบสีน้ำตาล ผลิตจากเตาแม่น้ำน้อย พุทธศตวรรษที่ 21-22 พบที่โคกเมือง ในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว.....	322
98	ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยเวียดนาม อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 พบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว	323
99	ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนเคลือบสีเขียวสมัยราชวงศ์หมิง ผลิตจากเตาหลงจวน อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20.....	324
100	ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนลายครามสมัยราชวงศ์หมิง เตาจิ้งเต๋อเจิน อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 ในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว.....	325
101	ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนลายคราม สมัยราชวงศ์หมิงอายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 ในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว.....	326
102	ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนลายครามสมัยราชวงศ์หมิงอายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 ในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว.....	327
103	ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนลายครามสมัยราชวงศ์หมิง ผลิตจากเตาจิ้งเต๋อเจิน อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 ในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว.....	328
104	ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนลายครามสมัยราชวงศ์หมิง ผลิตจากเตาจิ้งเต๋อเจิน อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21-22 พบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว.....	328

ภาพที่		หน้า
105	ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนประเภทเขียนสีบนเคลือบสมัยราชวงศ์หมิง ผลิตจากเตาจิ่งเต๋อเจิน ปลายพุทธศตวรรษที่ 21-ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 พบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว 329	329
106	กระปุกสองหูเคลือบสีเขียวสมัยราชวงศ์หยวน ผลิตจากเตาหลงฉวน อายุราวพุทธศตวรรษที่ 19 พบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว 329	329
107	กระปุกสองหูเคลือบสีเขียวสมัยราชวงศ์หยวน ผลิตจากเตาหลงฉวน อายุราวพุทธศตวรรษที่ 19 พบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว 330	330
108	กระปุกสองหูเคลือบสีเขียวสมัยราชวงศ์หยวน ผลิตจากเตาหลงฉวน อายุราวพุทธศตวรรษที่ 19 พบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว 330	330
109	กระปุกเคลือบสีเขียวสมัยราชวงศ์หยวน ผลิตจากเตาหลงฉวน อายุราวพุทธศตวรรษที่ 19 พบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว 331	331
110	ไหสี่หูเคลือบสีน้ำตาลสมัยราชวงศ์หยวน ผลิตจากเตาหลงฉวน อายุราวพุทธศตวรรษที่ 19 พบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว 331	331
111	แจกันเคลือบสีขาวสมัยราชวงศ์หยวน ผลิตจากเตาเต๋อฮั่ว อายุราวพุทธศตวรรษที่ 19 พบที่บ้านพน 332	332
112	ชามเคลือบสีเขียวสมัยราชวงศ์หมิง ผลิตจากเตาหลงฉวน อายุราวพ. 20 พบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้วสูง 332	332
113	ชามเคลือบสีเขียวสมัยราชวงศ์หมิง ผลิตจากเตาหลงฉวน อายุราวพ. 20 พบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว 333	333
114	จานเคลือบสีเขียวสมัยราชวงศ์หมิง ผลิตจากเตาหลงฉวน อายุราวพ. 20 พบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว 333	333
115	กระปุกเคลือบสีน้ำตาลสมัยราชวงศ์หมิงสันนิษฐานว่าน่าจะผลิตจาก เตาในมณฑลฝูเจี้ยน อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20 พบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว 334	334
116	กระปุกเคลือบสีน้ำตาลสมัยราชวงศ์หมิง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20 พบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว 334	334
117	กระปุกเขียนลายสีครามใต้เคลือบสมัยราชวงศ์หมิง ผลิตจากเตาจิ่งเต๋อเจิน อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 พบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว 335	335

ภาพที่		หน้า
118	กระปุกเขียนลายสีครามได้เคลือบสมัยราชวงศ์หมิง ผลิตจากเตาจิ้งเต๋อเจิน อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 พบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว	335
119	กระปุกเขียนลายสีครามได้เคลือบสมัยราชวงศ์หมิง ผลิตจากเตาจิ้งเต๋อเจิน อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 พบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว	336
120	ฝาเขียนลายสีครามได้เคลือบสมัยราชวงศ์หมิง ผลิตจากเตาจิ้งเต๋อเจิน อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 พบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว	336
121	กระปุกเขียนลายสีครามได้เคลือบ สมัยราชวงศ์หมิง ผลิตจากเตาจิ้งโจว ต้น-กลางพุทธศตวรรษที่ 22 พบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว	337
122	ชามเขียนลายสีครามได้เคลือบสมัยราชวงศ์หมิง ผลิตจากเตาจิ้งเต๋อเจิน อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 พบในทะเลสาบสงขลา	338
123	ชามเขียนลายสีครามได้เคลือบสมัยราชวงศ์หมิง ผลิตจากเตาจิ้งเต๋อเจิน อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 พบในทะเลสาบสงขลา	338
124	กระปุกเขียนลายครามได้เคลือบสมัยราชวงศ์หมิง เตาจิ้งเต๋อเจิน อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 พบในทะเลสาบสงขลา	339
125	กระปุกเขียนลายครามได้เคลือบสมัยราชวงศ์หมิง เตาจิ้งโจว อายุราวต้น-กลางพุทธศตวรรษที่ 22 พบในทะเลสาบสงขลา	339
126	กระปุกเคลือบสีเขียว เครื่องถ้วยเวียตนาม อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20-21 พบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว	340
127	กระปุกหกลเหลี่ยมเขียนลายสีครามได้เคลือบเครื่องถ้วยเวียตนาม อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 พบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว	340
128	กระปุกหกลเหลี่ยมเขียนลายสีครามได้เคลือบเครื่องถ้วยเวียตนาม อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 พบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว	340
129	กระปุกเขียนลายสีครามได้เคลือบเครื่องถ้วยเวียตนาม อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 พบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว	341
130	กระปุกเขียนลายสีครามได้เคลือบเครื่องถ้วยเวียตนาม อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 พบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว	341
131	ดัลเขียนลายสีครามได้เคลือบเครื่องถ้วยเวียตนาม อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 พบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว	342

ภาพที่		หน้า
132	คลับเขียนลายสีครามได้เคลือบเครื่องถ้วยเวียดนาม อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 พบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว	342
133	ชามเคลือบสีเขียว เครื่องถ้วยสังคโลกจากเตาเกาะน้อย อายุราวพ. 20 พบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว	343
134	จานเคลือบสีเขียว เครื่องถ้วยสังคโลก ผลิตจากเตาเกาะน้อย อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20 พบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว	343
135	จานเคลือบสีเขียว เครื่องถ้วยสังคโลก ผลิตจากเตาเกาะน้อย อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20 พบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว	344
136	จานเคลือบสีเขียว เครื่องถ้วยสังคโลก ผลิตจากเตาป่ายาง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21-ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 พบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว	344
137	กระปุกสองหูเคลือบสีเขียว เครื่องถ้วยสังคโลก ผลิตจากเตาเกาะน้อย อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20 พบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว	345
138	ขวดสองหูเคลือบสีเขียว เครื่องถ้วยสังคโลก ผลิตจากเตาป่ายาง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 พบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว	345
139	ขวดรูปน้ำเต้ามีหูสองหูเคลือบสีเขียว เครื่องถ้วยสังคโลก ผลิตจากเตาป่ายาง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 พบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว	345
140	ขวดสองหูเคลือบสีเขียว เครื่องถ้วยสังคโลก ผลิตจากเตาป่ายาง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 พบในทะเลสาบสงขลา	346
141	โถทรงกลีบบะเพืองเคลือบสีขาวเครื่องถ้วยสังคโลก ผลิตจากเตาป่ายาง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 พบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว	346
142	โถขนาดเล็กเขียนลายสีดำได้เคลือบ เครื่องถ้วยสังคโลก ผลิตจากเตาป่ายาง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21-ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 พบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว	347
143	คลับเขียนลายสีดำได้เคลือบ เครื่องถ้วยสังคโลก ผลิตจากเตาป่ายาง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21-ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 พบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว	347

ภาพที่		หน้า
144	กระปุกเคลือบสีน้ำตาลเครื่องถ้วยสังคโลก ผลิตจากเตาเกาะน้อย อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20 พบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว	348
145	กระปุกเคลือบสีน้ำตาลเครื่องถ้วยสังคโลก ผลิตจากเตาเกาะน้อย อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20 พบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว	348
146	ขวดยูปน้ำเต้าเคลือบสีน้ำตาล เครื่องถ้วยสังคโลก ผลิตจากเตาป่ายาง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21-ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 พบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว	349
147	ขวดยูปน้ำเต้าเคลือบสีน้ำตาล เครื่องถ้วยสังคโลก ผลิตจากเตาป่ายาง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21-ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 พบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว	349
148	ขวดสองหูเคลือบสีน้ำตาล เครื่องถ้วยสังคโลก ผลิตจากเตาป่ายาง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21-ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 พบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว	350
149	ไหสี่หูเคลือบสีน้ำตาล ผลิตจากเตาเกาะน้อย อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20 พบในทะเลสาบสงขลา	351
150	ขวดไม้เคลือบ ผลิตจากเตาแม่น้ำน้อย อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21-23 พบในทะเลสาบสงขลา	351
151	ไหสี่หูเคลือบสีน้ำตาล ผลิตจากเตาแม่น้ำน้อย อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21-22 พบในทะเลสาบสงขลา	352
152	ไหสี่หูไม้เคลือบ ผลิตจากเตาแม่น้ำน้อย อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21-23 พบในทะเลสาบสงขลา	352
153	ภาชนะดินเผาเนื้อดินตกแต่งด้วยการกดประทับสมัยอยุธยา พบในทะเลสาบสงขลา	353
154	กุนฑีทรงกลีบมะเฟืองเนื้อแกร่งสีดำ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 22 พบในทะเลสาบสงขลา	354
155	หัวตุ้กดาดินเผาเคลือบสองสี ผลิตจากเตาป่ายาง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21-ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 พบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว	354

ภาพที่		หน้า
156	ตุ๊กตาเคลือบสมัยราชวงศ์ชิง พุทธศตวรรษที่ 23 พบที่บ้านพน	355
157	หัวตุ๊กตาเคลือบสมัยราชวงศ์ชิง พุทธศตวรรษที่ 23 พบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว	355
158	หัวตุ๊กตาสมัยราชวงศ์ชิงสันนิษฐานว่าผลิตจากเตาต่อฮั่ว มณฑลฝูเจี้ยน พุทธศตวรรษที่ 23	355
159	ใบเสมาหินทรายสีแดงพบบริเวณโลกเมืองในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว	356
160	เหรียญทองอาหรับพบบริเวณโลกเมืองในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว	356
161	เศียรพระพุทธรูปสำริดศิลปะสมัยอยุธยาพบบริเวณ วิหารถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว	357
162	เศียรพระพุทธรูปสำริดทรงเครื่องศิลปะสมัยอยุธยา พบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว	357
163	เศียรพระพุทธรูปปูนปั้น ศิลปะอยุธยาพบบริเวณวิหารถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา แหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว	358
164	ชิ้นส่วนพระเพลาพระพุทธรูปหินทรายสีแดงปางมารวิชัย พบในแหล่งโบราณคดีบ้านสทิงชายทะเล	358
165	ชิ้นส่วนพระเพลาพระพุทธรูปหินทรายสีแดงปางมารวิชัย พบในแหล่งโบราณคดีบ้านสทิงชายทะเล	359
166	ชิ้นส่วนพระเพลาพระพุทธรูปหินทรายสีแดงปางมารวิชัย พบในแหล่งโบราณคดีบ้านสทิงชายทะเล	359
167	ชิ้นส่วนองค์พระพุทธรูปหินทรายสีแดงพบใน แหล่งโบราณคดีบ้านสทิงชายทะเล	360
168	เศียรพระพุทธรูปหินทรายสีแดงพบในแหล่งโบราณคดีบ้านสทิงชายทะเล	360
169	เนินดินมีลักษณะเป็นฐานอาคารมีเศษอิฐหักกระจายอยู่ทั่วไป ในแหล่งโบราณคดีบ้านสวนดารา	361
170	ชิ้นส่วนองค์พระพุทธรูปปูนปั้นพบในแหล่งโบราณคดีบ้านสวนดารา	361
171	ชิ้นส่วนพระเพลาพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัย พบในแหล่งโบราณคดีบ้านสวนดารา	362
172	ชิ้นส่วนพระพุทธรูปปูนปั้นพบในแหล่งโบราณคดีบ้านสวนดารา	362

ภาพที่		หน้า
173	ผู้นำด้านทิศตะวันออกของแหล่งโบราณคดีวัดป่าขอม	363
174	ฐานเจดีย์ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของอุโบสถในแหล่งโบราณคดีวัดป่าขอม.....	363
175	พระพุทธรูปหินทรายพอกปูนและปิดทองได้รับการบูรณะใหม่ ประดิษฐานภายในอุโบสถวัดป่าขอม.....	364
176	ใบเสมาหินทรายสีแดงอยู่ด้านทิศตะวันออกของอุโบสถวัดป่าขอม	364
177	ใบเสมาหินทรายสีแดงอยู่ด้านทิศตะวันออกของอุโบสถวัดป่าขอม	365
178	ใบเสมาหินทรายสีแดงจากวัดป่าขอม	365
179	ใบเสมาหินทรายสีแดงจากวัดป่าขอม	366
180	ใบเสมาหินทรายสีแดงจากวัดป่าขอม	366
181	ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อดินตกแต่งผิวด้วยการกดประทับ พบในแหล่งโบราณคดีวัดป่าขอม.....	367
182	ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนสมัยปลายราชวงศ์หมิงและราชวงศ์ชิง พุทธศตวรรษที่ 22-23 พบในแหล่งโบราณคดีวัดป่าขอม.....	368
183	ส่วนปลายของหอกเหล็กพบในแหล่งโบราณคดีเมืองพระรถ	369
184	แนวคันดิน-กำแพงเมืองด้านทิศเหนือของแหล่งโบราณคดีเมืองควนแร่.....	369
185	งานเขียนสีบนเคลือบสมัยราชวงศ์หมิง ผลิตจากเตาจิ่งเต๋อเจิ้น อายุราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 21 พบในแหล่งโบราณคดีเมืองควนแร่	370
186	พระพุทธรูปสำริดปางประทานอภัยพบในเจดีย์วัดควนแร่.....	370
187	พระพุทธรูปปูนปั้นภายในอุโบสถวัดควนแร่.....	371
188	กระเบื้องเชิงชายประเภทลายดอกบัวพบในวัดควนแร่	371
189	ส่วนฐานของเจดีย์วัดควนแร่ ถ่ายจากด้านทิศตะวันตก	372
190	ใบเสมาหินทรายสีแดงพบในวัดควนมะพร้าว	373
191	ชิ้นส่วนองค์พระพุทธรูปหินทรายสีแดงพบในวัดควนมะพร้าว.....	374
192	ชิ้นส่วนพระเพลของพระพุทธรูปหินทรายสีแดงพบในวัดควนมะพร้าว	374
193	เศียรพระพุทธรูปปูนปั้นพบในวัดควนมะพร้าว	375
194	เศียรพระนอนปูนปั้นพบในวัดควนมะพร้าว.....	375

ภาพที่		หน้า
195	ชิ้นส่วนปากภาชนะดินเผาเนื้อดินพบบริเวณด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ของแหล่งโบราณคดีบ้านควนมะพร้าว	376
196	ชิ้นส่วนปากของเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิงพบบริเวณ ด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของแหล่งโบราณคดีบ้านควนมะพร้าว	376
197	ขุดเคลือบสีน้ำตาล เครื่องถ้วยสังคโลก ผลิตจากเตาป่ายาง อายุราวกลางพ.ที่ 21-22 พบบริเวณด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ของแหล่งโบราณคดีบ้านควนมะพร้าว	377
198	ผู้นำด้านทิศตะวันออกของแหล่งโบราณคดีบ้านควนสาร	377
199	ศาลาญีควนสาร	378
200	เศียรพระพุทธรูปหินทรายสีแดงพบภายในศาลาญีควนสาร แหล่งโบราณคดีบ้านควนสาร	379
201	ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนประเภทเขียนลายสีครามใต้เคลือบและเขียนสีบนเคลือบ ผลิตจากเตาจิ่งเต๋อเจิน อายุราวครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 21 พบในแหล่งโบราณคดีบ้านควนสาร	379
202	คลองควนถบ	380
203	ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนเขียนลายสีครามใต้เคลือบ สมัยราชวงศ์ซ่ง พุทธศตวรรษที่ 23-24 พบในแหล่งโบราณคดีบ้านควนถบ	380
204	หินปูนที่ก่อเรียงเป็นฐานรากของเจดีย์ที่วัดควนปรัง	381
205	ฐานเจดีย์ที่วัดควนปรังมีร่องรอยการประดับปูนปั้น	382
206	เหรียญเงินอาหรับพบภายในเจดีย์วัดควนปรัง	383
207	พระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัยพบภายในเจดีย์วัดควนปรัง	383
208	แผ่นดินเผาลายพระพุทธรูปพบภายในเจดีย์วัดควนปรัง	384
209	แผ่นดินเผาทองลายพระพุทธรูปพบภายในเจดีย์วัดควนปรัง	384
210	แผ่นดินเผาทองลายพระพุทธรูปพบภายในเจดีย์วัดควนปรัง	384
211	เครื่องถ้วยจีนและหม้อดินเผาพบบริเวณกลางทุ่งนาด้าน ทิศตะวันตกเฉียงเหนือของวัดควนปรัง	385
212	ขามเขียนลายสีครามใต้เคลือบสมัยราชวงศ์ซ่ง ผลิตจากเตาเต๋อฮั่ว ราวพ. 23 พบบริเวณกลางทุ่งนาด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของวัดควนปรัง	385

ภาพที่		หน้า
213	พระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัย ในแหล่งโบราณคดีถ้ำคูหาสวรรค์.....	386
214	พระพุทธรูปปูนปั้นปางไสยาสน์ ในแหล่งโบราณคดีถ้ำคูหาสวรรค์.....	386
215	กลุ่มพระพุทธรูปปางมารวิชัยในแหล่งโบราณคดีถ้ำคูหาสวรรค์	387
216	เขาเมืองหรือเขาชัยบุรีถ่ายจากด้านทิศตะวันออก	388
217	คูเมืองด้านทิศเหนือของแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี	388
218	แนวอิฐของกำแพงเมืองด้านทิศเหนือ	389
219	คูเมืองด้านทิศตะวันออก	389
220	ซากกำแพงเมืองด้านทิศเหนือ	390
221	แนวอิฐที่ก่อล้อมเขาวัดเขา	390
222	เจดีย์ย่อมุมไม้สิบสอง วัดเขา ต.ชัยบุรี อ.เมืองพัทลุง	391
223	พระพุทธรูปไสยาสน์ปูนปั้นที่ผนังถ้ำพระนอน ต.ชัยบุรี อ.เมืองพัทลุง	391
224	บริเวณที่ชาวบ้านเรียกว่า “เสือเมือง”	392
225	สภาพปัจจุบันของวัดใหม่ (ร้าง).....	392
226	เพิงหินที่ชาวบ้านเรียกว่า “ราพระ”	393
227	พระพุทธรูปปางมารวิชัยปูนปั้นบริเวณราพระ.....	393
228	ปากถ้ำพระเขานางชี.....	394
229	ภาพเขียนสีกลุ่มแรกภายในถ้ำพระเขานางชี.....	394
230	ภาพเขียนสีกลุ่มสองภายในถ้ำพระเขานางชี	395
231	พระพุทธรูปสำริดปางสมาธิศิลปะอยุธยา พบที่วัดใหม่ (ร้าง) ในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี	396
232	แผ่นเงินคุณลายรูปพระพุทธรูปศิลปะอยุธยาตอนปลาย พบภายในเจดีย์วัดเขา แหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี	396
233	กระพรวนสำริดพบที่วัดใหม่ (ร้าง).....	397
234	หม้อก้นกลมกดประทับลายเชือกทาบพบบริเวณเขาชัยบุรีใกล้ถ้ำพระนอน.....	397
235	ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อดินกดประทับลายขมเปือกปูนและก้านขด พบบริเวณทุ่งนาในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี	397
236	ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนเขียนลายสีครามได้เคลือบและเขียนสีบนเคลือบ สมัยราชวงศ์ซ่งพุทธศตวรรษที่ 23-24 พบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี...	398

ภาพที่		หน้า
237	กระปุกเคลือบสีขาวสมัยราชวงศ์ชิง ผลิตจากเตาเต๋อฮั่ว ราวพุทธศตวรรษที่ 23 พบที่วัดใหม่ (ร้าง) แหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี	399
238	ชิ้นส่วนกล้องยาสูบดินเผารูปกลีบบะเพืองและจุดขีดลายกากบาท พบที่วัดใหม่ (ร้าง) แหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี	399
239	กระเบื้องเชิงชายดินเผาหลายประเภทคอกบัว พบที่วัดใหม่ (ร้าง)	400
240	กระเบื้องกาบกล้วยดินเผาพบที่วัดใหม่ (ร้าง).....	400
241	เศียรปูนปั้นรูปบุคคลประดับสถาปัตยกรรมพบบนเขาวัดเขา	401
242	ชิ้นส่วนปูนปั้นประดับสถาปัตยกรรมลายแจ้งสิงห์พบบนเขาวัดเขา.....	401
243	ใบเสมานหินทรายสีแดงศิลปะสมัยอยุธยาตอนปลาย จุดพบทางด้านทิศเหนือของเขาลู	402
244	พระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัยพบบริเวณเพิงถ้ำบนเขาชัยบุรี	403
245	พระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัยพบบริเวณเพิงถ้ำบนเขาชัยบุรี	403
246	พระพุทธรูปสำริดปางสมาธิพบบริเวณเพิงถ้ำบนเขาชัยบุรี	404
247	พระพุทธรูปเนื้อชินพบในเจดีย์วัดเขา แหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี	404
248	แผ่นเงินคุณลายรูปพระพุทธรูปพบภายในเจดีย์วัดเขา.....	405
249	ลูกกระสุนปืนพบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี	405
250	กระปุกเคลือบสีขาวสมัยราชวงศ์ชิง ผลิตจากเตาเต๋อฮั่ว ราวพุทธศตวรรษที่ 23 พบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี.....	406
251	กระปุกเคลือบสีขาวสมัยราชวงศ์ชิง ผลิตจากเตาเต๋อฮั่ว ราวพุทธศตวรรษที่ 23 พบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี.....	406
252	แก้วชาเคลือบสีขาวสมัยราชวงศ์ชิง ผลิตจากเตาเต๋อฮั่ว พุทธศตวรรษที่ 23 พบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี.....	406
253	ชิ้นส่วนจานเคลือบสีน้ำตาล สมัยราชวงศ์ชิง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 24 พบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี.....	407
254	ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนประเภทเขียนลายสีครามใต้เคลือบสมัยปลายราชวงศ์หมิง ถึงราชวงศ์ชิง ผลิตจากเตาจิ่งเต๋อเจิน อายุราวกลางพ. 22-พ. 23 พบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี.....	408

ภาพที่		หน้า
255	ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนประเภทเขียนสีบนเคลือบสมัยราชวงศ์ซิง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 23 พบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี	408
256	หม้อน้ำดินเผาผลิตจากเตาแม่น้ำน้อยพบที่ถ้ำพระนอน	409
257	หม้อดินเผาพบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี	409
258	ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งตกแต่งผิวด้วยการกดประทับ สันนิษฐานว่าผลิตจากเตาบ้านบางปูน	409
259	กระปุกสองหูเคลือบสีเขียว เครื่องถ้วยสังคโลกผลิตจากเตาเกาะน้อย อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20 พบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี	410
260	ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยสังคโลกเคลือบสีเขียวผลิตจากเตาป่ายาง ราวพุทธศตวรรษที่ 21 พบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี	410
261	ไหสีหูเนื้อแกร่งไม่เคลือบผลิตจากเตาเกาะน้อย อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20 พบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี	411
262	ตุ๊กตาดินเผาเคลือบสีขาวสมัยราชวงศ์ซิง สันนิษฐานว่าผลิตจากเตาเต้อั่ว มณฑลฝูเจี้ยน พุทธศตวรรษที่ 23 พบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี	411
263	ใบเสมาหินทรายสีแดงสมัยอยุธยาตอนปลายพบที่วัดในขอ (ร้าง)	412
264	ชิ้นส่วนกล้องยาสูบทำจากหินสีเขียวพบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี	413
265	พิมพ์พระทำจากหินทรายสีแดงพบบริเวณกลางทุ่งนาภายในเมืองชัยบุรี	413
266	พระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัยพบบริเวณเพิงถ้ำบนเขาพลู	414
267	พระพุทธรูปเนื้อเงินพบบริเวณเพิงถ้ำบนเขาพลู	414
268	ขามเขียนลายสีครามใต้เคลือบสมัยราชวงศ์หมิง ผลิตจากเตาจิงโจว อายุราวครึ่งแรกพุทธศตวรรษที่ 22 พบบริเวณเพิงถ้ำบนเขาชัยบุรี	415
269	ขามเขียนลายสีครามใต้เคลือบสมัยราชวงศ์หมิง ผลิตจากเตาจิงโจว อายุราวครึ่งแรกพุทธศตวรรษที่ 22 พบบริเวณเพิงถ้ำบนเขาชัยบุรี	415
270	ขามเขียนสีบนเคลือบสมัยราชวงศ์หมิง ผลิตจากเตาจิงโจว อายุราวครึ่งแรกพุทธศตวรรษที่ 22 พบบริเวณเพิงถ้ำบนเขาชัยบุรี	416
271	พระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัยพบบริเวณเพิงถ้ำบนเขาชัยบุรี	416
272	พระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัยพบบริเวณเพิงถ้ำบนเขาชัยบุรี	417
273	พระพุทธรูปเนื้อเงินพบบริเวณเพิงถ้ำบนเขาชัยบุรี	417

ภาพที่		หน้า
274	เงินนโนทำจากหินปูนพบในฐานพระพุทธรูปบริเวณเพิงถ้ำบนเขาวัดลิงค์.....	418
275	ชิ้นส่วนหม้อดินเผาพื้นเมืองพบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี	419
276	ปืนใหญ่พบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี	419
277	เขาค้อที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีวัดเขาค้อ.....	420
278	พระพุทธรูปสำริดปางประทานอภัยพบในแหล่งโบราณคดีวัดเขาค้อ	420
279	ส่วนองค์พระพุทธรูปสำริดพบในแหล่งโบราณคดีวัดเขาค้อ	421
280	ส่วนองค์พระพุทธรูปเนื้อดินบุกผสมตะกั่วพบในแหล่งโบราณคดีวัดเขาค้อ.....	421
281	ส่วนองค์พระพุทธรูปสำริดพบในแหล่งโบราณคดีวัดเขาค้อ	422
282	ใบเสมาหินทรายพบในแหล่งโบราณคดีวัดเขาค้ออายุราวพุทธศตวรรษที่ 21	423
283	ไหสีหูเคลือบสีน้ำตาลผลิตจากเตาแม่น้ำน้อยพบในแหล่งโบราณคดีวัดเขาค้อ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21-22	423
284	เพิงถ้ำของแหล่งโบราณคดีถ้ำพระเขากลางที่พบภาพเขียนสี	424
285	ภาพเขียนด้านทิศใต้ของเพิงถ้ำสันนิษฐานว่าเป็นรูปพระหรือ บุคคลยืนเรียงเป็นแถวตอนล่างของภาพเขียนรูปคล้ายเรือ	424
286	ภาพเขียนตอนกลางของเพิงถ้ำเขียนรูปเจดีย์ทรงระฆังมียักษ์แบก และขนาบข้างด้วยเจดีย์องค์เล็ก.....	425
287	ภาพเขียนด้านทิศเหนือของเพิงถ้ำเขียนรูปลักษณะต่างๆ เช่น รูปช้าง อาคร คน ดอกไม้ ธรรมจักร เป็นต้น.....	425
288	ขวานหินขัดแบบจงอยปากนกพบบริเวณคลองไชยา ต.ปากหมาก อ.ไชยา จ.สุราษฎร์ธานี.....	426
289	ขวานหินขัดแบบจงอยปากนกพบที่อ.นาสาร จ.สุราษฎร์ธานี.....	426
290	กู่ฉินผลิตจากแหล่งเตาเผาริมคลองปะโอ	427
291	กู่ฉินผลิตจากแหล่งเตาเผาริมคลองปะโอ พบในแหล่งโบราณคดีเมืองพระเวียง อ.เมือง จ.นครศรีธรรมราช.....	427
292	คนโทขุดพบบริเวณวัดสวนหลวงตะวันออก (ร้าง) แหล่งโบราณคดีเมืองพระเวียง จ.นครศรีธรรมราช	427

ภาพที่		หน้า
293	กระปุกเคลือบสีน้ำตาล เครื่องถ้วยเขมรผลิตจากแหล่งเตาบุรีรัมย์ พบในบริเวณการก่อสร้างอาคารพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ นครศรีธรรมราช อ.เมือง จ.นครศรีธรรมราช.....	428
294	ไหเคลือบสีน้ำตาลพบที่ซาราวัก ประเทศมาเลเซีย สมัยราชวงศ์ซ่งใต้-ต้นราชวงศ์หยวน ปลายพุทธศตวรรษที่ 17-19.....	428
295	พระพิมพ์รูปพระพุทธเจ้าปางสมาธิพบที่โบราณสถานบ้านจาละ เมืองโบราณยะรัง จ.ปัตตานี.....	429
296	ภาพลายเส้นพระพิมพ์รูปพระพุทธเจ้าเคียงข้างด้วยสฤป พบที่เมืองโบราณนครปฐม	429
297	พระพิมพ์รูปพระพุทธเจ้าเคียงข้างด้วยสฤปพบที่โบราณสถานบ้านจาละ เมืองโบราณยะรัง จ.ปัตตานี.....	430
298	พระพิมพ์รูปพระพุทธเจ้าปางสมาธิเคียงข้างด้วยสฤปและเสาธรรมจักร พบที่โบราณสถานบ้านจาละ เมืองโบราณยะรัง จ.ปัตตานี.....	430
299	พระพิมพ์รูปพระพุทธเจ้านั่งห้อยพระบาทขนานข้างด้วยพระโพธิสัตว์ พบที่ถ้ำเขาขนานน้ำ จ.กระบี่.....	431
300	พระพิมพ์รูปพระพุทธเจ้านั่งห้อยพระบาทขนานข้างด้วยพระโพธิสัตว์ พบที่จ.ยะลา	431
301	พระพิมพ์ดินเผารูปพระพุทธเจ้านั่งห้อยพระบาทเคียงข้างด้วยพระโพธิสัตว์ พบที่วัดพระประโทน จ.นครปฐม.....	432
302	ภาพสลักตอนพระพุทธเจ้าแสดงธรรมบนยอดเขาสิขุภูที่ผนังถ้ำการรังลิ ในแคว้นเดคข่าน ประเทศอินเดีย ศิลปะอินเดียแบบหลังคุปตะ	432
303	ภาพสลักที่ผนังถ้ำอชันดาหมายเลข 19 แคว้นเดคข่าน ประเทศอินเดีย ศิลปะอินเดียแบบหลังคุปตะ	433
304	สฤปสลักภาพพระพุทธเจ้านั่งห้อยพระบาทปางวิตรกะในถ้ำเอลดูร่า แคว้นเดคข่าน ประเทศอินเดีย ศิลปะอินเดียแบบหลังคุปตะ	433
305	พระพิมพ์ดินเผาแสดงภาพพุทธประวัติตอนมหาปาฏิหาริย์พบบริเวณจ.ราชบุรี	434

ภาพที่		หน้า
306	ภาพลายเส้นพระพิมพ์ดินเผาแสดงภาพพุทธประวัติตอนมหาปาฏิหาริย์ พบบริเวณอ.นครชัยศรี จ.นครปฐม.....	434
307	ภาพสลักพุทธประวัติตอนมหาปาฏิหาริย์ที่ผนังถ้ำอชันดาหมายเลข 7 ศิลปะอินเดียแบบหลังคุปตะ	435
308	ภาพลายเส้นของแผ่นภาพสลักพระโพธิสัตว์ในคติมัยภูมิกหาโพธิสัตว์ ในถ้ำเอลลูร่าหมายเลข 12 ศิลปะอินเดียแบบหลังคุปตะ	435
309	พระพิมพ์รูปพระพุทธรูปเจ้าเคียงข้างด้วยสถูปและบุคคลพบที่จ.ยะลา.....	436
310	พระพิมพ์รูปพระพุทธรูปเจ้าเคียงข้างด้วยสถูปและบุคคล พบที่ถ้ำเขาขาว จ.ตรัง.....	436
311	พระพิมพ์รูปพระพุทธรูปเจ้าหลายพระองค์พบที่อ.นาควน จ.มหาสารคาม	437
312	พระพิมพ์รูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสองกรในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ นครศรีธรรมราช	437
313	พระพิมพ์รูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสี่กรพบที่ถ้ำเขาขาว จ.ตรัง	438
314	พระพิมพ์รูปเทพซันภะพบที่จ.ยะลา	438
315	แม่พิมพ์สำริดรูปเทพซันภะพบที่อ.สทิงพระ จ.สงขลา	439
316	พระพิมพ์รูปเทพซันภะพบที่ถ้ำกูรง บาตัง (Gua Kurong Batang) รัฐเปอรินส ประเทศมาเลเซีย	439
317	พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสำริดพบที่อ.อุ้มทอง จ.สุพรรณบุรี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 13.....	440
318	พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสำริดพบที่บ้านคูบัว จ.ราชบุรี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 13.....	440
319	พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสำริดพบที่ปรังค์ประธานวัดราชบูรณะ จ.พระนครศรีอยุธยา อายุราวพุทธศตวรรษที่ 13	441
320	ประติมากรรมรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสลักศิลาที่ถ้ำอรัญกพาหมายเลข 7 บริเวณแคว้นแคชข่าน ประเทศอินเดีย ศิลปะอินเดียแบบหลังคุปตะ.....	441
321	ประติมากรรมพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสำริดพบที่อ.พุนพิน จ.สุราษฎร์ธานี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 15.....	442
322	ส่วนยอดของสถูปจำลองแบบฉัตราวลี แต่ละชั้นส่วนสามารถถอดแยกได้	442

ภาพที่		หน้า
323	ชิ้นส่วนสลุปล้างดินเผาพบที่เมืองโบราณบ้านคูเมือง อ.อินทร์บุรี จ.สิงห์บุรี.....	443
324	สลุปล้างดินเผาตามถ้ำในจ.ยะลา.....	444
325	สลุปล้างดินเผาพบบนเกาะสุมาตรา ใกล้กับเมืองปาเล็มบัง.....	444
326	สลุปล้างดินเผาพบบนเกาะบาห์ลี ประเทศอินโดนีเซีย.....	445
327	เงินนโมพบที่วัดปรางหม่อ.เมืองพัทลุง.....	445
328	เหรียญทองอาหรับพบที่อ.ระโนด จ.สงขลา.....	446
329	เหรียญทองอาหรับพบที่อ.ปากพนัง จ.นครศรีธรรมราช.....	446
330	เหรียญทองอาหรับพบที่อ.ยะรัง จ.ปัตตานี.....	447
331	เหรียญทองอาหรับพบที่กลันตัน ประเทศมาเลเซีย.....	447
332	เครื่องหมายของบริษัท V.O.C. และสัญลักษณ์รูปประภาคาร ที่สลักเหนือรังเพลิงปืนใหญ่ พบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี.....	448
333	ตัวเลขท้ายกระบอกปืนใหญ่แสดงน้ำหนักของปืน.....	448
334	ปืนใหญ่ฮอลันดาพบที่เมืองนครศรีธรรมราช.....	449
335	ปืนใหญ่ฮอลันดาพบที่เมืองสงขลา.....	449
336	กุนชี่สีดำขั้วมันพบในแหล่งเรือจมหัวคู้ อ.ระโนด จ.สงขลา.....	450
337	กุนชี่สีดำขั้วมันพบในเรือสีซัง 1.....	450
338	กระปุกหกเหลี่ยมเขียนลายสีครามครามได้เคลือบ เครื่องถ้วยเวียดนาม สมัยราชวงศ์เล พุทธศตวรรษที่ 21 พบที่จ.ไฮสวง ประเทศเวียดนาม.....	451
339	เคลือบเขียนลายสีครามครามได้เคลือบ เครื่องถ้วยเวียดนามสมัยราชวงศ์เล พุทธศตวรรษที่ 21 พบที่จ.ไฮสวง ประเทศเวียดนาม.....	451
340	พระพุทธรูปหินทรายศิลปะอยุธยาตอนต้น ในคลังพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จันทระเกษม.....	452
341	ใบเสมาจากวัดพระบรมธาตุไชยา จ.สุราษฎร์ธานี.....	453
342	ใบเสมาจากวัดจุฬามณี จ.พิษณุโลก.....	453
343	ลายจำหลักนูนบนหินที่พระวิหารหลวง วัดพระศรีมหาธาตุ จ.พระนครศรีอยุธยา.....	454
344	ลายคูนนูนทองจากกรุของปรางค์ประธานวัดราชบูรณะ.....	455

ภาพที่		หน้า
345	ใบเสมาจากวัดช่องลม จ.สุพรรณบุรี	455
346	ลายเส้นรูปด้านข้างของพระมหาธาตุเจดีย์วัดเจียนบางแก้ว	456
347	เจดีย์ฐานแปดเหลี่ยม วัดสามปลื้ม จ.พระนครศรีอยุธยา	456
348	เจดีย์ประธานวัดอโยธยา จ.พระนครศรีอยุธยา.....	457
349	เจดีย์ประจำมุมด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือบนฐานไพที ของปราสาทประธานวัดราชบูรณะ จ.พระนครศรีอยุธยา	457
350	เสาด้านของเจดีย์ทรงระฆังวัดพระศรีสรรเพชญ์ จ.พระนครศรีอยุธยา	458
351	ผังและภาพลายเส้นของเจดีย์วัดเขา.....	459
352	เจดีย์รายทรงเครื่องหมายเลข 7 วัดภูเขาทอง จ.พระนครศรีอยุธยา.....	460
353	เจดีย์รายทรงเครื่อง วัดเชิงท่า จ.พระนครศรีอยุธยา.....	460
354	เจดีย์ทรงเครื่อง วัดมหาธาตุ จ.พระนครศรีอยุธยา.....	461
355	เจดีย์ทองทรงเครื่องในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม	461
356	กระเบื้องเชิงชายพบจากการขุดแต่งบริเวณพื้นที่อุโบสถ ของวัดมเหยงคณ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	462
357	กระเบื้องเชิงชายพบที่วัดธรรมมิราช จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	462
358	ภาพเจดีย์ในแผนที่แสดงภาพวัดต่างๆ ในลุ่มทะเลสาบสงขลาฝั่งตะวันออก.....	463

บทที่ 1

บทนำ

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

จังหวัดพัทลุงเป็นจังหวัดหนึ่งในภาคใต้ฝั่งตะวันออกของประเทศไทยและเป็นจังหวัดที่ตั้งอยู่ทางด้านตะวันตกของทะเลสาบสงขลา มีลักษณะภูมิประเทศเป็นพื้นที่ลาดชันทางด้านตะวันตก มีเทือกเขาสำคัญที่เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร คือ เทือกเขานครศรีธรรมราชซึ่งเป็นพรมแดนธรรมชาติกั้นระหว่างจังหวัดพัทลุงกับจังหวัดตรัง ถัดมาเป็นพื้นที่ดอน และพื้นที่ราบจนจดทะเลสาบสงขลาทางด้านตะวันออก ซึ่งทะเลสาบสงขลาถือเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญครอบคลุมพื้นที่ในเขตอำเภอควนขนุน อำเภอเมืองพัทลุง อำเภอเขาชัยสน อำเภอบางแก้ว และอำเภอปากพะยูน นอกจากนี้บริเวณทะเลสาบสงขลายังเป็นเส้นทางที่ใช้ในการติดต่อกับชุมชนภายในคาบสมุทรกับชุมชนภายนอกอีกด้วย ส่วนพื้นที่ดอนในของจังหวัดประกอบด้วยลำน้ำสายสั้นๆ มีต้นน้ำกำเนิดจากเทือกเขาบรรทัดทางด้านตะวันตกแล้วไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลา ทำให้เกิดเป็นพื้นที่ราบลุ่มที่มีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การทำกสิกรรมและการตั้งถิ่นฐาน

จากลักษณะของสภาพภูมิศาสตร์ดังกล่าวจึงเป็นปัจจัยให้มีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนบริเวณจังหวัดพัทลุงดังปรากฏร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ จนกระทั่งเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์

การศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงเริ่มปรากฏครั้งแรกในทศวรรษ 2430 เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสเมืองพัทลุงและมีพระราชหัตถเลขาเกี่ยวกับสภาพบ้านเมืองและสภาพภูมิศาสตร์ของเมืองพัทลุงในขณะนั้น ในทศวรรษ 2440 ในงานของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เมื่อครั้งเสด็จไปตรวจราชการในแหลมมลายูในปี พ.ศ. 2445 ซึ่งกล่าวถึงการพบพระพิมพ์ดินดิบจากถ้ำคูหาสวรรค์และถ้ำเขาอกทะลุ ในตำบลคูหาสวรรค์ อำเภอเมืองพัทลุง นอกจากนี้ยังกล่าวถึงร่องรอยกำแพงเมืองเก่าที่เขาชัยบุรีและชุมชนโบราณที่บ้านบางแก้ว พร้อมทั้งสันนิษฐานว่าอาจเป็นเมืองพัทลุงเดิม¹ หลังจากทศวรรษ 2450 เป็นต้นมา ปรากฏงานเขียนของนักวิชาการต่างประเทศที่ได้ทำการศึกษาพระพิมพ์ที่พบในจังหวัดพัทลุง

¹ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, จดหมายเหตุทางไปตรวจราชการแหลมมลายู ร.ศ. 121 (พระนคร : กรมศิลปากร, 2517. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพันตำรวจเอก ขุนนครรัฐเขตต์ (สุนทร ตามไท), 2517).

หลายชิ้น อาทิเช่น ลูเน็ต เดอ ลาจองกีเยร์ (Lunet de Lajonquiere)² ยอร์ช เซเคส์ (George Coedès)³ สแตนลีย์ เจ โอ คอนเนอร์ (Stanley J. O'Connor)⁴ เป็นต้น

ต่อมาใน พ.ศ. 2519 พบงานศึกษาทางด้านศิลปกรรมของ น. ณ ปากน้ำ (ประยูร อรุณราช) ซึ่งศึกษาโบราณสถานและโบราณวัตถุที่พบในจังหวัดพัทลุง ผู้เขียนตั้งข้อสังเกตว่ามีอิทธิพลศิลปะอยู่ทองเข้ามาแพร่หลายในจังหวัดพัทลุง โดยเฉพาะบริเวณวัดเขียนบางแก้ว⁵

ระหว่างพ.ศ. 2519-2543 ศรีสักร วัลลิโภดม ได้สำรวจร่องรอยของชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงและเขียนบทความหลายชิ้นเกี่ยวกับประวัติศาสตร์โบราณคดีเมืองพัทลุง สามารถสรุปสาระสำคัญได้ว่า บริเวณจังหวัดพัทลุงพบร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของชุมชนมาตั้งแต่สมัยศรีวิชัยดังได้พบพระพิมพ์ดินดิบตามถ้ำต่างๆ ชุมชนที่เกิดขึ้นช่วงเวลานี้เป็นส่วนหนึ่งของเมืองสทิงพระ พัฒนาการของชุมชนขึ้นเป็นเมืองคงเกิดขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา เมืองพัทลุงแห่งแรกเกิดขึ้นบริเวณ “โคกเมือง” ใกล้วัดเขียนบางแก้วและมีบทบาทเป็นเมืองท่าขนถ่ายสินค้า เพราะพบเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หยวนและราชวงศ์หมิง

ใน พ.ศ. 2525 มีข้อมูลจากการสำรวจหลักฐานโบราณคดีในจังหวัดพัทลุงของชัยวุฒิ พิชะกุล⁶ รายงานว่าได้พบโบราณวัตถุตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ได้แก่ เครื่องมือหินขัด เศษภาชนะดินเผาเนื้อหยาบตามถ้ำและพื้นที่ราบในเขตอำเภอเมือง อำเภอเขาชัยสน และอำเภอปากพะยูน โบราณวัตถุสมัยประวัติศาสตร์ ได้แก่ พระพิมพ์ดินดิบ ประติมากรรมพระโพธิสัตว์สำริด เหรียญทองคำอาหรับ เครื่องถ้วยจีน เครื่องถ้วยสังคโลก พระพุทธรูปหินทรายสีแดง พระพุทธรูปสำริด และโบราณสถาน ได้แก่ พระมหาธาตุเจดีย์วัดเขียนบางแก้ว ฐานเจดีย์วัดควนแร่ พร้อมทั้งตั้งข้อสังเกตว่าเมืองพัทลุงเดิมน่าจะอยู่บริเวณ “โคกเมือง” บ้านบางแก้ว อำเภอเขาชัยสน โดยพัฒนาเป็นชุมชนเมืองราวพุทธศตวรรษที่ 19-20 จากนั้นเมืองพัทลุงได้ย้ายเมืองไปตั้งที่อื่นอีกหลายครั้ง

ต่อมาใน พ.ศ. 2528 ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง โรงเรียนสตรีพัทลุง จัดสัมมนาทางวิชาการเรื่อง “ประวัติศาสตร์และโบราณคดีพัทลุง” สามารถสรุปสาระสำคัญได้ว่า บริเวณจังหวัด

² Lunet de Lajonquiere, “Eassai d’Inventaire Archeologue du Siam,” in *Bulletin de la Commission Archeologique de l’Indochine* (1909-1912), 163-164. อ้างถึงในพิริยะ ไกรฤกษ์, “ประวัติศาสตร์ศิลปะพัทลุง,” ใน *รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีพัทลุง* (พัทลุง : โรงพิมพ์พัทลุง, 2531), 83-84.

³ ยอร์ช เซเคส์, *ตำนานพระพิมพ์*, พิมพ์ครั้งที่ 26 (กรุงเทพฯ : อมรการพิมพ์, 2516), 28-29.

⁴ Stanley J. O'Connor, “Buddhist Votive Tablets and Caves in Peninsular Thailand,” ใน *ศิลปและโบราณคดีในประเทศไทย* (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2517), 67-84.

⁵ น. ณ ปากน้ำ [นามแฝง], “ศิลปในอาณาจักรภาคใต้ของไทย,” *เมืองโบราณ* 2,2 (มกราคม-มีนาคม 2519): 56.

⁶ ชัยวุฒิ พิชะกุล, *โบราณวิทยาเมืองพัทลุง* (พัทลุง : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง, 2525).

พัทลุงมีการตั้งถิ่นฐานตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ต่อมาในสมัยประวัติศาสตร์มีชุมชนพัฒนาขึ้นทางฝั่งตะวันออกของทะเลสาบ คือ เมืองสทิงพระซึ่งเป็นศูนย์กลางของชุมชนลุ่มทะเลสาบในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 ส่วนทางฝั่งตะวันตกของทะเลสาบก็มีชุมชนขนาดเล็กเกิดขึ้นในจังหวัดพัทลุง ประมาณพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมาชุมชนบริเวณวัดเขียนบางแก้วเจริญขึ้นแทนที่เมืองสทิงพระ เมืองพัทลุงที่บ้านบางแก้วถูกสลัดมาเล็ๆคึกคักมาบ่อๆ จนต้องย้ายที่ตั้งเมืองลึกเข้าไปจากทะเลสาบ

ส่วนการศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะของพิริยะ ไกรฤกษ์แบ่งศิลปกรรมในจังหวัดพัทลุงออกเป็น 2 ช่วงกว้างๆ ดังนี้⁷

1. ศิลปกรรมที่มีอายุอยู่ในช่วงระหว่าง พ.ศ. 1200-1450 ได้แก่ พระพิมพ์ดินดิบซึ่งมีลักษณะใกล้เคียงกับศิลปะมอญที่สร้างขึ้นในภาคกลางของประเทศไทยในช่วงระยะเวลาเดียวกัน และใกล้เคียงกับศิลปกรรมที่สร้างขึ้นบนเกาะชวาและบาหลี

2. ศิลปกรรมที่มีอายุอยู่ในช่วงระหว่าง พ.ศ. 1850-2310 แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลศิลปะสมัยอยุธยาตอนต้น ศิลปะจากเมืองนครศรีธรรมราช และสมัยอยุธยาตอนปลาย

โครงการ โบราณคดีประเทศไทย (ภาคใต้) กองโบราณคดี กรมศิลปากร ได้สำรวจแหล่งโบราณคดีในจังหวัดพัทลุงในปี พ.ศ. 2529 พบแหล่งโบราณคดีในจังหวัดพัทลุงจำนวนทั้งสิ้น 15 แหล่ง เป็นแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ 3 แหล่ง และแหล่งโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ 12 แหล่ง ส่วนใหญ่เป็นชุมชนในสมัยอยุธยา

เมื่อปี พ.ศ. 2537 สินชัย กระบวนแสงได้รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดีรอบทะเลสาบสงขลา โดยกล่าวถึงการสำรวจชุมชนโบราณบ้านบางแก้ว ตำบลจองถนน อำเภอเขาชัยสนว่าพบโบราณวัตถุหลายสมัย แสดงให้เห็นว่าชุมชนแห่งนี้เริ่มมีความสำคัญราวพุทธศตวรรษที่ 19 และน่าจะมีบทบาทเป็นแหล่งค้าขายที่สำคัญของชุมชนฝั่งตะวันตกของทะเลสาบ นอกจากนี้แล้วยังมีงานศึกษาด้านเอกสารของเมืองพัทลุงที่แสดงถึงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนอีกหลายชิ้น งานศึกษาเหล่านั้นส่วนใหญ่เป็นการศึกษาหลักฐานเอกสารที่เขียนขึ้นในสมัยอยุธยา ได้แก่ คำานานางเลื้อดขาวหรือเพลานางเลื้อดขาว พระตำราบรมราชูทิศเกี่ยวกับการกัลปนาในสมัยอยุธยา พระราชพงศาวดาร และจดหมายเหตุชาวต่างชาติ มีการตีความและตั้งข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับการเกิดขึ้นของเมืองพัทลุงแตกต่างกันไปในรายละเอียด โดยสามารถแบ่งข้อสันนิษฐานของนักวิชาการในอดีตออกเป็นสองแนวคิด ดังนี้

⁷ พิริยะ ไกรฤกษ์, “ประวัติศาสตร์ศิลปะพัทลุง (ระหว่างพ.ศ. 1200-2310),” ใน รายงานสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีพัทลุง, 83-96.

แนวคิดแรก เสนอว่าเมืองพัทลุงตั้งขึ้นครั้งแรกบริเวณคาบสมุทรสทิงพระก่อนแล้วจึงย้ายเมืองไปตั้งที่อื่นในภายหลัง โดยการใช้ข้อมูลจากเอกสารเป็นหลักและใช้หลักฐานโบราณคดีที่พบบริเวณเมืองสทิงพระมาประกอบ แนวคิดที่สอง เสนอว่าเมืองพัทลุงโบราณตั้งขึ้นครั้งแรกที่บริเวณ “โคกเมือง” ที่บ้านบางแก้ว ใกล้กับวัดเจียนบางแก้ว ในเขตอำเภอเขาชัยสน และสันนิษฐานว่าชุมชนโบราณที่บ้านบางแก้วเริ่มพัฒนาเป็นชุมชนเมืองอย่างน้อยในราวพุทธศตวรรษที่ 19-20 เป็นต้นมา ภายหลังจากที่เมืองสทิงพระเสื่อมลง หลังจากนั้นเมืองพัทลุงได้ย้ายที่ตั้งเมืองอีกหลายครั้ง ข้อเสนอฐานนี้อาศัยการตีความจากหลักฐานด้านเอกสารและหลักฐานโบราณคดีที่พบบริเวณจังหวัดพัทลุงมาสนับสนุน

อย่างไรก็ตามจากการศึกษาที่ผ่านมาพบว่ายังไม่มีการศึกษาให้เห็นถึงพัฒนาการของชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงจากหลักฐานด้านโบราณคดีโดยตรง แต่เป็นการศึกษาเพียงหลักฐานโบราณคดีบางส่วนและศึกษาประวัติศาสตร์เมืองพัทลุงบางช่วงเวลาเท่านั้น โดยการใช้ข้อมูลจากหลักฐานด้านเอกสารประเภทตำนานและพงสาวดารเป็นสำคัญ ส่วนการศึกษาร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของชุมชนและการวิเคราะห์เปรียบเทียบหลักฐานทางด้านโบราณคดีนั้นยังเป็นการศึกษาในระดับเบื้องต้น ยังไม่ได้ประมวลให้เห็นถึงบทบาทและความสำคัญของชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุง ดังนั้นผู้วิจัยจึงมีความสนใจจะศึกษาพัฒนาการของชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงจากหลักฐานทางด้านโบราณคดี การศึกษาครั้งนี้จะเป็นการศึกษาร่องรอยการอยู่อาศัยของชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุง อายุสมัยของชุมชน สภาพแวดล้อมการตั้งถิ่นฐาน บทบาทและความสำคัญของชุมชนว่าเจริญขึ้นในช่วงเวลาใด และนำผลการวิเคราะห์ ตีความหลักฐานทางโบราณคดีมาตรวจสอบกับหลักฐานเอกสาร เพื่ออธิบายพัฒนาการทางวัฒนธรรมของชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุง ผลการศึกษาครั้งนี้จะช่วยสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของเมืองพัทลุงต่อไป รวมทั้งอาจมีประโยชน์ต่อการศึกษาวิจัยประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของชุมชนในกลุ่มทะเลสาบสงขลาในโอกาสต่อไป

2. ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาพัฒนาการในการตั้งถิ่นฐานและพัฒนาการทางวัฒนธรรมของชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุง

2. เพื่อศึกษาบทบาทและความสำคัญของชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงในแต่ละช่วงเวลา

3. สมมุติฐานของการศึกษา

1. ชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงมีพัฒนาการของการตั้งถิ่นฐานและพัฒนาการทางวัฒนธรรมมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ สมัยประวัติศาสตร์ตอนต้น และสมัยประวัติศาสตร์ร่วม

สมัยสุโขทัยและอยุธยา สันนิษฐานว่าชุมชนพัฒนาขึ้นมาเป็นเมืองพัทลุงเริ่มแรกที่บ้านบริเวณ “โคกเมือง” บ้านบางแก้ว อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง ราวพุทธศตวรรษที่ 19

2. เมืองพัทลุงน่าจะมีบทบาทและความสำคัญอย่างเด่นชัด ตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา

4. ขอบเขตของการศึกษา

1. ขอบเขตด้านพื้นที่ เน้นศึกษาหลักฐานโบราณคดีของชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุง
2. ขอบเขตด้านเวลา เน้นศึกษาหลักฐานโบราณคดีของชุมชนโบราณที่มีอายุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 24

5. ขั้นตอนการศึกษา

1. ขั้นการรวบรวมข้อมูลเอกสารต่างๆที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อวิจัยทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ เช่น รายงานการสำรวจทางโบราณคดี รายงานการวิจัย วิทยานิพนธ์ หนังสือ และบทความทางวิชาการ รวมทั้งข้อมูลด้านสภาพภูมิศาสตร์ แผนที่ และภาพถ่ายต่างๆ
2. ขั้นการสำรวจและเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามจากแหล่งโบราณคดีในบริเวณจังหวัดพัทลุงและจังหวัดใกล้เคียง และสำรวจโบราณวัตถุที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ และพิพิธภัณฑสถานเอกชน โดยทำการจดบันทึกข้อมูลและถ่ายภาพเพื่อนำไปศึกษาวิเคราะห์ต่อไป
3. ขั้นการวิเคราะห์ข้อมูลทางด้านเอกสารและข้อมูลจากการสำรวจภาคสนาม
4. ขั้นการนำเสนอผลงานวิจัย

6. วิธีการศึกษา

1. การเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ เช่น รายงานการสำรวจทางโบราณคดี รายงานการวิจัย วิทยานิพนธ์ หนังสือ และบทความทางวิชาการ รวมทั้งข้อมูลด้านสภาพภูมิศาสตร์ แผนที่ แผนที่ และภาพถ่ายต่างๆ
2. การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามจากแหล่งโบราณคดีในจังหวัดพัทลุง โดยการออกสำรวจแหล่งโบราณคดี ทำการบันทึกข้อมูลรายละเอียดด้านที่ตั้ง สภาพแวดล้อมของแหล่งโบราณวัตถุที่พบ และถ่ายภาพหลักฐานโบราณคดีเพื่อเป็นข้อมูลในการวิเคราะห์เปรียบเทียบและตีความ สำรวจโบราณวัตถุที่เก็บรวบรวมในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติต่างๆ พิพิธภัณฑสถานวัด และโบราณวัตถุในความครอบครองของเอกชน
3. การศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบหลักฐานโบราณคดีที่พบ วิเคราะห์ลักษณะสภาพแวดล้อมการตั้งถิ่นฐาน และวิเคราะห์ตีความร่วมกับหลักฐานเอกสาร เพื่อให้ทราบถึงพัฒนาการและบทบาทความสำคัญของชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุง
4. การสรุปผลการศึกษาทั้งหมด

5. การนำข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์เอกสารและหลักฐานโบราณคดีมาเรียบเรียง จัดพิมพ์เป็นวิทยานิพนธ์และนำเสนอผลงาน

7. แหล่งข้อมูล

แหล่งข้อมูลประเภทเอกสาร

- สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศิลปากร
- ห้องสมุด สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
- หอสมุดจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ห้องสมุดศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร

แหล่งข้อมูลประเภทโบราณวัตถุ

- พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร
- พิพิธภัณฑสถานแห่งชาตินครศรีธรรมราช จังหวัดนครศรีธรรมราช
- พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติมัสยิดมอญ จังหวัดสงขลา
- พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสงขลา จังหวัดสงขลา
- พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสิรินธร สถาบันทักษิณคดีศึกษา จังหวัดสงขลา
- พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติบ้านเก่า อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง
- พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง
- แหล่งโบราณคดีในจังหวัดพัทลุง

8. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการวิจัย

1. ทำให้ทราบถึงพัฒนาการในการตั้งถิ่นฐานและพัฒนาการทางวัฒนธรรมของชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุง อันเป็นองค์ความรู้ทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีสามารถนำไปใช้อ้างอิงทางวิชาการต่อไป

2. ทำให้ทราบถึงบทบาทและความสำคัญของชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงในแต่ละช่วงเวลา

3. ทำให้นักวิชาการได้ตระหนักถึงความสำคัญของหลักฐานด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีของเมืองพัทลุงและให้ความสนใจในการศึกษาวิจัยให้กว้างขวางยิ่งขึ้น

บทที่ 2

ประวัติการศึกษาที่ผ่านมา

การศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์และ โบราณคดีในจังหวัดพัทลุงเริ่มต้นในทศวรรษ 2430 โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสหัวเมืองมลายูอย่างต่อเนื่องและทรงพระราชนิพนธ์พระราชหัตถเลขาหรือจดหมายมายังผู้รักษาพระนคร พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสเมืองพัทลุงเมื่อ พ.ศ. 2432 เหตุการณ์ตอนที่เสด็จเมืองพัทลุงปรากฏในพระราชหัตถเลขาฉบับที่ 2 ทรงบรรยายสภาพบ้านเมืองและสภาพภูมิศาสตร์ของเมืองพัทลุงอย่างละเอียด ข้อความตอนหนึ่งในพระราชหัตถเลขากล่าวถึงหลักฐานทางโบราณคดีในเมืองพัทลุงว่า “เขาเมืองนั้นนัยหนึ่งเรียกว่าชัยบุรี มีเขาคอกอยู่ในนั้นแห่งหนึ่ง ก่อกำแพงสกัดหน้ายาวประมาณสามสิบวา ว่าเป็นเมืองเก่าตั้งอยู่ในที่นั้น เป็นความคิดเดียวกับเขาคอกไม่แปลกเลย กำแพงนั้นก็ยังอยู่”¹

ต่อมาในทศวรรษ 2440 สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์เสด็จไปตรวจราชการในแหลมมลายูในปี พ.ศ. 2445 และนิพนธ์หนังสือเป็นงานเขียนเชิงบันทึกการเดินทาง เมื่อเสด็จตรวจราชการเมืองพัทลุงพระองค์ได้ทอดพระเนตรพระพิมพ์จากถ้ำคูหาสวรรค์และถ้ำเขาคอกทะเลบันที่กตอนหนึ่งทรงกล่าวว่า “ท่านอธิการคงเอาพิมพ์พระมาให้อีกสามองค์ ว่าเอามาแต่ถ้ำเขาคอกทะเล เหมือนกับที่นี้สองพิมพ์ (หมายถึงถ้ำคูหาสวรรค์-ผู้วิจัย) คือ พิมพ์เทศนาธรรมจักร กับพิมพ์บนน้ำอ้อย รูปพระหนึ่ง เทวดาสอง อีกพิมพ์หนึ่งก็บางที่จะซ้ำกับถ้ำนี้ มีเทวดาเกาะหลายตัว”² สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงนำพระพิมพ์บางส่วนกลับมากรุงเทพฯ ด้วย สันนิษฐานว่าคือกลุ่มพระพิมพ์ดินดิบที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร พระองค์ได้ทรงบันทึกถึงคำบอกเล่าเกี่ยวกับร่องรอยกำแพงเมืองที่เขาชัยบุรีว่า “กำแพงเมืองมีที่เขาไชยบุรี เขาเมืองก็เรียก แต่

¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขา ในรัชกาลที่ 5 เรื่องเสด็จประพาสแหลมมลายู (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เดือนตุลา, 2550), 24.

² สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, จดหมายระยะทางไปตรวจราชการแหลมมลายู ร.ศ. 121 (พระนคร : กรมศิลปากร, 2517. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพันตำรวจเอก ขุนนครรัฐเขตต์ (สุนทร ตามไท) กรกฎาคม 2517), 38.

กำแพงเมืองรื้อเสียแล้ว ครึ่งพระยาพัทลุงทับ (ตรงกับรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่สี่-ผู้วิจัย) เอามาทำกำแพงแก้ววัดวัง”³

เมื่อพระองค์เสด็จไปทอดพระเนตรวัดเขียนบางแก้วและบริเวณ โศกเมือง อำเภอเขาชัยสน ทรงบันทึกถึงลักษณะพระมหาธาตุเจดีย์วัดเขียนบางแก้วไว้ว่า

รูปพระเจดีย์อันเดียว มีฐานมารแบกชั้นหนึ่ง หันชั้นหนึ่ง หน้ากระดานชั้นหนึ่ง ตั้งบนชั้นทักษิณ ฐานแปดเหลี่ยมมอญกลม ชั้นทักษิณแปดเหลี่ยม มีซุ้มพระสามด้าน ด้านหน้าเป็นบันไดขึ้นทักษิณ ฐานล่าง รองชั้นทักษิณเป็นฐานเขียงสี่เหลี่ยม ที่มุมมีพระเจดีย์ไม้สิบสองแทรกกันวางที่เหลี่ยมย่อมุมละองค์ อย่าง พระเจดีย์ไม้เรียวหวดฟ้าแต่ทรงอ้วน ฐานเป็นสิงห์สามชั้น⁴

พร้อมทั้งทรงวินิจฉัยรูปแบบเจดีย์องค์นี้ว่ามีลักษณะอิทธิพลอินเดียผสมชาว โดยมีองค์ ระฆังแบบอินเดียและซุ้มพระคล้ายซุ้มที่บุโรพุทโธในชวา นอกจากนี้ยังตั้งข้อสังเกตว่าบริเวณนี้อาจ เป็นเมืองพัทลุงเดิมโดยพระองค์ทรงเล่าว่า

มีเมืองอยู่ต่อไปบนคอนทางเหนือ มีวัดมีพระพุทธรูปทำด้วยศิลาเรียกว่าวัดกุลา จึงให้เขาพาไปดู ทางไม้สู่ไกลนิก มีโคกสองโคก คงเป็นโบสถ์หรือวิหาร อยู่ไม่สู้ห่างกัน จะเป็นวัดเดียวกันฤาคนละวัดไม่ ทราบแน่ บนโคกมีพระศิลาทรายแดงหักกองเกะอยู่หลายองค์ องค์หนึ่งที่ใหญ่ที่สุดดวงพระพักตร์ สูงประมาณศอกคืบ ที่ไม่ไปทางนครไชยศรี ก็เคยไปข้างกรุงเก่า ออกจากวัดไปดูเมือง เขาว่าตรงนี้แลเมือง ข้าพเจ้าสังเกตตามดู เห็นไม่มีรูปอื่นนอกจากมีด้วยขามโองไหแตกซึ่งเป็นตราบ้านคน พอเชื่อได้ว่า เป็น เมืองจริง จึงเห็นว่าเมืองพัทลุงเดิมคงเป็นที่นี้⁵

แม้ว่างานเขียนชิ้นนี้เป็นเพียงบันทึกประจำวันที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับสถานที่และ ร่องรอยหลักฐานที่พบ แต่มีประโยชน์ในแง่ของการบรรยายสภาพหลักฐานโบราณคดีในสภาพเดิม ก่อนการบูรณะซึ่งผู้บันทึกทรงเป็นผู้มีความรอบรู้ทางด้านศิลปะและสถาปัตยกรรมจึงสามารถ บรรยายสภาพโบราณสถานได้อย่างละเอียด

ต่อมาในทศวรรษ 2450 มีนักสำรวจชาวฝรั่งเศสชื่อลูเน็ต เดอ ลาจงกีเยร์ (Lunet de Lajonquiere) เข้ามาศึกษาและสำรวจโบราณสถานในประเทศไทย ตีพิมพ์ผลงานเผยแพร่ใน Bulletin de la Commission Archéologique de l'Indochine ในปี พ.ศ. 2452-2455 ลูเน็ต เดอ ลาจงกีเยร์ได้กล่าวถึงพระพิมพ์จากถ้ำเขาอกทะลุและถ้ำคูหาสวรรค์ โดยจำแนกออกเป็นสามแบบ

³ เรื่องเดียวกัน, 39.

⁴ เรื่องเดียวกัน, 42.

⁵ เรื่องเดียวกัน.

⁶ เรื่องเดียวกัน, 42-43.

ดังนี้⁷

1. พระพิมพ์ทรงกลมมีพระพุทธรูปประทับบนบัลลังก์ เคียงข้างด้วยบุคคล 2 คน ขึ้นบนฐาน
2. พระพิมพ์รูปสี่เหลี่ยมมีพระพุทธรูปประทับนั่งปางสมาธิใต้คันโพธิ์ มีสณูปอยู่ด้านขวา และด้านซ้ายและมีรูปเปลวเพลิงอยู่เหนือเศา
3. พระพิมพ์รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีพระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาทบนบัลลังก์ พระบาทรองรับด้วยดอกบัว พระหัตถ์ขวายกขึ้น เคียงข้างด้วยรูปบุคคลลักษณะเดียวกับแบบที่หนึ่ง

ในทศวรรษ 2460 หลวงศรีวรวัตร (พิน จันทโรจวงศ์) เรียบเรียงประวัติเมืองพัทลุงเป็นงานเขียนเชิงพงศาวดารท้องถิ่นซึ่งหอพระสมุดวชิรญาณจัดไว้ในประชุมพงศาวดารภาคที่ 15 พงศาวดารเมืองพัทลุงนี้ พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกใน พ.ศ. 2462 มีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติเมืองพัทลุงโดยแบ่งเป็น 6 ตอน ตอนที่ 1-4 เป็นเรื่องราวของเมืองพัทลุงตั้งแต่สมัยโบราณถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนที่ 5-6 เป็นสมัยเปลี่ยนแปลงการปกครอง (ฉบับเพิ่มเติม) และเรื่องการปกครองสมัยโบราณ แม้ว่างานเขียนนี้มีลักษณะเป็นการเขียนเชิงพงศาวดาร แต่เนื้อหาในตอนที่หนึ่งและสองซึ่งว่าด้วยเรื่องเมืองพัทลุงสมัย “ดึกดำบรรพ์” และสมัยอยุธยา เป็นเหตุการณ์ที่ไม่ได้เกิดขึ้นร่วมสมัยเดียวกับผู้เขียน หลวงศรีวรวัตรได้เรียบเรียงจากตำนานและหนังสือเกี่ยวกับการพระราชทานที่กัลปนา พร้อมทั้งแสดงความคิดเห็นเพิ่มเติมซึ่งกลายเป็นที่มาของข้อสันนิษฐานแนวทางหนึ่งเกี่ยวกับประเด็นปัญหาเรื่องที่ตั้งเมืองพัทลุงเดิม ผู้เขียนมีความเห็นว่า “เมืองพัทลุงได้ตั้งมาก่อน พ.ศ. 1480 หรือราว 1000 ปีมาแล้ว เมืองตั้งอยู่ที่อะไร”⁸ (ผู้เขียนมีเชิงอรรถว่าในต้นเดิมเขียนเป็นสทิงพระทุกฉบับ) ข้อคิดเห็นนี้มาจากการตีความตำนานเรื่องนางเลียดขาวซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับการตั้งเมืองพัทลุง ที่มาของศักราชในพงศาวดารของหลวงศรีวรวัตรคงมาจากการคำนวณศักราชในตำนานนางเลียดขาวซึ่งยังคงเป็นที่ถกเถียงกันอยู่

ข้อสันนิษฐานของหลวงศรีวรวัตรได้รับการยอมรับจากสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ดังเห็นได้จากจดหมายที่ทรงประทานแก่หลวงศรีวรวัตรเมื่อ พ.ศ. 2461 ความว่า

ความสันนิษฐานด้วยสิ่งโบราณที่มีอยู่ในท้องที่ก็เป็นสิ่งสำคัญ สันนิษฐานว่าเมืองพัทลุงเดิมเห็น

⁷ Lunet de Lajonquiere, “Eassai d’Inventaire Archéologique du Siam,” in *Bulletin de la Commission Archéologique de l’Indochine* (1909-1912), 163-164. อ้างถึงใน พิริยะ ไกรฤกษ์, “ประวัติศาสตร์ศิลปะพัทลุง (ระหว่างพ.ศ. 1200-2310),” ใน *รายงานสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีพัทลุง* (พัทลุง : โรงพิมพ์พัทลุง, 2531), 83-84.

⁸ หลวงศรีวรวัตร (พิน จันทโรจวงศ์), *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 15 พงศาวดารเมืองพัทลุง* (พระนคร : กรมศิลปากร, 2481. พิมพ์เป็นอนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพหลวงศรีวรวัตร (พิน จันทโรจวงศ์) 2481), 1.

จะอยู่ที่ที่จะทั้งพระ อย่างเช่นหลวงศรีวรวัตน์นั้นเป็นลูกที่หลังในครั้งหนึ่ง พวกอุยังคนขึ้นมาตีเมืองแตก จึงย้ายมาตั้งเมืองใหม่ที่บางแก้วแถววัดเขียนนั้นเอง ที่ว่าดังนี้เพราะที่จะทั้งพระและที่บางแก้วมีวัดวาเห็นได้ว่าเป็นที่ตั้งบ้านเมืองทั้ง 2 แห่ง แต่ที่จะทั้งพระเก่ากว่าที่บางแก้ว ฝีมือรู้ได้แน่ในครั้งกรุงเก่า⁹

เห็นได้ว่าบุคคลทั้งสองท่านอาศัยข้อมูลจากหลักฐานเอกสารและหลักฐานโบราณคดีมาสนับสนุนข้อความในตำนาน อย่างไรก็ตามยังมีความคลุมเครือเรื่องศักราชที่ปรากฏในเอกสารประเภทตำนานจึงอาจทำให้เกิดความคลาดเคลื่อนในการศึกษาได้

ใน พ.ศ. 2469 ยอร์ช เซเดส์ (George Coedès) ศึกษาพระพิมพ์ที่พบในประเทศไทยแล้ว เขียนบทความเรื่อง “ตำนานพระพิมพ์” พิมพ์เผยแพร่ในวารสารสยามสมาคม ได้จัดพระพิมพ์ที่พบในถ้ำเขากทะเลและถ้ำคูหาสวรรค์ อำเภอมือง จังหวัดพัทลุง เป็นพระพิมพ์หมวดที่ 2 เรียกว่าแบบถ้ำในแหลมมลายูซึ่งเป็นแบบเดียวกับที่พบในถ้ำบริเวณคาบสมุทรมลายู เซเดส์กำหนดอายุพระพิมพ์ในหมวดนี้ไว้ระหว่าง พ.ศ. 1450-1550¹⁰ จากการพบพระพิมพ์บางองค์ที่มีจารึกคาถาเย ธัมมา อักษรเทวนาครีซึ่งเป็นตัวอักษรที่แพร่หลายในอินเดียเหนือระหว่าง พ.ศ. 1250-1450 และยังคงกล่าวอีกว่ามีความคล้ายคลึงกับพระพิมพ์ในชาวจีนซึ่งมาจากการขยายอิทธิพลของอาณาจักรศรีวิชัยจากสุมาตรา ขึ้นมายังแหลมมลายู

และในปี พ.ศ. 2491 เซเดส์เขียนหนังสือเกี่ยวกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เรื่อง “Les états hindouisés d’indouchine et d’indounésis” ได้กล่าวถึงอาณาจักรชิว (Chih-t’u) ที่อ้างถึงในจดหมายเหตุจีน ซึ่งเซเดส์สันนิษฐานว่าที่ตั้งของอาณาจักรนี้อาจตั้งอยู่บริเวณจังหวัดพัทลุงหรือกลันตัน เพราะที่แห่งนี้ได้พบจารึกกล่าวถึงนายเรือชื่อพุทธคุปตะแห่งเมืองรักตมฤตติกา (Raktamrittikā) หรือดินแดง ตรงกับความหมายในชื่อภาษาจีน¹¹ แต่ผู้เขียนไม่ได้อธิบายว่าเหตุใดจึงสันนิษฐานว่าอาณาจักรนี้อาจตั้งอยู่บริเวณจังหวัดพัทลุง

ต่อมาในปี พ.ศ. 2517 สแตนลีย์ เจ. โอ คอนเนอร์ (Stanley J. O’Connor) เขียนบทความเรื่อง “Buddhist Votive Tablets and Caves in Peninsular Thailand”¹² กล่าวถึงพระพิมพ์ดินดิบพบที่ถ้ำคูหาสวรรค์และถ้ำเขากทะเล ผลการศึกษาสรุปได้ว่าพระพิมพ์ที่พบในจังหวัดพัทลุงบางองค์มี

⁹ “ตำนานลายพระหัตถ์ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพถึงหลวงศรีวรวัตน์ (พิน จันทโรจวงศ์) ฉบับที่ 1 ลงวันที่ 16 เมษายน พ.ศ. 2461,” ใน หลวงศรีวรวัตน์ (พิน จันทโรจวงศ์), ประชุมพงสาวดารภาคที่ 15 พงสาวดารเมืองพัทลุง, 84.

¹⁰ ยอร์ช เซเดส์, ตำนานพระพิมพ์, พิมพ์ครั้งที่ 26 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2516), 29.

¹¹ George Coedès, Les Etats Hindouisés d’Indouchine et d’Indounésis (Paris : E. de Boccard, 1948), 89.

¹² Stanley J. O’Connor, “Buddhist Votive Tablets and Caves in Peninsular Thailand,” ใน ศิลปะและโบราณคดีในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2517), 67-84.

รูปแบบตรงกับพระพิมพ์หมวดที่ 1 แบบนครปฐม แสดงภาพตอนมหาปาฏิหาริย์ที่เมืองสาวัตถี ซึ่งเซตส์กำหนดอายุระหว่าง พ.ศ. 950-1250 และพบร่วมกับพระพิมพ์หมวดที่ 2 หรือที่เซตส์เรียกว่าแบบถ้ำในแหลมมลายูด้วย ผู้เขียนไม่เห็นด้วยกับการกำหนดอายุพระพิมพ์ในภาคใต้ของเซตส์ โดยคอนเนอร์แสดงทัศนะว่าไม่น่าเป็นไปได้ที่พระพิมพ์หมวดที่ 1 และ 2 ที่พบในภาคใต้จะมีอายุห่างกันถึง 200 ปี เขาเสนอว่าควรกำหนดอายุพระพิมพ์แบบมหายานที่พบในภาคใต้ไว้ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 13-15 อันเป็นช่วงเวลาเดียวกับที่พบพระพิมพ์ซึ่งมีรูปแบบใกล้เคียงกันที่เกาะชวาและบาหลี

พ.ศ. 2519 น. ณ ปากน้ำ (ประยูร อรุณราช) สำรวจโบราณวัตถุสถานในภาคใต้และเขียนบทความเรื่อง “ศิลปในอาณาจักรภาคใต้ของไทย” พิมพ์ลงในวารสารเมืองโบราณ เป็นการศึกษาอิทธิพลจากภายนอกที่มีต่อศิลปะในภาคใต้ตามลำดับเวลา ผู้เขียนตั้งข้อสังเกตว่ามีอิทธิพลศิลปะอุททองเข้ามาแพร่หลายในจังหวัดพัทลุง “ดังปรากฏที่วัดเขียนบางแก้วเมืองพัทลุงเก่า พระพุทธรูปศิลาจำนวนมากกับใบเสมาศิลาบ่งว่าได้รับอิทธิพลจากอโยธยา”¹³

ระหว่าง พ.ศ. 2519-2543 ศรีศักร วัลลิโภดม เขียนบทความเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และโบราณคดีในภาคใต้ออกมาอย่างต่อเนื่อง มีบทความที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่ศึกษา คือ “จากท่าชนะถึงสงขลา”¹⁴ “สทิงพระและลังกาสุกะ”¹⁵ “เล่าเรื่องเมืองสงขลา”¹⁶ และ “เมืองพัทลุง”¹⁷ โดยผู้เขียนศึกษาข้อมูลจากหลักฐานเอกสารประเภทตำนานและพงสาวดาร และสำรวจสภาพพื้นที่ของชุมชนโบราณประกอบกับการศึกษาหลักฐานโบราณคดี

สาระสำคัญของบทความดังกล่าวสามารถสรุปได้ว่าพัฒนาการของชุมชนในเขตจังหวัดพัทลุงเกิดขึ้นมาแล้วในสมัยศรีวิชัย คือ ราวพุทธศตวรรษที่ 13 ลงมา มีชุมชนอยู่อาศัยบริเวณชายฝั่งทะเล เพราะปรากฏพบถ้ำศาสนสถานตามเขาลูกโคด เช่น เขาชัยสน เขากทะเล เขาคูหาสวรรค์ เขาชัยบุรี และที่อื่นๆ อีกหลายแห่ง มีหลักฐานคือบรรดาพระพิมพ์ดินดิบ อาจกล่าวได้ว่าชุมชนบริเวณนี้มีการนับถือศาสนาพุทธนิกายมหายานเป็นศาสนาสำคัญ ชุมชนที่เกิดขึ้นในเขตจังหวัดพัทลุงเป็นชุมชนขนาดเล็กและเป็นส่วนหนึ่งของเมืองสทิงพระซึ่งเป็นชุมชนที่เก่าแก่ที่สุดในลุ่มทะเลสาบสงขลา

พัฒนาการของชุมชนโบราณที่เจริญขึ้นเป็นบ้านเมืองนั้นน่าจะเกิดขึ้นตั้งแต่พุทธศตวรรษที่

¹³ ประยูร อรุณราช [น. ณ ปากน้ำ], “ศิลปในอาณาจักรภาคใต้ของไทย,” เมืองโบราณ 2,2 (มกราคม-มีนาคม 2519) : 56.

¹⁴ ศรีศักร วัลลิโภดม, “จากท่าชนะถึงสงขลา,” เมืองโบราณ 2,2 (มกราคม-มีนาคม 2519) : 65-77.

¹⁵ ศรีศักร วัลลิโภดม, “สทิงพระและลังกาสุกะ,” เมืองโบราณ 10,1 (มกราคม-มีนาคม 2527) : 23-32.

¹⁶ ศรีศักร วัลลิโภดม, “เล่าเรื่องเมืองสงขลา,” เมืองโบราณ 17,1 (มกราคม-มีนาคม 2534) : 19-34.

¹⁷ ศรีศักร วัลลิโภดม, “เมืองพัทลุง,” เมืองโบราณ 26,2 (เมษายน-มิถุนายน 2543) : 9-25.

19 ลงมา โดยมีร่องรอยของชุมชนใกล้เคียงกับวัดเขียนบางแก้ว โดยเฉพาะบริเวณที่เรียกว่า “โคกเมือง” พบเศษเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หยวนและราชวงศ์หมิง แสดงให้เห็นถึงการเป็นแหล่งท่าเรือขนถ่ายสินค้าและเป็นเมืองพัสดุแห่งแรกด้วย ในระยะแรกเมืองพัสดุบริเวณวัดเขียนบางแก้วเป็นเมืองบริวารขึ้นแก่เมืองสทิงพระ ภายหลังเกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเมืองขึ้นในบรรดาบ้านเมืองต่างๆ ในภูมิภาคนี้ คือ การฟื้นฟูเมืองนครศรีธรรมราช มีการสร้างพระบรมธาตุที่วัดเขียนบางแก้ว จึงทำให้เกิดเป็นเมืองใหญ่ขึ้น

ปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมที่ทำให้เกิดเมืองพัสดุนั้น ผู้เขียนตั้งข้อสังเกตว่า เนื่องจากบริเวณนี้มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยสินค้าของป่าและแร่ธาตุ เป็นบริเวณที่ใกล้เคียงกับการคมนาคมข้ามคาบสมุทร นำไปสู่ปัจจัยทางวัฒนธรรม คือ การสร้างวัดและกัลปนาที่ดินและข้าพระให้แก่วัด ซึ่งทำให้เกิดชุมชนขึ้นในบริเวณกว้าง

พ.ศ. 2523 สงบ ส่งเมือง เสนอรายงานวิจัยเรื่อง “การพัฒนาหัวเมืองสงขลาในสมัยกรุงธนบุรีและสมัยรัตนโกสินทร์ 2310-2444” มีตอนหนึ่งที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองสทิงพระ เมืองพัสดุ และเมืองสงขลาซึ่งผู้เขียนศึกษาจากข้อมูลเอกสารประเภทหนังสือกัลปนาวัดและพงสาวดาร รวมทั้งหลักฐานโบราณคดีจากรายงานการขุดค้นที่เมืองสทิงพระ สรุปได้ว่าชุมชนขนาดใหญ่ชุมชนแรกบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาเกิดขึ้นบริเวณคาบสมุทรสทิงพระ มีชื่อว่าเมืองสทิงพระ ต่อมาชุมชนขนาดใหญ่เกิดขึ้นแทนที่คือ เมืองพัสดุซึ่งเกิดขึ้นในสมัยอยุธยาตอนต้น ตัวเมืองตั้งอยู่ใกล้วัดพะโคะ เมืองพัสดุที่พะโคะถูกรุกรานบ่อยๆ จากกลุ่มโจรสลัดมาเลย์ ทำให้เมืองต้องย้ายที่ตั้งไปที่อื่นจึงเกิดเป็นชุมชนขึ้นใหม่สองชุมชน คือ ทางฝั่งตะวันตกของทะเลสาบค่อยๆ เจริญขึ้นเป็นเมืองพัสดุใหม่ และบริเวณเชิงปากทะเลสาบสงขลาเจริญขึ้นเป็นเมืองสิงขรหรือสงขลา¹⁸ ส่วนเมืองพัสดุใหม่ที่ตั้งขึ้นทางฝั่งตะวันตกของทะเลสาบนั้นผู้เขียนระบุว่าอยู่บริเวณบ้านบางแก้ว ตำบลจองถนน อำเภอเขาชัยสน เป็นเมืองพัสดุสมัยอยุธยาตอนปลาย¹⁹

ในปีเดียวกัน สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์ เสนองานวิจัยเรื่อง “พุทธศาสนาแถบลุ่มทะเลสาบสงขลาฝั่งตะวันออกสมัยกรุงศรีอยุธยา” เป็นการศึกษาแผนที่ภาพวัดบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาฝั่งตะวันออกซึ่งเขียนขึ้นในสมัยอยุธยา เป็นภาพแผนที่แสดงภาพวัดต่างๆ ที่ขึ้นกับวัดพะโคะในขณะนั้น ประกอบกับการสำรวจพื้นที่บริเวณทะเลสาบสงขลาเพื่อหาร่องรอยของวัดต่างๆ ที่ปรากฏในแผนที่ภาพ งานวิจัยนี้ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองสทิงพระกับเมืองพัสดุโดยการใช้ข้อมูลจากหลักฐานเอกสาร คือ พงสาวดารเมืองพัสดุฉบับหลวงศรีวรวัตร เพลาเมืองสทิงพระหรือ

¹⁸ สงบ ส่งเมือง, รายงานการวิจัยการพัฒนาหัวเมืองสงขลาในสมัยกรุงธนบุรีและสมัยรัตนโกสินทร์ 2310-2444 (สงขลา : โครงการบริการวิชาการ ฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2523), 15-17.

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, 29.

ตำนานนางเลือดขาวและหนังสือกลปนาวัด เสนอว่าเดิมเมืองสทิงพระเป็นเมืองอิสระอยู่ ต่อมาราว สมัยอยุธยาตอนต้นจึงมีการตั้งเมืองใหม่ขึ้นที่บริเวณวัดพะโคะ ใกล้เขาพิพัทธสิงห์ เรียกว่าเมือง พัทลุง เมืองพัทลุงบริเวณวัดพะโคะถูกโจรสลัดโจมตีบ่อยครั้งจึงย้ายเมืองไปตั้งที่หัวเขาแดงช่วงใด ช่วงหนึ่งระหว่าง พ.ศ. 2148-2163 มีเจ้าเมืองนับถือศาสนาอิสลาม ต่อมาย้ายเมืองอีกครั้งมาตั้งที่เขา ชัยบุรีซึ่งอยู่ทางฝั่งตะวันตก สันนิษฐานว่าการย้ายเมืองครั้งนี้เกิดขึ้นก่อน พ.ศ. 2185 โดยผู้เขียนให้ เหตุผลว่าในปี พ.ศ. 2185 มีแขกมลายูตั้งตัวเป็นใหญ่ขึ้นที่เมืองสงขลาและแยกตัวเป็นอิสระจาก อยุธยา²⁰

พ.ศ. 2525 ชัยวุฒิ พิชะกุล ได้ศึกษาหลักฐานเอกสารที่เกี่ยวข้องกับเมืองพัทลุงและสำรวจ ร่องรอยหลักฐานโบราณคดีในพื้นที่จังหวัดพัทลุง ผู้เขียนรายงานว่าพบหลักฐานโบราณคดีตั้งแต่ สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ได้แก่ เครื่องมือหินขัดจำนวนมาก เศษภาชนะดินเผาเนื้อหยาบลายเชือกทาบ พบในเขตอำเภอเมืองพัทลุง อำเภอเขาชัยสน และอำเภอปากพะยูน²¹ และสำรวจพบร่องรอยของ ชุมชนในสมัยอยุธยา คือ ชุมชนโบราณบริเวณโคกเมืองบางแก้ว อำเภอเขาชัยสน ซึ่งผู้เขียน สันนิษฐานว่าเป็นเมืองพัทลุงแห่งแรก อาจมีการตั้งถิ่นฐานมาแล้วตั้งแต่สมัยศรีวิชัย และพัฒนาเป็น ชุมชนใหญ่ในราวพุทธศตวรรษที่ 19-20 เพราะพบเหรียญเงินอาหรับ เครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ซ่ง ราชวงศ์หมิง เครื่องถ้วยสังคโลก พระพุทธรูปหินทรายสีแดง²² ชุมชนโบราณเมืองพระรถ ชุมชน โบราณเมืองควนแร่ และชุมชนโบราณเมืองชัยบุรีซึ่งผู้เขียนสันนิษฐานว่าเป็นเมืองพัทลุงสมัยอยุธยา ตอนปลาย เนื่องจากพบร่องรอยกำแพงเมืองและคูเมือง พระพุทธรูปหินทราย พระพุทธรูปสำริด เจดีย์ย่อมุมไม้สิบสองศิลปะสมัยอยุธยาตอนปลาย เศษเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิงและราชวงศ์ซ่ง และเครื่องถ้วยสังคโลก²³

ระหว่างปี พ.ศ. 2527-2530 หม่อมเจ้าจันทร์จิรายุ รัชนี เขียนบทความเกี่ยวกับอาณาจักร ศรีวิชัยหลายบทความและตีพิมพ์รวมเล่มในหนังสือชื่อ “อาณาจักรศรีวิชัยที่ไชยา” ผู้เขียนได้ศึกษา เอกสารภูมิศาสตร์โบราณและกำหนดตำแหน่งชื่อสถานที่ที่กล่าวถึงในเอกสารกับเมืองโบราณใน ภาคใต้ ในส่วนที่เกี่ยวกับเมืองพัทลุงผู้เขียนวินิจฉัยว่าชื่อ “โคเล โปลิส” (Kole Polis) ในหนังสือ ภูมิศาสตร์ปโตเลมี (เขียนขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 7) และเมืองเสงจิหรือชีชู ในจดหมายเหตุจีนของ จางจุ่น (พ.ศ. 1150) น่าจะหมายถึงเมืองพัทลุงที่บางแก้ว และเมืองโฟโลอันในหนังสือฟั่นจูชิ เขียน

²⁰ สุวิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, พุทธศาสนาแถบมณฑลทะเลสาบสงขลาฝั่งตะวันออกสมัยกรุงศรีอยุธยา (สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2523), 18-19.

²¹ ชัยวุฒิ พิชะกุล, โบราณวิทยาเมืองพัทลุง (พัทลุง : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง, 2525), 20-21.

²² เรื่องเดียวกัน, 85-99.

²³ เรื่องเดียวกัน, 104-119.

โดยจาวจุกัว (พ.ศ. 1768) หมายรวมถึงเมืองพัทลุงและสงขลา²⁴ พร้อมทั้งอธิบายเพิ่มเติมว่า “ที่พัทลุงนั้นข้าพเจ้าคิดว่าเมืองเก่าที่สุดน่าจะอยู่ที่บางแก้ว ที่นี้มีโบราณวัตถุสืบอายุไปถึงสมัยเมืองสิบสองนักษัตร”²⁵ และอธิบายเส้นทางเข้าสู่เมืองนี้ว่า “ทางน้ำเข้าสู่บางแก้วทางสายเหนือก็คือกระโนนที่กระโนนเองก็มีหลักฐานทางโบราณคดีอยู่มากมาย นอกจากนี้ยังมีคลองอุตะเกา (คลองสำเภากิน) ที่อำเภอกระโนนเข้าทะเลภายในต่อเข้าอำเภอหาดใหญ่ไปจนถึงแม่น้ำปะลิสในมลายู แล้วไปออกทะเลที่นั่น ในอดีตทะเลภายในสงขลาจะเป็นเส้นทางเดินเรือที่สำคัญมาก”²⁶

พ.ศ. 2528 ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง โรงเรียนสตรีพัทลุง จัดสัมมนาทางวิชาการเรื่อง “ประวัติศาสตร์และโบราณคดีพัทลุง”²⁷ เรื่องที่จัดสัมมนานี้มีเนื้อหาครอบคลุมด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์สังคม เศรษฐกิจ การเมือง ประวัติศาสตร์ศิลปะ โบราณคดีและวรรณกรรมท้องถิ่น จากการประชุมสัมมนาของนักวิชาการหลากหลายสาขาอาชีพสามารถสรุปสาระสำคัญได้ว่า บริเวณจังหวัดพัทลุงมีการตั้งถิ่นฐานตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ต่อมาในสมัยประวัติศาสตร์มีชุมชนพัฒนาขึ้นทางฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา คือ เมืองสทิงพระซึ่งเป็นศูนย์กลางของชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 ส่วนทางฝั่งตะวันตกของทะเลสาบก็มีชุมชนขนาดเล็กเกิดขึ้นในเขตอำเภอเมืองพัทลุง ประมาณพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมาชุมชนบริเวณวัดเขียนบางแก้วเจริญขึ้นแทนที่เมืองสทิงพระ พบหลักฐานว่ามีการเปลี่ยนมานับถือพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ เมืองพัทลุงในระยะแรกอยู่ภายใต้อิทธิพลของเมืองนครศรีธรรมราช ต่อมาราวพุทธศตวรรษที่ 20 อพยพขยายอิทธิพลลงมาทางใต้ เมืองพัทลุงจึงตกอยู่ภายใต้อิทธิพลทางการเมืองของอยุธยา เมืองพัทลุงที่บ้านบางแก้วถูกสลัดมาเลย์คุกคามบ่อยๆ จนต้องย้ายที่ตั้งเมืองลึกเข้าไปจากทะเลสาบสงขลา

จากการศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะของพิริยะ ไกรฤกษ์²⁸ สามารถแบ่งรูปแบบศิลปกรรมที่พบในจังหวัดพัทลุงออกเป็น 2 ช่วงกว้างๆ ดังนี้

1. ศิลปกรรมที่มีอายุอยู่ในช่วงระหว่าง พ.ศ. 1200-1450 สรุปได้ว่าศิลปกรรมในช่วงระหว่าง พ.ศ. 1200-1250 ได้แก่ พระพิมพ์ดินดิบซึ่งมีลักษณะใกล้เคียงกับศิลปะมอญที่สร้างขึ้นใน

²⁴ หม่อมเจ้าจันทร์จิรายุ รัชณี, อาณาจักรศรีวิชัยที่ไชยา (กรุงเทพฯ : อรุณวิทยา, 2530), 112-113.

²⁵ เรื่องเดียวกัน, 112.

²⁶ เรื่องเดียวกัน, 113.

²⁷ ดู รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีพัทลุง (พัทลุง : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง, 2531).

²⁸ พิริยะ ไกรฤกษ์, “ประวัติศาสตร์ศิลปะพัทลุง (ระหว่างพ.ศ. 1200-2310),” ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีพัทลุง, 83-96.

ภาคกลางของประเทศไทยในช่วงระยะเวลาเดียวกันและส่วนใหญ่สร้างขึ้นในพุทธศาสนาเถรวาท ศิลปกรรมที่สร้างขึ้นระหว่าง พ.ศ. 1350-1400 มีลักษณะใกล้เคียงกับศิลปกรรมที่สร้างขึ้นบนเกาะชวาและบาหลี และส่วนใหญ่สร้างขึ้นในพุทธศาสนาเถรวาทนิกายวัชรยาน

2. ศิลปกรรมที่มีอายุอยู่ในช่วงระหว่าง พ.ศ. 1850-2310 สามารถแบ่งออกเป็นสามระยะย่อยคือระหว่าง พ.ศ. 1850-1950 เป็นช่วงเวลาที่ชุมชนทางด้านตะวันตกของทะเลสาบสงขลามีบทบาทเท่าเทียมกับชุมชนทางด้านตะวันออก ศิลปกรรมที่พบในช่วงเวลานี้ ได้แก่ ใบเสมาหินทรายสีแดง พระพุทธรูปหินทรายสีแดง แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลศิลปะสมัยอยุธยาตอนต้น และยังพบเครื่องถ้วยจีน

ช่วงระหว่าง พ.ศ. 2000-2150 เป็นช่วงเวลาที่ศูนย์กลางความเจริญอยู่ที่วัดเขียนบางแก้ว ศิลปกรรมในช่วงนี้ ได้แก่ พระบรมธาตุเจดีย์ที่วัดเขียนบางแก้วซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากพระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราช นอกจากนี้ยังมีใบเสมาหินทราย พระพุทธรูปสำริด เครื่องถ้วยจีน เครื่องถ้วยเวียดนาม และเครื่องถ้วยสังคโลก

ช่วงระหว่าง พ.ศ. 2150-2310 เป็นช่วงเวลาที่ศูนย์กลางความเจริญไปอยู่ที่เมืองชัยบุรี ศิลปกรรมช่วงนี้มีความสัมพันธ์กับนครศรีธรรมราชและอยุธยา ศิลปกรรมที่พบ ได้แก่ เจดีย์ซึ่งมีอิทธิพลศิลปะอยุธยาตอนปลาย พระพุทธรูปสำริด และใบเสมาหินทราย

หม่อมหลวงสุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ ทำการศึกษาพระพิมพ์ในภาคใต้ของประเทศไทยเป็นวิทยานิพนธ์เสนอต่อภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดีในปี พ.ศ. 2528 ผลการศึกษาได้แบ่งพระพิมพ์ภาคใต้รวมทั้งที่พบในจังหวัดพัทลุงออกเป็น 4 กลุ่ม²⁹ คือ พระพิมพ์ที่มีรูปพระพุทธเจ้า พระพิมพ์ที่มีรูปพระโพธิสัตว์ พระพิมพ์ที่มีรูปเทพชั้นรอง และพระพิมพ์ที่มีรูปสฤงคาร สามารถกำหนดอายุพระพิมพ์ภาคใต้ได้สองสมัย คือ พระพิมพ์สมัยทวารวดี มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 แสดงอิทธิพลของพุทธศาสนานิกายเถรวาท นิกายसरรวาสตวาท และนิกายมหายาน จากศูนย์กลางพุทธศาสนาในภาคใต้และภาคตะวันตกของอินเดีย สมัยที่สอง คือ พระพิมพ์สมัยศรีวิชัย มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14-15 แสดงอิทธิพลพุทธศาสนานิกายวัชรยานจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดียและจากชวาภาคกลาง นอกจากนี้ผลการศึกษายังพบว่าพระพิมพ์ในภาคใต้มีความสัมพันธ์ทางด้านรูปแบบกับพระพิมพ์แบบทวารวดีในภาคกลางของประเทศไทย และพระพิมพ์แบบศรีวิชัยในประเทศมาเลเซียและอินโดนีเซีย

²⁹ หม่อมหลวงสุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, “การศึกษาพระพิมพ์ภาคใต้ของประเทศไทย” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528).

พ.ศ. 2529 ยงยุทธ ชูแว่น เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “พัฒนาการของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 ถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18”³⁰ ต่อภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร เป็นการศึกษาปัจจัยที่ช่วยส่งเสริมและที่เป็นอุปสรรคต่อพัฒนาการของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 22 –24 และศึกษาถึงความสัมพันธ์ทางการเมืองระหว่างกรุงศรีอยุธยากับหัวเมืองในบริเวณนี้

ในการศึกษาชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาได้ข้อสรุปว่า เมืองโบราณสทิงพระเป็นเมืองที่เก่าแก่ที่สุดในบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา มีบทบาทในการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศและมีอำนาจปกครองชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา ส่วนทางฝั่งตะวันตกของทะเลสาบได้ปรากฏชุมชนขึ้นบริเวณบ้านบางแก้วใกล้กับวัดเขียนบางแก้ว เพราะมีหลักฐานเอกสารอ้างอิงในเพลานางเลื้อยขาว ประกอบกับหลักฐานโบราณคดีที่พบบริเวณโคกเมืองบางแก้วมีร่องรอยของการตั้งเมือง คือ ทางทิศใต้ของเมืองมีคูเมืองกว้างประมาณ 30 เมตร ภายในตัวเมืองพบเศษภาชนะดินเผาของจีนตั้งแต่สมัยราชวงศ์ซ่ง ราชวงศ์หมิง และราชวงศ์ชิง และเครื่องถ้วยสังคโลก ส่วนภายในวัดเขียนบางแก้ว มีพระมหาธาตุเจดีย์และพบชิ้นส่วนพระพุทธรูปหินทรายสีแดง พร้อมทั้งเสนอข้อสันนิษฐานว่าเมืองพัทลุงที่บ้านบางแก้วควรมีอายุตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 18-19 และเริ่มมีบทบาทในฐานะเป็นเมืองท่าค้าขายกับต่างประเทศแทนเมืองสทิงพระซึ่งเริ่มหมดความสำคัญลง

ผลจากการศึกษาพบว่าราวพุทธศตวรรษที่ 22 เป็นต้นมานั้น ปัจจัยทางด้านการค้าทำให้เกิดการขยายตัวของชุมชนในบริเวณนี้ เพราะบริเวณรอบทะเลสาบเป็นเขตที่เหมาะสมในการทำจอดเรือและยังมีทรัพยากรอันเป็นที่ต้องการของตลาดต่างประเทศ บทบาทของเมืองพัทลุงในช่วงเวลานี้มีฐานะเป็นแหล่งรวบรวมสินค้าพื้นเมืองเพื่อระบายออกสู่เมืองท่าหัวเขาแดงที่ปากน้ำสงขลา นอกจากนี้การก่อกำแพงที่เกิดขึ้นหลายครั้งทำให้ชุมชนพุทธศาสนาในบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาที่มีความเป็นปึกแผ่นมากขึ้น

โครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคใต้) กองโบราณคดี กรมศิลปากร ได้สำรวจแหล่งโบราณคดีในจังหวัดพัทลุงในปี พ.ศ. 2529 และพิมพ์เผยแพร่ในหนังสือ “แหล่งโบราณคดีประเทศไทย เล่ม 5”³¹ ผลการสำรวจพบแหล่งโบราณคดีในจังหวัดพัทลุงจำนวนทั้งสิ้น 15 แหล่ง เป็นแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ 3 แหล่ง คือ แหล่งโบราณคดีถ้ำค้างคาว แหล่งโบราณคดีถ้ำโจร (ถ้ำเขาพญาไย้ง) แหล่งโบราณคดีถ้ำพระเขากลาง โบราณวัตถุที่พบ คือ เศษภาชนะดินเผาเนื้อหยาบ

³⁰ ยงยุทธ ชูแว่น, “พัฒนาการของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 ถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529).

³¹ กรมศิลปากร, แหล่งโบราณคดีประเทศไทย เล่ม 5 (ภาคใต้) (กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2534).

ผิวเรียบ และมีลายเชือกทาบ เปลือกหอย กระดุกสัตว์ พบแหล่งโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ 12 แหล่ง คือ แหล่งโบราณคดีถ้ำพระเจ้าชัยบุรี พบเศษภาชนะดินเผาเนื้อหยาบ พระพุทธรูปปูนปั้นปางไสยาสน์ประดับผนังถ้ำ พระพุทธรูปปางสมาธิและประทับยืนสำริด ซึ่งมีอายุในสมัยอยุธยาทั้งสิ้น แหล่งโบราณคดีบ้านคูเมือง (เมืองพระรถ) พบเศษภาชนะดินเผาเนื้อหยาบผิวเรียบ เศษเครื่องถ้วยจีน เขียนลายสีน้ำเงินบนพื้นขาว กำหนดอายุในสมัยอยุธยาตอนปลาย

แหล่งโบราณคดีบ้านควนถบ พบเศษภาชนะดินเผาเนื้อหยาบผิวเรียบและมีลายขูดขีด กดประทับ ลายเรขาคณิต เศษภาชนะดินเผาเนื้อแกร่ง ตกแต่งด้วยลายกดประทับ เศษเครื่องถ้วยจีน เขียนลายสีน้ำเงินบนพื้นขาว และเครื่องถ้วยอันนัมของเวียตนาม สันนิษฐานอายุของแหล่งว่าอยู่ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 18-19

แหล่งโบราณคดีบ้านควนปรัง พบพระพุทธรูปสำริด และเหรียญอาหรับ ฐานเจดีย์แปดเหลี่ยมซึ่งกำหนดอายุในสมัยสมัยอยุธยา แหล่งโบราณคดีบ้านควนแร่ มีพระอุโบสถและเจดีย์ สันนิษฐานว่ามีอายุในสมัยอยุธยาตอนปลายถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

แหล่งโบราณคดีบ้านนอกทุ่งหรือวัดป่าขอม เป็นแหล่งโบราณคดีที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ พบใบเสมาจำหลักหินทรายสีแดง พระพุทธรูปปางมารวิชัยในพระอุโบสถ ฐานเจดีย์ก่ออิฐ จากลักษณะของพระพุทธรูปสันนิษฐานอายุของแหล่งในสมัยอยุธยา

แหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว ประกอบด้วยวัดเขียนบางแก้วซึ่งมีพระมหาธาตุเจดีย์ทรงระฆัง พระอุโบสถ โคกแขกชี่หรือโบสถ์พราหมณ์ และบริเวณ “โคกเมือง” พบเศษภาชนะดินเผาเนื้อหยาบ เครื่องถ้วยสังคโลก เครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หยวน แหล่งโบราณคดีบ้านสทังชายทะเล พบพระพุทธรูปหินทรายสีแดง สันนิษฐานว่ามีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 22-23 แหล่งโบราณคดีบ้านสวนดาราม พบพระพุทธรูปหินทราย เศษภาชนะดินเผาเนื้อหยาบ เศษเครื่องถ้วยสังคโลก เศษเครื่องถ้วยอันนัม เศษเครื่องถ้วยจีนเขียนลายสีน้ำเงินบนพื้นขาว สันนิษฐานว่ามีชุมชนอยู่อาศัยมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 18 และต่อเนื่องมาถึงพุทธศตวรรษที่ 23

แหล่งโบราณคดีพระอุโบสถวัดสุนทราวาส เป็นพระอุโบสถก่ออิฐถือปูน สร้างในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

แหล่งโบราณคดีเมืองศรีขินา ประกอบด้วยถ้ำคูหาสวรรค์ ภายในพบพระพุทธรูปฝีมือช่างพื้นเมือง 37 องค์ และพระพุทธรูปไสยาสน์ 1 องค์ นอกจากนี้ยังพบพระพิมพ์ดินดิบจำนวนมาก เป็นรูปทรงไข่ รูปหยดน้ำ รูปทรงกลม บางชิ้นมีจารึกอักษรปัลลวะ แหล่งโบราณคดีศาลาใต้ะวก พบเศษภาชนะดินเผาเนื้อหยาบ เศษเครื่องถ้วยจีนเขียนลายสีน้ำเงินบนพื้นขาว สันนิษฐานว่ามีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 19-22

ต่อมาในปี พ.ศ. 2536 มีงานศึกษาเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมการตั้งถิ่นฐานของชุมชนโบราณในลุ่มทะเลสาบสงขลาของทิวา ศุภจรรยา เรื่อง “สภาพภูมิศาสตร์และการตั้งถิ่นฐานชุมชนโบราณบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา” สามารถสรุปสาระสำคัญได้ว่า การตั้งถิ่นฐานในลุ่มทะเลสาบสงขลาแบ่งออกเป็น 2 ฝั่ง คือ

1. ชุมชนโบราณในบริเวณสันทรายสทิงพระ ลักษณะภูมิประเทศบริเวณสันทรายสทิงพระจะพบสันทรายเป็นแนวยาวสลับที่ราบและร่องน้ำเรียงกัน กว้างประมาณ 1-2 กิโลเมตรยาวตามแนวชายฝั่งทะเลจากอำเภอรโนจนจนถึงบริเวณหัวเขาแดง บริเวณนี้มีระดับสูงใช้เป็นที่ตั้งชุมชน สำหรับภูมิประเทศด้านตะวันตกของสันทรายจะลาดเอียงไปทางทะเลสาบซึ่งเป็นที่ราบต่ำใช้ประโยชน์ในการทำนา ด้านตะวันออกที่มีระดับสูงกว่าและใช้เป็นที่อยู่อาศัยนี้พบหลักฐานชุมชนโบราณตลอดแนวจากอำเภอรโนจนจนถึงบริเวณหัวเขาแดง ชุมชนโบราณในบริเวณสันทรายสทิงพระอาศัยแหล่งน้ำที่ได้จากการขุดบ่อน้ำและตะพัง³²

2. ชุมชนโบราณบริเวณแนวชายฝั่งทะเลด้านตะวันตกของทะเลสาบ ภูมิประเทศบริเวณนี้เป็นแผ่นดินเดิมและเป็นชายฝั่งทะเลมาก่อน มีลักษณะเป็นพื้นที่ราบกว้างไปจรดแนวภูเขาซึ่งทำหน้าที่ปิดกั้นบริเวณที่ราบส่วนนี้ออกจากแผ่นดินภายในด้านตะวันตกของภูเขาที่สามารถเชื่อมต่อไปได้จนถึงบริเวณชายฝั่งทะเลอันดามัน บริเวณที่ราบจึงเป็นแหล่งปลูกข้าว อาจมีการตั้งถิ่นฐานกระจายอยู่ทั่วไปในบริเวณที่ราบนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริเวณที่เป็นเนินและมีทางน้ำไหลผ่านลงสู่ทะเลสาบสงขลา นอกจากนี้ทางน้ำสามารถใช้เป็นทางคมนาคมลงสู่ทะเลได้สะดวก ทิวา ศุภจรรยายังได้ตั้งข้อสังเกตว่าแนวภูเขาบริเวณนี้มีช่องเขาที่สามารถตัดข้ามไปยังฝั่งตะวันตกและเดินทางต่อไปยังทะเลอันดามันได้ จึงเป็นเหตุผลให้มีการตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้ และยังเสนอว่าบริเวณจังหวัดพัทลุงน่าจะเป็นเมืองท่าที่สำคัญในอดีตได้อีกแห่งหนึ่งแม้จะไม่ได้ตั้งอยู่บนฝั่งทะเลโดยตรง³³

นอกจากนั้นแล้ว ทิวายังได้กล่าวถึงเมืองโบราณที่เขาชัยบุรี อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง และเมืองโบราณที่หัวเขาแดง อำเภอสงขลา จังหวัดสงขลา โดยเรียกเมืองทั้งสองว่า “เมืองป้อมปราการ” เพื่อเน้นให้เห็นลักษณะการสร้างเมืองโดยเลือกทำเลที่ติดภูเขาและอาศัยภูเขาเป็นแนวป้องกันทางธรรมชาติส่วนหนึ่งของเมือง เมืองโบราณที่หัวเขาแดงตั้งอยู่บนปากทางเข้า-ออกทะเลสาบสงขลา ในขณะที่เมืองโบราณที่เขาชัยบุรีตั้งอยู่ในบริเวณที่ไม่ไกลจากช่องเขาไปสู่ทะเล

³² ทิวา ศุภจรรยา, “สภาพภูมิศาสตร์และการตั้งถิ่นฐานชุมชนโบราณบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา,” เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการครั้งที่ 2 เรื่อง พัทลุงศึกษา: พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมบริเวณลุ่มทะเลสาบ ณ ลำปำรีสอร์ท อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง วันที่ 23-25 สิงหาคม 2536, 6-7. (อัคราณา)

³³ เรื่องเดียวกัน, 7.

อันดามัน เมืองโบราณทั้ง 2 แห่งสร้างขึ้นในช่วงเวลาใกล้เคียงกันและมีลักษณะคล้ายคลึงกันมาก ชุมชนทั้ง 2 แห่ง จึงมีความสัมพันธ์และอาศัยพึ่งพากันมาโดยตลอดทั้งในด้านการค้าและการป้องกันเมือง³⁴

เมื่อปี พ.ศ. 2537 สีนชัย กระบวนแสง อาจารย์คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร (ตำแหน่งในขณะนั้น) ได้รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดีรอบทะเลสาบสงขลา โดยกล่าวถึงการสำรวจชุมชนโบราณบางแก้ว ตำบลจองถนน อำเภอเขาชัยสนว่าพบโบราณวัตถุหลายสมัย เช่น เครื่องเคลือบจีนสมัยราชวงศ์หมิง เครื่องเคลือบสุโขทัย เป็นต้น พร้อมทั้งแสดงความเห็นว่า ชุมชนแห่งนี้เริ่มมีความสำคัญราวพุทธศตวรรษที่ 19 และน่าจะมียุคทองเป็นแหล่งค้าขายที่สำคัญของชุมชนฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา นอกจากนี้ยังกล่าวถึงเจดีย์ที่วัดเขียนบางแก้ว สันนิษฐานว่าน่าจะก่อสร้างหรือดัดแปลงจากเจดีย์องค์เดิม มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 22³⁵

พ.ศ. 2541 ชัยวุฒิ พิชะกุล เสนองงานวิจัยเรื่อง “ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองพัทลุงเก่าเขาชัยบุรี อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง”³⁶ งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาเรื่องประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองพัทลุงเก่าเขาชัยบุรี อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ โบราณวัตถุสถาน และแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองพัทลุงเก่าเขาชัยบุรี ซึ่งใช้ข้อมูลจากเอกสาร จากการสัมภาษณ์ และจากโบราณวัตถุสถาน ผลการศึกษาเกี่ยวกับเมืองพัทลุงเก่าเขาชัยบุรีได้ข้อสรุปว่า เมืองพัทลุงเก่าเขาชัยบุรีเกิดขึ้นโดยมีความสัมพันธ์กับเมืองสงขลาหัวเขาแดง ซึ่งตั้งขึ้นโดยดาโต๊ะ โมกอลล์ เมื่อประมาณ พ.ศ. 2153-2155 ซึ่งตรงกับสมัยพระเอกาทศรถ ต่อมาเมืองสงขลาหัวเขาแดงได้พัฒนาเป็นเมืองท่าและศูนย์กลางการค้านานาชาติในสมัยอยุธยา ส่วนการย้ายเมืองพัทลุงไปที่เขาชัยบุรี สันนิษฐานว่าคงเกิดขึ้นราว พ.ศ. 2192 เมื่อเมืองสงขลายึดเมืองพัทลุงไว้ได้แล้วอาจส่งคนใกล้ชิดไปปกครองแล้วย้ายมาตั้งบริเวณเขาชัยบุรี เมืองพัทลุงที่เขาชัยบุรีได้กลายเป็นศูนย์กลางการปกครองของเมืองพัทลุงตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 22 จนกระทั่งเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ใน พ.ศ. 2310

จากการประมวลการศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2430 เป็นต้นมา สามารถแบ่งแนวทางข้อสันนิษฐานออกได้เป็น 2 แนวทาง ดังนี้

แนวทางแรก คือ ข้อสันนิษฐานที่เชื่อว่าเมืองพัทลุงเดิมตั้งอยู่บริเวณอำเภอสติงพระ

³⁴ เรื่องเดียวกัน, 8-9.

³⁵ สีนชัย กระบวนแสง, “การสำรวจแหล่งโบราณคดีรอบทะเลสาบสงขลา พ.ศ. 2537,” ใน อาจารย์ พยารักษ์ นาคเวก กับงานโบราณคดี (กรุงเทพฯ : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2540), 10-11.

³⁶ ชัยวุฒิ พิชะกุล, ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองพัทลุงเก่าเขาชัยบุรี อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง (สงขลา : สถาบันทักษิณคดี มหาวิทยาลัยทักษิณ, 2541).

จังหวัดสงขลา บุคคลแรกที่เสนอแนวคิดนี้ คือ หลวงศรีวรวัตร ผู้แต่งพงสาวดารเมืองพัทลุง ซึ่งมีความเห็นว่าเมืองพัทลุงเดิมคือเมืองสทิงพระ โดยสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงแสดงความคิดเห็นที่สอดคล้องกับข้อวินิจฉัยของหลวงศรีวรวัตร ข้อเสนอฐานนี้ใช้ข้อมูลจากหลักฐานเอกสารประเภทตำนาน และหนังสือกัลปนาวิด ประกอบกับการพิจารณาหลักฐานโบราณคดีที่พบบริเวณเมืองสทิงพระ ข้อเสนอนี้ได้รับการยอมรับจากนักวิชาการรุ่นหลังที่เสนองานศึกษาในช่วงทศวรรษ 2520 ได้แก่ สงบ ส่องเมือง และสุริวงค์ พงศ์ไพบุลย์ ซึ่งทั้งสองท่านได้เสนอความคิดเห็นเพิ่มเติมว่าเมืองพัทลุงเดิมที่ตั้งขึ้นบริเวณสทิงพระนั้นน่าจะอยู่บริเวณเขาพิพัตตสิงห์ใกล้กับวัดพะโคะ และเป็นเมืองที่เกิดขึ้นในสมัยอยุธยาตอนต้นมากกว่า อย่างไรก็ตามทั้งสองท่านมีความคิดเห็นแตกต่างกันในรายละเอียดเรื่องการย้ายที่ตั้งเมือง กล่าวคือ สงบ ส่องเมือง มีความเห็นว่าเมืองพัทลุงย้ายไปตั้งใหม่ที่บริเวณบ้านบางแก้ว อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง พร้อมทั้งระบุว่าเป็นเมืองในสมัยอยุธยาตอนปลาย มีข้อสังเกตว่าสงบมองว่าเมืองพัทลุงเดิมไม่เคยตั้งที่หัวเขาแดง ส่วนสุริวงค์ พงศ์ไพบุลย์ เสนอว่าเมืองพัทลุงย้ายจากบริเวณวัดพะโคะมาตั้งที่หัวเขาแดง หลังจากนั้นจึงย้ายเมืองมาตั้งที่บริเวณเขาชัยบุรี ทางฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลาในสมัยอยุธยาตอนปลาย

แนวทางที่สอง คือ ข้อเสนอฐานที่เชื่อว่าเมืองพัทลุงเดิมตั้งอยู่บริเวณ “โคกเมือง” ใกล้วัดเขียนบางแก้ว อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง เป็นเมืองสมัยอยุธยาตอนต้น จากนั้นจึงมีการโยกย้ายเมืองหลายครั้งลึกเข้าไปจากทะเลสาบ นักวิชาการที่เสนอข้อเสนอฐานนี้ ได้แก่ ชัยวุฒิ พิชะกุล ศรีศักร วัลลิโกดม และยงยุทธ ชูแว่น โดยนักวิชาการกลุ่มนี้เสนอข้อเสนอฐานภายใต้ข้อมูลจากหลักฐานเอกสารประกอบกับหลักฐานโบราณคดีที่พบบริเวณจังหวัดพัทลุง

จากการประมวลประวัติการศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงทำให้ทราบว่าที่ผ่านมามีผู้สนใจศึกษาเรื่องราวของชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงในแง่มุมต่างๆ อาทิเช่น การศึกษาพระพิมพ์ วรรณกรรมท้องถิ่น ประวัติศาสตร์การเมืองและเศรษฐกิจ สภาพแวดล้อมการตั้งถิ่นฐานของชุมชน เป็นต้น อย่างไรก็ตาม แม้จะมีการศึกษาเกี่ยวกับชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงพอสมควรแล้ว แต่การศึกษาที่ผ่านมายังไม่ได้ให้ความสำคัญในเรื่องพัฒนาการทางวัฒนธรรมและบทบาทความสำคัญของชุมชนโบราณในบริเวณนี้มากนัก

บทที่ 3

สภาพภูมิศาสตร์ของจังหวัดพัทลุง

จังหวัดพัทลุงตั้งอยู่บริเวณชายฝั่งด้านตะวันออกของภาคใต้หรือชายฝั่งอ่าวไทย (แผนที่ 1) และตั้งอยู่ทางด้านตะวันตกของทะเลสาบสงขลาซึ่งเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติที่มีความหลากหลายทางชีวภาพอย่างมาก ทะเลสาบสงขลามีลักษณะธรณีสัณฐานแบบลาอูน¹ เกิดจากการปิดกั้นของสันทรายซึ่งอยู่ห่างจากชายฝั่งเดิม ทำให้บริเวณอ่าวเดิมกลายสภาพเป็นทะเลสาบน้ำจืด น้ำกร่อย และน้ำเค็ม

1. ที่ตั้ง

จังหวัดพัทลุงตั้งอยู่ระหว่างละติจูดที่ 7 องศา 5 ลิปดาเหนือ ถึง 7 องศา 55 ลิปดาเหนือ และลองจิจูดที่ 99 องศา 44 ลิปดาตะวันออก ถึง 100 องศา 25 ลิปดาตะวันออก มีเนื้อที่ทั้งหมด 3,424.473 ตารางกิโลเมตร² มีอาณาเขตติดต่อกับ 4 จังหวัด ดังนี้

ทิศเหนือ ติดกับอำเภอชะอวดและอำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช

ทิศใต้ ติดกับอำเภอรัตภูมิ อำเภอกวนเนียง จังหวัดสงขลา และอำเภอกวนกาหลง จังหวัดสตูล

ทิศตะวันตก ติดกับอำเภอห้วยยอด อำเภอรัษฎา อำเภอนาโยง อำเภอย่านตาขาว อำเภอปะเหลียน และอำเภอเมืองตรัง จังหวัดตรัง

ทิศตะวันออก ติดกับทะเลสาบสงขลา อำเภอสิงหนคร อำเภอสติงพระ อำเภอกระเสถียนธุ์ และอำเภอรโนด จังหวัดสงขลา

จังหวัดพัทลุงแบ่งเขตการปกครองออกเป็น 10 อำเภอ และ 1 กิ่งอำเภอ คือ อำเภอเมืองพัทลุง อำเภอป่าพยอม อำเภอกวนขนุน อำเภอศรีบรรพต อำเภอกงหรา อำเภอเขาชัยสน อำเภอบางแก้ว อำเภอตะโหมด อำเภอป่าบอน อำเภอปากพะยูน และกิ่งอำเภอศรีนครินทร์ (แผนที่ 2)

2. ลักษณะภูมิประเทศ (แผนที่ 3)

¹ สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, ธรณีสัณฐานประเทศไทยจากห้วงอวกาศ (กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2538), 170.

² คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดพัทลุง (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, 2542), 1.

สภาพภูมิประเทศของจังหวัดพัทลุงมีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่มทางด้านตะวันออกของตัวจังหวัด แล้วค่อยๆ ลาดชันขึ้นเป็นพื้นที่ลอนคลื่นและพื้นที่สูงทางด้านตะวันตก มีพื้นที่บางส่วนเป็นเกาะ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

2.1 พื้นที่ภูเขา มีเนื้อที่รวมกันประมาณ 835.90 ตารางกิโลเมตร หรือร้อยละ 24.41³ ของพื้นที่ทั้งหมด อยู่ทางด้านตะวันตกสุดของจังหวัดติดกับจังหวัดตรัง เป็นเทือกเขาสูงสลับซับซ้อนซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเทือกเขานครศรีธรรมราช บริเวณที่พาดผ่านระหว่างจังหวัดพัทลุงกับจังหวัดตรังเรียกว่า ภูเขาบรรทัด มีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางเฉลี่ยประมาณ 50-1,000 เมตร⁴ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ป่าไม้ ประกอบด้วยภูเขาสำคัญ ได้แก่ เขาเขียว เขาคลองโหลน เขานกร้า เขาช่องกระจก เขาเจ็ดยอด เขายางแตก และเขาหินแท่น พื้นที่ภูเขาอยู่ในเขตอำเภอป่าบอน อำเภอตะโหมด อำเภอกงหรา กิ่งอำเภอศรีนครินทร์ และอำเภอป่าพยอม⁵

2.2 พื้นที่ลอนคลื่น มีเนื้อที่ประมาณ 539.70 ตารางกิโลเมตร หรือร้อยละ 15.76 ของพื้นที่ทั้งหมด⁶ มีลักษณะเป็นพื้นที่ราบสลับกับที่ดอนถัดจากพื้นที่ภูเขา พื้นที่ลอนคลื่นบางส่วนเกิดจากการยกตัวประกอบกับการสึกกร่อน ส่วนใหญ่เป็นสวนยางพารา สวนผลไม้ และพืชไร่⁷ มีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางเฉลี่ยประมาณ 15 เมตร อยู่ในเขตอำเภอป่าบอน อำเภอตะโหมด อำเภอกงหรา และอำเภอป่าพยอม⁸

2.3 พื้นที่ราบ มีเนื้อที่ประมาณ 1,485.54 ตารางกิโลเมตร หรือร้อยละ 43.38 ของพื้นที่ทั้งหมด⁹ มีลักษณะเป็นที่ราบดินตะกอนและมีเนินเขาปะปนอยู่ด้วย ที่ราบดินตะกอนทั่วไปมีชั้นดิน

³ คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, วัฒนธรรม
พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดพัทลุง, 3.

⁴ กรมพัฒนาที่ดิน, แผนการใช้ที่ดินจังหวัดพัทลุง (กรุงเทพฯ : กองวางแผนการใช้ที่ดิน กรมพัฒนา
ที่ดิน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2531), 4.

⁵ คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, วัฒนธรรม
พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดพัทลุง, 3.

⁶ เรื่องเดียวกัน.

⁷ ประเสริฐ วิทยารัฐ, “พัทลุง: สภาพภูมิศาสตร์,” ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดี
พัทลุง (พัทลุง : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง, 2531), 23.

⁸ คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, วัฒนธรรม
พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดพัทลุง, 3.

⁹ เรื่องเดียวกัน, 5.

หนา มีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางไม่เกิน 10 เมตร¹⁰ เป็นพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับการทำ
กิจกรรมเพาะปลูกข้าวและเหมาะสำหรับการตั้งถิ่นฐาน พื้นที่นี้อยู่ในเขตอำเภอป่าพยอม อำเภอกวน
ขนุน อำเภอเมืองพัทลุง อำเภอเขาชัยสน อำเภอบางแก้ว และอำเภอปากพะยูน

2.4 พื้นที่เกาะ มีเนื้อที่ประมาณ 219.17 หรือร้อยละ 6.40 ของพื้นที่ทั้งหมด¹¹ พื้นที่ส่วนนี้
ตั้งอยู่ในเขตอำเภอปากพะยูนซึ่งยื่นไปในทะเลสาบสงขลา ประกอบด้วยเกาะต่างๆ ได้แก่ เกาะหมาก
เกาะนางคำ เกาะขวน หมู่เกาะสี่เกาะห้า เป็นต้น

3. ลักษณะธรณีสัณฐานและลักษณะดิน (แผนที่ 4)

ลักษณะธรณีสัณฐานโดยทั่วไปของจังหวัดพัทลุงสามารถจำแนกออกเป็น 4 หน่วย ดังนี้¹²

3.1 หน่วยที่มีกำเนิดจากโครงสร้างดั้งเดิม ธรณีสัณฐานประเภทนี้ปรากฏเด่นชัดทางทิศ
ตะวันตกของจังหวัด ประกอบด้วยหินแกรนิตและหินหลายชนิด บางแห่งจะพบหน้าผาซึ่งเกิดจาก
การเคลื่อนตัวของเปลือกโลกในลักษณะต่างๆ เช่น รอยเลื่อน รอยคดโค้ง เป็นต้น พื้นที่ลักษณะ
ดังกล่าวมีความสูงเฉลี่ยประมาณ 800 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง

3.2 หน่วยที่เกิดจากการกระทำของกระบวนการปรับระดับพื้นที่ เป็นพื้นที่ดอนที่มีพื้นที่
ผิวเหลือค้างจากการกัดกร่อน (erosion surface) ของน้ำ ปรากฏอยู่ทั่วไปในพื้นที่จังหวัดพัทลุง มี
ลักษณะเป็นพื้นที่ลูกคลื่นลอนลาด พื้นที่ลูกคลื่นลอนชัน พื้นที่ลาดเชิงเขา และพื้นที่เนินดินหรือเนิน
เขาที่มีโครงสร้างของหิน มีความสูงเฉลี่ยประมาณ 150 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง

3.3 หน่วยที่เกิดจากอิทธิพลของน้ำทะเล เป็นผลจากขบวนการเคลื่อนตัวของเปลือกโลก
พบลักษณะดังกล่าวบริเวณด้านทิศตะวันออกของจังหวัดซึ่งเป็นพื้นที่ชายฝั่งทะเลงอก ดังเห็นได้จาก
แนวสันทราย (beach ridge) หาดทราย (beach) ทะเลสาบ (lagoon lake) ตะกอนทะเลสาบ
(lacustrine deposit) ตลอดจนพรุหรือที่ลุ่มน้ำขัง (marsh) ปรากฏอยู่โดยทั่วไป มีความสูงเฉลี่ย
ประมาณ 2 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง

3.4 หน่วยที่มีกำเนิดจากสิ่งทับถมธารน้ำพา ดินตะกอนน้ำพา (alluvial plain) เป็น
ตะกอนดินที่น้ำพัดพามาทับถมกันเป็นแนวยาวและแคบตามลำน้ำสายต่างๆ เช่น คลองห้วยกรวด
คลองป่าพยอม คลองตลิ่งชัน คลองท่าแนะ คลองแม่เตย คลองปรางหมู่ คลองท่าแค คลองหัวหมอน
คลองนาหา คลองหัวหรั่ง คลองเคี่ยม คลองอ้ายโต คลองป่าบอน คลองหลวง คลองพรุพ้อ เป็นต้น

¹⁰ ประเสริฐ วิฑารัฐ, “พัทลุง: ศาพภูมิศาสตร์,” ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดี
พัทลุง, 23.

¹¹ คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, วัฒนธรรม
พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดพัทลุง, 5.

¹² เรื่องเดียวกัน, 14-15.

สภาพธรณีสัณฐานโดยทั่วไปมีลักษณะราบเรียบหรือค่อนข้างราบเรียบ ลักษณะดังกล่าวประกอบด้วยสันดินริมน้ำ (natural levee) ที่ราบน้ำท่วมถึง (flood plain) และที่ราบขั้นบันได (alluvial terraces) มีความสูงเฉลี่ยประมาณ 60 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง

ลักษณะดินที่พบในจังหวัดพัทลุงจำแนกออกตามลักษณะธรณีสัณฐานได้เป็น 6 ลักษณะ ดังนี้¹³

- บริเวณที่เป็นหาดทรายและสันทราย (beach and beach ridge) ได้แก่ พื้นที่ที่เกิดจากการกระทำของคลื่นหรือกระแสน้ำพัดพาเอาทรายไปทับถมไว้ริมฝั่ง ซึ่งมีลักษณะแคบและเป็นแนวยาวขนานกับชายฝั่งทะเลสาบเป็นช่วงๆ ชุดดินที่พบ ได้แก่ ดินชุดบ้านทอน ดินชุดบาเจาะ ดินชุดระยอง ลักษณะดินเป็นดินทราย หรือดินร่วนปนทราย ความสามารถในการอุ้มน้ำต่ำ พบบริเวณด้านตะวันออกของจังหวัดติดกับทะเลสาบสงขลา อยู่ในเขตอำเภอเขาชัยสนและอำเภอปากพะยูน

- บริเวณที่ราบลุ่มตะกอนทะเลสาบ (lacustrine plain) ได้แก่ พื้นที่ราบลุ่มที่เกิดจากการทับถมของตะกอนทะเลสาบซึ่งอาจเป็นบริเวณที่มีน้ำทะเลสาบท่วมถึงหรือเคยท่วมถึงมาก่อน ชุดดินที่พบ ได้แก่ ดินชุดธัญบุรี ดินชุดรังสิต ลักษณะดินเป็นดินเหนียวมาก มีการระบายน้ำเร็ว ดินชุดเกาะใหญ่ ดินชุดสมุทรปราการ ดินชุดเชียรใหญ่ ลักษณะดินเป็นดินทรายแป้งหยาบหรือดินเหนียว มีการระบายน้ำเร็ว พบอยู่ในเขตอำเภอเมืองพัทลุง อำเภอกวนขนุน อำเภอเขาชัยสน และอำเภอปากพะยูน

- บริเวณที่ลุ่มค้ำน้ำท่วมขัง (marsh) เป็นพื้นที่ลุ่มค้ำที่มีน้ำท่วมขังเกือบตลอดปี มีการระบายน้ำเร็วมาก พบอยู่ในเขตด้านตะวันออกเฉียงเหนือของจังหวัดในเขตอำเภอเขาชัยสน และอำเภอปากพะยูน

- บริเวณที่ราบลุ่มตะกอนลำน้ำ (alluvial plain) ได้แก่ ที่ราบลุ่มที่เกิดจากการพัดพามาทับถมของตะกอนลำน้ำบนที่ราบน้ำท่วมถึงหรือลานตะพักลำน้ำระดับต่ำ (low terrace deposit) เป็นพื้นที่ราบลุ่มที่มีพื้นที่กว้างขวางเป็นแนวยาวขนานไปกับฝั่งทะเลสาบสงขลา ชุดดินที่พบ ได้แก่ ดินชุดแกลง ดินชุดกันตัง ดินชุดวิสัย ดินชุดบางนรา ดินชุดโลกเกียน ดินชุดสาบบุรี ดินชุดพัทลุง ดินชุดท่าศาลา ดินชุดลำแก่น ดินชุดละงู ดินชุดตากใบ ลักษณะดินเป็นดินเหนียวและดินร่วนละเอียด มีการระบายน้ำเร็ว เป็นดินที่เหมาะสมสำหรับการเพาะปลูกข้าว พบในพื้นที่เกือบทุกอำเภอในจังหวัดพัทลุง

- บริเวณพื้นที่ที่เหลื่อค้างจากการกัดกร่อน (erosion surface) ได้แก่ บริเวณที่ดอนที่ผ่านขบวนการชะล้างพังทลายและพัดพามาทับถมในบริเวณที่ต่ำกว่า มีลักษณะเป็นพื้นที่ลอนคลื่น หรือที่ลาดเชิงเขา ชุดดินที่พบ ได้แก่ ดินชุดย่านตาขาว ดินชุดสงขลา ลักษณะดินเป็นดินร่วนหยาบ

¹³ กรมพัฒนาที่ดิน, แผนการใช้ที่ดินจังหวัดพัทลุง, 15-23.

ถึงละเอียด ดินร่วนปนกรวด มีการระบายน้ำค่อนข้างเร็ว เหมาะสำหรับปลูกพืชไร่ ดินชุดเขาขาด ดินชุดนาทอน ลักษณะดินเป็นดินเหนียวปนกรวด ดินร่วนปนกรวด การระบายน้ำดี เหมาะสำหรับปลูกไม้ผลและไม้ยืนต้น พบอยู่ทางด้านตะวันตกและตะวันตกเฉียงใต้ของจังหวัด

- พื้นที่เขาและภูเขาสูง (hill and mountain) สภาพพื้นที่มีลักษณะเป็นเทือกเขาสูง สลับซับซ้อนเป็นแนวยาวจากเหนือลงมาใต้ อยู่ทางด้านตะวันตกของจังหวัดและกระจายอยู่ทั่วไป ชนิดของหิน ได้แก่ ภูเขาหินปูน เขาหินดินดาน เขาหินแกรนิต

4. สภาพภูมิอากาศ

จังหวัดพัทลุงมีสภาพภูมิอากาศแบบร้อนชื้นเขตรมรสุม คือ มีอากาศร้อนและชุ่มชื้น มีฝนตกเกือบตลอดทั้งปี อุณหภูมิเฉลี่ยประมาณ 27 องศาเซลเซียส ภูมิอากาศของจังหวัดพัทลุงมีความสัมพันธ์กับลมมรสุมค่อนข้างมากเพราะมีผลต่อการเกิดฤดูกาลและปริมาณน้ำฝน

4.1 ลมมรสุม

บริเวณประเทศไทยมีลมมรสุมพัดผ่านปีละสองรอบ คือ ลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้และลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ ลมมรสุมทั้งสองเกิดจากความแตกต่างระหว่างความกดอากาศสูงบริเวณภาคพื้นทวีปกับความกดอากาศต่ำบริเวณภาคพื้นสมุทร อิทธิพลลมมรสุมดังกล่าวมีอิทธิพลอย่างมากต่อการเดินเรือสมัยโบราณในทะเลจีนใต้และมหาสมุทรอินเดีย

- ลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้หรือลมมรสุมฤดูร้อน พัดปกคลุมประเทศไทยระหว่างเดือนพฤษภาคมถึงกลางเดือนตุลาคม มีแหล่งกำเนิดจากความกดอากาศสูงในซีกโลกใต้บริเวณมหาสมุทรอินเดีย เมื่อพัดข้ามเส้นศูนย์สูตรจะนำมวลอากาศร้อนชื้นจากมหาสมุทรอินเดียเข้ามาและทำให้เกิดฝนตกชุกบริเวณชายฝั่งทะเลอันดามันหรือภาคใต้ฝั่งตะวันตก ส่วนฝั่งอ่าวไทยมีฝนตกบ้างประปราย

- ลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือหรือลมมรสุมฤดูหนาว พัดปกคลุมประเทศไทยระหว่างกลางเดือนตุลาคมถึงกลางเดือนมกราคม มีแหล่งกำเนิดจากบริเวณความกดอากาศสูงในซีกโลกเหนือแถบประเทศมองโกเลียและจีน จึงพัดพาเอามวลอากาศเย็นและแห้งเข้ามาปกคลุมประเทศไทย ทำให้บริเวณประเทศไทยมีอากาศหนาวเย็นและแห้ง แต่เมื่อพัดผ่านอ่าวไทยจะนำมวลอากาศร้อนชื้นเข้ามาทำให้เกิดฝนตกชุกบริเวณภาคใต้ฝั่งตะวันออก

ในช่วงเดือนพฤศจิกายนถึงธันวาคมเป็นช่วงที่ลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้และลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือปะทะกันเกิดเป็นร่องมรสุม¹⁴ ทำให้เกิดฝนกระจายเป็นหย่อมๆ แต่ถ้ามีกำลังแรงมากทำให้เกิดฝนตกหนักในบางพื้นที่

¹⁴ คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, วัฒนธรรม
พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดพัทลุง, 22.

4.2 พายุหมุนเขตร้อน

พายุหมุนเขตร้อนที่มีอิทธิพลต่อจังหวัดพัทลุงมีแหล่งกำเนิดมาจากทะเลจีนใต้และมหาสมุทรแปซิฟิก โดยจะเคลื่อนเข้าสู่จังหวัดพัทลุงในช่วงเดือนพฤศจิกายนถึงธันวาคม ส่วนใหญ่พายุหมุนเขตร้อนที่พัดผ่านบริเวณจังหวัดพัทลุงเป็นพายุดีเปรสชัน (depression) ซึ่งมีความเร็วสูงสุดใกล้ศูนย์กลางไม่ถึง 34 นอต (63 กิโลเมตรต่อชั่วโมง)¹⁵ ทำให้เกิดฝนตกหนักเป็นบริเวณกว้าง บางครั้งอาจส่งผลให้เกิดอุทกภัย

4.3 ฤดูกาล

- ฤดูฝน เริ่มตั้งแต่กลางเดือนพฤษภาคมถึงเดือนมกราคม รวมระยะเวลา 9 เดือน เป็นช่วงที่จังหวัดพัทลุงได้รับอิทธิพลลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ ร่องมรสุม และพายุหมุนเขตร้อน

- ฤดูร้อน เริ่มตั้งแต่กลางเดือนกุมภาพันธ์ถึงกลางเดือนพฤษภาคม รวมระยะเวลา 3 เดือน เป็นช่วงที่จังหวัดพัทลุงได้รับอิทธิพลลมมรสุมตะวันออกเฉียงใต้ ร่องมรสุม และพายุหมุนเขตร้อน

5. ทรัพยากรธรรมชาติ

5.1 ทรัพยากรน้ำ

แหล่งน้ำที่หล่อเลี้ยงประชากรในจังหวัดพัทลุงส่วนใหญ่เป็นลำน้ำสายสั้นๆ มีแหล่งกำเนิดมาจากเทือกเขาบรรทัดซึ่งอยู่ทางด้านตะวันตกของตัวจังหวัด แหล่งน้ำสำคัญ คือ ทะเลสาบสงขลา ในเขตจังหวัดพัทลุงแบ่งออกเป็นสองส่วน ได้แก่ ทะเลน้อย ส่วนใหญ่ครอบคลุมพื้นที่ของอำเภอป่าบอน อำเภอกวนขนุน และทะเลหลวงหรือทะเลสาบตอนบนซึ่งครอบคลุมพื้นที่ส่วนใหญ่ของจังหวัด

5.1.1 แหล่งน้ำใต้ดิน จังหวัดพัทลุงเป็นจังหวัดที่มีแหล่งน้ำบาดาลใหญ่ที่สุดในภาคใต้รองจากจังหวัดนครศรีธรรมราช ให้ปริมาณน้ำเกินกว่า 1,000 แกลลอนต่อนาที¹⁶ คุณภาพของน้ำอยู่ในเกณฑ์ค่อนข้างดี¹⁷ สามารถจำแนกได้เป็น 3 ประเภท คือ¹⁸

¹⁵ ความรู้ภูมิปัญญา [ออนไลน์], เข้าถึงเมื่อ 27 กุมภาพันธ์ 2551. เข้าถึงได้จาก http://www.tmd.go.th/info/knowledge_weather02_n.html.

¹⁶ คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ มหาวิทยาลัยมหิดล, รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการเพื่อ ทบทวนแผนพัฒนาการท่องเที่ยวภาคใต้ตอนบน ชุมพร ระนอง สุราษฎร์ธานี นครศรีธรรมราช พัทลุง ตรัง พังงา และกระบี่ (กรุงเทพฯ : คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, 2539), 12.

¹⁷ กรมทรัพยากรธรณี, ธรณีวิทยาประเทศไทย (กรุงเทพฯ : กรมทรัพยากรธรณี กระทรวงอุตสาหกรรม, 2544), 486.

¹⁸ กรมพัฒนาที่ดิน, แผนการใช้ที่ดินจังหวัดพัทลุง, 23-26.

- แหล่งน้ำใต้ดินที่เป็นหินที่มีรูพรุน แหล่งน้ำใต้ดินชนิดนี้พบน้อยแห่งและมีปริมาณน้อย สามารถพบได้บริเวณที่ราบลุ่มและบริเวณหุบเขาในระดับความลึกไม่เกิน 50 เมตร และบริเวณหาดทราย พบบริเวณชายฝั่งทะเลเก่าและใหม่ในระดับความลึกไม่เกิน 5 เมตร

- แหล่งน้ำใต้ดินที่พบตามรอยต่อหรือรอยแยกของชั้นหินเนื้อละเอียด เป็นแหล่งน้ำใต้ดินที่พบบริเวณเขาหินปูน พบอยู่ทั่วไปและมีปริมาณมาก และแหล่งน้ำใต้ดินที่มีชั้นดินเป็นพวกหินทราย หินดินดานและดินตะกอนหินแปร พบเฉพาะแห่งและมีปริมาณน้อย

5.1.2 แหล่งน้ำผิวดิน ได้แก่ แหล่งน้ำจากแม่น้ำลำคลองสายสั้นๆ มีความกว้างระหว่าง 10-30 เมตร ซึ่งไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลา แหล่งน้ำที่สำคัญ ได้แก่¹⁹

- คลองป่าพยอม มีความยาวประมาณ 33 กิโลเมตร มีคลองเล็กไหลมารวมกัน ได้แก่ คลองตลิ่งชัน และคลองกระถิน ไหลผ่านท้องที่อำเภอควนขนุน และอำเภอป่าพยอม แล้วไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลาที่บ้านพรุควนเคร็ง อำเภอควนขนุน

- คลองท่าแนะ มีความยาวประมาณ 38 กิโลเมตร มีคลองเล็กไหลมารวมกัน ได้แก่ คลองโกงน้ำ คลองเหมืองแดน ไหลผ่านท้องที่อำเภอควนขนุนและไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลาที่บ้านปากประเหนือ อำเภอควนขนุน

- คลองนาท่อม มีความยาวประมาณ 42 กิโลเมตร มีคลองเล็กไหลมารวมกัน ได้แก่ คลองวัดนาโอ คลองนุ้ย คลองลำปำ คลองท่าแค ไหลผ่านท้องที่อำเภอเมืองพัทลุง และไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลาที่บ้านลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง

- คลองสะพานหยี มีความยาวประมาณ 35 กิโลเมตร ไหลผ่านท้องที่อำเภอกงหรา อำเภอเมืองพัทลุง และอำเภอเขาชัยสน ไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลาที่บ้านปากเพนียด อำเภอเขาชัยสน

- คลองท่าเชียด มีความยาวประมาณ 42 กิโลเมตร มีคลองเล็กไหลมารวมกัน ได้แก่ คลองหัวช้าง คลองโล๊ะจังกะ คลองตะโหมด คลองทะเลพระ คลองบางแก้ว ไหลผ่านท้องที่อำเภอตะโหมด อำเภอเขาชัยสน และไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลาที่บ้านปากพน อำเภอเขาชัยสน

- คลองป่าบอน มีความยาวประมาณ 40 กิโลเมตร มีคลองเล็กไหลมารวมกัน ได้แก่ คลองเกิด คลองท่าดินแดง ไหลผ่านท้องที่อำเภอป่าบอน อำเภอปากพะยูน และไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลาที่บ้านพระเกิด อำเภอปากพะยูน

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, 26-27. และมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, มหาวิทยาลัยทักษิณ และมหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา, ร่างรายงานฉบับสมบูรณ์โครงการจัดทำแผนแม่บทการพัฒนาลุ่มทะเลสาบสงขลา เล่มที่ 4 ทรัพยากรน้ำ (สงขลา : สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2547), 8-9.

- คลองพรุพ้อ มีความยาวประมาณ 36 กิโลเมตร ไหลผ่านท้องที่อำเภอป่าบอน อำเภอปากพะยูน ไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลาที่บ้านท่าหยี อำเภอปากพะยูน

- ทะเลสาบสงขลา ครอบคลุมพื้นที่บางส่วนของจังหวัดนครศรีธรรมราช จังหวัดสงขลา และจังหวัดพัทลุง มีเนื้อที่ไม่น้อยกว่า 6,000 ตารางกิโลเมตร ทะเลสาบสงขลา มีลักษณะธรณีสัณฐานแบบลากูน เกิดจากการปิดกั้นของสันทรายสทิงพระ ทะเลสาบสงขลา มีความยาวจากเหนือมาใต้ประมาณ 80 กิโลเมตร ส่วนที่กว้างที่สุดประมาณ 20 กิโลเมตร มีเนื้อที่ทั้งหมดประมาณ 974 ตารางกิโลเมตร²⁰ มีระดับความลึกประมาณ 1-2.5 เมตร ดินน้ำของทะเลสาบส่วนใหญ่มาจากแม่น้ำลำคลองที่ไหลมาจากเทือกเขาบรรทัดทางด้านตะวันตก

พื้นที่ทะเลสาบสงขลาแบ่งออกเป็นสามส่วน²¹ คือ ทะเลสาบตอนล่างหรือทะเลสาบสงขลา มีพื้นที่ตั้งแต่ปากทะเลสาบไปถึงช่องแคบปากกรอ ลักษณะเป็นน้ำเค็มและน้ำกร่อย มีเกาะที่สำคัญ คือ เกาะขอม จังหวัดสงขลา ทะเลสาบตอนบนหรือเรียกว่า “ทะเลหลวง” อยู่ในเขตจังหวัดพัทลุง ทะเลสาบช่วงนี้เป็นน้ำจืดและน้ำกร่อย เกาะที่สำคัญ ได้แก่ เกาะหมาก เกาะนางคำ หมู่เกาะสี่เกาะห้า ในเขตอำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง และส่วนที่สามเรียกว่า “ทะเลน้อย” เป็นส่วนที่อยู่ทางเหนือสุดของทะเลสาบ มีพื้นดินล้อมรอบซึ่งเกิดจากการตกตะกอนและดินเลนของน้ำในทะเลสาบ (แผนที่ 5)

ในอดีตแผ่นดินด้านตะวันออกของจังหวัดพัทลุงเคยเป็นชายฝั่งทะเลมาก่อน ต่อมาน้ำทะเลได้พัดพาเอาตะกอนทรายมาทับถมบริเวณนอกชายฝั่งเกิดเป็นสันทรายสทิงพระ ทำให้ชายฝั่งทะเลเดิมกลายเป็นทะเลตอนในหรือลากูน จากการศึกษาอายุเปลือกหอยที่ขุดพบจากคาบสมุทรสทิงพระพบว่า การปิดกั้นของคาบสมุทรสทิงพระเกิดขึ้นเมื่อประมาณ 5,000 ปีมาแล้ว หลังจากนั้นมีการทับถมของตะกอนภายในทะเลสาบและเกิดการถดถอยของน้ำทะเลลงมาถึงชายฝั่งทะเลในปัจจุบัน²² การทับถมของตะกอนทรายนอกชายฝั่งนี้ทำให้สทิงพระมีสภาพเป็นเกาะ ทะเลสาบสงขลา มีช่องทางออกสู่ทะเลได้สองทาง คือ ทางตอนเหนือบริเวณอำวนนครศรีธรรมราช หรือปากพนังและทางตอนใต้บริเวณหัวเขาแดง อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา ต่อมาได้เกิดการปิด

²⁰ ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ภูมิลักษณะประเทศไทย (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534), 241.

²¹ ไพโรจน์ สิริตาภรณ์ และอังสุณี ชุนหปารณ, “ทะเลสาบสงขลา,” สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ 7 (2542) : 3057.

²² ทิวา สุขจรยา, “สภาพภูมิศาสตร์และการตั้งถิ่นฐานชุมชนโบราณบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา,” เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการครั้งที่ 2 เรื่อง พัทลุงศึกษา : พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมบริเวณลุ่มทะเลสาบ ณ ลำปำรีสอร์ท อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง วันที่ 23-25 สิงหาคม 2536, 4. (อัคราเนา)

ก้นบริเวณตอนเหนือของทะเลสาบซึ่งเกิดจากแม่น้ำในอำเภอชะอวดนำตะกอนมาทับถมในทะเลสาบประกอบกับการลดระดับของน้ำทะเล²³ กระบวนการนี้เพิ่งเกิดขึ้นเมื่อร้อยกว่าปีนี้เอง จากการตรวจสอบแผนที่โบราณในงานวิจัยเรื่อง “ความเป็นมาและแนวโน้มวิวัฒนาการของเกษตรกรรมบริเวณคาบสมุทรสทิงพระ” ของกี เทรบูลย์ และคณะ²⁴ ชี้ให้เห็นว่าคาบสมุทรสทิงพระมีสภาพเป็นเกาะ มีชื่อเรียกในคริสต์ศตวรรษที่ 17 (พุทธศตวรรษที่ 22) ว่า “โกเต อินฟิโกส” (Coete Inficos) ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 18 (พุทธศตวรรษที่ 23) มีชื่อว่า “อิล ปาปิเออร์” (Ille’Papier) หรือ “เดอ ลิกอร์” (de Ligor) ต่อมากลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 เรียกว่า “เทนตาเลม” (Tantalem) ในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 (กลางพุทธศตวรรษที่ 24) เรียกว่า “เกาะใหญ่” ในปี พ.ศ. 2380 เอฟ เอ เนล (F.A Neale) ได้เดินทางโดยเรือเดินสมุทรขนาด 1,400 ตัน จากนครศรีธรรมราชไปพัทลุง บันทึกไว้ว่าได้ผ่านเส้นทางที่ทางด้านตะวันตกเป็นแอ่งน้ำขนาดใหญ่ ทางตะวันออกเป็นเกาะ “เทนตาเลม” ห้าสิบปีต่อมา (พ.ศ. 2430) วาริงตัน สมิท (Waryngton Smith) ได้พยายามใช้เส้นทางนี้ แต่เรือเดินสมุทรไม่สามารถผ่านได้ ต้องใช้เรือขนาดเล็กเดินทางเข้าไป และจากแผนที่ของกัปตัน เอ เจ ลอฟตัส (Catain A.J Loftus) กัปตันเรือชาวอังกฤษผู้เข้ามาปฏิบัติราชการด้านแผนที่ทางทะเลในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทำขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2432 ได้แสดงให้เห็นสภาพของทะเลสาบสงขลาที่ใกล้เคียงกับปัจจุบันแล้ว²⁵

จากแผนที่โบราณและบันทึกการเดินทางของชาวต่างประเทศที่เคยใช้เส้นทางผ่านทะเลสาบสงขลาชี้ให้เห็นว่าก่อนพุทธศตวรรษที่ 25 คาบสมุทรสทิงพระยังไม่เชื่อมติดกับแผ่นดินทำให้มีสภาพคล้ายเป็นเกาะ การเดินทางเข้ามาภายในทะเลสาบสงขลาโดยเรือขนาดใหญ่สามารถทำได้โดยสะดวกผ่านทางอ่าวนครศรีธรรมราชทางด้านเหนือ และบริเวณหัวเขาแดง อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลาทางด้านใต้ ต่อมาเกิดการทับถมของตะกอนบริเวณตอนบนของคาบสมุทรสทิงพระทำให้เกิดเป็นแผ่นดินยื่นออกไปเชื่อมกับแผ่นดินใหญ่ในเขตอำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช ทะเลสาบสงขลาในปัจจุบันจึงมีทางออกสู่ทะเลได้เพียงทางเดียว

²³ เรื่องเดียวกัน, 5.

²⁴ กี เทรบูลย์, สมยศ หุ่นหัว และอิงอร เทรบูลย์, “ความเป็นมาและแนวโน้มวิวัฒนาการของเกษตรกรรมบริเวณคาบสมุทรสทิงพระ,” ใน ประวัติศาสตร์และโบราณคดีคาบสมุทรสทิงพระ (กรุงเทพฯ : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2528), เฉกรรณที่ 4, 110.

²⁵ กรมศิลปากร, รวมเรื่องแปลหนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ 2 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2535), 151-152.

ปัจจุบันบริเวณทะเลหลวงหรือทะเลสาบสงขลาตอนบนประกอบด้วยทะเลสาบป่า ทะเลจก และทะเลปากพะยูน มีเนื้อที่ครอบคลุมประมาณ 3,283 ตารางกิโลเมตร²⁶ เป็นพื้นที่ระบายน้ำจากลำคลองสายต่างๆ ที่ไหลมาจากเทือกเขาบรรทัด

5.2 ทรัพยากรธรณี

สภาพทางธรณีวิทยาของจังหวัดพัทลุงมีหินที่อายุแตกต่างกันสามารถแบ่งหินตามชนิดและยุคต่างๆ ได้ดังนี้²⁷

5.2.1 หินตะกอนและหินแปร (sedimentary rocks and metamorphic rocks)

- หินยุคแคมเบรียน (Cambrian period) ประกอบด้วยหินทรายเป็นส่วนใหญ่ ได้แก่ หินทรายสีแดง หินทรายแป้ง นอกจากนี้มีหินควอร์ตไซต์ หินฟิลไลต์ บางแห่งอาจพบชั้นของหินดินดานสีม่วงแทรกสลับอยู่ด้วย พบบริเวณทิศตะวันตกของจังหวัดในเขตอำเภอกงหรา และอำเภอตะโหมด

- หินยุคออโดเซียน (Ordovician period) ประกอบด้วยหินปูนเนื้อละเอียดสีเทาเข้มถึงสีดำเป็นส่วนใหญ่ ตามแนวชั้นหินปูนมีชั้นบางๆ ของชั้นหินดินดานปนหินปูนแทรกสลับอยู่ หินที่พบ ได้แก่ หินปูนชุดทุ่งสง พบบริเวณทิศตะวันตกของจังหวัดตามแนวเทือกเขาบรรทัดในเขตอำเภอกงหรา อำเภอศรีบรรพต กิ่งอำเภอศรีนครินทร์ อำเภอตะโหมด และอำเภอป่าบอน เช่น เขาป่าแหล่ เขาปู่ เขาน้ำนา เขาน้ำวง เขาลำ เขาวัง เขาพญากรุงจีน เขาคอกช้าง เขาพญาไธสง เป็นต้น เป็นหินที่พบมากที่สุดในจังหวัดพัทลุงถือเป็นหินปูนคุณภาพดี เหมาะสำหรั้นำไปใช้ในการก่อสร้างและเป็นวัตถุดิบหลักในอุตสาหกรรมปูนซีเมนต์

- หินยุคไซลูเรียน-ดีโวเนียน (Silurian-Devonian period) ส่วนใหญ่เป็นหินตะกอนที่มีการเรียงตัวเป็นชั้นๆ ประกอบด้วยหินดินดานสีน้ำตาล สีเทา สีเทาแกมเขียว สีม่วงแดง และหินดินดานสลับหินทรายสีเทาและสีม่วง นอกจากนี้ยังพบพวกหินทราย หินเจิร์ด หินฟิลไลต์ หินเมตาทัฟ หินชีสท์ หิน ควอร์ตไซต์ร่วมด้วย ในชั้นหินจะพบพวกบรรพชีวิน หินชุดนี้วางตัวในแนวเหนือ-ใต้ตามชายขอบเทือกเขาบรรทัด บริเวณอำเภอป่าพะยอม อำเภอศรีบรรพต กิ่งอำเภอศรี

²⁶ คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดพัทลุง, 27.

²⁷ กรมพัฒนาที่ดิน, แผนการใช้ที่ดินจังหวัดพัทลุง, 38-40. และคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดพัทลุง, 6-13.

นครินทร์ อำเภอลำปาง อำเภอบ้านฝาง อำเภอเมืองพิจิตร อำเภอกงหรา และอำเภอตะโหมด เช่น ควนหุควาย ควนบางหลอ ควนแบก ควนลิด ควนหินขาว ควนแพน ควนน้ำซับ ควนขมิ้น ควนหินกอง ควนอ้ายควาย ควนยาน เป็นต้น

- หินยุคคาร์บอนิเฟอรัส (Carboniferous period) ประกอบด้วยหินควอร์ตไซต์ หินทรายสีน้ำตาล หินดินดานสีน้ำตาล สีขาวและสีเทาขาว หินเชิร์ต ในชั้นหินพบซากบรรพชีวิน หินชุดนี้พบบริเวณเกาะหมาก เกาะนางคำ และบริเวณอำเภอปากพะยูน

- หินยุคเพอร์เมียน (Permian period) เป็นหินปูนที่แสดงลักษณะภูมิประเทศแบบคาสต์ (karst) ประกอบด้วยหินปูนสีเทาอ่อนถึงเข้ม มีหินเชิร์ต หินทราย และหินดินดานแทรกอยู่ในเนื้อหินและพบซากบรรพชีวิน หินยุคนี้ปรากฏให้เห็นเป็นเขาลูกโคดอยู่ทั่วไปและกระจายอยู่ตามพื้นที่ราบในเขตบริเวณอำเภอกวนขนุน อำเภอเมืองพัทลุง อำเภอลำปาง เช่น เขาย่า เขาป่าเจ้าเขาโต๊ะบุญ เขาน้อย เขาพังอิฐ เขาหลักโค เป็นต้น และบริเวณหมู่เกาะสี่เกาะห้า ในอำเภอปากพะยูน หินปูนที่พบเป็นหินปูนชนิดดีใช้ในอุตสาหกรรมการผลิตปูนซีเมนต์และปูนขาว

- หินยุคจูราสสิก-ครีตาเซียส (Jurassic-Cretaceous) ประกอบด้วยหินทรายสีแดงและสีน้ำตาล หินทรายแป้ง หินทรายเนื้อกรวด และหินทรายเนื้อควอร์ต พบหินดินดานสีเทาแทรกสลับกับหินโคลไรต์ หินยุคนี้ปรากฏเป็นเนินเขาเตี้ยๆ ในเขตอำเภอกวนขนุนและอำเภอปากพะยูน เช่น ควนเกาะขาน บนเกาะนางคำ เป็นต้น

- หินยุคควอเตอร์นารี (Quaternary period) เป็นชั้นหินตะกอนที่เกิดบริเวณที่ราบลุ่มฝั่งแม่น้ำและชายทะเล (alluvial and coastal deposit) ตะกอนที่พบเป็นพวกกรวด ดินทราย ดินทรายแป้ง ดินเหนียว พบบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำและริมฝั่งทะเลสาบสงขลาซึ่งอยู่บริเวณด้านตะวันออกของจังหวัดในเขตอำเภอกวนขนุนจนถึงอำเภอปากพะยูน ตะกอนที่พบบริเวณลานตะพักลำน้ำ (terrace deposit) ส่วนใหญ่เป็นพวกกรวด ดินทราย ดินทรายแป้ง เหล็กออกไซด์ พบถัดจากบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำและริมฝั่งทะเลสาบสงขลา หินยุคนี้พบครอบคลุมพื้นที่เกือบครึ่งหนึ่งของจังหวัดพัทลุง

5.2.2 หินอัคนี (Igneous rocks) วางตัวอยู่ในแนวเหนือ-ใต้ขนานกับแนวเขตแดนจังหวัดตรัง เป็นหินอัคนีเนื้อหยาบถึงปานกลาง หินที่พบ ได้แก่ หินแกรนิตไบโอไทต์ (biotite granite), หินอดามัลไลต์ (adamellit) และหินแกรโนไดโอไรต์ (granodiorite) ประกอบด้วยแร่ควอร์ต เฟลสปาร์ไบโอไทต์ เป็นหินที่พบทางด้านตะวันตกของจังหวัด วางตัวในแนวเหนือ-ใต้ขนานกับเขตแดนระหว่างจังหวัดพัทลุง ตรัง และสตูล อยู่ในพื้นที่อำเภอบ้านพยอม อำเภอศรีบรรพต กิ่งอำเภอศรีนครินทร์ อำเภอกงหรา อำเภอตะโหมด และอำเภอบ้านดอน

5.3 ทรัพยากรแร่ธาตุ

จากลักษณะทางธรณีวิทยาซึ่งประกอบด้วยหินอัคนี หินตะกอนและหินแปรที่มีความแตกต่างกันในด้านชนิดและยุคสมัย จึงเป็นแหล่งกำเนิดของแร่ธาตุหลายชนิดทั้งแร่โลหะ (แร่ที่มีธาตุโลหะเป็นส่วนประกอบสำคัญสามารถนำไปถลุงหรือแยกเอาโลหะในแร่ออกมาใช้ประโยชน์) และแร่โลหะ (แร่ที่ไม่มีธาตุโลหะเป็นส่วนประกอบสำคัญสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้โดยตรง) ทรัพยากรแร่ธาตุสำคัญที่มีการสำรวจพบในพื้นที่จังหวัดพัทลุงมีดังนี้ (แผนที่ 6)

5.3.1 แร่ตะกั่วและสังกะสี เป็นชนิดแร่โลหะ เป็นแร่ที่เกิดร่วมกันและพบในแหล่งเดียวกันเสมอ²⁸ เมื่อถลุงแล้วจะได้โลหะตะกั่วและโลหะสังกะสี นำไปใช้ในอุตสาหกรรมแบตเตอรี่ โลหะบัดกรี และอุตสาหกรรมเหล็กชุบ ฯลฯ พบแถบภูเขาหินปูนทางด้านตะวันตกใกล้กับเทือกเขาบรรทัดในเขตตำบลคลองทรายขาว และคลองเฉลิม อำเภอกงหรา²⁹

5.3.2 ดีบุก เป็นแร่โลหะพบแถบเทือกเขาหินแกรนิตในเขตอำเภอป่าบอน จังหวัดพัทลุง อำเภอห้วยยอด จังหวัดตรัง และอำเภอรังษี จังหวัดสงขลา

5.3.3 แร่พลวง พบในเขตท้องที่ตำบลเกาะเต่า อำเภอป่าพะยอม ตำบลเขาปู่ อำเภอศรีบรรพต³⁰ และอำเภอควนขนุน³¹ มีประโยชน์ในการทำโลหะผสมโดยผสมกับตะกั่วทำแผ่นกริดแบตเตอรี่ ผสมตะกั่วและดีบุกใช้เป็นส่วนประกอบของกระสุนปืน

5.3.4 แร่ฟอสเฟต เป็นแร่โลหะพบในหินปูน พบในเขตท้องที่ตำบลพนมวัง อำเภอควนขนุน ตำบลชัยบุรี อำเภอเมืองพัทลุง และอำเภอเขาชัยสน³²

5.3.5 หินปูน จัดเป็นแร่โลหะ เกิดจากการสะสมตัวของซากสิ่งมีชีวิตในทะเลหรือการตกตะกอนของคาร์บอเนตบางชนิด³³ หินปูนที่พบในภาคใต้เป็นหินที่พบในยุคออร์โดวิเชียน และเพอร์เมียน ในสมัยโบราณชาวบ้านนำหินปูนมาเผาเพื่อทำปูนขาวใช้ในการก่อสร้างและเติมขมิ้นให้มีสีแดงกินกับหมาก แหล่งผลิตที่สำคัญอยู่ที่บ้านช่องฟืน ตำบลเกาะหมาก อำเภอปาก

²⁸ กรมทรัพยากรธรณี, 100 ปี กรมทรัพยากรธรณี (กรุงเทพฯ : กรมทรัพยากรธรณี กระทรวงอุตสาหกรรม, 2535), 130.

²⁹ คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, วัฒนธรรมพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดพัทลุง, 53.

³⁰ เรื่องเดียวกัน.

³¹ กรมทรัพยากรธรณี กระทรวงอุตสาหกรรม, 100 ปี กรมทรัพยากรธรณี, 130.

³² คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, วัฒนธรรมพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดพัทลุง, 53.

³³ กรมทรัพยากรธรณี กระทรวงอุตสาหกรรม, ธรณีวิทยาประเทศไทย, 422.

พะยูน³⁴ หินปูนยังเป็นทรัพยากรที่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจโดยใช้เป็นวัตถุดิบในการผลิตปูนซีเมนต์ พบในเขตท้องที่ตำบลพญาขัน อำเภอเมืองพัทลุง ตำบลคลองใหญ่ อำเภอตะโหมด ตำบลชะรัด อำเภอกงหรา และตำบลพนมวัง อำเภอกวนขนุน

5.3.6 ทราย เป็นวัตถุประเภทเศษหินเศษแร่ขนาดเล็ก มีลักษณะร่วนซุยไม่เกาะกัน ส่วนใหญ่ประกอบด้วยเม็ดแร่ควอร์ตซึ่งผุสลายจากหินอัคนี หินตะกอน หรือหินแปรบางชนิด ทรายที่พบในจังหวัดพัทลุงส่วนมากผุสลายจากหินแกรนิตบริเวณเทือกเขาบรรทัด แหล่งสะสมทรายที่สำคัญ ได้แก่ แหล่งทรายบนแผ่นดินซึ่งถูกกระแสน้ำพัดพามาทับถมบริเวณแม่น้ำลำคลอง และแหล่งทรายในทะเลสาบ พบบริเวณสันทรายและชายหาด³⁵ ทรายถูกนำมาใช้ประโยชน์ในอุตสาหกรรมก่อสร้างประเภทต่างๆ

5.4 ทรัพยากรป่าไม้

ในอดีตจังหวัดพัทลุงเป็นจังหวัดที่อุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรป่าไม้ ปัจจุบันเหลือพื้นที่ป่าที่ยังอุดมสมบูรณ์ในเขตพื้นที่อนุรักษ์ ได้แก่ พื้นที่ส่วนใหญ่ของอุทยานแห่งชาติเขาปู่-เขาย่า เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาบรรทัด เขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลน้อย เขตห้ามล่าสัตว์ป่าอ่าวบางเตง ระบบนิเวศทางป่าไม้ส่วนใหญ่เป็นป่าดิบชื้น นอกจากนี้ยังเป็นป่าดิบแล้ง ป่าพรุ และป่าชายเลน พรรณไม้ที่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจ ได้แก่ ไม้ในตระกูลยาง เช่น ตะเคียน เคี่ยม พะยอม กะบาก เต็ง เป็นต้น ซึ่งจังหวัดพัทลุงมีพรรณไม้ตระกูลยางถึง 7 สกุล 30 ชนิด คิดเป็นร้อยละ 50 ของพรรณไม้วงศ์ยางทุกชนิดทั้งประเทศ³⁶ นอกจากนี้ยังพบไม้ในวงศ์หมากและหวายอีกด้วย

5.5 ทรัพยากรสัตว์ป่า

สัตว์ป่าที่พบในจังหวัดพัทลุงจำแนกประเภทตามระบบนิเวศวิทยาได้ดังนี้

5.5.1 ระบบนิเวศแบบป่าเขา³⁷ อยู่ในเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่าเทือกเขาบรรทัด และอุทยานแห่งชาติเขาปู่-เขาย่า สัตว์ป่าที่พบมีความหลากหลายทางชีวภาพและปริมาณ เช่น เก้ง เลียงผา สมเสร็จ ค่าง ชะนีพันธุ์ต่างๆ ค้างคาว นกหัวขวาน ไก่ป่า เป็นต้น

³⁴ คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, วัฒนธรรม
พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดพัทลุง, 54.

³⁵ เรื่องเดียวกัน.

³⁶ เรื่องเดียวกัน, 31.

³⁷ เรื่องเดียวกัน, 48-49.

5.5.2 ระบบนิเวศแบบเกาะแก่งและชายฝั่ง³⁸ อยู่ในเขตพื้นที่ป่าชายหาดและป่าชายเลน สัตว์ที่พบ ได้แก่ เขี้ยวแดง นกกระเต็น นกนางนวล และสัตว์น้ำขนาดเล็ก โดยเฉพาะกุ้ง หอย ปู ปลาตัวเล็ก

5.5.3 ระบบนิเวศแบบพื้นที่ชุ่มน้ำ อยู่ในเขตพื้นที่ทะเลน้อย พรุควนเคร้ง ตำบลทะเลน้อย อำเภอกวนขนุน พุนาแดง และพรุأي้ม ตาบลสมหวัง อำเภอกงหรา ถือเป็นระบบนิเวศที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยอาหารของมนุษย์และสัตว์อื่นๆ สัตว์ที่พบเป็นจำพวกสัตว์น้ำนานาชนิดและเป็นอาหารของสัตว์จำพวกนกยาง นกกระสา นกอีหลุม นกเป็ดแดง

5.6 รังนกแอ่น

รังนกแอ่นเกิดจากน้ำลายที่สกัดออกมาจากต่อมน้ำลายของนกแอ่นกินรังซึ่งเป็นนกตระกูลนกแอ่น รังนกที่มนุษย์นำมาบริโภคมาจากนกแอ่นสองสายพันธุ์ คือ นกแอ่นกินรังชนิดรังขาว และนกแอ่นกินรังชนิดรังดำ นกแอ่นกินรังจะอยู่รวมกันเป็นกลุ่มใหญ่และสร้างรังตามผนังถ้ำที่เป็นโพรงตั้งหรือชอกหลืบในเกาะเล็กๆ ใกล้ชายฝั่ง ใช้เวลาสร้างรังประมาณ 30-35 วัน³⁹ ช่วงเวลาผสมพันธุ์อยู่ในช่วงเดือนมกราคม-เมษายนของทุกปี⁴⁰ ในจังหวัดพัทลุงพบรังนกแอ่นกินรังมากบริเวณเกาะสี่เกาะห้า ตำบลเกาะหมาก เขตอำเภอปากพะยูนซึ่งเป็นเกาะอยู่ในทะเลสาบสงขลา

สภาพภูมิศาสตร์ของจังหวัดพัทลุงถือได้ว่ามีความเหมาะสมในการตั้งถิ่นฐานดีที่สุดแห่งหนึ่ง เนื่องจากมีปัจจัยสำคัญดังนี้ คือ ปัจจัยด้านสภาพภูมิประเทศและลักษณะธรณีสัณฐานซึ่งมีพื้นที่ราบน้ำท่วมถึงกระจายอยู่เกือบทุกอำเภอ มีลักษณะดินที่เหมาะสมสำหรับการทำกสิกรรมเพาะปลูกข้าว บริเวณที่เหมาะสมสำหรับการตั้งถิ่นฐานพบบริเวณสันทรายที่เป็นแนวยาวขนานกับชายฝั่งทะเลสาบสงขลา ที่ราบลุ่มตะกอนทะเลสาบและตะกอนลำน้ำซึ่งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกของจังหวัด ปัจจัยด้านทรัพยากรน้ำ คือ มีแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์ทั้งน้ำบาดาลหรือน้ำใต้ดิน และน้ำจากแม่น้ำลำคลองสายต่างๆ รวมทั้งมีพื้นที่ระบายน้ำขนาดใหญ่ คือ ทะเลหลวงและทะเลน้อยซึ่งเป็นแหล่งทรัพยากรทางทะเลที่สำคัญ แหล่งน้ำดังกล่าวสามารถใช้ประโยชน์เป็นเส้นทางคมนาคมติดต่อกันระหว่างชุมชนตอนในแผ่นดินกับชุมชนรอบลุ่มทะเลสาบ และใช้ประโยชน์ในการอุปโภค

³⁸ เรื่องเดียวกัน, 50.

³⁹ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, มหาวิทยาลัยทักษิณ และมหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา, รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการจัดทำแผนแม่บทการพัฒนาลุ่มทะเลสาบสงขลา เล่มที่ 3 ทรัพยากรป่า-ประมง-การใช้ที่ดิน (สงขลา : สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2547), 22-23.

⁴⁰ เกษม จันทรดำ, “ธุรกิจรังนก ในพื้นที่เศรษฐกิจประเทศไทย,” ใน เปิดโลกธุรกิจรังนกแสนล้าน (นครศรีธรรมราช : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยแห่งประเทศไทย (สกว.) โครงการภูมิภาคศึกษา สำนักวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์, 2550), 53-54.

บริโภค ปัจจัยด้านทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ คือ ทรัพยากรธรรมชาติประเภทของป่าและแร่ธาตุที่สามารถนำไปแลกเปลี่ยนกับสินค้าจากภายนอกได้ โดยใช้เส้นทางน้ำในการติดต่อและลำเลียงทรัพยากรธรรมชาตินานาชนิดออกสู่ชุมชนภายนอก

บทที่ 4

หลักฐานเอกสารที่เกี่ยวข้องกับชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุง

ในบทนี้จะเป็นการศึกษาวเคราะห์หลักฐานเอกสารที่เกี่ยวข้องกับชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงก่อนพุทธศตวรรษที่ 24 หลักฐานเอกสาร หมายถึง หลักฐานที่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรลงบนวัสดุประเภทต่างๆ หลักฐานเอกสารสามารถจัดจำแนกเป็นประเภทได้ตามลักษณะการบันทึก ได้แก่ จารึก ตำนาน พระราชพงศาวดาร พงศาวดาร จดหมายเหตุชาวต่างประเทศ และบันทึกประจำวัน จากการประมวลหลักฐานเอกสารที่เกี่ยวข้องกับชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุง พบว่ามีการบันทึกเรื่องราวของชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงในรูปของหลักฐานเอกสารประเภทจารึก ตำนาน พระราชพงศาวดาร พงศาวดาร เอกสารเกี่ยวกับการก่อกำเนิด และจดหมายเหตุของชาวต่างประเทศที่เขียนขึ้นก่อนพุทธศตวรรษที่ 24 ดังนี้

1. จารึก

จารึก¹ ตามรูปศัพท์หมายถึง “การเขียนหรือจารให้เป็นรอยลึกเป็นตัวอักษรหรือภาพเป็น ดัน บนแผ่นศิลา โลหะหรือดิน เป็นต้น” เป็นการบันทึกเหตุการณ์สำคัญลงบนวัสดุที่มีความคงทนถาวร เนื้อหาที่จารึกอาจเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ทางการเมือง ประวัติบุคคลสำคัญ หรือกิจกรรมทางศาสนา จารึกจัดเป็นหลักฐานชั้นต้นเนื่องจากเป็นเรื่องราวที่บันทึกขึ้นร่วมสมัยกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นหรือหลังจากเหตุการณ์ไม่นาน และจารึกยังดัดแปลงหรือแก้ไขข้อความในภายหลังได้ยากกว่าหลักฐานประเภทอื่นๆ ดังนั้นจารึกจึงเป็นหลักฐานที่มีคุณค่ามากในการศึกษาประวัติศาสตร์และโบราณคดี

จารึกที่มีข้อความเกี่ยวกับเมืองพัทลุงเขียนขึ้นในสมัยอยุธยา คือ กลุ่มจารึกแผ่นทองหุ้มปลี ยอดพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช เป็นจารึกแผ่นทองคำมีจำนวน 40 ชิ้น มีลักษณะเป็นแผ่นทองคำแผ่นบางรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ลักษณะตัวอักษรที่ใช้เป็นอักษรขอมและอักษรไทย บางแผ่นจะบอกวัน เดือน ปีที่จารึกไว้ด้วย² สักราชเก่าแก่ที่สุดที่พบคือ พ.ศ. 2155 ในจำนวนจารึกแผ่นทองหุ้มปลียอดพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช 40 ชิ้นนี้ มีจารึกที่กล่าวถึงเจ้าเมืองพัทลุง 2 แผ่น คือ

¹ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, 2546), 306.

² ก่องแก้ว วีระประจักษ์ และเทิม มีเต็ม, “จารึกแผ่นทองหุ้มปลียอดพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช,” ศิลปากร 37,4 (กรกฎาคม-สิงหาคม, 2517) : 21.

1.1 จารึกแผ่นทอง จ. 48³

เป็นจารึกบนแผ่นทองขนาดกว้าง 5.5 ซม. ยาว 140 ซม. อักษรขอม ภาษาไทย ระบุ
ศักราช จ.ศ. 974 ตรงกับ พ.ศ. 2155 ตรงกับรัชกาลพระเอกาทศรถ โดยทองแก้ว วีระประจักษ์อ่าน
แปลไว้ดังนี้

ศุภมัสดุ ศักราชได้
 แก้วร้อยเจ็ดสิบสี่ เดือนห้า ขึ้น
 แก้วคำ ปีมะเส็ง เถลิงศก วันจันทร์
 ชวด จัตุรา พระมหาศรี
 ราชปริชญา เอาทองห้าตำลึงแล
 ญาติอีกด้วย สัปบุรุษทั้งหลาย
 ช่วยอนุโมทนา เป็นทองหก
 ตำลึง สามบาท สามสลึง ดีเป็น
 แผ่น สรรพพระธาตุ เจ้าใน
 ขณะ ออกญาพัทลุง มาเป็นพระยา
 นครแล พระเจ้าพระครูเทพรักษา
 พระธาตุ

1.2 จารึกแผ่นทอง จ. 18⁴

เป็นจารึกบนแผ่นทองขนาดกว้าง 9 ซม. ยาว 88 ซม. มีตัวอักษร 1 บรรทัด เป็น
อักษรไทย ภาษาไทย ระบุศักราช พ.ศ. 2230 ตรงกับรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ โดยเทิม มีเต็มอ่าน
แปลไว้ดังนี้

วันศุกร์ ขึ้น 14 ค่ำ เดือน 10
 เถาะ นพศก ศักราช
 ได้ 2230 พระ
 พรยา เศษสังขยา
 เดือนได้สี่เดือน เศษ
 สังขยาวันได้ 29 วัน
 ออกท้าวประทองแล
 ท่านออกญาพัทลุง

³ เรื่องเดียวกัน, 35-36.

⁴ เรื่องเดียวกัน, 52-53.

ผู้ถึงแก่กรรม(ณ)ภาพเอา

ท(อง)

กลุ่มจารึกแผ่นทองหุ้มปัลลียอดพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชเป็นจารึกที่กล่าวถึง การทำบุญถวายแผ่นทองคำในการซ่อมแผ่นทองหุ้มปัลลียอดพระบรมธาตุ พร้อมทั้งแสดงความปรารถนาให้ได้รับอานิสงส์จากบุญกุศล กลุ่มจารึกฯ นี้ทำให้ทราบว่ามีการบูรณปฏิสังขรณ์พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชอย่างต่อเนื่อง ในการบูรณะแต่ละครั้งจะมีเจ้าเมืองและกรมการเมืองที่ขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราชมีส่วนร่วมอยู่ด้วย สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นศูนย์กลางพุทธศาสนา และศูนย์กลางอำนาจของเมืองนครศรีธรรมราชในหัวเมืองภาคใต้

ในจำนวนแผ่นทองคำ 40 แผ่น มีจารึกที่กล่าวถึงเจ้าเมืองพัทลุง 2 แผ่น คือ จารึกแผ่นทอง จ. 48 ซึ่งระบุศักราชตรงกับ พ.ศ. 2155 ตรงกับรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ กล่าวไว้ในขณะนั้นออกญาพัทลุงหรือเจ้าเมืองพัทลุงมาเป็นพระยานครหรือเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช บ่งชี้ถึงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองพัทลุงกับเมืองนครศรีธรรมราชในขณะนั้น ซึ่งเจ้าเมืองอาจมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกันก็เป็นได้ สอดคล้องกับหลักฐานเอกสารของบริษัทอีสต์อินเดียตะวันออกของฮอลันดาหรือ VOC ที่เขียนขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2155 กล่าวถึงเจ้าเมืองพัทลุงว่าเป็นบุตรชายของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช จึงอาจเป็นไปได้ว่าเจ้าเมืองพัทลุงที่เอกสารนี้กล่าวว่าเป็นบุตรชายเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชนั้นได้ขึ้นมาเป็นพระยานครหรือเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชในเวลาต่อมา

จารึกอีกแผ่นหนึ่งคือ จารึกแผ่นทอง จ. 18 ระบุศักราชตรงกับ พ.ศ. 2230 ตรงกับรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ กล่าวถึงเจ้าเมืองพัทลุงว่าถวายแผ่นทองเพื่อหุ้มปัลลียอดพระบรมธาตุ แสดงว่าเจ้าเมืองพัทลุงมีส่วนเกี่ยวข้องในการทำบำรุงพระบรมธาตุนครศรีธรรมราชอย่างต่อเนื่อง

2. ดำนาน

ดำนานเป็นหลักฐานเอกสารประเภทหนึ่งมีความหมายตามพจนานุกรมว่า “เรื่องแสดงกิจการอันมีมาแล้วแต่ปางหลัง, เรื่องราวมนานที่เล่ากันสืบๆ มา”⁵ ตามความหมายนี้แสดงให้เห็นลักษณะของดำนานว่าเป็นการผสมผสานระหว่างเรื่องเล่าหรือนิทานกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริง แต่แฝงด้วยเรื่องราวเหนือธรรมชาติและเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ บางเรื่องเล่าย้อนถึงเหตุการณ์สมัยพุทธกาล ซึ่งห่างไกลจากเวลาที่บันทึกจริงมาก จึงต้องอาศัยการตีความอย่างรอบคอบในการแยกแยะข้อเท็จจริงออกจากเรื่องที่เสริมแต่งเข้ามา ดำนานส่วนใหญ่ในระยะแรกเป็นการถ่ายทอดกันมาแล้วจึงบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรในภายหลัง อีกทั้งยังผ่านการคัดลอกและรวบรวมขึ้นใหม่หลายครั้งซึ่งทำให้มีการเพิ่มเติมเสริมแต่งจนอาจทำให้นิยายดั้งเดิมบิดเบือนไปและมีความคลาดเคลื่อนในเรื่องเวลาได้ อย่างไรก็ตามดำนานถือเป็นหลักฐานที่รวบรวมเอานิทาน นิยาย คติชาวบ้านและ

⁵ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, 462.

ข้อเท็จจริงในประวัติศาสตร์หลายยุคหลายสมัยเข้าไว้ในเรื่องเดียวกัน⁶ เนื้อหาในตำนานมักเกี่ยวข้องกับ การสร้างบ้านแปงเมืองของกลุ่มชนต่างๆ วีรบุรุษในชุมชน การสร้างปฐมนิยัตถุสถาน และลำดับ ตระกูลวงศ์⁷

เอกสารประเภทตำนานที่ใช้ศึกษาชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุง ได้แก่ ตำนานเมือง นครศรีธรรมราช ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช และตำนานนางเลียดขาว เอกสารทั้งสาม ฉบับล้วนเขียนขึ้นในสมัยอยุธยาแต่มีเนื้อความย้อนหลังไปในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก่อนการสถาปนา กรุงศรีอยุธยา

2.1 ตำนานเมืองนครศรีธรรมราชและตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช

ตำนานทั้งสองเรื่องนี้มีเนื้อความใกล้เคียงกัน แต่งเป็นร้อยแก้ว ตำนานเมือง นครศรีธรรมราชสันนิษฐานว่าแต่งขึ้นราวสมัยอยุธยาตอนกลาง มีอายุไม่ต่ำกว่าสมัยสมเด็จพระ นารายณ์⁸ ตำนานเมืองนครศรีธรรมราชคงแต่งขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 20 ก่อนตำนานพระธาตุเมือง นครศรีธรรมราชเล็กน้อย เนื่องจากในตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราชเขียนถึงเหตุการณ์ที่ต่อ เนื่องมาจากตำนานเมืองนครศรีธรรมราชและจบลงที่ศักราช 2197 ซึ่งอาจเป็นปีพุทธศักราชที่บันทึก ตำนาน

ตำนานเมืองนครศรีธรรมราชมีเนื้อความกล่าวถึงการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของราชวงศ์ศรี ธรรมโศกราช ณ หาดทรายแก้ว การสร้างเมืองนครศรีธรรมราชและพระบรมธาตุเจดีย์ เป็นการ บันทึกเรื่องราวของราชวงศ์ศรีธรรมโศกราชและพระพนมวังซึ่งทางกรุงศรีอยุธยาส่งมาฟื้นฟูเมือง นครศรีธรรมราช ส่วนตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช กล่าวถึงพงศาวดารซึ่งเป็นวีรบุรุษใน ท้องถิ่นและศรีมหาราชา ตำนานทั้งสองเรื่องสะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลของพุทธศาสนาจากลังกา อาทิเช่น คติการบูชาพระทันตธาตุ การสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ เป็นต้น นอกจากนี้ยังสะท้อนถึง ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองนครศรีธรรมราชกับกรุงศรีอยุธยาและเมืองต่างๆ ในภาคใต้ซึ่งกล่าวถึง เมืองพัทลุงในฐานะเมืองบริวารของเมืองนครศรีธรรมราชหรือเมือง 12 นักษัตริ์ โดยเมืองพัทลุง จัดเป็นปมะเส็งถือตรางเล็ก⁹

⁶ นิธิ เอียวศรีวงศ์ และอาคม พัตยยะ, หลักฐานประวัติศาสตร์ในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ บรรณกิจ, 2525), 66.

⁷ นาฏวิภา ชลิตานนท์, ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2524), 189.

⁸ ประทีป ชุมพล, พินิจวรรณกรรมภาคใต้ (กรุงเทพฯ : บริษัทสำนักพิมพ์ฟ้าฝน จำกัด, 2546), 277.

⁹ “ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช,” ใน รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช (พระนคร : โรงพิมพ์ รุ่งเรืองรัตน์, 2505. พิมพ์เป็นอนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพพลเอกเจ้าพระยาบดินทรเดชาอนุชิต (แยม ณ นคร) กุมภภาพันธุ์ 2505), 82.

ตำนานทั้งสองสามารถแบ่งออกได้เป็น 5 ตอน¹⁰ คือ ตอนแรกกล่าวถึงการเข้ามาของ พระพันธธาตุ (พระเจี๊วแก้ว) ของพระพุทธเจ้าจากลังกา ตอนที่สองกล่าวถึงการตั้งถิ่นฐานบริเวณ หาดทรายแก้วของกลุ่มคนที่มาจากดินแดนอื่น คือ พญาศรีธรรมโศกราช การเข้ามาของพระสงฆ์ จากลังกา และการสร้างพระมหาธาตุเจดีย์ มีตอนที่กล่าวถึงเมืองขึ้นของเมืองนครศรีธรรมราช ที่ เรียกว่า เมือง 12 นักยตร์ ซึ่งมีเมืองพัทลุงรวมอยู่ด้วยเป็นปีมะเส็งถือตรางูเล็ก ตอนที่สามกล่าวถึง การสิ้นสุดของราชวงศ์ศรีธรรมมาโศกราชวงศ์แรก เพราะเกิดโรคระบาดในเมือง มีกษัตริย์จากต่าง แดนมาปกครองเมืองนครศรีธรรมราช ชื่อ พญาศรีไศณรงค์ ตอนที่สี่กล่าวถึงพญาศรีธรรมโศกราช จากเมืองอินทปัตย์ลงมาปกครองเมืองนครศรีธรรมราช พร้อมด้วยอนุชา คือ จันทรภาณุ และพงษา สุรา และกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างพญาศรีธรรมโศกราชกับท้าวอุทอง ต่อมาจันทรภาณุขึ้น ครองราชย์ต่อ ตอนที่ห้าในตำนานเมืองนครศรีธรรมราชกล่าวถึงกษัตริย์อยุธยาโปรดให้พระพนม ทะเลไปตั้งถิ่นฐานทำนาเกลือที่เมืองเพชรบุรี และโปรดให้พระพนมวังลงไปตั้งถิ่นฐานและฟื้นฟู เมืองนครศรีธรรมราช แต่งตั้งเขาให้เป็นเจ้าเมืองแขกทุกเมือง โดยให้เจสตรงไปเป็นเจ้าเมืองพัทลุง เมื่อพนมวังถึงแก่กรรม ลูกชายคือ เจ้าศรีราชาขึ้นครองเมืองแทน ได้รับพระราชทานนามว่า “พญาศรี ธรรมมาโศกราชสุรินทรสุรวงศ์ขิบัติ ศรียุทธยิเยรอกัยพิริยปราชกรมพาหุ เจ้าพระยา นครศรีธรรมราช” ในตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราชกล่าวถึงพังการและศรีมหาราชา การ บูรณปฏิสังขรณ์พระบรมธาตุ และกล่าวถึงพวกอารูมาตีเมืองนครศรีธรรมราช ต่อมาในปี พ.ศ. 2141-2144 และ พ.ศ. 2171 พวกอุซงคนะเข้ามารุกรานเผาทำลายวัดวาอาราม

2.2 ตำนานนางเลื่อดขาว

ตำนานนางเลื่อดขาวเดิมเป็นตำนานมุขปาฐะที่เล่าขานกันมาช้านานและเป็นตำนาน ที่แพร่หลายมากที่สุดเรื่องหนึ่งในภาคใต้ เพราะมีเนื้อความเกี่ยวข้องกับเมืองพัทลุง เมืองสติงพระ เมืองนครศรีธรรมราช และเมืองตรัง ในประเทศมาเลเซียก็มีตำนานนางเลื่อดขาวในฉบับของ ท้องถิ่นเช่นกัน แต่ละท้องที่ในภาคใต้มักมีตำนานที่ดัดเอานางเลื่อดขาวมาผูกพันกับประวัติการสร้าง วัดและถาวรวัตถุอันเป็นที่นับถือในท้องถิ่นนั้นๆ ดังเช่น ตำนานนางเลื่อดขาวของเมือง นครศรีธรรมราชเกี่ยวพันกับการสร้างวัดเจ้าแม่อยู่หัว ตำนานนางเลื่อดขาวของเมืองภูเก็ตเกี่ยวพัน กับการสร้างวัดพระนางสร้าง ตำนานนางเลื่อดขาวฉบับวัดเขียนบางแก้วเกี่ยวพันกับการสร้างวัด เขียนและวัดสทัง เป็นต้น

ตำนานนางเลื่อดขาวของเมืองพัทลุงเป็นสำนวนร้อยแก้ว ด้นฉบับพบที่วัดเขียนบาง แก้ว อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่หอสมุดวชิรญาณ หอสมุดแห่งชาติ

¹⁰ ดูรายละเอียดใน “ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช” และ “ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช,” ใน รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช .

ตำนานนางเลื้อยชาวฉะเชิงเทราฉบับวัดเขียนบางแก้วบันทึกด้วยอักษรไทยย่อ บรรทัดแรกเขียนด้วยตัวอักษรขอมไทยจารลงบนกระดาษเพลาสีขาวด้วยดินสอสีดำ เขียนเป็นเล่มด้วยเส้นด้าย¹¹ จึงเรียกว่า “เพลานางเลื้อยชาว”

มีผู้สันนิษฐานว่าตำนานนางเลื้อยชาวบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรครั้งแรกเมื่อมีการปฏิสังขรณ์วัดเขียนและวัดสทัง ตรงกับรัชสมัยของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พ.ศ. 2091-2111) โดยพระครูอินทโมฬีเจ้าคณะป่าแก้ว หัวเมืองพัทลุง และคาดว่าต้นฉบับเดิมคงชำรุดเสียหายจึงมีการรวบรวมขึ้นใหม่หลายครั้ง ฉบับที่ใช้ศึกษาสันนิษฐานว่ารวบรวมและบันทึกโดยพระครูอินทโมฬีเจ้าคณะป่าแก้ว หัวเมืองพัทลุง ในรัชสมัยพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ (พ.ศ. 2251-2275) ศักราชที่บันทึกสันนิษฐานว่าตรงกับ พ.ศ. 2272 เพราะข้อความในบรรทัดแรกระบุศักราชว่า “ศุภมัสดุ 651 ศกกระกานักยตรเอกศก” ซึ่งถ้า ทองคำวรรณ คำนวณออกมาตรงกับ จ.ศ. 1091 หรือ พ.ศ. 2272¹²

เนื้อความของตำนานนางเลื้อยชาวฉบับวัดเขียนบางแก้วสามารถแบ่งออกเป็นสองตอนใหญ่ ดังนี้ ตอนแรกเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับการตั้งเมืองพัทลุงว่าเกิดขึ้นโดยมีความสัมพันธ์กับการตั้งวัดเขียน วัดสทัง และวัดสทิงพระ ซึ่งเป็นวัดของคณะสงฆ์ป่าแก้ว เมื่อแรกตั้งเมืองพัทลุงนั้นเมืองสทิงพระยังเป็นเมืองสำคัญอยู่ มีผู้ปกครองชื่อ เจ้าพระยากรุงสทิงพระพารามสี แล้วจึงกล่าวถึงดาสามโมและยายเพชรซึ่งเป็นคนเลี้ยงช้างอยู่ที่บ้านพระเกิดและต้องถวายช้างแด่เจ้าพระยากรุงสทิงพารามสีทุกปี วันหนึ่งช้างของดาสามโมและยายเพชรหายไป ทั้งสองจึงออกตามรอยช้างไปพบช้างกำลังเผ่าหน่อไม้ไผ่ตงกับหน่อไม้ไผ่เหียง ดาสามจึงนำหน่อไม้ทั้งสองกลับบ้าน เมื่อกลับถึงบ้านจึงใช้มีดตัดหน่อไม้เห็นเป็นเลือดสีขาวไหลออกมา เมื่อผ่าดูจึงพบเด็กผู้หญิงในหน่อไม้นั้นจึงตั้งชื่อนางเลื้อยชาว เมื่อผ่าหน่อไม้เหียงก็พบเด็กผู้ชายมีเลือดสีขาว สีดำ สีเหลือง และสีแดงจึงเรียกว่ากุมาร ดาสามจึงเลี้ยงดูเด็กทั้งสองคนจนเติบโต ต่อมาดาสามโมและยายเพชรถึงแก่กรรมลงกุมารและนางเลื้อยชาวจึงนำอัฐิไปเก็บไว้ในถ้ำภูเขา ให้ชื่อสถานที่เลี้ยงช้างของดาสามว่าบ้านพระเกิด และส่งส่วยช้างให้แก่กรุงศรีอยุธยาปีละตัว

จากนั้นกุมารนำสมัครพรรคพวกเดินทางไปทางทิศใต้ของเมืองพระเกิดแต่ไม่พบสถานที่ที่เป็นประโยชน์ จึงเดินทางไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองพระเกิดแล้วตั้งเมืองที่บางแก้วและพบทรัพย์สินเงินทองเป็นจำนวนมาก นางเลื้อยชาวนำทรัพย์สินมาสร้างวิหารและพระพุทธรูปไว้ที่วัดสทัง ส่วนกุมารนำมาสร้างวิหารและพระพุทธรูปไว้ที่วัดเขียน พร้อมทั้งนำแผ่นทองมาเขียนตำนานแล้วจึงให้ชื่อวัดนี้ว่าวัดเขียนบางแก้ว ครั้นวันพฤหัสบดี เดือน 8 ขึ้น 5 ค่ำ ปีกุน

¹¹ ชัยวุฒิ พิชะกุล, การศึกษาปรัววรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ประเภทหนังสือชุด เรื่องเพลานางเลื้อยชาว (สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ, 2549), 26-28.

¹² เรื่องเดียวกัน, 186.

เอกศก เจ้าพระยากรทอง เจ้าเมืองสทิงพระได้สร้างพระมหาธาตุ ณ เมืองสทิงพระ เสร็จพร้อมกันทั้งสามอาราม ต่อมาในปีจอ โทศก กุมารและนางเลือดขาวเดินทางไปที่ตั้งสร้างวัดพระงามและวัดพระศรีสรรเพชญ์ประดิษฐานพระพุทธรูปสี่องค์ซึ่งมาจากเมืองลังกามาขึ้นที่ปากน้ำตรัง กุมารและนางเลือดขาวเดินทางกลับมาที่บางแก้วแล้วจึงออกสำรวจพื้นที่ที่จะสร้างเมือง เมื่อเดินทางมาถึงเมืองนครศรีธรรมราชจึงสร้างพระพุทธรูปไว้หลายตำบล แต่หาที่ตั้งเมืองมิได้ กุมารและนางเลือดขาวจึงเข้าไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทกราบทูลเกล้าฯ ถวายจากนั้นได้มีข่าวลือไปถึงกษัตริย์กรุงศรีอยุธยา จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาพิชัย โสภณและนางจันบาตรออกมารับนางเลือดขาวยังเมืองนครศรีธรรมราช ส่วนพระยาคุมารก็เดินทางกลับไปบ้านพระเกิด นางเลือดขาวเมื่อเดินทางไปถึงกรุงศรีอยุธยาจึงทราบบว่าตั้งครุฑและคลอคนบุตรชาย กษัตริย์กรุงศรีอยุธยาได้ขอบุตรชายของนางไว้เลี้ยงดู ต่อมานางเลือดขาวและบุตรชายทูลลากลับมาบ้านพระเกิด ตั้งแต่นั้นมานางเลือดขาวและพระยาคุมารจึงได้กลับมาอยู่ด้วยกัน ทั้งสองถึงแก่กรรมลงเมื่ออายุได้ 70 ปี

ตอนที่สอง หลังจากพระยาคุมารกับนางเลือดขาวถึงแก่กรรมแล้ววัดทั้งสามวัดก็ร้างมาถึงพันปี จากนั้นกล่าวถึงประวัติของพระครูอินทโมฬี เจ้าคณะป่าแก้ว หัวเมืองพัทลุง ว่าเดิมชื่อเจ้าอิน ได้เดินทางโดยเรือสำเภาจีนไปศึกษาวิชาอาคมตามเมืองต่างๆ จนอายุได้ 60 ปีจึงเดินทางกลับบ้านมาบูรณะวัดเขียน วัดสทิง เสร็จแล้วจึงทำหนังสือไปยังกรุงศรีอยุธยา เดินทางไปอุปสมบทที่เมืองนครศรีธรรมราช แล้วเดินทางไปกรุงศรีอยุธยา เมื่อมาถึงกรุงศรีอยุธยาเกิดศึกสงครามจึงอาสาปราบข้าศึกจนได้รับชัยชนะ พระมหากษัตริย์จึงโปรดเกล้าฯ ให้เป็นพระครูอินทโมฬี เจ้าคณะป่าแก้ว หัวเมืองพัทลุง แล้วทรงยกวัดต่างๆ ทั้งฝั่งตะวันตกและตะวันออกของทะเลสาบสงขลาให้ขึ้นแก่วัดเขียนและวัดสทิง จำนวน 298 วัด และอุทิศข้าทาส ที่ดินกลบนาและที่เลณจุบาตให้แก่วัดเขียนและวัดสทิง

ตำนานนางเลือดขาวหรือเพลานางเลือดขาวฉบับนี้มีเนื้อความเกี่ยวกับการตั้งเมืองพัทลุงซึ่งแสดงให้เห็นว่าในระยะแรกเมืองพัทลุงมีความสัมพันธ์กับเมืองสทิงพระอย่างใกล้ชิด ต่อมาจึงมีความสัมพันธ์กับเมืองนครศรีธรรมราชและกรุงศรีอยุธยาซึ่งสะท้อนให้เห็นอิทธิพลของกรุงศรีอยุธยาที่เข้ามาแทนที่เมืองสทิงพระและเมืองนครศรีธรรมราช นอกจากนี้ยังกล่าวถึงการสร้างวัดวาอารามและพระพุทธรูปขึ้นในท้องที่เมืองพัทลุง เมืองตรัง และเมืองนครศรีธรรมราช สะท้อนถึงความสัมพันธ์ของเมืองพัทลุงกับเมืองนครศรีธรรมราช และเมืองตรัง เนื้อความในช่วงหลังกล่าวถึงการบูรณปฏิสังขรณ์วัดหลายแห่งในจังหวัดพัทลุงและการกลบนาวัดต่างๆ ที่ขึ้นกับคณะป่าแก้ว หัวเมืองพัทลุง ในรัชสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ

เนื้อหาของตำนานนางเลือดขาวสะท้อนถึงประวัติการตั้งเมืองพัทลุง โดยกล่าวถึงเมืองสทิงพระว่าเป็นเมืองเก่าแก่เกิดขึ้นก่อนเมืองพัทลุง ดังข้อความว่า “อนึ่งเมืองพัทลุงเมื่อแรกแต่

เดิมนั้นสทิงพระเป็นเมืองกรุงสทิงพารานสี แลเจ้าพระยา ณ สทิงพระนั้นชื่อเจ้าพระยากรุงสทิง”¹³ สอดคล้องกับหลักฐานโบราณคดีที่บ่งชี้ว่าพื้นที่ในเขตอำเภอสทิงพระเคยเป็นที่ตั้งของเมืองโบราณที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบเป็นรูปสี่เหลี่ยม จากการขุดค้นของนักโบราณคดีได้พบหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงบทบาทในการเป็นเมืองท่าค้าขายของเมืองโบราณสทิงพระ

จะเห็นได้ว่าตำนานนางเลื่อมขาวได้รวบรวมเรื่องเล่าที่เล่าขานมาช้านานเกี่ยวกับนางเลื่อมขาวซึ่งมีลักษณะบุคลิกภาพพิเศษแตกต่างจากคนธรรมดา คือ มีเลือดเป็นสีขาวและมีชาติกำเนิดที่ไม่ธรรมดา แสดงถึงลักษณะทางสัญลักษณ์บางอย่างอาจแสดงถึงความบริสุทธิ์ และนางเลื่อมขาวยังเกี่ยวพันกับปูชนียวัตถุสถานหลายแห่งในจังหวัดพัทลุงและใกล้เคียง สะท้อนถึงลักษณะอย่างหนึ่งของตำนาน คือ การผูกเรื่องราวให้บุคคลในตำนานสัมพันธ์กับการสร้างวัดวาอารามและพระพุทธรูปสำคัญๆ นอกจากนี้ตำนานนางเลื่อมขาวยังผ่านการคัดลอกเรียบเรียงใหม่หลายครั้งในสมัยอยุธยา ดังนั้นนอกจากจะรวบรวมเอาเรื่องราวที่บอกเล่าสืบกันมาแล้ว เมื่อมีการคัดลอกใหม่จึงมีการแทรกเสริมเรื่องราวและเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ในช่วงเวลาที่บันทึกเข้าไปเพิ่มเติมอีกด้วย ดังที่ปรากฏเรื่องราวประวัติของพระครูอินทโมฬีและการพระราชทานที่ถ้ำปนาให้แก่วัดเขียนและวัดสทัง

เนื้อหาในช่วงหลังของตำนานนางเลื่อมขาวเล่าถึงประวัติของพระครูอินทโมฬี เจ้าคณะ ปาแก้ว หัวเมืองพัทลุง ซึ่งเป็นผู้บูรณะวัดเขียนบางแก้วและวัดสทัง และเป็นผู้ขอพระราชทานที่ถ้ำปนาให้วัดต่างๆ จำนวน 298 วัด ขึ้นแก่วัดเขียนและวัดสทัง เหตุการณ์นี้สันนิษฐานว่าตรงกับสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พ.ศ. 2091-2111) ซึ่งเป็นช่วงที่กรุงศรีอยุธยา กำลังมีสงครามกับพม่า

เนื้อหาในตำนานสะท้อนถึงคติความเชื่อทางพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ซึ่งเป็นลักษณะของตำนานในภาคใต้หลังพุทธศตวรรษที่ 18 ลงมา อิทธิพลของพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ที่สะท้อนอย่างชัดเจนในตำนานนางเลื่อมขาว คือ คติการสร้างพระบรมธาตุเป็นศูนย์กลางของชุมชน ความเชื่อเกี่ยวกับพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ และการจัดแบ่งและเรียกคณะสงฆ์ โดยคณะสงฆ์หัวเมืองพัทลุงเรียกว่า คณะสามปาแก้ว หรือคณะปาแก้ว ซึ่งเป็นหนึ่งในสี่คณะสงฆ์ที่ใช้ในเมืองนครศรีธรรมราช เมืองพัทลุง และเมืองไชยา¹⁴ นอกจากนี้ยังสะท้อนให้เห็นถึงคติชาวบ้านและความเชื่อบางประการในกลุ่มทะเลสาบสงขลา เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับช้าง ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ เป็นต้น

¹³ เรื่องเดียวกัน, 170.

¹⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานคณะสงฆ์ (พระนคร : วัชรินทร์การพิมพ์, 2513. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพร้อยเอกอนันต์ ชูอม กุมภภาพันธุ์ พ.ศ. 2513), 38.

3. พระตำราบรมราชูทิศเพื่อกลัปนา

เป็นเอกสารสมัยอยุธยาเกี่ยวกับเรื่องที่พระมหากษัตริย์ทรงพระราชูทิศพระราชทานที่ดินไร่นาอันเป็นของหลวงและผู้คนซึ่งเรียกว่า ข้าพระโยมสงฆ์ ให้แก่วัดและพระสงฆ์เพื่อบำรุงรักษาวัดวาอาราม¹⁵ พระตำราบรมราชูทิศเพื่อกลัปนาสมัยอยุธยาที่เกี่ยวข้องกับเมืองพัทลุงและพิมพ์เผยแพร่แล้วมีดังนี้

3.1 เรื่องกลัปนาวัด จังหวัดพัทลุง

เขียนด้วยอักษรไทย ต้นฉบับนั้นจารบนสมุดข่อยหรือหนังสือใบลานคู่กับแผนที่ภาพวัดต่างๆ ในกลุ่มทะเลสาบสงขลาฝั่งตะวันตกที่ขึ้นกับวัดพะโคะ เอกสารฉบับนี้มีข้อความขึ้นต้นว่า “วันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีมะแมศักราช ๙๗๗”¹⁶ ตรงกับปี พ.ศ. 2158 แต่มีข้อสังเกตว่าปีจอศักราชไม่ตรงกับศักราช 977 แต่อาจเป็น 972¹⁷ หรืออาจเกิดการเขียนผิดพลาดหรือเติมขึ้นในภายหลังก็เป็นได้ สุริวงค์ พงษ์ไพบูลย์สันนิษฐานว่าเอกสารนี้น่าจะเขียนขึ้นตรงกับสมัยสมเด็จพระนารายณ์ หลังปี พ.ศ. 2223 แต่ก่อน พ.ศ. 2242 คือภายหลังปราบกบฏที่เมืองสงขลาได้แล้วและมีจุดมุ่งหมายเพื่อบอกเขตเมืองพัทลุงฝั่งตะวันตกพร้อมกับบอกชื่อวัดที่ขึ้นกับวัดพะโคะ คณะลังกาชาติ¹⁸ การกลัปนาที่ตรงกับเอกสารฉบับนี้คือ การกลัปนาสมัยพระครูธรรมเทวการวรมุณีศรีสัตตธรรมาธิพ และเอกสารฉบับนี้ยังรวบรวมเรื่องการกลัปนาหลายเรื่องไว้ในสมุดเล่มเดียวกัน

เนื้อหาของเรื่องกลัปนาวัด จังหวัดพัทลุงกล่าวถึงพระครูธรรมเทวการวรมุณีศรีสัตตธรรมาธิพ เข้าไปถวายพระพรพระมหากษัตริย์ว่าวัดราชประดิษฐฐานซึ่งมีพระมาลิกเจดีย์และพระพุทธรูปที่อยู่นบนเขาพะโคะ และวัดวาอารามในจังหวัดพัทลุงได้รับความเสียหายจากการถูกอุทกชนคนมาปล้นเมือง เผาทำลายกุฎีวิหาร ธรรมศาลาและอุโบสถ รวมทั้งพระพุทธรูป นอกจากนี้พวกเจ้าเมือง ปลัดเจ้าเมือง และกรมการทั้งหลายยังเบียดบังคนพระกลัปนาและเรือกสวนไร่นาในที่พระกลัปนาไปใช้ประโยชน์ พระมหากษัตริย์จึงทรงมีพระบรมราชโองการให้ทำพระตำราบรมราชูทิศให้คงตามพระตำราเดิม สุริวงค์ พงษ์ไพบูลย์สันนิษฐานว่าการกลัปนาครั้งนี้เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2213

¹⁵ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี สำนักงานรัฐมนตรี, ประชุมพระตำราบรมราชูทิศเพื่อกลัปนาสมัยอยุธยา ภาค ๑ (พระนคร : สำนักงานรัฐมนตรี, 2510), ก.

¹⁶ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี สำนักงานรัฐมนตรี, “เรื่องกลัปนาวัด จังหวัดพัทลุง,” ใน ประชุมพระตำราบรมราชูทิศเพื่อกลัปนาสมัยอยุธยา ภาค ๑, 63.

¹⁷ เรื่องเดียวกัน.

¹⁸ สุริวงค์ พงษ์ไพบูลย์, พุทธศาสนาแถบกลุ่มทะเลสาบสงขลาฝั่งตะวันตกสมัยกรุงศรีอยุธยา (สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2523), 64.

ตรงกับรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์¹⁹ โดยให้เหตุผลว่าวัน เดือน ปีที่ระบุว่ามีกัลป์นานนั้นตรงกับปีจอฉกษัตริย์ โทศก ซึ่งจากการคำนวณแล้วน่าจะตรงกับปี พ.ศ. 2213 มากที่สุด

ในช่วงหลังกล่าวถึงประวัติการพระราชทานที่กัลป์นาวัดในกลุ่มทะเลสาบสงขลาที่ขึ้นกับวัดพะโคะ คือการพระราชทานที่กัลป์นาในสมัยพระยาธรรมรงค์ เจ้าเมืองสทิงพระซึ่งนิมนต์พระมหาโณมทัสสีไปเอาพระมหาธาตุที่ลังกา แล้วมาสร้างพระศรีรัตนมหาธาตุ ในพงสาวดารเมืองพัทลุงกล่าวว่าสมัยพระยาธรรมรงค์เป็นเจ้าเมืองพัทลุงที่สทิงพระตรงกับ พ.ศ. 2057²⁰ จึงสันนิษฐานว่าการพระราชทานที่กัลป์นาสำหรับวัดพะโคะในสมัยพระยาธรรมรงค์คงมีขึ้นในช่วงเวลาใกล้เคียงกันนี้

การพระราชทานที่กัลป์นาสมัยพระราชมุนี (หลวงพ่อดวงเหยียบน้ำทะเลจืด) ให้แก่วัดพะโคะ มีการสร้างหรืออาจปฏิสังขรณ์พระศรีรัตนมหาธาตุเจดีย์บนเขาพะโคะ ทำระเบียงล้อมรอบ สร้างศาลา วิหารและอุโบสถที่วัดพะโคะ นอกจากนี้พระราชมุนียังออกไปสร้างวัดคูหาสวรรค์ พร้อมทั้งสร้างพระพุทธรูป 20 องค์ และเจดีย์ 7 องค์ แล้วกัลป์นาผู้คนให้แก่วัดคูหาสวรรค์ ดังมีข้อความปรากฏว่า “สร้างวัดในถ้ำคูหาสวรรค์ ในที่ราบของพ่อขุนศรีชนะพญาบาล ปลัดเมืองพัทลุง ทำพระพุทธรูป 20 องค์ และก่อมาลิกเจดีย์ 7 องค์” มีผู้สันนิษฐานว่าการกัลป์นาในสมัยสมเด็จพระราชมุนีน่าจะเกิดขึ้นระหว่าง พ.ศ. 2158-2171²¹ เมื่อพิจารณาจากหลักฐานโบราณคดีที่หลงเหลืออยู่ในถ้ำวัดคูหาสวรรค์ยังไม่สามารถระบุได้ว่าพระพุทธรูปและเจดีย์องค์ใดที่สร้างขึ้นโดยสมเด็จพระราชมุนี เนื่องจากพระพุทธรูปปูนปั้นในถ้ำคูหาสวรรค์จำนวนหลายองค์และเจดีย์นั้นปัจจุบันผ่านการบูรณะมาหลายครั้งแล้วจนยากในการกำหนดอายุ

หลังจากนั้นกล่าวถึงสมัยออกหลวงเขาราชเคชะมากินเมืองพัทลุง มีเหตุการณ์อาแจอารูซึ่งเป็นพวกสลัดมาเลย์มาปล้นเมือง ต่อมาในสมัยออกเมืองคำกินเมืองพัทลุงมีพวกอุซงคตนะและยักยัดดินขวามาปล้นเมือง ซึ่งน่าจะเป็นเหตุการณ์ครั้งเดียวกับที่ระบุไว้ในตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราชกล่าวถึงพวกอารูมาตีเมืองนครศรีธรรมราช ต่อมาในปี พ.ศ. 2141-2144 และ พ.ศ. 2171 พวกอุซงคตนะเข้ามารุกรานเผาทำลายวัดวาอาราม

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, 62.

²⁰ หลวงศรีวรวัตร (พิน จันทโรจวงศ์), ประชุมพงสาวดารภาคที่ 15 พงสาวดารเมืองพัทลุง (พระนคร : กรมศิลปากร, 2481). พิมพ์เป็นอนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพหลวงศรีวรวัตร (พิน จันทโรจวงศ์), 2481), 8.

²¹ สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์, พุทธศาสนาแถบกลุ่มทะเลสาบสงขลาฝั่งตะวันออกสมัยกรุงศรีอยุธยา, 60.

3.2 ขอเข้าตำราหมื่นตราพระธรรมวิลาสเอาไปวิวาทเป็นหัวเมือง

เป็นเอกสารเกี่ยวกับการพระราชทานที่กัลปนา ต้นฉบับเขียนด้วยอักษรเนียงภาษาขอมปนไทยและภาษาไทย²² มีข้อความคล้ายคลึงกับเรื่องกัลปนาวัด จังหวัดพัทลุง เนื้อความแบ่งออกเป็นสองตอน²³ ตอนแรกกล่าวถึงประวัติของสมเด็จพระราชมนูหรือหลวงพ่อดอกเหียบน้ำทะเลจืด ตอนที่สองกล่าวถึงการพระราชทานที่กัลปนาในอดีตที่ผ่านมา คือ ในสมัยพระครูเทพราชเมหาพิ ศรีปราชญ์ราชประชา เจ้าคณะลังกาชาติ ได้รับพระราชทานที่กัลปนาให้แก่วัดพะโคะเกิดขึ้นในปีเถาะนักษัตร สันนิษฐานว่าการพระราชทานที่กัลปนาครั้งนี้ซึ่งในเอกสารระบุว่าเกิดขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ²⁴ ปีเถาะนักษัตรในที่นี้คงตรงกับปีเถาะ จ.ศ. 977 หรือ พ.ศ. 2158²⁵ สอดคล้องกับที่เอกสารฉบับเดียวกันนี้ระบุว่าในปีมหาศักราช 1535 ตรงกับ พ.ศ. 2156 พระครูเทพราชเมหาพิศรีปราชญ์มาเป็นเจ้าคณะลังกาชาติ²⁶ เป็นการกัลปนาหลังจากที่ชุมชนในลุ่มทะเลสาบสงขลาถูกพวกอุซงคนละโหมตีในระหว่าง พ.ศ. 2141-2144

3.3 พระตำราบรมราชูทิศเพื่อกัลปนาสมัยพระเพทราชา

ต้นฉบับเรื่องนี้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้มาจากวัดเขียนบางแก้วเมื่อครั้งเสด็จตรวจราชการหัวเมืองภาคใต้ใน พ.ศ. 2455 เขียนด้วยตัวอักษรไทยย่อเส้น ดินสอดำบนกระดาษเพลามีตรารูปเทวดาและตราบัวแก้วประทับอยู่²⁷ และยังมีต้นฉบับอักษรขอม

²² คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี สำนักงานนายกรัฐมนตรี, ประชุมพระตำราบรมราชูทิศเพื่อกัลปนาสมัยอยุธยา ภาค ๑, ก.

²³ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี สำนักงานนายกรัฐมนตรี, “ว่าด้วยการพระราชทานที่กัลปนา ขอเข้าตำราหมื่นตราพระธรรมวิลาสเอาไปวิวาทเป็นหัวเมือง,” ใน ประชุมพระตำราบรมราชูทิศเพื่อกัลปนาสมัยอยุธยา ภาค ๑, 74-84.

²⁴ เรื่องเดียวกัน, 77.

²⁵ สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์, พุทธศาสนาแถบลุ่มทะเลสาบสงขลาฝั่งตะวันออกสมัยกรุงศรีอยุธยา, 54-55. และดูใน ลอย ชุนพงษ์ทอง, ปฏิทินไทยเชิงดาราศาสตร์และคณิตศาสตร์ (กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยดาราศาสตร์แห่งชาติ กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี, 2550), 91.

²⁶ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี สำนักงานนายกรัฐมนตรี, “ว่าด้วยการพระราชทานที่กัลปนา ขอเข้าตำราหมื่นตราพระธรรมวิลาสเอาไปวิวาทเป็นหัวเมือง,” ใน ประชุมพระตำราบรมราชูทิศเพื่อกัลปนาสมัยอยุธยา ภาค ๑, 80.

²⁷ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี สำนักงานนายกรัฐมนตรี, “พระตำราบรมราชูทิศเพื่อกัลปนาสมัยพระเพทราชา,” ใน ประชุมพระตำราบรมราชูทิศเพื่อกัลปนาสมัยอยุธยา ภาค ๑, ง.

ด้วย อ่านและแปลโดยนำ ทองคำวรรณ เอกสารฉบับนี้เขียนขึ้นในสมัยพระเพทราชาเนื่องจากมี ศักราชระบุปี 2242

เนื้อหาของพระตำราบรมราชูทิศเพื่อกลัปนาสมัยพระเพทราชามีใจความสำคัญว่า²⁸ พระครูอินทเมหาพิฯ เจ้าคณะป่าแก้ว หัวเมืองพัทลุง ถวายพระพรแด่พระเพทราชาขอให้ทรงอุปถัมภ์ บำรุงวัดในเมืองพัทลุงที่ขึ้นกับวัดเขียนและวัดสทัง คณะป่าแก้ว ตามพระตำราบรมราชูทิศฉบับก่อน เนื่องจากวัดวาอารามเหล่านี้ชำรุดเสียหายจำเป็นต้องบูรณะซ่อมแซม พระมหากษัตริย์จึงทรงมี พระบรมราชโองการให้พระอัครกษัตริย์ทำพระตำรากลัปนาพระราชูทิศไว้โดยคงตามพระตำราเดิม ซึ่งพระมหากษัตริย์องค์ก่อนอุทิศไว้ ณ วันพฤหัสบดี เดือนสิบ ขึ้นสิบค่ำ ปีมะแมศก และ กล่าวถึงจำนวนวัดที่ขึ้นกับวัดเขียนและวัดสทังมีจำนวนทั้งหมด 290 อาราม รวมทั้งบอกอาณาเขต ที่ดินของวัดเขียนและวัดสทัง นอกจากนี้ยังกล่าวถึงข้อห้ามมิให้กรรมการ เจ้าเมืองนำทรัพย์สินของ วัด เลกวัดและข้าไปรดคนทานไปใช้ในกิจการส่วนตัว ในระยะเวลานี้คงมีการบูรณปฏิสังขรณ์วัด เขียนบางแก้วและวัดสทัง รวมทั้งวัดต่างๆ ที่ขึ้นแก่วัดทั้งสองรวมประมาณ 290 วัด

พระตำราบรมราชูทิศเพื่อกลัปนาดังกล่าวข้างต้นเป็นเอกสารสำคัญเกี่ยวกับพุทธ ศาสนาในกลุ่มทะเลสาบสงขลา เนื่องจากเป็นเอกสารที่บันทึกเรื่องราวประวัติของการกลัปนาในสมัย ยุทธยาที่มีมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน ทำให้ทราบถึงประวัติของผู้นำศาสนาที่มีบทบาทในการทำนุ บำรุงพุทธศาสนา และประวัติการบูรณปฏิสังขรณ์วัดวาอารามต่างๆ

4. หนังสือสารตราของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชมีไปถึงพระยาแก้วโกรพพิชัยบดินทรสุรินทร เดชอภัยพิริยะพาหะเจ้าเมืองพัทลุง

เป็นเอกสารเกี่ยวกับการกลัปนาวัดเขาอ้อ อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง เขียนขึ้นเมื่อวัน เสาร์ เดือน 9 ขึ้น 8 ค่ำ ปีระกา จุลศักราช 1103 ตรงกับ พ.ศ. 2284 เดิมต้นฉบับเก็บรักษาไว้ที่วัดเขา อ้อแต่สูญหายไปแล้ว ฉบับที่ศึกษานี้เป็นฉบับคัดลอกมีเนื้อหาดังนี้²⁹

ด้วยขุนศรีสมบัตินายกองสุราเข้าไปฟ้องว่าที่วัดเขาอ้อนนี้เป็นวัดสร้างมาก่อนแล้วกลับร้าง สิ่งก่อสร้างชำรุดทรุดโทรมลงคราวหนึ่ง พระมหาอินทราชมาจากเมืองปัตตานีได้มาเป็นเจ้าวัดและได้ จัดการปฏิสังขรณ์วัดขึ้นใหม่ โดยมีปะขาวขุนแก้วเสนาขุนศรีสมบัตินี้เป็นหัวหน้าฝ่ายคฤหัสถ์ช่วยกันซ่อม พระพุทธรูปในถ้ำ 10 องค์ ซึ่งปรักหักพังเสร็จแล้วดำเนินการสร้างเสนาสนะอื่นๆ จนเป็นที่สงฆ์อยู่อาศัยได้ ต่อมาเมื่อได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาแล้ว พระมหาอินทราชกับคณะดังกล่าวได้จัดการสร้างพระ อุโบสถขึ้น ในการสร้างพระอุโบสถนั้นปะขาวขุนแก้วเสนาได้มีหนังสือขอพระราชทานคุมเลกยกเว้นการ ใช้งานหลวงต่างๆ ถวายแก่วัด เพื่อช่วยเหลือในการสร้างอุโบสถ 5 คน คือ นายเพ็ง นายพรหม นายนัค นาย

²⁸ เรื่องเดียวกัน, 1-45.

²⁹ สิลาช ถาวโรจน์, สภาพอำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง พ.ศ. 2496 (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), 35-36.

คง และนายกุมาร ทำพระอุโบสถเสร็จแล้วก็มิหนังสือบอกถวายพระราชกุศลให้ทรงทราบ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระพุทธรูปหล่อด้วยทองสำริดองค์หนึ่ง หล่อด้วยเงินอีกองค์หนึ่ง ส่งไปประดิษฐานไว้ที่วัดเขาอ้อแล้วพระมหาอินทราชนพ้อมด้วยสัปบุรุษทายก ได้จ้างช่างเขียนลายลักษณ์พระพุทธรูปทำมณฑปกว้าง 5 วา สูง 7 วา ขึ้นที่ไหล่เขาอ้อ เป็นที่ประดิษฐานลายลักษณ์พระพุทธรูป ต่อมาพระมหาอินทราชนพ้อมเห็นว่าลายลักษณ์ที่จ้างช่างเขียนไว้ไม่ถาวร จึงพร้อมด้วยขุนศรีสมบัติเรียโรเงินจากผู้ศรัทธาได้เงิน 10 ตำลึงตราสังข์ (40 บาท) จัดซื้อดินบุก จ้างช่างเผ่ ยาว 3 ศอก กว้าง 1 ศอกกึ่ง ให้ช่างสลักเป็นลายลักษณ์พระพุทธรูป ประดิษฐานไว้ในมณฑปแทนรูปลายลักษณ์พระพุทธรูปที่เขียนประดิษฐานไว้แต่คราวก่อนนั้น แล้วจัดการสร้างพระพุทธรูปไสยาสน์ด้วยอิฐปูนขึ้นไว้ในมณฑปพระพุทธรูปองค์หนึ่งด้วย มีขนาด 4 วา และสร้างพระเจดีย์ไว้บนไหล่เขาข้างๆ มณฑปนั้นรวม 3 องค์ เมื่อสร้างพระพุทธรูปสำเร็จแล้วนั้น พระมหาอินทราชนพ้อมไปบอกถวายพระราชกุศลให้ทรงทราบ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานที่ดินถ้ำปลาสำหรับวัดเขาอ้อ คือ ทิศบูรพา 30 เส้น ทิศอาคเนย์ 30 เส้น และทิศหรดี 30 เส้น เพื่อให้อากรค่านามำรุงวัด ส่วนพระมหาอินทราชนพ้อมเมื่อได้สร้างพระพุทธรูปไสยาสน์และพระเจดีย์เสร็จแล้วก็ไปเสียดจากวัด พระสงฆ์อื่นก็อพยพไปบ้าง และคนวัดทั้ง 5 คน ซึ่งปะขาวขุนแก้วเสนา และขุนศรีสมบัติพร้อมด้วยชาวบ้านในแถบบริเวณวัดได้ไปนิมนต์พระมหากงจากวัดพนางตุง แขวงเมืองนครฯ มาเป็นเจ้าวัดต่อไป ขอให้ทางราชการได้ช่วยอนุเคราะห์แก่วัดให้เป็นไปตามเดิม อย่าให้เจ้าเมืองกรมการผู้ใดไปเรียกเอาคนวัดมาใช้งานโยธาอีกต่อไป

เอกสารฉบับนี้ทำให้ทราบว่าวัดเขาอ้อสร้างมาก่อน พ.ศ. 2284 แล้วเกิดการรกร้างทรุดโทรมลง ต่อมาพระมหาอินทราชนพ้อมเดินทางจากปัตตานีมาเป็นเจ้าอาวาสวัดเขาอ้อและบูรณปฏิสังขรณ์วัดขึ้นใหม่ การบูรณะครั้งนั้นได้ซ่อมแซมพระพุทธรูปในถ้ำถันหัตต์ 10 องค์ และสร้างอุโบสถขึ้นเมื่อเสร็จแล้วจึงขอพระราชทานที่ถ้ำปลาให้แก่วัดเขาอ้อ พระมหากษัตริย์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระพุทธรูปทองสำริดองค์หนึ่งและพระพุทธรูปเงินองค์หนึ่งมาประดิษฐานที่วัดเขาอ้อ นอกจากนี้ยังมีการสร้างมณฑปประดิษฐานพระพุทธรูปที่ไหล่เขาอ้อ สร้างพระพุทธรูปไสยาสน์ และเจดีย์ 3 องค์บนไหล่เขา ส่วนร่องรอยหลักฐานโบราณคดีที่หลงเหลืออยู่พบว่าพระพุทธรูปภายในถ้ำถูกทำลายเสียหายไปแล้ว อุโบสถที่เอกสารกล่าวว่าสร้างขึ้นใหม่ในครานั้นได้หักพังแล้วมีการสร้างอุโบสถหลังใหม่ในปัจจุบันจึงไม่สามารถทราบรูปแบบของอุโบสถที่สร้างขึ้นในสมัยพระมหาอินทราชนพ้อมได้ แต่บริเวณวัดเขาอ้อได้พบใบเสมาแบบเรียบมีเส้นนูนตรงกลางซึ่งมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 ดังนั้นอุโบสถหลังเดิมจึงน่าจะสร้างในสมัยพุทธศตวรรษที่ 21 ต่อมาเมื่อหักพังลงจึงสร้างขึ้นใหม่ในสมัยปลายพุทธศตวรรษที่ 23 ส่วนพระพุทธรูปที่พระมหากษัตริย์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานนั้นในเอกสารมิได้ระบุว่าเป็นพระพุทธรูปปางใด แต่ภายในวัดเขาอ้อพบพระพุทธรูปสำริดปางประทานอภัย 2 องค์ มีพุทธลักษณะเหมือนกับ

ศิลปะสมัยอยุธยาตอนปลาย สันนิษฐานว่าอาจเป็นพระพุทธรูปองค์เดียวกับที่ระบุไว้ในเอกสาร ส่วนมณฑลพระพุทธรบาทและเจดีย์ที่กล่าวถึงในเอกสารนั้นปัจจุบันก็ไม่หลงเหลือหลักฐานแล้ว

5. พระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง

เป็นมาตราหนึ่งในกฎหมายตราสามดวงว่าด้วยระบบบริหารราชการ การกำหนดลำดับชั้นของขุนนางตามตำแหน่งหน้าที่และศักดินา โดยจะบอกรายละเอียดของบรรดาศักดิ์ ราชทินนาม ตำแหน่งหน้าที่ สังกัดกรม และการถือครองศักดินา สำหรับตำแหน่งเจ้าเมืองพัทลุงในทำเนียบมีตำแหน่งเป็น “ออกญาแก้วการพยพิไชยภักดีดินทรเดโชไชย อภัยพิริยะภาหะ ออกญาพัตะลุงเมืองตรี นา 5000 ขึ้นประแดงอินปญาชัย”³⁰ หมายถึงเมืองพัทลุงมีฐานะเป็นเมืองชั้นตรี

แม้จะเชื่อกันว่าพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมืองตราขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. 1991-2031)³¹ และประกาศใช้เมื่อปี พ.ศ. 1998 แต่กฎหมายบางมาตราอาจมีการแก้ไขปรับปรุงและเพิ่มเติมเนื้อหาตามเงื่อนไขทางการเมืองในช่วงเวลาต่างๆ ก่อนจะมีการชำระครั้งใหญ่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น อย่างไรก็ตามอาจกำหนดอายุของเอกสารนี้ไว้ตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 20 ลงมา เอกสารนี้สะท้อนว่าชื่อเมืองพัทลุงได้ปรากฏขึ้นแล้วอย่างน้อยในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 20 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 21 โดยมีฐานะเป็นหัวเมืองชั้นตรีคู่กับเมืองไชยาและชุมพร มีเมืองนครศรีธรรมราชเป็นเมืองเอกคอยควบคุมหัวเมืองต่างๆ ในภาคใต้ หัวเมืองท้องถิ่นเหล่านี้ต้องขึ้นตรงกับกรุงศรีอยุธยา นอกจากนี้พระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมืองยังสะท้อนให้เห็นถึงอำนาจจากส่วนกลางที่พยายามเข้ามาควบคุมหัวเมืองต่างๆ แม้ว่าความพยายามในระยะแรกอาจไม่ประสบผลสำเร็จนัก เพราะหลักฐานร่วมสมัยของชาวต่างชาติในขณะนั้นแสดงให้เห็นว่าอำนาจของเมืองนครศรีธรรมราชที่มีต่อหัวเมืองได้รวมทั้งเมืองพัทลุงนั้นยังมีอยู่ค่อนข้างมาก ดังเช่นที่โทเม ปิเรต์ ชาวโปรตุเกสบันทึกว่า เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชร่ำรวยและเป็นบุคคลที่มีอิทธิพลมากซึ่งดูแลรัฐและหัวเมืองต่างๆ ตั้งแต่ปาหังถึงอยุธยา³²

จนกระทั่งในช่วงระหว่างพุทธศตวรรษที่ 22-23 อำนาจจากส่วนกลางจึงได้เข้าไปมีบทบาทอย่างมากในหัวเมืองท้องถิ่นโดยเฉพาะในเมืองนครศรีธรรมราชและพัทลุงผ่านสถาบันศาสนา ดังจะเห็นได้จากการพระราชทานที่กัลปนาให้แก่วัดและพระสงฆ์ ซึ่งเป็นการลดทอนอำนาจของขุนนางท้องถิ่นลง และให้พระสงฆ์เป็นผู้ดูแลจัดการกำลังคนในที่กัลปนาแทน

³⁰ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : องค์การคำครุสภา, 2505), 322.

³¹ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, อยุธยา ประวัติศาสตร์และการเมือง, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ : มุลินีโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2548), 31.

³² A. Teeuw and D.K. Wyatte, Hikayat Patani the Story of Patani (The Hague : Martinus Nijhoff, 1970), 6.

6. พงสาวดารเมืองพัทลุง

เรียบเรียงขึ้นโดยหลวงศรีวรวัตร (พิณ จันทโรจวงศ์) เมื่อ พ.ศ. 2460 พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกใน พ.ศ. 2462 หอพระสมุดวชิรญาณจัดไว้ในประชุมพงสาวดารภาคที่ 15 พงสาวดารเมืองพัทลุงเป็นเอกสารประเภทพงสาวดารท้องถิ่น มีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติเมืองพัทลุงโดยแบ่งเป็น 6 ตอน ตอนที่ 1-4 เป็นเรื่องราวของเมืองพัทลุงตั้งแต่สมัยโบราณถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนที่ 5-6 เป็นสมัยเปลี่ยนแปลงการปกครอง (ฉบับเพิ่มเติม) และเรื่องการปกครองสมัยโบราณ

ลักษณะการเขียนเรียบเรียงขึ้นตามลำดับเวลาตามจารีตการเขียนพงสาวดาร เนื้อหาในตอนหนึ่งที่หนึ่งว่าด้วยเรื่องเมืองพัทลุง “สมัยดึกดำบรรพ์”³³ ผู้เขียนเรียบเรียงจากตำนานนางเลียดชาวกล่าวถึงเมืองพัทลุงว่าตั้งขึ้นก่อน พ.ศ. 1480 โดยเมืองตั้งอยู่ที่ชะงัดหรือชะงัดพระ กล่าวถึงเจ้าพระยากรทองเป็นเจ้าเมืองพัทลุงในสมัยสุโขทัย เนื้อหาต่อจากนี้คล้ายคลึงกับเรื่องตำนานนางเลียดชาว

ตอนที่สองว่าด้วยเรื่องเมืองพัทลุงสมัยกรุงศรีอยุธยาซึ่งผู้เขียนเรียบเรียงจากหนังสือเกี่ยวกับการพระราชทานที่กลบนาให้แก่วัดในลุ่มทะเลสาบสงขลา เนื้อเรื่องย่อกล่าวถึงพระยาธรรมรงค์กล่าวเป็นเจ้าเมืองพัทลุงตั้งอยู่ที่ชะงัดหรือชะงัดพระเมื่อ พ.ศ. 2057 พระยาธรรมรงค์ได้นิมนต์พระมหาอโนมทัสสีไปเชิญพระมหาธาตุที่ลังกาแล้วนำมาบรรจุในพระเจดีย์ ณ เชิงเขาพิพัทสิงห์ เรียกว่าวัดหลวง แล้วขอพระราชทานที่กลบนาสำหรับวัดหลวง³⁴

หลังจากนั้นกล่าวถึงเจ้าสามอินท์กษัตริย์เมืองพัทลุงในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิได้บูรณปฏิสังขรณ์วัดเขียนบางแก้วและวัดสทัง และสร้างพระพุทธรูปองค์ใหญ่ไว้ที่วัดสทัง แล้วถวายพระพรขอพระราชทานที่กลบนาสำหรับวัดเขียนและวัดสทัง พระมหากษัตริย์พระราชทานโปรดเกล้าฯ ตั้งขึ้นเป็นพระครูอินทโมฬี เจ้าคณะป่าแก้วหัวเมืองพัทลุง และโปรดให้เบิกวัดทั้งแขวงเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองพัทลุงจำนวน 298 วัดมาขึ้นแก่วัดเขียนบางแก้วและวัดสทัง³⁵

ต่อมาพระสามิรามขอพระราชทานที่กลบนาให้แก่วัดพะโคะ โปรดเกล้าฯ ตั้งให้เป็นสมเด็จพระราชมนู แล้วจึงกลับมาสร้างพระศรีรัตนมหาธาตุเจดีย์ ทำระเบียงล้อมรอบ และสร้างวิหารอุโบสถในวัดพะโคะ สร้างวัดที่ถ้ำคูหาสวรรค์พร้อมทั้งสร้างพระพุทธรูป 20 องค์และเจดีย์ 7 องค์ แล้วถวายพระพรขอพระราชทานที่กลบนาให้แก่วัดคูหาสวรรค์³⁶ ต่อมาในสมัยออกหลวง

³³ หลวงศรีวรวัตร (พิณ จันทโรจวงศ์), ประชุมพงสาวดารภาคที่ 15 พงสาวดารเมืองพัทลุง, 1-7.

³⁴ เรื่องเดียวกัน, 8.

³⁵ เรื่องเดียวกัน, 8-10.

³⁶ เรื่องเดียวกัน, 14-15.

เขวราชมาเป็นเจ้าเมืองพัทลุงมีพวกอาจะอารูมาปล้นเมือง³⁷ และสมัยออกเมืองคำเป็นเจ้าเมืองพัทลุงมีพวกอุซงคตหรืออุยงตะนะเข้ามาเผาทำลายวัดวาอาราม³⁸

นอกจากนี้ยังกล่าวถึงตาคูมะระหุ่มซึ่งเป็นแขกอิสลามมาจากเมืองสาโลยเข้าไปขอพระราชทานได้รับการโปรดเกล้าฯ เป็นเจ้าเมืองพัทลุงย้ายเมืองไปตั้งที่หัวเขาแดงปากน้ำเมืองพัทลุงต่อมาเพริชชีฟัว เปริมมุเมียได้รับการโปรดเกล้าฯ ให้เป็นเจ้าเมืองพัทลุงซึ่งย้ายมาตั้งที่เขาไชยบุรีเนื่องจากเป็นที่มั่นคงเหมาะแก่การป้องกันข้าศึกและปลอดภัยจากสลัด³⁹

ในปี พ.ศ. 2219 เจ้าพระยาวิชิตณรงค์มาเป็นเจ้าเมืองพัทลุง เจ้าอธิการวัดควนถูปได้ขอพระราชทานที่กัลปนาให้แก่วัดควนถูป⁴⁰ ต่อมาในปี พ.ศ. 2242 ออกหลวงเพชรกำแหงมาเป็นเจ้าเมืองพัทลุง พระครูอินทเมหาพิ เจ้าคณะป่าแก้วหัวเมืองพัทลุง ปฏิสังขรณ์วัดเขียนบางแก้วแล้วถวายพระพรขอพระราชทานที่กัลปนาสำหรับวัดเขียนและวัดสทัง⁴¹ ต่อมาในปี พ.ศ. 2291 แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชหรือพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศโปรดเกล้าฯ ให้พระยาราชบังสัน (ตะตา) ซึ่งเป็นแขกอิสลาม บุตรของลูกชายตาคูมะระหุ่ม เจ้าเมืองคนเก่าให้ออกมาเป็นผู้สำเร็จราชการเมืองพัทลุงตั้งเมืองที่เขาไชยบุรี ในสมัยนี้ได้สร้างป้อมกำแพงเชื่อมกับเขาล้อมเมืองไว้ มีปืนบาหรียมสองกระบอกประจำเมือง กล่าวถึงเมืองขึ้นเมืองพัทลุงว่ามีเมืองจัตวาสี่เมือง คือ เมืองปะเหลียน เมืองจะนะ เมืองเทพา เมืองสงขลา เมืองพัทลุงตั้งอยู่ที่เขาไชยบุรีจนกระทั่ง พ.ศ. 2310 เมื่อกรุงศรีอยุธยาแพ้สงครามกับพม่า⁴²

พงสาวดารเมืองพัทลุงของหลวงศรีวรวัตรนี้มีลักษณะเป็นพงสาวดารท้องถิ่นเขียนขึ้นจากผู้รู้ในท้องถิ่นเอง โดยอาศัยเรียบเรียงจากเอกสารที่หาได้ในท้องถิ่นซึ่งส่วนใหญ่เป็นเอกสารประเภทตำนานและหนังสือเกี่ยวกับการกัลปนาวัด การเขียนพงสาวดารท้องถิ่นเริ่มปรากฏแพร่หลายในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น พงสาวดารเมืองสงขลา พงสาวดารโยนก เป็นต้น จุดประสงค์ของการเขียนพงสาวดารท้องถิ่นนี้สันนิษฐานว่าคงเพื่อแสดงให้เห็นถึงความเป็นมาที่เก่าแก่ของบ้านเมืองก่อนที่จะมาอยู่ภายใต้การปกครองของราชสำนักกรุงเทพฯ

พงสาวดารเมืองพัทลุงเรียบเรียงขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2460 ดังนั้นจึงเขียนขึ้นในช่วงเวลาที่ห่างไกลจากเหตุการณ์ในสมัยก่อนอยุธยาและสมัยอยุธยา โดยในตอน “สมัยดึกดำบรรพ์” ผู้เขียนเรียบเรียง

³⁷ เรื่องเดียวกัน, 16.

³⁸ เรื่องเดียวกัน, 17-18.

³⁹ เรื่องเดียวกัน, 21-22.

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, 23.

⁴¹ เรื่องเดียวกัน, 24-25.

⁴² เรื่องเดียวกัน, 25-26.

จากตำนานท้องถิ่นเรื่องนางเลือดขาว แล้วตีความว่าเมืองพัทลุงตั้งขึ้นก่อน พ.ศ. 1480 อยู่ที่จะทั้งพระหรือสทิงพระ เป็นเหตุให้นักเขียนและนักวิชาการในสมัยต่อมามักกล่าวถึงเมืองพัทลุงแห่งแรกว่าเป็นเมืองสทิงพระอยู่เสมอ ในเรื่องนี้ผู้วิจัยมีความเห็นว่าในราวพุทธศตวรรษที่ 15 หลักฐานโบราณคดีบนคาบสมุทรสทิงพระบ่งชี้ว่ามีชุมชนโบราณหลายแห่งเกิดขึ้นมาแล้วตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12-13 และมีเมืองศูนย์กลางที่เจริญรุ่งเรืองในฐานะเมืองท่าติดต่อค้าขาย คือ เมืองโบราณสทิงพระ แต่เมืองพัทลุงที่แท้จริงนั้นเป็นเมืองที่เพิ่งเกิดขึ้นในสมัยอยุธยาตอนต้นมากกว่า ดังนั้นเมืองที่ตั้งขึ้นที่จะทั้งพระหรือสทิงพระนั้นไม่น่าจะเรียกว่าเมืองพัทลุงแต่คือเมืองสทิงพระ

7. จดหมายเหตุชาวต่างชาติ

ในสมัยอยุธยามีชาวต่างชาติหลายเชื้อชาติหลายภาษาเดินทางเข้ามาในฐานะพ่อค้า ราชทูต บาทหลวง ฯลฯ และบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับเหตุการณ์บ้านเมือง สภาพภูมิศาสตร์ การค้า สภาพชีวิตของคนสามัญ ขนบธรรมเนียมประเพณี และอีกหลายๆ เรื่อง จดหมายเหตุชาวต่างชาติมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์อย่างมากในฐานะหลักฐานร่วมสมัยซึ่งเป็นมุมมองของบุคคลภายนอกจึงให้ข้อมูลที่หลักฐานภายในประเทศไม่ได้บันทึกไว้ สามารถนำมาตรวจสอบกับหลักฐานเอกสารของทางราชการประเภทพระราชพงศาวดารฉบับต่างๆ จดหมายเหตุชาวต่างชาติที่กล่าวถึงเมืองพัทลุงมีดังนี้

7.1 จดหมายเหตุของฮอลันดา

เป็นบันทึกรายวันของบริษัทอีสต์อินเดียตะวันออกของฮอลันดาหรือ VOC ในต้นฉบับจดหมายสองฉบับของนายแมร์เทน เฮาท์แมน ที่กรุงศรีอยุธยาถึงนายเฮนดริค แจนเซน ที่ปัตตานี เขียนขึ้นในปี พ.ศ. 2155 กล่าวถึงเจ้าเมืองพัทลุงว่าเป็นบุตรชายของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช⁴³

ในรายงานการเดินทางจากกรุงศรีอยุธยาลงมาภาคใต้ของนายฟาน ฟลิต รายงานว่าเมื่อวันที่ 3 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2185 เขาเดินทางมายังเมืองสงขลาและเดินทางต่อไปยังเมืองพัทลุง ในเอกสารฮอลันดาบันทึกว่า⁴⁴

นายฟาน ฟลิต ลงเรือ (proa) ข้ามทะเลสาบระหว่างสงขลาและพัทลุง ที่เมืองพัทลุงเขาได้รับการต้อนรับและปฏิบัติต่อเขาอย่างเมตตาจากเจ้าเมืองพัทลุง ผู้ซึ่งรับจดหมายของออกญาพระคลังด้วยความเคารพอย่างสูง และได้ให้ความช่วยเหลือทุกอย่างซึ่งอยู่ในอำนาจของเขาที่จะทำได้ ด้วยเหตุที่ที่นี้ถูกทำลายใหม่ๆ เช่นกัน จึงไม่มีอะไรจะเป็นประโยชน์แก่บริษัท

⁴³ นันทา สุตกุล, ผู้แปล, เอกสารของฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2513), 47 และ 59.

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, 284.

7.2 จดหมายเหตุของอังกฤษ

เป็นเอกสารของบริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษที่เขียนเมื่อปี พ.ศ. 2218 ความว่า “พระเจ้ากรุงสยามได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานสิทธิแก่มร. แสมมอน กิบบอนส์ หัวหน้าบริษัทของชาวอังกฤษในการซื้อดินปลูกได้จากไชยา ชุมพร พัทลุง และพุนพินได้ตลอดไป”⁴⁵

7.3 จดหมายเหตุของเดอ ลามาร์ (De Lamare)

เดอ ลามาร์เป็นวิศวกรชาวฝรั่งเศสที่เดินทางเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. 2228 พร้อมกับคณะทูตฝรั่งเศสคณะแรก โดยมีเชอวาลิเอร์ เดอ โชมองต์เป็นหัวหน้าราชทูต เดอ ลามาร์ได้รับมอบหมายจากสมเด็จพระนารายณ์ให้เดินทางไปทำแผนที่และแบบแปลนสำหรับสร้างป้อมปราการในเมืองยุทธศาสตร์สำคัญของอาณาจักรอยุธยา เช่น เมืองมะริด เมืองบางกอก เมืองอินทร์บุรี เมืองนครศรีธรรมราช เมืองพัทลุง เมืองสงขลา เป็นต้น เดอ ลามาร์ได้ร่างแบบแปลนและแผนผังของเมืองต่างๆ เหล่านี้ และบันทึกความคิดเห็นส่วนตัวเกี่ยวกับแผนการสร้างป้อมปราการแล้วส่งไปให้พระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ปัจจุบันต้นฉบับแบบแปลนแผนผังและบันทึกนี้เก็บรักษาไว้ที่กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส (แผนผังที่ 1) เอกสารฉบับนี้ลงวันที่ 18 ธันวาคม พ.ศ. 2230⁴⁶

ในบันทึกนี้ เดอ ลามาร์บอกว่าได้รับพระบรมราชโองการจากสมเด็จพระนารายณ์ให้เดินทางมาปฏิบัติภารกิจที่เมืองนครศรีธรรมราช พัทลุง และสงขลา โดยออกเดินทางจากบางกอกเมื่อวันที่ 2 พฤษภาคม พ.ศ. 2229⁴⁷ จากรายงานของเดอ ลามาร์เรียกเมืองพัทลุงว่า “บูเดอลัน” (Bourdelun) ซึ่งเป็นชื่อที่ชาวต่างชาติใช้เรียกเมืองพัทลุงในสมัยอยุธยาแต่อาจผิดพลาดไปบ้างเรื่องการสะกดคำดังเห็นได้ในแผนที่หลายฉบับที่จัดทำขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลาย เดอ ลามาร์กล่าวว่าเมืองพัทลุงตั้งอยู่ด้านหลังของเมืองสงขลาซึ่งเป็นเกาะ มีสภาพที่เหมาะสมสำหรับเป็นที่มั่นป้องกันการโจมตีจากชาวต่างชาติ เนื่องจากมีภูเขา 3 ลูกล้อมรอบทำให้เข้าถึงตัวเมืองได้ยาก และภูเขาเหล่านี้ยังเป็นหินที่แข็งแรงยากแก่การโจมตี เดอ ลามาร์ยังบันทึกไว้อีกว่าเมืองพัทลุงมีประชากรอยู่อาศัยพอสมควร เขาอธิบายถึงแนวเส้นประในแผนผังว่าหมายถึงแนวกำแพงเดิมซึ่งทำด้วยไม้ ส่วนแนวเส้นสีดำคือแนวกำแพงและป้อมปราการที่เขาร่างแปลนไว้พร้อมทั้งแนะนำว่าต้องสร้างด้วยอิฐ เดอ ลามาร์กล่าวว่าเขาได้ตรวจสอบป้อมเล็กๆ ป้อมหนึ่งซึ่งได้ลงมือสร้างขึ้นแล้ว และก่อสร้างเสร็จ

⁴⁵ ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ, ผู้แปล, บันทึกเรื่องสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2 (พระนคร : กรมศิลปากร, 2513), 162-163.

⁴⁶ Michel Jacq-Hergoualc’h, L’Europe et le Siam du XVIe au XVIIIe Siecle (Paris : L’Harmattan, 1993), 182.

⁴⁷ Ibid.

ก่อนที่เขาจะเดินทางออกจากเมืองพัทลุง และกำลังดำเนินการก่อสร้างส่วนที่เหลือตามที่เขาได้วางแผนไว้ เดอ ลามาร์ยังบอกอีกว่าขนาดของกำแพงเมืองที่จะสร้างควรมีความหนา 12 ฟุต⁴⁸

เมื่อตรวจสอบแผนผังของเดอ ลามาร์กับหลักฐานโบราณคดีพบว่าเมืองพัทลุงที่เดอ ลามาร์เขียนแบบแปลนและแผนผังนี้ตรงกับแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี ซึ่งตั้งอยู่ระหว่างเขาเมืองหรือเขาชัยบุรี เขาบ่อลา และเขาพลู ร่องรอยหลักฐานของกำแพงเมืองยังหลงเหลือให้เห็นบางส่วน คือ แนวอิฐของกำแพงเมืองด้านทิศเหนือ กำแพงก่ออิฐนั้นคงสร้างมาตั้งแต่ พ.ศ. 2230 ดังที่เดอ ลามาร์บันทึกไว้ว่าป้อมเล็กๆ ป้อมหนึ่งได้ดำเนินการสร้างเสร็จก่อนเขาเดินทางออกจากเมืองพัทลุง และกำลังสร้างส่วนที่เหลือตามแผนการของเขา แผนผังเมืองชัยบุรีของเดอ ลามาร์ฉบับนี้ค่อนข้างถูกต้องและแม่นยำ ดังเห็นได้จากการแสดงตำแหน่งชัยภูมิที่ตั้งของเมือง แสดงตำแหน่งคลองเมืองที่ไหลผ่านกลางเมือง และแม้กระทั่งตำแหน่งของก้อนหินใกล้กับเขาพลู 3 ก้อน ซึ่งปัจจุบันยังคงปรากฏให้เห็นอยู่⁴⁹

⁴⁸ Ibid., 184-185.

⁴⁹ ชัยวุฒิ พิชะกุล, ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองพัทลุงเก่าเขาชัยบุรี อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง (สงขลา : สถาบันทักษิณคดี มหาวิทยาลัยทักษิณ, 2541), 125.

บทที่ 5

ชุมชนโบราณและหลักฐานโบราณคดีในจังหวัดพัทลุงก่อนพุทธศตวรรษที่ 24

ในบทนี้จะเป็นการศึกษาวิเคราะห์หลักฐานด้านโบราณคดีของชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงก่อนพุทธศตวรรษที่ 24 จากการศึกษาหลักฐานเอกสารพบว่าหลักฐานเอกสารประเภทต่างๆ ที่กล่าวถึงเมืองพัทลุงมีอายุไม่เก่าไปกว่าสมัยอยุธยา อย่างไรก็ตามการศึกษาหลักฐานด้านโบราณคดีของชุมชนโบราณบริเวณจังหวัดพัทลุงบ่งชี้ว่ามีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์

ในการศึกษาครั้งนี้จะแบ่งชุมชนโบราณออกเป็น 3 สมัยตามหลักฐานโบราณคดีที่พบ คือ ชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินใหม่ (4,000-2,000 ปีมาแล้ว) ชุมชนสมัยประวัติศาสตร์ตอนต้น (พุทธศตวรรษที่ 13-18) และชุมชนสมัยประวัติศาสตร์ร่วมสมัยสุโขทัย-อยุธยา (พุทธศตวรรษที่ 19-ต้นพุทธศตวรรษที่ 24)

จากการสำรวจได้พบแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินใหม่จำนวน 4 แหล่ง (แผนที่ 7) และพบหลักฐานโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์กระจายอยู่ตามท้องที่ต่างๆ ของจังหวัดพัทลุงในเขตอำเภอเมืองพัทลุง อำเภอเขาชัยสน อำเภอดงมะดะ อำเภอกวนขนุน และอำเภอปากพะยูน พบแหล่งโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ตอนต้นจำนวน 5 แหล่ง (แผนที่ 8) ในเขตอำเภอเขาชัยสนและอำเภอเมืองพัทลุง ส่วนแหล่งโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ร่วมสมัยสุโขทัย-อยุธยาพบปริมาณของชุมชนมากขึ้นมีจำนวน 15 แหล่ง (แผนที่ 9) โดยพบในเขตอำเภอเขาชัยสน อำเภอเมืองพัทลุง อำเภอกวนขนุน และอำเภอปากพะยูน มีรายละเอียดดังนี้

1. สมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินใหม่

1.1 แหล่งโบราณคดีถ้ำล่องลม

ที่ตั้ง หมู่ที่ 4 ตำบลเขาชัยสน อำเภอเขาชัยสน ตั้งอยู่บริเวณละติจูดที่ 7 องศา 27 ลิปดา 13 ฟลิปดาเหนือ และลองจิจูดที่ 100 องศา 07 ลิปดา 44 ฟลิปดา พิกัดยูทีเอ็ม 47N 0624573-0824069¹ (แผนที่ 10)

ลักษณะสภาพแวดล้อม ตั้งอยู่บนเขาชัยสนทางด้านทิศตะวันออกซึ่งเป็นภูเขาหินปูน ลูกโดดวางตัวในแนวเหนือ-ใต้ ยาวประมาณ 2.5 กิโลเมตร กว้างประมาณ 1 กิโลเมตร ยอดเขาสูง

¹ กรมแผนที่ทหาร, “อ.เขาชัยสน,” ราว 5023 IV, พิมพ์ครั้งที่ 1-RTSD. แผนที่ประเทศไทย ลำดับชุด L 7018, 2547. มาตราส่วน 1:50,000.

ประมาณ 300 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ปากถ้ำหันไปทางทิศตะวันออกสูงจากพื้นราบประมาณ 40 เมตร โพรงถ้ำมีขนาดใหญ่ ทางขึ้นปากถ้ำสูงชันและมีต้นไม้ขึ้นรก (ภาพที่ 1) ภายในถ้ำล่องลมแบ่งเป็น 2 ชั้น มีร่องรอยการขุดหามูลค้างคาวเพื่อนำไปทำปุ๋ยลึกลงจากพื้นถ้ำเดิมประมาณ 5-10 เมตร ส่วนด้านทิศตะวันตกและทิศเหนือของภูเขา มีคลอง เขาชัยสนหรือคลองปากเพนียดไหลผ่าน คลองสายนี้จะไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลาที่บ้านสทังบริเวณอ่าวอาพัด ตำบลห่านโพธิ์ อำเภอเขาชัยสน ทางทิศใต้มีคลองท่ามะเดื่อไหลผ่านไปออกทะเลสาบสงขลาที่บ้านท่าต่อเรือ ใกล้กับวัดเขียนบางแก้ว ตำบลจองถนน อำเภอเขาชัยสน คลองสองสายนี้คงเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญของชุมชนโบราณภายในแผ่นดินกับชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา พื้นที่โดยรอบของถ้ำล่องลมเป็นที่ราบลุ่มเหมาะสำหรับเพาะปลูกข้าว

หลักฐานโบราณคดี

โบราณวัตถุประเภทหิน ได้แก่ ขวานหินขัดแบบไม่มีบ่า พบบริเวณกลางทุ่งนาทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของแหล่งโบราณคดีประมาณ 30 ชิ้น นายแคล้ว ศรีสะอาดเป็นผู้พบเมื่อปี พ.ศ. 2528 บางส่วนได้บริจาคให้พิพิธภัณฑ์วัดเขียนบางแก้ว ตัวอย่างที่ใช้ศึกษามี 4 ชิ้น ดังนี้

1. ขวานหินขัดรูปสี่เหลี่ยมคางหมู มีรอยกะเทาะเหลือบริเวณส่วนปลาย ยาว 7.50 ซม. กว้างประมาณ 4 ซม. (ภาพที่ 2)
2. ขวานหินขัดรูปสี่เหลี่ยมคางหมู เห็นรอยกะเทาะเล็กน้อย ยาว 9.50 ซม. กว้างประมาณ 4 ซม. (ภาพที่ 2)
3. ขวานหินขัดรูปสี่เหลี่ยมคางหมู เห็นรอยกะเทาะเล็กน้อย ยาว 7.50 ซม. กว้างประมาณ 4 ซม. (ภาพที่ 2)
4. ขวานหินขัดรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า เห็นรอยกะเทาะชัดเจนด้านหนึ่ง อีกด้านขัดเรียบ ยาว 17 ซม. กว้าง 4.50 ซม. (ภาพที่ 3)

โบราณวัตถุประเภทภาชนะดินเผา ได้แก่ เศษภาชนะดินเผาลายเชือกทาบ และชิ้นส่วนหม้อสามขาพบภายในถ้ำ

อายุสมัย จากหลักฐานโบราณคดีที่พบสันนิษฐานว่ามีการอยู่อาศัยในสมัยหินใหม่ อายุประมาณ 4,000-2,000 ปีมาแล้ว

1.2 แหล่งโบราณคดีถ้ำควาย

ที่ตั้ง หมู่ที่ 4 ตำบลเขาชัยสน อำเภอเขาชัยสน ตั้งอยู่บริเวณละติจูดที่ 7 องศา 26 ลิปดา 52 ฟลิปดาเหนือ และลองจิจูดที่ 100 องศา 07 ลิปดา 57 ฟลิปดา พิกัดยูทีเอ็ม 47N 0624967-

0823412² (แผนที่ 11)

ลักษณะสภาพแวดล้อม ตั้งอยู่บนเขาชัยสนซึ่งเป็นภูเขาหินปูนลูกโดดวางตัวในแนวเหนือ-ใต้ ยาวประมาณ 2.5 กิโลเมตร ยอดเขาสูงประมาณ 300 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ห่างจากถ้ำล่องลมไปทางทิศใต้ประมาณ 500 เมตร (แผนผังที่ 2) ปากถ้ำหันไปทางทิศตะวันออก สูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 100 เมตร ปากถ้ำกว้างประมาณ 40 เมตร (ภาพที่ 4) ภายในถ้ำมีร่องรอยการขุดทำลายทำให้พื้นถ้ำปัจจุบันอยู่ลึกลงไปประมาณ 120 เมตร ด้านทิศตะวันตกและทิศเหนือมีคลองเขาชัยสนหรือคลองปากเพนียดไหลผ่าน คลองสายนี้จะไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลาที่บ้านสทัง บริเวณอ่าวอาพัด ตำบลห่านโพธิ์ อำเภอเขาชัยสน ทางทิศใต้มีคลองท่ามะเดื่อไหลผ่านไปออกทะเลสาบสงขลาที่บ้านท่าต่อเรือ ใกล้กับวัดเขียนบางแก้ว ตำบลจองถนน อำเภอเขาชัยสน

หลักฐานโบราณคดี

จากการสำรวจไม่พบโบราณวัตถุใดๆ แต่เคยมีผู้พบชิ้นส่วนภาชนะดินเผาแบบหม้อสามขา (ภาพที่ 5) และชิ้นส่วนกระดูกมนุษย์ (ภาพที่ 6)

อายุสมัย จากหลักฐานโบราณคดีที่พบสันนิษฐานว่ามีการอยู่อาศัยในสมัยหินใหม่ อายุประมาณ 4,000-2,000 ปีมาแล้ว

1.3 แหล่งโบราณคดีถ้ำค้างคาว

ที่ตั้ง หมู่ที่ 3 ตำบลนาโหนด อำเภอเมืองพัทลุง ตั้งอยู่บริเวณละติจูดที่ 7 องศา 30 ลิปดา 35 ฟลิปดาเหนือ และลองจิจูดที่ 100 องศา 02 ลิปดา 15 ฟลิปดา พิกัดยูทีเอ็ม 47N 0614088-0830252³ (แผนที่ 12)

ลักษณะสภาพแวดล้อม ตั้งอยู่บนเขาหลักโคซึ่งเป็นภูเขาหินปูนขนาดเล็ก วางตัวในแนวเหนือ-ใต้ ยอดเขาสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 83 เมตร (แผนผังที่ 3 และภาพที่ 7) ปากถ้ำหันไปทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ (แผนผังที่ 4) บนภูเขาถ้ำนี้ยังมีถ้ำอีกหลายถ้ำ ได้แก่ ถ้ำเสือ ถ้ำช้าง ถ้ำโค ถ้ำพระนอน (ภาพที่ 8) ปัจจุบันบริเวณเขาหลักโคเป็นที่ตั้งของสำนักปฏิบัติธรรมเขาหลักโค บริเวณโดยรอบเป็นพื้นที่ราบลุ่มสำหรับปลูกข้าว ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ห่างไปประมาณ 800 เมตรมีคลองหัวหมอนไหลผ่าน ด้านทิศเหนือมีคลองสายเล็กๆ ไหลผ่านแล้วไปบรรจบกับคลองหัวหมอนทางทิศตะวันออก จากเขาหลักโคมีเส้นทางน้ำไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลาบริเวณคลองขุดและคลองปากหวะ

² กรมแผนที่ทหาร, “อ.เขาชัยสน,” ราว 5023 IV, พิมพ์ครั้งที่ 1-RTSD. แผนที่ประเทศไทย ลำดับชุด L 7018, 2547. มาตราส่วน 1:50,000.

³ กรมแผนที่ทหาร, “อ.ชะอวด,” ราว 5024 IV, พิมพ์ครั้งที่ 1-RTSD. แผนที่ประเทศไทย ลำดับชุด L 7018, 2547. มาตราส่วน 1:50,000.

ประวัติศาสตร์ศึกษา พ.ศ. 2529 ดำรงโดยโครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคใต้)
กองโบราณคดี กรมศิลปากร

หลักฐานโบราณคดี

1. ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อดินส่วนปากและลำตัว ลักษณะเป็นภาชนะดินเผาที่มี
ทรายผสมอยู่มาก การตกแต่งผิวภาชนะมีแบบลายเชือกทาบและแบบไม่มีลวดลาย สีผิวภาชนะมีสี
น้ำตาลหรือน้ำตาลเข้ม⁴ (ภาพที่ 9)

2. ชิ้นส่วนกระดูกมนุษย์และกระดูกสัตว์ พบบริเวณถ้ำพระนอน (ภาพที่ 10)

อายุสมัย จากหลักฐานโบราณคดีที่พบสันนิษฐานว่ามีการอยู่อาศัยในสมัยหินใหม่
อายุประมาณ 4,000-2,000 ปีมาแล้ว

1.4 แหล่งโบราณคดีถ้ำลำเลียง

ที่ตั้ง ตำบลบ้านนา กิ่งอำเภอศรีนครินทร์ พิกัดยูทีเอ็ม 47N 0598056-0835511⁵ (แผน
ที่ 13)

ลักษณะสภาพแวดล้อม ตั้งอยู่บนภูเขาหินปูนขนาดเล็กทางฝั่งตะวันตกของจังหวัด
ในเขตเทือกเขา ด้านหน้าถ้ำมีบ่อน้ำแร่ ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของสำนักสงฆ์ถ้ำพุทธร โคดม บริเวณ
โดยรอบเป็นที่ราบลุ่มและเนินสูงเหมาะสำหรับการปลูกข้าว ทำสวนยางพารา และสวนผลไม้ ด้าน
ทิศใต้มีคลองเขตรวมไหลผ่านซึ่งมีต้นกำเนิดมาจากเทือกเขาบรรทัด ภายในถ้ำมีสภาพถูกขุดทำลาย
เพื่อนำมูลค้างคาวและดินทองถ้ำไปทำปุ๋ยทำให้พื้นถ้ำและหลักฐานโบราณคดีถูกทำลายไปหมดแล้ว

หลักฐานโบราณคดี

1. เคยมีผู้พบชิ้นส่วนปากภาชนะดินเผาเนื้อดินสองชิ้นเมื่อปี พ.ศ. 2535 ลักษณะเป็น
ภาชนะดินเผาตกแต่งผิวด้วยลายเชือกทาบส่วนลำตัวตรงและมีสัน และแบบไม่มีลวดลายปากผาย
ผิวภาชนะมีสีน้ำตาล (ภาพที่ 11)

2. ชิ้นส่วนกระดูกสัตว์และเปลือกหอยน้ำจืด

อายุสมัย จากหลักฐานโบราณคดีที่พบสันนิษฐานว่ามีการอยู่อาศัยในสมัยหินใหม่
อายุประมาณ 4,000-2,000 ปีมาแล้ว

นอกจากนี้แล้วยังพบโบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์กระจายอยู่เกือบทุกท้องที่ใน
จังหวัดพัทลุงซึ่งเป็นการพบหลักฐานโดยบังเอิญจากการทำกิจกรรมของชาวบ้าน ส่วนใหญ่พบใน

⁴ กรมศิลปากร. กองโบราณคดี. โครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคใต้), “รายงานการสำรวจแหล่ง
โบราณคดีถ้ำค้างคาว เขาหลักโค บ.ต.ตัง ด.นาโหนด อ.เมือง จ.พัทลุง,” 28/2529, 7. (อัคราณา)

⁵ กรมแผนที่ทหาร, “จ.ตรัง,” ระบุว่า 4924 II. พิมพ์ครั้งที่ 1-RTSD. แผนที่ประเทศไทย ลำดับชุด
L 7018, 2547. มาตราส่วน 1:50,000.

แม่น้ำ บริเวณทุ่งนา และในทะเลสาบสงขลา แต่หลักฐานส่วนใหญ่อยู่ในความครอบครองของเอกชนยากจะติดตามเพื่อนำมาศึกษาได้ เท่าที่รวบรวมหลักฐานได้มีดังนี้

- เครื่องมือหินกะเทาะขนาดใหญ่พบใกล้กับถ้ำพระนอนเขาชัยบุรี ตำบลชัยบุรี อำเภอเมืองพัทลุง (ปัจจุบันสูญหายไปแล้ว)

- ขวานหินขัดแบบไม่มีบ่า (ภาพที่ 12) จัดเรียบมีคมชัดเจดด้านเดียว ขนาดยาว 14 ซม. กว้างประมาณ 5 ซม. (อยู่ในความครอบครองของเอกชน) พบในคลองเขาชัยสน

- ขวานหินขัดแบบไม่มีบ่า (ภาพที่ 13) จัดค่อนข้างเรียบ มีความยาว 12 ซม. กว้างประมาณ 6 ซม. หนา 1 ซม. (ปัจจุบันอยู่ที่ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง โรงเรียนสตรีพัทลุง) พบที่บ้านโคกยา ตำบลเขาชัยสน อำเภอเขาชัยสน

- ขวานหินขัดแบบไม่มีบ่า (ภาพที่ 14) จัดเรียบ มีความยาว 4.40 ซม. กว้างประมาณ 4.50 ซม. หนา 0.7 ซม. (ปัจจุบันอยู่ที่ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง โรงเรียนสตรีพัทลุง) พบในทะเลสาบสงขลา

- ขวานหินขัดแบบไม่มีบ่า (อยู่ในความครอบครองของเอกชน) พบบริเวณเกาะกลาง ในทะเลสาบสงขลา (ภาพที่ 15)

- ขวานหินขัดแบบไม่มีบ่า (อยู่ในความครอบครองของเอกชน) พบบริเวณบ้านแม่ขรี อำเภอตะโหมด (ภาพที่ 15)

- ขวานหินขัดแบบจอยปากนก (beak adze) จัดเรียบ ด้านหน้าส่วนปลายมีสันตรงกลาง แบ่งคมเป็นสองข้างมีรอยกะเทาะเล็กน้อย ด้านหลังเรียบแบน ยาว 17.50 ซม. กว้างประมาณ 6 ซม. หนา 2.50 ซม. (ปัจจุบันอยู่ที่ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง โรงเรียนสตรีพัทลุง) พบบริเวณหมู่ที่ 4 ตำบลพนมวัง อำเภอกวนขนุน (ภาพที่ 16)

- ขวานหินขัดแบบไม่มีบ่า 2 ชิ้น และหินทุบเปลือกไม้ (อยู่ในความครอบครองของเอกชน) นายเชียงราย รอดนวลพบบริเวณหมู่ที่ 7 บ้านโละจิงกระ อำเภอตะโหมด

นอกเหนือจากหลักฐานโบราณคดีที่สามารถรวบรวมได้ในขณะนี้แล้ว จากการสำรวจของ ชัยวุฒิ พิชะกุล รายงานว่าพบขวานหินขัดในสามอำเภอของจังหวัดพัทลุงทั้งแบบมีบ่าและแบบไม่มีบ่า คือ ในเขตอำเภอเมืองพบที่ตำบลร่มเมือง ตำบลชัยบุรี ตำบลนาท่อม ตำบลคูหาสวรรค์และตำบลปรางหมู่ ในเขตอำเภอเขาชัยสนพบที่ตำบลเขาชัยสน ตำบลห่านโพธิ์ และตำบลท่ามะเดื่อ ในเขตอำเภอปากพะยูนพบที่เกาะหมาก ที่ตำบลฝาละมี เกาะสี่เกาะห้า และพบในทะเลสาบทางทิศตะวันตกของเกาะราบ⁶ ซึ่งจากหลักฐานโบราณคดีที่พบบ่งชี้ว่ามีการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์สมัยหินใหม่ในหลายท้องที่ของจังหวัดพัทลุง

⁶ ชัยวุฒิ พิชะกุล, โบราณวิทยาเมืองพัทลุง (พัทลุง : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง, 2525), 20-21.

2. สมัยประวัติศาสตร์ตอนต้น (พุทธศตวรรษที่ 13-18)

2.1 แหล่งโบราณคดีถ้ำคูหาสวรรค์

ที่ตั้ง ตำบลคูหาสวรรค์ อำเภอเมืองพัทลุง ตั้งอยู่บริเวณละติจูดที่ 07 องศา 37 ลิปดา 22 ฟลิปดาเหนือ และลองจิจูดที่ 100 องศา 04 ลิปดา 38 ฟลิปดา พิกัดยูทีเอ็ม 47N 0619479-0842140⁷(แผนที่ 14)

ลักษณะสภาพแวดล้อม ตั้งอยู่บนเขาคูหาสวรรค์หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “เขาหัวแตก” ซึ่งเป็นภูเขาหินปูนขนาดย่อมวางตัวในแนวทิศตะวันออกเฉียงใต้-ตะวันตกเฉียงเหนือ (แผนผังที่ 5) ยอดเขาสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 216 เมตร ในปัจจุบันเป็นที่ตั้งของวัดคูหาสวรรค์หรือวัดสูง สำหรับถ้ำคูหาสวรรค์ชาวบ้านเรียกกันว่า “ถ้ำพระ” หรือ “ถ้ำน้ำเงิน” ปากถ้ำหันไปทางด้านทิศตะวันออก ปากถ้ำกว้างประมาณ 18 เมตร ยาวประมาณ 28 เมตร ภายในถ้ำมีพระพุทธรูปปั้นด้วยดินเหนียวพอกปูนขาวเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย และพระพุทธรูปไสยาสน์หรือพระนอนบนภูเขาลูกเดียวกันยังมีเพิงผาถ้ำอีกหลายแห่ง บริเวณโดยรอบเชิงเขาเป็นที่ตั้งบ้านเรือนประชาชนหนาแน่นโดยเฉพาะทางด้านทิศใต้และทิศตะวันออก ส่วนทางด้านทิศเหนือเป็นพื้นที่ทำนาและด้านทิศใต้มีคลองน้ำไหลมาจากเทือกเขาบรรทัดแล้วไหลไปทางทิศตะวันออกผ่านบ้านควนมะพร้าวและบ้านควนแร่ แล้วไปรวมกับคลองน้ำเขียวที่บ้านหัวควน และรวมกับคลองลำปาก่อนไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลาที่บ้านลำปำ

ประวัติการศึกษา พ.ศ. 2452-2455 ลูเน็ต เดอ ลาจองกิเยร์ (Lunet de Lajonquière) ศึกษาพระพิมพ์ดินดิบพบในถ้ำคูหาสวรรค์

พ.ศ. 2469 และ พ.ศ. 2517 ยอร์ช เซเดส์ (George Coedès) และสแตนลีย์ เจ โอคอนเนอร์ (Stanley J. O'Connor) ศึกษารูปแบบพระพิมพ์ดินดิบพบในถ้ำคูหาสวรรค์

พ.ศ. 2528 พิริยะ ไกรฤกษ์และหม่อมหลวงสุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ ศึกษารูปแบบพระพิมพ์ดินดิบพบในถ้ำคูหาสวรรค์

พ.ศ. 2529 โครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคใต้) กองโบราณคดี กรมศิลปากร ดำเนินการสำรวจ

หลักฐานโบราณคดี

โบราณวัตถุประเภทดินดิบ

⁷ กรมแผนที่ทหาร, “จ.พัทลุง,” ราว 5024 III, พิมพ์ครั้งที่ 1-RTSD, แผนที่ประเทศไทย ลำดับชุด L 7018, 2547. มาตราส่วน 1:50,000.

ภายในถ้ำคูหาสวรรค์เคยมีการขุดพบพระพิมพ์ดินดิบจำนวนมากปัจจุบันยังเห็นร่องรอยของการขุดหาพระพิมพ์เป็นหลุมขนาดใหญ่ทางด้านซ้ายมือของถ้ำด้านหลังเศียรพระพุทธรูปไสยาสน์ (ภาพที่ 17) พระพิมพ์ที่ขุดได้จากถ้ำคูหาสวรรค์ส่วนหนึ่งเก็บไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร อาจนำขึ้นมาเมื่อครั้งที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์เสด็จมาตรวจราชการในแหลมมลายูในปี พ.ศ. 2445 ส่วนหนึ่งเก็บไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สงขลา พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ วัฒนคีรี และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ภูเก็ต อำเภอมะนัง บางส่วนอยู่ในความครอบครองของเอกชน พระพิมพ์ดินดิบที่พบจากแหล่งโบราณคดีถ้ำคูหาสวรรค์มีดังนี้

1. พระพิมพ์รูปพระพุทธรูปนั่งห้อยพระบาทเฉียงข้างด้วยพระโพธิสัตว์ยืนตรีกัมภ์ สูง 7 ซม. (ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร) (ภาพที่ 18)
2. พระพิมพ์รูปพระพุทธรูปเจ้าปางสมาธิด้วยเศียรพระโพธิสัตว์ สูง 10 ซม. กว้าง 7 ซม. (ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สงขลา) (ภาพที่ 19)
3. พระพิมพ์รูปเทพกษัตริย์ สูง 9.50 ซม. กว้าง 7.4 ซม. (ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ภูเก็ต อำเภอมะนัง) สภาพไม่สมบูรณ์ (ภาพที่ 20)
4. พระพิมพ์รูปพระพุทธรูปประทับนั่งปางสมาธิบนบัลลังก์ มีขนาด 1.50 ซม. (อยู่ในความครอบครองของเอกชน) ลักษณะกรอบเป็นรูปวงกลม แต่สภาพลบเลือน (ภาพที่ 21)
5. พระพิมพ์รูปทรงค่อนข้างกลม ด้านหลังนูน มีขนาด 2 ซม. (ภาพที่ 22) สภาพลบเลือนมากสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นรูปพระพุทธรูปเจ้าปางสมาธิ (อยู่ในความครอบครองของเอกชน)
6. ชิ้นส่วนพระพิมพ์รูปพระพุทธรูปประทับนั่งปางสมาธิสามองค์เรียงกัน สูง 2 ซม. กว้าง 3 ซม. (อยู่ในความครอบครองของเอกชน) จากลักษณะน่าจะเป็นส่วนยอดของพระพิมพ์แบบกรอบสี่เหลี่ยมผืนผ้า (ภาพที่ 23)
7. ชิ้นส่วนพระพิมพ์รูปพระพุทธรูปประทับนั่งปางสมาธิสององค์เรียงกัน สูง 2.50 ซม. กว้าง 3 ซม. (อยู่ในความครอบครองของเอกชน) มีลักษณะคล้ายคลึงกับพระพิมพ์ชิ้นที่ 6 (ภาพที่ 24)
8. ชิ้นส่วนพระพิมพ์รูปพระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาท มีพระโพธิสัตว์ประทับยืนด้านขวาของพระพุทธรูป มีขนาดสูง 4 ซม. กว้าง 2.5 ซม. (อยู่ในความครอบครองของเอกชน) (ภาพที่ 25)
9. ชิ้นส่วนพระพิมพ์รูปพระโพธิสัตว์ยืนตรีกัมภ์เรียงกันสามองค์ สูง 6.5 ซม. กว้าง 5 ซม. (อยู่ในความครอบครองของเอกชน) ถ้าอยู่ในสภาพสมบูรณ์สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นพระพิมพ์กรอบสี่เหลี่ยมผืนผ้า (ภาพที่ 26)

10. ชิ้นส่วนพระพิมพ์รูปบุคคลนั่งชันเข่าถือวัตถุยาวด้วยมือทั้งสองข้าง สูง 4 ซม. กว้าง 4 ซม. ด้านข้างคล้ายจะมีรูปบุคคลแต่เนื่องจากสภาพลบเลือนมากจึงไม่สามารถระบุได้ว่ามีลักษณะอย่างไร (อยู่ในความครอบครองของเอกชน) ถ้าอยู่ในสภาพสมบูรณ์สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นพระพิมพ์กรอบสี่เหลี่ยมผืนผ้า ชิ้นส่วนนี้คงเป็นส่วนล่างของภาพ (ภาพที่ 27)

11. พระพิมพ์รูปพระโพธิสัตว์สองกร? สูง 4 ซม. กว้าง 2.5 ซม. (อยู่ในความครอบครองของเอกชน) ลักษณะกรอบเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ายอดมนสภาพลบเลือน มีประภาณฉลุล้อมรอบพระเศียร อาจประทับนั่งในท่าลีลาสนะหรือมหาลีลาสนะ พระกรขวายกขึ้น (ภาพที่ 28)

12. พระพิมพ์รูปพระโพธิสัตว์สี่กร สภาพไม่สมบูรณ์ ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 4 ซม. (อยู่ในความครอบครองของเอกชน) ลักษณะกรอบเป็นรูปวงกลม แสดงภาพพระโพธิสัตว์ประทับนั่งขัดสมาธิบนบัลลังก์ดอกบัว ด้านข้างมีตัวอักษรจารึก (ภาพที่ 29)

โบราณวัตถุประเภทดินเผา

1. สถูปจำลอง 3 องค์ (ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานศึกษา สถาบันทักษิณคดีศึกษา อำเภอกะลา จังหวัดสงขลา) สภาพไม่สมบูรณ์ ลักษณะเป็นสถูปทรงกระบอก (ภาพที่ 30)

อายุสมัย จากหลักฐานโบราณคดีที่พบสันนิษฐานว่าแหล่งโบราณคดีถ้ำคูหาสวรรค์มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 13-15

2.2 แหล่งโบราณคดีถ้ำพิมพ์

ที่ตั้ง ตำบลคูหาสวรรค์ อำเภอเมืองพัทลุง ตั้งอยู่บริเวณละติจูดที่ 7 องศา 37 ลิปดา 34 ฟลิปดาเหนือ และลองจิจูดที่ 100 องศา 05 ลิปดา 80 ฟลิปดา พิกัดยูทีเอ็ม 47N 062542-084353⁸ (แผนที่ 15)

ลักษณะสภาพแวดล้อม แหล่งโบราณคดีถ้ำพิมพ์หรือถ้ำเขากทะเลตั้งอยู่บนภูเขาอกทะเลทางด้านทิศตะวันตกซึ่งเป็นภูเขาหินปูนลูกโดด ยอดเขาสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 250 เมตร ปากถ้ำกว้างประมาณ 5 เมตร ลึกประมาณ 20 เมตร สภาพพื้นถ้ำถูกขุดทำลาย เขาอกทะเลอยู่ห่างจากทะเลสาบสงขลาประมาณ 7 กิโลเมตร มีบ้านเรือนประชาชนหนาแน่นทางด้านทิศใต้ และมีพื้นที่ทำนาอยู่โดยรอบ บริเวณรอบเขาอกทะเลมีเส้นทางน้ำหลายสาย โดยทางด้านทิศใต้มีคลองน้ำไหลมาจากเทือกเขาบรรทัดแล้วไหลไปทางทิศตะวันออกผ่านบ้านควนมะพร้าวและบ้านควนแร่ แล้วไปรวมกับคลองน้ำเขียวที่บ้านหัวควน และรวมกับคลองลำปาก่อนไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลาที่บ้านลำป่า

⁸ กรมแผนที่ทหาร, “จ.พัทลุง,” ราว 5024 III, พิมพ์ครั้งที่ 1-RTSD, แผนที่ประเทศไทย ลำดับชุด L 7018, 2547. มาตราส่วน 1:50,000.

ด้านทิศตะวันตกมีคลองแยกจากคลองน้ำขึ้นไปทางทิศเหนือซึ่งเป็นคลองสำคัญที่เชื่อมโยงคลองสายต่างๆ ไหลผ่านขนานกับถนนรถไฟและเขาอกทะลุ ด้านทิศเหนือมีแนวคลองโรงตรวนไหลผ่านซึ่งคลองสายนี้จะไหลผ่านควนถบทางด้านทิศใต้ เรียกว่า หานควนถบ (คลองควนถบ-ผู้วิจัย) และไหลไปรวมกับคลองน้ำเขียวที่บริเวณบ้านหัวควนออกสู่ทะเลสาบสงขลาที่บ้านลำปำ ส่วนด้านทิศตะวันออกมีแนวคูคลองซึ่งเชื่อมกับคลองโรงตรวนด้านทิศเหนือและคลองน้ำขึ้นด้านทิศใต้ ทำให้ภูเขาอกทะลุมีคูคลองล้อมรอบทั้งสี่ด้าน

ประวัติการศึกษา พ.ศ. 2452-2455 ลูเน็ต เดอ ลาจองกีเยร์ (Lunet de Lajonquière) ศึกษาพระพิมพ์ดินดิบพบในถ้ำพิมพ์

พ.ศ. 2469 และ พ.ศ. 2517 ยอร์ช เซเดส์ (George Coedès) และสแตนลีย์ เจ โอคอนเนอร์ (Stanley J. O'Connor) ศึกษารูปแบบพระพิมพ์ดินดิบพบในถ้ำพิมพ์

พ.ศ. 2528 พิริยะ ไกรฤกษ์และหม่อมหลวงสุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ ศึกษารูปแบบพระพิมพ์ดินดิบพบในถ้ำพิมพ์

หลักฐานโบราณคดี

โบราณวัตถุประเภทดินดิบ

1. พระพิมพ์รูปพระพุทธเจ้าปางสมาธิ สูง 7.5 ซม. (ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร) ลักษณะกรอบเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าสภาพไม่สมบูรณ์ (ภาพที่ 31)

2. พระพิมพ์รูปพระพุทธเจ้านั่งห้อยพระบาทเคียงข้างด้วยพระโพธิสัตว์ยืนตรึงค์ สูง 7 ซม. (ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร) จำนวน 2 องค์ ลักษณะกรอบเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ายอดมน (ภาพที่ 32)

3. พระพิมพ์รูปพระพุทธเจ้าเคียงข้างด้วยสฤป สูง 4 ซม. (ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร) ลักษณะกรอบเป็นรูปสี่เหลี่ยมยอดมนหรืออาจเป็นรูปรีก็ได้ เพราะสภาพไม่สมบูรณ์ (ภาพที่ 33)

4. พระพิมพ์รูปพระพุทธเจ้าเคียงข้างด้วยเสาธรรมจักรและสฤป สูง 4 ซม. (ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร) จำนวน 4 องค์ ลักษณะกรอบเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ายอดมน (ภาพที่ 34)

5. พระพิมพ์รูปพระพุทธเจ้าประทับนั่งห้อยพระบาทแวดล้อมด้วยพระโพธิสัตว์ สูง 9 ซม. กว้าง 7.50 ซม. (ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร) ลักษณะกรอบเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีจารึกที่กรอบด้านบน (ภาพที่ 35)

6. ชิ้นส่วนพระพิมพ์รูปพระโพธิสัตว์หลายองค์ สูง 12.5 ซม. (ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร) ถ้าอยู่ในสภาพสมบูรณ์สันนิษฐานว่ามีกรอบเป็นรูป

สี่เหลี่ยมผืนผ้า (ภาพที่ 36)

7. พระพิมพ์รูปพระพุทธเจ้าปางสมาธิเคียงข้างด้วยพระโพธิสัตว์ เส้นผ่าศูนย์กลาง 5.5 ซม. (ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร) จำนวน 3 องค์ ลักษณะกรอบเป็นรูปวงกลมสภาพไม่สมบูรณ์ มีจารึกบริเวณขอบชั้นสอง (ภาพที่ 37)

8. พระพิมพ์รูปพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ในปราสาทสามหลัง เส้นผ่าศูนย์กลาง 6.5 ซม. (ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร) ลักษณะกรอบเป็นรูปวงกลม (ภาพที่ 38)

9. ชิ้นส่วนพระพิมพ์รูปพระพุทธเจ้าหลายองค์แต่ละองค์คั่นด้วยสตุ๊ป สูง 5.5 ซม. (ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร) ถ้าอยู่ในสภาพสมบูรณ์สันนิษฐานว่ามีกรอบเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ด้านหลังมีรอยพิมพ์จารึกในกรอบสี่เหลี่ยมผืนผ้าสองกรอบ (ภาพที่ 39)

10. พระพิมพ์รูปพระโพธิสัตว์สองกร สูง 6.5 ซม. (ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ วัดมณฑิมาวาส) ลักษณะกรอบเป็นรูปวงรียอดแหลม (ภาพที่ 40)

11. พระพิมพ์รูปบุคคลยืนถือสิ่งของ สูง 8.6 ซม. กว้าง 6 ซม. (ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ วัดมณฑิมาวาส) ลักษณะกรอบเป็นรูปวงรียอดแหลมด้านหลังมีรอยกดพิมพ์จารึกในกรอบวงกลม (ภาพที่ 41)

อายุสมัย จากหลักฐานโบราณคดีที่พบสันนิษฐานว่ามีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 13-15

นอกจากนี้ยังมีโบราณวัตถุที่พบในจังหวัดพัทลุงแต่ไม่ทราบที่มาแน่นอนว่าพบที่ใด อย่างไรก็ตามอาจสันนิษฐานได้ว่าคงมาจากแหล่งโบราณคดีถ้าหาสุวรรณค์หรือแหล่งโบราณคดีถ้าพิมพ์ ดังนี้

1. พระพิมพ์รูปพระพุทธเจ้าเคียงข้างด้วยสตุ๊ป สูง 6.3 ซม. กว้าง 9.5 ซม. (ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ วัดมณฑิมาวาส) ลักษณะกรอบเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า (ภาพที่ 42)

2. พระพิมพ์รูปพระโพธิสัตว์สี่กร สูง 6.9 ซม. กว้าง 5.9 ซม. (ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานวัดภูผาภิมุข อำเภอเมืองพัทลุง) สภาพไม่สมบูรณ์สันนิษฐานว่าอาจมีลักษณะเป็นกรอบวงรี (ภาพที่ 43)

3. สตุ๊ปจำลองดินดิบจำนวน 4 องค์ (ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ วัดมณฑิมาวาส) ชิ้นที่หนึ่งสูง 6 ซม. เส้นผ่าศูนย์กลาง 6 ซม. ชิ้นที่สองสูง 7.5 ซม. เส้นผ่าศูนย์กลาง 8.5 ซม. ชิ้นที่สามสูง 5.3 ซม. เส้นผ่าศูนย์กลาง 5.5 ซม. ชิ้นที่สี่สูง 5.7 ซม. เส้นผ่าศูนย์กลาง 6.5 ซม. (ภาพที่ 44)

2.3 แหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว

ที่ตั้ง หมู่ที่ 4 ตำบลจองถนน อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง ตั้งอยู่บริเวณละติจูดที่ 7 องศา 29 ลิปดา 57 ฟลิปดาเหนือ และลองติจูดที่ 100 องศา 11 ลิปดา 31 ฟลิปดาตะวันออก พิกัด

ยูทีเอ็ม 47N 0631521-0829160⁹(แผนที่ 16)

ลักษณะสภาพแวดล้อม ตั้งอยู่บนสันทรายห่างจากชายฝั่งทะเลสาบสงขลาประมาณ 1 กิโลเมตร ลักษณะพื้นที่เป็นเนินดินล้อมรอบด้วยพื้นที่ราบน้ำท่วมถึงสลับเนินดินที่อยู่อาศัย สูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 5 เมตร บริเวณโดยรอบเป็นพื้นที่ทำนา มีร่องรอยคูคลองเก่าหลายแนวแต่เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงของระดับน้ำทะเลจึงตื้นเขินและเปลี่ยนแปลงไปมาก (แผนผังที่ 6 และ 7) ทางด้านทิศใต้มีคลองบางแก้วไหลผ่านซึ่งไหลไปออกทะเลสาบสงขลาบริเวณหาดพัทลุง (ภาพที่ 45) ส่วนด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือมีคลองปากเพนียดไหลผ่านไปออกทะเลสาบสงขลาที่บ้านปากเพนียดซึ่งอยู่ห่างจากแหล่งโบราณคดีประมาณ 1 กิโลเมตร คลองทั้งสองมีต้นน้ำมาจากเทือกเขาบรรทัด และคลองสทิงซึ่งอยู่ห่างไปประมาณ 2.5 กิโลเมตร ไหลลงสู่ทะเลสาบที่บ้านสทิง นอกจากนี้ยังมีคลองจงเก้อยู่ห่างจากแหล่งโบราณคดีไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ประมาณ 2 กิโลเมตร บริเวณแหล่งโบราณคดีเป็นที่ตั้งของวัดเขียนบางแก้วและบริเวณ “โคกเมือง” ซึ่งเป็นเนินดินอยู่ทางด้านทิศเหนือของวัดเขียนบางแก้ว

ประวัติการศึกษา เดือนสิงหาคม-กันยายน พ.ศ. 2524 ดำเนินการสำรวจโดยชัยวุฒิ พิชะกุล ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง

เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2529 ดำเนินการสำรวจโดยโครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคใต้) กองโบราณคดี กรมศิลปากร

หลักฐานโบราณคดี

โบราณวัตถุประเภทโลหะ ได้แก่

1. ประติมากรรมพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสำริด สองกร (ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ วัตถุสามัญ อำเภอมืองพัทลุง) ความสูง 17 ซม. พระกรสองข้างหักหายไป (ภาพที่ 46)

โบราณวัตถุที่อยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติวัดเขียนบางแก้วมีดังนี้

โบราณวัตถุประเภทภาชนะดินเผา ได้แก่

1. เครื่องถ้วยเขมร

- กระปุกเคลือบสีน้ำตาลเข้ม ลำตัวมีลายขีดเป็นเส้นในแนวตั้ง สูง 5.50 ซม. ปากกว้าง 2.50 ซม. พบบริเวณโคกพระคูลา (ภาพที่ 47)

⁹ กรมแผนที่ทหาร, “จ.พัทลุง,” ราว 5024 III, พิมพ์ครั้งที่ 1-RTSD, แผนที่ประเทศไทย ลำดับชุด L 7018, 2547. มาตราส่วน 1:50,000.

- กระปุกเคลือบสีน้ำตาลเข้ม สูง 6.50 ซม. ปากกว้าง 2.70 ซม. พบบริเวณ โลกพระคูลา (ภาพที่ 48)

- กระปุกเคลือบสีน้ำตาลเข้ม สูง 6.50 ซม. ปากกว้าง 3.70 ซม. พบบริเวณ โลกพระคูลา (ภาพที่ 49)

- กระปุกเคลือบสีน้ำตาลเข้ม บริเวณไหล่ขูดขีดเป็นลายซี่หวี พบบริเวณ โลกพระคูลา (ภาพที่ 50)

- ชิ้นส่วนไหเคลือบสีน้ำตาลพบบริเวณ โลกพระคูลาจำนวน 2 ชิ้น (ภาพที่ 51)

2. เครื่องถ้วยจีน

- ไหสีหมี่พวยสมัยปลายราชวงศ์ถังถึงสมัยต้นห้าราชวงศ์ ขนาดสูง 22 ซม. ปากกว้าง 11 ซม. พบในทะเลสาบสงขลาใกล้แหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว (ภาพที่ 52)

- ขามเคลือบสีเขียวสมัยปลายราชวงศ์ซ่งได้ถึงต้นราชวงศ์หยวน ปากกว้าง 15 ซม. สูง 6.50 ซม. พบบริเวณ โลกเมือง (ภาพที่ 53)

อายุสมัย จากหลักฐาน โบราณคดีที่พบสันนิษฐานว่ามีการอยู่อาศัยในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15-18

2.4 แหล่งโบราณคดีเมืองควนแร่

ที่ตั้ง หมู่ 1 ตำบลควนมะพร้าว อำเภอเมืองพัทลุง ตั้งอยู่บริเวณละติจูดที่ 7 องศา 37 ลิปดา 37 ฟลิปดาเหนือ และลองจิจูดที่ 100 องศา 07 ลิปดา 01 ฟลิปดาตะวันออก พิกัดยูทีเอ็ม 47N 0623211-0843229¹⁰ (แผนที่ 17)

ลักษณะสภาพแวดล้อม ตั้งอยู่บนเนินดินสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 10 เมตร ห่างจากทะเลสาบสงขลาประมาณ 4 กิโลเมตร (แผนผังที่ 8) แหล่งโบราณคดีมีคันดินล้อมรอบ เป็นรูปสี่เหลี่ยม ขาวประมาณ 250 เมตร กว้างประมาณ 200 เมตร¹¹ บริเวณใกล้เคียงแหล่งโบราณคดี มีคลองควนแร่หรือคลองบ้านแร่ไหลผ่านด้านทิศตะวันตกและทิศเหนือแล้วไหลไปด้านทิศ ตะวันออกรวมกับคลองน้ำเขียวที่บ้านหัวควนก่อนไหลลงคลองลำปำและออกทะเลสาบสงขลา บริเวณบ้านลำปำ นอกจากนี้ด้านทิศตะวันออกมีแนวคูคลองเชื่อมกับคลองควนแร่ ทางด้านทิศ ตะวันออกเป็นพื้นที่ราบลุ่มทำนา

ประวัติการศึกษา สิงหาคม-กันยายน พ.ศ. 2524 ดำเนินการสำรวจโดยชัยวุฒิ พิชะกุล ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง

¹⁰ กรมแผนที่ทหาร, “จ.พัทลุง,” ราว 5024 III, พิมพ์ครั้งที่ 1-RTSD. แผนที่ประเทศไทย ลำดับชุด L 7018, 2547. มาตราส่วน 1:50,000.

¹¹ ชัยวุฒิ พิชะกุล, โบราณวิทยาเมืองพัทลุง, 100.

หลักฐานโบราณคดี

โบราณวัตถุประเภทโลหะ ได้แก่

1. ประติมากรรมพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสำริด สองกร สูง 34 ซม. (ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สงขลา) นายช้อย เพชรภาพ ขุดพบทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของคันดินเมื่อประมาณ 30 กว่าปีมาแล้ว¹² (ภาพที่ 54)

อายุสมัย จากหลักฐานโบราณคดีที่พบสันนิษฐานว่ามีการอยู่อาศัยในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13-15

2.5 แหล่งโบราณคดีเมืองพระรถ

ที่ตั้ง หมู่ 1 บ้านควนแร่ ตำบลควนมะพร้าว อำเภอเมืองพัทลุง ตั้งอยู่บริเวณละติจูดที่ 7 องศา 36 ลิปดา 34 ฟลิปดาเหนือ และลองจิจูดที่ 100 องศา 06 ลิปดา 60 ฟลิปดาตะวันออก พิกัดกริด 47N 0623175-0341302¹³ (แผนที่ 18)

ลักษณะสภาพแวดล้อม ตั้งอยู่บนแนวสันทรายที่เกิดจากการทับถมของตะกอนทะเลห่างจากทะเลสาบสงขลาประมาณ 4 กิโลเมตร สภาพแหล่งโบราณคดีตั้งอยู่บริเวณโรงเรียนศึกษาสงเคราะห์ มีคูน้ำคันดินล้อมรอบเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาดกว้างยาวประมาณ 200 เมตร (แผนผังที่ 9 และ 10) สามารถเห็นร่องรอยคันดินได้ชัดเจนทั้งสี่ด้าน คันดินกว้างประมาณ 10 เมตร สูงประมาณ 3 เมตร (ภาพที่ 55 และ 56) ทางด้านทิศตะวันออกของแหล่งเป็นบริเวณที่เรียกว่า “อู่เรือ” เดิมเป็นแอ่งน้ำกว้างประมาณ 15 เมตรมีทางน้ำเชื่อมกับคลองตลาดแล้วไหลไปรวมกับคลองหัววังหรือคลองลำปำและออกทะเลสาบสงขลาที่บ้านลำปำ ชาวบ้านเล่าว่าเคยขุดพบโซ่และสมอเรือเหล็กได้ใน “อู่เรือ”¹⁴ ปัจจุบันไม่เห็นร่องรอยใดแล้ว

สภาพแวดล้อมโดยรอบแหล่งโบราณคดี เป็นพื้นที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึงซึ่งใช้ปลูกข้าว มีคูคลองหลายสายไหลผ่าน คือ ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้มีคลองท่าโพธิ์ไหลไปรวมกับคลองลำปำที่บ้านโคกลูกก่อนลงสู่ทะเลสาบ คลองท่าโพธิ์นี้มีต้นกำเนิดจากเทือกเขาบรรทัดและมีคลองหลายสายไหลมารวมกัน ด้านทิศเหนือมีคลองควนแร่ไหลผ่านซึ่งมีแนวคูจากแหล่งโบราณคดีมาเชื่อมกับคลองสายนี้ และมีคลองตลาดอยู่ทางด้านทิศตะวันออกเป็นคูเชื่อมกับคลองควนแร่และคลองลำปำ

ประวัติการศึกษา เดือนสิงหาคม-กันยายน พ.ศ. 2524 ดำเนินการสำรวจโดยชัยวุฒิ พิชะกุล ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง

¹² เรื่องเดียวกัน, 101.

¹³ กรมแผนที่ทหาร, “จ.พัทลุง,” ราว 5024 III, พิมพ์ครั้งที่ 1-RTSD. แผนที่ประเทศไทย ลำดับชุด L 7018, 2547. มาตราส่วน 1:50,000.

¹⁴ ชัยวุฒิ พิชะกุล, โบราณวิทยาเมืองพัทลุง, 96.

พ.ศ. 2529 ดำเนินการสำรวจโดยโครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคใต้) กองโบราณคดี กรมศิลปากร

หลักฐานโบราณคดี

โบราณวัตถุประเภทดินเผา

1. ชิ้นส่วนสตูปล้างลองดินเผารูปทรงกระบอกและทรงกรวยจำนวน 4 ชิ้น (ภาพที่ 57) และพวยกาพบบริเวณนอกคันดินด้านทิศใต้ (ภาพที่ 58) เมื่อวันที่ 5 มกราคม พ.ศ. 2526 โดยนายชัยวุฒิ พิชะกุล บ้านเลขที่ 33 ตำบลดำนาน อำเภอเมืองพัทลุง

2. ชิ้นส่วนสตูปล้างลองดินเผาฐานแบนมีรูปกลมตรงกลาง ส่วนฐานมีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 10 ซม. ส่วนช่องตรงกลางมีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 5 ซม. (ภาพที่ 59) และพวยกาจำนวน 7 ชิ้น ลักษณะเป็นพวยกาทรงกระบอกแคบ ปลายกลม เนื้อหยาบมีเม็ดทรายปนผิวสีน้ำตาลส้ม (ภาพที่ 60) พบบริเวณบ้านคอนกล้า หมู่ 8 ตำบลควนมะพร้าว ซึ่งอยู่ห่างจากแหล่งโบราณคดีเมืองพระรถไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือประมาณ 1 กิโลเมตร พบโดยนายยอดคนัย สุขเกษม บ้านเลขที่ 1 หมู่ 3 ตำบลควนมะพร้าว อำเภอเมืองพัทลุง

อายุสมัย จากหลักฐานโบราณคดีที่พบสันนิษฐานว่ามีการอยู่อาศัยในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13-18

นอกจากนี้แล้วยังได้พบโบราณวัตถุสมัยประวัติศาสตร์ตอนต้นในพื้นที่บางส่วนของจังหวัดพัทลุง ดังนี้

1. ชิ้นส่วนสตูปล้างลองดินเผาลักษณะเป็นรูปทรงกรวยส่วนฐานแบน ส่วนลำตัวถึงปลายเรียวแคบ ด้านในกลวง มีขนาดสูง 15 ซม. ส่วนล่างกว้างประมาณ 10 ซม. (ภาพที่ 61) พบบริเวณด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของวัดควนมะพร้าว ตำบลพญาขัน อำเภอเมืองพัทลุง พบโดยนายยอดคนัย สุขเกษม บ้านเลขที่ 1 หมู่ 3 ตำบลควนมะพร้าว อำเภอเมืองพัทลุง

2. กุณฑินเผาพบที่เกาะเสือ อำเภอปากพะยูน (ภาพที่ 62) ปัจจุบันอยู่ในศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง

3. คนโทดินเผาพบบริเวณอ่าวจงเก ตำบลจองถนน อำเภอเขาชัยสน (ภาพที่ 63) ปัจจุบันอยู่ในศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง

4. ไห 6 หู เคลือบสีน้ำตาล มีขนาดสูง 60 ซม. ปากกว้าง 19.50 ซม. (ภาพที่ 64) พบที่เขาบ่อลา ตำบลชัยบุรี อำเภอเมืองพัทลุง ปัจจุบันอยู่ในโรงเรียนพรหมพิณิตชัยบุรี อ.เมืองพัทลุง

3. สมัยประวัติศาสตร์ร่วมสมัยสุโขทัย-อยุธยา (พุทธศตวรรษที่ 19-ต้นพุทธศตวรรษที่ 24)

3.1 แหล่งโบราณคดีบ้านพระเกิด

ที่ตั้ง หมู่ที่ 4 ตำบลฝาละมี อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง ตั้งอยู่บริเวณละติจูดที่ 7

องศา 20 ลิปดา 54.6 ฟลิปดาเหนือ และลองจิจูดที่ 100 องศา 16 ลิปดา 30.2 ฟลิปดาตะวันออก พิกัดยูทีเอ็ม 47N 0640734-0812475¹⁵ (แผนที่ 19)

ลักษณะสภาพแวดล้อม บริเวณแหล่งโบราณคดีเป็นที่ตั้งของวัดพระเกิด มีคลองพระเกิดไหลมาจากด้านทิศตะวันตกแล้วไหลผ่านด้านทิศใต้ของแหล่งไปออกทะเลสาบสงขลาด้านทิศตะวันออก ด้านทิศเหนือมีร่องรอยของคลองขุดซึ่งไปบรรจบกับคลองพระเกิดเดิมทางด้านทิศตะวันออกก่อนไหลออกสู่ทะเลสาบสงขลา พื้นที่รอบๆ ปลูกพืชไร่และพืชสวน

ประวัติการศึกษา เดือนสิงหาคม-กันยายน พ.ศ. 2524 ดำเนินการสำรวจโดยชัยวุฒิ พิชะกุล ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง

หลักฐานโบราณคดี

จากการสำรวจของผู้วิจัยไม่พบร่องรอยหลักฐานบนผิวดินแล้ว แต่นายอรรถ รัตนน่วม เล่าให้ฟังว่าบริเวณวัดเคยพบภาชนะดินเผาและเครื่องถ้วยในสระน้ำทางด้านทิศเหนือของศาลาการเปรียญ ปัจจุบันได้ถมสระน้ำนี้ไปแล้ว¹⁶ บริเวณใกล้เคียงชาวบ้านเคยขุดพบเครื่องถ้วยจีน ได้แก่

1. ไหหูเคลือบสีน้ำตาลสมัยราชวงศ์หยวน (ภาพที่ 65) พบบริเวณอ่าวเขาเตยห่างจากบ้านพระเกิดไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือประมาณ 2 กิโลเมตร มีขนาดสูง 18 ซม. ปากกว้าง 8.50 ซม. ปัจจุบันอยู่ที่ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง

2. ชามเคลือบสีขาวพบในคลองพระเกิด (ภาพที่ 66) อยู่ในความครอบครองของเอกชน

อายุสมัย จากหลักฐานโบราณคดีที่พบสันนิษฐานว่ามีการอยู่อาศัยในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-20

3.2 แหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว

ที่ตั้ง หมู่ที่ 4 ตำบลจองถนน อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง ตั้งอยู่บริเวณละติจูดที่ 7 องศา 29 ลิปดา 57 ฟลิปดาเหนือ และลองจิจูดที่ 100 องศา 11 ลิปดา 31 ฟลิปดาตะวันออก พิกัดยูทีเอ็ม 47N 0631521-0829160¹⁷ (ดูแผนที่ 16)

ลักษณะสภาพแวดล้อม (ดูรายละเอียดหน้า 65)

¹⁵ กรมแผนที่ทหาร, “อ.สตึงพระ,” ราว 5023 I, พิมพ์ครั้งที่ 3-RTSD, แผนที่ประเทศไทย ลำดับชุด L 7017, มาตราส่วน 1:50,000.

¹⁶ สัมภาษณ์ นายอรรถ รัตนน่วม, 6 กรกฎาคม 2551.

¹⁷ กรมแผนที่ทหาร, “จ.พัทลุง,” ราว 5024 III, พิมพ์ครั้งที่ 1-RTSD, แผนที่ประเทศไทย ลำดับชุด L 7018, 2547, มาตราส่วน 1:50,000.

ประวัติการศึกษา เดือนสิงหาคม-กันยายน พ.ศ. 2524 ดำเนินการสำรวจโดยชัยวุฒิ พิชะกุล ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง

เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2529 ดำเนินการสำรวจโดยโครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคใต้) กองโบราณคดี กรมศิลปากร

หลักฐานโบราณคดี

ประเภทสถาปัตยกรรม ภายในวัดเขียนบางแก้วพบโบราณสถานดังต่อไปนี้

1. พระมหาธาตุเจดีย์ ตั้งอยู่ด้านหลังอุโบสถ สูงประมาณ 22 เมตร เป็นเจดีย์ทรงระฆังบนฐานประทักษิณแปดเหลี่ยม (ภาพที่ 67)

ส่วนฐาน ที่ฐานจะเป็นซุ้มพระพุทธรูปปูนปั้นปางสมาธิสลักรูปช้างปูนปั้นมองเห็นเฉพาะส่วนหัวและเท้าโดยรอบฐาน (ภาพที่ 68 และ 69) ลักษณะเป็นของที่บูรณะขึ้นใหม่ มีบันไดทางขึ้นสู่ชั้นประทักษิณทางด้านตะวันออก (ภาพที่ 70) มีซุ้มพระพุทธรูปปูนปั้นด้านข้างบันไดทั้งสองข้าง ซุ้มประตูทางเข้าทำเป็นชั้นซ้อนลดหลั่นกัน บนชั้นประทักษิณประดับเจดีย์ทิศสามองค์ซึ่งเป็นเจดีย์ฐานสี่เหลี่ยมรองรับองค์ระฆังสี่เหลี่ยม (ภาพที่ 71)

ส่วนกลาง มีฐานเชิงแปดเหลี่ยมรองรับองค์ระฆังทรงกลม (ภาพที่ 72) เหนือองค์ระฆังเป็นบัลลังก์สี่เหลี่ยมประดับด้วยเครื่องเคลือบและที่มุมทั้งสี่ประดับด้วยรูปกานปู้น (ภาพที่ 73)

ส่วนยอด ถัดขึ้นไปเป็นเสาหอนแปดต้นประดับด้วยพุทธรูปปูนปั้นประทับยืน ถัดไปเป็นปล้องไฉน บัวกลุ่มและปลียอดตามลำดับ (ภาพที่ 74)

รอบเจดีย์มีเจดีย์ประจำมุม โดยด้านหน้าเป็นเจดีย์มีฐานและองค์ระฆังสี่เหลี่ยมย่อมุม 2 องค์ (ภาพที่ 75) ด้านหลังเป็นเจดีย์มีฐานเชิงสี่เหลี่ยมรองรับฐานบัวคว่ำบัวหงายและองค์ระฆังทรงกลมคอด 2 องค์ (ภาพที่ 76) ทั้งหมดล้อมรอบด้วยระเบียงคดสามด้านโดยด้านตะวันออกเป็นทางเชื่อมกับอุโบสถ ภายในระเบียงคดประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นฝีมือช่างพื้นเมืองจำนวนหลายองค์ (ภาพที่ 77)

2. อุโบสถ ตั้งอยู่ด้านหน้าของพระมหาธาตุเจดีย์ มีลักษณะเป็นอาคารก่ออิฐถือปูนหลังคาเป็นเครื่องไม้มุงกระเบื้อง ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัย 5 องค์ ด้านหลังกันเป็นห้องสำหรับพระพุทธรูปไสยาสน์ปูนปั้น (ภาพที่ 78)

3. โถกแขกชีหรือโบสถ์พราหมณ์ มีลักษณะเป็นเนินดินตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของอุโบสถ (ภาพที่ 79) พบก้อนอิฐหักกระจายอยู่บนเนินดิน บริเวณนี้พบฐานประติมากรรมหินทราย และชิ้นส่วนประติมากรรมหินทรายซึ่งมีผู้กล่าวว่าอาจเป็นชิ้นส่วนศิวลึงค์ แต่เมื่อพิจารณาแล้วไม่สามารถระบุได้ว่าเป็นชิ้นส่วนศิวลึงค์หรือไม่เนื่องจากมีสภาพไม่ชัดเจน

บริเวณใกล้เคียงยังพบชิ้นส่วนหินทรายสีแดงกองอยู่สันนิษฐานว่าอาจเป็นซากอาคาร

4. ซากวิหารถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของอุโบสถ (ภาพที่ 80) มีลักษณะเป็นเนินดินสูงกว่าระดับพื้นดินประมาณ 4 เมตร กว้างประมาณ 6 เมตร พบก้อนอิฐหักกระจายอยู่บนเนิน และพบชิ้นส่วนองค์พระพุทธรูปหินทรายสีแดง 3 องค์ และเศียรพระพุทธรูป 1 องค์ มีก้อนหินทรายบนเนินหลายก้อนอาจเป็นชิ้นส่วนพระพุทธรูปสันนิษฐานว่าเดิมเนินดินนี้อาจเป็นซากอาคาร

5. โคมพระศุลา ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของซากวิหารถือน้ำ เดิมเป็นเนินดินขนาดใหญ่ พบเศียรพระพุทธรูปหินทรายขนาดใหญ่และชิ้นส่วนพระพุทธรูปหินทรายจำนวนมาก ต่อมาทางวัดได้สร้างฐานอิฐก่อปูนบน โคมพระศุลาและนำเศียรพระหินทรายแดงมาบูรณะใหม่ ชาวบ้านเรียกว่า “พระแก้วศุลาศรีมหาโพธิ์” (ภาพที่ 81) บริเวณโคมพระศุลาเคยขุดพบชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อดิน เครื่องถ้วยสังคโลก เครื่องถ้วยจีน และเครื่องถ้วยเวียดนามจำนวนมาก

6. โคมเมือง ตั้งอยู่ทางด้านทิศเหนือของวัดเขียนบางแก้ว (ภาพที่ 82) เดิมเป็นเนินดินสังเกตเห็นได้ชัดเจน ปัจจุบันชาวบ้านสร้างเสาหลักเมืองขึ้นบนเนินดินดังกล่าว บริเวณนี้เคยขุดพบเหรียญทองคำอาหรับ ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยสังคโลก เครื่องถ้วยจีน เครื่องถ้วยเวียดนาม และชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อดินจำนวนมาก

โบราณวัตถุประเภทหิน

1. ชิ้นส่วนพระพุทธรูปหินทรายสีแดง พบในวัดเขียนบางแก้วบริเวณวิหารถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา เป็นส่วนองค์พระพุทธรูปไม่มีเศียร 2 องค์ ประทับนั่งขัดสมาธิราบ (ภาพที่ 83) และพระเศียรสูงประมาณ 60 ซม. (ภาพที่ 84)

2. เศียรและชิ้นส่วนองค์พระพุทธรูป ชาวบ้านเรียกว่าพระศุลาซึ่งเป็นพระพุทธรูปหินทรายที่มีลักษณะใหญ่มากแต่หักพังเป็นชิ้นส่วน โดยส่วนเศียรวัดโดยรอบได้ 1.30 เมตร สูงประมาณ 1 เมตรเศษ ปัจจุบันบูรณะใหม่แล้วอยู่ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือในบริเวณที่เรียกว่า “โคมพระศุลา” (ภาพที่ 85)

3. ชิ้นส่วนพระพุทธรูปหินทรายพบทางด้านตะวันตกของโคมเมือง แต่เดิมเหลือแต่เศียรปัจจุบันได้บูรณะพอกปูนใหม่จนสูญเสียลักษณะเดิมไป ชาวบ้านเรียกว่าพระพุทธรูปสองพี่น้อง (ภาพที่ 86)

4. เศียรพระพุทธรูปหินทราย ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานศึกษา สถาบันทักษิณคดีศึกษา อำเภอเกาะขอม จังหวัดสงขลา สูง 41 ซม. กว้าง 25 ซม. (ภาพที่ 87)

5. ส่วนองค์พระพุทธรูปหินทราย ปัจจุบันอยู่ที่ห้องคลังของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สงขลา สูง 25 ซม. กว้าง 30 ซม. (ภาพที่ 88)

6. ฐานประติมากรรมหินทรายสีแดงเป็นรูปวงกลม เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 150 ซม. สูง 40 ซม. ตรงกลางเป็นช่องสี่เหลี่ยมจัตุรัสกว้างยาวประมาณ 43 ซม. พบบริเวณโบสถ์พราหมณ์หรือโคกแขกชี (ภาพที่ 89)

7. ใบเสมาหินทรายฉาบปูนหน้าอุโบสถวัดเขียนบางแก้ว จำนวน 8 ใบ มีลักษณะเป็นใบเสมาแบบไม่มีลวดลาย ขนาดโดยเฉลี่ยมีฐานกว้างประมาณ 62 ซม. สูง 80 ซม. หน้า 14 ซม. (ภาพที่ 90)

8. ใบเสมาหินทรายสีแดง พบที่วัดแหลมร้าง ปัจจุบันอยู่ที่ห้องคลังของพิพิธภัณฑสถานวิทยา สถาบันทักษิณคดี อำเภอกะชอง จังหวัดสงขลา ลักษณะเป็นใบเสมาแบบเรียบมีเส้นนูนตรงกลาง ความสูงจากส่วนฐานถึงยอดประมาณ 75 ซม. ฐานกว้าง 50 ซม. หน้า 15 ซม. (ภาพที่ 91)

โบราณวัตถุประเภทภาชนะดินเผา จากการสำรวจเมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. 2551 ได้พบชิ้นส่วนภาชนะดินเผาบริเวณโคกเมืองและโคกพระคูลา ได้แก่

1. ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อดิน (Earthenware) จำนวน 6 ชิ้น ลักษณะเนื้อดินค่อนข้างหยาบมีเม็ดทรายขนาดเล็กปนอยู่ในเนื้อดิน ตกแต่งผิวด้วยการกดประทับเป็นลายฟันปลาและลายเรขาคณิต (ภาพที่ 92) ฝาภาชนะ 2 ชิ้น และครก 1 ชิ้น (ภาพที่ 93) พบบริเวณโคกเมือง

2. ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อแกร่ง (Stoneware) เป็นเครื่องถ้วยสังคโลกประเภทเคลือบสีเขียวจำนวน 9 ชิ้น (ภาพที่ 94) ประเภทเคลือบสองสีจำนวน 2 ชิ้น (ภาพที่ 95) และประเภทเขียนลายสีดำได้เคลือบจำนวน 2 ชิ้น (ภาพที่ 96) ชิ้นส่วนไหเคลือบสีน้ำตาลจากเตาแม่น้ำน้อยจำนวน 4 ชิ้น (ภาพที่ 97) ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยเวียตนามประเภทเขียนลายสีครามได้เคลือบจำนวน 2 ชิ้น (ภาพที่ 98) และชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนประเภทเคลือบสีเขียวจำนวน 8 ชิ้น (ภาพที่ 99)

3. ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อกระเบื้อง (Porcelain) เป็นเครื่องถ้วยจีนประเภทเขียนลายสีครามได้เคลือบจำนวน 33 ชิ้น (ภาพที่ 100, 101, 102, 103 และ 104) และประเภทเขียนสีบนเคลือบจำนวน 1 ชิ้น (ภาพที่ 105)

นอกจากนี้ยังมีโบราณวัตถุที่เก็บรวบรวมในพิพิธภัณฑสถานวัดเขียนบางแก้วมีรายละเอียดดังนี้

โบราณวัตถุประเภทภาชนะดินเผา

1. เครื่องถ้วยจีน ได้แก่

- กระปุกสองหูเคลือบสีเขียว สูง 6 ซม. ปากกว้าง 4 ซม. พบบริเวณโคกพระคูลา (ภาพที่ 106)

- กระปุกสองหูเคลือบสีเขียวมีลายปั้นแปะที่ไหล่ สูง 5 ซม. ปากกว้าง 3 ซม. พบบริเวณโคกพระคูลา (ภาพที่ 107)

- กระปุกสองหูเคลือบสีเขียว สูง 6 ซม. ปากกว้าง 3 ซม. พบบริเวณโคกพระคูลา (ภาพที่ 108)
- กระปุกเคลือบสีเขียว สูง 7.50 ซม. ปากกว้าง 4 ซม. พบบริเวณโคกพระคูลา (ภาพที่ 109)
- ไหสี่หูเคลือบสีน้ำตาล สูง 14 ซม. ปากกว้าง 6.50 ซม. พบบริเวณโคกพระคูลา (ภาพที่ 110)
- แจกันเคลือบสีขาว สูง 7.50 ซม. ปากกว้าง 3 ซม. พบที่บ้านพนาลัยแห่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว (ภาพที่ 111)
- ขามเคลือบสีเขียว ปากกว้าง 16 ซม. สูง 6 ซม. พบบริเวณโคกพระคูลา (ภาพที่ 112)
- ขามเคลือบสีเขียว ก้นด้านในชุบฉาบเป็นลายดอกไม้ ขอบปากด้านนอกฉาบเป็นลายประเจี้น ปากกว้าง 14.50 ซม. สูง 7 ซม. พบบริเวณโคกเมือง (ภาพที่ 113)
- จานเคลือบสีเขียว ด้านในขอบจานมีลายชุบฉาบ ปากกว้าง 12 ซม. สูง 3.50 ซม. พบบริเวณโคกเมือง (ภาพที่ 114)
- กระปุกเคลือบสีน้ำตาล สูง 4.50 ซม. ปากกว้าง 2.50 ซม. พบบริเวณโคกพระคูลา (ภาพที่ 115)
- กระปุกเคลือบสีน้ำตาล สูง 3.50 ซม. ปากกว้าง 3 ซม. พบบริเวณโคกพระคูลา (ภาพที่ 116)
- กระปุกเขียนลายสีครามใต้เคลือบ เขียนลายรูปดอกไม้ สูง 6 ซม. ปากกว้าง 2.50 ซม. พบบริเวณโคกพระคูลา (ภาพที่ 117)
- กระปุกเขียนลายสีครามใต้เคลือบเขียนลายคอมเมฆ สูง 6.50 ซม. ปากกว้าง 3.50 ซม. พบบริเวณโคกพระคูลา (ภาพที่ 118)
- กระปุกเขียนลายสีครามใต้เคลือบเขียนลายคอมเมฆ สูง 6.50 ซม. ปากกว้าง 3.50 ซม. พบบริเวณโคกพระคูลา (ภาพที่ 119)
- ฝาเขียนลายครามใต้เคลือบมีตัวอักษรจีน เส้นผ่าศูนย์กลาง 4.5 ซม. พบบริเวณโคกพระคูลา (ภาพที่ 120)
- กระปุกเขียนลายสีครามใต้เคลือบ ขอบปากเขียนลายหุ้ย ลวดเขียนลายวงในกรอบช่องกระจุก สูง 9 ซม. ปากกว้าง 2 ซม. พบบริเวณโคกพระคูลา (ภาพที่ 121)
- ขามเขียนลายสีครามใต้เคลือบ สูง 8 ซม. ปากกว้าง 18.50 ซม. พบในทะเลสาบสงขลา (ภาพที่ 122)
- ขามเขียนลายสีครามใต้เคลือบ ก้นด้านในเขียนลายดอกไม้ ด้านนอกเขียนลาย

พันธุ์พฤษภา และรอบฐานเขียนลายหัวหุ้ย สูง 8 ซม. ปากกว้าง 18.50 ซม. พบในทะเลสาบสงขลา (ภาพที่ 123)

- กระปุกเขียนลายสีครามใต้เคลือบ เขียนลายคอเมฆ สูง 5.50 ซม. ปากกว้าง 2 ซม. พบในทะเลสาบสงขลา (ภาพที่ 124)

- กระปุกเขียนลายสีครามใต้เคลือบ เขียนลายดอกไม้ สูง 8 ซม. ปากกว้าง 2.50 ซม. พบในทะเลสาบสงขลา (ภาพที่ 125)

2. เครื่องถ้วยเวียดนาม

- กระปุกเคลือบสีเขียว สูง 4 ซม. ปากกว้าง 3.50 ซม. พบบริเวณโคกพระcula (ภาพที่ 126)

- กระปุกหกลเหลี่ยมเขียนลายสีครามใต้เคลือบ สูง 5.50 ซม. ปากกว้าง 2.50 ซม. พบบริเวณโคกพระcula (ภาพที่ 127)

- กระปุกหกลเหลี่ยมเขียนลายสีครามใต้เคลือบ สูง 6 ซม. ปากกว้าง 4 ซม. พบบริเวณโคกพระcula (ภาพที่ 128)

- กระปุกเขียนลายสีครามใต้เคลือบ สูง 8 ซม. ปากกว้าง 1.50 ซม. พบบริเวณโคกพระcula (ภาพที่ 129)

- กระปุกเขียนลายสีครามใต้เคลือบ สูง 5.50 ซม. ปากกว้าง 3.50 ซม. พบบริเวณโคกพระcula (ภาพที่ 130)

- ตลับเขียนลายสีครามใต้เคลือบ สูง 5 ซม. ปากกว้าง 7 ซม. พบบริเวณโคกพระcula (ภาพที่ 131)

- ตลับเขียนลายสีครามใต้เคลือบ สูง 4 ซม. ปากกว้าง 5 ซม. พบบริเวณโคกพระcula (ภาพที่ 132)

3. เครื่องถ้วยสังคโลก

- ชามเคลือบสีเขียว ก้นด้านในชุคิจิเป็นลายดอกไม้ ตัวชามด้านนอกเซาเป็นร่องในแนวตั้ง สูง 7.50 ซม. ปากกว้าง 14 ซม. พบบริเวณโคกเมือง (ภาพที่ 133)

- จานเคลือบสีเขียวด้านในชุคิจิเป็นลายกลีบบัว สูง 9 ซม. ปากกว้าง 20 ซม. ชุคิจิ พบบริเวณโคกเมือง (ภาพที่ 134)

- จานเคลือบสีเขียวด้านในชุคิจิเป็นลายกลีบบัว สูง 9 ซม. ปากกว้าง 26.50 ซม. พบบริเวณโคกเมือง (ภาพที่ 135)

- จานเคลือบสีเขียวด้านในชุคิจิเป็นลายตาราง สูง 7 ซม. ปากกว้าง 24 ซม. พบบริเวณโคกเมือง (ภาพที่ 136)

- กระปุกสองหูเคลือบสีเขียว สูง 7 ซม. ปากกว้าง 3 ซม. พบบริเวณโคกพระคูลา
(ภาพที่ 137)

- ขวดสองหูเคลือบสีเขียว สูง 11.50 ซม. ปากกว้าง 3 ซม. พบบริเวณโคกพระคูลา
(ภาพที่ 138)

- ขวดรูปน้ำเต้าเคลือบสีเขียว สูง 6 ซม. ปากกว้าง 1 ซม. พบบริเวณโคกพระคูลา
(ภาพที่ 139)

- ขวดสองหูเคลือบสีเขียว มีลายจุดขีดที่ลำตัว สูง 11 ซม. กว้าง 2 ซม. (ภาพที่ 140)
พบในทะเลสาบสงขลา

- โอทรงกลีบบะเพืองเคลือบสีขาว สูง 7 ซม. ปากกว้าง 4.50 ซม. พบที่โคกพระคูลา
(ภาพที่ 141)

- โอเขียนลายสีดำได้เคลือบ สูง 9 ซม. ปากกว้าง 4.50 ซม. พบบริเวณโคกพระคูลา
(ภาพที่ 142)

- ตลับเขียนลายสีดำได้เคลือบ สูง 4 ซม. ปากกว้าง 4.50 ซม. พบบริเวณ
โคกพระคูลา (ภาพที่ 143)

- กระปุกเคลือบสีน้ำตาล สูง 4 ซม. ปากกว้าง 2.50 ซม. พบบริเวณโคกพระคูลา
(ภาพที่ 144)

- กระปุกเคลือบสีน้ำตาล สูง 4 ซม. ปากกว้าง 2.50 ซม. พบบริเวณโคกพระคูลา
(ภาพที่ 145)

- ขวดรูปน้ำเต้าเคลือบสีน้ำตาลเข้ม สูง 6 ซม. ปากกว้าง 1.40 ซม. พบบริเวณ
โคกพระคูลา (ภาพที่ 146)

- ขวดรูปน้ำเต้าเคลือบสีน้ำตาล สูง 5.50 ซม. ปากกว้าง 1.40 ซม. พบบริเวณ
โคกพระคูลา (ภาพที่ 147)

- ขวดสองหูเคลือบสีน้ำตาล สูง 10.50 ซม. ปากกว้าง 3 ซม. พบบริเวณ
โคกพระคูลา (ภาพที่ 148)

- ไหสี่หูเคลือบสีน้ำตาล (ภาพที่ 149) พบในทะเลสาบสงขลา

4. ภาชนะดินเผาจากเตาแม่น้ำน้อยพบในทะเลสาบสงขลา

- ขวดสองหูแบบไม้เคลือบ สูง 22 ซม. ปากกว้าง 6.50 ซม. (ภาพที่ 150)

- ไหสี่หูเคลือบสีน้ำตาล สูง 17.50 ซม. ปากกว้าง 4.50 ซม. (ภาพที่ 151)

- ไหสี่หูไม่เคลือบ (ภาพที่ 152)

5. ภาชนะดินเผาเนื้อดิน

- ภาชนะดินเผาตกแต่งด้วยการกดประทับบริเวณไหล่และลำตัว ลักษณะคล้ายหม้อ
ทะนนวน จำนวน 4 ใบ พบในทะเลสาบสงขลา (ภาพที่ 153)

6. ภาชนะดินเผาเนื้อแกร่ง

- กุณฑีทรงกลีบมะเฟือง เนื้อแกร่งสีดำ สูง 10 ซม. ปากกว้าง 4 ซม. พบในทะเลสาบ
สงขลา (ภาพที่ 154)

โบราณวัตถุประเภทดินเผา ได้แก่

1. หัวตุ๊กตาดินเผาเคลือบสองสี สูง 3 ซม. กว้าง 2.50 ซม. พบบริเวณโลกพระคูลา
(ภาพที่ 155)

2. ตุ๊กตาดินเผาเคลือบสีขาวและสีเขียว สูง 10 ซม. พบที่บ้านพน (ภาพที่ 156)

3. หัวตุ๊กตาดินเผาเคลือบสีขาวและสีเขียว สูง 6 ซม. กว้าง 4 ซม. พบบริเวณโลก
พระคูลา (ภาพที่ 157)

4. หัวตุ๊กตาดินเผาเคลือบสีขาว สูง 6 ซม. กว้าง 4 ซม. พบบริเวณวัดเขียนบางแก้ว
(ภาพที่ 158)

โบราณวัตถุประเภทหิน ได้แก่

1. ใบเสมาหินทรายสีแดง ยอดหักไม่สมบูรณ์ ส่วนฐานสลักเป็นลายดอกจัน ส่วนอก
เสมาสลักเป็นลายกนก ด้านข้างสลักเป็นลายก้านต่อดอก สูง 35 ซม. ฐานกว้าง 26 ซม. หิน 14 ซม.
พบบริเวณโลกเมือง (ภาพที่ 159)

โบราณวัตถุประเภทโลหะ ได้แก่

1. เหรียญทองอาหรับ เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 1 ซม. ด้านหนึ่งเป็นรูปสัตว์สี่ขา
พระอาทิตย์กับพระจันทร์ อีกด้านหนึ่งมีตัวอักษรอาหรับ (ภาพที่ 160) จากการสัมภาษณ์พระครู
กาเดิม เจ้าอาวาสวัดเขียนบางแก้วบอกว่าพบบริเวณโลกเมืองเมื่อปี พ.ศ. 2518 ตอนขุดทำถนนและ
พบประมาณ 4-5 เหรียญ ชาวบ้านนำมาบริจาคให้วัด 1 เหรียญ¹⁸

2. เศียรพระพุทธรูปสำริด สูง 14 ซม. กว้าง 6 ซม. พบบริเวณวิหาร
ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา (ภาพที่ 161)

3. เศียรพระพุทธรูปสำริดทรงเครื่อง สูง 9 ซม. กว้าง 4 ซม. พบบริเวณวัดเขียนบาง
แก้ว (ภาพที่ 162)

โบราณวัตถุประเภทปูนปั้น ได้แก่

1. เศียรพระพุทธรูปหรือเทวดาปูนปั้นมีร่องรอยการเคลือบ น้ำเคลือบออกสีเขียว สูง
27 ซม. กว้าง 17 ซม. พบบริเวณวิหารถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา (ภาพที่ 163)

¹⁸ สัมภาษณ์ พระครูกาเดิม เจ้าอาวาสวัดเขียนบางแก้ว, 29 มกราคม 2551.

อายุสมัย จากหลักฐานโบราณคดีที่พบสันนิษฐานว่ามีการอยู่อาศัยในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-23

3.3 แหล่งโบราณคดีบ้านสทั้งชายทะเล

ที่ตั้ง หมู่ 4 ตำบลห่านโพธิ์ อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง ตั้งอยู่บริเวณละติจูดที่ 7 องศา 30 ลิปดา 50 ฟิลิปดาเหนือ และลองติจูดที่ 100 องศา 10 ลิปดา 33 ฟิลิปดาตะวันออก พิกัดยูทีเอ็ม 47N 0629735-0830750¹⁹ (แผนที่ 20)

ลักษณะสภาพแวดล้อม ตั้งอยู่บนสันทรายริมทะเลสาบสงขลาซึ่งเกิดจากการทับถมของตะกอนทะเล ห่างจากทะเลสาบประมาณ 200 เมตร และห่างจากแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้วประมาณ 2 กิโลเมตร มีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 5 เมตร บริเวณโดยรอบเป็นพื้นที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึง ทางด้านทิศเหนือมีคลองทั้งหรือคลองสทั้งไหลผ่านซึ่งไปออกทะเลสาบสงขลาบริเวณบ้านสทั้ง คลองสายนี้เกิดจากการรวมกันของลำคลองที่มีต้นกำเนิดจากเทือกเขาบรรทัด เช่น คลองแดน คลองไสกล้วย คลองใหญ่ คลองทะเลพระ เป็นต้น ส่วนด้านทิศใต้มีคลองปากเพนียดไหลผ่านและออกสู่ทะเลสาบที่บ้านปากเพนียด บริเวณแหล่งโบราณคดีเป็นที่ตั้งของวัดสทั้งชายทะเลหรือวัดสทั้งน้อย

ประวัติการศึกษา เดือนสิงหาคม-กันยายน พ.ศ. 2524 ดำเนินการสำรวจโดยชัยวุฒิ พิชะกุล ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง

เดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2529 ดำเนินการสำรวจโดยโครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคใต้) กองโบราณคดี กรมศิลปากร

หลักฐานโบราณคดี

โบราณวัตถุประเภทหิน ได้แก่

1. ชิ้นส่วนพระเพลาพระพุทธรูปหินทรายสีแดง นั่งขัดสมาธิราบปางมารวิชัย สูง 51 ซม. กว้าง 125 ซม. (ภาพที่ 164)
2. ชิ้นส่วนพระเพลาพระพุทธรูปหินทรายสีแดง นั่งขัดสมาธิราบปางมารวิชัย สูง 37 ซม. กว้าง 98 ซม. (ภาพที่ 165)
3. ชิ้นส่วนพระเพลาพระพุทธรูปหินทรายสีแดง นั่งขัดสมาธิราบปางมารวิชัย สูง 53 ซม. กว้าง 60 ซม. (ภาพที่ 166)
4. ชิ้นส่วนองค์พระพุทธรูปหินทรายสีแดง ครองจีวรห่มเฉียง สูง 50 ซม. กว้าง 53 ซม. (ภาพที่ 167)

¹⁹ กรมแผนที่ทหาร, “อ.เขาชัยสน, ราว 5023 IV, พิมพ์ครั้งที่ 1-RTSD, แผนที่ประเทศไทย ลำดับชุด L 7018, 2547. มาตราส่วน 1:50,000.

5. เศียรพระพุทธรูปหินทราย ชำรุดเหลือเพียงส่วนพระเนตรขึ้นไป พระเนตรปิด ขมวดพระเกศาเป็นเม็ดเล็กๆ มีไรพระศกแคบ สูง 40 ซม. กว้าง 29 ซม. (ภาพที่ 168)

อายุสมัย จากหลักฐานโบราณคดีที่พบสันนิษฐานว่ามีการอยู่อาศัยในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-23

3.4 แหล่งโบราณคดีบ้านสวนดาราม

ที่ตั้ง หมู่ที่ 2 ตำบลนาปะขอ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง ตั้งอยู่บริเวณละติจูดที่ 7 องศา 28 ลิปดา 18 ฟลิปดาเหนือ และลองจิจูดที่ 100 องศา 12 ลิปดา 05 ฟลิปดาตะวันออก พิกัดยูทีเอ็ม 47N 0632577-0826082 ²⁰(แผนที่ 21)

ลักษณะสภาพแวดล้อม เป็นวัดร้างมีต้นไม้ขึ้นรกชัฏ สภาพเป็นเนินดินใหญ่มีต้นไม้และใบไม้แห้งขึ้นปกคลุม ตั้งอยู่ห่างจากชายฝั่งทะเลสาบสงขลาประมาณ 2 กิโลเมตร มีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 5 เมตร พื้นที่ที่มีความลาดเอียงจากด้านทิศตะวันตกไปทางทิศตะวันออก ลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบน้ำท่วมถึง มีคลองพานไทรไหลผ่านทางด้านทิศเหนือของแหล่ง และมีคลองจกห่างจากตัวแหล่งไปทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือระยะทางประมาณ 1 กิโลเมตร ยังมีคลองชลประทานอยู่ทางทิศเหนือ บริเวณโดยรอบเป็นพื้นที่นาและปลูกไม้ยืนต้น บริเวณใกล้เคียงเป็นที่ตั้งของวัดช้างทองและวัดสนหาโทะ (ร้าง) ห่างจากแหล่งโบราณคดีประมาณ 2-3 กิโลเมตร

ประวัติการศึกษา เดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2529 ดำเนินการสำรวจโดยโครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคใต้) กองโบราณคดี กรมศิลปากร

หลักฐานโบราณคดี

มีเนินดินใหญ่ลักษณะเป็นฐานอาคารก่ออิฐไม่เหลือรูปทรงใดแล้ว มีเศษอิฐหักกระจายอยู่ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นฐานอุโบสถ บนเนินดินมีชิ้นส่วนพระพุทธรูปหลายชิ้น (ภาพที่ 169)

โบราณวัตถุประเภทภาชนะดินเผา²¹ ได้แก่

1. ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อดิน มีเนื้อหยาบและมีทรายผสมอยู่มาก สีผิวภาชนะมีสีแดงเข้ม สีนํ้าตาลปนแดง และสีส้ม
2. ชิ้นส่วนภาชนะเนื้อแกร่ง เป็นเครื่องถ้วยสังคโลกเคลือบสีนํ้าตาลไหม้ เครื่องถ้วย

²⁰ กรมแผนที่ทหาร, “อ.เขาชัยสน,” ระบุว่า 5023 IV, พิมพ์ครั้งที่ 1-RTSD. แผนที่ประเทศไทย ลำดับชุด L 7018, 2547. มาตราส่วน 1:50,000.

²¹ กรมศิลปากร. กองโบราณคดี. โครงการ โบราณคดีประเทศไทย (ภาคใต้), “รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดีบ้านสวนดาราม ต.นาปะขอ อ.เขาชัยสน จ.พัทลุง,” 32/2529, 4. (อัคราณา)

เขียนนามเคลือบสีเขียวใส เคลือบสีเทาและเขียนลายสีครามได้เคลือบ

3. ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อกระเบื้อง เป็นเครื่องถ้วยจีนแบบเขียนลายสีครามได้เคลือบ และเคลือบสีขาวสมัยราชวงศ์หมิง

โบราณวัตถุประเภทปูนปั้น

1. ชิ้นส่วนองค์พระพุทธรูปครองจีวรห่มเฉียง สูง 93 ซม. กว้าง 56 ซม. (ภาพที่ 170)

2. ชิ้นส่วนพระเพลาพระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิราบปางมารวิชัย ชายสังฆาฏิยาวจรดพระนาภีเป็นแบบหน้าตัดเรียบ หน้าตักกว้าง 49 ซม. (ภาพที่ 171)

3. ชิ้นส่วนองค์พระพุทธรูปครองจีวรห่มเฉียง สูง 45 ซม. กว้าง 30 ซม. (ภาพที่ 172) ปัจจุบันอยู่ที่ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง โรงเรียนสตรีพัทลุง

อายุสมัย จากหลักฐานโบราณคดีที่พบสันนิษฐานว่ามีการอยู่อาศัยในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-23

3.5 แหล่งโบราณคดีวัดป่าขอม

ที่ตั้ง หมู่ 4 บ้านนอกทุ่ง ตำบลลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง ตั้งอยู่บริเวณละติจูดที่ 7 องศา 37 ลิปดา 02 ฟิลิปดาเหนือ และลองจิจูดที่ 100 องศา 09 ลิปดา 03 ฟิลิปดาตะวันออก พิกัดยูทีเอ็ม 47N 0627289-0841872²² (แผนที่ 22)

ลักษณะสภาพแวดล้อม ตั้งอยู่บนแนวสันทรายที่เกิดจากการทับถมของตะกอนทะเล ห่างจากทะเลสาบสงขลาประมาณ 600 เมตร (แผนผังที่ 11) สภาพแหล่งโบราณคดีเป็นที่ตั้งของวัดป่าขอม มีอุโบสถซึ่งได้รับการบูรณะใหม่หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ด้านทิศตะวันออกของแหล่งโบราณคดีมีคูน้ำกว้างประมาณ 5-7 เมตร (ภาพที่ 173) ซึ่งเป็นทางน้ำที่สามารถเชื่อมกับคลองลำปำที่อยู่ด้านทิศเหนือแล้วไหลออกสู่ทะเลสาบสงขลา และด้านทิศใต้มีคูน้ำเชื่อมระหว่างคลองลำปำด้านทิศตะวันตกกับทะเลสาบสงขลา จึงน่าจะเป็นทางน้ำสายหลักที่ใช้ในการคมนาคมสัญจรของชุมชนโบราณออกสู่ทะเลสาบสงขลาและชุมชนใกล้เคียงด้านทิศตะวันตก บริเวณใกล้เคียงมีแหล่งน้ำที่สำคัญคือ คลองลำปำด้านทิศตะวันตกและทิศเหนือ คลองท่าโพธิ์ด้านทิศตะวันตกซึ่งมีต้นกำเนิดจากเทือกเขาบรรทัด และคลองควนแร่ด้านทิศเหนือ คลองเหล่านี้ไหลมาบรรจบกันที่บ้านห้วยวังแล้วจึงไหลออกสู่ทะเลสาบสงขลาที่บ้านลำปำ

ประวัติการศึกษา เดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2529 ดำเนินการสำรวจโดยโครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคใต้) กองโบราณคดี กรมศิลปากร

²² กรมแผนที่ทหาร, “จ.พัทลุง,” ราว 5024 III, พิมพ์ครั้งที่ 1-RTSD, แผนที่ประเทศไทย ลำดับชุด

หลักฐานโบราณคดี

ประเภทสถาปัตยกรรม

1. ด้านทิศตะวันตกของอุโบสถห่างไปประมาณ 100 เมตร มีเนินดินขนาดย่อม กว้างยาวประมาณ 10 เมตร สูงประมาณ 4 เมตร (ภาพที่ 174) บนเนินดินมีเศษอิฐกระจายอยู่ทั่วไป และบนยอดเนินมีกองอิฐกองรวมกันอยู่ ลักษณะน่าจะเป็นฐานของเจดีย์ก่ออิฐถือปูน เพราะพบร่องรอยการก่ออิฐเรียงกันเป็นชั้นแต่อยู่ในสภาพไม่เป็นระเบียบเนื่องจากถูกรบกวน อิฐที่พบบริเวณเนินดินที่สามารถวัดได้มีขนาดกว้างโดยเฉลี่ย 17-18 ซม. หนาประมาณ 6-7 ซม. และมีขนาดยาวประมาณ 31 ซม.

โบราณวัตถุประเภทหิน

1. พระพุทธรูปหินทรายสีแดง ประดิษฐานเป็นพระประธานในอุโบสถ ชาวบ้านเรียกว่า “พระพุทธรูปนิมิต” เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัยองค์ใหญ่ ปัจจุบันได้รับการบูรณะใหม่แล้ว ลักษณะพระพักตร์ค่อนข้างเหลี่ยม พระขนงเป็นปีกกาต่อกัน พระนาสิกใหญ่ พระโอษฐ์ยิ้มเล็กน้อย เม็ดพระศกเล็ก เกตุมาลาเป็นรูปเปลวเพลิง มีไรพระศก หน้าตักกว้างประมาณ 2.30 เมตร (ภาพที่ 175)

2. ใบเสมาหินทรายสีแดง เดิมมีจำนวนทั้งหมด 8 ใบ แต่มีการโยกย้ายไปไว้ที่อื่นๆ ปัจจุบันปักอยู่ด้านหน้าอุโบสถวัดป่าขอม 2 ใบ โดยเฉลี่ยมีขนาดสูง 78 ซม. ฐานกว้าง 55 ซม. หนา 12 ซม. ใบแรกปักอยู่บนฐานปูนที่ก่อขึ้นใหม่ มีลวดลายสลักบริเวณเอวและอกเสมาเป็นลายพันธุ์พฤกษา (ภาพที่ 176) ใบที่สองปักจมดินอยู่มีลวดลายบริเวณเอวเสมา (ภาพที่ 177) ใบเสมาอีก 3 ใบ เก็บไว้ที่วัดภูผาภิมุข ตำบลภูทิวสววรรค์ อำเภอเมืองพัทลุง มีรายละเอียดดังนี้ ใบแรกมีขนาดสูง 70 ซม. ฐานกว้าง 49 ซม. หนา 16 ซม. สลักลวดลายพันธุ์พฤกษาบริเวณเอวและอกเสมาแต่ลวดลายค่อนข้างลบเลือนแล้ว ตรงกลางสลักเป็นลายดอกทานตะวัน โดยสลักทั้งด้านหน้าและด้านหลัง (ภาพที่ 178) ใบที่สองมีขนาดสูง 92 ซม. ฐานกว้าง 55 ซม. หนา 14 ซม. ไม่มีลวดลายสลัก มีเส้นนูนตรงกลาง (ภาพที่ 179) ใบที่สามมีขนาดสูง 63 ซม. ฐานกว้าง 47 ซม. หนา 15 ซม. ไม่มีลวดลายสลัก (ภาพที่ 180)

โบราณวัตถุประเภทภาชนะดินเผา จากการสำรวจเมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. 2551 ได้พบชิ้นส่วนภาชนะดินเผากระจายอยู่บนเนินดินด้านหลังอุโบสถ มีรายละเอียดดังนี้

1. ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อดิน พบจำนวน 3 ชิ้น เป็นชิ้นส่วนปาก 1 ชิ้น ลำตัว 2 ชิ้น ลักษณะเนื้อดินมีเม็ดทรายปนอยู่มาก ตกแต่งผิวด้วยการกดประทับ (ภาพที่ 181)

2. ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อกระเบื้อง เป็นเครื่องถ้วยจีนแบบเขียนลายสีครามได้เคลือบสมัยราชวงศ์หมิงและราชวงศ์ชิง จำนวน 12 ชิ้น (ภาพที่ 182)

อายุสมัย จากหลักฐานโบราณคดีที่พบสันนิษฐานว่ามีการอยู่อาศัยในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21-23

3.6 แหล่งโบราณคดีเมืองพระรถ

ที่ตั้ง หมู่ 1 บ้านควนแร่ ตำบลควนมะพร้าว อำเภอเมืองพัทลุง ตั้งอยู่บริเวณละติจูดที่ 7 องศา 36 ลิปดา 34 ฟลิปดาเหนือ และลองจิจูดที่ 100 องศา 06 ลิปดา 60 ฟลิปดาตะวันออก พิกัดยูทีเอ็ม 47N 0623175-0341302²³ (แผนที่ 18)

ลักษณะสภาพแวดล้อม (ดูรายละเอียดหน้า 67)

ประวัติการศึกษา เดือนสิงหาคม-กันยายน พ.ศ. 2524 ดำเนินการสำรวจโดยชัยวุฒิ พิชะกุล ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง

พ.ศ. 2529 ดำเนินการสำรวจโดยโครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคใต้) กองโบราณคดี กรมศิลปากร

หลักฐานโบราณคดี

ด้านทิศเหนือของแหล่งโบราณคดีบริเวณที่ตั้งศาลพระภูมิโรงเรียนศึกษาสงเคราะห์ มีลักษณะเป็นเนินดินได้ผิวดินมีแผ่นอิฐดินเผาขนาดใหญ่หลายแผ่น สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นซากฐานอาคารอย่างใดอย่างหนึ่ง

โบราณวัตถุประเภทโลหะ

1. บริเวณแหล่งโบราณคดีเคยพบใบหอกสำริด 1 ชิ้น เตาปูนสำริด 1 ชิ้น กริช 1 เล่ม และกระสุนปืนใหญ่ 1 ลูก²⁴

2. หอกเหล็ก 1 ชิ้น ยาวประมาณ 45 ซม. ส่วนโคนต่อเชื่อมใหม่ พบโดยนายสุนัย สุขเกษม บ้านเลขที่ 1 หมู่ 3 ตำบลควนมะพร้าว อำเภอเมืองพัทลุง (ภาพที่ 183)

โบราณวัตถุประเภทภาชนะดินเผา มีดังนี้

1. โครงการโบราณคดี (ภาคใต้) กองโบราณคดี กรมศิลปากร ได้ขุดเจาะเพื่อตรวจชั้นดินบริเวณนอกแนวคันดินด้านทิศใต้ห่างไปประมาณ 150-200 เมตร เนื่องจากพบเศษภาชนะดินเผากระจายอยู่บนผิวดิน โดยใช้เครื่องขุดเจาะหรือ Auger ปรากฏว่าพบเศษภาชนะดินเผาถึงระดับ 30 ซม. จากพื้นดินปกติ²⁵ ได้แก่

²³ กรมแผนที่ทหาร, “จ.พัทลุง,” ระวัง 5024 III, พิมพ์ครั้งที่ 1-RTSD. แผนที่ประเทศไทย ลำดับชุด L 7018, 2547. มาตราส่วน 1:50,000.

²⁴ ชัยวุฒิ พิชะกุล, โบราณวิทยาเมืองพัทลุง, 96.

²⁵ กรมศิลปากร. กองโบราณคดี. โครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคใต้), “รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดีบ้านคูเมือง ตำบลควนมะพร้าว อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง,” 18/2529, 5-6. (อัดสำเนา)

- ชั้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อดิน ลักษณะเนื้อหยาบมีทรายผสมอยู่ สีผิวภาชนะมีสีแดงปนเหลือง และสีน้ำตาลอ่อน การตกแต่งผิวเป็นแบบผิวเรียบ

- ชั้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อกระเบื้อง มีเครื่องถ้วยจีน 1 ชิ้น แบบเขียนลายสีครามได้เคลือบ

2. เมื่อประมาณ 45 ปีมาแล้ว ชาวบ้านขุดพบหม้อดินเผาทางด้านทิศเหนือของแหล่งโบราณคดีห่างจากคันดินประมาณ 20 เมตร มีอูฐปิดปากหม้อไว้แต่ถูกจอบขุดแตกเป็นชิ้นๆ มีการตกแต่งผิวเป็นลายเทพพนม²⁶

อายุสมัย จากหลักฐานโบราณคดีที่พบสันนิษฐานว่ามีการอยู่อาศัยในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22-23

3.7 แหล่งโบราณคดีเมืองควนแร่

ที่ตั้ง หมู่ 1 ตำบลควนมะพร้าว อำเภอเมืองพัทลุง ตั้งอยู่บริเวณละติจูดที่ 7 องศา 37 ลิปดา 37 ฟลิปดาเหนือ และลองจิจูดที่ 100 องศา 07 ลิปดา 01 ฟลิปดาตะวันออก พิกัดยูทีเอ็ม 47N 0623211-0843229²⁷ (แผนที่ 17)

ลักษณะสภาพแวดล้อม ตั้งอยู่บนเนินดินสูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 10 เมตร ห่างจากทะเลสาบสงขลาประมาณ 4 กิโลเมตร แหล่งโบราณคดีมีคันดินล้อมรอบเป็นรูปสี่เหลี่ยม ยาวประมาณ 250 เมตร กว้างประมาณ 200 เมตร²⁸ ปัจจุบันมีถนนตัดผ่านกลางเมือง และบริเวณคันดินถูกทำลายเนื่องจากชาวบ้านขุดดินไปขายและรื้ออิฐไปใช้ประโยชน์ เหลือร่องรอยคันดินให้เห็นชัดเจนทางด้านทิศเหนือที่ติดกับวัดควนแร่ (ภาพที่ 184) เป็นแนวคันดินสองชั้นมีคูน้ำตรงกลางแต่ตื้นเขินไปแล้ว (แผนผังที่ 12) บนคันดินพบเศษอิฐหักกระจายอยู่ ทางด้านทิศตะวันตกมีคันดินชั้นเดียวเหลืออยู่บ้างเล็กน้อย บริเวณใกล้เคียงแหล่งโบราณคดีมีคลองควนแร่หรือคลองบ้านแร่ไหลผ่านด้านทิศตะวันตกและทิศเหนือแล้วไหลไปด้านทิศตะวันออกรวมกับคลองน้ำเขียวที่บ้านหัวควน ก่อนไหลลงคลองลำปำและออกทะเลสาบสงขลาบริเวณบ้านลำปำ นอกจากนี้ด้านทิศตะวันออกมีแนวคูคลองเชื่อมกับคลองควนแร่ ทางด้านทิศตะวันออกเป็นพื้นที่ราบลุ่มทำนา

ประวัติการศึกษา สิงหาคม-กันยายน พ.ศ. 2524 ดำเนินการสำรวจโดยชัยวุฒิ พิชะกุล ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง

หลักฐานโบราณคดี

²⁶ ชัยวุฒิ พิชะกุล, โบราณวิทยาเมืองพัทลุง, 96.

²⁷ กรมแผนที่ทหาร, “จ.พัทลุง,” ราว 5024 III, พิมพ์ครั้งที่ 1-RTSD. แผนที่ประเทศไทย ลำดับชุด L 7018, 2547. มาตราส่วน 1:50,000.

²⁸ ชัยวุฒิ พิชะกุล, โบราณวิทยาเมืองพัทลุง, 100.

1. เครื่องถ้วยจีนเขียนลายสีครามได้เคลือบและเขียนสีบนเคลือบพบบริเวณด้านทิศตะวันตกของแหล่งโบราณคดี เมื่อวันที่ 6 ธันวาคม พ.ศ. 2522 จำนวน 22 ใบ ขุดพบโดยนางหนูแก้ว หนูภักดี ปัจจุบันขายไปแล้ว²⁹

2. งานประเพณีเขียนสีบนเคลือบ 2 ใบ (ภาพที่ 185) มีลวดลายพันธุ์พฤกษาขุดพบภายในแหล่งโบราณคดีเมืองควนแร่ สูง 3 ซม. ปากกว้าง 15.50 ซม. เป็นเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิง (ปัจจุบันอยู่ที่ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง)

ภายในวัดควนแร่พบหลักฐานโบราณคดีดังนี้

โบราณวัตถุประเภทโลหะ ได้แก่ พระพุทธรูปสำริดปางประทานอภัยขุดพบภายในเจดีย์วัดควนแร่³⁰ ปัจจุบันสูญหายแล้ว (ภาพที่ 186)

โบราณวัตถุประเภทปูนปั้น ได้แก่ พระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัย ประดิษฐานเป็นพระประธานในอุโบสถ และพระพุทธรูปทรงเครื่องน้อย 2 องค์ (ภาพที่ 187) ผ่านการบูรณะมาแล้ว จึงยากในการกำหนดอายุ

โบราณวัตถุประเภทดินเผา ได้แก่ กระเบื้องเชิงชายประเภทลายดอกบัว สภาพไม่สมบูรณ์ จำนวน 1 ชิ้น สูง 13 ซม. ฐานกว้าง 14 ซม. (ภาพที่ 188)

ประเภทสถาปัตยกรรม ได้แก่ ฐานเจดีย์ก่ออิฐถือปูนตั้งอยู่ด้านหน้าอุโบสถลักษณะเป็นเจดีย์ฐานสี่เหลี่ยม กว้างประมาณ 5 เมตร รองรับองค์ระฆังกลม ส่วนยอดหักพังมีดินโพธิและต้นไม้อื่นๆ ขึ้นปกคลุม ขนาดอิฐยาวประมาณ 25-26 ซม. กว้าง 12 ซม.หนา 5 ซม. (ภาพที่ 189)

อายุสมัย จากหลักฐานโบราณคดีที่พบสันนิษฐานว่ามีการอยู่อาศัยในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21-24

3.8 แหล่งโบราณคดีบ้านควนมะพร้าว

ที่ตั้ง หมู่ 1 ตำบลพญาขัน อำเภอเมืองพัทลุง ตั้งอยู่บริเวณละติจูดที่ 7 องศา 37 ลิปดา 38 ฟลิปดาเหนือ และลองจิจูดที่ 100 องศา 06 ลิปดา 21 ฟลิปดาตะวันออก พิกัดยูทีเอ็ม 47N 0621982-0843245³¹ (แผนที่ 23)

ลักษณะสภาพแวดล้อม ตั้งอยู่บนเนินดินสูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 10 เมตร ห่างจากทะเลสาบสงขลาประมาณ 5 กิโลเมตร แหล่งโบราณคดีเป็นที่ตั้งของวัดควนมะพร้าว บริเวณโดยรอบเป็นที่ราบลุ่มทำนา มีคลองควนแร่ไหลผ่านด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้แล้วไหลไปด้านทิศ

²⁹ เรื่องเดียวกัน, 101-102.

³⁰ เรื่องเดียวกัน, 102.

³¹ กรมแผนที่ทหาร, “จ.พัทลุง,” ระวัง 5024 III, พิมพ์ครั้งที่ 1-RTSD. แผนที่ประเทศไทย ลำดับชุด L 7018, 2547. มาตราส่วน 1:50,000.

ตะวันออกรวมกับคลองน้ำเขียวที่บ้านหัวควนก่อนไหลลงคลองลำปำและไหลลงทะเลสาบสงขลา บริเวณบ้านลำปำ ด้านทิศตะวันตกมีคูคลองคั่นขนานกับแหล่งโบราณคดีซึ่งเชื่อมกับคลองควนแร่ ด้านทิศใต้ มีแนวคูน้ำขุดเชื่อมกับคลองเขาแดงซึ่งอยู่ห่างไปด้านทิศเหนือ คลองสายนี้จะไหลไปรวมกับหวนควนถบ (คลองควนถบ-ผู้วิจัย) บริเวณแหล่งโบราณคดีบ้านควนถบแล้วไหลลงทะเลสาบสงขลา

หลักฐานโบราณคดี

ภายในวัดควนมะพร้าวพบโบราณวัตถุดังต่อไปนี้

โบราณวัตถุประเภทหิน ได้แก่

1. ใบเสมาหินทรายสีแดง จำนวน 8 ใบ ลักษณะเป็นใบเสมาแบบเรียบมีสันตรงกลางบางใบมีสภาพชำรุด เดิมปักอยู่โดยรอบอุโบสถ ใบที่สมบูรณ์มีขนาดดังนี้ ใบที่หนึ่ง สูง 88 ซม. กว้าง 48 ซม. หนา 17 ซม. ใบที่สองสูง 90 ซม. กว้าง 40 ซม. หนา 17 ซม. ใบที่สามสูง 88 ซม. กว้าง 46 ซม. หนา 16 ซม. ใบที่สี่สูง 57 ซม. กว้าง 42 ซม. หนา 13 ซม. (ภาพที่ 190)

2. ชิ้นส่วนองค์พระพุทธรูปหินทรายสีแดง 2 องค์ องค์แรกสูง 80 ซม. กว้าง 44 ซม. องค์ที่สองสูง 50 ซม. กว้าง 44 ซม. เดิมประดิษฐานในอุโบสถแต่ปัจจุบันทางวัดนำมาวางไว้ใต้ต้นไม้จึงมีตะไคร้เขียวขึ้นจับ (ภาพที่ 191)

3. ชิ้นส่วนพระเพลาพระพุทธรูปหินทรายสีแดง หน้าตักกว้าง 96 ซม. (ภาพที่ 192)

โบราณวัตถุประเภทปูนปั้น ได้แก่

1. เศียรพระพุทธรูป 2 องค์ องค์แรกสูง 69 ซม. กว้าง 26 ซม. องค์ที่สองสูง 48 ซม. กว้าง 25 ซม. (ภาพที่ 193)

2. เศียรพระพุทธรูป เดิมเป็นเศียรพระนอนในอุโบสถ สูง 80 ซม. กว้าง 50 ซม. ผ่านการบูรณะมาแล้วจึงยากในการกำหนดอายุ (ภาพที่ 194)

นายยอดคนัย สุขเกษม บ้านเลขที่ 1 หมู่ 3 ตำบลควนมะพร้าว อำเภอเมืองพัทลุงชุดพบโบราณวัตถุหลายชิ้นบริเวณกลางทุ่งนาด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของวัดควนมะพร้าว มีรายละเอียดดังนี้

1. ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อดินจำนวน 5 ชิ้น ลักษณะเนื้อดินหยาบมีเม็ดทรายปนผิวภาชนะมีสีส้มและสีนวล เป็นชิ้นส่วนปากหม้อ (ภาพที่ 195)

2. ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิงประเภทเขียนลายสีครามได้เคลือบและเขียนสีบนเคลือบ เป็นชิ้นส่วนปาก ก้น ฝา และลำตัว (ภาพที่ 196)

3. ขวดเคลือบสีน้ำตาลเข้มเคลือบไม่จืดจาง สภาพไม่สมบูรณ์สูง 14 ซม. เป็นเครื่องถ้วยสังคโลก (ภาพที่ 197)

นอกจากนี้บริเวณด้านทิศตะวันตกของวัดควนมะพร้าวชาวบ้านเคยขุดพบชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนเขียนลายสีครามได้เคลือบสมัยราชวงศ์หมิงและชิง ชิ้นส่วนใหญ่ไม่เคลือบจากแหล่งเตาแม่น้ำน้อย และชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อดิน

อายุสมัย จากหลักฐานโบราณคดีที่พบสันนิษฐานว่ามีการอยู่อาศัยในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-23

3.9 แหล่งโบราณคดีบ้านควนสาร

ที่ตั้ง หมู่ 1 ตำบลพญาขัน อำเภอเมืองพัทลุง ตั้งอยู่บริเวณละติจูดที่ 7 องศา 38 ลิปดา 28 ฟลิปดาเหนือ และลองจิจูดที่ 100 องศา 07 ลิปดา 12 ฟลิปดาตะวันออก พิกัดยูทีเอ็ม 47N 0623548-0844794³² (แผนที่ 24)

ลักษณะสภาพแวดล้อม ตั้งอยู่บนแนวสันทรายที่เกิดจากการทับถมของตะกอนทะเล แหล่งโบราณคดีตั้งอยู่บนควนหรือเนินสูงกว่าบริเวณข้างเคียงล้อมรอบด้วยพื้นที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึงเป็นพื้นที่นา สูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 18 เมตร บริเวณแหล่งโบราณคดีมีบ้านเรือนประชาชนอาศัยอยู่ มีสภาพเป็นป่ายางและสวนผลไม้ บ้านควนสารเป็นแหล่งโบราณคดีที่มีคูน้ำล้อมรอบลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมมุมมน ขนาดกว้างประมาณ 300 เมตร ยาวประมาณ 350 เมตร (แผนผังที่ 13 และ 14) เห็นแนวคูน้ำได้ชัดเจนทางด้านทิศตะวันออกและทิศเหนือ (ภาพที่ 198) คูน้ำด้านทิศเหนือสามารถเชื่อมกับคลองน้ำเขียวซึ่งไหลมาจากหวนควนถบ (คลองควนถบ-ผู้วิจัย) แล้วไหลผ่านด้านทิศตะวันออกของแหล่ง ขนานกับคูน้ำซึ่งมีทางน้ำขุดเชื่อมกับคลองสายนี้ ซึ่งคลองน้ำเขียวนี้จะไหลไปรวมกับคลองควนแร่ที่บ้านหัวควนแล้วไหลไปรวมกับคลองลำปาก่อนออกสู่ทะเลสาบสงขลาที่บ้านลำปำ ด้านทิศตะวันตกมีการขุดคลองเชื่อมระหว่างคลองเขาแดงด้านทิศเหนือและคลองควนแร่ด้านทิศใต้ ลำคลองสายต่างๆ ดังกล่าวทำให้ชุมชนบริเวณนี้สามารถติดต่อกับชุมชนตอนในด้านทิศตะวันตกและชุมชนรอบลุ่มทะเลสาบสงขลาได้อย่างสะดวก

ประวัติการศึกษา สิงหาคม-กันยายน พ.ศ. 2524 ดำเนินการสำรวจโดยชัยวุฒิ พิชะกุล ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง

หลักฐานโบราณคดี

1. บริเวณด้านทิศตะวันออกของแหล่งโบราณคดีบ้านควนสารมีเนินดินรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าและมีเศษอิฐกระจายอยู่โดยรอบ ด้านข้างมีกองอิฐกองรวมกันอยู่ ปัจจุบันชาวบ้านได้สร้างศาลาถ้ำควนสารคลุมเนินดินไว้ (ภาพที่ 199) ภายในมีพระพุทธรูปหินทรายสีแดง 1 องค์ สภาพชำรุดและพระพักตร์เลือนลางมาก ชาวบ้านนำผ้าแดงมาคลุมไว้ (ภาพที่ 200) ด้านข้าง

³² กรมแผนที่ทหาร, “จ.พัทลุง,” ระวัง 5024 III, พิมพ์ครั้งที่ 1-RTSD, แผนที่ประเทศไทย ลำดับชุด L 7018, 2547. มาตราส่วน 1:50,000.

พระพุทธรูปมีแท่งหินทรายลักษณะคล้ายใบเสมาจำนวน 4 ชิ้น แต่สภาพชำรุดมาก สันนิษฐานว่าบริเวณนี้อาจเป็นซากอุโบสถก็เป็นได้

2. ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของถ้ำมีเนินดินรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีเศษอิฐกระจายอยู่ทั่วไป เคยพบฐานพระพุทธรูปปูนปั้นและชิ้นส่วนพระพุทธรูปปูนปั้น 1 องค์³³ แต่ปัจจุบันไม่เหลือร่องรอยหลักฐานใดๆ แล้ว เพราะชาวบ้านมาไถ่เกลี่ยพื้นที่เพื่อทำการเกษตร ส่วนทางด้านทิศตะวันตกของเนินดินชาวบ้านเคยขุดพบหม้อดินเผาจำนวน 4 ใบในจอมปลวก โดยวางหม้อใบใหญ่ไว้ตรงกลางและวางใบเล็กล้อมรอบ³⁴

3. จากการสัมภาษณ์นางหนูกลิ่น มาน้อย บ้านเลขที่ 49 หมู่ 1 ตำบลพญาขัน อำเภอเมืองพัทลุง³⁵ บอกว่าเคยขุดพบหม้อดินเผาใส่กระดูกบนเนินดินทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของถ้ำมีคอนสาร แต่นำไปฝังไว้ที่วัดควนแร่แล้ว

4. จากการสำรวจเมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. 2551 พบชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนจำนวน 3 ชิ้น บริเวณสวนยางด้านทิศตะวันออกของเนินดินศาลาถ้ำมีคอนสาร เป็นเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิงเขียนลายสีครามได้เคลือบและเขียนสีบนเคลือบ มีตัวอักษรจีน (ภาพที่ 201)

อายุสมัย จากหลักฐาน โบราณคดีที่พบสันนิษฐานว่ามีการอยู่อาศัยในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-23

3.10 แหล่งโบราณคดีบ้านควนถบ

ที่ตั้ง หมู่ 4 ตำบลพญาขัน อำเภอเมืองพัทลุง ตั้งอยู่บริเวณละติจูดที่ 7 องศา 39 ลิปดา 06 ฟลิปดาเหนือ และลองจิจูดที่ 100 องศา 07 ลิปดา 17 ฟลิปดาตะวันออก พิกัดยูทีเอ็ม 47N 0623705-0845970³⁶ (แผนที่ 25)

ลักษณะสภาพแวดล้อม ตั้งอยู่บนแนวสันทรายที่เกิดจากการทับถมของตะกอนทะเลสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 18 เมตร แหล่งโบราณคดีตั้งอยู่บนควนหรือเนินสูงกว่าบริเวณข้างเคียง ล้อมรอบด้วยพื้นที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึงสำหรับเพาะปลูกข้าว ด้านทิศใต้มีหอนควนถบ (คลองควนถบ-ผู้วิจัย) ไหลผ่านแล้วไปบรรจบกับคลองควนแร่ซึ่งอยู่ห่างจากแหล่งโบราณคดีไปทางทิศใต้ประมาณ 2 กิโลเมตร (ภาพที่ 202) จากนั้นจะไหลไปรวมกับคลองลำปาก่อนไหลออกสู่ทะเลสาบสงขลาที่บ้านลำปา ด้านทิศเหนือมีคลองอ้ายน้อยและคลองอ้ายใหญ่ไหลผ่าน ห่างจาก

³³ ชัยวุฒิ พิชะกุล, โบราณวิทยาเมืองพัทลุง, 168.

³⁴ เรื่องเดียวกัน.

³⁵ สัมภาษณ์ นางหนูกลิ่น มาน้อย, 27 มกราคม 2551.

³⁶ กรมแผนที่ทหาร, “จ.พัทลุง,” ระวัง 5024 III, พิมพ์ครั้งที่ 1-RTSD. แผนที่ประเทศไทย ลำดับชุด L 7018, 2547. มาตราส่วน 1:50,000.

แหล่งประมาณ 1.5 กิโลเมตร และ 3 กิโลเมตรตามลำดับ คลองทั้งสองสายจะไหลไปรวมกับคลองเรือซึ่งไหลไปบรรจบกับคลองปากประก่อนไหลออกสู่ทะเลสาบสงขลาที่บ้านปากประ

ประวัติการศึกษา เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2529 ดำเนินการสำรวจโดยโครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคใต้) กองโบราณคดี กรมศิลปากร

หลักฐานโบราณคดี

จากการสำรวจของกรมศิลปากรพบชิ้นส่วนภาชนะดินเผาในบริเวณวัดควนถบดังต่อไปนี้³⁷

1. ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อดิน มีลักษณะเนื้อหยาบมีทรายผสมอยู่มาก ผิวภาชนะมีสีแดงปนเหลือง และสีน้ำตาลปนแดง การตกแต่งผิวพบทั้งแบบผิวเรียบ และแบบมีลวดลายตกแต่งด้วยการขูดขีดและการกดประทับเป็นลายเรขาคณิต
2. ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อแกร่ง มีลักษณะเนื้อค่อนข้างละเอียด ผิวภาชนะมีสีน้ำตาลปนเทา ตกแต่งผิวด้วยการกดประทับเป็นเส้นตรง
3. ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อกระเบื้อง มีลักษณะเขียนลายสีครามได้เคลือบ
4. บริเวณบ้านนายแสง อินทร์บัว บ้านเลขที่ 6/1 หมู่ 4 ตำบลพญาขัน อำเภอเมืองพัทลุง พบเครื่องถ้วยเวียดนามขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 17 ซม. ตกแต่งด้วยการเขียนลายได้เคลือบ ด้านในเป็นลายนกน้ำและลายธรรมชาติ ด้านนอกเขียนลายเรือหงส์และมีตัวอักษร อีกใบหนึ่งเป็นภาชนะเคลือบสีขาวแตกราน ตกแต่งด้วยการเขียนสีแดงและสีเขียวบนเคลือบเป็นลายพันธุ์พฤกษา

จากการสำรวจในเดือนมกราคม พ.ศ. 2551 ได้พบชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อกระเบื้องทางด้านทิศใต้ของวัดควนถบ เป็นเครื่องถ้วยจีนประเภทเขียนลายสีครามได้เคลือบ เป็นชิ้นส่วนปาก 3 ชิ้น ลำตัว 6 ชิ้น และก้น 3 ชิ้น (ภาพที่ 203)

อายุสมัย จากหลักฐานโบราณคดีที่พบสันนิษฐานว่ามีการอยู่อาศัยในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21-24

3.11 แหล่งโบราณคดีบ้านควนปรัง

ที่ตั้ง ตำบลท่ามิหรำ อำเภอเมืองพัทลุง ตั้งอยู่บริเวณละติจูดที่ 7 องศา 36 ลิปดา 01 ฟลิปดาเหนือ และลองจิจูดที่ 100 องศา 03 ลิปดา 38 ฟลิปดาตะวันออก พิกัดยูทีเอ็ม 47N 0616997-

³⁷ กรมศิลปากร. กองโบราณคดี. โครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคใต้), รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดีบ้านควนถบ ตำบลพญาขัน อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง, 16/2529, 5-6. (อัดสำเนา)

0840277³⁸ (แผนที่ 26)

ลักษณะสภาพแวดล้อม ตั้งอยู่บนเนินหรือควนที่เรียกว่า “ควนปรัง” ซึ่งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเขาคูหาสวรรค์ บริเวณแหล่งโบราณคดีเป็นที่ตั้งของวัดควนปรัง ด้านทิศตะวันออกและตะวันออกเฉียงใต้มีคลองท่าแคไหลผ่าน พื้นที่โดยรอบเหมาะสำหรับการปลูกข้าวและพืชไร่พืชสวน

ประวัติการศึกษา พ.ศ. 2529 ดำเนินการสำรวจโดยโครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคใต้) กองโบราณคดี กรมศิลปากร

หลักฐานโบราณคดี

ประเภทสถาปัตยกรรม คือ ฐานเจดีย์ตั้งอยู่บนเขาสูงเล็กทางด้านทิศใต้ของวัดควนปรัง เป็นเจดีย์ก่ออิฐถือปูนเหลือแต่ส่วนฐานซึ่งตั้งอยู่บนเนินดินที่ก่อขึ้นด้วยหิน โดยอาจดัดแปลงนำหินธรรมชาติบนเขามาสร้างเป็นฐานรากเจดีย์ก็ได้ (ภาพที่ 204) ที่ฐานมีร่องรอยการประดับด้วยปูนปั้น (ภาพที่ 205)

จากการสำรวจของโครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคใต้) กองโบราณคดี กรมศิลปากรพบโบราณวัตถุภายในเจดีย์ดังนี้³⁹

1. พระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัย พระพักตร์เหลี่ยม หน้าตักกว้าง 6.50 ซม. สูง 32 ซม.
2. เหรียญอาหรับขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 1.80 ซม. ด้านหนึ่งมีตัวอักษรสามแถว อีกด้านหนึ่งมีตัวอักษรสองแถว (ภาพที่ 206)

ในห้องคลังของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สงขลา มีโบราณวัตถุที่ขุดพบภายในเจดีย์วัดควนปรัง เมื่อ พ.ศ. 2509 ดังนี้

1. พระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัย สูง 8.50 ซม. หน้าตักกว้าง 4.30 ซม. (ภาพที่ 207)
2. แผ่นเงินคุณลายพระพุทธรูป ขนาดกว้าง 2.20 ซม. สูง 13 ซม. (ภาพที่ 208)
3. แผ่นทองคุณลายพระพุทธรูป ขนาดกว้าง 2 ซม. สูง 8.50 ซม. (ภาพที่ 209)
4. แผ่นทองคุณลายพระพุทธรูป ขนาดกว้าง 2.50 ซม. สูง 7.60 ซม. (ภาพที่ 210)

นอกจากนี้แล้วนายย้วน ชมเชย บ้านเลขที่ 120 หมู่ 2 ตำบลท่ามิหรำ อำเภอเมืองพัทลุงเคยขุดพบเครื่องถ้วยจีนจำนวนหลายใบเมื่อวันที่ 2 กันยายน พ.ศ. 2525 บริเวณกลางทุ่งนาด้าน

³⁸ กรมแผนที่ทหาร, “จ.พัทลุง,” ระบุว่า 5024 III, พิมพ์ครั้งที่ 1-RTSD. แผนที่ประเทศไทย ลำดับชุด L 7018, 2547. มาตราส่วน 1:50,000.

³⁹ กรมศิลปากร, แหล่งโบราณคดีประเทศไทย เล่ม ๕ (ภาคใต้) (กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2534), 282.

ทิศตะวันตกเฉียงเหนือของวัดควนปรัง เป็นเครื่องถ้วยจีนประเภทเขียนลายสีครามได้เคลือบ 5 ใบ และประเภทเขียนสีบนเคลือบ 2 ใบ ขวดเคลือบสีขาว 1 ใบ และหม้อดินเผามีฝาปิด 1 ใบ (ภาพที่ 211)

นายชัยวุฒิ พิชะกุล บ้านเลขที่ 33 หมู่ 5 ตำบลตำนาน อำเภอเมืองพัทลุง พบเครื่องถ้วยจีนประเภทเขียนลายสีครามได้เคลือบ 2 ใบ (ภาพที่ 212) บริเวณกลางทุ่งนาด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของวัดควนปรัง เมื่อ พ.ศ. 2525

อายุสมัย จากหลักฐานโบราณคดีที่พบสันนิษฐานว่ามีการอยู่อาศัยในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22-24

3.12 แหล่งโบราณคดีถ้ำคูหาสวรรค์

ที่ตั้ง ตำบลคูหาสวรรค์ อำเภอเมืองพัทลุง ตั้งอยู่บริเวณละติจูดที่ 7 องศา 37 ลิปดา 22 ฟลิปดาเหนือ และลองจิจูดที่ 100 องศา 04 ลิปดา 38 ฟลิปดา พิกัดยูทีเอ็ม 47N 0619479-0842140⁴⁰ (แผนที่ 14)

ลักษณะสภาพแวดล้อม (ดูรายละเอียดหน้า 60)

ประวัติการศึกษา พ.ศ. 2529 ดำเนินการสำรวจโดย โครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคใต้) กองโบราณคดี กรมศิลปากร

หลักฐานโบราณคดี

ภายในถ้ำคูหาสวรรค์ประดิษฐานพระพุทธรูปปั้นด้วยดินเหนียวพอกปูนขาวฝีมือช่างพื้นเมืองจำนวนหลายองค์ผ่านการบูรณะในสมัยรัตนโกสินทร์หลายครั้งทำให้ยากแก่การกำหนดอายุ มีรายละเอียดดังนี้

1. พระพุทธรูปปางมารวิชัยองค์ใหญ่ หน้าตักกว้าง 3.30 เมตร สูงประมาณ 6 เมตร (ภาพที่ 213)
2. พระพุทธรูปไสยาสน์ ยาว 12 เมตร สูง 2 เมตร (ภาพที่ 214)
3. พระพุทธรูปปางมารวิชัยจำนวน 37 องค์ประดิษฐานเรียงกันเป็นแถวทั้งสามด้านของถ้ำ (ภาพที่ 215)

อายุสมัย จากหลักฐานโบราณคดีที่หลงเหลือในปัจจุบันล้วนผ่านการบูรณะซ่อมแซมในสมัยรัตนโกสินทร์จนเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากแล้ว แต่จากหลักฐานเอกสารการกลับนำวัดในสมัยอยุธยาสันนิษฐานว่าวัดคูหาสวรรค์สร้างขึ้นตั้งแต่สมัยอยุธยาว่าพุทธศตวรรษที่ 22-23

3.13 แหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี

⁴⁰ กรมแผนที่ทหาร, “จ.พัทลุง,” ระบุว่า 5024 III, พิมพ์ครั้งที่ 1-RTSD. แผนที่ประเทศไทย ลำดับชุด L 7018, 2547. มาตราส่วน 1:50,000.

ที่ตั้ง ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลชัยบุรี อำเภอเมืองพัทลุง ตำบลมะกอกเหนือและตำบลพนมวัง อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง หรืออยู่ระหว่างละติจูดที่ 7 องศา 39 ลิปดาเหนือถึง 7 องศา 42 ลิปดาเหนือ และระหว่างลองจิจูดที่ 100 องศา 02 ลิปดาตะวันออกถึง 100 องศา 04 ลิปดาตะวันออก⁴¹ (แผนที่ 27)

ลักษณะสภาพแวดล้อม มีลักษณะเป็นพื้นที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึงโดยเฉพาะด้านทิศเหนือของแหล่ง มีภูเขาหินปูนที่สำคัญ 3 ลูก (แผนผังที่ 15 และ 16) คือ เขาชัยบุรีหรือเขาเมือง (ภาพที่ 216) เป็นภูเขาหินปูนยุคเพอร์เมียน ที่วางตัวในแนวเหนือ-ใต้ มีความยาวประมาณ 3 กิโลเมตร สูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง 399 เมตร เขาพลูเป็นภูเขาหินปูนขนาดเล็กอยู่ทางด้านทิศเหนือของเขาชัยบุรี สูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง 178 เมตร ระหว่างเขาพลูและเขาชัยบุรีมีช่องเขาแคบๆ เขาบ่อลาตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเขาชัยบุรี สูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง 138 เมตร นอกจากนี้ยังมีภูเขาหินปูนลูกโดดขนาดเล็กกระจายอยู่ทางด้านตะวันตกของเขาชัยบุรี ได้แก่ เขาวัดลิง เขารุน เขานางชี และเขาพนมวัง ระหว่างภูเขาเหล่านี้มีเส้นทางน้ำหลายสายไหลผ่านและสามารถเชื่อมต่อกับทะเลสาบสงขลาได้ ลำน้ำที่สำคัญได้แก่

คลองเมืองเป็นคลองที่ไหลมาจากบ้านปรางหมู่ ไหลผ่านด้านทิศใต้ของแหล่งซึ่งจะไหลผ่านระหว่างเขารุนและเขานางชีแล้วเลียบเขาชัยบุรีด้านทิศตะวันตกขึ้นไปด้านทิศเหนือไปบรรจบกับคลองอ้ายโตซึ่งไหลมาจากเขาพนมวังตรงบริเวณด้านทิศใต้ของเขาบ่อลา แล้วไหลผ่านช่องเขาระหว่างเขาชัยบุรีและเขาบ่อลาขึ้นไปทางเหนือไปรวมกับห้วยหรั่ง แล้วไหลออกทางด้านทิศตะวันออกและทิศเหนือเชื่อมกับคลองตรุด คลองมะกอกใต้และคลองปากประซึ่งจะไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลา

คลองท่าสำเภเป็นคลองที่ไหลผ่านด้านทิศใต้ของเขาชัยบุรีแล้วไหลไปทางด้านทิศตะวันออกผ่านเขาจึงใจเรียกว่า คลองเรือ จากนั้นมีคูคลองแยกไปด้านทิศตะวันออกเรียกว่า คลองอ้ายน้อยซึ่งจะไหลออกสู่ทะเลสาบที่บ้านลำปำ ส่วนคลองเรือจะไหลขึ้นไปทางเหนือผ่านบ้านท่าสำเภได้และบ้านท่าสำเภเหนือก่อนรวมกับคลองปากประแล้วไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลา

พื้นที่โดยรอบของแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรีเป็นพื้นที่ราบลุ่มกว้างขวางเหมาะสมสำหรับเพาะปลูกข้าว เนื่องจากมีลำคลองหลายสายไหลผ่านดังกล่าวแล้วทำให้ดินมีความอุดมสมบูรณ์จากการทับถมของตะกอนลำน้ำ

⁴¹ กรมแผนที่ทหาร, “จ.พัทลุง,” ระบุว่า 5024 III, พิมพ์ครั้งที่ 1-RTSD. แผนที่ประเทศไทย ลำดับชุด L 7018, 2547. มาตราส่วน 1:50,000.

สภาพของแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรีมีลักษณะเป็นเมืองป้อมปราการ⁴² คือ การสร้างเมืองโดยเลือกทำเลที่ตั้งดีภูเขาและอาศัยภูเขาเป็นแนวปราการธรรมชาติ และส่วนที่เป็นที่ราบก็ใช้วิธีขุดคูเมืองและสร้างกำแพงปิดกั้นช่องเขาไว้ คูเมืองของเมืองชัยบุรีมีความลึกถึงระดับกักเก็บน้ำได้ โดยคูเมืองด้านทิศตะวันออกยาวประมาณ 900 เมตร คูเมืองด้านทิศเหนือ มีความยาวประมาณ 1,000 เมตร กว้างประมาณ 20-30 เมตร คูเมืองด้านทิศตะวันตกยาวประมาณ 800 เมตร

ประวัติการศึกษา สิงหาคม-กันยายน พ.ศ. 2524 ดำเนินการสำรวจโดยชัยวุฒิ พิชะกุล ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง

หลักฐานโบราณคดี

หลักฐานโบราณคดีสำคัญที่พบภายในเมืองชัยบุรีและบริเวณใกล้เคียง ได้แก่

1. กำแพงเมือง แหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรีเป็นเมืองโบราณที่มีกำแพงก่ออิฐถือปูนล้อมรอบตัวเมือง โดยสร้างกำแพงก่อเชื่อมระหว่างภูเขาสามลูกคือ เขาชัยบุรี เขาพลู และเขาบ่อลา กำแพงเมืองชัยบุรีจึงมี 3 ด้านคือ กำแพงด้านทิศเหนือก่อเชื่อมจากเขาวัดเขาไปยังเขาบ่อลาด้านทิศตะวันตก ปัจจุบันบริเวณนี้เป็นสวนยางแต่ยังเห็นร่องรอยของแนวอิฐและคูเมืองอยู่บ้าง (ภาพที่ 217 และ 218) ด้านทิศตะวันออกก่อกำแพงจากเขาชัยบุรีไปยังเขาพลูและจากเขาพลูก่อเชื่อมกับเขาวัดเขาด้านทิศเหนือ ยังเห็นแนวคูเมืองอยู่ (ภาพที่ 219) ส่วนด้านทิศตะวันตกก่อกำแพงจากเขาชัยบุรีไปยังเขาบ่อลา และด้านทิศใต้มีเขาชัยบุรีเป็นปราการธรรมชาติ ปัจจุบันสภาพกำแพงเมืองเขาชัยบุรีเหลือเพียงส่วนฐานสามารถเห็นร่องรอยได้ชัดเจนตรงบริเวณช่วงจากเขาพลูไปจดเขาวัดเขาด้านทิศเหนือ ซึ่งมีซากอิฐเหลืออยู่บ้างช่วง (ภาพที่ 220) และกำแพงเมืองด้านทิศเหนือห่างจากเขาบ่อลาประมาณ 50-100 เมตร มีซากอิฐปรากฏเป็นแนวอยู่บ้างบางตอน

2. วัดเขา หมู่ 1 ตำบลชัยบุรี ตั้งอยู่บริเวณมุมกำแพงเมืองด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือใกล้กับเขาวัดเขาซึ่งเป็นภูเขารธรรมชาติมีการก่ออิฐเป็นชั้นล้อมเขาไว้ทั้งสี่ด้านและก่ออิฐเป็นชั้นๆ ตั้งแต่เชิงเขาถึงยอดเขาจำนวน 3 ชั้น (ภาพที่ 221) บนยอดเขาวัดเขามีเจดีย์ก่ออิฐถือปูนซึ่งมีส่วนฐานรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสกว้างยาวประมาณ 5 เมตร สูงประมาณ 10 เมตร (ภาพที่ 222) สภาพในปัจจุบันได้รับการบูรณะหลายครั้งโดยกรมศิลปากร คือ ในปี พ.ศ. 2519 และ 2535 นอกจากเจดีย์วัดเขาแล้วยังมีซากวิหารประดิษฐานพระพุทธรูปไสยาสน์ปูนปั้นอยู่ตรงบริเวณชั้นที่สองของเขาวัดเขา แต่เหลือเพียงเศษอิฐหัก ส่วนพระพุทธรูปไสยาสน์ถูกทำลายเหลือเพียงพระเศียรมีขนาดยาวประมาณ 1 เมตร ปัจจุบันเก็บไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สงขลา

⁴² ทิวา สุขจรรยา, “สภาพภูมิศาสตร์และการตั้งถิ่นฐานชุมชนโบราณบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา,” เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการครั้งที่ 2 เรื่อง พัทลุงศึกษา : พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมบริเวณลุ่มทะเลสาบ ณ ลำปำรีสอร์ท อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง วันที่ 23-25 สิงหาคม 2536, 8. (อัคราเนนา)

3. ถ้าพระเจ้าเมือง หรือถ้าพระนอน หมู่ 1 ตำบลชัยบุรี ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเมือง ภายในถ้ำมีพระพุทธรูปไสยาสน์ปั้นด้วยปูนขาวติดผนังถ้ำด้านทิศตะวันตก โดยพระเศียรหันไปทางทิศใต้ มีขนาดยาวประมาณ 17 เมตร (ภาพที่ 223) แต่อยู่ในสภาพเสียหายมากยากแก่การกำหนดอายุ บริเวณพระเศียรและพระพักตร์ถูกกะเทาะออกไป บางส่วนมีร่องรอยการทาสีแดงทับ สันนิษฐานว่าอาจสร้างขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลายก็เป็นได้ ภายในถ้ำเคยพบหม้อดินเผาและพระพุทธรูป สภาพในปัจจุบันถูกใช้เป็นสถานที่ปลูกเสกวัตถุมงคล

4. วัดในขอ (ร้าง) หมู่ 1 ตำบลชัยบุรี อำเภอเมืองพัทลุง มีเนินดินรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า และมีเศษอิฐกระจายอยู่ บริเวณนี้เคยพบใบเสมาหินทรายสมัยอยุธยาตอนปลาย ปัจจุบันเคลื่อนย้ายไปที่หน้าอุโบสถวัดแจ้ง

5. บริเวณ “ในตึก” ตั้งอยู่ริมฝั่งซ้ายของคลองเมืองมีคูน้ำหรือห้วยหรั่งล้อมรอบ บริเวณนี้มีเนินดินและเศษอิฐกระจายอยู่ทั่วไป สันนิษฐานว่าคงเป็นซากอาคารอย่างใดอย่างหนึ่ง มีความเชื่อกันว่าเป็นที่ตั้งของหลักเมืองพัทลุง แต่ไม่มีหลักฐานใดสามารถยืนยันได้ในขณะนี้ นอกจากจะมีการขุดตรวจสอบทางโบราณคดีต่อไป

6. บริเวณ “เสือเมือง” ตั้งอยู่ริมฝั่งขวาของคลองเมือง หรือทางทิศใต้ของ “ในตึก” โดยมีคลองเมืองกั้น มีลักษณะเป็นเนินดินรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีขนาดกว้าง 30 เมตร ยาว 50 เมตร กลางเนินมีการสร้างศาลาขนาดเล็กคร่อมหลักไม้ตะเคียนทอง (ภาพที่ 224) ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นที่ตั้งของเสือเมือง แต่บริเวณนี้ไม่เหลือหลักฐานโบราณคดีให้สันนิษฐานได้ว่าใช้ทำกิจกรรมใด

7. วัดใหม่ (ร้าง) หมู่ 7 ตำบลมะกอกเหนือ อำเภอกวนขนุน ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองด้านทิศเหนือ มีเนินดินรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าและพบเศษอิฐหักกระจายอยู่บนเนินแต่ไม่สามารถสันนิษฐานรูปทรงได้ ปัจจุบันถูกไถทำลายจนไม่เหลือร่องรอยหลักฐานใดๆ (ภาพที่ 225) สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นซากอาคารอุโบสถ บริเวณนี้พบโบราณวัตถุหลายประเภท เช่น กระเบื้องเชิงชาย กระเบื้องกาบกล้วย กระปุกเคลือบสีขาว เป็นต้น

8. ถ้าเขาวัดลิงค์ หมู่ 5 ตำบลพนมวัง อำเภอกวนขนุน อยู่ทางด้านทิศตะวันตกของเขาวัดลิงค์ นอกกำแพงเมืองด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ ลักษณะเป็นเพิงหิน เดิมภายในมีพระพุทธรูปปางมารวิชัยปูนปั้นจำนวน 5 องค์ประดิษฐานอยู่ แต่ถูกทำลายไปแล้ว เคยพบพระพุทธรูปสำริด เงิน และทองคำ นอกจากนี้ยังเคยพบเงินนโมและเงินพดด้วงทำด้วยปูนขาว⁴³

9. ราพระ (ภาพที่ 226) หมู่ที่ 11 ตำบลชัยบุรี อำเภอเมืองพัทลุง มีลักษณะเป็นเพิงหิน อยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเขาชัยบุรี สูงจากพื้นดินประมาณ 100 เมตร ภายในเพิงหินมี

⁴³ ชัยวุฒิ พิชะกุล, ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองพัทลุงเก่าเขาชัยบุรี อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง (สงขลา : สถาบันทักษิณคดี มหาวิทยาลัยทักษิณ, 2541), 160.

พระพุทธรูปปางมารวิชัยปูนปั้นแกนในเป็นไม้ 8 องค์ สภาพชำรุดเสียหายและมีการพอกปูนใหม่ทำให้ยากในการกำหนดอายุ (ภาพที่ 227) แต่สันนิษฐานว่ามีอายุไม่เก่าไปกว่าสมัยอยุธยาตอนปลาย บริเวณราพระนี้อาจใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาในอดีตหรือเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมก็ได้

10. ถ้าพระเช้านางชี (ภาพที่ 228) ตั้งอยู่บนเช้านางชีทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของสำนักปฏิบัติธรรมของแม่ชี ภายในถ้ำมีภาพเขียนสีอยู่ทางผนังด้านซ้ายมือ ภาพเขียนนี้แบ่งเป็น 2 กลุ่ม กลุ่มแรกเป็นภาพเจดีย์องค์ใหญ่กับองค์เล็ก (ภาพที่ 229) กลุ่มที่สอง แบ่งเป็น 2 ตอน คือ ตอนบนเป็นภาพเจดีย์ลักษณะคล้ายกับเจดีย์องค์ใหญ่ของภาพกลุ่มแรก ด้านข้างของเจดีย์มีภาพคล้ายต้นไม้ ตอนล่างของภาพมีพระพุทธรูปประทับนั่งแสดงปางมารวิชัย ด้านข้างมีพระพุทธรูปประทับยืนแสดงปางประทานอภัยหลายองค์ซึ่งอาจหมายถึงพระสาวก (ภาพที่ 230)

โบราณวัตถุที่พบภายในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรีและบริเวณใกล้เคียงพบกระจายอยู่หลายแห่ง ได้แก่ บริเวณวัดเขา วัดใหม่ (ร้าง) ซึ่งเป็นวัดร้างที่ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองด้านทิศเหนือตามเชิงผาถ้ำต่างๆ และบริเวณทุ่งนาใกล้กับตัวเมือง โบราณวัตถุส่วนใหญ่เก็บไว้ที่วัดเขา วัดแจ้ง ศูนย์วัฒนธรรมของโรงเรียนพรหมพิณี และส่วนหนึ่งอยู่ในความครอบครองของเอกชน

โบราณวัตถุที่เก็บไว้ที่วัดเขา มีรายละเอียดดังนี้

โบราณวัตถุประเภทโลหะ ได้แก่

1. พระพุทธรูปสำริดประทับนั่งขัดสมาธิราบปางสมาธิ ประทับนั่งบนฐานสิงห์ ส่วนฐานชำรุด มีความสูงตั้งแต่ส่วนฐานขึ้นมา 36 ซม. หน้าตักกว้าง 16.50 ซม. (ภาพที่ 231) พบที่วัดใหม่ (ร้าง)

2. แผ่นเงินคุณลายรูปพระพุทธรูปจำนวน 7 แผ่น พบภายในเจดีย์วัดเขา (ภาพที่ 232)

3. กระพรวนสำริด ขนาดสูง 4 ซม. กว้าง 2.50 ซม. (ภาพที่ 233) พบที่วัดใหม่ (ร้าง)

โบราณวัตถุประเภทภาชนะดินเผา ได้แก่

1. ภาชนะดินเผาเนื้อดิน เป็นหม้อก้นกลม ตกแต่งผิวด้วยการกดประทับบริเวณลำตัวเป็นลายเชือกทาบ บริเวณไหล่กดประทับเป็นลายกรอบสี่เหลี่ยมซ้อนกันในแนวตั้ง สูง 29 ซม. ปากกว้าง 19 ซม. (ภาพที่ 234) พบที่เขาชัยบุรีใกล้กับถ้ำพระนอน

2. ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อดิน 1 ชิ้น ตกแต่งผิวด้วยการกดประทับเป็นลายเรขาคณิตรูปขนมเปียกปูนและลายก้านขด พบบริเวณทุ่งนาภายในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี (ภาพที่ 235)

3. ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนประเภทเขียนลายสีครามได้เคลือบและเขียนสีบนเคลือบ (ภาพที่ 236) พบบริเวณทุ่งนาภายในเมืองชัยบุรี

4. กระปุกเคลือบสีขาว ขนาดสูง 3 ซม. ปากกว้าง 1.50 ซม. (ภาพที่ 237) พบที่ วัดใหม่ (ร้าง)

5. ชิ้นส่วนกลี้องยาสูบ ขนาดยาว 3.50 ซม. กว้าง 2 ซม. (ภาพที่ 238) พบที่ วัดใหม่ (ร้าง)

6. กระเบื้องเชิงชาย ไม่สมบูรณ์ 2 ชิ้น ชิ้นแรกหักชำรุดเหลือเพียงส่วนล่าง สูง 7 ซม. กว้าง 13.50 ซม. ชิ้นที่สองส่วนยอดหักเล็กน้อย สูง 13 ซม. กว้าง 14.50 ซม. (ภาพที่ 239) พบที่ วัดใหม่ (ร้าง)

7. กระเบื้องกาบกล้วย มีขนาดยาว 20.50 ซม. (ภาพที่ 240) พบที่วัดใหม่ (ร้าง)

โบราณวัตถุประเภทปูนปั้น ได้แก่

1. เศียรปูนปั้นรูปบุคคลประดับสถาปัตยกรรม ลักษณะใบหน้ากลม สูง 12 ซม. กว้าง 12 ซม. (ภาพที่ 241) พบบนเขาวัดเขา

2. ชิ้นส่วนปูนปั้นประดับสถาปัตยกรรมลายแจ้สิงห์ ขนาดสูง 13 ซม. กว้าง 17 ซม. (ภาพที่ 242) พบบนเขาวัดเขา

โบราณวัตถุที่เก็บไว้ที่วัดแจ้ง หมู่ 1 ตำบลชัยบุรี อำเภอเมืองพัทลุง มีรายละเอียดดังนี้

1. ใบเสมาหินทรายสีแดง มีขนาดสูง 49 ซม. กว้าง 24 ซม. หน้า 9 ซม. (ภาพที่ 243) ขุดพบทางด้านทิศเหนือของเขาลูก

2. พระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัย มีขนาดสูง 10 ซม. หน้าตักกว้าง 5 ซม. (ภาพที่ 244) พบบริเวณเพิงถ้ำบนเขาชัยบุรี

3. พระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัย มีขนาดสูง 11.50 ซม. หน้าตักกว้าง 5 ซม. (ภาพที่ 245) พบบริเวณเพิงถ้ำบนเขาชัยบุรี

4. พระพุทธรูปสำริดปางสมาธิ มีขนาดสูง 9 ซม. หน้าตักกว้าง 3.50 ซม. (ภาพที่ 246) พบบริเวณเพิงถ้ำบนเขาชัยบุรี

5. พระพุทธรูปเนื้อชิน ลักษณะพระพักตร์เลือนเห็นไม่ชัดเจนแต่มีลักษณะใกล้เคียงกับพระพุทธรูปองค์อื่นๆ ที่พบบริเวณเมืองชัยบุรี มีขนาดสูง 13.50 ซม. หน้า 0.50 ซม. (ภาพที่ 247) พบในเจดีย์วัดเขา

6. แผ่นเงินคุณลายรูปพระพุทธรูปจำนวน 5 แผ่น มีขนาดสูงประมาณ 12-16 ซม. กว้างประมาณ 3-4 ซม. (ภาพที่ 248) พบภายในเจดีย์วัดเขา

โบราณวัตถุที่เก็บไว้ที่ศูนย์วัฒนธรรมโรงเรียนพรหมพิณี มีรายละเอียดดังนี้

โบราณวัตถุประเภทโลหะ ได้แก่

1. ลูกกระสุนปืน ขนาดเล็กจำนวน 3 ลูก เส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 4 ซม. (ภาพที่

249) พบบริเวณแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี

โบราณวัตถุประเภทภาชนะดินเผาพบบริเวณเมืองชัยบุรี ได้แก่

1. เครื่องถ้วยจีน

- กระปุกเคลือบสีขาว สูง 2.50 ซม. ปากกว้าง 1 ซม. (ภาพที่ 250)
- กระปุกเคลือบสีขาว สูง 6 ซม. ปากกว้าง 4 ซม. (ภาพที่ 251)
- ถ้วยเคลือบสีขาว สูง 4 ซม. ปากกว้าง 6 ซม. (ภาพที่ 252)
- ชิ้นส่วนจานเคลือบสีน้ำตาล (ภาพที่ 253)
- ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนประเภทเขียนลายสีครามได้เคลือบ (ภาพที่ 254) และเขียนสีบนเคลือบ (ภาพที่ 255)

2. ภาชนะดินเผาพื้นเมือง

- หม้อน้ำดินเผา ลักษณะคอแคบ ปากผาย บริเวณไหล่ตกแต่งด้วยการขีดเป็นเส้นขนานรูปวงแหวน ส่วนก้นเจาะรู สันนิษฐานว่าคงเป็นหม้อใส่กระดูก มีขนาดสูง 15 ซม. ปากกว้าง 8 ซม. (ภาพที่ 256) พบที่ถ้ำพระนอน

- หม้อดินเผา ลักษณะคล้ายหม้อทะนตแต่งผิวด้วยการกดประทับ (ภาพที่ 257)
- ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อแกร่ง ลักษณะเนื้อดินสีเทา บริเวณไหล่ตกแต่งด้วยการขีดเป็นเส้นขนานสี่เส้นและกดเป็นจุดประในแนวทแยง ถัดลงไปกดประทับเป็นลายใบโพธิ์ (ภาพที่ 258)

- กระปุกสองหูเคลือบสีเขียว เป็นเครื่องถ้วยสังคโลก สูง 7 ซม. ปากกว้าง 3.50 ซม. (ภาพที่ 259)

- ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยสังคโลกประเภทเคลือบสีเขียว (ภาพที่ 260)
- ไหล่หูไม้เคลือบ ลักษณะเนื้อแกร่ง มีหูขนาดเล็กปั้นติดในแนวนอน บริเวณไหล่ตกแต่งด้วยการขีดเป็นเส้นขนานรูปวงแหวนและกดประทับเป็นจุดประในแนวทแยง และที่บริเวณลำตัวก็มีลวดลายแบบเดียวกัน มีขนาดสูง 58 ซม. ปากกว้าง 21 ซม. (ภาพที่ 261)

โบราณวัตถุประเภทดินเผา ได้แก่

1. ตุ๊กตาดินเผาเคลือบ เป็นตุ๊กตาเคลือบสีขาวรูปบุคคลไม่มีหัว สูง 4 ซม. กว้าง 3.50 ซม. (ภาพที่ 262)

โบราณวัตถุประเภทหิน ได้แก่

1. ใบเสมาหินทรายสีแดง มีขนาดสูง 40 ซม. กว้าง 28 ซม. หยา 7 ซม. (ภาพที่ 263) พบที่วัดโนนยอ (ร้าง)

2. ชิ้นส่วนกล้องยาสูบทำจากหินสีเขียว ขนาดยาว 2 ซม. (ภาพที่ 264)

โบราณวัตถุที่อยู่ในความครอบครองของเอกชนมีรายละเอียด ดังนี้

1. พิมพ์พระทำจากหินทรายสีแดง ขนาดกว้างยาวด้านละ 15 ซม. สภาพไม่สมบูรณ์ แต่สันนิษฐานว่าน่าจะมีรูปทรงที่เหลี่ยมจตุรัสลักษณะเป็นพิมพ์ของพระพุทธรูปยืน ด้านหนึ่งมีพิมพ์รูปพระสององค์ขนาดสูง 8 ซม. และ 6.50 ซม. อีกด้านหนึ่งมีพิมพ์รูปพระหนึ่งองค์ มีขนาดสูง 9.50 ซม. มีรูขนาดเล็กอยู่ด้านหนึ่งอีกด้านมีลักษณะเป็นเดือยสำหรับประกบกับพิมพ์อีกอันหนึ่ง (ภาพที่ 265) พบโดยนางเพิ่ม ขาวพริก บ้านเลขที่ 18 หมู่ 13 ตำบลชัยบุรี พบบริเวณกลางทุ่งนาภายในเมืองชัยบุรีเมื่อประมาณ 10 ปีก่อน

2. นายไข่ ชูช่วย บ้านเลขที่ 39/1 หมู่ 1 ตำบลชัยบุรี อำเภอเมืองพัทลุง พบพระพุทธรูปสององค์ที่เพิงถ้ำบนเขาพลู เมื่อวันที่ 2 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2550 ดังนี้

- พระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัย มีขนาดสูง 6 ซม. หน้าตักกว้าง 3.50 ซม. (ภาพที่ 266)

- พระพุทธรูปเนื้อเงิน มีขนาดสูง 7 ซม. กว้าง 1.50 ซม. (ภาพที่ 267)

3. นายเฉลียว ชุมประเสริฐ บ้านเลขที่ 2 หมู่ 1 ตำบลชัยบุรี อำเภอเมืองพัทลุง พบเครื่องถ้วยจีนจำนวน 4 ใบ บริเวณเพิงถ้ำบนเขาชัยบุรี ดังนี้

- เครื่องถ้วยจีนประเภทเขียนลายสีครามได้เคลือบเป็นลายพันธุ์พฤกษา มีขนาดสูง 7 ซม. ปากกว้าง 13.50 ซม. (ภาพที่ 268)

- เครื่องถ้วยจีนประเภทเขียนลายสีครามได้เคลือบ มีตัวอักษรจีนที่ก้นด้านใน มีขนาดสูง 6 ซม. ปากกว้าง 12 ซม. (ภาพที่ 269)

- เครื่องถ้วยจีนประเภทเขียนสีบนเคลือบ มีขนาดสูง 6.50 ซม. ปากกว้าง 9.50 ซม. (ภาพที่ 270)

- เครื่องถ้วยจีนประเภทเขียนสีบนเคลือบ มีขนาดสูง 7 ซม. ปากกว้าง 16.50 ซม. (ภาพที่ 270)

4. สมบัติเอกชน

- พระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัย มีขนาดสูง 6 ซม. หน้าตักกว้าง 3 ซม. (ภาพที่ 271) พบบริเวณเพิงถ้ำบนเขาชัยบุรี

5. นายชัยวุฒิ พิชะกุล บ้านเลขที่ 33 หมู่ 5 ตำบลตำนาน อำเภอเมืองพัทลุง พบโบราณวัตถุดังนี้

- พระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัย มีขนาดสูง 5 ซม. หน้าตักกว้าง 3 ซม. (ภาพที่ 272) พบบริเวณเพิงถ้ำบนเขาชัยบุรี

- พระพุทธรูปเนื้อเงิน มีขนาดสูง 8.50 ซม. (ภาพที่ 273) พบบริเวณเพิงถ้ำบนเขา

ชัยบุรี

- เงินโมทำจากหินปูนจำนวน 4 เหรียญ มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 0.50 ซม. (ภาพที่ 274) พบในฐานพระพุทธรูปบริเวณเพิงถ้ำบนเขาวัดลิงค์

- ชิ้นส่วนหม้อดินเผา 2 ชิ้น แต่น่าจะเป็นชิ้นส่วนหม้อใบเดียวกันเป็นส่วนปากและก้น จากลักษณะเป็นหม้อก้นกลมปากผาย บริเวณไหล่มีการตกแต่งด้วยการกดประทับรูปคล้ายใบโพธิ์โดยรอบ ขนาดของปากมีเส้นผ่าศูนย์กลาง 9.50 ซม. (ภาพที่ 275) เนื้อดินค่อนข้างละเอียดสีน้ำตาลแดง พบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี

6. โบราณวัตถุที่เก็บไว้ในสถานที่อื่นๆ

- ปิ่นใหญ่จำนวน 2 กระบอก ไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่าพบบริเวณใดในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี ปัจจุบันเคลื่อนย้ายไปไว้ตรงฐานเสาธงของโรงเรียนพัทลุง อำเภอเมืองพัทลุง มีความยาวตั้งแต่ปากถึงท้ายกระบอก 256 ซม. มีเส้นผ่าศูนย์กลาง 22 ซม. (ภาพที่ 276)

- ปิ่นใหญ่นขนาดเล็ก 4 กระบอก ปัจจุบันเคลื่อนย้ายไปไว้ที่หน้าเรือนจำจังหวัดพัทลุง 2 กระบอก และที่หน้าค่ายอภัยบริรักษ์ 2 กระบอก⁴⁴

อายุสมัย จากหลักฐาน โบราณคดีที่พบสันนิษฐานว่ามีการอยู่อาศัยในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21-24

3.14 แหล่งโบราณคดีวัดเขาอ้อ

ที่ตั้ง หมู่ 3 ตำบลมะกอกเหนือ อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง ตั้งอยู่บริเวณละติจูดที่ 7 องศา 45 ลิปดา 07 ฟลิปดาเหนือ และลองจิจูดที่ 100 องศา 04 ลิปดา 01 ฟลิปดาตะวันออก พิกัดยูทีเอ็ม 47N 0617652-0857033⁴⁵ (แผนที่ 28)

ลักษณะสภาพแวดล้อม ตั้งอยู่บริเวณเชิงเขาอ้อด้านทิศใต้ (แผนผังที่ 17) เขาอ้อเป็นภูเขาหินปูนลูกโดดวางตัวในแนวเหนือ-ใต้ ล้อมรอบด้วยพื้นที่ราบลุ่มซึ่งเกิดจากการทับถมของตะกอนลำน้ำ (ภาพที่ 277) ทางด้านทิศเหนือมีภูเขาเล็กๆ อีกสองลูก คือ เขากลาง และเขาน้อย เขาอ้อมียอดเขาสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 104 เมตร มีคลองคอนสาหรือน้ำหรือคลองเขาอ้อไหลผ่านด้านทิศใต้ของแหล่ง และคลองคอนนุดไหลผ่านทางทิศเหนือระหว่างเขาอ้อและเขากลาง คลองทั้งสองสายไหลไปรวมกับคลองกระดินและคลองปากประทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ตามลำดับ ก่อนไหลออกสู่ทะเลสาบสงขลาที่บ้านชายคลอง

หลักฐานโบราณคดี

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, 129.

⁴⁵ กรมแผนที่ทหาร, “อ.ชะอวด,” ราว 5024 IV, พิมพ์ครั้งที่ 1-RTSD. แผนที่ประเทศไทย ลำดับชุด

โบราณวัตถุประเภทโลหะ ได้แก่

1. พระพุทธรูปสำริดสององค์มีลักษณะเหมือนกันคือ เป็นพระพุทธรูปประทับยืนปางประทานอภัยบนฐานเชิงแปดเหลี่ยมรองรับฐานสิงห์ สูง 155 ซม. องค์เล็กมีขนาดสูง 94 ซม. (ภาพที่ 278)

2. ส่วนองค์พระพุทธรูปสำริด (ภาพที่ 279) ขนาดสูง 40 ซม. กว้าง 13.50 ซม. ปัจจุบันอยู่ในห้องคลังพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สงขลา

3. ส่วนองค์พระพุทธรูปเนื้อดิบुकผสมตะกั่ว (ภาพที่ 280) ขนาดสูง 25 ซม. กว้าง 25 ซม. สภาพสึกกร่อนมาก ปัจจุบันอยู่ในห้องคลังพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สงขลา

4. ส่วนองค์พระพุทธรูปสำริด (ภาพที่ 281) ขนาดสูง 7 ซม. กว้าง 7 ซม. ปัจจุบันอยู่ในห้องคลังพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สงขลา

โบราณวัตถุประเภทหิน ได้แก่ ใบเสมาหินทรายสีแดง เดิมมีจำนวน 8 ใบ แต่ภายหลังได้เคลื่อนย้ายไปอยู่ที่อื่น ใบหนึ่งนำไปไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สงขลา ลักษณะเป็นใบเสมาแบบเรียบมีเส้นนูนตรงกลาง มีขนาดสูง 56 ซม. ฐานกว้าง 30 ซม. หน้า 10 ซม. (ภาพที่ 282)

โบราณวัตถุประเภทภาชนะดินเผา ได้แก่ ไหสี่หูเคลือบสีน้ำตาลสูง 58 ซม. ปากกว้าง 20 ซม. (ภาพที่ 283)

อายุสมัย จากหลักฐานโบราณคดีที่พบสันนิษฐานว่ามีการอยู่อาศัยในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21-24

3.15 แหล่งโบราณคดีถ้ำพระเขากลาง

ที่ตั้ง หมู่ 13 ตำบลปันแต อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง ตั้งอยู่บริเวณละติจูดที่ 7 องศา 45 ลิปดา 30 ฟลิปดาเหนือ และลองจิจูดที่ 100 องศา 04 ลิปดา 17 ฟลิปดาตะวันออก พิกัดยูทีเอ็ม 47N 0618152-0857733⁴⁶ (แผนที่ 29)

ลักษณะสภาพแวดล้อม เป็นเพิงหินอยู่บริเวณเชิงเขาด้านทิศตะวันออกของเขากลาง ซึ่งเป็นภูเขาหินปูนขนาดเล็กกว้างตัวในแนวเหนือ-ใต้ยาวประมาณ 35 เมตร (ภาพที่ 284) ยอดเขาสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 90 เมตร บริเวณใกล้เคียงมีแหล่งโบราณคดีวัดเขาอ้อซึ่งตั้งอยู่ทางด้านทิศใต้ของแหล่ง บริเวณโดยรอบเป็นพื้นที่ราบลุ่มทำนา ด้านทิศใต้มีคลองปากคลองเก่าไหลผ่านไปรวมกับคลองปากประด้านทิศตะวันออก แล้วไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลา

ประวัติการศึกษา พ.ศ. 2529 ดำเนินการสำรวจโดยโครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคใต้) กองโบราณคดี กรมศิลปากร

⁴⁶ กรมแผนที่ทหาร, “อ.ชะอวด,” ราว 5024 IV, พิมพ์ครั้งที่ 1-RTSD, แผนที่ประเทศไทย ลำดับชุด L 7018, 2547. มาตราส่วน 1:50,000 .

หลักฐานโบราณคดี

บริเวณเพิงหินปรากฏภาพเขียนสีเขียนด้วยสีแดงและสีดำ มีรายละเอียดดังนี้

1. ด้านทิศใต้ของเพิงหินเขียนรูปพระหรือบุคคลยืนเรียงเป็นแถวสภาพลบเลือน
ตอนล่างของภาพเขียนเป็นรูปคล้ายเรือ (ภาพที่ 285)
2. บริเวณตอนกลางเขียนเป็นรูปเจดีย์ (ภาพที่ 286)
3. ด้านทิศเหนือมีภาพเขียนเรียงรายไปตามแนวยาวของเพิงหินที่สามารถระบุได้มี
ดังนี้ คือ รูปช้างหันหน้าไปทางทิศใต้มีรูปคนอยู่ด้านหน้าของช้าง รูปบุคคลแสดงกิริยาต่างๆ รูป
อาคาร รูปธรรมจักร และรูปดอกไม้ (ภาพที่ 287)

อายุสมัย จากหลักฐาน โบราณคดีที่พบสันนิษฐานว่ามีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 23

ตารางที่ 1 แสดงอายุสมัยของแหล่งโบราณคดีในจังหวัดพัทลุงก่อนพุทธศตวรรษที่ 24

ชื่อแหล่งโบราณคดี	สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ยุคหินใหม่	สมัยประวัติศาสตร์ ตอนต้น	สมัยประวัติศาสตร์ร่วม สมัยสุโขทัย-อยุธยา
1. ถ้ำล่องลม ต.เขาชัยสน อ.เขาชัยสน	✓		
2. ถ้ำควาย ต.เขาชัยสน อ.เขาชัยสน	✓		
3. ถ้ำค้างคาว ต.นาโหนด อ.เมืองพัทลุง	✓		
4. ถ้ำลำเลียง ต.บ้านนา กิ่งอ.ศรีนครินทร์	✓		
5. ถ้ำคูหาสวรรค์ ต.คูหาสวรรค์ อ.เมืองพัทลุง		✓	✓
6. ถ้ำพิมพ์ ต.คูหาสวรรค์ อ.เมืองพัทลุง		✓	
1. บ้านบางแก้ว ต.จองถนน อ.เขาชัยสน		✓	✓
8. เมืองควนแร่ ต.ควนมะพร้าว อ.เมืองพัทลุง		✓	✓
9. เมืองพระรถ ต.ควนมะพร้าว อ.เมืองพัทลุง		✓	✓
10. บ้านพระเกิด ต.ฝาละมี อ.ปากพะยูน			✓
11. บ้านสทั้งชายทะเล ต.หวนโพธิ์ อ.เขาชัยสน			✓
12. บ้านสวนคาราม ต.นาปะขอ อ.บางแก้ว			✓
13. วัดป่าขอม ต.ลำปำ อ.เมืองพัทลุง			✓
14. บ้านควนมะพร้าว ต.พญาขัน อ.เมืองพัทลุง			✓
15. บ้านควนสาร ต.พญาขัน อ.เมืองพัทลุง			✓
16. บ้านควนถบ ต.พญาขัน อ.เมืองพัทลุง			✓
17. บ้านควนปรัง ต.ท่ามิหรำ อ.เมืองพัทลุง			✓
18. เมืองชัยบุรี อ.ควนขนุน และอ.เมืองพัทลุง			✓
19. วัดเขาอ้อ ต.มะกอกเหนือ อ.ควนขนุน			✓
20. ถ้ำพระเขากกลาง ต.ปันแต อ.ควนขนุน			✓

ตารางที่ 2 แสดงหลักฐานโบราณคดีที่พบในแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินใหม่

ชื่อแหล่ง โบราณคดี	โบราณวัตถุที่พบ
1. ถ้ำล่องลม	ขวานหินขัดแบบไม่มีบ่า เศษภาชนะดินเผาเนื้อหยาบลายเชือกทาบ ชิ้นส่วนหม้อสามขา
2. ถ้ำควาย	ชิ้นส่วนหม้อสามขา
3. ถ้ำค้างคาว	ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อหยาบลายเชือกทาบและแบบเรียบ
4. ถ้ำลำเลียง	ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อหยาบลายเชือกทาบและแบบเรียบ

ตารางที่ 3 แสดงหลักฐานโบราณคดีที่พบในแหล่งโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ตอนต้น
(พุทธศตวรรษที่ 13-18)

ชื่อแหล่ง โบราณคดี	โบราณวัตถุที่พบ
1. ถ้ำคูหาสวรรค์	พระพิมพ์ดินดิบ สลุปจำลองดินเผา
2. ถ้ำพิมพ์	พระพิมพ์ดินดิบ
3. บ้านบางแก้ว	ประติมากรรมพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสำริด เครื่องถ้วยจีนสมัยปลายราชวงศ์ถัง-ต้น ห้าวราชวงศ์ และสมัยราชวงศ์ซ่งใต้-ต้นหยวน เครื่องถ้วยเขมร
4. เมืองควนแร่	ประติมากรรมพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสำริด
5. เมืองพระรถ	ชิ้นส่วนสลุปจำลองดินเผา พวยกาดินเผา

ตารางที่ 4 แสดงหลักฐานโบราณคดีที่พบในแหล่งโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ร่วมสมัยสุโขทัย-อยุธยา (พุทธศตวรรษที่ 19-ต้นพุทธศตวรรษที่ 24)

ชื่อแหล่งโบราณคดี	โบราณวัตถุที่พบ
1. บ้านพระเกิด	เครื่องถ้วยจีนราชวงศ์หยวนและหมิง
2. บ้านบางแก้ว	เครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หยวนและหมิง เครื่องถ้วยเวียดนาม เครื่องถ้วยสังคโลก เครื่องถ้วยเตาแม่น้ำน้อย ภาชนะดินเผาเนื้อดิน เหยือกทองอาหรับ พระพุทธรูปหินทราย พระพุทธรูปสำริด ใบเสมาหินทราย เจดีย์ทรงระฆัง
3. บ้านสทิงชายทะเล	พระพุทธรูปหินทราย
4. บ้านสวนตาราม	ภาชนะดินเผาเนื้อดิน เครื่องถ้วยสังคโลก เครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิง พระพุทธรูปปูนปั้น
5. วัดป่าขอม	ภาชนะดินเผาเนื้อดิน เครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิงและชิง พระพุทธรูปหินทราย ใบเสมาหินทราย ฐานเจดีย์
6. เมืองพระรถ	ภาชนะดินเผาเนื้อดิน เครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิง หอกเหล็กและสำริด
7. เมืองควนแร่	เครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิง กระเบื้องเชิงชาย พระพุทธรูปปูนปั้นและสำริด ฐานเจดีย์
8. บ้านควนมะพร้าว	ภาชนะดินเผาเนื้อดิน เครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิง เครื่องถ้วยสังคโลก พระพุทธรูปหินทรายและพระพุทธรูปปูนปั้น ใบเสมาหินทราย
9. บ้านควนสาร	ภาชนะดินเผาเนื้อดิน เครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิง พระพุทธรูปหินทรายและพระพุทธรูปปูนปั้น
10. บ้านควนถบ	ภาชนะดินเผาเนื้อดินและเนื้อแกร่ง เครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ชิง
11. บ้านควนปรัง	ภาชนะดินเผาเนื้อดิน เครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ชิง เหยือกเงินอาหรับ พระพุทธรูปเนื้อสำริด แผ่นเงินและทองคุณลายพระพุทธรูป
12. ถ้ำคูหาสวรรค์	พระพุทธรูปปูนปั้น
13. เมืองชัยบุรี	ภาชนะดินเผาเนื้อดิน เครื่องถ้วยสังคโลก เครื่องถ้วยเตาแม่น้ำน้อย เครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิงและชิง ก่อฉาบยาสูบ กระเบื้องเชิงชาย ใบเสมาหินทราย พระพุทธรูปสำริดและเงิน แผ่นเงินคุณลายพระพุทธรูป ประติมากรรมปูนปั้น ปูนใหญ่ กระสุนปืน
14. วัดเขาอ้อ	เครื่องถ้วยเตาแม่น้ำน้อย ใบเสมาหินทราย พระพุทธรูปสำริด
15. ถ้ำพระเขากวาง	ภาพเขียนสี

การศึกษาวิเคราะห์และเปรียบเทียบหลักฐานโบราณคดีที่พบบริเวณชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุง

การศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบหลักฐานโบราณคดีในบทนี้เป็นการศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบและกำหนดอายุหลักฐานโบราณคดี โดยนำหลักฐานมาจัดจำแนกตามยุคสมัยวัฒนธรรม ในแต่ละสมัยวัฒนธรรมยังแบ่งหลักฐานโบราณคดีออกตามประเภทของชนิดวัตถุ คือ โบราณวัตถุประเภทหิน โบราณวัตถุประเภทโลหะ โบราณวัตถุประเภทดินเผา โบราณวัตถุประเภทภาชนะดินเผา โบราณวัตถุประเภทปูนปั้น ประติมากรรมและสถาปัตยกรรม

หลักฐานโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินใหม่

โบราณวัตถุประเภทหิน

1. ขวานหินขัด คือ เครื่องมือที่มีร่องรอยการลับและขัดฝนตรงส่วนปลายและด้านข้างของเครื่องมือ มีรูปร่างคล้ายขวานในปัจจุบัน มีพัฒนาการทางเทคโนโลยีที่ซับซ้อนกว่าเครื่องมือหินกะเทาะและน่าจะให้อิทธิพลแก่การทำขวานโลหะในเวลาต่อมา⁴⁷ ขวานหินขัดที่พบในจังหวัดพัทลุง มี 2 รูปแบบ ดังนี้

แบบแรก คือ ขวานหินขัดแบบไม่มีบ่า พบในแหล่งโบราณคดีถ้ำล่องลม อำเภอ เขาชัยสน ลักษณะเป็นขวานหินขัดเรียบทำจากหินเชิร์ต (Chert) และหินจัสเปอร์ (Jasper) (ภาพที่ 2) และลักษณะเป็นขวานหินเห็นรอยกะเทาะชัดเจนด้านหนึ่งทำจากหินโคลน (Mudstone) (ภาพที่ 3) บริเวณคลองเขาชัยสน อำเภอเขาชัยสน ลักษณะเป็นขวานหินขัดเรียบทำจากหินโคลน (ภาพที่ 12) บ้านโคกยา อำเภอเขาชัยสน ลักษณะเป็นขวานหินขัดเรียบทำจากหินเชิร์ต (ภาพที่ 13) ในทะเลสาบสงขลา ลักษณะเป็นขวานหินขัดเรียบทำจากหินเชิร์ต (ภาพที่ 14) บ้านแม่ขริ อำเภอตะโหมด และที่เกาะกลางในทะเลสาบสงขลา ลักษณะเป็นขวานหินขัดเรียบ (ภาพที่ 15) นอกจากนี้ยังมีรายงานว่าพบในอำเภอปากพะยูนและในเขตอำเภอเมืองพัทลุง ลักษณะของขวานหินขัดที่พบเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าและสี่เหลี่ยมคางหมู ส่วนปลายมีคมใหญ่กว่าอีกด้านหนึ่ง มีขนาดต่างๆ กัน มีความยาวตั้งแต่ 4.50 ซม. ถึง 17 ซม. จัดเป็นขวานหินขัดขนาดกลางและขนาดใหญ่ มีลักษณะใกล้เคียงกับขวานหินขัดที่พบในจังหวัดสุราษฎร์ธานี จังหวัดนครศรีธรรมราชและจังหวัดตรัง ขวานหินขัดจัดเป็นเครื่องมือในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินใหม่และอาจมีการใช้งานต่อเนื่องมาถึงสมัยประวัติศาสตร์ตอนต้น เนื่องจากพบขวานหินขัดจากการขุดค้นทางโบราณคดีร่วมกับโบราณวัตถุในสมัยต้นประวัติศาสตร์ ตัวอย่างเช่น แหล่งโบราณคดีบ้านเกียกกาย ตำบลท่าเรือ อำเภอเมือง

⁴⁷ รัศมี ชูทรงเดช, “เครื่องมือหิน,” ใน ของเก่าเล่าอดีต (นครปฐม : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์, 2546), 13.

นครศรีธรรมราช จังหวัดนครศรีธรรมราช⁴⁸ เมืองนครปฐมโบราณ ตำบลพระปะทอน อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม ในชั้นดินที่ 4 สมัยทวารวดี⁴⁹ เป็นต้น

แบบที่สอง คือ ขวานหินขัดแบบจงอยปากนก (Beaked adze) พบบริเวณตำบลพนมวัง อำเภอกวนขนุน (ภาพที่ 16) มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ส่วนปลายมีสันตรงกลาง ทำจากหินทรายแป้ง (Siltstone) ในภาคใต้พบขวานหินขัดรูปแบบนี้ในแหล่งโบราณคดีหลายแห่ง เช่น บริเวณคลองไชยา ตำบลปากหมาก อำเภอไชยา⁵⁰ (ภาพที่ 288) อำเภอนาสาร⁵¹ จังหวัดสุราษฎร์ธานี (ภาพที่ 289) บริเวณคลองเขาแก้ว อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช⁵² แหล่งโบราณคดีแหลมป้อม ตำบลบางม่วง อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา แหล่งโบราณคดีถ้ำหินปูน อำเภอเบตง จังหวัดยะลา⁵³ เป็นต้น จากการศึกษาของโรเจอร์ ดัฟฟ์ พบว่าขวานหินขัดแบบจงอยปากนกพบแพร่หลายในประเทศอินโดนีเซียและมาเลเซีย แล้วแพร่กระจายเข้ามาในภาคใต้ของประเทศไทยพบไม่เกินเส้นรุ้งที่ 10 องศา⁵⁴ หรือบริเวณจังหวัดสุราษฎร์ธานี ถือเป็นลักษณะเฉพาะของขวานหินขัดในคาบสมุทรมลายู ดัฟฟ์ยังเสนอว่าการพบขวานหินขัดแบบจงอยปากนกในภาคใต้แสดงถึงการอพยพของกลุ่มชนจากมาเลเซียขึ้นมา⁵⁵

โบราณวัตถุประเภทภาชนะดินเผา

1. ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อดิน แหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์บริเวณจังหวัดพัทลุงพบชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อดินในแหล่งโบราณคดีถ้ำล่องลม อำเภอเขาชัยสน แหล่งโบราณคดีถ้ำค้างคาว อำเภอเมืองพัทลุง (ภาพที่ 9) และแหล่งโบราณคดีถ้ำลำเลียง กิ่งอำเภอสรีนครินทร์ (ภาพที่ 11) เภาในอุณภูมิต่ำ การตกแต่งผิวมีทั้งแบบเรียบและแบบกดประทับลาย

⁴⁸ กรมศิลปากร, ประวัติศาสตร์ โบราณคดีนครศรีธรรมราช (กรุงเทพฯ : สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 11 นครศรีธรรมราช, ม.ป.ป.), 19.

⁴⁹ ผาสุข อินทราวุธ, รายงานการขุดค้นที่ตำบลพระปะทอน อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม (กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ม.ป.ป.), 18-19.

⁵⁰ นงคราญ ศรีชาย และววิทย์ หัสภาค, โบราณคดีศรีวิชัย มุมมองใหม่การวิเคราะห์แหล่งโบราณคดีรอบอ่าวบ้านดอน (นครศรีธรรมราช : สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 11 นครศรีธรรมราช, 2543), 7.

⁵¹ Ivor H.N. Evans, "Stone Objects from Surat, Peninsular Siam," Journal of Siam Society 24,2 (1931) : 203.

⁵² กรมศิลปากร, ประวัติศาสตร์ โบราณคดีนครศรีธรรมราช, 17.

⁵³ อมรา ศรีสุชาติ, "ขวานหินขัด," สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ 2 (2542) : 685.

⁵⁴ Roger Duff, Stone Adzes of Southeast Asia (New Zealand : The Caxton Press, 1970), 60.

⁵⁵ Ibid., 63.

เชือกทาบ ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเท่าที่พบส่วนใหญ่มีขนาดเล็กทำให้ไม่สามารถสันนิษฐานรูปทรงได้

2. ชิ้นส่วนภาชนะทรงหม้อสามขา พบในแหล่งโบราณคดีถ้ำควาย อำเภอเขาชัยสน (ภาพที่ 5) เป็นชิ้นส่วนขาหม้อลักษณะเนื้อดินหยาบมีทรายผสมอยู่มาก ตกแต่งผิวด้วยการกดประทับลายเชือกทาบ โดยทั่วไปหม้อสามขามีลักษณะเป็นหม้อปากผายออก ลำตัวมีสัน ก้นกลม มักตกแต่งบริเวณลำตัว ก้นและขาด้วยลายเชือกทาบ และมีขารูปทรงกรวยสามขา บริเวณขาพบว่าการเจาะรูไว้ หม้อสามขาเป็นภาชนะดินเผาที่พบในแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินใหม่ซึ่งพบแพร่กระจายในพื้นที่ด้านตะวันตกของประเทศไทยเรื่อยลงมาในภาคใต้จนเข้าไปในเขตประเทศมาเลเซีย โดยพบจากการขุดค้นในแหล่งโบราณคดีบ้านเก่า จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งจัดเป็นแหล่งโบราณคดีสมัยหินใหม่ตอนปลาย มีอายุราว 4,300-3,500 ปีมาแล้ว⁵⁶ จากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีถ้ำปากอม อำเภอบ้านตาขุน จังหวัดสุราษฎร์ธานี⁵⁷ นักโบราณคดีที่ทำการขุดค้นกำหนดอายุด้วยวิธีเรดิโอคาร์บอนได้ในช่วง 6,500-4,200 ปีมาแล้ว⁵⁸ จึงเป็นหม้อสามขาที่อายุเก่าที่สุด นอกจากนี้ยังพบจากการสำรวจแหล่งโบราณคดีถ้ำหมูดิน อำเภอห้วยยอด จังหวัดตรัง⁵⁹ แหล่งโบราณคดีถ้ำช้าง อำเภอทุ่งสง จังหวัดนครศรีธรรมราช และแหล่งโบราณคดีถ้ำหินตก อำเภอร่อนพิบูลย์ จังหวัดนครศรีธรรมราช⁶⁰ ในประเทศมาเลเซียพบที่แหล่งโบราณคดีถ้ำเบอฮารา (Gua Berhara) ในรัฐเกดะห์ แหล่งโบราณคดีถ้ำบิงตง (Gua Bintong) ในรัฐเปอรินัส⁶¹ และแหล่งโบราณคดีเซเนเดรัม ฮิลีร์ (Jenderam Hilir) ในรัฐสลังงอร์⁶² ซึ่งกำหนดอายุประมาณ 3,500-3,000 ปีมาแล้ว⁶³ การแพร่กระจาย

⁵⁶ ชาร์ลส ไฮแอม และรัชนี ทศรัตน์, สยามดึกดำบรรพ์ ยุคก่อนประวัติศาสตร์ถึงสมัยสุโขทัย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ริเวอร์บุ๊คส์, 2542), 76.

⁵⁷ กรมศิลปากร, รายงานผลการดำเนินงานทางโบราณคดีเพื่อแก้ไขผลกระทบสิ่งแวดล้อมในการก่อสร้างโรงไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนเชี่ยวหลาน ปีพ.ศ. 2525-2528 (กรุงเทพฯ : โครงการโบราณคดีเขื่อนเชี่ยวหลาน กรมศิลปากร, 2529), 45-46.

⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, 57.

⁵⁹ กรมศิลปากร, ก่อนประวัติศาสตร์ภาคใต้ ชุมพร ระนอง ตรัง สตูล (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2534), 54.

⁶⁰ กรมศิลปากร, ประวัติศาสตร์ โบราณคดีนครศรีธรรมราช, 14-15.

⁶¹ Peter Bellwood, Prehistory of the Indo-Malaysian Archipelago (Hawaii : University of Hawaii Press, 1997), 261.

⁶² Leong Sau Heng, "A Tripod Pottery Complex in Peninsular Malaysia," in Southeast Asian Archaeology 1986 (Oxford : BAR, 1990), 69.

⁶³ Ibid., 72.

ของหม้อสามขาในบริเวณดังกล่าวอาจแสดงให้เห็นถึงการติดต่อสัมพันธ์ของคนก่อนประวัติศาสตร์ที่อาศัยอยู่บริเวณด้านตะวันตกของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และคาบสมุทรมาเลย์

หลักฐานโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ตอนต้น (พุทธศตวรรษที่ 13-18)

โบราณวัตถุประเภทภาชนะดินเผา ภาชนะดินเผาที่มีอายุในสมัยประวัติศาสตร์ตอนต้น แบ่งเป็นภาชนะดินเผาพื้นเมืองและภาชนะดินเผาต่างประเทศ มีรายละเอียดดังนี้

1. ภาชนะดินเผาพื้นเมือง

1.1 ภาชนะดินเผาเนื้อดิน (Earthenware)

1.1.1 ภาชนะทรงหม้อน้ำแบบมีพวยหรือกุ่มที่ พบจากบ้านเกาะเสือ ตำบลเกาะหมาก อำเภอปากพะยูน (ภาพที่ 62) มีลักษณะลำตัวกลมแป้น คอสั้น ปากกว้าง ขอบปากผายออก มีพวยกาเรียวแหลมติดบริเวณลำตัว มีเชิงเตี้ยขนาดเล็ก เนื้อดินละเอียดมีสีน้ำตาลแดง ขึ้นรูปด้วยแป้นหมุนเร็ว สามารถเทียบได้กับภาชนะดินเผาที่ผลิตจากกลุ่มเตาริมคลองปะโอ อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา⁶⁴ (ภาพที่ 290) หม้อกุ่มที่ที่ผลิตจากกลุ่มเตาริมคลองปะโอยังพบจากแหล่งโบราณคดีวัดเวียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี⁶⁵ แหล่งโบราณคดีเมืองพระเวียง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช⁶⁶ (ภาพที่ 291) แหล่งโบราณคดีเมืองยะรัง อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี เมืองบุญจิง (Bujung) ประเทศมาเลเซีย เมืองโกตาจิงกา (Kota Cina) และเมืองโมรา จัมบี (Maura Jambi) บนเกาะสุมาตรา ประเทศอินโดนีเซีย เมืองบูตูอัน (Butuan) ประเทศฟิลิปปินส์ และบริเวณภาค

⁶⁴ กลุ่มเตาเฝาริมคลองปะโอ อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา เป็นเตาเผาที่ผลิตภาชนะดินเผาเนื้อดินธรรมดาตั้งแต่ภาชนะดินเผาเนื้อหยาบถึงเนื้อละเอียด และภาชนะดินเผาเนื้อดินสีขาวละเอียด ผลิตภัณฑ์ที่พบเป็นภาชนะรูปทรงหลากหลาย ได้แก่ จานแบน ชาม หม้อ กระปุก และภาชนะแบบพิเศษ คือ หม้อน้ำแบบมีพวยหรือกุ่มที่ และหม้อน้ำแบบไม่มีพวยหรือ คนโท มีลักษณะเป็นหม้อน้ำทรงกลมแป้น คอสูงมีทั้งแบบปากแคบแบบปากขวด และปากกว้างผายออกแบบปากแจกันมีทั้งแบบหม้อก้นกลม และแบบมีเชิงสูงและเชิงเตี้ย ดูใน ผาสุข อินทรารุข, “ภาชนะดินเผาพื้นเมืองจากการสำรวจและขุดค้นเมืองโบราณในคาบสมุทรสทิงพระ,” ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีคาบสมุทรสทิงพระ (กรุงเทพฯ : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2528), 74. และใน Amara Srisuchat, “Earthenware from Archaeological Sites in Southern Thailand: the First Century BC. To the Twelfth Century AD.,” in Earthenware in Southeast Asia (Singapore : Singapore University Press, 2003), 258-259.

⁶⁵ Amara Srisuchat, “Earthenware from Archaeological Sites in Southern Thailand: the First Century BC. To the Twelfth Century AD.,” in Earthenware in Southeast Asia, 258.

⁶⁶ กรมศิลปากร, นำชมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ นครศรีธรรมราช, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, 2543), 143.

ตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศศรีลังกา⁶⁷ หม้อกุนฑีจากเตาริมคลองปะโอนี้กำหนดอายุด้วยวิธีเทอร์ลูโมเนสเซนส์ได้ค่าอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 16-17⁶⁸ ซึ่งเป็นอายุสมัยที่สอดคล้องกับการพบชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ซ่ง⁶⁹ (พุทธศตวรรษที่ 17)

1.1.2 ภาชนะทรงหม้อน้ำแบบไม่มีพวยหรือคนโท พบจากบริเวณอ่าวจงเก ตำบลจองถนน อำเภอเขาชัยสน (ภาพที่ 63) ลักษณะลำตัวกลมแป้นตกแต่งด้วยการขีดเป็นเส้นในแนวตั้งโดยรอบบริเวณไหล่และลำตัว คอแคบ ปากกว้างผายออก มีเชิงสูง เนื้อดินละเอียดสีน้ำตาล มีรูปทรงคล้ายคลึงกับคนโทที่พบในแหล่งโบราณคดีเมืองพระเวียง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช⁷⁰ (ภาพที่ 292) สันนิษฐานว่าผลิตจากแหล่งเตาริมคลองปะโอเนื่องจากเป็นแหล่งผลิตคนโทที่สำคัญในกลุ่มทะเลสาบสงขลา มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 16-17

1.1.3 พวยกาดินเผาพบบริเวณนอกคันดินด้านทิศใต้ของแหล่งโบราณคดีเมืองพระรถและที่บ้านดอนเกล้า (ภาพที่ 58 และ 60) ลักษณะเป็นพวยกาเรียวยาวส่วนปลายกลมและแบบพวยกาสั้น เนื้อดินละเอียดสีขาวอมน้ำตาลและสีน้ำตาล สันนิษฐานว่าผลิตจากแหล่งเตาริมคลองปะโอ มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 16-17

1.2 ภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งเคลือบ

1.2.1 กระปุกเคลือบสีน้ำตาลพบบริเวณโคกพระคุลา (ภาพที่ 47) ลักษณะเป็นกระปุกทรงกลม ขอบปากผาย คอสั้นมากและแคบ เนื้อดินแกร่งสีเทา บริเวณลำตัวขีดเส้นแนวตั้งโดยรอบ น้ำเคลือบสีน้ำตาลแต่หลุดร่อนกันไม่เคลือบ เป็นเครื่องถ้วยเขมรสันนิษฐานว่าผลิตจาก

⁶⁷ ผาสุข อินทราวุธ, “ภาชนะดินเผาพื้นเมืองจากการสำรวจและขุดค้นเมืองโบราณในคาบสมุทรสทิงพระ,” ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีคาบสมุทรสทิงพระ, 80.

⁶⁸ Janice Stargardt, “Kendi Production at Kok Moh Songkhla Province and Srivijayan Trade in the 11th Century,” in SAPAFA Workshops on Srivijaya, Bangkok, 1983 อ้างถึงใน ผาสุข อินทราวุธ, “ภาชนะดินเผาพื้นเมืองจากการสำรวจและขุดค้นเมืองโบราณในคาบสมุทรสทิงพระ,” ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีคาบสมุทรสทิงพระ, 80.

⁶⁹ Amara Srisuchat, “Earthenware from Archaeological Sites in Southern Thailand: the First Century BC. To the Twelfth Century AD.,” in Earthenware in Southeast Asia, 255.

⁷⁰ กรมศิลปากร, ประวัติศาสตร์ โบราณคดีนครศรีธรรมราช, 37.

แหล่งเตาในจังหวัดบุรีรัมย์⁷¹ โดยดูจากลักษณะของเนื้อดิน น้ำเคลือบ รูปทรงและการตกแต่งผิว เหมือนกับเครื่องถ้วยเคลือบสีน้ำตาลที่ผลิตจากแหล่งเตาบุรีรัมย์ มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 16-18⁷²

1.2.2 กระปุกเคลือบสีน้ำตาลพบบริเวณ โศกพระคูลา (ภาพที่ 48) ลักษณะเป็น กระปุกทรงกลม ขอบปากผาย คอสั้นมากและแคบ เนื้อดินแกร่งสีเทา บริเวณรอยต่อระหว่างคอกับ ใหล่ขูดขีดเป็นเส้นวงกลมคู่ขนาน น้ำเคลือบสีน้ำตาลเข้มก้นไม่เคลือบ เป็นเครื่องถ้วยเขมร สันนิษฐานว่าผลิตจากแหล่งเตาในจังหวัดบุรีรัมย์มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 16-18

1.2.3 กระปุกเคลือบสีน้ำตาลพบบริเวณ โศกพระคูลา (ภาพที่ 49) ลักษณะเป็น กระปุกทรงกลม ขอบปากผาย คอสั้นมากและแคบ เนื้อดินแกร่งสีเทา บริเวณใหล่ขูดขีดเป็นเส้น วงกลมคู่ขนาน น้ำเคลือบสีน้ำตาลเข้มก้นไม่เคลือบ เป็นเครื่องถ้วยเขมร สันนิษฐานว่าผลิตจากแหล่ง เตาในจังหวัดบุรีรัมย์ มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 16-18

1.2.4 กระปุกเคลือบสีน้ำตาลพบบริเวณ โศกพระคูลา (ภาพที่ 50) ลักษณะเป็น กระปุกทรงกลมแบน ขอบปากผาย คอสั้นมากและแคบ เนื้อดินแกร่งสีเทา น้ำเคลือบสีน้ำตาลเข้ม ก้นไม่เคลือบ บริเวณใหล่ขูดขีดเป็นลายซี่หวี ซึ่งเป็นลักษณะเด่นของเครื่องถ้วยเขมรจากแหล่งเตา ในจังหวัดบุรีรัมย์⁷³ มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 16-18 ในภาคใต้พบกระปุกเคลือบสีน้ำตาลรูปทรง คล้ายคลึงกันที่อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช⁷⁴ (ภาพที่ 293)

1.2.5 ชิ้นส่วนปากไหเคลือบสีน้ำตาลพบบริเวณ โศกพระคูลา (ภาพที่ 51) ลักษณะขอบปากผายออก เนื้อดินแกร่งสีเทาและน้ำเคลือบสีน้ำตาลเข้ม สันนิษฐานว่าผลิตจากแหล่ง เตาในจังหวัดบุรีรัมย์ มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 16-18

2. เครื่องถ้วยต่างประเทศ

2.1 เครื่องถ้วยจีน เครื่องถ้วยจีนที่พบในแหล่งโบราณคดีบริเวณจังหวัดพัทลุงและใน ทะเลสาบสงขลาซึ่งกำหนดอายุได้ในช่วงเวลานี้เป็นเครื่องถ้วยจีนปลายสมัยราชวงศ์ถัง-สมัยต้นห้า ราชวงศ์ และสมัยราชวงศ์ซ่งใต้-ต้นราชวงศ์หยวน ดังนี้

⁷¹ เครื่องถ้วยเขมรที่ผลิตจากแหล่งเตาในจังหวัดบุรีรัมย์มีรายละเอียดแตกต่างกันในแต่ละเตาบางเตา นิยมผลิตภาชนะรูปแบบใดแบบหนึ่งมากกว่า ลักษณะเด่น คือ เป็นภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งแบบเคลือบและไม่ เคลือบ เนื้อดินแกร่งสีเทา ภาชนะดินเผาเคลือบมีเคลือบสีเขียวใส สีขาว สีน้ำตาลและเคลือบสองสี รูปแบบภาชนะ ที่พบ ได้แก่ ไหทรงสูง ไหเท้าช้าง กระปุกแบบธรรมดาและแบบรูปสัตว์ โถ และดรัมทรงฟักทอง การตกแต่งนิยม ตกแต่งด้วยการขูดขีดลายซี่หวี ลายคลื่น ลายกากบาท ลายซิกแซกบริเวณใหล่และลำตัว ดูใน กรมศิลปากร, เครื่อง ถ้วยสมัยลพบุรีจากแหล่งเตาบุรีรัมย์ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2532), 19-44.

⁷² เรื่องเดียวกัน, 90.

⁷³ ดูรูปใน กรมศิลปากร, เครื่องถ้วยสมัยลพบุรีจากแหล่งเตาบุรีรัมย์.

⁷⁴ กรมศิลปากร, นำชมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ นครศรีธรรมราช, 145.

2.1.1 เครื่องถ้วยจีนสมัยปลายราชวงศ์ถัง-สมัยต้นห้าราชวงศ์ เป็นเครื่องถ้วยจีนที่ผลิตขึ้นในช่วงระหว่างปลายพุทธศตวรรษที่ 14 ถึงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 15

- ภาชนะทรงไหสี่หูมีพวยพบในทะเลสาบสงขลาใกล้แหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว (ภาพที่ 52) ลักษณะเป็นไหปากม้วนเล็กน้อยไม่มีคอ ลำตัวกลม มีหูปั้นติดในแนวนอนและมีพวยเล็กยื่นออกมาเล็กน้อย น้ำเคลือบสีเขียวอมน้ำตาลแต่น้ำเคลือบหลุดร่อนและเคลือบไม่ถึงฐาน ลักษณะคล้ายคลึงกับไหสี่หูมีพวยพบที่จังหวัดสงขลา⁷⁵ ไหลักษณะนี้บางครั้งเรียกว่า ไหดูซุน (Dusun Jar)⁷⁶ บางใบอาจไม่มีพวยก็ได้ สันนิษฐานว่าผลิตจากเตาในมณฑลกว่างตง ในภาคใต้พบไหแบบนี้บริเวณแหล่งโบราณคดีที่เป็นเมืองท่า ได้แก่ แหล่งโบราณคดีแหลมโพธิ์ อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี แหล่งโบราณคดีบ้านท่าเรือ อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช แหล่งโบราณคดีทุ่งตึก เกาะคอเขา อำเภอกูระบุรี จังหวัดพังงา⁷⁷

2.1.2 เครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ซ่งใต้-ต้นราชวงศ์หยวน เป็นเครื่องถ้วยที่ผลิตขึ้นระหว่างพุทธศตวรรษที่ 17-ต้นพุทธศตวรรษที่ 19 มีรูปแบบดังนี้

- ไหหกหูเคลือบสีน้ำตาลพบบริเวณเพิงถ้ำบนเขาบ่อลาในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี (ภาพที่ 64) ลักษณะเป็นไหทรงสูง ส่วนบนผายออกและส่วนล่างสอบเข้า ขอบปากม้วนผายออก คอสั้น มีหูปั้นติดในแนวตั้งซึ่งหูทำเป็นลายคล้ายหน้าสัตว์หรือเรียกว่าลายหน้ากาก บริเวณไหล่ปั้นติดลวดลายมังกร น้ำเคลือบสีน้ำตาลอมเหลือง การเคลือบเคลือบไม่ถึงฐาน ลักษณะของการทำหูเป็นลายหน้ากากและปั้นแปะลายมังกรบริเวณไหล่คล้ายคลึงกับไหเคลือบสีน้ำตาลพบที่ซาราวัก ประเทศมาเลเซีย (ภาพที่ 294) ซึ่งกำหนดอายุในสมัยราชวงศ์ซ่งใต้-ต้นราชวงศ์หยวน อายุราวปลายพุทธศตวรรษที่ 17-ต้นพุทธศตวรรษที่ 19⁷⁸

- ขามเคลือบสีเขียว พบบริเวณโคกเมืองในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว (ภาพที่ 53) ลักษณะเป็นขามก้นเล็ก ขอบปากตรง เคลือบถึงก้นด้านใน ผลิตจากเตาหลงจวน มณฑลเจ้อเจียง กำหนดอายุราวปลายราชวงศ์ซ่งใต้-ต้นราชวงศ์หยวน พุทธศตวรรษที่ 18-19 ลักษณะคล้ายคลึงกับขามเคลือบสีเขียวพบที่จังหวัดสงขลา⁷⁹

⁷⁵ ฌ็อง-ฌัก จันทวิษ, เครื่องถ้วยจีนที่พบจากแหล่งโบราณคดีในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร), หน้าที่ 93 หน้า 275.

⁷⁶ เจมซาดี เทพไชย, แหลมโพธิ์ แหล่งเศรษฐกิจของศรีวิชัย (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2531), 91.

⁷⁷ เรื่องเดียวกัน.

⁷⁸ Peter Y.K. Lam [et al.], A Ceramic Legacy of Asia's Maritime Trade: Song Dynasty Guangdong Wares and Other 11th to 19th century Trade Ceramics found on Tioman Island, Malaysia (Kuala Lumpur : Consolidated Press Sdn Bhd, 1985), 111.

⁷⁹ ฌ็อง-ฌัก จันทวิษ, เครื่องถ้วยจีนที่พบจากแหล่งโบราณคดีในประเทศไทย, หน้าที่ 106 หน้า 285.

ประติมากรรมเนื่องในศาสนาพุทธ

1. พระพิมพ์ดินดิบ พบในแหล่งโบราณคดีถ้ำคูหาสวรรค์และแหล่งโบราณคดีถ้ำพิมพ์ ตำบลคูหาสวรรค์ อำเภอเมืองพัทลุง พระพิมพ์ที่พบในจังหวัดพัทลุงสามารถจัดจำแนกรูปแบบออกได้เป็น 7 แบบใหญ่ดังนี้ (คูตารางการเปรียบเทียบรูปแบบพระพิมพ์ในจังหวัดพัทลุงท้ายบท)

1.1 พระพิมพ์รูปพระพุทธเจ้าองค์เดียว

พระพิมพ์รูปแบบนี้มี 2 แบบคือ แบบที่ 1 พบในแหล่งโบราณคดีถ้ำพิมพ์ ลักษณะเป็นกรอบสี่เหลี่ยมผืนผ้า แสดงภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่งขัดสมาธิราบบนปัทมาสน์ แสดงธยานมูทรา (ภาพที่ 31) พระพักตร์ค่อนข้างกลม เม็ดพระศกใหญ่มีประภามณฑลล้อมรอบ ครองจีวรห่มเฉียงเปิดพระอังสาขวา พระพิมพ์องค์นี้มีอิทธิพลของศิลปะอินเดียแบบปาละ ดังเห็นได้จากลักษณะการครองจีวรห่มเฉียง จีวรบางแนบเนื้อและลักษณะบัลลังก์รูปกลีบบัวซึ่งนิยมทำในศิลปะปาละ จึงกำหนดอายุพระพิมพ์รูปแบบนี้ราวพุทธศตวรรษที่ 14-15⁸⁰

แบบที่ 2 พบในแหล่งโบราณคดีถ้ำคูหาสวรรค์สององค์ (ภาพที่ 21 และ 22) ลักษณะกรอบกลมแต่สภาพลบเลือน แสดงภาพพระพุทธเจ้าปางสมาธิมีลักษณะใกล้เคียงกับพระพิมพ์พบจากโบราณสถานบ้านจาและหมายเลข 3 เมืองโบราณยะรัง จังหวัดปัตตานี⁸¹ (ภาพที่ 295) ซึ่งเป็นศาสนาสถานที่สร้างขึ้นในศาสนาพุทธนิกายมหายาน⁸² กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14-15

1.2 พระพิมพ์รูปพระพุทธเจ้าเคียงข้างด้วยสกลุ

มี 2 รูปแบบ แบบแรกพบจากแหล่งโบราณคดีถ้ำพิมพ์ (ภาพที่ 33) ลักษณะกรอบเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า แสดงภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่งขัดสมาธิราบบนปัทมาสน์แสดงธยานมูทราประทับได้หันไม่อาจหมายถึงหันโพธิ์ พระเศียรถูกปิดด้วยก้อนดิน ขนาบข้างด้วยสกลุสององค์ ซึ่งมีองค์ระฆังใหญ่ เหนือขึ้นไปเป็นบัลลังก์และฉัตร กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14-15⁸³

แบบที่ 2 ไม่ทราบแหล่งที่มา (ภาพที่ 42) มีลักษณะกรอบเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า แสดงภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่งขัดสมาธิราบบนปัทมาสน์แสดงธยานมูทรา ครองจีวรห่มเฉียงเปิด

⁸⁰ หม่อมหลวงสุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, “การศึกษาพระพิมพ์ภาคใต้ของประเทศไทย” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528), 186.

⁸¹ พรทิพย์ พันธุโกวิท และภักดี อยู่คงดี, “โบราณวัตถุที่ได้จากการขุดแต่งโบราณสถานบ้านจาและกลุ่มเมืองโบราณยะรัง อ.ยะรัง จ.ปัตตานี,” *ศิลปากร* 40,4 (กรกฎาคม-สิงหาคม 2540) : 92.

⁸² พรทิพย์ พันธุโกวิท, “การศึกษาวิเคราะห์โบราณสถานเมืองยะรัง: ศึกษากรณีกลุ่มโบราณสถานบ้านจาและ อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี,” เอกสารในการสัมมนาทางวิชาการ โบราณคดีปี 2547 วันที่ 17-18 สิงหาคม 2547 ณ ห้องประชุมใหญ่ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 5. (อัคราเนนา)

⁸³ หม่อมหลวงสุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, “การศึกษาพระพิมพ์ภาคใต้ของประเทศไทย,” 186.

พระอังสาขวา จีวรบางแนบเนื้อ เบื้องหลังพระเศียรมีประภามณฑลล้อมรอบ ประทับใต้ต้นไม้ อาจหมายถึงต้นโพธิ์ ขนาบข้างด้วยสถูปซึ่งมีองค์ระฆังคอดสูงเหนือขึ้นไปมีบัลลังก์และฉัตร

พระพิมพ์องค์นี้สามารถเทียบได้กับพระพิมพ์พบจากเมืองนครปฐมโบราณ⁸⁴ (ภาพที่ 296) จากการศึกษาของนิติพันธุ์ ศิริทรัพย์เสนอว่าพระพิมพ์องค์นี้แสดงอิทธิพลศิลปะอินเดียแบบหลังคุปตะและปาละยุคที่ 1 แล้วกำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-14⁸⁵ นอกจากนี้ยังคล้ายคลึงกับพระพิมพ์ที่พบจากการขุดแต่งโบราณสถานบ้านจาละ เมืองโบราณยะรัง จังหวัดปัตตานี (ภาพที่ 297) พระพิมพ์พบที่พัทลุงองค์นี้มีรูปแบบศิลปะเหมือนกับพระพิมพ์แบบทวารวดีซึ่งมีอิทธิพลศิลปะอินเดียแบบหลังคุปตะ-ปาละ ดังเห็นได้จากลักษณะบัลลังก์รูปดอกบัวมีกลีบบัวใหญ่อันเป็นรูปแบบที่นิยมในศิลปะปาละ ดังนั้นจึงอาจกำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-14

1.3 พระพิมพ์รูปพระพุทธรเจ้าเคียงข้างด้วยสถูปและเสาธรรมจักร

พบในแหล่งโบราณคดีถ้ำพิมพ์ (ภาพที่ 34) มีลักษณะเป็นกรอบสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมน แสดงภาพพระพุทธรเจ้าประทับนั่งขัดสมาธิราบบนปัทมาสน์แสดงธยานมูทรา ครองจีวรห่มคลุม มีประภามณฑลล้อมรอบพระเศียร ประทับใต้ต้นไม้ อาจหมายถึงต้นโพธิ์ ทางซ้ายมือของพระพุทธรเจ้ามีรูปสถูปทรงระฆังมีบัลลังก์และฉัตร ทางขวามือของพระพุทธรเจ้ามีรูปเสาธรรมจักร พระพิมพ์รูปแบบนี้มีลักษณะใกล้เคียงกับพระพิมพ์ที่พบจากการขุดแต่งโบราณสถานบ้านจาละ เมืองโบราณยะรัง จังหวัดปัตตานี (ภาพที่ 298) กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14-15⁸⁶

1.4 พระพิมพ์รูปพระพุทธรเจ้ากับบุคคลอื่น พระพิมพ์แบบนี้สามารถแบ่งย่อยได้เป็น 6 แบบ

แบบที่ 1 แสดงภาพพระพุทธรเจ้าประทับนั่งห้อยพระบาทหรือปรลัมพาทาสนะ อยู่กึ่งกลางภาพ ประทับใต้ต้นไม้ ครองจีวรห่มคลุม พระหัตถ์ขวาแสดงปางวิตรรกะหรือปางแสดงธรรม พระหัตถ์ซ้ายวางบนพระเพลา มีบุคคลยืนเคียงข้าง ตอนบนมีรูปพระพุทธรเจ้าปางสมาธิเรียงกันสามองค์ ลักษณะกรอบรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า พบในแหล่งโบราณคดีถ้ำคูหาสวรรค์ (ภาพที่ 18) และในแหล่งโบราณคดีถ้ำพิมพ์จำนวน 2 องค์ (ภาพที่ 32) นอกจากนี้ยังมีชิ้นส่วนพระพิมพ์สองชิ้นเป็นรูปพระพุทธรเจ้าประทับนั่งปางสมาธิสามองค์เรียงกันและสององค์เรียงกัน (ภาพที่ 23 และ 24) และชิ้นส่วนพระพิมพ์รูปพระพุทธรเจ้านั่งห้อยพระบาทเบื้องขวามีบุคคลยืนตรึงคัมภีร์เคียงข้าง (ภาพที่ 25) สันนิษฐานว่าถ้าอยู่ในสภาพสมบูรณ์คงเป็นรูปแบบเดียวกัน พระพิมพ์แบบนี้เป็นรูปแบบที่

⁸⁴ นิติพันธุ์ ศิริทรัพย์, “พระพิมพ์ดินเผาสมัยทวารวดีที่นครปฐม” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2525), 20.

⁸⁵ เรื่องเดียวกัน, 72.

⁸⁶ หม่อมหลวงสุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, “การศึกษาพระพิมพ์ภาคใต้ของประเทศไทย,” 187.

แพร่หลายในคาบสมุทรภาคใต้สามารถเทียบได้กับพระพิมพ์ที่ถ้ำเขาชนาน้ำ จังหวัดกระบี่⁸⁷ (ภาพที่ 299) และพระพิมพ์จากจังหวัดยะลา⁸⁸ (ภาพที่ 300) นอกจากนี้ยังใกล้เคียงกับพระพิมพ์ที่มีรูปพระพุทธรูปนั่งห้อยพระบาทจากเมืองนครปฐมโบราณซึ่งกำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13⁸⁹ (ภาพที่ 301)

มีผู้ตีความคติการสร้างพระพิมพ์รูปพระพุทธรูปนั่งห้อยพระบาทนี้ว่าหมายถึงพุทธประวัติตอนทำปาฏิหาริย์ที่เมืองสาวัตถีในคัมภีร์ภาษาบาลีมีรายละเอียดโดยย่อว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงปาฏิหาริย์ตามคำอาราธนาของพระเจ้าปเสนทิโกศลสองประการ ประการแรก เรียกว่า ยมกปาฏิหาริย์ คือพระองค์เสด็จดำเนินไปในอากาศโดยอิริยาบถต่างๆ และทรงบันดาลให้เกิดเปลวไฟและกลิ่นลมออกจากสระของพระองค์ ทั้งส่วนเบื้องบนและเบื้องล่าง ประการที่สอง คือทรงบันดาลให้พระองค์ปรากฏไปทุกส่วนของเวหาและทุกแห่งรอบพระองค์เป็นจำนวนไม่ถ้วนและพระองค์ทรงแสดงธรรม⁹⁰

แต่พิริยะ ไกรฤกษ์ตีความพระพิมพ์ที่พบในจังหวัดยะลาที่มีรูปแบบเดียวกันนี้ว่า แสดงภาพพระศากยมุณีเคียงข้างด้วยพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรและพระโพธิสัตว์ไมเตรยะ ส่วนพระพุทธรูปปางสมาธิตอนบนของภาพหมายถึงพระพุทธรูปในพุทธเกษตร⁹¹ ซึ่งสะท้อนถึงคติจากคัมภีร์สังฆกรรมปุณทริกสูตรที่มีใจความตอนหนึ่งกล่าวถึงการเทศนาของพระพุทธเจ้าบนยอดเขาคิชฌกูฏว่าครั้งหนึ่งเมื่อพระพุทธองค์ประทับอยู่ในเมืองราชคฤห์บนยอดเขาคิชฌกูฏท่ามกลางพุทธบริษัท อาทิพระอรหันต์ เหล่าพระโพธิสัตว์ เทวดานาโดยทั่วสักกะ พระพรหม พญานาคนันทะและอุปัชฌายะ ฯลฯ พระองค์ทรงแสดงธรรม ขณะนั้นเกิดมีพระรัศมีเปล่งออกมาจากพระอุษณีย์ของพระผู้มีพระภาค พระรัศมินั้นปกคลุมไปทั่วพุทธเกษตรในทิศตะวันออก พุทธเกษตรเหล่านั้นก็สว่างไสวลงไปถึงนรกอเวจี สัตว์โลกทั้งหลายใน 6 ภูมิก็เห็นได้ทั่วกันโดยไม่มีข้อยกเว้น⁹²

ภาพสลักที่สะท้อนถึงคติจากคัมภีร์สังฆกรรมปุณทริกสูตรปรากฏหลักฐานที่ผนัง

⁸⁷ พิริยะ ไกรฤกษ์, ศิลปทัศนก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2523), 148.

⁸⁸ พิริยะ ไกรฤกษ์, “พระโพธิสัตว์: ประติมากรรมที่พบในภาคใต้,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ 11 (2542) : 5100.

⁸⁹ นิติพันธุ์ สิริทรัพย์, “พระพิมพ์ดินเผาสมัยทวารวดีที่นครปฐม,” 61-62.

⁹⁰ ยอร์ช เซเดส์, ตำนานพระพิมพ์, พิมพ์ครั้งที่ 26 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2516), 26-27.

⁹¹ พิริยะ ไกรฤกษ์, “พระโพธิสัตว์: ประติมากรรมที่พบในภาคใต้,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ 11 (2542) : 5098.

⁹² ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, ผู้แปล, สังฆกรรมปุณทริกสูตร, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, 2543), 1-5.

ถ้าการ์ลี⁹³ ศิลปะอินเดียแบบหลังคุปตะ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 12-13 แสดงภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่งห้อยพระบาทแสดงปางวิตรรกะวางพระบาทบนดอกบัว เคียงข้างด้วยพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรและพระโพธิสัตว์แม่ไทรยะ ได้ดอกรับมีธรรมจักรและกวางหมอบเป็นสัญลักษณ์แสดงการปฐมเทศนา ด้านล่างของภาพหมายถึงโลกบาตลามีพญานาค ตอนบนสุดแสดงถึงพุทธเกษตรซึ่งเป็นสวรรค์ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย (ภาพที่ 302)

เมื่อพิจารณาแล้วพบว่าพระพิมพ์แบบนี้ น่าจะสร้างขึ้นตามเรื่องราวตอนพระพุทธเจ้าแสดงธรรมบนยอดเขากิษกูฏตามคติพุทธศาสนาหายานและได้รับอิทธิพลด้านรูปแบบจากศิลปะอินเดียแบบหลังคุปตะ ดังเห็นได้จากการทำพระพุทธรูปนั่งห้อยพระบาทแบบยุโรปโดยพระชนาแยกกันแต่ข้อพระบาทชิดกันอันเป็นลักษณะของประติมากรรมอินเดียแบบหลังคุปตะ⁹⁴ ตัวอย่างเช่น ภาพสลักที่พบในถ้ำเจดิสถานในแคว้นเดคข่าน เช่น ถ้าการ์ลี ถ้ำอชันดา⁹⁵ (ภาพที่ 303) ถ้ำเอลลูรา⁹⁶ (ภาพที่ 304) เป็นต้น ซึ่งสร้างขึ้นในศตวรรษที่ 3-4 ของศาสนาพุทธนิกายมหายาน ส่วนรูปแบบของพระพิมพ์แสดงลักษณะศิลปะแบบทวารวดี จึงกำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-14

แบบที่ 2 แสดงภาพพระพุทธเจ้านั่งห้อยพระบาทเคียงข้างด้วยบุคคลยืนตรึงก้นในกรอบรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า พบในแหล่งโบราณคดีถ้ำพิมพ์ (ภาพที่ 35) ขอบด้านบนมีจารึกคาถาเยธัมมาฯ อักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต⁹⁷ มีรูปพระพุทธเจ้าประทับนั่งห้อยพระบาทบนดอกบัวซึ่งมีคนถือก้านดอกบัวรองรับ พระหัตถ์ขวาแสดงปางวิตรรกะ พระหัตถ์ซ้ายวางบนพระเพลา ประทับได้ต้นไม้ มีบุคคลหลายคนยืนเคียงข้าง เหนือขึ้นไปด้านบนมีพระพุทธเจ้าปางสมาธิและรูปบุคคลประกอบ นอกจากนี้ยังมีชิ้นส่วนพระพิมพ์อีกสองชิ้นซึ่งสันนิษฐานว่าน่าจะมีรูปแบบเดียวกันพบในแหล่งโบราณคดีคูหาสวรรค์ ชิ้นแรกเป็นรูปบุคคลยืนเรียงกัน 3 คนทางมุมขวาของพระพิมพ์ (ภาพที่ 26) ชิ้นที่สองเป็นรูปบุคคลนั่งชันเข่าถือวัตถุด้วยมือทั้งสองข้าง (ภาพที่ 27) ยอร์ช เซเดส์ตีความพระพิมพ์รูปแบบนี้เป็นเรื่องราวพุทธประวัติตอนมหาปาฏิหาริย์ที่เมืองสาวัตถีตามที่กล่าวถึงในคัมภีร์ทิวายาทาน ภาษาสันสกฤตของนิกายเถรวาทแบบสรวาสติวาท⁹⁸ มีเนื้อเรื่องโดยย่อว่า เมื่อ

⁹³ ผาสุข อินทราวุธ, พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2543), 286.

⁹⁴ หม่อมเจ้าสุภัทรรติ ดิศกุล, ศิลปะอินเดีย, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ : องค์การคุรุสภา, 2545), 150.

⁹⁵ Sheila L. Weiner, Ajanta Its Place in Buddhist Arts (California : University of California, Press, 1977).

⁹⁶ J. Burgess, Archaeological Survey of Western India vol. V Report on the Elura Cave Temples and the Brahmanical and Jain Caves in Western India (New Delhi : Sacar Publications, Press, 1970).

⁹⁷ หม่อมหลวงสุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, “การศึกษาพระพิมพ์ภาคใต้ของประเทศไทย,” 46.

⁹⁸ ยอร์ช เซเดส์, ตำนานพระพิมพ์, 27-28.

พระพุทธเจ้าประสงค์จะทำมหาปาฏิหาริย์ที่เมืองสาวัตถินั้น ท้าวสักเทวราชทำมหาพรหมและเทพยดาองค์อื่นๆ เสด็จลงมาเฝ้าพระพุทธเจ้า ทำมหาพรหมพร้อมด้วยเทพองค์อื่นได้เดินประทักษิณรอบพระพุทธเจ้าแล้วเสด็จไปอยู่ด้านขวาของพระพุทธเจ้า ท้าวสักเทวราชพร้อมด้วยบริวารเมื่อทำความเคารพแล้วเสด็จไปอยู่ด้านซ้ายของพระพุทธเจ้า ขณะนั้นพระยานาคสองคนชื่อนันทะและอุปนันทะได้เนรมิตดอกบัวดอกใหญ่มีกลีบหลายพันกลีบมาถวายพระพุทธเจ้า พระองค์เสด็จขึ้นประทับบนดอกบัวนั้น แล้วเนรมิตดอกบัวอีกดอกหนึ่งมีพระพุทธเจ้าประทับอยู่ข้างบนเหมือนกัน แล้วปรากฏเป็นพระพุทธเจ้าประทับทั้งข้างบนข้างล่างและรอบๆ พระองค์เป็นจำนวนนับไม่ถ้วน

แต่พิริยะ ไกรฤกษ์ตีความว่าเป็นภาพพระศากยมุณีแสดงธรรม พระบาทขวาวางบนดอกบัวซึ่งมีพญานาคถือก้านดอกบัวรองรับ เคียงข้างด้วยพระโพธิสัตว์ 4 พระองค์ ตอนบนเป็นพระพุทธเจ้าปางสมาธิแวดล้อมด้วยเทพบนสวรรค์ ซึ่งสะท้อนถึงคติจากคัมภีร์สัทธรรมปุณฑริกสูตร⁹⁹

เมื่อพิจารณาแล้วพบว่าพระพิมพ์รูปแบบนี้น่าจะสร้างขึ้นตามเรื่องราวตอนมหาปาฏิหาริย์ในคัมภีร์ทิวาวทานมากกว่า เนื่องจากมีองค์ประกอบค่อนข้างตรงกัน กล่าวคือตอนล่างของภาพที่มีบุคคลจับก้านดอกบัวไว้ สอดคล้องกับเรื่องราวในคัมภีร์ที่กล่าวถึงพญานาค นันทะและอุปนันทะอัญเชิญดอกบัวมาถวายพระพุทธเจ้า ดังนั้นบุคคลที่แวดล้อมพระพุทธเจ้าจึงควรหมายถึงท้าวสักเทวราชและพระพรหมพร้อมด้วยเทพบริวาร พระพุทธเจ้าประทับนั่งขัดสมาธิที่อยู่ตอนบนจึงหมายถึงพุทธนิมิต

พระพิมพ์ภาพพุทธประวัติตอนมหาปาฏิหาริย์ตามคัมภีร์ทิวาวทานปรากฏในศิลปะทวารวดีด้วยเช่นกัน ตัวอย่างเช่น พระพิมพ์ดินเผาพบบริเวณจังหวัดราชบุรี¹⁰⁰ (ภาพที่ 305) พระพิมพ์ดินเผาพบที่อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม (ภาพที่ 306) อายุราวพุทธศตวรรษที่ 12-13¹⁰¹ เป็นต้น สันนิษฐานว่าพระพิมพ์ที่สร้างขึ้นจากพุทธประวัติตอนมหาปาฏิหาริย์จากคัมภีร์ทิวาวทานนี้คงได้รับอิทธิพลทางด้านรูปแบบและคติความเชื่อจากศูนย์กลางพุทธศาสนาในอินเดียภาคเหนือและบริเวณเฉกข่าน ดังปรากฏเป็นภาพสลักบนผนังถ้ำอชันดาหมายเลข 7¹⁰² ศิลปะอินเดีย

⁹⁹ พิริยะ ไกรฤกษ์, “พระโพธิสัตว์: ประติมากรรมที่พบในภาคใต้,” สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ 11 (2542) : 5098.

¹⁰⁰ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะทวารวดี วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2547), 174-175.

¹⁰¹ นิติพันธุ์ ศิริทรัพย์, “พระพิมพ์ดินเผาสมัยทวารวดีที่นครปฐม,” 58-59.

¹⁰² ผาสุข อินทราวุธ, พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน, 287.

แบบหลังคุปตะ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 12-13 แสดงภาพพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิเพชรบนดอกบัวแสดงธรรมจักรมูรธา ตอนล่างได้ดอกบัวมีพญานาคสองคนคือนันทะและอุปนันทะจับก้านดอกบัวไว้ รอบๆ พระพุทธรูปมีพระพุทธรูปประทับนั่งและยืนหลายองค์ (ภาพที่ 307) ดังนั้นจึงกำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-14

แบบที่ 3 ชิ้นส่วนพระพิมพ์ดินดิบ พบในแหล่งโบราณคดีถ้ำพิมพ์ (ภาพที่ 36) ถ้าอยู่ในสภาพสมบูรณ์สันนิษฐานว่ามีลักษณะเป็นกรอบสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีรูปบุคคลยืนตรีกัมภ์อยู่ด้านหน้าห้าคนและแถวหลังอีกสองคน ด้านบนของภาพมีพระพุทธรูปปางสมาธิและบุคคลแวดล้อม นันทนา ชุติวังศ์สันนิษฐานว่าส่วนที่หายไปทางซ้ายมือของพระพิมพ์อาจเป็นรูปพระพุทธรูปประทับนั่งแล้วถัดไปอาจเป็นไปได้ว่ามีพระโพธิสัตว์อีกองค์หนึ่ง¹⁰³ รวมเป็นกลุ่มพระโพธิสัตว์แปดพระองค์หรืออัฐมหายาโพธิสัตว์ในคติความเชื่อของพุทธศาสนิกายมหายาน กลุ่มอัฐมหายาโพธิสัตว์ประกอบด้วยพระโพธิสัตว์สมันตภัทร พระโพธิสัตว์วัชรปาณี พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร พระโพธิสัตว์มัญชุศรี พระโพธิสัตว์เมไตรยะ พระโพธิสัตว์อากาศรรณ พระโพธิสัตว์กษิตรรณ และพระโพธิสัตว์สรรณนิรณวิษกัมภิน¹⁰⁴

คติของพระอัฐมหายาโพธิสัตว์ปรากฏหลักฐานบนภาพสลักที่ถ้ำเอลูราฯ ผนังถ้ำหมายเลข 12 กลุ่มถ้ำด้านทิศใต้¹⁰⁵ (ภาพที่ 308) ศิลปะอินเดียแบบหลังคุปตะ ดังนั้นพระพิมพ์รูปแบบนี้จึงน่าจะได้รับคติในการสร้างมาจากศูนย์กลางพุทธศาสนาในภาคเหนือและแคว้นเดคข่านของอินเดีย ส่วนรูปแบบก็แสดงถึงอิทธิพลศิลปะอินเดียแบบหลังคุปตะมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-14¹⁰⁶

แบบที่ 4 แสดงภาพพระพุทธรูปเจ้าเคียงข้างด้วยสฤปและบุคคล พบในแหล่งโบราณคดีถ้ำคูหาสวรรค์ (ภาพที่ 19) มีรูปพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิราบปางสมาธิบนปัทมาสน์ เคียงข้างด้วยสฤปทรงสูงมีฉัตรหลายชั้น ทั้งสองข้างมีรูปบุคคลยืนตรีกัมภ์บนฐานถ้อยก้านดอกบัวซึ่งมีพระพุทธรูปปางสมาธิประทับบนดอกบัว เหนือขึ้นไปด้านบนของภาพมีพระพุทธรูปปางสมาธิสององค์คั่นด้วยสฤป มีลักษณะใกล้เคียงกับพระพิมพ์ดินดิบพบที่จังหวัดยะลา และที่ถ้ำเขาขาว อำเภอห้วยยอด จังหวัดตรัง (ภาพที่ 309 และ 310) ซึ่งมีผู้ตีความว่าเป็นภาพเล่าเรื่องพุทธ

¹⁰³ Nandana Chutiwongs, "The Iconography of Avalokitesvara in Mainland South East Asia"

(Proefschrift ter verkrijging van de graad van Doctor in Letteren aan de Rijksuniversiteit te Leiden, 1984), 228.

¹⁰⁴ ศาสตราจารย์ อธิราช, พุทธปฎิมาฝ่ายมหายาน, 54.

¹⁰⁵ J. Burgess, Archaeological Survey of Western India vol. V Report on the Elura Cave Temples and the Brahmanical and Jain Caves in Western India, 16-17.

¹⁰⁶ หม่อมหลวงสุรัสวดี สุขสวัสดิ์, "การศึกษาพระพิมพ์ภาคใต้ของประเทศไทย," 185.

ประวัติตอนมหาปาฏิหาริย์ที่เมืองสาวัตถี ในคัมภีร์ชาดกอรรถกถาภาษาบาลีของพุทธศาสนิกายเถรวาท¹⁰⁷ นอกจากนี้ยังมีผู้ตีความว่าหมายถึงพระศากยมุณีเคียงข้างด้วยพระโพธิสัตว์ตามคติความเชื่อของศาสนาพุทธนิกายมหายานในคัมภีร์สังฆธรรมปฐกสูตร¹⁰⁸

เมื่อพิจารณาแล้วพบว่าพระพิมพ์แบบนี้ น่าจะสร้างขึ้นตามเรื่องราวในคัมภีร์สังฆธรรมปฐกสูตรมากกว่า เนื่องจากเนื้อความในคัมภีร์บรรยายว่าหลังจากพระพุทธเจ้าแสดงธรรมแล้ว พระพุทธองค์ทรงประทับนั่งขัดสมาธิเพื่อเข้าสู่สมาธิ หลังจากนั้นในคัมภีร์บรรยายว่า

ขณะนั้นปรากฏมีพระรัศมีเปล่งออกมาจากพระอุษณีย์ของพระผู้มีพระภาค พระรัศมีนั้นปกคลุมไปทั่ว ๘๘,๐๐๐,๐๐๐ พุทธเกษตร ในทิศตะวันออก พุทธเกษตรทั้งหลายเหล่านั้นก็สว่างไสวลงไปถึงในนรกอเวจี สัตว์โลกทั้งหลายใน ๖ ภูมิ ก็เห็นได้ทั่วกันโดยไม่มีข้อกเว้น พระศาสดาเจ้าพระพุทธรูปทั้งหลายในพุทธเกษตรต่างๆ ก็ได้เห็นกันทั่ว พระธรรมที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านั้น ได้ทรงแสดงไว้ก็ได้ยินกันโดยทั่วถึง ... พระโพธิสัตว์ มหาสัตว์ ในพุทธเกษตรทั้งหลายที่ยังพากเพียรในโพธิสัตว์มรรค ด้วยความสามารถความเชื่อในบทเรียนต่างๆ และยึดมั่นในหลักธรรมก็ได้ปรากฏให้เห็นเช่นกัน เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้าในพุทธเกษตรทั้งหลายก็ทรงปรากฏให้เห็น พระสฤปต่างๆ ที่ประดับด้วยด้วยเพชรนิลจินดาและเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าทั้งหลายที่เสด็จดับขันธฯ ไปแล้วก็ได้ปรากฏสว่างไสว เห็นได้ทั่วในพุทธเกษตรเหล่านั้น¹⁰⁹

ดังนั้นตอนบนของภาพที่มีพระพุทธเจ้าปางสมาธิสององค์คั่นด้วยสฤปจึงอาจหมายถึงพระพุทธเจ้าในพุทธเกษตรทั้งหลาย และสฤปหมายถึงที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าที่ปรินิพพานไปแล้ว บุคคลที่ยืนเคียงข้างถือก้านบัวหมายถึงพระโพธิสัตว์บริวารของพระพุทธเจ้าในคตินิกายมหายาน จากรูปแบบของพระพิมพ์นี้มีอิทธิพลศิลปะอินเดียแบบหลังคุปตะจึงกำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-14¹¹⁰

แบบที่ 5 พระพิมพ์รูปพระพุทธเจ้าปางสมาธิเคียงข้างด้วยบุคคล พบในแหล่งโบราณคดีถ้ำพิมพ์ (ภาพที่ 37) ลักษณะกรอบเป็นรูปวงกลมแต่สภาพชำรุด มีจารึกที่ขอบด้านหน้าเป็นคาถาเย ธัมมาฯ อักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต¹¹¹ มีรูปพระพุทธเจ้าประทับนั่งขัดสมาธิราบปางสมาธิ บนปัทมาสน์ ประทับได้ด้นไม้ มีรูปบุคคลยืนตรีกัมภ์บนดอกบัวขนาดสองข้าง พิริยะไกรฤกษ์ ตีความว่าแสดงภาพพระชยานิพุทธอมิตาภะเคียงข้างด้วยพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรและ

¹⁰⁷ เรื่องเดียวกัน, 114.

¹⁰⁸ พิริยะ ไกรฤกษ์, “พระโพธิสัตว์: ประติมากรรมที่พบในภาคใต้,” สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ 11 (2542) : 5098.

¹⁰⁹ ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, ผู้แปล, สังฆธรรมปฐกสูตร, 4-5.

¹¹⁰ หม่อมหลวงสุรัสวดี สุขสวัสดิ์, “การศึกษาพระพิมพ์ภาคใต้ของประเทศไทย,” 184.

¹¹¹ เรื่องเดียวกัน, 49.

พระโพธิสัตว์มหาสถาปราชย์ ซึ่งเป็นคติจากคัมภีร์อมิตายุรพุทธาณสมฤติที่กล่าวถึงพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรในฐานะบริวารของพระธยานิพุทธอมิตากะ โดยประทับยืนทางด้านขวาและมีพระโพธิสัตว์มหาสถาปราชย์ประทับยืนทางด้านซ้ายของพระพุทธรูปเจ้าในคติพุทธศาสนานิกายสุขาวดี¹¹² ซึ่งเป็นนิยายที่แพร่หลายในประเทศจีน อย่างไรก็ตามประติมากรรมหมู่สามองค์ในศาสนาพุทธนิกายมหายานยังอาจหมายถึงพระธยานิพุทธอมิตากะเคียงข้างด้วยพระโพธิสัตว์ปัทมปาณีและพระโพธิสัตว์วัชรปาณี เนื่องจากพระโพธิสัตว์วัชรปาณีเป็นบริวารของพระอมิตากะด้วยเช่นกัน¹¹³ โดยพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรประทับทางด้านขวาและพระโพธิสัตว์วัชรปาณีประทับด้านซ้ายของพระพุทธรูปเจ้า

นอกจากนี้ยังอาจตีความได้ว่าหมายถึงพระศากยมุนีเคียงข้างด้วยพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรและพระโพธิสัตว์เมไตรยะตามคติมานุษยพุทธ ซึ่งในคัมภีร์สาธนะบรรยายว่าพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรจะประทับด้านซ้ายและพระโพธิสัตว์เมไตรยะประทับด้านขวาของพระพุทธรูปเจ้า¹¹⁴ หรืออาจหมายถึงพระศากยมุนีเคียงข้างด้วยพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรและพระโพธิสัตว์วัชรปาณีตามคติครุฑาตุด้วยก็เป็นได้¹¹⁵

จากรูปแบบของพระพิมพ์มีอิทธิพลศิลปะอินเดียแบบปาละ จึงกำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14-15¹¹⁶ และอาจมีความสัมพันธ์กับพระพิมพ์ในศิลปะชวาภาคกลางและในภาคเหนือของมาเลเซียซึ่งมักสร้างพระพิมพ์ในกรอบรูปวงกลม¹¹⁷

แบบที่ 6 พระพิมพ์รูปพระพุทธรูปปางมารวิชัยเคียงข้างด้วยบุคคลในปราสาทสามหลัง พบในแหล่งโบราณคดีถ้ำพิมพ์ (ภาพที่ 38) ลักษณะกรอบเป็นรูปวงกลม มีรูปพระพุทธรูปปางมารวิชัยประทับบนอาสนะอยู่ภายในปราสาทหลังกลางซึ่งมีหลังคาซ้อนลดหลั่นกันสามชั้น กึ่งกลางของแต่ละชั้นมีวงโค้งรูปเกือกม้าหรืออุฑู สองข้างของพระพุทธรูปมีบุคคลนั่งท่ามหาราชลีลาสนะอยู่ภายในปราสาทลักษณะเหมือนกัน ถัดจากปราสาทมีสถูปอยู่ทางด้านซ้ายมือ

¹¹² พริยะ ไกรฤกษ์, “พระโพธิสัตว์: ประติมากรรมที่พบในภาคใต้,” สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ 11 (2542) : 5096-97.

¹¹³ ผาสุข อินทราวุธ, พุทธปฏิมากรรม, 73.

¹¹⁴ หม่อมเจ้าสุภัทราดิศ ดิศกุล, ผู้เรียบเรียง, พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรอินเดีย (กรุงเทพฯ : องค์การค้าคุรุสภา, 2527), 128.

¹¹⁵ ผาสุข อินทราวุธ, พุทธปฏิมากรรม, 294.

¹¹⁶ หม่อมหลวงสุรัสวดี สุสวดี, “การศึกษาพระพิมพ์ภาคใต้ของประเทศไทย,” 187.

¹¹⁷ ดูรายละเอียดใน Stanley J. O'Connor, “Buddhist Votive Tablets and Caves in Peninsular Thailand,” ใน ศิลปะและโบราณคดีในประเทศไทย, 67-84. และ Alastair Lamb, “Mahayana Buddhist Votive Tablets in Perlis,” JMBRAS 37,2 (November 1964) : 47-59.

ของพระพุทธเจ้าและเสาธรรมจักรอยู่ทางด้านขวา ได้ฐานปราสาทมีตัวอักษรจารึกแต่ไม่สามารถอ่านได้ จากรูปแบบตัวอักษรสันนิษฐานว่าเป็นตัวอักษรเทวนาครีและคาดว่าน่าจะเป็นภาษาสันสกฤต¹¹⁸ ด้านล่างของภาพเป็นรูปบุคคลแสดงกิริยาต่างๆ

พระพุทธเจ้าในปราสาทหลังกลางอาจหมายถึงพระศากยมุนีในคตินิกายมหายาน ส่วนบุคคลที่อยู่ทางด้านขวาของพระพุทธเจ้าอาจหมายถึงพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเพราะถือก้านดอกบัวในพระหัตถ์ขวา ส่วนองค์ทางด้านซ้ายมองเห็นไม่ชัดเจนว่าถือสิ่งใดในพระหัตถ์หรือไม่ แต่อาจหมายถึงพระโพธิสัตว์เมไตรยะตามคติมานุษยพุทธ หรืออาจเป็นพระโพธิสัตว์วัชรปาณีตามคติคัณฐกษัตริย์ก็ได้ ส่วนบุคคลตอนล่างของภาพมีผู้ตีความว่าเป็นพญามารและบริวาร และมีพระแม่ธรณีซึ่งแสดงเรื่องราวตอนมารผจญ¹¹⁹ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14-15¹²⁰

1.5 พระพิมพ์รูปพระพุทธเจ้าหลายพระองค์

พบในแหล่งโบราณคดีถ้ำพิมพ์ (ภาพที่ 39) ถ้าอยู่ในสภาพสมบูรณ์สันนิษฐานว่ามีลักษณะเป็นกรอบรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีรูปพระพุทธเจ้าปางสมาธิหลายองค์เรียงกันแต่ละองค์คั่นด้วยสัญลักษณ์คล้ายพระแสง ด้านหลังมีรอยพิมพ์จารึกในกรอบสี่เหลี่ยมผืนผ้าสองกรอบ เป็นคาถาเขมร ๕ บรรทัด อักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต¹²¹ พระพิมพ์แบบนี้สามารถเทียบได้กับพระพิมพ์ดินเผาพบที่บ้านนาคุณ อำเภอนาคุณ จังหวัดมหาสารคาม (ภาพที่ 311) ซึ่งมีผู้กำหนดอายุไว้ราวพุทธศตวรรษที่ 14-16¹²² ดังนั้นพระพิมพ์ที่พบที่ถ้ำพิมพ์นี้จึงอาจมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14-15¹²³

1.6 พระพิมพ์รูปพระโพธิสัตว์

แบบแรก คือ พระพิมพ์รูปพระโพธิสัตว์สองกรพบในแหล่งโบราณคดีถ้ำพิมพ์ (ภาพที่ 40) ลักษณะกรอบเป็นรูปวงรียอดแหลม แสดงภาพพระโพธิสัตว์สองกรประทับนั่งท่ามหาราชลีลาสนะหรือนั่งชันเข่า พระกรขวาวางบนพระชงฆ์ขวาที่ยกขึ้น พระกรซ้ายทอดลงและถือก้านดอกบัว ด้านหลังมีรอยพิมพ์จารึกในกรอบวงกลม จากลักษณะทางประติมาวิทยาของพระโพธิสัตว์องค์นี้หมายถึงพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเพราะถือก้านดอกบัวในพระหัตถ์ซ้าย มีผู้

¹¹⁸ สัมภาษณ์ เทม มีเต็ม, 29 กุมภาพันธ์ 2551.

¹¹⁹ หม่อมหลวงสุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, “การศึกษาพระพิมพ์ภาคใต้ของประเทศไทย,” 118.

¹²⁰ เรื่องเดียวกัน, 50.

¹²¹ เรื่องเดียวกัน, 51.

¹²² Mayurie Veraprasert, “Tablettes Votives Bouddhiques Contemporaines de la Periode de Dvaravati Decouvertes à Nadun Mahasarakham,” in *La Thaïlande de Debut de son Histoire jusqu’au XVe Siecle* (Bankok : Silpakorn University, 1995), 223.

¹²³ หม่อมหลวงสุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, “การศึกษาพระพิมพ์ภาคใต้ของประเทศไทย,” 187.

ดีความเป็นภาพพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรในฐานะผู้ปกป้องจากภัยพิบัติต่างๆ¹²⁴ มีลักษณะใกล้เคียงกับพระพิมพ์รูปพระโพธิสัตว์ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ นครศรีธรรมราช (ภาพที่ 312) จากรูปแบบของพระพิมพ์นี้มีอิทธิพลศิลปะอินเดียแบบปาละและศิลปะชวาภาคกลาง จึงกำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14-15

แบบที่สอง คือ พระพิมพ์รูปพระโพธิสัตว์สี่กรพบในแหล่งโบราณคดีถ้ำคูหาสวรรค์ (ภาพที่ 29) กรอบรูปวงกลมแต่ชำรุด แสดงภาพพระโพธิสัตว์ประทับนั่งขัดสมาธิราบบนปัทมาสน์มีตัวอักษรจารึกสองแถวเป็นวงรอบ ลักษณะตัวอักษรสันนิษฐานว่าเป็นตัวอักษรเทวนาครีภาษาสันสกฤต¹²⁵ ลักษณะใกล้เคียงกับพระพิมพ์รูปพระโพธิสัตว์พบจากถ้ำเขาขาว จังหวัดตรัง ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร (ภาพที่ 313)

จากลักษณะประติมาณวิยาหมายถึงพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสี่กร พระหัตถ์ขวาหน้าแสดงปางประทานพร พระหัตถ์ขวาลงถืออักษมาลาหรือลูกประคำ พระหัตถ์ซ้ายหน้าทอดลงถือก้านดอกบัว พระหัตถ์ซ้ายหลังถือหนังสือหรือคัมภีร์ หน้ามนมวยผมมีพระชานิปุทธอมิตาเกะแสดงชานิมุททาประดับอยู่ มีอิทธิพลศิลปะอินเดียแบบปาละและมีลักษณะใกล้เคียงกับศิลปะชวาภาคกลางมากซึ่งมักสร้างพระพิมพ์ในกรอบกลมและมีจารึกอักษรเทวนาครี¹²⁶ ดังนั้นจึงกำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14-15

1.7 พระพิมพ์รูปเทพชั้นรอง

แบบแรก คือ พระพิมพ์รูปเทพชั้นรองพบในแหล่งโบราณคดีถ้ำคูหาสวรรค์ ลักษณะกรอบเป็นรูปวงรี แสดงภาพเทพชั้นรองประทับนั่งท่าลิตาสนะ พระบาทขวาห้อยลงมีดอกบัวรองรับ พระหัตถ์ขวาวางลงบนพระชานุ พระหัตถ์ซ้ายวางไว้ข้างพระองค์ (ภาพที่ 20) มีลักษณะใกล้เคียงกับพระพิมพ์จากจังหวัดยะลา¹²⁷ (ภาพที่ 314) แม่พิมพ์สำริดพบที่อำเภอสังขละบุรี จังหวัดสงขลาอยู่ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ วัดมณีมาวาส¹²⁸ (ภาพที่ 315) ซึ่งกำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14-15¹²⁹ และยังมีลักษณะใกล้เคียงกับพระพิมพ์ที่พบในชวาภาคกลาง ปัจจุบันอยู่ใน

¹²⁴ พิริยะ ไกรฤกษ์, “พระโพธิสัตว์: ประติมากรรมที่พบในภาคใต้,” สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ 11 (2542) : 5112.

¹²⁵ สัมภาษณ์ เติม มีเต็ม, 29 กุมภาพันธ์ 2551.

¹²⁶ Stanley J. O'Connor, “Buddhist Votive Tablets and Caves in Peninsular Thailand,” ใน ศิลปะและโบราณคดีในประเทศไทย, 72-73.

¹²⁷ หม่อมหลวงสุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, “การศึกษาพระพิมพ์ภาคใต้ของประเทศไทย,” 60.

¹²⁸ พิริยะ ไกรฤกษ์, “ประติมากรรมชิ้นสำคัญที่พบในคาบสมุทรสหิงพระ,” ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีคาบสมุทรสหิงพระ, 65.

¹²⁹ หม่อมหลวงสุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, “การศึกษาพระพิมพ์ภาคใต้ของประเทศไทย,” 185.

พิพิธภัณฑสถาน โบราณวัตถุ ในหอสมุดเจ้าพระยา¹³⁰ นอกจากนี้ยังพบพระพิมพ์แบบนี้ในตอนเหนือของประเทศไทยอีกด้วย¹³¹ (ภาพที่ 316)

ซุ้มกละหรือในอีกชื่อหนึ่งว่า ท้าวภูเวรเป็นเทพแห่งความมั่งคั่งและมีหน้าที่เป็นยัคฆ์หรือเทพผู้พิทักษ์ปกป้องพุทธศาสนาและธรรมบาล¹³² ลักษณะทางประติมากรรมของเทพซุ้มกละที่บรรยายในคัมภีร์สาธนา มาลา คือ พระหัตถ์ซ้ายถือพังพอนและพระหัตถ์ขวาถือผลมะนาว ประติมากรรมของเทพซุ้มกละหรือภูเวรที่ปรากฏในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนใหญ่อยู่ในทาลลิตาสนะ มักถือพังพอนซึ่งคาบเพชรพลอยในพระหัตถ์ซ้ายและผลมะนาวในพระหัตถ์ขวา พระวรกายอ้วนพุงพวยบางครั้งได้พระบาทมีถุงเงินหล่นออกมา จากรูปแบบของพระพิมพ์มีความสัมพันธ์กับศิลปะชาวภาคกลางจึงกำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14-15

แบบที่สอง คือ พระพิมพ์รูปเทพมหากาลพบในแหล่งโบราณคดีถ้ำพิมพ์ ลักษณะกรอบเป็นรูปวงรียอดแหลมด้านหลังมีรอยพิมพ์จารึก แสดงภาพบุคคลสี่กรยืนอาจยืนบนร่างศพ พระหัตถ์ขวายกขึ้นไว้ที่พระอุระ พระหัตถ์ซ้ายถือสิ่งของ ด้านหลังมีรอยพิมพ์จารึกเป็นรูปวงกลมสันนิษฐานว่าเป็นตัวอักษรเทวนาครี (ภาพที่ 41) มีผู้สันนิษฐานว่าพระพิมพ์ลักษณะนี้อาจหมายถึงเทพมหากาลสี่กรในคติของศาสนาพุทธนิกายมหายานสกุลวัชรยาน¹³³ ลักษณะทางประติมากรรมของมหากาลสี่กรจะมีสี่เศียร ประทับยืนท่าปรีชาลีบนร่างมนุษย์ ถืออาวุธประกอบด้วยดาบ มีด ไม้ ธง และถ้วยทำจากกะโหลกหรือกะปาละ¹³⁴ มหากาลเป็นหนึ่งในธรรมบาลมีหน้าที่ปกป้องดูแลพุทธศาสนาเคยพบเป็นประติมากรรมลอยตัวสำริดในศิลปะเนปาล มีอิทธิพลศิลปะอินเดียแบบปาละจึงกำหนดมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14-15¹³⁵

2. ประติมากรรมพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสำริด

2.1 ประติมากรรมพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสำริดสองกรพบในแหล่งโบราณคดีเมืองควนแร่ (ภาพที่ 54)

มีลักษณะเป็นพระโพธิสัตว์ประทับยืนแบบสมถังคัมภีร์นันทะ พระเศียรเกล้าเป็นชฎามงกุฎ หน้ามนมวยผมมีพระพุทธรูปเจ้าแสดงชยานมูทราประดับอยู่ ลักษณะพระพักตร์กลม พระ

¹³⁰ พิริยะ ไกรฤกษ์, “ประติมากรรมชิ้นสำคัญที่พบในคาบสมุทรสทิงพระ,” ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และ โบราณคดีคาบสมุทรสทิงพระ, 65.

¹³¹ Alastair Lamb, “Mahayana Buddhist Votive Tablets in Perlis,” JMBRAS 37,2 (November 1964) : 50.

¹³² ผาสุข อินทรารุณ, พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน, 95.

¹³³ หม่อมหลวงสุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, “การศึกษาพระพิมพ์ภาคใต้ของประเทศไทย,” 60-61.

¹³⁴ ผาสุข อินทรารุณ, พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน, 95.

¹³⁵ หม่อมหลวงสุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, “การศึกษาพระพิมพ์ภาคใต้ของประเทศไทย,” 185.

ขงติดกันเป็นรูปปีกกา พระเนตรปิด พระนาสิกเล็ก พระโอษฐ์บาง และพระกรรณยาว ท่อนบนไม่
 สวมฉลองพระองค์ นุ่งภูษาขาวเป็นริ้วพับป้ายผูกชายผ้าบริเวณพระโสณิ์ด้านซ้าย คาดทับด้วย
 ปิ่นหนึ่งแบบเรียบ พระหัตถ์ขวาถืออักษมาลาหรือลูกประคำ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายหักหายไป จาก
 ลักษณะประติมาณวิทยาที่ปรากฏแสดงถึงลักษณะของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร เนื่องจากมี
 พระชยานิพุทธอมิตาปะระดับอยู่หน้ามุ่นมวยผม พระหัตถ์ซ้ายที่หักหายไปน่าจะถือดอกบัวบาน¹³⁶
 ถ้าเป็นเช่นนั้นจะมีลักษณะทางประติมาณวิทยาใกล้เคียงกับพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสำริดพบที่
 อำเภอกู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี (ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กู่ทอง) คือ พระหัตถ์ขวา
 ยกขึ้นถืออักษมาลาหรือลูกประคำ พระหัตถ์ซ้ายทอดลงจับก้านดอกบัว (ภาพที่ 317) จากการศึกษา
 ของนั้นหนา ชุตินวงศ์กล่าวว่าพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรรูปแบบนี้แสดงอิทธิพลศิลปะอินเดียแบบ
 คุปตะตอนปลายต่อหลังคุปตะ¹³⁷ นอกจากนี้ยังกล่าวไว้ด้วยว่าพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรรูปแบบนี้
 ยังพบที่บ้านคูบัว จังหวัดราชบุรี (ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กู่ทอง) (ภาพที่ 318) และ
 พบที่ปราสาทประธานวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถาน
 แห่งชาติ พระนคร) (ภาพที่ 319) แม้ประติมากรรมทั้งสององค์จะมีพระกรหักหายไปแต่ก็สันนิษฐาน
 ได้ว่าพระหัตถ์ขวาทรงถืออักษมาลาและพระหัตถ์ซ้ายทรงจับก้านดอกบัว¹³⁸ และกำหนดอายุ
 ประติมากรรมสององค์นี้ไว้ราวพุทธศตวรรษที่ 13¹³⁹

นอกจากนั้นเมื่อพิจารณาแล้วพบว่าลักษณะทางประติมาณวิทยาของพระ
 โพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสำริดจากแหล่งโบราณคดีเมืองควนแร้งยังสามารถเทียบได้กับประติมากรรม
 พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสลักด้วยศิลาพบที่ถ้ำชันตาดหมายเลข 26 ศิลปะอินเดียแบบหลังคุปตะ¹⁴⁰
 และประติมากรรมพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสลักศิลาที่ถ้ำอรัญคพาทหมายเลข 7¹⁴¹ ในแคว้น
 มหาราษฎร์ (ภาพที่ 320) แสดงลักษณะของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสองกรโดยพระหัตถ์ซ้ายถือ
 ดอกบัวบานและพระหัตถ์ขวายกขึ้นถือลูกประคำ ดังนั้นพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรจากแหล่ง
 โบราณคดีเมืองควนแร้งจึงอาจได้รับอิทธิพลด้านรูปแบบจากศิลปะอินเดียแบบหลังคุปตะในแคว้น
 เดชข่าน จึงกำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-14

¹³⁶ พริยะ ไกรฤกษ์, “พระโพธิสัตว์: ประติมากรรมที่พบในภาคใต้,” สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้
 11 (2542) : 5113.

¹³⁷ Nandana Chutiwong, “The Iconography of Avalokitesvara in Mainland South East Asia,” 234.

¹³⁸ Ibid.

¹³⁹ Ibid., 257.

¹⁴⁰ คุรุปในหม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ผู้เรียบเรียง, พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรอินเดีย, รูปที่ 7, 479.

¹⁴¹ Susan L. Huntington, The Art of Ancient India, 3rd edition (Hong Kong : Oceanic Graphics
 Printing, Inc., 1999), 266.

2.2 ประติมากรรมพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสำริดสองกรพบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว (ภาพที่ 46)

เป็นพระโพธิสัตว์ประทับยืนแบบสมถังค์ พระเศวตเกล้าเป็นชฎามงกุฏ หน้ามน มวยผมมีพระพุทธรเจ้าแสดงชยานมูทราประดับอยู่ ลักษณะพระพักตร์กลม พระขนงติดกันเป็นรูปปีกกา พระเนตรปิด พระนาสิกเล็ก พระโอษฐ์บาง และพระกรรณยาว ท่อนบนไม่สวมฉลองพระองค์ นุ่งภูษาเป็นริ้ว ชักชายผ้ารูปหางปลาห้อยไว้ด้านหลังหน้ามีปิ่นหนึ่งเส้นเล็กคาดทับ พระกรทั้งสองข้างหักหายไป แต่พระกรขวามีอาการคล้ายยกขึ้นระดับอก จากลักษณะประติมากรรมที่ปรากฏ หมายถึงพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร เนื่องจากมีพระชยานิพุทธรอมิตาณะประดับอยู่หน้ามนมวยผม สันนิษฐานว่าพระกรที่หักหายไปนั้น พระหัตถ์ขวาอาจยกขึ้นถืออักษมาลา ส่วนพระหัตถ์ซ้ายอาจถือดอกบัวบาน หรือพระหัตถ์ขวาถือดอกบัวและพระหัตถ์ซ้ายถือหม้อน้ำมนตร์ตามลักษณะของพระโพธิสัตว์ปัทมปาณีก็น่าเป็นไปได้¹⁴²

ส่วนรูปแบบทางศิลปกรรมมีความคล้ายคลึงกับพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสำริดสองกร (ภาพที่ 321) พบในอำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี (ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กำแพงเพชร) ซึ่งจากการศึกษาของพิริยะ ไกรฤกษ์กล่าวว่ามีอิทธิพลของศิลปะจามอันเห็นได้จากผ้าที่นุ่งที่เป็นริ้วและทบมาพับเป็นจีบอยู่ด้านหลัง รอยจีบตรงกลางมาแยกจากกันตรงเหนือชายผ้าเบื้องล่าง กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15¹⁴³ ประติมากรรมพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสำริดจากบ้านบางแก้วนี้อาจมีความสัมพันธ์กับศิลปะจาม โดยสามารถเทียบได้กับประติมากรรมพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสำริดสองกรพบที่เวียงนามภาคกลาง¹⁴⁴ ซึ่งบัวเชอติเยร์ (Boisselier) กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15¹⁴⁵ สังเกตได้จากประติมากรรมทั้งสององค์มีลักษณะเชิงกระด้าง ผอมบาง ลักษณะผ้าที่นุ่งที่เป็นริ้วมีชายผ้ารูปหางปลาห้อยอยู่เบื้องหน้าและคาดทับด้วยปิ่นหนึ่ง แต่ต่างกันที่ประติมากรรมจากแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้วนั้น ไม่มีผ้าคาดวงโค้งพาดหน้าพระโสณีเหมือนกับในศิลปะจาม ดังนั้นจึงสันนิษฐานว่าประติมากรรมพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสำริดจากบ้านบางแก้วน่าจะมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15 เช่นเดียวกัน

3. สรุปจำลอง

3.1 ชิ้นส่วนสรุปจำลองดินเผาแบบถอดประกอบได้

พบในแหล่งโบราณคดีเมืองพระรถบริเวณนอกคันดินด้านทิศใต้และที่บ้านดอน

¹⁴² Benoytosh Bhattacharyya, *The Indian Buddhist Iconography*, 38-39.

¹⁴³ พิริยะ ไกรฤกษ์, *ศิลปทักษิณก่อนพุทธศตวรรษที่ 19*, 180.

¹⁴⁴ ดูรูปใน Jean Boisselier, *La Statuaire du Champa* (Paris : B.F.E.O, 1963), Fig. 35.

¹⁴⁵ Ibid., 80.

กล้า และพบบริเวณกลางทุ่งนาด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของวัดควนมะพร้าว ตำบลพญาขัน อำเภอเมืองพัทลุง(ภาพที่ 57, 59 และ 61) ชิ้นส่วนสลูปล้างทองที่พบมีลักษณะเนื้อดินละเอียด สีขาว นวล ลักษณะเป็นแว่นกลมพบ 1 ชิ้น ลักษณะทรงกรวยส่วนล่างแบนและเอวคอด ด้านในกลวง พบ จำนวน 2 ชิ้น และทรงกระบอกคอดด้านในกลวงจำนวน 3 ชิ้น โดยชิ้นส่วนที่เป็นแว่นกลมน่าจะเป็น ส่วนของฉัตรที่ซ้อนลดหลั่นกันและสามารถถอดแยกออกจากกันได้ ส่วนล่างของฉัตรน่าจะเป็น บัลลังก์และองค์ระฆังกลม ชิ้นส่วนทรงกรวยน่าจะเป็นส่วนยอดของสลูปลที่อยู่บนแว่นกลมหรือฉัตร ชิ้นส่วนทรงกระบอกคอดอาจเป็นส่วนประกอบของปล้องไฉน

ชิ้นส่วนสลูปล้างทองดินเผาจากแหล่งโบราณคดีเมืองพระรถและบริเวณใกล้เคียง น่าจะมีรูปแบบที่เรียกว่า ฉัตรวลี¹⁴⁶ คือ แต่ละส่วนสามารถถอดแยกได้และนำมาประกอบซ้อนกัน เป็นชิ้น ประกอบด้วยเสาและฉัตรแกนทรงกระบอก มีแว่นกลมเรียงซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไปประมาณ 5-7 ชิ้น ส่วนยอดทำเป็นรูปดอกบัวตูม ซึ่งสลูปลรูปแบบนี้พบที่ชุมชนโบราณยะรัง (ภาพที่ 322) และ ปรากฏในพระพิมพ์พบจากการขุดแต่งโบราณสถานบ้านจาละจำนวนหลายองค์ และยังมีลักษณะ ใกล้เคียงกับสลูปล้างทองพบในวัฒนธรรมทวารวดีบริเวณภาคกลางของประเทศไทย คือ ชิ้นส่วน สลูปลพบจากชุมชนโบราณบ้านคูเมือง อำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี¹⁴⁷ (ภาพที่ 323) สันนิษฐาน อายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-15

3.2 ชิ้นส่วนสลูปล้างทองดินเผา

พบในแหล่งโบราณคดีถ้ำคูหาสวรรค์ 3 องค์ ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สถาบันทักษิณคดีศึกษา จังหวัดสงขลา เป็นสลูปล้างทองดินเผาทรงกระบอก บางองค์ตอนล่างของ สลูปลัดเป็นเส้นวงกลม (ภาพที่ 30) สันนิษฐานว่ามีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-15

3.3 ชิ้นส่วนสลูปลดินดิบ

ไม่ทราบแหล่งที่มาจำนวน 4 องค์ ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ วัดมณฑิมาวาส จังหวัดสงขลา เป็นสลูปล้างทองดินดิบทรงกลม บางองค์มีสลูปละประจำอยู่ทั้งสี่ทิศ (ภาพที่ 44) มีลักษณะคล้ายคลึงกับชิ้นส่วนสลูปล้างทองพบตามถ้ำในจังหวัดยะลา¹⁴⁸ (ภาพที่ 324)

¹⁴⁶ พรทิพย์ พันธุโกวิท, “การศึกษาประติมากรรมสมัยทวารวดี ณ เมืองโบราณ อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2530), 27.

¹⁴⁷ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, การขุดค้นและการศึกษาวัฒนธรรมของชุมชนโบราณที่บ้านคูเมือง อำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี (กรุงเทพฯ : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ม.ป.ป.), 40.

¹⁴⁸ ศรีศักร วัลลิโกดม, อุบายธรรมแหลมทองคาบสมุทรไทย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2546),

สลุปจำลองพบบริเวณเมืองปาล์มบัง บนเกาะสุมาตรา ประเทศอินโดนีเซีย¹⁴⁹ (ภาพที่ 325) และสลุปจำลองในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ บนเกาะบาหลี¹⁵⁰ (ภาพที่ 326) โดยสลุปจำลองที่พบบนเกาะบาหลีกำหนดอายุในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 13-15¹⁵¹ ดังนั้นจึงสันนิษฐานว่าสลุปจำลองที่พบบริเวณจังหวัดพัทลุงคงมีอายุสมัยใกล้เคียงกัน

หลักฐานโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ร่วมสมัยสุโขทัย-อยุธยา

โบราณวัตถุประเภทหิน

1. แม่พิมพ์หินพบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี ทำจากหินทรายสีแดง (ภาพที่ 265) สภาพไม่สมบูรณ์ ลักษณะเป็นแผ่นหินเกือบเป็นรูปสี่เหลี่ยม ด้านหนึ่งมีรอยสลักตื้นๆ รูปพระพุทธรูปประทับยืนสององค์และมีฐานขนาดเล็กอยู่ด้านข้าง อีกด้านหนึ่งสลักรูปพระพุทธรูปหนึ่งองค์และมีรอยเตี้ยที่มุม อาจเป็นแม่พิมพ์สำหรับหล่อแผ่นพระพุทธรูป สันนิษฐานว่ามีอายุราวสมัยอยุธยาตอนปลาย

2. ชิ้นส่วนกล้องยาสูบพบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี ทำจากหินสีเขียว (ภาพที่ 264) กล้องยาสูบเป็นอุปกรณ์สำหรับสูบบุหรี่ ลักษณะของกล้องยาสูบประกอบด้วย 3 ส่วน คือ ส่วนแรกเป็นช่องสำหรับใส่ยาสูบลักษณะคล้ายรูปถ้วย เรียกว่ากล้องยาสูบ ส่วนที่สองต่อจากส่วนแรกเป็นก้านสำหรับจับ เรียกว่า “stem” และส่วนปลายเป็นที่สำหรับสูดควัน ชิ้นส่วนที่พบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรีเป็นส่วนตัวกล้องยาสูบโดยส่วนก้านจับหักหายไป ตัวกล้องเป็นแบบเรียบไม่มีลวดลาย ลักษณะคล้ายกล้องยาสูบฝิ่นของคนจีน จึงสันนิษฐานเบื้องต้นว่ามีอายุราวสมัยอยุธยาตอนปลายร่วมสมัยกับหลักฐานโบราณคดีและหลักฐานเอกสารที่เกี่ยวข้องกับเมืองชัยบุรี

3. หินปูนทำเลียนแบบเงินนโมพบในฐานพระพุทธรูปบริเวณเพิงถ้ำบนเขาวัดลิงค์ (ภาพที่ 274) ลักษณะเป็นเม็ดกลมเล็กๆ ตรงกลางขีดเป็นตัว “น” อักษรสันสกฤต เงินนโมที่พบทั่วไปทำด้วยโลหะผสมหลายชนิด เช่น ทองคำ ทองขาว ทองแดง เงิน¹⁵² เป็นต้น การสร้างเงินนโมเชื่อกันว่าเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชให้ทำขึ้นเพื่อกำจัดโรคห่าแล้วนำไปแจกจ่ายให้ประชาชนเหมือนเป็นเครื่องรางของขลังชนิดหนึ่ง เพราะผ่านการทำพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธเพื่อให้

¹⁴⁹ Alastair Lamb, “Mahayana Buddhist Votive Tablets in Perlis,” *JMBRAS* 37,2 (November, 1964) : 46.

¹⁵⁰ Stanley J. O'Connor, “Buddhist Votive Tablets and Caves in Peninsular Thailand,” ใน ศิลปะและโบราณคดีในประเทศไทย, Fig. 13.

¹⁵¹ เรื่องเดียวกัน, 75.

¹⁵² ขวลิต อังวิทย์ยาธร, เงินตราเงินนโม (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2538), 40-41.

เกิดความศักดิ์สิทธิ์¹⁵³ แต่จะเริ่มทำขึ้นเมื่อใดนั้นยังไม่มีหลักฐานยืนยันแน่ชัด อย่างไรก็ตามได้พบหลักฐานเงินนโมจากการขุดค้นที่เก่าที่สุดในแหล่งโบราณคดีวัดเวียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ซึ่งกำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 18¹⁵⁴ อาจเป็นไปได้ว่าเงินนโมน่าจะทำขึ้นในช่วงเวลาใกล้เคียงกันนี้และทำต่อเนื่องมาตลอดสมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ พบเป็นจำนวนมากในพื้นที่จังหวัดนครศรีธรรมราชและได้แพร่หลายไปยังพื้นที่ใกล้เคียง เช่น อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี เป็นต้น¹⁵⁵ ลักษณะการพบเงินนโมนั้น ชวลิต อังวิทยาธรผู้ศึกษาเรื่องเงินตรา นโมกล่าวว่าพบทั้งตามพื้นดินทั่วไปและพบบรรจุในกระปุกที่เป็นเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิงและเครื่องถ้วยสังคโลกโดยฝังอยู่ใกล้ฐานเจดีย์ นอกจากนี้ยังพบอยู่บนปลียอดของพระบรมธาตุเจดีย์เมืองนครศรีธรรมราช¹⁵⁶

นอกจากนี้ในจังหวัดพัทลุงยังพบเงินนโมทำจากโลหะที่วัดปรางหมู อำเภอเมืองพัทลุง แต่ไม่ทราบตำแหน่งและลักษณะการพบที่แน่นอน (ภาพที่ 327) แสดงว่าเงินนโมคงสร้างขึ้นเพื่อเป็นเครื่องรางของขลังอย่างหนึ่งและคงมีการถวายเป็นพุทธบูชาให้แก่ศาสนา เนื่องจากลักษณะการพบที่มักพบร่วมกับศาสนสถานหลายแห่ง เช่นเดียวกับเงินนโมที่พบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรีซึ่งพบในฐานพระพุทธรูปบริเวณเพิงถ้ำบนเขาวัดลิงค์ แต่พระพุทธรูปได้ถูกทำลายไปแล้ว

โบราณวัตถุประเภทโลหะ

1. เหรียญทองคำอาหรับพบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว อำเภอเขาชัยสน (ภาพที่ 160) ลักษณะเป็นเหรียญขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 1 ซม. ด้านหนึ่งเป็นรูปสัตว์สี่ขามีดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ล้อมรอบด้วยลายลูกประคำ อีกด้านหนึ่งมีตัวอักษรอาหรับ เหรียญแบบนี้ยังพบที่อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา¹⁵⁷ (ภาพที่ 328) อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช¹⁵⁸ (ภาพที่ 329) และอำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี¹⁵⁹ (ภาพที่ 330) นอกจากนี้แล้วยังพบบริเวณภาคเหนือของ

¹⁵³ เรื่องเดียวกัน, 46.

¹⁵⁴ อมรา ศรีสุชาติ, สาขารากภาคใต้: ภูมิลักษณะ ภูมิลักษณะ จิตลักษณะ (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย (สกว.), 2544), 114.

¹⁵⁵ ชวลิต อังวิทยาธร, เงินตรา นโม, 61-62.

¹⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, 62-63.

¹⁵⁷ สีนชัย กระบวนแสง, “การสำรวจแหล่งโบราณคดีรอบทะเลสาบสงขลา พ.ศ. 2537,” ใน อาจารย์พเยาว์ นาคเวก กับงานโบราณคดี (กรุงเทพฯ : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2540), 3.

¹⁵⁸ กรมศิลปากร, นำชมพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ นครศรีธรรมราช, 133.

¹⁵⁹ อนันต์ วัฒนานิก, แหล่งเมืองตานี (ปัตตานี : ศูนย์การศึกษาเกี่ยวกับภาคใต้ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์วิทยาเขตปัตตานี, 2528), ภาพที่ 7 หน้า 5.

ประเทศมาเลเซียที่สุโงบาตู ทางใต้ของรัฐเคดาห์¹⁶⁰ และที่รัฐกลันตัน (ภาพที่ 331) สันนิษฐานว่า น่าจะเป็นเงินตราที่ใช้ในการซื้อขายสินค้าของรัฐมาเลย์ที่ใช้กันในช่วงสมัยอยุธยา อยุธยาพุทธศตวรรษที่ 22

2. เหรียญเงินอาหรับ (ภาพที่ 206) พบในแหล่งโบราณคดีบ้านควนปรัง มีตัวอักษรอาหรับทั้งสองด้าน สันนิษฐานว่าอาจเป็นเหรียญเงินไทรบุรีหรือปัตตานี

3. กระพรวนสำริดพบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี (ภาพที่ 233) ลักษณะเป็นรูปทรงกลมมีห่วงสำหรับร้อยเชือกด้านบน จากหลักฐานโบราณคดีพบว่ากระพรวนสำริดเป็นเครื่องประดับที่มีมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์และใช้ต่อเนื่องมาถึงสมัยประวัติศาสตร์ สันนิษฐานจากรูปทรงแล้วน่าจะเป็นกระพรวนในสมัยอยุธยาหรือรัตนโกสินทร์

4. ปืนใหญ่พบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรีจำนวน 2 กระบอก (ภาพที่ 276) เป็นปืนใหญ่หล่อขึ้นจากเหล็ก ลักษณะลำกล้องเรียบ ตรงกลางมีเพลสำหรับตั้งบนฐานยิงกระสุน ลำตัวปืนมีวงแหวนสี่วง บริเวณเหนือรังเพลิงมีเครื่องหมายสัญลักษณ์ของบริษัทอีสต์อินเดียตะวันออกของฮอลันดา หรือ V.O.C (Vereenigde Oost Indische Compagnie) เป็นรูปตัวอักษร “V.O.C” ไขว้กันด้านบนของเครื่องหมายมีตัวอักษร “A” ซึ่งหมายถึงปืนกระบอกนี้หล่อขึ้นที่เมืองอัมสเตอร์ดัม (Amsterdam)¹⁶¹ ด้านล่างของเครื่องหมาย V.O.C มีสัญลักษณ์รูปทรงกระบอกมีโดมข้างบนซึ่งหมายถึงรูปประภาคาร หรือเรียกว่า Amsterdam “light house” (ภาพที่ 332) เป็นตรารับรองว่าปืนกระบอกนี้ผ่านการทดสอบการยิงมาแล้ว¹⁶² และบริเวณท้ายกระบอกของปืนแต่ละกระบอกมีตัวเลข “2306A” และ “2322A” (ภาพที่ 333) หมายถึงน้ำหนักของปืนใหญ่มีหน่วยเป็น Amsterdam pound¹⁶³ ลักษณะดังกล่าวเป็นเอกลักษณ์ของปืนใหญ่ของประเทศฮอลันดา อย่างไรก็ตามปืนเหล็กที่มีเครื่องหมายตราบริษัท V.O.C. นั้นไม่ได้หล่อขึ้นในประเทศฮอลันดาแต่หล่อมาจากประเทศสวีเดนที่เมืองฟินสปัง (Finspang) ซึ่งเป็นเมืองที่มีชื่อเสียงเรื่องอุตสาหกรรมการหล่อปืนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 ปืนเหล็กที่หล่อขึ้นจากเมืองนี้จะนำเข้าประเทศฮอลันดาและขายให้แก่บริษัท V.O.C ที่เมืองอัมสเตอร์ดัม โดยที่เพลปืนด้านซ้ายและขวามักมีตัวอักษร “F”¹⁶⁴ กำกับไว้

¹⁶⁰ Ivor H.N. Evans, Paper on the Ethnology & Archaeology of the Malay Peninsula (Cambridge : University Press, 1927), 120.

¹⁶¹ ศิริรัตน์ วงศ์พำ, “ลักษณะของปืนใหญ่ฮอลันดาที่พบในประเทศไทย,” ศิลปากร 47,2 (มีนาคม-เมษายน 2547) : 40.

¹⁶² เรื่องเดียวกัน, 41.

¹⁶³ เรื่องเดียวกัน.

¹⁶⁴ เรื่องเดียวกัน, 43.

ปืนใหญ่ของฮอลันดาพบในประเทศไทยหลายกระบอก นอกจากที่พัตลุงแล้วยังพบที่กาญจนบุรี ภูเก็ต นครศรีธรรมราช (ภาพที่ 334) สงขลา (ภาพที่ 335) และปัตตานี ปืนใหญ่เหล่านี้คงเป็นปืนที่หล่อขึ้นในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 22-23 ซึ่งเป็นช่วงที่ฮอลันดาเข้ามามีความสัมพันธ์ทางการค้าและการเมืองกับราชอาณาจักรอยุธยา มีหลักฐานเอกสารระบุว่ากษัตริย์แห่งฮอลันดาส่งปืนใหญ่ 2 กระบอก และลูกปืนใหญ่มาถวายสมเด็จพระนเรศวรเมื่อปี พ.ศ. 2147¹⁶⁵ นอกจากนี้ปืนใหญ่ยังเป็นหนึ่งในรายงานสินค้าที่อยุธยาสั่งซื้อจากบริษัท V.O.C โดยในบันทึกของนายซัคส์สเปกซ์ ในปี พ.ศ. 2165 ตรงกับรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม มีรายการสินค้าเป็นปืนใหญ่สำหรับพระเจ้าแผ่นดินสยาม 10 กระบอก¹⁶⁶

5. ลูกกระสุนปืนพบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี มีขนาดเล็กเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 4 ซม. สันนิษฐานว่ามีอายุราวสมัยอยุธยาตอนปลาย (ภาพที่ 249)

โบราณวัตถุประเภทดินเผา

1. ชิ้นส่วนตุ๊กตาดินเผาเคลือบพบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้วและแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี สามารถจัดแบ่งออกเป็น 2 ประเภทตามแหล่งผลิต คือ ผลิตจากเตาภายในประเทศ และผลิตจากเตาต่างประเทศ

1.1 ชิ้นส่วนตุ๊กตาดินเผาเคลือบจากเตาป่ายาง จังหวัดสุโขทัย พบเพียงชิ้นเดียวในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว (ภาพที่ 155) เป็นชิ้นส่วนหัวตุ๊กตาเคลือบสองสี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 22 นักวิชาการสันนิษฐานว่าตุ๊กตาแบบนี้ น่าจะหมายถึงตุ๊กตาเสียบกลที่ใช้ในพิธีกรรมเนื่องจากพบในลักษณะคอหัก รูปแบบของตุ๊กตาดินเผาเคลือบจากเตาป่ายางมีหลายแบบ ตัวอย่างเช่น ตุ๊กตาแม่อุ้มลูก ผู้ชายอุ้มไก่ คนนั่งพนมมือ คนคร่อมถือพัด คนขี่ม้า คนขี่ช้าง เป็นต้น อย่างไรก็ตามได้พบตุ๊กตาแบบนี้ในสภาพสมบูรณ์ด้วยจึงตั้งข้อสังเกตว่าตุ๊กตาดินเผาเคลือบนี้บางแบบอาจเป็นตุ๊กตาเด็กเล่นด้วยก็ได้

1.2 ตุ๊กตาดินเผาเคลือบจากแหล่งเตาในประเทศจีน

1.2.1 ตุ๊กตาดินเผาเคลือบพบที่บ้านพนาลัยแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว (ภาพที่ 156) เคลือบสีขาวและสีเขียวแต่งด้วยแบบคนจีน มือขวาและขาขวายกขึ้น สันนิษฐานว่าผลิตจากแหล่งเตาในภาคใต้ของประเทศไทย สมัยราชวงศ์ซ่ง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 23

1.2.2 ชิ้นส่วนหัวตุ๊กตาพบที่โคกพระกุลในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว (ภาพที่ 157) เคลือบสีขาวและสีเขียว บริเวณใบหน้าเขียนลายสีดำเป็นคิ้วและตา สันนิษฐานว่าผลิตจาก

¹⁶⁵ George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth-Century Thailand* (Illinois : Northern Illinois University Press, 1974), 11.

¹⁶⁶ นันทา สุตกุล, ผู้แปล, *เอกสารของฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา* (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2513), 98.

แหล่งเตาในภาคใต้ของประเทศไทย สมัยราชวงศ์ซ่ง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 23

1.2.3 ชิ้นส่วนหัวตุ๊กตาพบบริเวณวัดเขียนบางแก้วในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว (ภาพที่ 158) เคลือบสีขาวขุ่น ลักษณะใบหน้าแบบคนจีน จากลักษณะน้ำเคลือบสันนิษฐานว่าผลิตจากเตาเต้อ้าว มณฑลฝูเจี้ยน สมัยราชวงศ์ซ่ง อายุราวต้นถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 23

1.2.4 ชิ้นส่วนตุ๊กตาพบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี (ภาพที่ 262) เคลือบสีขาวขุ่น เป็นรูปคนสองคนยืนกุมมือกัน ศีรษะหักหายไป ใส่เสื้อคลุมยาว จากลักษณะน้ำเคลือบสันนิษฐานว่าผลิตจากเตาเต้อ้าว มณฑลฝูเจี้ยน สมัยราชวงศ์ซ่ง อายุราวต้นถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 23

2. ชิ้นส่วนกล้องยาสูบดินเผา พบที่วัดใหม่ (ร้าง) แหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี (ภาพที่ 238) โดยชิ้นส่วนที่พบเป็นส่วนตัวกล้องยาสูบโดยส่วนก้านจับหักหายไป ทำเป็นรูปกลีบมะเฟือง มีลายขูดขีดเป็นเส้นกากบาท ไม่สามารถระบุแหล่งผลิตได้ สันนิษฐานเบื้องต้นว่ามีอายุราวสมัยอยุธยาตอนปลายร่วมสมัยกับหลักฐานโบราณคดีและหลักฐานเอกสารที่เกี่ยวข้องกับเมืองชัยบุรี

โบราณวัตถุประเภทภาชนะดินเผา แบ่งเป็นภาชนะดินเผาพื้นเมืองและภาชนะดินเผาต่างประเทศ ดังนี้

1. ภาชนะดินเผาพื้นเมือง จากการสำรวจแหล่งโบราณคดีในจังหวัดพัทลุงพบภาชนะดินเผาพื้นเมืองประเภทเนื้อดิน (Earthenware) และประเภทเนื้อแกร่ง (Stoneware) แบบไม่เคลือบและแบบเคลือบ

1.1 ภาชนะดินเผาเนื้อดิน

ภาชนะดินเผาเนื้อดินที่พบในแหล่งโบราณคดีบริเวณจังหวัดพัทลุงเป็นภาชนะสมบูรณ์และชิ้นส่วนภาชนะ มีลักษณะเนื้อหยาบและมีเม็ดทรายปนอยู่ค่อนข้างมาก ขึ้นรูปด้วยมือและเป็นหมุน เนื้อดินมีสีน้ำตาลปนแดงและน้ำตาลอ่อน การตกแต่งผิวมีทั้งแบบเรียบและตกแต่งด้วยการขูดขีด กดประทับ ในการจัดจำแนกจะแบ่งประเภทตามรูปทรงภาชนะที่สมบูรณ์และชิ้นส่วนที่สามารถสันนิษฐานรูปทรงได้ดังนี้

1.1.1 ภาชนะทรงหม้อก้นกลม พบทั้งที่มีสภาพสมบูรณ์และไม่สมบูรณ์ ลักษณะปากกว้างผายออก คอเว้าสั้น ลักษณะคล้ายหม้อดินหุงข้าว เป็นรูปทรงที่พบมากที่สุดในภาคใต้ เป็นภาชนะดินเผาที่มีรูปแบบสืบเนื่องมาจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์และเป็นภาชนะที่ใช้ในชีวิตประจำวัน ส่วนลำตัวกลม ขึ้นรูปด้วยเป็นหมุน เนื้อดินมีตั้งแต่เนื้อหยาบถึงค่อนข้างละเอียด สีเนื้อดินมีสีน้ำตาลอ่อนและน้ำตาลปนแดง ตกแต่งผิวด้วยการกดประทับบริเวณลำตัวและก้นซึ่งอาจใช้ไม้แคะพิมพ์เป็นลายต่างๆ หรืออาจใช้วัสดุอื่นกดประทับเพื่อให้เกิดลวดลาย และการขูดขีดโดยการใช้อัตถุปลายแหลม ลวดลายที่พบบนภาชนะดินเผาเนื้อดินในแหล่งโบราณคดีในจังหวัดพัทลุงมี

หลายแบบ ได้แก่ ลายกดประทับในกรอบตารางสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนและลายคลื่นพบในทะเลสาบสงขลาใกล้แหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว (ภาพที่ 153) ลายก้านมะพร้าวและลายคล้ายใบโพธิ์พบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี (ภาพที่ 257 และ 275) ลักษณะภาชนะดินเผาทรงหม้อก้นกลมพบทั่วไปตามชุมชนโบราณสมัยประวัติศาสตร์ร่วมสมัยสุโขทัยและอยุธยาบริเวณภาคใต้ และพบในแหล่งเรือจมบริเวณเกาะและชายฝั่ง¹⁶⁷ เช่น แหล่งเรือรางเกวียน¹⁶⁸ เรือสมุย¹⁶⁹ เป็นต้น

1.1.2 ภาชนะทรงหม้อก้นกลม มีลักษณะปากแคบผายออก คอแคบสูง เนื้อดินไม่ละเอียดมากสีออกน้ำตาลปนแดง ตกแต่งผิวด้วยการกดประทับลายเชือกทาบบริเวณลำตัวจนถึงก้นบริเวณไหล่กดประทับเป็นลายนูนกลมในกรอบสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนเรียงเป็นแถวโดยรอบ พบบริเวณเพิงหินบนเขาชัยบุรีใกล้กับถ้ำพระนอนในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี (ภาพที่ 234) หม้อก้นกลมลักษณะนี้พบในแหล่งเรือรางเกวียนด้วย¹⁷⁰

1.1.3 ภาชนะทรงครก มีสภาพไม่สมบูรณ์ ลักษณะปากผายขอบปากตัดเรียบ ลำตัวสอบลงและก้นมีเชิงหนา เนื้อดินหนามีเม็ดทรายปน ผิวภาชนะมีสีน้ำตาลแดง พบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว (ภาพที่ 93)

1.1.4 ฝาจุกภาชนะ มีสภาพไม่สมบูรณ์สันนิษฐานว่าเป็นชิ้นส่วนของฝาโถ้งนูนใช้สำหรับครอบภาชนะปากผายทั่วไป ลักษณะจุกเป็นจุกทรงกลมมีสันตรงกลางตอนบนเป็นปุ่มกลม พบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว (ภาพที่ 93)

1.2 ภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งแบบไม่เคลือบ

ภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งแบบไม่เคลือบที่พบในแหล่งโบราณคดีในจังหวัดพัทลุงมีทั้งในสภาพสมบูรณ์และชิ้นส่วนของภาชนะ ภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งที่สามารถกำหนดรูปทรงได้พบเป็นภาชนะทรงหม้อน้ำ ไหแบบต่างๆ ภาชนะทรงขวด และกุ่มชื

1.2.1 ภาชนะทรงหม้อน้ำพบที่ถ้ำพระนอนในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี (ภาพที่ 256) มีลักษณะปากผายออก คอแคบสูง ลำตัวป่องเล็กน้อย ส่วนก้นแบนตัดตรง มีการเจาะรูที่ก้นเนื้อดินค่อนข้างละเอียดสีน้ำตาล บริเวณไหล่ตกแต่งด้วยการขีดขีดเป็นรูปวงแหวนลดหลั่นกันสามเส้น สันนิษฐานว่าผลิตจากเตาแม่น้ำน้อย ตำบลเชิงกลัด อำเภอบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 21-23

¹⁶⁷ ธีรพงศ์ ศรีสุชาติ และอมรา ศรีสุชาติ, “เครื่องปั้นดินเผาพื้นเมืองสมัยโบราณในภาคใต้,” สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ 3 (2542) : 1191.

¹⁶⁸ กรมศิลปากร, โบราณคดีศึกษา (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2531), 80.

¹⁶⁹ เรื่องเดียวกัน, 86.

¹⁷⁰ เรื่องเดียวกัน, 81.

1.2.2 ไหสี่หูขนาดกลางพบในทะเลสาบสงขลาใกล้กับแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว (ภาพที่ 152) ลักษณะเป็นไหรูปไข่ค่อนข้างเตี้ย ขอบปากม้วนหนาไม่มีส่วนคอ เนื้อดินปั้นหนาและแกร่ง มีหูปั้นแปะในแนวนอน บริเวณรอยต่อระหว่างลำตัวกับไหลู่ขีดเป็นเส้นวงกลมขนานผลิตจากเตาแม่ภู่น้อย อำเภอบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี ไหแบบนี้มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 21-23 พบมากในแหล่งเรือจมในอ่าวไทย เช่น เรือพิทยา เรือเกาะกระดาด และเรือวิทเลียว (Witte Leeuw)¹⁷¹ เป็นต้น ยังพบในชุมชนโบราณบริเวณเกาะชวา บรูไน ซาบาห์ และในประเทศญี่ปุ่น¹⁷²

1.2.3 ขวดสองหูพบในทะเลสาบสงขลาใกล้กับแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว (ภาพที่ 150) ลักษณะรูปทรงคล้ายผลมะละกอ ปากแคบผายออก คอแคบและสั้น ลำตัวส่วนบนแคบกว่าส่วนล่าง มีหูสองหูปั้นติดในแนวตั้ง เนื้อดินแกร่งสีเทา ผลิตจากเตาแม่ภู่น้อย อำเภอบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 21-23 ภาชนะดินเผาประเภทขวดสองหูได้พบในแหล่งเรือจม เช่น เรือสีซัง 1¹⁷³ เป็นต้น

1.2.4 ไหสี่หูขนาดใหญ่พบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี (ภาพที่ 261) ลักษณะเป็นไหทรงสูงขนาดใหญ่ ปากบางขอบปากผายออกคล้ายไหทรงปากแตร คอสั้นและแคบ ส่วนลำตัวท่อนบนใหญ่กว่าท่อนล่างที่ค่อยๆ สอบลง เนื้อดินแกร่งเป็นสีเทาดำ มีหูขนาดเล็กมากปั้นติดในแนวนอนสี่หู บริเวณไหล่และลำตัวตกแต่งด้วยการขีดลายเส้นขนานรูปวงแหวนและกดประทับเป็นจุดประในแนวทแยงโดยรอบ ส่วนล่างของไหมีร่องรอยการเจาะรูขนาดเล็ก สันนิษฐานว่าผลิตจากเตาเกาะน้อย หมายเลข 61 ซึ่งผลิตภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งไม่เคลือบประเภทไหขนาดใหญ่¹⁷⁴

1.2.5 ชิ้นส่วนภาชนะพบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี (ภาพที่ 258) ลักษณะเนื้อดินแกร่งสีเทา ตกแต่งด้วยการขีดเป็นเส้นขนานสี่เส้นและกดประทับเป็นลายจุดประในแนวทแยง ถัดลงไปกดประทับเป็นรูปคล้ายใบโพธิ์ สันนิษฐานว่าผลิตจากเตาบ้านบางปูน จังหวัด

¹⁷¹ สาธิต์ ไพรัชญกิจต์, เตาแม่ภู่น้อย (กรุงเทพฯ : ฝ่ายวิชาการ กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2531), 45.

¹⁷² กรมศิลปากร, โบราณคดีศึกษา 2 เครื่องถ้วยจากทะเล (กรุงเทพฯ : โครงการโบราณคดีใต้น้ำ งานโบราณคดีใต้น้ำ กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2533), 37.

¹⁷³ กรมศิลปากร, โบราณคดีศึกษา, 99.

¹⁷⁴ เอิบเปรม วัชรานุกร, “เตาเกาะน้อย การขุดค้นเตาหมายเลข 61 176 177 และ 178 (เตาในอาคารศูนย์ศึกษาและอนุรักษ์เตาสังคโลกศรีสัชนาลัย),” ใน สังคโลกศรีสัชนาลัย (กรุงเทพฯ : เครือซิเมนต์ไทยร่วมกับกรมศิลปากร, 2530), 37.

สุพรรณบุรี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 19¹⁷⁵

1.3 ภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งแบบเคลือบ

จากการศึกษาภาชนะดินเผาเคลือบที่พบจากแหล่งโบราณคดีในจังหวัดพัทลุง พบว่ามาจากแหล่งเตาในจังหวัดสุโขทัยและจังหวัดสิงห์บุรี ในการศึกษาจะแบ่งเครื่องเคลือบพื้นเมืองออกตามแหล่งผลิต ดังนี้

1.3.1 เครื่องถ้วยสังคโลก¹⁷⁶ เครื่องถ้วยสังคโลกที่พบในชุมชนโบราณบริเวณ จังหวัดพัทลุงสามารถจัดจำแนกประเภทได้ดังนี้

ประเภทเคลือบสีขาว

- ภาชนะทรงโกลีบบะเพื่อง (ภาพที่ 141) ลักษณะปากแคบ ลำตัวทำเป็น รูปคล้ายกลีบบะเพื่อง น้ำเคลือบสีขาวขุ่น พบบริเวณโคกพระคูลาในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว ผลิตจากเตาป่ายาง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21

ประเภทเคลือบสีน้ำตาล

- ภาชนะทรงกระปุก (ภาพที่ 144 และ 145) ลักษณะปากตรง คอสั้น เคลือบไม่ถึงฐาน พบบริเวณโคกพระคูลาในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว จากลักษณะน้ำเคลือบสีน้ำตาลเข้มสันนิษฐานว่าผลิตจากเตาเกาะน้อย อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20

- ภาชนะทรงขวดรูปน้ำเต้ามีหูสองหู (ภาพที่ 146 และ 147) พบบริเวณ โคกพระคูลาในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว ลักษณะปากตรง แบ่งลำตัวเป็นสองส่วน ลำตัว ส่วนบนแคบส่วนล่างป่องออก มีหูขนาดเล็กปั้นติดในแนวตั้งระหว่างลำตัวส่วนบนกับส่วนล่าง เคลือบไม่ถึงฐาน ผลิตจากเตาป่ายาง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 22 เคยพบใน แหล่งเรือจมเกาะกระดาดและแหล่งช่องเสมสาร¹⁷⁷

- ภาชนะทรงขวดสองหูพบบริเวณโคกพระคูลาในแหล่งโบราณคดีบ้าน บางแก้ว (ภาพที่ 148) และยังพบใกล้เคียงกับแหล่งโบราณคดีบ้านควนมะพร้าวแต่ไม่สมบูรณ์ (ภาพที่ 197) ลักษณะปากเป็นรูปถ้วย ลำตัวรูปไข่มีการขูดขีดเส้นวงกลมคู่ขนานบริเวณไหล่ เคลือบไม่ถึง ฐาน ผลิตจากเตาป่ายาง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ขวดแบบนี้พบที่

¹⁷⁵ ปวิวรรต ธรรมาภิชากร และกฤษฎา พินศรี, ศิลปะเครื่องถ้วยในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : บริษัท แอควี พรีนติ้ง จำกัด, 2533), 34.

¹⁷⁶ เป็นภาชนะดินเผาที่ผลิตจากแหล่งเตาเมืองศรีสัชนาลัยซึ่งได้แก่ กลุ่มเตาเกาะน้อย กลุ่มเตาป่ายาง และกลุ่มเตาวัดคอนลาน และจากเตาเมืองสุโขทัยเก่า

¹⁷⁷ กรมศิลปากร, โบราณคดีศึกษา, 31.

วัดเวียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี และยังพบในแหล่งเรือจมเกาะกระดาดและเรือครามด้วย¹⁷⁸

- ภาชนะทรงไหพบในทะเลสาบสงขลาใกล้แหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว (ภาพที่ 149) ลักษณะเป็นไหทรงสูง ขอบปากผายออก คอสั้นและแคบ มีหูขนาดเล็กบางป็นติดในแนวนอนสี่หู ลักษณะเนื้อดินแกร่งไม่หนามาก การเคลือบจะเคลือบไม่ถึงฐาน ผลิตภัณฑ์จากเตาเผาขนาดเล็ก อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20 ไหแบบนี้ยังพบที่อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา

ประเภทเขียนสีดำได้เคลือบ

- ภาชนะทรงดรัม มีฝาปิดเขียนลายพันธุ์พฤกษา พบบริเวณโคกพระcula ในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้วพบในสภาพสมบูรณ์ (ภาพที่ 142 และ 143) และชิ้นส่วนดรัม (ภาพที่ 96) ผลิตภัณฑ์จากเตาปายาง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 -ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ดรัมลักษณะนี้พบจำนวนมากในแหล่งเรือเกาะกระดาด¹⁷⁹

- ภาชนะทรงจานพบบริเวณโคกพระculaในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว สภาพไม่สมบูรณ์ เขียนลายบริเวณก้นจานแต่สภาพลบเลือนมาก (ภาพที่ 96) ผลิตภัณฑ์จากเตาปายาง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21-ต้นพุทธศตวรรษที่ 22

ประเภทเคลือบสีเขียว

- ภาชนะทรงชามพบบริเวณโคกเมืองในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว สภาพไม่สมบูรณ์ (ภาพที่ 133) ลักษณะขอบปากผายออก ก้นลึก ด้านในก้นจานขูดขีดลายดอกเบญจมาศ ขอบปากขูดขีดลายก้านขด ด้านนอกเซาเป็นร่องในแนวตั้ง เคลือบไม่ถึงฐาน น้ำเคลือบแตกรานและมักปรากฏรอยกึ่งที่ก้น ผลิตภัณฑ์จากเตาเผาขนาดเล็ก อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20

- ภาชนะทรงจานพบบริเวณโคกเมืองในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว (ภาพที่ 134) ลักษณะขอบปากผายออก ด้านในก้นจานและตัวจานขูดสักลายดอกบัว ขอบปากด้านในขูดขีดเป็นลายเส้นคู่ขนาน ตัวจานด้านนอกขูดเป็นรูปกลีบบัว ก้นไม่เคลือบและปรากฏรอยกึ่งที่ก้น ผลิตภัณฑ์จากเตาเผาขนาดเล็ก อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20

- ภาชนะทรงจานพบบริเวณโคกเมืองในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว (ภาพที่ 135) ลักษณะขอบปากผายออกเป็นขอบหนา ด้านในก้นจานขูดลายเส้นวงกลม ตัวจานขูดลายดอกบัว ก้นไม่เคลือบ ผลิตภัณฑ์จากเตาเผาขนาดเล็ก อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20

- ภาชนะทรงจานพบบริเวณโคกเมืองในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว สภาพไม่สมบูรณ์ (ภาพที่ 136) ลักษณะขอบปากผายออก ด้านในตัวจานตกแต่งด้วยการขูดขีดเป็นลายคล้ายเครื่องจักสาน เคลือบไม่ถึงฐานและปรากฏรอยกึ่งที่ก้นจาน ผลิตภัณฑ์จากเตาปายาง อายุราว

¹⁷⁸ เรื่องเดียวกัน.

¹⁷⁹ เรื่องเดียวกัน, 21-22.

พุทธศตวรรษที่ 21 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 22 จานแบบนี้พบในแหล่งเรือคราม เรือพญา และเรือสมุย¹⁸⁰

- ภาชนะทรงกระปุกพบบริเวณโคกพระคูลาในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว (ภาพที่ 137) และแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี (ภาพที่ 259) ลักษณะขอบปากม้วนออก เป็นกระปุกสองหู เคลือบไม่ถึงฐาน น้ำเคลือบแตกราน ผลิตจากเตาเผาเนื้อ อายูราวพุทธศตวรรษที่ 20 พบจำนวนมากในแหล่งเรือคราม¹⁸¹

- ภาชนะทรงขวดสองหูพบบริเวณโคกพระคูลาในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว (ภาพที่ 138) ลักษณะปากม้วนออกเป็นรูปถ้วย คอสั้น ส่วนลำตัวมีหูปั้นติดในแนวตั้ง น้ำเคลือบแตกรานเคลือบไม่ถึงฐาน ตกแต่งด้วยการขีดเป็นเส้นขนานหลายเส้นตั้งแต่บริเวณไหล่ถึงกลางลำตัว ผลิตจากเตาปายาง อายูราวพุทธศตวรรษที่ 21-ต้นพุทธศตวรรษที่ 22

- ภาชนะทรงขวดรูปน้ำเต้าพบบริเวณโคกพระคูลาในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว (ภาพที่ 139) และในทะเลสาบสงขลา (ภาพที่ 140) ลักษณะปากตรง แบ่งลำตัวเป็นสองส่วน ลำตัวส่วนบนแคบส่วนล่างป่องออก มีหูขนาดเล็กปั้นติดในแนวตั้งระหว่างลำตัวส่วนบนกับส่วนล่าง เคลือบไม่ถึงฐาน ตกแต่งด้วยการขีดรูปวงแหวนหลายเส้นบริเวณลำตัวและขีดคล้ายใบไม้สามเหลี่ยม ผลิตจากเตาปายาง อายูราวพุทธศตวรรษที่ 21-ต้นพุทธศตวรรษที่ 22

- ชิ้นส่วนปาก ลำตัวและก้นชาม ตกแต่งด้วยการขีด น้ำเคลือบมีรอยรานพบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้วและแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี (ภาพที่ 94 และ 260) ผลิตจากเตาปายาง อายูราวพุทธศตวรรษที่ 21-ต้นพุทธศตวรรษที่ 22

ประเภทเคลือบสองสี

- พบเป็นชิ้นส่วนฝาภาชนะและชิ้นส่วนลำตัว น้ำเคลือบออกสีเขียวใส (ภาพที่ 95) พบบริเวณโคกพระคูลาในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว ผลิตจากเตาปายาง อายูราวพุทธศตวรรษที่ 21-ต้นพุทธศตวรรษที่ 22

1.3.2 เครื่องถ้วยเตาแม่น้ำน้อย¹⁸² เครื่องถ้วยจากเตาแม่น้ำน้อยที่พบในแหล่งโบราณคดีบริเวณจังหวัดพัทลุงและในทะเลสาบสงขลาส่วนใหญ่เป็นภาชนะประเภทไหแบบต่างๆ ดังนี้

- ไหสี่หูขนาดใหญ่พบในแหล่งโบราณคดีเขาอ้อ (ภาพที่ 283) ลักษณะเป็นไห

¹⁸⁰ เรื่องเดียวกัน, 28.

¹⁸¹ เรื่องเดียวกัน, 29.

¹⁸² เตามแม่น้ำน้อยตั้งอยู่บริเวณฝั่งตะวันตกของแม่น้ำน้อยในพื้นที่ตำบลเชิงกลัด อำเภอบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี

ทรงสูงรูปไข่ ขอบปากม้วนผายออก คอสั้น มีหูปั้นหยาติดในแนวนอน บริเวณไหล่ตกแต่งด้วยการขูดขีดเส้นวงกลมขนานหลายเส้น เนื้อดินปั้นหนาและแกร่ง น้ำเคลือบสีน้ำตาลเข้มเคลือบไม่ถึงฐาน อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21-22 พบในแหล่งเรือรางเกวียน¹⁸³ เรือพญา เรือสีซัง 3¹⁸⁴

- ให้สีหูขนาดกลางพบในทะเลสาบสงขลาใกล้แหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว (ภาพที่ 151) น้ำเคลือบหลุดร่อนเคลือบไม่ถึงฐาน ลักษณะเป็นไหรูปกลมแป้น ขอบปากม้วนผายออก คอแคบและสั้น มีหูปั้นหยาติดในแนวนอน เนื้อดินปั้นหนาแกร่ง และชิ้นส่วนปากไหพบบริเวณโคกเมืองในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว (ภาพที่ 97) อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21-22 พบในแหล่งเรือพญา เรือสัตว์หีบ เรือเกาะกระดาด¹⁸⁵

2. ภาชนะดินเผาต่างประเทศ จากการสำรวจแหล่งโบราณคดีในจังหวัดพัทลุงพบภาชนะดินเผาที่ผลิตจากเตาต่างประเทศเป็นภาชนะดินเผาแบบไม่เคลือบและแบบเคลือบจากแหล่งเตาในประเทศอินโดนีเซีย ประเทศเวียดนามและประเทศจีน ในการศึกษาจะแบ่งภาชนะดินเผาต่างประเทศออกตามแหล่งผลิต ดังนี้

2.1 กุณฑีหรือหม้อน้ำมีพวยพบในทะเลสาบสงขลาใกล้กับแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว (ภาพที่ 154) สภาพไม่สมบูรณ์ ลักษณะลำตัวและพวยกาเป็นรูปกลีบบะเพรา ส่วนคอชำรุดแต่ถ้าอยู่ในสภาพสมบูรณ์จะมีคอแคบสูง ขอบปากผายออก เพราะพบกุณฑีลักษณะเดียวกันนี้ในแหล่งเรือจมหัวคู้ อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา¹⁸⁶ (ภาพที่ 336) เนื้อดินแกร่งสีดำหรืออาจทาสีดำ กุณฑีหรือหม้อน้ำมีพวยรูปแบบนี้พบเป็นจำนวนมากในเรือสีซัง 1¹⁸⁷ (ภาพที่ 337) สันนิษฐานว่าคงเป็นสินค้าส่งออก กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 22¹⁸⁸ เนื่องจากพบร่วมกับเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิงที่ผลิตในสมัยจักรพรรดิวันลี่ (พ.ศ. 2116-2162) สำหรับแหล่งผลิตภาชนะดินเผาแบบนี้มาจากเกาะมาดูไร ประเทศอินโดนีเซีย¹⁸⁹

2.2 เครื่องถ้วยเวียดนาม

แหล่งผลิตเครื่องถ้วยเวียดนามอยู่บริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำแดงใกล้กับเมือง

¹⁸³ กรมศิลปากร, โบราณคดีศึกษา, 80.

¹⁸⁴ จารึก วิลไกว, เตาม่น้ำน้อย 2, 36.

¹⁸⁵ เรื่องเดียวกัน, 39.

¹⁸⁶ ธีรพงศ์ ศรีสุชาติ และอมรา ศรีสุชาติ, “เครื่องปั้นดินเผาพื้นเมืองโบราณ: ในภาคใต้,” สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ 3 (2542) : 1173.

¹⁸⁷ กรมศิลปากร, โบราณคดีศึกษา, 94.

¹⁸⁸ เรื่องเดียวกัน, 98.

¹⁸⁹ สัมภาษณ์ อมรา ศรีสุชาติ, ผู้อำนวยการสำนักพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ, 18 กุมภาพันธ์ 2552.

ฮานอยในปัจจุบัน¹⁹⁰ หรือในภาคเหนือของประเทศเวียดนาม เวียดนามเริ่มผลิตเครื่องถ้วยเป็นสินค้าออกราวต้นพุทธศตวรรษที่ 19 ตรงกับสมัยราชวงศ์เต๋รินของเวียดนาม (พ.ศ. 1768-1943)¹⁹¹

เครื่องถ้วยเวียดนามที่พบในแหล่งโบราณคดีในจังหวัดพัทลุงเป็นเครื่องถ้วยประเภทเคลือบสีเขียว และประเภทเขียนลายสีครามได้เคลือบ เป็นเครื่องถ้วยสมัยราชวงศ์เล อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20-21

2.2.1 ประเภทเคลือบสีเขียว

- ภาชนะทรงกระปุกพบบริเวณโคกพระคูลาในแหล่งโบราณคดีบ้าน บางแก้ว ลักษณะปากแคบ ลำตัวป่องตรงกลาง ก้นไม่เคลือบ น้ำเคลือบออกสีขาวอมเหลือง (ภาพที่ 126)

2.2.2 ประเภทเขียนลายสีครามได้เคลือบ

- ภาชนะทรงกระปุกหกเหลี่ยมพบบริเวณโคกพระคูลาในแหล่งโบราณคดีบ้าน บางแก้ว เขียนลายพันธุ์พฤกษาและลายรูปตัว X ในกรอบช่องกระจก สีโคบอลต์ออกสีน้ำเงินอมดำ (ภาพที่ 127 และ 128) รูปแบบเหมือนกับกระปุกหกเหลี่ยมพบที่จังหวัดไฮสวง (Hai Duong) ประเทศเวียดนาม อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21¹⁹² (ภาพที่ 338) กระปุกแบบนี้ยังพบที่อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราชและพบที่จังหวัดสงขลา¹⁹³

- ภาชนะทรงกระปุกกลมพบบริเวณโคกพระคูลาในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว เขียนลายกลีบดอกไม้รอบปากพบจำนวน 2 ใบ ใบหนึ่งลำตัวเขียนลายดอกไม้ในกรอบช่องกระจก อีกใบหนึ่งเขียนลายดอกไม้สี่กลีบสลับลายก้านขด สีโคบอลต์ออกสีน้ำเงินอมดำ (ภาพที่ 129 และ 130)

- ภาชนะทรงดรัมมีสองแบบพบบริเวณโคกพระคูลาในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว สีโคบอลต์ออกสีน้ำเงินอมดำ แบบแรกส่วนฝาเขียนลายดอกไม้กลีบกลมอาจหมายถึงดอกเบญจมาศล้อมรอบด้วยลายกลีบบัว ส่วนฝาตอนล่างและลำตัวเขียนลายก้านขดในกรอบรูปกลีบบัวสลับกับลายกลีบบัวด้านในเขียนลายคลื่น (ภาพที่ 131) แบบที่สองส่วนฝาเขียนลายดอกเบญจมาศล้อมรอบด้วยลายหยู้อี ส่วนฝาตอนล่างและลำตัวเขียนลายกลีบบัวด้านในเป็นลายก้านขดสลับลาย

¹⁹⁰ Jonh Guy, "Vietnamese Trade Ceramics," in *Vietnamese Ceramics* (Singapore : Tien Wah Press Pte Ltd., 1982), 28.

¹⁹¹ Roxanna Brown, *The Ceramics of South-East Asia Their Dating and Identification*, 2nd Edition (Chicago : Arts&Media Resources, Ltd., 2000), 23.

¹⁹² Dang Van Thang, *Vietnamese Ceramics in the Museum of Vietnamese History Ho Chi Minh City* (Ho Chi Minh City : Ho Chi Minh City Special Printing Co,Ltd., 1998), 51.

¹⁹³ กรมศิลปากร, *โบราณวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สงขลา* (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2549), 111.

คลื่น (ภาพที่ 132) ลักษณะใกล้เคียงกับตลับพบบที่จังหวัดไฮซอง (Hai Duong) ประเทศเวียดนาม อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21¹⁹⁴ (ภาพที่ 339)

- ชิ้นส่วนขมพบบริเวณ โคมเมืองและโคกพระคูลาในแหล่งโบราณบ้านบางแก้ว (ภาพที่ 98) ก้นด้านในปากน้ำเคลือบเป็นรูปวงแหวนซึ่งเป็นลักษณะที่มักปรากฏบนเครื่องถ้วยเวียดนาม และที่ฐานมีการทาน้ำดินสีน้ำตาล (chocolate slip) มีผู้สันนิษฐานว่าอาจเป็นการแสดงความแตกต่างระหว่างเครื่องถ้วยที่ผลิตเพื่อเป็นสินค้าออกจากเตาเอกชนกับเตาหลวง¹⁹⁵ อย่างไรก็ตามไม่ได้เป็นกฎเกณฑ์ที่แน่นอนเสมอไป

2.3 เครื่องถ้วยจีน

เครื่องถ้วยจีนที่พบในแหล่งโบราณคดีภายในจังหวัดพัทลุงและในทะเลสาบสงขลาซึ่งกำหนดอายุได้ในช่วงเวลานี้เป็นเครื่องถ้วยจีนที่มีอายุตั้งแต่สมัยราชวงศ์หยวนถึงราชวงศ์ชิง การศึกษานี้จะศึกษาเครื่องถ้วยจีนที่พบในแหล่งโบราณคดีในจังหวัดพัทลุงที่มีอายุก่อนพุทธศตวรรษที่ 24 โดยจัดแบ่งเครื่องถ้วยจีนที่พบตามอายุสมัยดังนี้

2.3.1 เครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หยวน เป็นเครื่องถ้วยจีนที่ผลิตขึ้นระหว่างพ.ศ. 1822-1911 ได้แก่

- กระปุกสองหูเคลือบสีเขียวพบบริเวณ โคมพระคูลาในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว (ภาพที่ 106-108) ลักษณะขอบปากผายออก มีหูขนาดเล็กติดในแนวตั้ง ผลิตจากเตาหลงจวน มณฑลเจ้อเจียง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 19

- กระปุกเคลือบสีเขียวพบบริเวณ โคมพระคูลาในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว (ภาพที่ 109) ผลิตจากเตาหลงจวน มณฑลเจ้อเจียง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 19 พบจำนวนมากบริเวณอำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช¹⁹⁶

- แจกันเคลือบสีขาวพบบริเวณบ้านพนใกล้กับแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว (ภาพที่ 111) ขึ้นรูปด้วยแม่พิมพ์เป็นลายเซาร่องในแนวตั้ง ลักษณะปากผายออก ผลิตจากเตาเต๋อฮั่ว มณฑลฝูเจี้ยน อายุราวพุทธศตวรรษที่ 19 แจกันเคลือบสีขาวที่มีแหล่งผลิตจากเตาเต๋อฮั่วยังพบมาก

¹⁹⁴ Dang Van Thang, *Vietnamese Ceramics in the Museum of Vietnamese History Ho Chi Minh City*, 50-51.

¹⁹⁵ ปิวิรรต ธรรมาปริชากร, “การใช้เครื่องถ้วยจีนและเครื่องถ้วยเวียดนามในการกำหนดอายุหลักฐานทางโบราณคดีและรูปแบบศิลปะ กรณีศึกษาตลาดลายปูนปั้นระดับบนโบราณสถานในประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-24” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547), 88.

¹⁹⁶ ณัฐภัทร จันทวิษ, *เครื่องถ้วยจีนที่พบจากแหล่งโบราณคดีในประเทศไทย*, รูปที่ 81 หน้า 266.

บริเวณจังหวัดสงขลา¹⁹⁷ ตำบลท่าเรือ อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช¹⁹⁸

- ไหสี่หูเคลือบสีน้ำตาลพบบริเวณโคกพระculaในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว (ภาพที่ 110) ลักษณะขอบปากผายออก มีหูปั้นติดในแนวนอน เคลือบไม่ถึงฐาน อายุราวพุทธศตวรรษที่ 19

- ไหสี่หูเคลือบสีน้ำตาลพบบริเวณอ่าวเขาเตย ตำบลฝาละมี อำเภอปากพะยูน (ภาพที่ 65) ลักษณะขอบปากม้วนออก มีหูปั้นติดในแนวนอน เคลือบสีน้ำตาล น้ำเคลือบหลุดร่อน และเคลือบไม่ถึงฐาน สันนิษฐานว่าผลิตจากเตาดีสี้อ มณฑลกว่างตง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 19

2.3.2 เครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิง เป็นเครื่องถ้วยจีนที่ผลิตขึ้นระหว่างพ.ศ. 1911-2187

- ชามเคลือบสีเขียวพบบริเวณโคกพระculaและโคกเมืองในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว (ภาพที่ 112 และ 113) ลักษณะเป็นชามก้นลึกทรงมะนาวตัด เนื้อดินสีเทาแกร่ง เคลือบน้ำเคลือบถึงฐาน ขอบปากเรียบ เเชิงสูงขอบเชิงหนา การตกแต่งมีทั้งแบบเรียบและแบบขูดสลักด้านใน และด้านนอกชาม เป็นลายช่อดอกไม้ และขอบปากด้านนอกขูดสลักลายประเจี้น ผลิตจากเตาหลงฉวน มณฑลเจ้อเจียง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20

- จานเคลือบสีเขียวพบบริเวณโคกเมืองในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว (ภาพที่ 114) ลักษณะเป็นจานปากกว้าง ก้นตื้น เนื้อดินสีเทาแกร่ง เคลือบน้ำเคลือบถึงฐาน เเชิงสูงขอบเชิงหนา ผลิตจากเตาหลงฉวน มณฑลเจ้อเจียง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20

- กระปุกเคลือบสีน้ำตาลพบบริเวณโคกพระculaในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว (ภาพที่ 115-116) น้ำเคลือบสีน้ำตาลเข้มเคลือบไม่ถึงฐาน สันนิษฐานว่าผลิตจากเตาในมณฑลฝูเจี้ยน อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20

- กระปุกเขียนลายสีครามได้เคลือบพบบริเวณโคกพระculaในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว (ภาพที่ 117-119) และในทะเลสาบสงขลา (ภาพที่ 124) เขียนลายหลายรูปแบบ คือ ลายดอกไม้ และลายคอเมฆสลับพวงอุบะ ผลิตจากเตาจิ่งเต๋อเจิ้น มณฑลเจียงซี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 กระปุกแบบนี้ยังพบบริเวณจังหวัดสงขลา¹⁹⁹ และพบที่เจดีย์วัดท้าวโคตร อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช²⁰⁰

- กระปุกเขียนลายสีครามได้เคลือบพบบริเวณโคกพระculaในแหล่งโบราณคดี

¹⁹⁷ เรื่องเดียวกัน, รูปที่ 112 หน้า 289.

¹⁹⁸ กรมศิลปากร, นำชมพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ นครศรีธรรมราช, 149.

¹⁹⁹ เรื่องเดียวกัน, รูปที่ 133 หน้า 303.

²⁰⁰ กรมศิลปากร, นำชมพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ นครศรีธรรมราช, 151.

บ้านบางแก้ว (ภาพที่ 121) เขียนลายหัวหยู้อู๋ และลายกวางในกรอบช่องกระจก และพบในทะเลสาบสงขลาเขียนลายพันธุ์พุกา (ภาพที่ 125) ผลิตจากเตาจิงโจว มณฑลฝูเจี้ยน อายุราวต้นถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 22 กระปุกแบบนี้ยังพบจำนวนมากบริเวณฐานเจดีย์ที่วัดเวียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี²⁰¹

- ฝาเขียนลายสีครามได้เคลือบพบบริเวณโคกพระculaในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว (ภาพที่ 120) เขียนตัวอักษรจีนอ่านว่า “ฝู” แปลว่า ความสุข ผลิตจากเตาจิงเต๋อเงิน มณฑลเจียงซี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21

- ขามและชิ้นส่วนขามเขียนลายสีครามได้เคลือบ กลุ่มนี้ผลิตจากเตาจิงเต๋อเงิน มณฑลเจียงซี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21-กลางพุทธศตวรรษที่ 22 ชิ้นที่สมบูรณ์พบในทะเลสาบสงขลาใกล้กับแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว (ภาพที่ 122-123) ชิ้นส่วนขามพบบริเวณโคกพระcula และโคกเมืองในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว แหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี แหล่งโบราณคดีวัดป่าขอม แหล่งโบราณคดีบ้านสวนตาราม และแหล่งโบราณคดีเมืองพระรถ เขียนลายหลายรูปแบบ เช่น ลายพันธุ์พุกา ลายหยู้อู๋ ลักษณะเป็นขามปากผายก้นลึก

- ขามเขียนลายสีครามได้เคลือบ กลุ่มนี้ผลิตจากเตาจิงโจว มณฑลฝูเจี้ยน อายุราวครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ 22 พบบริเวณเพิงถ้ำบนเขาชัยบุรีในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี (ภาพที่ 268-269) ลักษณะเป็นขามทรงมะนาวตัดก้นลึก ขอบเชิงสูงไม่ปากน้ำเคลือบหรือปากน้ำเคลือบน้อย ทำให้มีทรายติดที่ก้น ลักษณะเนื้อดินหยาบน้ำเคลือบหนาไม่สม่ำเสมอ เขียนลายดอกไม้และพันธุ์พุกา บางใบมีตัวอักษรจีนที่ก้นด้านใน

- ชิ้นส่วนจานหรือขามเขียนลายสีครามได้เคลือบ ลักษณะก้นไม่มีเชิงและไม่เคลือบเป็นร่องด้วยแบบที่เรียกว่า “เครื่องกระเบื้องฐานหลุม”²⁰² พบบริเวณโคกพระculaในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว เขียนลายบุคลกับทิวทัศน์ สำหรับแหล่งเตายังไม่ทราบแน่ชัดแต่สันนิษฐานว่าผลิตจากเตาในมณฑลฝูเจี้ยน อายุราวกลางพุทธศตวรรษที่ 21²⁰³

- จานเขียนสีบนเคลือบพบในแหล่งโบราณคดีเมืองควนแร่ (ภาพที่ 185) ลักษณะเป็นจานก้นลึก เนื้อดินสีขาว เขียนลายด้วยสีแดงและสีเขียวเป็นลายพันธุ์พุกา ผลิตจากเตาจิงเต๋อเงิน มณฑลเจียงซี อายุราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 21

²⁰¹ ณีฐภัทร จันทวิช, เครื่องถ้วยจีนที่พบจากแหล่งโบราณคดีในประเทศไทย, รูปที่ 52 หน้า 245.

²⁰² ปวิวรรต ธรรมาภิชากร, “การใช้เครื่องถ้วยจีนและเครื่องถ้วยเวียดนามในการกำหนดอายุหลักฐานทางโบราณคดีและรูปแบบศิลปะ กรณีศึกษาลวดลายปูนปั้นประดับบนโบราณสถานในประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-24,” 68-69.

²⁰³ เรื่องเดียวกัน, 68.

- ขามเขียนสืบนเคลือบพบบริเวณเพิงถ้ำบนเขาชัยบุรีในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี (ภาพที่ 270) ลักษณะเป็นขามทรงมะนาวตัดก้นลึก เนื้อดินสีเทาน้ำเคลือบหนาไม่สม่ำเสมอ ก้นด้านในไม่เคลือบ เขียนลายด้วยสีเขียวลักษณะคล้ายรูปเรือ ผลิตจากเตาจ้งโจว มณฑลฝูเจี้ยน อายุราวครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 22

- ชิ้นส่วนขามเขียนสืบนเคลือบพบบริเวณโคกพระคูลาในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว เนื้อดินสีขาวแกร่ง ลวดลายเขียนสีหลุร่อนขอบเชิงสูงท้าน้ำเคลือบถึงก้นด้านใน ผลิตจากเตาจ้งเต๋อเจิ้น มณฑลเจียงซี อายุราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21-ต้นพุทธศตวรรษที่ 22

- ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยเขียนลายสีครามได้เคลือบผสมการเขียนสืบนเคลือบพบในแหล่งโบราณคดีบ้านควนสาร (ภาพที่ 201) เนื้อดินสีขาวแกร่ง เขียนลายสีครามเป็นตัวอักษรจีนอีกด้านเขียนลายสืบนเคลือบเป็นลายพันธุ์พฤกษา ผลิตจากเตาจ้งเต๋อเจิ้น มณฑลเจียงซี อายุราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 21

2.3.3 เครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ซิง ในการศึกษานี้จะศึกษาเครื่องถ้วยจีนที่ผลิตขึ้นระหว่างพ.ศ. 2187-ก่อนพุทธศตวรรษที่ 24

- กระปุกเคลือบสีขาวพบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี (ภาพที่ 237 และ 250-251) ลักษณะเป็นกระปุกปากผายออก ขึ้นรูปด้วยแม่พิมพ์ เนื้อดินสีขาว ผลิตจากเตาเต๋อฮั่ว มณฑลฝูเจี้ยน อายุราวพุทธศตวรรษที่ 23

- แก้วน้ำชาเคลือบสีขาวพบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี (ภาพที่ 252) ลักษณะปากผาย ขึ้นรูปด้วยแม่พิมพ์มีตัวอักษรจีนที่ข้างตัวแก้ว เนื้อดินสีขาว ผลิตจากเตาเต๋อฮั่ว มณฑลฝูเจี้ยน อายุราวพุทธศตวรรษที่ 23

- ขามเขียนลายสีครามได้เคลือบพบในแหล่งโบราณคดีบ้านควนปรัง (ภาพที่ 212) ลักษณะเป็นขามทรงมะนาวตัด ด้านในขอบปากและตัวขามเขียนลายเส้นวงกลมคู่ขนาน ก้นขามเขียนลายจุดเล็กๆ ด้านนอกตัวขามเขียนลายดอกไม้ บางใบด้านนอกขอบปากเขียนลายในกรอบสี่เหลี่ยมและใกล้เชิงเขียนลายกลีบบัว เนื้อดินสีขาว ผลิตจากเตาเต๋อฮั่ว มณฑลฝูเจี้ยน อายุราวพุทธศตวรรษที่ 23

- ชิ้นส่วนขามเขียนลายสีครามได้เคลือบพบในแหล่งโบราณคดีบ้านควนถบ แหล่งโบราณคดีวัดป่าขอม และแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี เนื้อดินมีสีขาว เขียนลายหลายรูปแบบ เช่น ลายพิมพ์เป็นรูปดอกไม้ และลายมงคลต่างๆ ชิ้นส่วนก้นบางชิ้นจะปาดน้ำเคลือบรูปวงแหวนที่ก้นด้านใน บางชิ้นที่ก้นเขียนตัวอักษรในกรอบสี่เหลี่ยม ผลิตจากเตาจ้งเต๋อเจิ้น มณฑลเจียงซี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 23

- ชิ้นส่วนขามเขียนสืบนเคลือบพบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี เนื้อดินสีขาว

เขียนลายด้วยสีแดงและสีเขียวเป็นลายดอกไม้และพันธุ์ไม้ต่างๆ ผลิตจากเตาจิ้งเต๋อเจิ้น มณฑลเจียงซี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 23

- ชิ้นส่วนฝาเขียนสีบนเคลือบพบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี เนื้อดินสีขาวเขียนลายด้วยสีเขียว ผลิตจากเตาจิ้งเต๋อเจิ้น มณฑลเจียงซี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 23

เครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิงและราชวงศ์ชิงพบแพร่หลายมากในแหล่งโบราณคดีเกือบทุกแห่ง เช่น แหล่งโบราณคดีวัดหลง และแหล่งโบราณคดีวัดเวียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี²⁰⁴ แหล่งโบราณคดีเมืองพระเวียง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช²⁰⁵ และแหล่งโบราณคดีวัดนางตรา อำเภอท่าศาลา จังหวัดนครศรีธรรมราช²⁰⁶ แหล่งโบราณคดีในอำเภอระโนดและอำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา แหล่งโบราณคดีเมืองยะรัง อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี เป็นต้น

ประติมากรรมเนื่องในศาสนาพุทธ

1. พระพุทธรูปหินทราย

1.1 เศียรและชิ้นส่วนพระพุทธรูปหินทรายจากแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว พบบริเวณวิหารถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ลักษณะพระพักตร์ค่อนข้างเป็นรูปไข่ ส่วนพระเกศาชำระดูไม่สามารถระบุได้ชัดเจน พระขนงโก่ง พระเนตรเหลือบต่ำ พระนาสิกโค้ง พระโอษฐ์หนาแถมเล็กน้อย และชิ้นส่วนองค์พระพุทธรูปหินทราย ประทับนั่งขัดสมาธิราบ นุ่งจีวรห่มเฉียง ศิลปะสมัยอยุธยาตอนต้น สันเกตได้จากลักษณะพระพักตร์รูปไข่ พระขนงโก่งอันเป็นลักษณะของพระพุทธรูปสมัยอยุธยาตอนต้น²⁰⁷ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20 (ภาพที่ 83-84)

1.2 เศียรพระพุทธรูป (ภาพที่ 87) พบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว (ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานวิทยาสถาบันทักษิณคดีศึกษา อำเภอเกาะขอม จังหวัดสงขลา) ลักษณะพระพักตร์ค่อนข้างเป็นรูปไข่ เม็ดพระศกเป็นปุ่มเล็กๆ อุษณิยะเป็นรูปมะนาวตัด ไรพระศกโค้งเป็นรูปปีกกา พระขนงโก่ง พระเนตรเหลือบต่ำ พระนาสิกโค้ง พระโอษฐ์หนาแถมเล็กน้อย สามารถเทียบได้กับเศียรพระพุทธรูปหินทรายบางองค์ในคลังพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จันทรเกษม ซึ่งกำหนดอายุราว

²⁰⁴ ฌักฐักทกร จันทวิช, เครื่องถ้วยจีนที่พบจากแหล่งโบราณคดีในประเทศไทย, 226.

²⁰⁵ เรื่องเดียวกัน, 227.

²⁰⁶ เรื่องเดียวกัน, 269.

²⁰⁷ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2542), 140-141.

พุทธศตวรรษที่ 20²⁰⁸ (ภาพที่ 340) จึงกำหนดอายุเศียรพระพุทธรูปองค์นี้เป็นศิลปะสมัยอยุธยาตอนต้น

1.3 ส่วนองค์พระพุทธรูปหินทรายพบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว (ปัจจุบันอยู่ที่ห้องคลังพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สงขลา) เป็นส่วนพระอุระเห็นลักษณะชายสังฆาฏิแยกเป็นสองแฉกซ้อนกัน และมีขอบรัดประคดสองชั้น (ภาพที่ 88) จัดเป็นศิลปะสมัยอยุธยาตอนต้นสังเกตได้จากลักษณะชายสังฆาฏิแยกเป็นสองแฉกคล้ายเงี้ยวตะขาบเป็นลักษณะเด่นของพระพุทธรูปแบบอุทองรุ่นที่ 3 หรือสมัยอยุธยาตอนต้น²⁰⁹ ดังนั้นจึงกำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 20

1.4 เศียรพระพุทธรูปหินทรายพบในแหล่งโบราณคดีบ้านสทิงชายทะเล (ภาพที่ 168) เศียรพระพุทธรูปมีลักษณะพระพักตร์จากรูดค่อนข้างเป็นรูปไข่ เห็นขอบไรพระศกโค้งเป็นรูปปีกกา เม็ดพระศกเป็นปุ่มเล็กๆ อุษณิยะเป็นรูปมะนาวตัด พระนลาฏแคบ พระขนงโค้ง พระเนตรเหลือบต่ำ ส่วนพระนาสิกและพระโอษฐ์จากรูดเสียหายไม่สามารถระบุได้ สันนิษฐานว่าเป็นศิลปะสมัยอยุธยาตอนต้นสังเกตได้จากลักษณะพระพักตร์รูปไข่ พระขนงโค้งและยังปรากฏขอบไรพระศกอยู่ จึงกำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 20

1.5 ชิ้นส่วนหน้าคอกและส่วนองค์พระพุทธรูปหินทรายจำนวน 4 องค์ พบในแหล่งโบราณคดีบ้านสทิงชายทะเล (ภาพที่ 164-167) มีลักษณะเป็นพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิราบปางมารวิชัย นุ่งจีวรห่มเฉียงมีสังฆาฏิรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าพาดพระอังสาซ้ายยาวจรดพระนาภี ชายสังฆาฏิแยกเป็นสองแฉกซ้อนกัน ลักษณะการครองจีวรห่มเฉียงและมีชายสังฆาฏิแยกเป็นสองแฉกคล้ายเงี้ยวตะขาบเป็นลักษณะเด่นของพระพุทธรูปแบบอุทองรุ่นที่ 3 หรือสมัยอยุธยาตอนต้นสามารถเทียบได้กับพระพุทธรูปหินทรายพบที่วัดมหาธาตุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยาซึ่งสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 1917²¹⁰ ดังนั้นจึงกำหนดอายุชิ้นส่วนพระพุทธรูปหินทรายจากแหล่งโบราณคดีบ้านสทิงชายทะเลเป็นศิลปะสมัยอยุธยาตอนต้น อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20

1.6 ชิ้นส่วนพระพุทธรูปหินทรายจำนวน 2 องค์ จากแหล่งโบราณคดีบ้านควนมะพร้าว (ภาพที่ 191-192) ลักษณะการครองจีวรห่มเฉียง มีสังฆาฏิรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าพาดพระอังสาซ้ายยาวจรดพระนาภีปลายตัดเรียบ ศิลปะสมัยอยุธยาตอนต้น

²⁰⁸ ประทีป เฟื่องตะโก, “แบบพระพักตร์พระพุทธรูปหินทรายสมัยอยุธยา,” ใน รวมบทความทางวิชาการ ๘๒ พรรษาท่านอาจารย์ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล (กรุงเทพฯ : บริษัท พิมพ์เนส พรินท์ติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด, 2538), 81.

²⁰⁹ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, 140.

²¹⁰ “พงสาวดารหลวงประเสริฐ,” ใน ประชุมพงสาวดาร ภาคที่ 1 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทย, 2457),

1.7 เศียรพระพุทธรูปหินทรายจากแหล่งโบราณคดีบ้านควนสาร (ภาพที่ 200) มีสภาพชำรุดมากและรายละเอียดบนพระพักตร์ลบเลือนมาก อย่างไรก็ตามสันนิษฐานว่าน่าจะมีอายุร่วมสมัยกับพระพุทธรูปหินทรายจากแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว แหล่งโบราณคดีบ้านสทิงชายทะเล และแหล่งโบราณคดีบ้านควนมะพร้าว จึงกำหนดอายุราวสมัยอยุธยาตอนต้น

2. พระพุทธรูปเนื้อโลหะ

2.1 เศียรพระพุทธรูปสำริด จากแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว (ภาพที่ 161) ลักษณะพระพักตร์ค่อนข้างเป็นรูปไข่ เม็ดพระศกเป็นปุ่มแหลม พระอุษณิষะทรงมะนาวตัด รัศมีรูปเปลวไฟ พระนลาฏแคบ พระขนงโก่งไม่ติดกัน พระเนตรเหลือบต่ำ พระนาสิกโด่ง พระโอษฐ์ยิ้มเล็กน้อย สันนิษฐานว่าเป็นพระพุทธรูปศิลปะสมัยอยุธยาตอนกลาง มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 21-22 เนื่องจากไม่ปรากฏขอบไรพระศกและพระพักตร์ค่อนข้างสั้น

2.2 พระพุทธรูปสำริดปางสมาธิจากแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี พบในวัดใหม่ (ร้าง) (ภาพที่ 231) ลักษณะเป็นพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิราบปางสมาธิบนบัลลังก์ ลักษณะพระพักตร์ค่อนข้างกลม เม็ดพระศกกลมแบน พระอุษณิষะทรงมะนาวตัด รัศมีรูปเปลวไฟ มีขอบไรพระศก พระนลาฏแคบ พระขนงโก่งไม่ติดกัน พระเนตรเหลือบต่ำ พระนาสิกโด่ง พระโอษฐ์ยิ้มเล็กน้อย ครองจีวรห่มเฉียง ตั้งฉากเป็นแถบสี่เหลี่ยมผืนผ้ายาวจรดพระนาภีทับซ้อนกันสองชั้น ชายตั้งฉากแยกเป็นสองแฉก บริเวณบั้นพระองค์มีขอบรัดประคดสองชั้น ลักษณะบัลลังก์เป็นฐานสิงห์ ศิลปะสมัยอยุธยาตอนปลาย

2.3 เศียรพระพุทธรูปสำริดทรงเครื่องพบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว (ภาพที่ 162) ลักษณะพระพักตร์ยาวรี สวมเทริดมีลวดลายสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนหรือลายประจำยามเรียงกัน ด้านข้างของกระบังมีครีบลูกๆ ขึ้นออกมา กลางพระเศียรมีรัดเกล้าทรงกรวยครอบ พระนลาฏแคบ พระขนงโก่งไม่ติดกัน พระเนตรเหลือบต่ำ พระนาสิกโด่ง พระโอษฐ์หนายิ้มเล็กน้อย เป็นลักษณะของพระพุทธรูปทรงเครื่องน้อยซึ่งนิยมสร้างในสมัยอยุธยาตอนปลาย

2.4 พระพุทธรูปปางประทานอภัย 2 องค์ พบในแหล่งโบราณคดีวัดเขาอ้อ (ภาพที่ 278) องค์ใหญ่และองค์เล็กมีลักษณะศิลปกรรมคล้ายคลึงกัน คือ พระพักตร์เป็นรูปไข่ เม็ดพระศกเป็นปุ่มแหลม รัศมีรูปเปลวไฟ พระขนงโก่ง พระเนตรหรี พระนาสิกโด่ง พระโอษฐ์ยิ้มเล็กน้อย ครองจีวรห่มคลุมบางแบบเนื้อ ขอบรัดประคดเป็นแผ่นสี่เหลี่ยมผืนผ้า สวมจับเป็นจีบหน้านาง เป็นลักษณะของศิลปะสมัยอยุธยาตอนปลาย สอดคล้องกับหลักฐานในหนังสือสารตราของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชมีไปถึงพระยาแก้วโกมลพิชัยคินทรสุรินทรเดชอภัยพิริยะพาหะเจ้าเมืองพัทลุงที่เขียนขึ้นใน พ.ศ.2284 ระบุว่า พระมหากษัตริย์พระราชทานพระพุทธรูปสำริดองค์หนึ่งและพระพุทธรูปเงินอีกองค์หนึ่งมาประดิษฐานไว้ที่วัดเขาอ้อ

2.5 ส่วนองค์พระพุทธรูปสำริด พบในแหล่งโบราณคดีวัดเขาอ้อ (ภาพที่ 279) เป็นพระพุทธรูปประทับยืนบนฐาน พระเศียรหักหายไป ครองจีวรห่มเฉียง สันฉาเป็นแผ่นสี่เหลี่ยมยาวจรดพระนาภี ปลายสันฉาตัดเรียบ สบงจับเป็นจีบหน้านาง ศิลปะสมัยอยุธยาตอนปลาย

2.6 ส่วนองค์พระพุทธรูปท่อนบนสำริด พบในแหล่งโบราณคดีวัดเขาอ้อ (ภาพที่ 280) พระเศียรและพระกรขวาคหักหายไป ครองจีวรห่มเฉียง สันฉาเป็นแผ่นสี่เหลี่ยมยาวจรดพระนาภี ปลายสันฉาตัดเรียบ ศิลปะสมัยอยุธยาตอนปลาย

2.7 พระพุทธรูปปางมารวิชัย สำริด 2 องค์ พบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี บริเวณเพิงถ้ำบนเขาชัยบุรี (ภาพที่ 244-245) พระพักตร์กลม พระเนตรเหลือบต่ำ พระนาสิกโด่ง พระโอษฐ์หนา ขมวดพระเกศาเป็นเม็ดยกใหญ่ รัศมีเป็นทรงกรวย ครองจีวรห่มเฉียง ชายสันฉาฉายาวจรดพระนาภี ปลายตัดเรียบ ประทับนั่งขัดสมาธิราบบนฐานบัวคว่ำบัวหงาย ศิลปะสมัยอยุธยาตอนปลาย

2.8 พระพุทธรูปปางสมาธิพบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี บริเวณเพิงถ้ำบนเขาชัยบุรี (ภาพที่ 246) พระพักตร์กลม พระเนตรหลับ พระนาสิกโด่ง พระโอษฐ์เป็นเส้นบางแถมเล็กน้อย สวมเทริด มีมงกุฎทรงกรวยครอบกลางพระเศียร ครองจีวรห่มเฉียง ชายสันฉาฉายาวจรดพระนาภี ปลายตัดเรียบ ประทับนั่งขัดสมาธิราบบนฐานเขียงเรียบ ศิลปะสมัยอยุธยาตอนปลาย

2.9 พระพุทธรูปปางมารวิชัยสำริดพบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี บริเวณเพิงถ้ำบนเขาพลู (ภาพที่ 266) พระพักตร์กลมรายละเอียดบนพระพักตร์เห็นไม่ชัดเจน เม็ดยกเป็นเม็ดยกกลมแบน รัศมีเป็นรูปทรงกรวย ครองจีวรห่มเฉียง ประทับนั่งขัดสมาธิราบ ศิลปะสมัยอยุธยาตอนปลาย

2.10 พระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัยจำนวน 2 องค์ พบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี บริเวณเพิงถ้ำบนเขาชัยบุรี (ภาพที่ 271-272) พระพักตร์กลม พระเนตรหลับ เม็ดยกเป็นเม็ดยกใหญ่ พระนาสิกโด่ง พระโอษฐ์หนา ครองจีวรห่มเฉียง ชายสันฉาฉายาวจรดพระนาภี ปลายตัดเรียบ ลักษณะพระพักตร์เป็นแบบพื้นเมือง ศิลปะสมัยอยุธยาตอนปลาย

2.11 พระพุทธรูปเนื้อชินจากแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี พบภายในเจดีย์วัดเขา (ภาพที่ 247) ลักษณะเป็นพระพุทธรูปยืน พระพักตร์เลื่อนเห็นไม่ชัดเจน พระพักตร์กลมสวมเทริด มีมงกุฎทรงกรวยครอบกลางพระเศียร พระเนตรหลับ พระนาสิกโด่ง พระโอษฐ์เป็นเส้นบางแถมเล็กน้อย ครองจีวรห่มเฉียง ชายสันฉาฉายาวจรดพระนาภี เกตุมาลาทรงกรวย ครองจีวรห่มเฉียงสันฉาเป็นแผ่นยาวจรดพระนาภีชายสันฉาตัดเรียบ และเห็นขอบรัดประคดสองชั้น ประทับยืนบนฐาน ศิลปะสมัยอยุธยาตอนปลาย

2.12 พระพุทธรูปเนื้อเงิน 2 องค์ พบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี องค์แรกพบบริเวณเพิงถ้ำบนเขาพลู (ภาพที่ 267) ลักษณะเป็นพระพุทธรูปยืน พระพักตร์กลม พระเนตรหลับ รัศมีทรง

กรวย มีขอบรัดประคด ด้านหลังเรียบแบน องค์ที่สองพบบริเวณเพิงถ้ำบนเขาชัยบุรี (ภาพที่ 273) ลักษณะพระพักตร์กลม พระเนตรหลับ ส่วนบนพระเศียรหักหายไป มีขอบรัดประคดสองชั้น ด้านหลังเรียบแบน ศิลปะสมัยอยุธยาตอนปลาย

2.13 พระพุทธรูปปางมารวิชัยสำริดพบในเจดีย์วัดควนปรัง แหล่งโบราณคดีบ้านควนปรัง (ภาพที่ 207) ลักษณะพระพักตร์กลม พระขนงโก่ง พระเนตเหลือบต่ำ พระนาสิกโด่ง พระโอษฐ์หนา รัศมีเป็นทรงกรวย ครองจีวรห่มเฉียง สังฆาฏิเป็นแผ่นสี่เหลี่ยมยาวจรดพระนาภี ปลายสังฆาฏิตัดเรียบ ประทับนั่งขัดสมาธิราบบนฐาน ศิลปะสมัยอยุธยาตอนปลายถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

2.14 พระพุทธรูปสำริดปางประทานอภัยพบในวัดควนแร่ แหล่งโบราณคดีเมืองควนแร่ (ภาพที่ 186) ลักษณะพระพักตร์เป็นแบบพื้นเมือง เม็ดพระศกเป็นปุ่มแหลม รัศมีทรงกรวย พระขนงโก่ง พระเนตรเล็กและเหลือบพระเนตรต่ำ พระนาสิกเล็กสั้น พระโอษฐ์แย้ม ครองจีวรห่มคลุม นุ่งสบงยาวถึงข้อพระบาท บั้นพระองค์มีขอบรัดประคดเป็นแผ่นสี่เหลี่ยมผืนผ้า สบงจับเป็นจีบหน้านาง ศิลปะสมัยอยุธยาตอนปลายหรือสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

2.15 แผ่นเงินคุณลายรูปพระพุทธรูปจำนวน 12 แผ่น พบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี พบภายในเจดีย์วัดเขา (ภาพที่ 232 และ 248) ลักษณะพระพักตร์กลม พระรัศมีเป็นทรงกรวย ครองจีวรห่มเฉียงชายสังฆาฏิยาวจรดพระนาภี เห็นขอบรัดประคดสองชั้น สบงจับเป็นจีบหน้านาง ศิลปะสมัยอยุธยาตอนปลาย

2.16 แผ่นเงินคุณลายรูปพระพุทธรูปพบในเจดีย์วัดควนปรัง แหล่งโบราณคดีบ้านควนปรัง (ภาพที่ 208) ลักษณะพระพักตร์กลม พระขนงโก่ง พระนาสิกโด่ง พระโอษฐ์เล็ก พระอุษณิษะรูปมะนาวตัด พระรัศมีเป็นทรงกรวย ครองจีวรห่มเฉียงชายสังฆาฏิยาวจรดพระนาภี เห็นขอบรัดประคดสองชั้น สบงจับเป็นจีบหน้านาง ศิลปะสมัยอยุธยาตอนปลายถึงสมัยรัตนโกสินทร์

2.17 แผ่นทองคุณลายรูปพระพุทธรูปพบในเจดีย์วัดควนปรัง แหล่งโบราณคดีวัดควนปรัง (ภาพที่ 209-210) ลักษณะพระพักตร์กลม พระขนงโก่ง พระนาสิกโด่ง พระโอษฐ์เล็ก พระอุษณิษะรูปมะนาวตัด พระรัศมีเป็นทรงกรวย ครองจีวรห่มเฉียงชายสังฆาฏิยาวจรดพระนาภี เห็นขอบรัดประคดสองชั้น สบงจับเป็นจีบหน้านาง ศิลปะสมัยอยุธยาตอนปลายถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

3. พระพุทธรูปปูนปั้น

3.1 ชิ้นส่วนพระพุทธรูปปูนปั้นพบในแหล่งโบราณคดีบ้านสวนดาราม จำนวน 3 องค์ (ภาพที่ 170-172) เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ครองจีวรห่มเฉียง สังฆาฏิเป็นแผ่นสี่เหลี่ยมผืนผ้ายาวจรดพระนาภี ปลายสังฆาฏิตัดเรียบ ศิลปะสมัยอยุธยา สันนิษฐานว่ามีอายุราวพุทธ

ศตวรรษที่ 21-22

3.2 เศียรพระพุทธรูปปูนปั้นพบในแหล่งโบราณคดีบ้านควนมะพร้าว (ภาพที่ 193) ลักษณะพระพักตร์ยาวรี พระเนตรเหลือบต่ำ พระขนงโก่ง พระนาสิกโด่ง พระโอษฐ์หนาแถมเล็กน้อย เม็ดพระศกเป็นปุ่มแหลม มีอุษณิষะกลมและรัศมีเป็นทรงดอกบัวตูม ศิลปะสมัยอยุธยา สันนิษฐานว่ามีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 21-22

4. ใบเสมา

ใบเสมาที่พบในจังหวัดพัทลุงสามารถจัดจำแนกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่ไม่มีลวดลาย และกลุ่มที่มีลวดลาย

4.1 กลุ่มที่ไม่มีลวดลาย ได้แก่ ใบเสมาจากวัดเขียนบางแก้ว แหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว (ภาพที่ 90) ใบเสมาจากวัดแหลม (ร้าง) (ภาพที่ 91) ใบเสมาจากแหล่งโบราณคดีบ้านควนมะพร้าว (ภาพที่ 190) ใบเสมาบางใบจากวัดป่าขอม (ภาพที่ 179-180) และใบเสมาจากแหล่งโบราณคดีวัดเขาอ้อ (ภาพที่ 282) ลักษณะเป็นใบเสมาฐานเรียบไม่มีลวดลาย มีเส้นนูนแบ่งกึ่งกลาง ใบเสมา เอวคอดเล็กน้อย สามารถเทียบได้กับใบเสมาจากวัดพระบรมธาตุไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ซึ่งเป็นใบเสมาแบบเรียบไม่มีลวดลายเช่นกัน (ภาพที่ 341) นอกจากนี้ยังสามารถเทียบกับใบเสมาจากวัดจุฬามณี จังหวัดพิษณุโลก (ภาพที่ 342) ซึ่งเป็นวัดที่สร้างขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเมื่อ พ.ศ. 2007²¹¹ เมื่อพระองค์เสด็จไปประทับที่เมืองพิษณุโลก ดังนั้นจึงอาจกำหนดอายุใบเสมาในกลุ่มนี้ว่ามีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 โดยได้รับอิทธิพลด้านรูปแบบจากศิลปะอยุธยา

4.2 กลุ่มที่มีลวดลาย ได้แก่ ใบเสมาจากวัดป่าขอม ใบเสมาจากแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว และใบเสมาจากวัดในยอ (ร้าง)

4.2.1 ใบเสมาจากวัดป่าขอม ใบที่หนึ่งมีลักษณะฐานเรียบ เอวคอด บริเวณส่วนล่างสลักเป็นลายกรอบสามเหลี่ยมประกอบจากวงโค้งภายในสลักเป็นลายดอกโบตั้น บริเวณส่วนบนสลักลายดอกไม้ในกรอบสามเหลี่ยมประกอบจากวงโค้ง ปลายสามเหลี่ยมมาบรรจบกันที่กึ่งกลางใบเสมา (ภาพที่ 176) การทำลวดลายดอกโบตั้นนิยมทำในศิลปะอยุธยาตอนต้น ดังพบที่งานจำหลักนูนบนหินของวัดมหาธาตุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีอายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ 20²¹² (ภาพที่ 343) และในกลางพุทธศตวรรษที่ 21 ได้พบที่งานคูนนูนบนแผ่นทองคำ จากกรุปรังค์ประธานวัดราชบูรณะ²¹³ (ภาพที่ 344) โดยในช่วงแรกจะทำลวดลายเลียนแบบธรรมชาติมากที่สุด มี

²¹¹ เรื่องเดียวกัน, 121.

²¹² สันติ เล็กสุขุม, ลวดลายปูนปั้นแบบอยุธยาตอนปลาย (พ.ศ. 2172-2310) (กรุงเทพฯ : มุลนิธิเจมส์ ทอมป์สัน, 2532), 45.

²¹³ เรื่องเดียวกัน.

ต้นแบบมาจากลวดลายบนเครื่องถ้วยจีนแล้วจึงพัฒนาเป็นลวดลายดอกไม้ประดิษฐ์ในสมัยหลัง ส่วนลายกรอบสามเหลี่ยมประกอบจากวงโค้งมีช่อดอกไม้อยู่ภายในนั้นเป็นลวดลายที่นิยมทำในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (ปลายพุทธศตวรรษที่ 20 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 21)²¹⁴ ดังพบในงานปูนปั้นประดับปราสาทพระมหาธาตุ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดสุพรรณบุรี และงานปูนปั้นประดับปราสาทวัดจุฬามณี จังหวัดพิษณุโลก ดังนั้นลวดลายบนใบเสมาจากวัดป่าขอมใบนี้จึงเป็นงานที่ได้รับอิทธิพลด้านรูปแบบจากศิลปะอยุธยา แต่ทำขึ้นโดยฝีมือช่างท้องถิ่น สันนิษฐานว่าน่าจะมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 21

ใบเสมาใบที่สอง มีลักษณะฐานเรียบเอวคอด จำหลักลวดลายกรอบสามเหลี่ยมประกอบจากวงโค้งภายในสลักเป็นรูปดอกบัว ตรงกลางสลักเป็นลายดอกไม้ในกรอบคล้ายกรอบช่องกระจก ตอนบนสลักเป็นลายดอกไม้ในกรอบสามเหลี่ยมประกอบจากวงโค้ง (ภาพที่ 178) ลักษณะลวดลายเลียนแบบธรรมชาติ ใบเสมาใบนี้คงมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 เนื่องจากนิยมทำลวดลายดอกไม้ในกรอบสามเหลี่ยมประกอบจากวงโค้งซึ่งปรากฏในงานที่สร้างขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ นอกจากนี้ลายสลักรูปดอกบัวยังใกล้เคียงกับลายดอกบัวบนใบเสมาหินชนวนในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กำแพงเพชรซึ่งกำหนดอายุราวครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 21²¹⁵

4.2.2 ใบเสมาพบบริเวณโคกเมืองในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว สภาพไม่สมบูรณ์ บริเวณตอนล่างสลักลายสามเหลี่ยมประกอบจากวงโค้ง ภายในสลักลายดอกไม้กลม มีเส้นแบ่งกึ่งกลางใบ ตอนบนชำรุดคาดว่าคงสลักเป็นลายสามเหลี่ยมประกอบจากวงโค้งเช่นเดียวกัน ด้านข้างของใบเสมาสลักเป็นลายรักร้อยทั้งสองข้าง (ภาพที่ 159) สันนิษฐานว่ามีอายุราวสมัยอยุธยาตอนต้น

4.2.3 ใบเสมาพบทางด้านทิศเหนือของเขापูลและใบเสมาจากวัดในขอ (ร้าง) ในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี (ภาพที่ 243 และ 263) แต่สันนิษฐานว่าน่าจะมาจากวัดเดียวกัน มีขนาดเล็ก ส่วนฐานสลักเป็นลายกระจัง บริเวณตอนล่างสลักเป็นลายกนกรูปสามเหลี่ยม ตอนกลางและตอนบนสลักเป็นลายประจายาม ด้านข้างสลักเป็นลายรักร้อย สัดส่วนของลวดลายคล้ายคลึงกับใบ

²¹⁴ สันติ เล็กสุขุม, “ลายกรอบสามเหลี่ยมประกอบจากวงโค้ง: อิทธิพลศิลปะจีนในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ,” ใน รวมบทความทางวิชาการ ๙๒ พรรษาท่านอาจารย์ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, 97.

²¹⁵ สันติ เล็กสุขุม, กระหนกในดินแดนประเทศไทย, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2545), 44.

เสมาจากวัดช่องลม จังหวัดสุพรรณบุรีซึ่งมีอายุราวสมัยอยุธยาตอนปลาย²¹⁶ (ภาพที่ 345) เมื่อพิจารณาลายที่สลักพบว่าเป็นลวดลายในสมัยอยุธยาตอนปลาย เนื่องจากมีลักษณะเป็นลายประดิษฐ์มากขึ้นและใบเสมามีขนาดเล็กอันเป็นลักษณะของใบเสมาสมัยอยุธยาตอนปลาย

สถาปัตยกรรม

1. พระมหาธาตุเจดีย์วัดเขียนบางแก้ว (ภาพที่ 67)

ในการศึกษาวิเคราะห์รูปแบบและอายุสมัยของพระมหาธาตุเจดีย์วัดเขียนบางแก้วนี้ได้แบ่งการวิเคราะห์ออกเป็นส่วนฐานเจดีย์ ส่วนกลางหรือเรือนธาตุ และส่วนยอด

ส่วนฐาน ลักษณะเป็นฐานประทักษิณแปดเหลี่ยม (แผนผังที่ 18) ที่ฐานจะเป็นซุ้มพระพุทธรูปปูนปั้นปางสมาธิสลับกับรูปช้างปูนปั้นเห็นเฉพาะส่วนหัวและเท้าโดยรอบฐาน (ภาพที่ 346) ซึ่งผ่านการบูรณะมาแล้ว เพราะลักษณะพระพักตร์ของพระพุทธรูปปูนปั้นเป็นงานสร้างในสมัยรัตนโกสินทร์ ลักษณะของช้างที่โผล่ออกมาเฉพาะส่วนหัวและเท้าหน้านั้นเหมือนกับช้างที่ฐานของพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช แต่ช้างที่ประดับฐานพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชมีลักษณะลอยตัวมากกว่าและมีซุ้มครอบตัวช้าง ทั้งนี้การสร้างพระมหาธาตุเจดีย์วัดเขียนบางแก้วคงสร้างขึ้นเลียนแบบพระบรมธาตุเจดีย์ที่นครศรีธรรมราชและคงผ่านการบูรณะซ่อมแซมหลายครั้งจนทำให้มีลักษณะเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม บันไดทางขึ้นสู่ชั้นประทักษิณอยู่ทางด้านทิศตะวันออก มีซุ้มพระพุทธรูปปูนปั้นด้านข้างบันไดทั้งสองข้าง ซุ้มประตูทางเข้าทำเป็นชั้นซ้อนลดหลั่นกันแต่คงผ่านการบูรณะแล้วหลายครั้ง บนชั้นประทักษิณประดับเจดีย์ทิศสามองค์ซึ่งเป็นเจดีย์ฐานสี่เหลี่ยมรองรับองค์ระฆังสี่เหลี่ยม ซึ่งแตกต่างจากการประดับเจดีย์บนลานประทักษิณของพระบรมธาตุเจดีย์ที่เมืองนครศรีธรรมราชซึ่งมีการสร้างเจดีย์ทั้งสี่มุม ดังนั้นเจดีย์ทิศของพระมหาธาตุเจดีย์วัดเขียนบางแก้วจึงอาจสร้างเพิ่มขึ้นภายหลังก็เป็นได้ หรือถ้าเป็นของที่มีอยู่เดิมก็ผ่านการบูรณะจนมีรูปแบบต่างจากเดิมแล้ว ในที่นี้อาจสันนิษฐานเบื้องต้นว่าส่วนฐานของพระมหาธาตุเจดีย์วัดเขียนบางแก้วคงได้รับแรงบันดาลใจมาจากฐานของพระบรมธาตุเจดีย์ที่เมืองนครศรีธรรมราช

ส่วนกลาง มีฐานเชิงแปดเหลี่ยมลดหลั่นกัน 3 ชั้นรองรับองค์ระฆัง ลักษณะฐานเชิงก่อนข้างเดียว ชั้นล่างสุดประดับด้วยลวดลายปูนปั้นเป็นลายผ้าทิพย์มีลายกลีบบัวที่มุมสลับลายคล้ายเฟืองอุบะซึ่งคงเป็นงานบูรณะเพิ่มเติมสมัยหลัง เหนือขึ้นไปเป็นองค์ระฆังทรงคล้ายโอคว่ำรองรับบัลลังก์สี่เหลี่ยมจตุรัสประดับด้วยเครื่องเคลือบ เหนือมุมทั้งสี่ของบัลลังก์ประดับด้วยรูปกา การสร้างเจดีย์ทรงระฆังฐานแปดเหลี่ยมพบมาแล้วที่เจดีย์สมัยอยุธยา เช่น เจดีย์วัดสามปลื้ม (ภาพที่ 347) เจดีย์ประธานวัดอโยธยา (ภาพที่ 348) เจดีย์ประจำมุมด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือบนฐานไพทีของปราสาทประธานวัดราชบูรณะ (ภาพที่ 349) จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นต้น ซึ่งกำหนดอายุในสมัย

²¹⁶ ประยูร อรุณทราวุธ [น. ณ ปากน้ำ], ศิลปบนใบเสมา (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2524), 256.

อยุธยาตอนต้น²¹⁷ แต่เจดีย์ทรงระฆังฐานแปดเหลี่ยมในสมัยอยุธยา มีบัลลังก์ในผังแปดเหลี่ยมด้วย ดังนั้นลักษณะส่วนกลางของพระมหาธาตุเจดีย์วัดเขียนบางแก้วคงได้รับแรงบันดาลใจจากสองทาง คือ ทางแรกจากพระบรมธาตุเจดีย์ที่นครศรีธรรมราชเนื่องจากการทำฐานรองรับองค์ระฆังเดี่ยว ลักษณะองค์ระฆังที่เป็นรูปคล้ายโอคว่ำ และบัลลังก์ในผังสี่เหลี่ยมที่มีความใกล้เคียงกับองค์ระฆังของพระบรมธาตุเจดีย์ที่นครศรีธรรมราชมาก อันเป็นอิทธิพลของศิลปะลังกาแบบโปตนานาจะอายุราวพุทธศตวรรษที่ 18²¹⁸ ทางที่สองมาจากเจดีย์ทรงระฆังฐานแปดเหลี่ยมในสมัยอยุธยาตอนต้น ดังเห็นได้จากฐานเจดีย์แปดเหลี่ยมรองรับองค์ระฆังของพระมหาธาตุเจดีย์วัดเขียนบางแก้ว แต่ไม่ทำบัลลังก์ในผังแปดเหลี่ยมแบบเดียวกับที่กรุงศรีอยุธยา ส่วนการประดับบัลลังก์ด้วยเครื่องเคลือบเป็นความนิยมในสมัยรัตนโกสินทร์แล้วซึ่งคงทำขึ้นเมื่อครั้งบูรณะเจดีย์ในสมัยรัตนโกสินทร์

ส่วนยอด ถัดจากบัลลังก์เป็นเสาหอน 8 ต้น มีประติมากรรมปูนปั้นรูปพระสาวกยืนมือซ้ายยกขึ้นระดับอกคล้ายปางประทานอภัย ปั้นติดบริเวณช่องเว้าระหว่างเสาหอน เหนือขึ้นไปเป็นปล้องไฉน บัวกลุ่มและปลียอดตามลำดับ เสาหอนนี้มีลักษณะแบบเดียวกับที่พบที่เจดีย์ทรงระฆังในศิลปะอยุธยาตอนต้น โดยทำเสาหอนแยกห่างจากแกนปล้องไฉน เช่น เจดีย์ทรงระฆังวัดพระศรีสรรเพชญ์ ซึ่งมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 21²¹⁹ (ภาพที่ 350) เป็นต้น

เมื่อพิจารณาจากรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของพระมหาธาตุเจดีย์วัดเขียนบางแก้วแล้วพบว่าได้รับแรงบันดาลใจมาจากพระบรมธาตุเจดีย์ที่นครศรีธรรมราชดังที่ได้กล่าวแล้วข้างต้นและแรงบันดาลใจจากเจดีย์แปดเหลี่ยมในสมัยอยุธยาตอนต้น จากการศึกษาวิเคราะห์ด้านประวัติศาสตร์ศิลปะของประภัสสร ชูวิเชียร เสนออายุการสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ที่นครศรีธรรมราชว่าควรสร้างในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18²²⁰ ดังนั้นอายุของพระมหาธาตุเจดีย์วัดเขียนบางแก้วจึงไม่ควรเก่ากว่าพุทธศตวรรษที่ 18 แต่สันนิษฐานว่าอายุแรกสร้างของเจดีย์องค์นี้น่าจะอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-21 เนื่องมาจากการทำฐานแปดเหลี่ยมรองรับองค์ระฆังเหมือนกับเจดีย์แปดเหลี่ยมสมัยอยุธยาตอนต้น และการทำเสาหอนที่แยกห่างจากปล้องไฉนอันเป็นลักษณะที่พบมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้นแล้วเช่นกัน

²¹⁷ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, 82-84.

²¹⁸ ประภัสสร ชูวิเชียร, “พระบรมธาตุเจดีย์ นครศรีธรรมราช กับการวิเคราะห์ด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547), 51-52.

²¹⁹ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงของแผ่นดิน, 75.

²²⁰ ประภัสสร ชูวิเชียร, “พระบรมธาตุเจดีย์ นครศรีธรรมราช กับการวิเคราะห์ด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ,” 60.

2. ฐานเจดีย์วัดป่าขอม (ภาพที่ 174)

มีสภาพถูกทำลายไปมากมีลักษณะเป็นเนินดินขนาดใหญ่ ส่วนบนพังลงมาหมดแล้ว โดยอาจเป็นเจดีย์ฐานรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสก่ออิฐถือปูน แต่ไม่สามารถสันนิษฐานรูปทรงส่วนบนของเจดีย์ได้ จึงสันนิษฐานเบื้องต้นว่าเป็นเจดีย์ในสมัยอยุธยา

3. ฐานเจดีย์วัดควนแร่ (ภาพที่ 189)

เป็นเจดีย์ฐานสี่เหลี่ยมกว้างประมาณ 5 เมตร ส่วนบนหักพังหมดแล้วและมีต้นไม้ขึ้นปกคลุม จึงทำให้ไม่สามารถทราบลักษณะรูปทรงเดิมของเจดีย์ได้และมีปัญหาในการกำหนดอายุสันนิษฐานเบื้องต้นว่าส่วนบนน่าจะเป็นเจดีย์ทรงระฆังเนื่องจากฐานมีขนาดค่อนข้างใหญ่ ส่วนอายุของเจดีย์นั้นสันนิษฐานว่าน่าจะอยู่ในช่วงสมัยอยุธยาตอนกลางถึงตอนปลายโดยพิจารณาจากหลักฐานโบราณคดีอื่นๆที่พบจากการสำรวจในแหล่งโบราณคดีเมืองควนแร่

4. ฐานเจดีย์วัดควนปรัง (ภาพที่ 205)

ลักษณะฐานเป็นฐานบัวแปดเหลี่ยมย่อมุมมีร่องรอยการประดับปูนปั้นอาจเป็นรูปยักษ์หรือมารแบกเพราะปรากฏรอยปูนปั้นเป็นรูปมือ บริเวณท้องไม้ทำเป็นช่องรูปสี่เหลี่ยม มีแนวอิฐก่อล้อมรอบเจดีย์ ส่วนบนของเจดีย์หักพังลงทำให้มีปัญหาในการกำหนดอายุ จึงสันนิษฐานเบื้องต้นว่าเจดีย์องค์นี้น่าจะมีอายุอยู่ในช่วงสมัยอยุธยาตอนปลายถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นโดยพิจารณาจากโบราณวัตถุที่พบภายในเจดีย์วัดควนปรังและหลักฐานโบราณคดีอื่นๆ ที่พบจากการสำรวจในแหล่งโบราณคดีบ้านควนปรัง

5. เจดีย์วัดเขา (ภาพที่ 222)

ส่วนฐาน เป็นฐานเขียงเรียบ 3 ชั้น รองรับฐานสิงห์ย่อมุมไม้สิบสอง 2 ชั้น ตรงกลางของฐานสิงห์แต่ชั้นเจาะเป็นซุ้มจระนำยอดโค้งแหลมทั้งสี่ด้าน เดิมส่วนฐานอาจมีการประดับด้วยลวดลายปูนปั้นเพราะพบชิ้นส่วนปูนปั้นประดับฐานสิงห์ในบริเวณใกล้เคียง

ส่วนกลาง องค์ระฆังมีขนาดเล็ก ไม่มีบัลลังก์

ส่วนยอด เป็นปล้องไฉนซ้อนลดหลั่นกันถัดขึ้นไปเป็นปลียอด

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของเจดีย์วัดเขา (ภาพที่ 351) คล้ายกับเจดีย์ทรงเครื่องที่นิยมสร้างกันในสมัยอยุธยาตอนปลายและส่งอิทธิพลให้แก่เจดีย์ที่สร้างขึ้นในระยะแรกของรัตนโกสินทร์ ลักษณะสำคัญของเจดีย์ทรงเครื่องในสมัยอยุธยาตอนปลายจะทำฐานสิงห์ซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชุด มีบัวกลุ่มคันระหว่างชุดฐานสิงห์กับองค์ระฆัง องค์ระฆังเป็นริ้วหรือเรียบ อาจมีหรือไม่มีบัลลังก์ก็ได้²²¹ ตัวอย่างเช่น เจดีย์รายทรงเครื่องหมายเลข 7 วัดภูเขาทอง (ภาพที่ 352) เจดีย์รายทรงเครื่องวัดเชิงท่า (ภาพที่ 353) เจดีย์ทรงเครื่องวัดมหาธาตุ (ภาพที่ 354) เป็นต้น ซึ่งล้วน

²²¹ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, 104.

กำหนดอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 23²²² ส่วนเจดีย์ทรงเครื่องที่สร้างในระยะแรกของสมัยรัตนโกสินทร์ ตัวอย่างเช่น พระเจดีย์ทอง 2 องค์ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม²²³ (ภาพที่ 355) เจดีย์รายในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม²²⁴ เป็นต้น ซึ่งเป็นงานสร้างในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1

ส่วนเจดีย์วัดเขาผ่านการบูรณะมาหลายครั้งจึงทำให้ยากในการกำหนดอายุ เห็นได้จากการเจาะช่องเป็นซุ้มจะนำยอดโค้งแหลมคาบบริเวณฐานสิ่งทั้งสองชั้นก็ไม่ปรากฏที่เจดีย์ทรงเครื่องในสมัยอยุธยาตอนปลายหรือสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมาก่อน ซึ่งคงสร้างเพิ่มเติมขึ้นในภายหลัง แต่จากลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่มีเค้าโครงของเจดีย์ทรงเครื่องดังที่กล่าวมาข้างต้น จึงกำหนดอายุของเจดีย์องค์นี้ไว้ราวสมัยอยุธยาตอนปลายถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

เครื่องประดับสถาปัตยกรรม

1. กระเบื้องเชิงชาย²²⁵

กระเบื้องเชิงชายที่พบจากการสำรวจชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงมีสองรูปแบบ แบบแรกพบบริเวณวัดควนแร่ในแหล่งโบราณคดีเมืองควนแร่ (ภาพที่ 188) สภาพไม่สมบูรณ์ลักษณะรูปทรงเป็นทรงสามเหลี่ยมหน้าจั่ว มีขอบนูนหยักโค้งเป็นกรอบ ลวดลายภายในกรอบพิมพ์ลายประเภทดอกบัว²²⁶ เป็นแบบดอกบัวไม่มีก้าน กลีบบัวเรียวยาวมีหยักภายในมีเกสรบัว และเหมือนมีดอกบัวดอกเล็กซ้อนอยู่ข้างบน ลักษณะลวดลายมีความเป็นดอกไม้ประดิษฐ์ ใช้ลายกระหนกประกอบ

ลวดลายของกระเบื้องเชิงชายพบในวัดควนแร่มีลักษณะคล้ายคลึงกับที่พบจากการขุดแต่ง

²²² เรื่องเดียวกัน, 108-110.

²²³ สันติ เล็กสุขุม, ข้อมูลกับมุมมอง: ศิลปะรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2548), 62-63.

²²⁴ เรื่องเดียวกัน, 105-107.

²²⁵ กระเบื้องเชิงชาย คือ กระเบื้องดินเผาทรงสามเหลี่ยม ขึ้นรูปด้วยการใช้แม่พิมพ์ เป็นกระเบื้องมุงหลังคาที่มุงไว้ริมล่างสุดของผืนหลังคาแต่ละแถวเพื่อปิดช่องว่างที่ชายคา เนื่องจากการมุงกระเบื้องหลังคาเมื่อมุงมาถึงแผ่นสุดท้ายจะมีช่องว่าง ดังนั้นเพื่อป้องกันมิให้สัตว์บางชนิดเข้าไปจึงต้องปิดช่องว่างนั้นไว้ กระเบื้องเชิงชายที่ใช้มุงหลังคานั้นจะมีลวดลายประดับเป็นลายพิมพ์นูนประเภทต่างๆ เช่น ลายดอกบัว ลายเทพพนม ลายครุฑ ยุคนาค เป็นต้น

²²⁶ ดูการจัดจำแนกประเภทลวดลายของกระเบื้องเชิงชายสมัยอยุธยาในประทีป เพ็งตะโก, “กระเบื้องเชิงชายสมัยอยุธยา” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2540), 40-46.

บริเวณพื้นที่อุโบสถของวัดมเหยงคณ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา²²⁷ (ภาพที่ 356) ตามพระราชพงสาวดารบันทึกว่าวัดแห่งนี้สร้างขึ้นในรัชกาลพระบรมราชาธิราชที่ 2 หรือเจ้าสามพระยา (พ.ศ. 1981-1991) เมื่อ พ.ศ. 1981²²⁸ สอดคล้องกับลักษณะของเจดีย์ประธานทรงระฆังมีช้างล้อมรอบฐานประทักษิณอันเป็นลักษณะของเจดีย์ทรงระฆังสมัยอยุธยาตอนต้น²²⁹ แต่วัดมเหยงคณ์ได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์เรื่อยมาในสมัยอยุธยา การปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่เกิดขึ้นในรัชกาลพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ²³⁰ (พ.ศ. 2252-2275)

กระเบื้องเชิงชายที่พบจากการขุดแต่งอุโบสถวัดมเหยงคณ์นี้มีลักษณะลวดลายแบบดอกไม้ประดิษฐ์และเป็นลายกระหนกทั้งหมด มีวิวัฒนาการอยู่ในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 22 และนิยมทำต่อเนื่องมาในพุทธศตวรรษที่ 23 ด้วย²³¹ ดังนั้นกระเบื้องเชิงชายพบในวัดควนแร่จึงน่าจะมีอายุราวสมัยอยุธยาตอนปลาย ลวดลายที่พิมพ์บนมีลักษณะคมชัด รายละเอียดของลวดลาย และขนาดของกระเบื้องค่อนข้างใกล้เคียงกับกระเบื้องเชิงชายที่พบในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา อาจเป็นไปได้ว่ามาจากแหล่งผลิตที่เดียวกัน สันนิษฐานว่ากระเบื้องเชิงชายที่พบในวัดควนแร่นี้คงเป็นกระเบื้องมุงหลังคาของอุโบสถหลังเก่าซึ่งปัจจุบันได้รื้อออกไปแล้วสร้างอุโบสถหลังใหม่ครอบทับบริเวณเดิม

แบบที่สอง เป็นกระเบื้องเชิงชายพบบริเวณวัดใหม่(ร้าง) ในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี (ภาพที่ 239) ลักษณะรูปทรงเป็นทรงสามเหลี่ยมหน้าจั่ว มีขอบบนหยักโค้งเป็นกรอบ ภายในกรอบพิมพ์ลายประเภทดอกบัว กลีบบัวหยักและมีลายใบไม้สามแฉกประกอบ ทำให้มีลักษณะเป็นลายใบไม้ ดอกไม้ประดิษฐ์ห่างไกลจากธรรมชาติ กระเบื้องเชิงชายแบบนี้เคยพบจากการขุดแต่งวิหารหลวงวัดธรรมิกราชซึ่งสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นกระเบื้องเชิงชายที่ใช้ในการปฏิสังขรณ์วัด (ภาพที่ 357) และมีหลักฐานน่าเชื่อได้ว่าวิหารหลวงหลังนี้สร้างขึ้นใหม่ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เพราะว่าลักษณะทางสถาปัตยกรรมของวิหารหลังนี้เหมือนกับอุโบสถวัดหน้าพระเมรุ²³²

กระเบื้องเชิงชายที่พบจากการขุดแต่งวิหารหลวงวัดธรรมิกราชนี้จึงควรมีอายุราวปลายพุทธศตวรรษที่ 22 และนิยมทำต่อเนื่องมาในพุทธศตวรรษที่ 23 ดังนั้นจึงสันนิษฐานว่ากระเบื้องเชิง

²²⁷ ห้างหุ้นส่วนจำกัดสุรศักดิ์ก่อสร้าง, รายงานการขุดแต่งและออกแบบเพื่อการบูรณะวัดมเหยงคณ์ ตำบลหันตรา อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ม.ป.ท., 2542), 38-39.

²²⁸ “พงสาวดารหลวงประเสริฐ,” ใน ประชุมพงสาวดาร ภาคที่ 1, 118.

²²⁹ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, 71.

²³⁰ พระราชพงสาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2548), 103.

²³¹ ประทีป เพ็งตะโก, กระเบื้องเชิงชายสมัยอยุธยา, 71.

²³² เรื่องเดียวกัน, 70.

ชายจากวัดใหม่ (ร้าง) มีอายุราวสมัยอยุธยาตอนปลาย

2. กระเบื้องกนกกล้วย

พบที่วัดใหม่ (ร้าง) ในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรีเป็นกระเบื้องตัวผู้ (ภาพที่ 240) กระเบื้องกนกกล้วย หรือกระเบื้องลอน คือ กระเบื้องมุงหลังคาดินเผา แบ่งเป็นสองประเภท คือ กระเบื้องตัวผู้ มีลักษณะโค้งเหมือนกนกกล้วย ปลายด้านในมีขอยาวสำหรับเกี่ยวกับระแนงไม้ กระเบื้องตัวเมีย มีลักษณะแบนยกขอบทั้งสองข้าง มีปุ่มเล็กๆ ขึ้นออกมาสำหรับเกี่ยวกับระแนงไม้ สำหรับการมุงหลังคาจะวางกระเบื้องตัวเมียหงายออกเรียงลงมาเป็นแถวโดยขอเกี่ยวเกี่ยวกับระแนงไว้ ระหว่างแถวจะมีวางระยะห่างให้พอดีกับความกว้างของกระเบื้องตัวผู้ที่จะต้องวางครอบ โดยกระเบื้องตัวผู้จะวางครอบทับขอบของกระเบื้องตัวเมียสองแผ่นแล้วมุงซ้อนลงมาเป็นแถวๆ กระเบื้องกนกกล้วยพบจากวัดใหม่ (ร้าง) นี้สันนิษฐานว่ามีอายุราวสมัยอยุธยาตอนปลายร่วมสมัยกับกระเบื้องเชิงชายประเภทลายดอกบัวที่พบในวัดเดียวกัน

3. ชิ้นส่วนลวดลายปูนปั้น

3.1 เศียรรูปบุคคล พบที่เขาวัดเขา ในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี (ภาพที่ 241) ลักษณะใบหน้ากลม มัดผมเป็นมวยไว้ด้านหลัง สันนิษฐานว่ามีอายุราวสมัยอยุธยาตอนปลายร่วมสมัยกับโบราณสถานและหลักฐานโบราณคดีที่พบบริเวณนี้

3.2 ชิ้นส่วนปูนปั้นลายเชิงสิงห์ พบที่เขาวัดเขา ในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี (ภาพที่ 242) สันนิษฐานว่าใช้ประดับฐานสิงห์ของเจดีย์ที่วัดเขา หรือวิหารพระนอนที่อยู่บนเขาวัดเขาซึ่งปัจจุบันถูกรื้อไปแล้ว จากรูปแบบของลายเชิงสิงห์นี้มีอายุอยู่ในช่วงสมัยอยุธยาตอนปลายถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นร่วมสมัยกับเจดีย์วัดเขา

ภาพเขียนสี

1. ภาพเขียนสีที่แหล่งโบราณคดีถ้ำพระเขากลางเขียนด้วยสีแดงและสีดำเป็นโครงเส้นอย่างง่ายๆ มีรายละเอียดดังนี้ กลุ่มแรกอยู่ทางด้านทิศใต้ของเพิงหินเขียนภาพพระหรือบุคคลยืนเรียงเป็นแถว สภาพลบเลือน ตอนล่างของภาพเขียนเป็นรูปคล้ายเรือ ระบายด้วยสีแดง (ภาพที่ 285)

กลุ่มที่สองอยู่บริเวณตอนกลางเขียนภาพเจดีย์ ลักษณะเป็นเจดีย์ฐานเขียงสี่เหลี่ยมรองรับองค์ระฆังคอดัดขึ้นไปเป็นบัลลังก์และปล้องไฉน ด้านล่างเจดีย์มีขัณฑ์แบกและขนานข้างด้วยเจดีย์องค์เล็กสององค์ (ภาพที่ 286) รูปแบบของเจดีย์คล้ายคลึงกับเจดีย์ในแผนที่ภาพวัดต่างๆ ในกลุ่มทะเลสาบสงขลาฝั่งตะวันออกที่ได้รับการกลีปนภาพพบกับสมุดข่อยเรื่องกลีปนาวัดจังหวัดพัทลุงซึ่งเขียนขึ้นในสมัยพุทธศตวรรษที่ 23²³³ (ภาพที่ 358)

²³³ สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์, พุทธศาสนาแถบกลุ่มทะเลสาบสงขลาฝั่งตะวันออกสมัยกรุงศรีอยุธยา (สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2523), 64.

กลุ่มที่สามอยู่ด้านทิศเหนือมีภาพเขียนเรียงรายไปตามแนวยาวของเพิงหินที่สามารถระบุได้มีดังนี้ รูปช้างหันหน้าไปทางทิศใต้มีรูปคนอยู่ด้านหน้าของช้าง รูปบุคคลแสดงกิริยาต่างๆ รูปอาคาร รูปธรรมจักร และรูปดอกไม้ ลักษณะการเขียนภาพไม่เป็นเรื่องราวเกี่ยวเนื่องกันโดยแยกเขียนเดี่ยวๆ (ภาพที่ 287)

ภาพเขียนสีกลุ่มนี้คงเขียนขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลาย โดยเป็นฝีมือช่างท้องถิ่นเพราะเขียนด้วยโครงเส้นอย่างง่ายๆ ไม่มีรายละเอียดซับซ้อน เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับความเชื่อในพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ คือ การบูชาเจดีย์ นอกจากนี้ยังสะท้อนวิถีชีวิตชาวบ้านที่ผูกพันกับช้างซึ่งในตำนานท้องถิ่นได้กล่าวว่าเมืองพัทลุงเคยเป็นที่ส่งส่วยช้างมาก่อน จากหลักฐานภาพเขียนสีและลักษณะที่ตั้งของชุมชนสนับสนุนว่าบริเวณแหล่งโบราณคดีถ้าพระเขากลางน่าจะเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาหรือเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม

2. ภาพเขียนสีที่ถ้ำพระนางชี บริเวณแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี เขียนด้วยสีแดงและสีดำเป็นโครงเส้นง่ายๆ ภาพเขียนนี้แบ่งเป็น 2 กลุ่ม ดังนี้ กลุ่มแรกเป็นภาพเจดีย์องค์ใหญ่กับองค์เล็ก (ภาพที่ 229) เขียนด้วยสีแดงเป็นโครงเส้น เจดีย์องค์ใหญ่มีฐานซ้อนลดหลั่นกันหลายชั้นรองรับองค์ระฆังถัดขึ้นไปเป็นส่วนยอด เจดีย์องค์เล็กองค์ระฆังมีลักษณะเป็นทรงกระบอกสอบเข้า

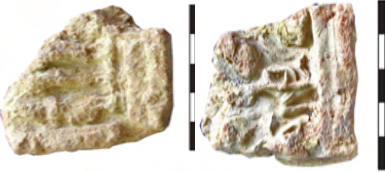
กลุ่มที่สอง แบ่งเป็น 2 ตอน คือ ตอนบนเป็นภาพเจดีย์ลักษณะคล้ายกับเจดีย์องค์ใหญ่ของภาพกลุ่มแรก ด้านข้างของเจดีย์มีภาพคล้ายต้นไม้ ตอนล่างของภาพมีพระพุทธรูปประทับนั่งแสดงปางมารวิชัยด้วยพระหัตถ์ซ้าย ด้านข้างมีพระพุทธรูปประทับยืนแสดงปางประทานอภัยหลายองค์ ซึ่งอาจหมายถึงพระสาวก ภาพพระพุทธรูปเหล่านี้เขียนโครงเส้นด้วยสีดำแล้วระบายสีด้วยสีแดง (ภาพที่ 230)

ภาพเขียนสีที่ถ้ำพระนางชีเป็นฝีมือช่างท้องถิ่นคงมีอายุไม่เก่าไปกว่าสมัยอยุธยาตอนปลายหรือสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเขียนด้วยโครงเส้นอย่างง่ายๆ ไม่มีรายละเอียดซับซ้อน

ตารางที่ 5 แสดงการเปรียบเทียบพระพิมพ์ที่พบในจังหวัดพัทลุงกับที่อื่นๆ ในประเทศไทยและต่างประเทศ

รูปแบบ	พระพิมพ์จากถ้ำหาสุวรรณ	พระพิมพ์จากถ้ำพิมพ์	ภาคใต้	ภาคอื่นๆ	มาเลเซีย
พระพิมพ์รูป พระพุทธรูปเจ้าองค์เดียว			 แหล่งโบราณคดีบ้านจาและ จ. ปัตตานี		
พระพิมพ์รูป พระพุทธรูปเจ้าเคียงข้าง ด้วยศูป	 ไม่ทราบแหล่งที่มา		 แหล่งโบราณคดีบ้านจาและ จ. ปัตตานี	 เมืองนครปฐม โบราณ จ. นครปฐม	
พระพิมพ์รูป พระพุทธรูปเจ้าเคียงข้าง ด้วยศูปและเสา ธรรมจักร			 แหล่งโบราณคดีบ้านจาและ จ. ปัตตานี		

ตารางที่ 5 (ต่อ)

รูปแบบ	พระพิมพ์จากถ้ำคูหาสวรรค์	พระพิมพ์จากถ้ำกัณิพิมพ์	ภาคใต้	ภาคอื่นๆ	มาเลเซีย
พระพิมพ์ตอน พระพุทธรูปเจ้าแสดงธรรม			 แหล่งโบราณคดีถ้ำเจงกานน้ำ จ.กระบี่ จ.ยะลา	 เมืองนครปฐมโบราณ จ.นครปฐม	
พระพิมพ์รูปพุทธประวัติ ตอนพระพุทธเจ้าแสดง มหาปาฏิหาริย์					

ตารางที่ 5 (ต่อ)

รูปแบบ	พระพิมพ์จากถ้ำหลวงสวรรค์	พระพิมพ์จากถ้ำพิมพ์	ภาคใต้	ภาคอื่นๆ	มาเลเซีย
ชิ้นส่วนพระพิมพ์รูป พระโพธิสัตว์ หลายองค์					
พระพิมพ์รูป พระพุทธรูปเจ้าเคียงช้าง ด้วยสลุปและพระ โพธิสัตว์			 จ.ยะลา แหล่งโบราณคดีถ้ำเขาขาว จ.ตรัง		

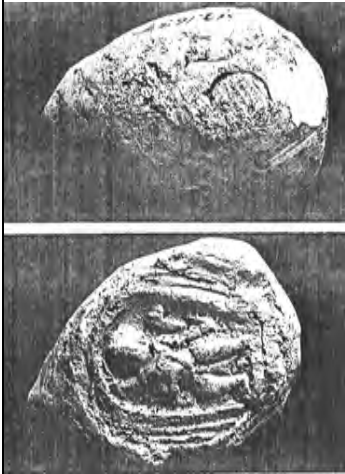
ตารางที่ 5 (ต่อ)

รูปแบบ	พระพิมพ์จากถ้ำสุพรรณบุรี	พระพิมพ์จากถ้ำพิมพ์	ภาคใต้	ภาคอื่นๆ	หมายเหตุ
พระพิมพ์รูป พระพุทธรูปปาง สมาธิคิณขังด้วย พระโพธิสัตว์					
พระพิมพ์รูป พระพุทธรูปปางมาร วิชัยคิณขังด้วย พระโพธิสัตว์ใน ปราสาทสามหลัง					
พระพิมพ์รูป พระพุทธรูปเจ้าหลาย พระองค์คิณด้วยสถูป					อ.นาตุน จ.มหาสารคาม

ตารางที่ 5 (ต่อ)

รูปแบบ	พระพิมพ์จากถ้ำหาสวรรค์	พระพิมพ์จากถ้ำพิมพ์	ภาคใต้	ภาคอื่นๆ	มาเลเซีย
พระพิมพ์รูป พระโพธิสัตว์ อวโลกิเตศวรสองกร			 "ไม่ทราบแหล่งที่มา อยู่ในพิพิธภัณฑสถาน แห่งชาติ นครศรีธรรมราช"		
พระพิมพ์รูป พระโพธิสัตว์ อวโลกิเตศวรสี่กร			 แหล่งโบราณคดีบ้านขาว จ.ตรัง		
พระพิมพ์รูปเทพ ขันหมากหรือกุมาร			 จ.ยะลา		 แหล่งโบราณคดีถ้ำกรุงบางดัง รัฐเปริส

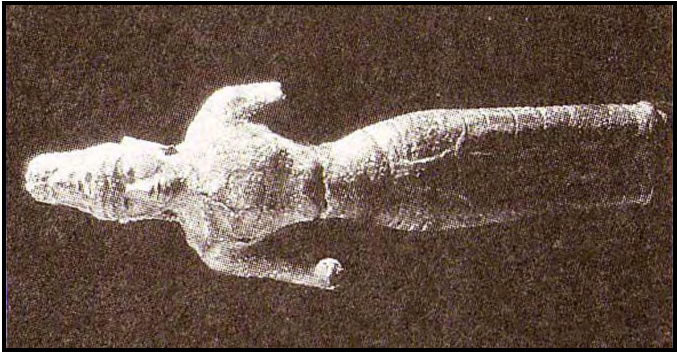
ตารางที่ 5 (ต่อ)

รูปแบบ	พระพิมพ์จากถ้ำหลวงสุวรรค์	พระพิมพ์จากถ้ำพิมาย	ภาคใต้	ภาคอื่นๆ	หมายเหตุ
พระพิมพ์รูปเทพ มหากาล					

ตารางที่ 6 แสดงการเปรียบเทียบประติมากรรมพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรที่พบในจังหวัดพัทลุงกับที่อื่นๆ ในประเทศไทยและต่างประเทศ

พัทลุง	ภาคกลาง	ต่างประเทศ
 แหล่งโบราณคดีเมืองควนแร้	 อ.อุ้มทอง จ.สุพรรณบุรี บ้านคูบัว จ.ราชบุรี	 ถ้ำอ้อวังคพพหมายเลข 7 ประเทศอินเดีย

ตารางที่ 6 (ต่อ)

พัทลุง	ภาคใต้	ต่างประเทศ
 แหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว	 อ.พนพิณ จ.สุราษฎร์ธานี	 ประเทศเวียดนาม

บทที่ 6

พัฒนาการทางวัฒนธรรมและบทบาทความสำคัญของชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุง ก่อนพุทธศตวรรษที่ 24

ปัจจัยทางภูมิศาสตร์และสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมสำหรับการตั้งถิ่นฐานของชุมชนโบราณใน จังหวัดพัทลุง

1. ความเหมาะสมของพื้นที่

จากลักษณะภูมิประเทศของจังหวัดพัทลุงดังที่กล่าวมาแล้วในบทที่ 3 ว่าประกอบด้วยพื้นที่สูง พื้นที่ลอนคลื่น พื้นที่ราบดินตะกอนลำนํ้าและตะกอนทะเลสาบ จึงมีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนโบราณมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์จนถึงสมัยประวัติศาสตร์ โดยพื้นที่สูงและพื้นที่ลอนคลื่นพบหลักฐานการอยู่อาศัยของชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ในขณะที่บริเวณพื้นที่ราบดินตะกอนแม่น้ำและตะกอนทะเลสาบพบหลักฐานการอยู่อาศัยของชุมชนในสมัยก่อนประวัติศาสตร์และสมัยประวัติศาสตร์ โดยมีชุมชนเข้ามาอยู่อาศัยหนาแน่นในสมัยอยุธยา ทั้งนี้เนื่องจากบริเวณนี้มีความเหมาะสมสำหรับการตั้งถิ่นฐานถาวร เป็นพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับการทำเกษตรกรรมและมีแหล่งน้ำอุดมสมบูรณ์ทั้งน้ำใต้ดินและน้ำจากลำคลองสายต่างๆ ซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยอันดับแรกที่มีการเลือกตั้งถิ่นฐาน¹

2. มีแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ

ทรัพยากรธรรมชาติที่พบบริเวณจังหวัดพัทลุงมีหลากหลายประเภท ได้แก่ ทรัพยากรธรรมชาติประเภทป่าไม้ เช่น ไม้กฤษณา หลุมพอบ อบเชย ไม้ยาง ไม้ตะเคียน ไม้พะยอม เป็นต้น ทรัพยากรแร่ธาตุ ได้แก่ แร่ตะกั่วพบในเขตอำเภอกงหรา และแร่ดีบุกพบในเขตอำเภอป่าบอน นอกจากนี้ยังพบค่อนข้างมากในเขตอำเภอห้วยยอด จังหวัดตรังซึ่งมีเขตแดนติดกับอำเภอป่าพะยอมและอำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง และทรัพยากรธรรมชาติประเภทของป่า ได้แก่ ไม้หอม เครื่องเทศ ยางไม้ สมุนไพร เขาสัตว์ งาช้าง และนอแรด² ที่สามารถนำไปแลกเปลี่ยนกับสินค้าจากภายนอกได้ โดยใช้เส้นทางน้ำในการติดต่อและลำเลียงทรัพยากรธรรมชาตินานาชนิดออกสู่ชุมชน

¹ นาวัลย์ กิจรัชกุล, ภูมิศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2528), 14.

² ประเสริฐ วิทยารัฐ, “สภาพภูมิศาสตร์ของคาบสมุทรสทิงพระ,” ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีคาบสมุทรสทิงพระ (กรุงเทพฯ : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2528), 21.

ภายนอกโดยผ่านทะเลสาบสงขลา

3. ตั้งอยู่บนเส้นทางคมนาคม

บริเวณจังหวัดพัทลุงตั้งอยู่บนเส้นทางคมนาคมบนคาบสมุทรมาเลย์ กล่าวคือ จากการศึกษาแผนที่โบราณพบว่าสภาพของทะเลสาบสงขลาในอดีตมีทางออกสู่ทะเลได้ 2 ทาง คือ ทางตอนเหนือบริเวณอ่าวนครศรีธรรมราชหรือปากพนัง และทางตอนใต้บริเวณหัวเขาแดง อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา เนื่องจากระดับน้ำทะเลยังไม่ลดต่ำจึงยังไม่มีตะกอนมาทับถมในทะเลสาบ ทำให้คาบสมุทรสทิงพระมีสภาพเป็นเกาะ เห็นได้จากแผนที่เก่าของชาวต่างชาติที่สร้างขึ้นตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 22 ตัวอย่างเช่น แผนที่ราชอาณาจักรสยามจัดทำโดยบาทหลวงปลาซิด เดอ แซ็งต์ เฮเลน (Placide de Sainte Hélène) ในปี พ.ศ. 2229 (แผนที่ 30) แผนที่จัดทำโดยโคโรเนลลิ (Coronelli) ใน พ.ศ. 2230 (แผนที่ 31) เป็นต้น แผนที่ที่ชาวตะวันตกจัดทำขึ้นในสมัยอยุธยาเรียกว่าชื่อเมืองพัทลุงว่า “บอร์เดอลง” (Bordelong) และในปลายพุทธศตวรรษที่ 24 ยังสามารถมองเห็นได้ว่าบริเวณคาบสมุทรสทิงพระยังมีสภาพเป็นเกาะอยู่ ตัวอย่างเช่น แผนที่ประกอบในหนังสือของเซอร์จอห์น บาวริง์ ตีพิมพ์เมื่อปี พ.ศ. 2400 (แผนที่ 32) ระบุชื่อเมืองพัทลุงว่า “ตะลุง” (Thalung) เป็นต้น สภาพของทะเลสาบสงขลาที่ใกล้เคียงกับปัจจุบันเพิ่งจะเกิดขึ้นเมื่อประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ 25 นี้เอง เมื่อน้ำทะเลลดระดับลง บริเวณทะเลสาบสงขลาตอนเหนือจึงเกิดสันทรายมาปิดกั้น โดยมีหลักฐานจากแผนที่ของกัปตัน เอ เจ ลอฟตัส (Captain A.J Loftus) จัดทำขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2432 (แผนที่ 33) จากสภาพของทะเลสาบสงขลาดังกล่าวมาแล้วแสดงให้เห็นว่าก่อนพุทธศตวรรษที่ 25 ชุมชนบริเวณฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลาสามารถติดต่อกับชุมชนภายนอกสะดวกกว่าสภาพที่เห็นในปัจจุบันที่มีทางออกสู่ทะเลได้เพียงทางเดียว นอกจากนี้ชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานบริเวณนี้ยังสามารถอาศัยเส้นทางน้ำเดินทางผ่านช่องเขาบริเวณเทือกเขาบรรทัดข้ามไปยังฝั่งตะวันตกของคาบสมุทรได้ด้วย เมื่อมองจากภาพถ่ายทางอากาศจะเห็นว่าช่องทางข้ามเขาจากบริเวณจังหวัดพัทลุงไปยังฝั่งทะเล อันดามันได้ 2 ช่องทาง (แผนที่ 34) คือ ทางแรกจากอำเภอเขาชัยสนไปลงทะเลอันดามันที่อำเภอปะเหลียน จังหวัดตรัง ทางที่สองจากบ้านลำปำ อำเภอเมืองพัทลุงข้ามไปลงทะเลอันดามันที่อำเภอกันตัง จังหวัดตรัง การมีเส้นทางที่สามารถข้ามคาบสมุทรได้นี้จึงอาจเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้มีชุมชนโบราณเลื้อยตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณจังหวัดพัทลุงก็เป็นได้

จากการสำรวจชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงพบร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินใหม่จำนวน 4 แหล่ง ชุมชนสมัยประวัติศาสตร์ตอนต้นพบ 5 แหล่ง และพบชุมชนสมัยประวัติศาสตร์ร่วมสมัยสุโขทัย-อยุธยาเพิ่มมากขึ้นจำนวน 15 แหล่ง (แผนที่ 34)

พัฒนาการทางวัฒนธรรมของชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงก่อนพุทธศตวรรษที่ 24

บริเวณจังหวัดพัทลุงพบร่องรอยการอยู่อาศัยของชุมชนโบราณทั้งในสมัยก่อนประวัติศาสตร์และสมัยประวัติศาสตร์ ชุมชนในบริเวณนี้มีความสัมพันธ์กับชุมชนโบราณอื่นๆ ในภาคใต้และในภูมิภาคอื่นๆ โดยสามารถแบ่งพัฒนาการทางวัฒนธรรมได้ดังนี้

1. สมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินใหม่

พัฒนาการทางวัฒนธรรมของภาคใต้ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์จากหลักฐานโบราณคดีพบว่ามีมนุษย์เข้ามาอยู่อาศัยตั้งแต่สมัยไพลสโตซีนตอนปลายหรือยุคหินเก่าที่บริเวณถ้ำหลังโรงเรียน จังหวัดกระบี่ นักโบราณคดีกำหนดอายุสมัยการตั้งถิ่นฐานแรกสุดราว 37,000-27,000 ปีมาแล้ว³ และแหล่งโบราณคดีถ้ำหมอบี๊ จังหวัดกระบี่ กำหนดอายุราว 35,000 ปีมาแล้ว⁴ พบหลักฐานเป็นเครื่องมือหินกะเทาะและเครื่องมือสะเก็ดหิน มนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์ในช่วงเวลานี้ดำรงชีพด้วยการหาของป่าล่าสัตว์และเก็บพืชผลที่อยู่ตามธรรมชาติมาเป็นอาหาร มีการอยู่อาศัยในถ้ำหรือเพิงถ้ำของภูเขาหินปูน ต่อมาแหล่งโบราณคดีในสมัยไพลสโตซีนตอนปลายถูกทิ้งร้างไปแล้วจึงมีกลุ่มคนอีกกลุ่มหนึ่งเข้ามาใช้พื้นที่เมื่อราว 8,000 กว่าปีมาแล้ว หรือในสมัยโฮโลซีน⁵

ต่อมาในยุคหินใหม่พบหลักฐานว่ามีกลุ่มคนเข้ามาอยู่อาศัยตามถ้ำบนพื้นที่ราบใกล้ป่าเขาต่อแดนกับพื้นที่สูงตอนกลางคาบสมุทรในเขตจังหวัดสุราษฎร์ธานี คือ แหล่งโบราณคดีถ้ำเบ็องแบบ ถ้ำเขชีชัน และถ้ำปากอม นักโบราณคดีที่ทำการขุดค้นกำหนดอายุราว 4,200-6,500 ปีมาแล้ว⁶ โดยเป็นสังคมแบบนายพรานดำรงชีพด้วยการหาของป่าล่าสัตว์ นอกจากจะพบการตั้งถิ่นฐานบริเวณพื้นที่ราบใกล้ป่าเขาแล้ว จากการสำรวจของกรมศิลปากรยังได้พบแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินใหม่ที่ตั้งถิ่นฐานใกล้ทะเลซึ่งมีรูปแบบโบราณวัตถุคล้ายคลึงกับแหล่งโบราณทั้ง 3 แห่งดังกล่าว เช่น แหล่งโบราณคดีถ้ำเขาลังตัง อำเภออ่าวลึก จังหวัดกระบี่ แหล่งโบราณคดีถ้ำ

³ Douglas D. Anderson, Lang Rongrien Rockshelter: A Pleistocene-Early Holocene Archaeological Site from Krabi, Southwestern Thailand (USA : The University Museum Honograph; 71, 1990), 56-57.

⁴ สุรินทร์ ภูจักร, “ข้อมูลใหม่เกี่ยวกับหลักฐานทางโบราณคดียุคไพลสโตซีนตอนต้นถึงยุคโฮโลซีนตอนกลางที่ถ้ำหมอบี๊ จังหวัดกระบี่,” บทความเสนอต่อการประชุมทางวิชาการระดับชาติฝรั่งเศส-ไทย ครั้งที่ 2 เรื่องการค้นคว้าทางโบราณคดีในประเทศไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ ระหว่างวันที่ 9-11 ธันวาคม 2534, 12-13. (อัคราณา)

⁵ อมรา ศรีสุชาติ, สายรากภาคใต้: ภูมิทัศน์ รูปลักษณ์ จิตลักษณ์ (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2544), 8.

⁶ กรมศิลปากร, รายงานผลการดำเนินงานทางโบราณคดีเพื่อแก้ไขผลกระทบสิ่งแวดล้อมในการก่อสร้างโรงไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนเชี่ยวหลาน ปีพ.ศ. 2525-2528 (กรุงเทพฯ : โครงการโบราณคดีเขื่อนเชี่ยวหลาน กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2529), 50.

เขาสวรรณคูหา อำเภอดะกั่วทุ่ง จังหวัดพังงา แหล่งโบราณคดีถ้ำเขาปินะ อำเภอห้วยยอด จังหวัดตรัง เป็นต้น⁷ โบราณวัตถุที่พบ ได้แก่ เครื่องมือหินกะเทาะ ขวานหินขัดแบบมีป้าและไม่มีป้า ภาชนะดินเผาแบบหม้อสามขา และหินทุบเปลือกไม้ แหล่งโบราณคดีดังกล่าวกำหนดอายุราว 5,000-3,000 ปีมาแล้ว⁸

ส่วนบริเวณจังหวัดพัทลุงพบหลักฐานว่ามีชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินใหม่เข้ามาอยู่อาศัยตามถ้ำหรือเพิงถ้ำของภูเขาหินปูนลูกโดดซึ่งเป็นภูเขาหินปูนในยุคเพอร์เมียน ที่ตั้งของถ้ำซึ่งใช้เป็นที่พักอาศัยของมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์นี้อยู่ไม่สูงจากระดับพื้นดินมากนัก บริเวณโดยรอบเป็นพื้นที่ราบลุ่มดินตะกอนลำนํ้าซึ่งน้ำท่วมไม่ถึงและมีลำนํ้าธรรมชาติไหลผ่าน ชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่พบในจังหวัดพัทลุงบางส่วนกระจายอยู่บริเวณตอนกลางและด้านตะวันออกของจังหวัด ได้แก่ แหล่งโบราณคดีถ้ำควาย ถ้ำล่องลม อำเภอเขาชัยสน มีคลองเขาชัยสนหรือคลองปากเพี้ยดไหลผ่านด้านทิศตะวันตกและทิศเหนือซึ่งสามารถไหลไปออกทะเลสาบสงขลา แหล่งโบราณคดีถ้ำค้างคาว ตำบลนาโหนด อำเภอเมืองพัทลุง มีคลองห้วยหมอนไหลผ่านด้านทิศเหนือและไหลไปรวมกับคลองที่ออกสู่ทะเลสาบสงขลา คือ คลองขุดและคลองปากหวะ ชุมชนบางแห่งพบว่าเลือกอยู่อาศัยบริเวณด้านตะวันตกติดกับพื้นที่สูงซึ่งมีลักษณะสภาพแวดล้อมเป็นป่าเขา คือ แหล่งโบราณคดีถ้ำลำเลียง กิ่งอำเภอศรีนครินทร์

ชุมชนก่อนประวัติศาสตร์สมัยหินใหม่ในจังหวัดพัทลุงพบโบราณวัตถุประเภทขวานหินขัด 2 แบบ คือ แบบที่ 1 ขวานหินขัดแบบไม่มีป้ามีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าและสี่เหลี่ยมคางหมู ทำจากหินหลายชนิด ได้แก่ หินเชิร์ต (Chert) หินจัสเปอร์ (Jasper) และหินโคลน (Mudstone) มีขนาดกลางและขนาดเล็ก ขวานหินขัดดังกล่าวมีรูปแบบเหมือนกับที่พบในแหล่งโบราณคดีสมัยหินใหม่ในภาคใต้ เช่น แหล่งโบราณคดีถ้ำปากอม อำเภอบ้านตาขุน แหล่งโบราณคดีถ้ำเบื่องแบบ อำเภอกีร์รัฐนิคม จังหวัดสุราษฎร์ธานี แหล่งโบราณคดีถ้ำสุวรรณคูหา อำเภอดะกั่วทุ่ง จังหวัดพังงา แหล่งโบราณคดีปากลาว อำเภออ่าวลึก จังหวัดกระบี่ แหล่งโบราณคดีถ้ำเขาหินตก อำเภอร่อนพิบูลย์ จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นต้น

แบบที่ 2 คือ ขวานหินขัดแบบจอยปากนกทำจากหินทรายแป้ง (Siltstone) ขวานหินขัดแบบจอยปากนกถือเป็นรูปแบบของขวานหินขัดที่เป็นลักษณะเด่นของภาคใต้ จากการศึกษาของโรเจอร์ ด้ฟฟ์ พบว่าขวานหินขัดแบบจอยปากนกพบแพร่หลายในประเทศอินโดนีเซียและมาเลเซีย

⁷ อมรา ศรีสุชาติ, “ภาพรวมโบราณคดีภาคใต้,” ใน โบราณคดีสี่ภาค (กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2530), 98.

⁸ เรื่องเดียวกัน.

แล้วแพร่กระจายเข้ามาในภาคใต้ของประเทศไทยพบไม่เกินเส้นรุ้งที่ 10 องศา คือบริเวณภาคใต้ตอนบน เช่น แหล่งโบราณคดีบริเวณคลองไชยา ตำบลปากหมาก อำเภอไชยา¹⁰ อำเภอนาสาร¹¹ จังหวัดสุราษฎร์ธานี บริเวณคลองเขาแก้ว อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช¹² แหล่งโบราณคดีแหลมป้อม ตำบลบางม่วง อำเภอดำรง อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา แหล่งโบราณคดีถ้ำหินปูน อำเภอเบตง จังหวัดยะลา¹³ เป็นต้น

นอกจากนี้แล้วยังได้พบชิ้นส่วนภาชนะดินเผามีลักษณะเนื้อดินหยาบและมีทรายผสมอยู่มาก เฝานในอุณหภูมิต่ำซึ่งเกิดจากการเผากลางแจ้ง การตกแต่งผิวภาชนะมีทั้งแบบผิวเรียบและกดประทับลายเชือกทาบ สันนิษฐานรูปทรงว่าเป็นภาชนะทรงหม้อก้นกลม และภาชนะทรงหม้อสามขาซึ่งเป็นภาชนะที่พบแพร่หลายในแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินใหม่ในคาบสมุทรมลายู เช่น ที่แหล่งโบราณคดีถ้ำปากอม อำเภอบ้านตาขุน จังหวัดสุราษฎร์ธานี¹⁴ แหล่งโบราณคดีถ้ำหมูดิน อำเภอห้วยยอด จังหวัดตรัง¹⁵ แหล่งโบราณคดีถ้ำช้าง อำเภอทุ่งสง จังหวัดนครศรีธรรมราช และแหล่งโบราณคดีถ้ำหินตก อำเภอร่อนพิบูลย์ จังหวัดนครศรีธรรมราช¹⁶ ในประเทศมาเลเซียพบที่แหล่งโบราณคดีถ้ำเบอฮารา (Gua Berhara) ในรัฐเกดะห์ แหล่งโบราณคดีถ้ำบิงตง (Gua Bintong) ในรัฐเปอรินัส¹⁷ และแหล่งโบราณคดีเชนเดรัม ฮิลีร์ (Jenderam Hilir) ในรัฐสลัง

⁹ Roger Duff, *Stone Adzes of Southeast Asia* (New Zealand : The Caxton Press, 1970), 60.

¹⁰ นงคราญ ศรีชาย และวรวิทย์ หัสภาค, *โบราณคดีศรีวิชัย มุมมองใหม่การวิเคราะห์แหล่งโบราณคดีรอบอ่าวบ้านดอน* (นครศรีธรรมราช : สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 11 นครศรีธรรมราช, 2543), 7.

¹¹ Ivor H.N. Evans, "Stone Objects from Surat, Peninsular Siam," *Journal of Siam Society* 24,2 (1931) : 203.

¹² กรมศิลปากร, *ประวัติศาสตร์ โบราณคดีนครศรีธรรมราช*, (กรุงเทพฯ : สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 11 นครศรีธรรมราช, ม.ป.ป.), 17.

¹³ อมรา ศรีสุชาติ, "ขวานหินขัด," ใน *สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ 2* (2542) : 685.

¹⁴ กรมศิลปากร, *รายงานผลการดำเนินงานทางโบราณคดีเพื่อแก้ไขผลกระทบสิ่งแวดล้อมในการก่อสร้างโรงไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนเขียวหวาน ปีพ.ศ. 2525-2528*, 45-46.

¹⁵ กรมศิลปากร, *ก่อนประวัติศาสตร์ภาคใต้ ชุมพร ระนอง ตรัง สตูล* (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2534), 54.

¹⁶ กรมศิลปากร, *ประวัติศาสตร์ โบราณคดีนครศรีธรรมราช*, 14-15.

¹⁷ Peter Bellwood, *Prehistory of the Indo-Malaysian Archipelago* (Hawaii : University of Hawaii Press, 1997), 261.

งอร์¹⁸ ซึ่งกำหนดอายุราว 3,500-3,000 ปีมาแล้ว¹⁹

จากร่องรอยการตั้งถิ่นฐาน รูปแบบขวานหินขัดและภาชนะดินเผาที่พบในแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินใหม่บริเวณจังหวัดพัทลุงสะท้อนลักษณะการดำรงชีพในช่วงเวลานี้ว่าคงเป็นสังคมเก็บของป่า-ล่าสัตว์และจับสัตว์น้ำมาบริโภค เพราะได้พบชิ้นส่วนกระดูกสัตว์และเปลือกหอยน้ำจืดร่วมกับเศษภาชนะดินเผาด้วย โดยมีรูปแบบเครื่องมือเครื่องใช้เหมือนกับแหล่งโบราณคดียุคหินใหม่แห่งอื่นๆ ในภาคใต้ เช่น แหล่งโบราณคดีถ้ำปากอม อำเภอบ้านตาขุน จังหวัดสุราษฎร์ธานี แหล่งโบราณคดีบริเวณคลองไชยา ตำบลปากหมาก อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี แหล่งโบราณคดีบริเวณคลองเขาแก้ว อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช แหล่งโบราณคดีแหลมป้อม ตำบลบางม่วง อำเภอดงตาล จังหวัดพังงา แหล่งโบราณคดีถ้ำหินปูน อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี แหล่งโบราณคดีถ้ำหมูดิน อำเภอห้วยยอด จังหวัดตรัง แหล่งโบราณคดีถ้ำช้าง อำเภอทุ่งสง จังหวัดนครศรีธรรมราช แหล่งโบราณคดีถ้ำหินตก อำเภอร่อนพิบูลย์ จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นต้น แสดงว่าชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินใหม่ในจังหวัดพัทลุงน่าจะมีอายุร่วมสมัยกับชุมชนก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินใหม่ในภาคใต้ดังกล่าว (แผนที่ 36)

2. สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายถึงสมัยกึ่งก่อนประวัติศาสตร์

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายชุมชนโบราณในภาคใต้บางแห่งเริ่มปรากฏร่องรอยการติดต่อแลกเปลี่ยนค้าขายกับชุมชนในภูมิภาคใกล้เคียง เนื่องจากได้พบกลองมโหระทึกสำริดจากวัฒนธรรมดองซอนซึ่งจัดเป็นวัฒนธรรมสมัยเหล็กของเวียดนามภาคเหนือ²⁰ กำหนดอายุราว 2,500 ปีมาแล้ว โดยพบในแหล่งโบราณคดีเขาสามแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดชุมพร²¹ แหล่งโบราณคดีบ้านเกียกกาย จังหวัดนครศรีธรรมราช²² แหล่งโบราณคดีบ้านท่าผาก อำเภอพุนพิน และแหล่งโบราณคดีตลิ่งพัง อำเภอเกาะสมุย จังหวัดสุราษฎร์ธานี²³ และยังพบตุ้มหูรูปวงกลมมีปุ่มยื่นออกมาสามปุ่มใน

¹⁸ Leong Sau Heng, "A Tripod Pottery Complex in Peninsular Malaysia," in *Southeast Asian Archaeology 1986* (Oxford : BAR, 1990), 69.

¹⁹ Ibid., 72.

²⁰ สุรพล นาคะพินธุ, *รากเหง้าบรรพชนคนไทย : พัฒนาการทางวัฒนธรรมก่อนประวัติศาสตร์* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2550), 148.

²¹ อมรา ศรีสุชาติ, "ภาพรวมโบราณคดีภาคใต้," ใน *โบราณคดีศึกษา* (กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2530), 105.

²² กรมศิลปากร, *ประวัติศาสตร์ โบราณคดีนครศรีธรรมราช*, 19.

²³ นงคราญ ศรีชาย และวราวิทย์ หัสภาค, *โบราณคดีศรีวิชัย มุมมองใหม่จากการวิเคราะห์แหล่งโบราณคดีรอบอ่าวบ้านดอน* (นครศรีธรรมราช : สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 11 นครศรีธรรมราช, 2543), 17-19.

แหล่งโบราณคดีเขาสามแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดชุมพร คุ่มหุรูปแบบนี้จัดเป็นเครื่องประดับแบบ ลิง-ลิง-โอ ในวัฒนธรรมชาพูญของเวียดนามภาคกลาง กำหนดอายุราว 2,500 ปีมาแล้ว นอกจากนี้ยัง พบหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนภายนอกภูมิภาค คือ ลูกปัดหิน คาร์เนเลียน หินอาเกต และหินโอนิกซ์ทั้งแบบเรียบและแบบสกัดผิวฝังสี ซึ่งเป็นลูกปัดหินที่มีแหล่ง ผลิตในประเทศอินเดียสมัยเหล็กตอนปลาย (พุทธศตวรรษที่ 3-4)²⁴ ในแหล่งโบราณคดีเขาสามแก้ว จังหวัดชุมพร²⁵ แหล่งโบราณคดีควนลูกปัด อำเภอคลองท่อม จังหวัดกระบี่²⁶ แหล่งโบราณคดีภูเขา ทอง กิ่งอำเภอสุขสำราญ จังหวัดระนอง²⁷ จากหลักฐานดังกล่าวสนับสนุนว่าในสมัยก่อน ประวัติศาสตร์ตอนปลายชุมชนโบราณในภาคใต้บางแห่งเริ่มมีบทบาทในการติดต่อแลกเปลี่ยน สินค้ากับศูนย์กลางการค้าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และอินเดียแล้ว

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 6-9 ชุมชนโบราณในภาคใต้ของประเทศไทยพัฒนาเข้าสู่สมัยกึ่ง ก่อนประวัติศาสตร์ โดยมีบทบาทเป็นเมืองท่าติดต่อแลกเปลี่ยนค้าขายกับศูนย์กลางการค้าในอินเดีย ซึ่งได้ปรากฏชื่อในเอกสารโบราณต่างชาติ ส่วนหลักฐานทางโบราณคดีนั้นได้พบโบราณวัตถุนำเข้า จากอินเดียและแถบเมดิเตอร์เรเนียน เช่น ลูกปัดทำจากหินมีค่า ลูกปัดแก้วหลายสี ลูกปัดแก้วแบบมี ตาจีหิ้นคาร์เนเลียนรูปสิงโต ตราประทับ หัวแหวนแกะสลักจากหินคาร์เนเลียนแบบโรมัน เหรียญ กษาปณ์อินเดีย ภาชนะดินเผาแบบรูแลตต์ (roulette ware) เป็นต้น ตามแหล่งโบราณคดีที่ตั้งอยู่ บริเวณชายฝั่งทะเลทั้งด้านตะวันตกและตะวันออกของคาบสมุทรลพบุรี ได้แก่ แหล่งโบราณคดี เขาสามแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดชุมพร²⁸ แหล่งโบราณคดีวัดอัมพาวาส อำเภอท่าชนะ จังหวัดสุราษฎร์ธานี²⁹ และแหล่งโบราณคดีแหลมโพธิ์ อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานีทางฝั่ง

²⁴ ผาสุข อินทราวุธ, สุวรรณภูมิ จากหลักฐานทางโบราณคดี (กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะ โบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548), 87.

²⁵ อมรา ศรีสุชาติ, “ภาพรวมโบราณคดีภาคใต้,” ใน โบราณคดีสี่ภาค, 98.

²⁶ เรื่องเดียวกัน, 103.

²⁷ เรไร นัยวัฒน์, “แหล่งโบราณคดีภูเขาทอง จังหวัดระนอง เมืองท่าโบราณ 2000 ปี,” ศิลปวัฒนธรรม 28,1 (พฤศจิกายน 2549) : 28-29.

²⁸ Bérénice Bellina and Praon Silapanth, “Khao Sam Kaeo and the Upper Thai Peninsula : Under the Mechanisms of Early Trans-Asiatic Trade and Cultural Exchange,” in Uncovering Southeast Asia's Past (Singapore : National University of Singapore Press, 2006), 379-392.

²⁹ อมรา ศรีสุชาติ, “หลักฐาน โบราณคดีที่เกี่ยวกับสินค้าสำคัญในการค้าทางทะเล,” ศิลปากร 33,6 (มกราคม-กุมภาพันธ์ 2533) : 36.

ตะวันออก แหล่งโบราณคดีภูเขาทอง กิ่งอำเภอสุขสำราญ จังหวัดระนอง³⁰ แหล่งโบราณคดีทุ่งตึก อำเภอกระบุรี จังหวัดพังงา³¹ และแหล่งโบราณคดีควนลูกปัด อำเภอคลองท่อม จังหวัดกระบี่³² ทางฝั่งตะวันตก นอกจากหลักฐานโบราณคดีที่พบนี้ จะสนับสนุนว่าชุมชนโบราณสมัยก่อนประวัติศาสตร์ของภาคใต้มีการติดต่อค้าขายกับอินเดียและบริเวณเมดิเตอร์เรเนียนแล้ว ยังแสดงถึงการติดต่อสัมพันธ์กับเมืองท่าร่วมสมัยในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เนื่องจากพบโบราณวัตถุคล้ายคลึงกันกับแหล่งโบราณคดีออกแก้ว³³ ในประเทศเวียดนามอีกด้วย

ต่อมาราวพุทธศตวรรษที่ 11-12 บรรดาเมืองท่าต่างๆ ยังคงดำเนินกิจการการค้าสืบต่อมาพร้อมกับมีชุมชนเกิดขึ้นใหม่อีกหลายแห่งกระจายอยู่ตามที่ราบริมลำน้ำและชายฝั่งทะเล เช่น แหล่งโบราณคดีควนพุนพิน แหล่งโบราณคดีเขาศรีวิชัย อำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี แหล่งโบราณคดีเวียงสระ อำเภอเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี แหล่งโบราณคดียะรัง อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี เป็นต้น ช่วงเวลานี้พบหลักฐานการเข้ามาของศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธซึ่งเป็นอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากอินเดีย ดังปรากฏพบประติมากรรมรูปเอกมุขลึงค์ศิลาที่สถานีรถไฟท่าชนะ อำเภอท่าชนะ จังหวัดสุราษฎร์ธานี มีรูปแบบใกล้เคียงกับศิลปะอินเดียแบบคุปตะ³⁴ พระพุทธรูปสำริดแสดงวิตรรกะที่อำเภอสุไหงโกทก จังหวัดนราธิวาส และส่วนองค์พระพุทธรูปสำริดพบที่ควนสราญรมย์ อำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี มีรูปแบบใกล้เคียงกับศิลปะอินเดียแบบอมราวดี อยุธยาพุทธศตวรรษที่ 11-12³⁵

อย่างไรก็ดีบริเวณจังหวัดพัทลุงยังไม่พบหลักฐานโบราณคดีในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย-สมัยก่อนประวัติศาสตร์ แต่จะปรากฏร่องรอยการอยู่อาศัยของชุมชนโบราณอีกครั้งราวพุทธศตวรรษที่ 13 เป็นต้นมา ซึ่งอาจแสดงถึงการอยู่อาศัยที่ไม่ต่อเนื่องของชุมชน

³⁰ เรไร นัยวัฒน์, “แหล่งโบราณคดีภูเขาทอง จ.ระนอง,” *ศิลปวัฒนธรรม* 28,1 (พฤศจิกายน 2549) : 28-30.

³¹ ร้อยเอกบุญฤทธิ์ ฉายสุวรรณ, *ทุ่งตึกเมืองท่าการค้าโบราณ* (ภูเก็ต : สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต, 2550), 186-189.

³² มยุรี วีระประเสริฐ, “คลองท่อมแหล่งอุตสาหกรรมทำลูกปัดและเมืองท่าขนถ่ายสินค้าสมัยโบราณ,” ใน *ปัจจุบันของโบราณคดีไทย* (ม.ป.ท. : ม.ป.ป.), 40-49.

³³ ผาสุข อินทราวุธ, *สุวรรณภูมิ จากหลักฐานทางโบราณคดี*, 191-192.

³⁴ ผาสุข อินทราวุธ, “ความสัมพันธ์ทางด้านศาสนาและความเชื่อของเมืองสงขลากับหัวเมืองต่างๆ และดินแดนภายนอก,” ใน *การสัมมนาทางวิชาการเรื่อง สงขลาศึกษา : ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองสงขลา* (กรุงเทพฯ : สถาบันทักษิณคดีศึกษา, 2535), 123.

³⁵ เรื่องเดียวกัน, 124.

3. สมัยประวัติศาสตร์ตอนต้น (พุทธศตวรรษที่ 13-18)

ราวพุทธศตวรรษที่ 13-15 ชุมชนโบราณในภาคใต้เริ่มปรากฏลักษณะของชุมชนเมืองเด่นชัดขึ้น นักวิชาการส่วนใหญ่สันนิษฐานว่าชุมชนโบราณในภาคใต้เป็นส่วนหนึ่งของนครรัฐศรีวิชัยซึ่งมีอิทธิพลครอบคลุมตั้งแต่ภาคใต้ตอนบนลงไปถึงแหลมมลายูและหมู่เกาะอินโดนีเซีย นครรัฐศรีวิชัยมีความเจริญรุ่งเรืองจากการควบคุมเส้นทางการค้าทางทะเลและมีวัฒนธรรมทางศาสนาร่วมกันคือการนับถือศาสนาพุทธนิกายมหายาน ในขณะเดียวกันก็พบหลักฐานการนับถือศาสนาพราหมณ์ด้วย ดังนั้นทำให้โบราณวัตถุสถานที่พบในภาคใต้ของประเทศไทยส่วนใหญ่มีรูปแบบคล้ายคลึงกับที่พบในบริเวณประเทศมาเลเซียและอินโดนีเซีย ร่องรอยของสิ่งก่อสร้างที่เป็นศาสนสถานในพุทธศาสนามหายานที่พบในช่วงเวลานี้ ได้แก่ โบราณสถานวัดแก้ว อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานีซึ่งมีลักษณะแผนผังคล้ายคลึงกับสถาปัตยกรรมในศิลปะชวาภาคกลาง³⁶ โบราณสถานวัดหลง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี³⁷ โบราณสถานบ้านจาละ อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี³⁸ และยังได้พบประติมากรรมพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์อีกจำนวนมากในภาคใต้นอกจากนี้ยังมีคตินิยมในการสร้างพระพิมพ์และสถูปจำลองบรรจุในหีบของเจดีย์หรือในถ้ำ

เมืองที่เป็นศูนย์กลางสำคัญของภาคใต้มีศูนย์กลางบนที่ราบตามแนวลำน้ำและบนสันทรายซึ่งส่วนใหญ่พบทางฝั่งตะวันออกของคาบสมุทร ได้แก่ ชุมชนโบราณไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ชุมชนโบราณบ้านท่าเรือ ชุมชนโบราณเมืองพระเวียง จังหวัดนครศรีธรรมราช ชุมชนโบราณสทิงพระ จังหวัดสงขลา และชุมชนโบราณยะรัง จังหวัดปัตตานี ชุมชนเหล่านี้มีบทบาทเป็นเมืองท่าติดต่อค้าขาย อีกทั้งยังมีการตั้งถิ่นฐานตามแนวชายฝั่งทะเลซึ่งสืบทอดบทบาทเมืองท่ามาตั้งแต่สมัยก่อนหน้า คือ แหล่งโบราณคดีทุ่งตึก อำเภอกระบุรี จังหวัดพังงา และแหล่งโบราณคดีแหลมโพธิ์ อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ช่วงเวลานี้พบหลักฐานที่เป็นสินค้านำเข้า เช่น เครื่องถ้วยจีน เครื่องถ้วยเปอร์เซีย ลูกปัดแก้ว เหริยบุตรา เป็นต้น แสดงให้เห็นถึงการติดต่อค้าขายกับชุมชนภายนอกอย่างสม่ำเสมอไม่ว่าจะเป็นจีน อินเดีย และตะวันออกกลาง

ช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 หลักฐานที่เกี่ยวข้องในพุทธศาสนาเริ่มลดน้อยลงแต่กลับปรากฏประติมากรรมในศาสนาพราหมณ์มากขึ้น อันเป็นผลมาจากการติดต่อสัมพันธ์กับอินเดียได้ โดยในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 พระเจ้าราเชนทรวังษาแห่งราชวงศ์โจฬะได้ยกกองทัพมาโจมตีอาณาจักร

³⁶ คูในกรมศิลปากร, นำชมพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติไชยา (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2525), 44-53.

³⁷ นงคราญ ศรีชาย และวรวิทย์ หัสภาค, โบราณคดีศรีวิชัย มุมมองใหม่จากการวิเคราะห์แหล่งโบราณคดีรอบอ่าวบ้านดอน, 117-118.

³⁸ พรทิพย์ พันธุโกวิท และภักดี อยู่คงดี, “โบราณวัตถุที่ได้จากการขุดแต่งโบราณสถานบ้านจาละ กลุ่มเมืองโบราณยะรัง อ.ยะรัง จ.ปัตตานี,” ศิลปากร 40,4 (กรกฎาคม-สิงหาคม 2540) : 85-97.

ศรีวิชัยและเมืองขึ้นดังปรากฏในจารึกที่เมืองตันซอร์ซึ่งจารึกขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 1568³⁹ ในช่วงเวลานี้จึงปรากฏประติมากรรมในศาสนาฮินดูที่มีอิทธิพลศิลปะอินเดียแบบโจพะ เช่น ประติมากรรมพระวทุกะโกลาพพบที่อำเภอเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-16⁴⁰ ในช่วงเวลานี้ชุมชนบางแห่งเป็นแหล่งอุตสาหกรรมผลิตภาชนะดินเผาเพื่อส่งออก คือ ชุมชนโบราณปะโอ อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา

ต่อมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17-18 มีหลักฐานว่าชุมชนโบราณในภาคใต้มีการติดต่อสัมพันธ์กับกัมพูชา ดังได้พบศิลาจารึกอักษรขอม ภาษาเขมร เครื่องถ้วยเขมรที่เมืองโบราณสทิงพระ จังหวัดสงขลา และแหล่งโบราณคดีวัดเวียง จังหวัดสุราษฎร์ธานี⁴¹ และพระพิมพ์ที่มีรูปแบบคล้ายคลึงกับศิลปะเขมรสมัยบาเยนพบที่อำเภอท่าศาลาและอำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช⁴²

สำหรับชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงนั้น จากหลักฐานด้านเอกสารประเภทตำนานและพงศาวดารมีข้อความกล่าวถึงเมืองพัทลุงในตำนานนางเลียดขาวและพงศาวดารเมืองพัทลุง

ในส่วนของตำนานนางเลียดขาวสันนิษฐานว่าบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรครั้งแรกในรัชสมัยของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พ.ศ. 2091-2111) โดยพระครูอินทโมฬีเจ้าคณะป่าแก้ว หัวเมืองพัทลุง และคาดว่าต้นฉบับเดิมคงชำรุดเสียหายจึงมีการรวบรวมขึ้นใหม่หลายครั้ง ฉบับที่ใช้ศึกษาสันนิษฐานว่ารวบรวมและบันทึกโดยพระครูอินทโมฬี เจ้าคณะป่าแก้ว หัวเมืองพัทลุง ในรัชสมัยพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ (พ.ศ. 2251-2275) ตำนานนางเลียดขาวกล่าวถึงเมืองพัทลุงว่าตั้งขึ้นพร้อมกับการตั้งวัดเจียน วัดสทิงและวัดสทิงพระ อนุโลมเป็นหัวเมืองสทิงพระ⁴³ และกล่าวว่า “แต่เดิมนั้นสทิงพระเป็นเมืองกรุงสทิงพาราณสีแลเจ้าพระยา ณ สทิงพระนั้นชื่อเจ้าพระยากรุงสทิง (พารา)”⁴⁴ จากข้อความในตำนานนางเลียดขาวแสดงให้เห็นว่าเมืองสทิงพระเป็นเมืองที่มีอำนาจครอบคลุมเมืองในกลุ่มทะเลสาบสงขลา โดยเมืองพัทลุงมีฐานะเป็นเมืองบริวารของเมืองสทิงพระ เมื่อพิจารณาจากหลักฐานโบราณคดีแล้วพบว่าชุมชนโบราณสทิงพระมีการอยู่อาศัยมาแล้วตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12-13 และเจริญรุ่งเรืองในฐานะเมืองท่าติดต่อค้าขายและเป็นศูนย์กลางของชุมชน

³⁹ Paul Wheatley, *Golden Khersonese* (Kuala Lumpur : University of Malaya Press, 1966), 199-200.

⁴⁰ พิริยะ ไกรฤกษ์, *ศิลปทัศนก่อนพุทธศตวรรษที่ 19*, 214.

⁴¹ อมรา ศรีสุชาติ, “ภาพรวมโบราณคดีภาคใต้,” ใน *โบราณคดีศึกษา*, 113.

⁴² กรมศิลปากร, *ประวัติศาสตร์ โบราณคดีนครศรีธรรมราช*, 43-44.

⁴³ ชัยวุฒิ พิชะกุล, *การศึกษาปรัวรรตวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ประเภทหนังสือชุด เรื่องเพลานางเลียดขาว* (สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ, 2549), 170.

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน.

ในกลุ่มทะเลสาบสงขลาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15-18⁴⁵ เนื่องจากพบโบราณวัตถุที่เป็นสินค้านำเข้าจากอินเดียและจีน พบร่องรอยสิ่งก่อสร้างที่เป็นศาสนสถาน และประติมากรรมในศาสนาพราหมณ์ และศาสนาพุทธจำนวนมาก ในขณะที่บริเวณจังหวัดพัทลุงได้มีชุมชนเกิดขึ้นร่วมสมัยกับชุมชนโบราณสทิงพระแล้วเช่นกันแต่เป็นเพียงชุมชนขนาดเล็กเพราะพบโบราณวัตถุน้อยและไม่ปรากฏร่องรอยของศาสนสถานจึงมีฐานะเป็นเพียงชุมชนบริวารของเมืองโบราณสทิงพระ เนื่องจากพบโบราณวัตถุคล้ายคลึงกับชุมชนโบราณสทิงพระ

ส่วนพงสาวดารเมืองพัทลุงเรียบเรียงขึ้นโดยหลวงศรีวรวัตร (พิน จันทโรจวงศ์) เมื่อ พ.ศ. 2460 พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกใน พ.ศ. 2462 ลักษณะการเขียนเรียบเรียงขึ้นตามลำดับเวลาตามจารีตการเขียนพงสาวดาร เนื้อหาในตอนหนึ่งว่าด้วยเรื่องเมืองพัทลุง “สมัยดึกดำบรรพ์” ผู้เขียนเรียบเรียงและตีความจากตำนานนางเลียดขาว กล่าวถึงเมืองพัทลุงว่าตั้งขึ้นก่อน พ.ศ. 1480 หรือราว 1,000 ปีมาแล้ว เมืองตั้งอยู่ที่ทะเลหรือสทิงพระ⁴⁶ จากนั้นกล่าวถึงนางเลียดขาวว่าเป็นผู้สร้างวัดสทิงและพระยาคุมารเป็นผู้สร้างวิหารและพระพุทธรูปที่วัดเขียนบางแก้วขึ้นในปี พ.ศ. 1482⁴⁷ แต่หลักฐานโบราณคดีที่วัดเขียนบางแก้วไม่สอดคล้องกับข้อความในพงสาวดาร เนื่องจากไม่ปรากฏร่องรอยของสิ่งก่อสร้างหรือพระพุทธรูปที่มีอายุในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15 อย่างไรก็ตามมีร่องรอยการใช้พื้นที่บริเวณวัดเขียนบางแก้วมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 15 แล้ว

จากหลักฐานโบราณคดีพบว่าชุมชนโบราณร่วมสมัยวัฒนธรรมศรีวิชัยเข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณจังหวัดพัทลุงตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 13 โดยชุมชนเลือกตั้งถิ่นฐานบนภูมิประเทศที่มีลักษณะเป็นพื้นที่ราบดินตะกอนลำนํ้าหรือตะกอนทะเลสาบทางด้านทิศตะวันออกของตัวจังหวัด มักตั้งถิ่นฐานอยู่บนเนินสูงจากบริเวณโดยรอบเพื่อป้องกันนํ้าท่วม โดยเลือกตั้งถิ่นฐานใกล้กับลำนํ้ามากกว่าหนึ่งสายขึ้นไปและมีทางนํ้าเชื่อมกับทะเลสาบสงขลา ได้แก่ แหล่งโบราณคดีเมืองพระรถและแหล่งโบราณคดีเมืองควนแร่

ส่วนแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว มีร่องรอยของการขุดคลองเชื่อมกับเส้นทางนํ้าธรรมชาติ โดยตั้งอยู่บนสันทรายห่างจากชายฝั่งทะเลสาบสงขลาประมาณ 1 กิโลเมตร ตัวแหล่งโบราณคดีตั้งอยู่บนเนินสูงจากบริเวณรอบๆ ด้านตะวันตกเป็นพื้นที่ราบสำหรับเพาะปลูกข้าว มี

⁴⁵ ธารพงศ์ ศรีสุชาติ, “หลักฐานใหม่จากการปฏิบัติงานขุดค้นทางโบราณคดีของกองโบราณคดี กรมศิลปากร เกี่ยวกับชุมชนแรกเริ่มประวัติศาสตร์ในคาบสมุทรสทิงพระ,” ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีคาบสมุทรสทิงพระ (กรุงเทพฯ : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2528), 49.

⁴⁶ หลวงศรีวรวัตร (พิน จันทโรจวงศ์), ประชุมพงสาวดารภาคที่ 15 พงสาวดารเมืองพัทลุง (พระนคร : กรมศิลปากร, 2481). พิมพ์เป็นอนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพหลวงศรีวรวัตร (พิน จันทโรจวงศ์), 2481), 1.

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, 3.

ร่องรอยของแนวคูคลองที่ตื้นเขินแล้วหลายแนวไหลออกสู่ทะเลสาบสงขลา ลักษณะเป็นแบบเมืองคูคลองคล้ายคลึงกับชุมชนโบราณสทิงพระที่มีการขุดคลองแบ่งตัวเมืองออกเป็นสัดส่วนเชื่อมกับทะเลทางด้านตะวันออกและทะเลสาบสงขลาทางด้านตะวันตก⁴⁸ ประโยชน์ของแนวคูคลองดังกล่าวคงไว้สำหรับการชลประทานและการคมนาคม

ภาชนะดินเผาที่พบในช่วงเวลานี้แสดงให้เห็นว่าชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงมีการติดต่อสัมพันธ์กับดินแดนภายนอก คือ การพบภาชนะดินเผาจากแหล่งเตาปะโอ อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา เป็นภาชนะทรงหม้อมีน้ำมีพวยหรือกุ่มที่มีลักษณะลำตัวกลมแป้น คอสั้น ปากกว้าง ขอบปากผายออก มีพวยกาเรียวยาวแหลมติดบริเวณลำตัว มีเชิงเตี้ยขนาดเล็ก เนื้อดินละเอียดมีสีน้ำตาลแดง ขึ้นรูปด้วยแป้นหมุนเร็ว พบที่บ้านเกาะเสือ ตำบลเกาะหมาก อำเภอปากพะยูน และยังพบพวยกาที่แหล่งโบราณคดีเมืองพระรถ ลักษณะเป็นพวยกาเรียวยาวส่วนปลายกลมและแบบพวยกาสั้น เนื้อดินละเอียดสีขาวอมน้ำตาลและสีน้ำตาล และพบภาชนะทรงหม้อมีน้ำแบบไม่มีพวยหรือคนโทบริเวณอ่าวจงเก อำเภอเขาชัยสน ลักษณะลำตัวกลมแป้นตกแต่งด้วยการขูดขีดเป็นเส้นในแนวตั้ง โดยรอบบริเวณไหล่และลำตัว และเขาเป็นร่องรูปวงแหวนบริเวณไหล่ คอแคบ ปากกว้างผายออก มีเชิงเตี้ย เนื้อดินละเอียดสีน้ำตาล รูปทรงคล้ายคลึงกับคนโทที่พบในแหล่งโบราณคดีเมืองพระเวียง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช

ภาชนะดินเผาจากแหล่งเตาปะโอพบแพร่หลายในชุมชนโบราณสมัยศรีวิชัยในภาคใต้และที่อื่นๆ ได้แก่ แหล่งโบราณคดีวัดเวียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี แหล่งโบราณคดีเมืองพระเวียง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช แหล่งโบราณคดียะรัง อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี เมืองบูจัง (Bujung) ประเทศมาเลเซีย เมืองโกตาจิงกา (Kota Cina) และเมืองโมรา จัมบี (Mauru Jambi) บนเกาะสุมาตรา ประเทศอินโดนีเซีย เมืองบูตูอัน (Butuan) ประเทศฟิลิปปินส์ และบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศศรีลังกา กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 16-17

นอกจากนี้ยังพบเครื่องถ้วยเขมรจากแหล่งเตาในจังหวัดบุรีรัมย์ในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว มีลักษณะเป็นภาชนะดินเผาเนื้อแกร่ง เเผาในอุณหภูมิสูง เคลือบสีน้ำตาลเข้ม รูปทรงส่วนใหญ่เป็นภาชนะทรงกระปุกกลม ขอบปากผาย คอสั้นแคบ และไห การตกแต่งผิวใช้เทคนิคการขูดขีดบริเวณไหล่และลำตัวเป็นลายเส้นวงกลมคู่ขนาน ลายเส้นแนวตั้ง และลายซี่หวี มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 16-18 เครื่องถ้วยเขมรยังพบที่แหล่งโบราณคดีสทิงพระ จังหวัดสงขลา แหล่งโบราณคดีเมืองพระเวียง จังหวัดนครศรีธรรมราช และแหล่งโบราณคดีวัดเวียง จังหวัดสุราษฎร์ธานีด้วย

และพบเครื่องถ้วยจีนสมัยปลายราชวงศ์ถัง-สมัยต้นห้าราชวงศ์ (ราวปลายพุทธศตวรรษที่

⁴⁸ Janice Stargardt, *Satingpra I The Environmental and Economic Archaeology of South Thailand* (Great Britain : B.A.R., 1983), 7.

14-ครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ 15) มีลักษณะรูปทรงเป็นภาชนะทรงไหเคลือบสีเขียวสีน้ำตาลอมเขียว มีพวยเล็กๆ ดิดที่ลำตัว ไหลักษณะนี้พบทั่วไปในแหล่งโบราณคดีที่เป็นเมืองท่า ได้แก่ แหล่งโบราณคดีแหลมโพธิ์ อำเภอยะโฮง จังหวัดสุราษฎร์ธานี แหล่งโบราณคดีบ้านท่าเรือ อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช แหล่งโบราณคดีทุ่งตึก อำเภอกูระบุรี จังหวัดพังงา และเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ซ่งใต้-ต้นหยวน (พุทธศตวรรษที่ 17-ต้นพุทธศตวรรษที่ 19) ได้แก่ ขามเคลือบสีเขียว ลักษณะคล้ายคลึงกับขามเคลือบสีเขียวพบที่จังหวัดสงขลา และไหหูกหูเคลือบสีน้ำตาล

การพบภาชนะดินเผาจากแหล่งเตาปะโอ เครื่องถ้วยเขมรจากแหล่งเตาบุรีรัมย์และเครื่องถ้วยจีนซึ่งเป็นโบราณวัตถุนำเข้าในบริเวณจังหวัดพัทลุงแสดงว่าช่วงเวลานี้ชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงจัดเป็นชุมชนโบราณร่วมสมัยกับชุมชนสมัยศรีวิชัยในภาคใต้ เช่น แหล่งโบราณคดีวัดเวียง แหล่งโบราณคดีแหลมโพธิ์ อำเภอยะโฮง จังหวัดสุราษฎร์ธานี แหล่งโบราณคดีทุ่งตึก อำเภอกูระบุรี จังหวัดพังงา แหล่งโบราณคดีเมืองพระเวียง อ.เมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช แหล่งโบราณคดีสทิงพระ อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา แหล่งโบราณคดียะรัง อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี เป็นต้น

ด้านคติความเชื่อทางศาสนา จากหลักฐานด้านโบราณคดีพบว่าพุทธศาสนาแพร่หลายเข้าสู่คาบสมุทรมลายูได้ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 11-12 ซึ่งเป็นพุทธศตวรรษที่ศาสนาเถรวาทที่เข้ามาจากภาคตะวันออกเฉียงใต้ของอินเดีย บริเวณลุ่มแม่น้ำกฤษณา-โคทาวารี ขณะเดียวกันพุทธศาสนานิกายมหายานจากภาคตะวันออกเฉียงใต้ของอินเดียภายใต้การอุปถัมภ์ของราชวงศ์ปัลลวะตอนต้นได้มีอิทธิพลต่อดินแดนภาคใต้เช่นกัน⁴⁹ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14-15 ได้ปรากฏอิทธิพลของพุทธศาสนานิกายมหายานตันตระซึ่งเจริญรุ่งเรืองอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดียภายใต้การอุปถัมภ์ของราชวงศ์ปาละ⁵⁰ อย่างเด่นชัดในคาบสมุทรมลายูได้ซึ่งเป็นวัฒนธรรมร่วมกันของรัฐศรีวิชัย ดังปรากฏพบประติมากรรมรูปพระโพธิสัตว์และพระพิมพ์จำนวนมากที่สร้างขึ้นในคติพุทธศาสนา มหายานซึ่งมีรูปแบบศิลปะใกล้เคียงกับศิลปะชวาภาคกลาง

พระพิมพ์และประติมากรรมที่พบในจังหวัดพัทลุงช่วงเวลานี้แสดงถึงคติการนับถือพุทธศาสนานิกายมหายานซึ่งมีรูปแบบศิลปะที่ได้รับอิทธิพลศิลปะอินเดียแบบหลังคุปตะและแบบปาละ ดังนั้นคือ พระพิมพ์ที่ได้รับอิทธิพลศิลปะอินเดียแบบหลังคุปตะ ได้แก่

พระพิมพ์รูปพระพุทธเจ้านั่งห้อยพระบาท พระหัตถ์ขวาแสดงปางวิตรรกะ เกียงข้างด้วยพระโพธิสัตว์สององค์ ตอนบนมีรูปพระพุทธเจ้าปางสมาธิเรียงกันสามองค์ พบในแหล่งโบราณคดีถ้ำคูหาสวรรค์ มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 พระพิมพ์รูปแบบนี้สร้างขึ้นจากเรื่องราวตอนพระพุทธเจ้าแสดงธรรมบนยอดเขาคิชฌกูฏจากคัมภีร์สัทธรรมปุณฑริกสูตรซึ่งเป็นคัมภีร์สำคัญของ

⁴⁹ ผาสุข อินทราวุธ, พุทธปฏิมากรรม (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2543), 292-293.

⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, 293.

นิกายมหายาน ต้นฉบับเดิมเขียนขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 7 เป็นภาษาสันสกฤต คัมภีร์ฉบับนี้มีหลักคำสอนและหลักปฏิบัติที่แตกต่างจากนิกายเถรวาทอย่างเด่นชัด⁵¹ พระพิมพ์แบบนี้พบแพร่หลายมากในภาคใต้ เช่น ที่ถ้ำเขานาบน้ำ จังหวัดกระบี่ จังหวัดยะลา เป็นต้น และภาคกลาง เช่น ที่เมืองนครปฐม โบราณ ซึ่งเป็นศูนย์กลางของวัฒนธรรมทวารวดี

พระพิมพ์รูปพระพุทธเจ้านั่งห้อยพระบาทเคียงข้างด้วยบุคคลยืนตรีภักดิ์ พระหัตถ์ขวาแสดงปางวิตรรกะ พระหัตถ์ซ้ายวางบนพระเพลา เหนือขึ้นไปด้านบนมีพระพุทธเจ้าปางสมาธิ และรูปบุคคลประกอบ พบในแหล่งโบราณคดีถ้ำพิมพ์ มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 สร้างขึ้นจากเรื่องราวตอนมหาปาฏิหาริย์ในคัมภีร์ทิวาทาน เดิมเป็นคัมภีร์ของนิกายสรวาสติวาทซึ่งเป็นพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทที่ใช้ภาษาสันสกฤต แต่คัมภีร์นี้มีอิทธิพลแนวคิดและคติความเชื่อของนิกายมหายานอย่างเด่นชัดแล้ว⁵²

พระพิมพ์รูปพระพุทธเจ้าเคียงข้างด้วยสฤปและพระโพธิสัตว์สององค์ สร้างขึ้นตามเรื่องราวในคัมภีร์สังฆกรรมปุณทริกสูตรเช่นกัน มีรูปแบบคล้ายคลึงกับพระพิมพ์พบที่จังหวัดยะลา และจังหวัดตรัง มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-14

พระพิมพ์รูปพระพุทธเจ้าปางสมาธิเคียงข้างด้วยสฤปและเสาธรรมจักรพบในแหล่งโบราณคดีถ้ำพิมพ์ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 มีรูปแบบใกล้เคียงกับพระพิมพ์ที่พบจากการขุดแต่งโบราณสถานบ้านจาละ เมืองโบราณยะรัง จังหวัดปัตตานี

พระพิมพ์รูปพระพุทธเจ้าเคียงข้างด้วยสฤป มีลักษณะคล้ายคลึงกับพระพิมพ์แบบทวารวดีพบจากเมืองนครปฐมโบราณ และยังคล้ายคลึงกับพระพิมพ์ที่พบจากการขุดแต่งโบราณสถานบ้านจาละ เมืองโบราณยะรัง จังหวัดปัตตานี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-14

ส่วนพระพิมพ์ที่แสดงอิทธิพลศิลปะอินเดียแบบปาละซึ่งมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14-15 ได้แก่ พระพิมพ์รูปพระพุทธเจ้าปางสมาธิพบที่แหล่งโบราณคดีถ้ำหาสุวรรณค์และถ้ำพิมพ์ มีรูปแบบคล้ายคลึงกับพระพิมพ์พบที่เมืองโบราณยะรัง จังหวัดปัตตานี พระพิมพ์รูปพระพุทธเจ้าปางสมาธิเคียงข้างด้วยบุคคลพบในแหล่งโบราณคดีถ้ำพิมพ์ พระพิมพ์รูปพระพุทธเจ้าปางมารวิชัยเคียงข้างด้วยบุคคลในปราสาทสามหลังพบในแหล่งโบราณคดีถ้ำพิมพ์ พระพิมพ์รูปพระโพธิสัตว์สองกรพบในแหล่งโบราณคดีถ้ำพิมพ์ มีลักษณะใกล้เคียงกับพระพิมพ์รูปพระโพธิสัตว์ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ นครศรีธรรมราช พระพิมพ์รูปพระโพธิสัตว์สี่กรพบในแหล่งโบราณคดีถ้ำหาสุวรรณค์ ลักษณะใกล้เคียงกับพระพิมพ์รูปพระโพธิสัตว์พบจากถ้ำเขาขาว จังหวัดตรัง พระพิมพ์รูปเทพซัมภละพบในแหล่งโบราณคดีถ้ำหาสุวรรณค์ ลักษณะใกล้เคียงกับพระพิมพ์จากจังหวัดยะลา และ

⁵¹ เรื่องเดียวกัน, 26.

⁵² เรื่องเดียวกัน, 29.

แม่พิมพ์สำริดพบที่อำเภอสังขละบุรี นอกจากนี้ยังมีลักษณะใกล้เคียงกับพระพิมพ์ที่พบในชวภาคกลาง และพระพิมพ์รูปเทพมหากาลพบในแหล่งโบราณคดีอำเภิมะแม

นอกจากพระพิมพ์แล้วยังพบประติมากรรมพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสำริดสองกรในแหล่งโบราณคดีเมืองควนแร่ มีรูปแบบทางศิลปกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะอินเดียแบบหลังคุปตะ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 มีลักษณะทางประติมากรรมใกล้เคียงกับพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสำริดพบที่อำเภออุ้มผาง จังหวัดสุพรรณบุรี และที่บ้านคูบัว จังหวัดราชบุรี

ประติมากรรมพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสำริดอีกองค์หนึ่งพบที่แหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว มีรูปแบบคล้ายคลึงกับพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสำริด สองกรพบในอำเภอบางบาล จังหวัดสุราษฎร์ธานี จากรูปแบบศิลปกรรมแสดงให้เห็นความสัมพันธ์กับศิลปะจามโดยสามารถเทียบได้กับประติมากรรมพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสำริดสองกรพบที่เวียงนาคกลาง กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15

ชิ้นส่วนสตุ๊ปจำลองดินเผาแบบถอดประกอบได้พบในแหล่งโบราณคดีเมืองพระรถและบริเวณใกล้เคียง สตุ๊ปรูปแบบนี้พบจำนวนมากที่เมืองโบราณยะรัง จังหวัดปัตตานี และพบในชุมชนโบราณบ้านคูเมือง อำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรีซึ่งเป็นชุมชนในวัฒนธรรมทวารวดี

สตุ๊ปจำลองดินดิบมีลักษณะเป็นสตุ๊ปทรงกลม บางองค์มีสตุ๊ปเกาะประจำอยู่ทั้งสี่ทิศ มีลักษณะคล้ายคลึงกับชิ้นส่วนสตุ๊ปจำลองพบตามถ้ำในจังหวัดยะลา สตุ๊ปจำลองพบบริเวณเมืองปาเล็มบัง บนเกาะสุมาตรา ประเทศอินโดนีเซีย และสตุ๊ปจำลองในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ บนเกาะบาหลี

จากหลักฐานที่เกี่ยวข้องในพุทธศาสนาที่พบบริเวณจังหวัดพัทลุงดังกล่าว แสดงว่าชุมชนโบราณสมัยศรีวิชัยในจังหวัดพัทลุงนับถือศาสนาพุทธนิกายมหายานเหมือนกับชุมชนสมัยศรีวิชัยแห่งอื่นๆ ในภาคใต้ จากรูปแบบของพระพิมพ์และประติมากรรมที่พบแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมกับชุมชนโบราณสมัยทวารวดีในภาคกลางดังที่ปรากฏพบพระพิมพ์ที่มีรูปแบบคล้ายคลึงกัน และมีความสัมพันธ์กับชุมชนโบราณสมัยศรีวิชัยบริเวณคาบสมุทรมลายูและหมู่เกาะอินโดนีเซียดังได้พบพระพิมพ์ที่มีรูปแบบศิลปะแบบชวภาคกลาง

สรุปได้ว่าในสมัยศรีวิชัยชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงจัดเป็นชุมชนร่วมสมัยกับชุมชนโบราณสมัยศรีวิชัยที่อยู่ทางฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา ชุมชนโบราณไชยาในจังหวัดสุราษฎร์ธานี ชุมชนโบราณเมืองพระเวียงในจังหวัดนครศรีธรรมราช และชุมชนโบราณยะรังในจังหวัดปัตตานี (แผนที่ 37)

4. สมัยประวัติศาสตร์ร่วมสมัยสุโขทัย-อยุธยา (พุทธศตวรรษที่ 19-ต้นพุทธศตวรรษที่ 24)

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 ศูนย์กลางสำคัญของชุมชนโบราณในภาคใต้อยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราชซึ่งพัฒนามาจากเมืองตามพรลิงค์ จากหลักฐานตำนานเมืองนครศรีธรรมราชและ

ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราชบ่งชี้ว่าเมืองนครศรีธรรมราชมีความสัมพันธ์กับลังกา⁵³ มีผลให้ได้รับอิทธิพลพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์ ดังปรากฏอิทธิพลลังกาที่พระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราช อาจกล่าวได้ว่าเมืองนครศรีธรรมราชมีบทบาทสำคัญในการเผยแผ่พุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์ไปยังดินแดนต่างๆ ในประเทศไทย นอกจากนี้ตำนานทั้งสองยังสะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองนครศรีธรรมราชกับกรุงศรีอยุธยาและเมืองต่างๆ ในภาคใต้ซึ่งเป็นเมืองบริวารของเมืองนครศรีธรรมราช เรียกว่า “เมือง 12 นักษัตร”

ต่อมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-21 เป็นต้นมา เมืองต่างๆ ในภาคใต้ตอนบนตกอยู่ภายใต้อิทธิพลทางการเมืองของกรุงศรีอยุธยา โดยมีเมืองนครศรีธรรมราชเป็นเมืองเอกมีหน้าที่ควบคุมดูแลหัวเมืองต่างๆ ในภาคใต้ ในเอกสารต่างชาติร่วมสมัยก็ให้ภาพเมืองนครศรีธรรมราชว่าเจ้าเมืองเป็นผู้มีอำนาจมากสำคัญเป็นอันดับสองในสยาม มีอำนาจครอบคลุมหัวเมืองต่างๆ ตั้งแต่ปาหังถึงอยุธยา⁵⁴ นอกจากนี้เมืองนครศรีธรรมราชยังมีบทบาทเป็นเมืองท่าสำคัญของสยามในการติดต่อค้าขายกับต่างชาติ เช่น โปรตุเกส ฮอลันดา อังกฤษ ฝรั่งเศส จีน เป็นต้น เนื่องจากนครศรีธรรมราชเป็นแหล่งแร่ดีบุก ของป่า และแหล่งผลิตพริกไทยขนาดใหญ่⁵⁵

ดังที่กล่าวไปแล้วว่าตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมานั้นดินแดนภาคใต้หันมานับถือพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์ ขณะเดียวกันดินแดนภาคใต้ตอนล่างตั้งแต่สงขลาลงไปนั้นหันไปนับถือศาสนาอิสลามโดยมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองปัตตานีซึ่งเป็นเมืองที่มีความเจริญรุ่งเรืองทางการค้า ในบันทึกของชาวต่างชาติที่เขียนขึ้นร่วมสมัยได้กล่าวถึงชาติต่างๆ ที่เข้ามาค้าขายกับปัตตานี⁵⁶ เช่น โปรตุเกส ฮอลันดา อังกฤษ จีน ญี่ปุ่น เป็นต้น

ในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 22 เกิดเมืองท่าแห่งใหม่บริเวณปลายคาบสมุทรสติงพระคือ เมืองสงขลา โดยมีเอกสารต่างชาติกล่าวถึงชื่อเมืองสงขลาว่าเป็นที่แวะจอดเรือและมี

⁵³ ดูรายละเอียดใน “ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช” และ “ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช,” ใน รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช (พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, 2505. พิมพ์เป็นอนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพพลเอกเจ้าพระยาบดินทรเดชาอนุชิต (แถม ณ นคร) กุมภาพันธ์ 2505).

⁵⁴ A. Teeuw and D.K Wyatt, Hikayat Patani (The Hague : Martinus Nijhoff, 1970), 6.

⁵⁵ ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ, ผู้แปล, บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 1 (พระนคร : กรมศิลปากร, 2512), 138.

⁵⁶ ดูในไพโรจน์ เกษแม่นกิจ, ผู้แปล, บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 1, 73.

ผู้ปกครองเป็นชาวมุสลิมมีชื่อว่า “โมกุล” (Mogul) หรือคะโตะ โมกอลล์⁵⁷ ในระยะแรกเมืองสงขลา ยอมรับอำนาจของกษัตริย์กรุงศรีอยุธยาเพื่อให้ได้รับการรับรองในการปกครองและทำการค้า เมืองสงขลาเติบโตอย่างรวดเร็วจากการค้าเนื่องจากมีพ่อค้าต่างชาติต้องการเข้ามาค้าขายด้วย เช่น ฮอลันดา อังกฤษ ฝรั่งเศส เป็นต้น โดยพ่อค้าชาวต่างชาติเหล่านี้ต้องการใช้สงขลาเป็นแหล่งกักขัง ซื่อสินค้าพื้นเมืองบริเวณคาบสมุทรมาเลย์⁵⁸

ในสมัยประวัติศาสตร์ร่วมสมัยสุโขทัย-อยุธยาเรื่องราวของเมืองพัทลุงปรากฏในหลักฐาน เอกสารหลายประเภทอันแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงกับ ดินแดนภายนอก เอกสารที่สำคัญมีดังนี้คือ

- กลุ่มจารึกแผ่นทองหุ้มปลียอดพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชเป็นจารึกที่กล่าวถึง การทำบุญถวายแผ่นทองคำในการซ่อมแผ่นทองหุ้มปลียอดพระบรมธาตุ พร้อมทั้งแสดงความปรารถนาให้ได้รับอานิสงส์จากบุญกุศล มีจารึกที่กล่าวถึงเจ้าเมืองพัทลุง 2 แผ่น คือ จารึกแผ่นทอง จ. 48 ซึ่งระบุศักราชตรงกับ พ.ศ. 2155 ตรงกับรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ กล่าวไว้ในขณะนั้น ออกญาพัทลุงหรือเจ้าเมืองพัทลุงมาเป็นพระยานครหรือเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองนครศรีธรรมราชกับเมืองพัทลุงซึ่งเจ้าเมืองอาจเป็นเครือญาติกัน และ จารึกแผ่นทอง จ. 18 ระบุศักราชตรงกับ พ.ศ. 2230 ตรงกับรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ แสดงว่าเจ้าเมืองพัทลุงมีส่วนเกี่ยวข้องในการทำนุบำรุงพระบรมธาตุนครศรีธรรมราชอย่างต่อเนื่อง

- ดำนานเมืองนครศรีธรรมราชและดำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราชซึ่งแต่งขึ้นราว พุทธศตวรรษที่ 20-22 ทำให้ทราบว่าเมืองพัทลุงเป็นหนึ่งในเมืองบริวารของเมืองนครศรีธรรมราชที่ เรียกว่า “เมือง 12 นักยัตร์” โดยเมืองพัทลุงจัดเป็นปีมะเส็งถือตรางูเล็ก

- ดำนานนางเลียดขาว⁵⁹ มีข้อความที่กล่าวถึงเมืองพัทลุงว่าเกิดขึ้นโดยมีความสัมพันธ์กับ การตั้งวัดเขียน วัดสทัง และวัดสทิงพระ เมื่อแรกตั้งเมืองพัทลุงนั้นเมืองสทิงพระยังเป็นเมืองสำคัญ อยู่ มีผู้ปกครองชื่อ เจ้าพระยากรุงสทิงพาราณสี และกล่าวถึงพระยา कुमारกับนางเลียดขาวว่าเป็น ผู้สร้างวัดเขียนและวัดสทังเมื่อพุทธศักราชได้ 500 ปี จากข้อความดังกล่าวแสดงถึงความสัมพันธ์ ระหว่างเมืองพัทลุงกับเมืองสทิงพระ ส่วนศักราชที่กล่าวถึงการสร้างวัดเขียนบางแก้วและวัดสทัง

⁵⁷ นันทา สุตกุล, ผู้แปล, เอกสารของฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2513), 63. และไพโรจน์ เกษแม่นกิจ, ผู้แปล, บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 1, 176.

⁵⁸ ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ, ผู้แปล, บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศใน ศตวรรษที่ 17 เล่ม 1, 176.

⁵⁹ คุราชละเอียดหน้า 40-41.

เป็นศักราชที่สูงเกินไปเพราะไม่มีหลักฐานโบราณคดีมารองรับ เนื่องจากรูปแบบของเจดีย์วัดเขียนบางแก้วและพระพุทธรูปหินทรายที่พบนั้นสร้างขึ้นไม่ต่ำกว่าสมัยอยุธยาตอนต้น นอกจากนี้ตำนานยังสะท้อนถึงความพยายามขยายอิทธิพลทางการเมืองของกรุงศรีอยุธยาไปยังเมืองพัทลุง และสะท้อนถึงความสัมพันธ์ของเมืองพัทลุงกับเมืองนครศรีธรรมราช นอกจากนี้ได้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของวัดเขียนบางแก้วและวัดสทังที่มีวัดขึ้นแก่วัดทั้งสองจำนวน 298 วัด

- พระตำราบรมราชูทิศเพื่อกัลปนา เป็นเอกสารสมัยอยุธยาเกี่ยวกับเรื่องที่พระมหากษัตริย์ทรงพระราชูทิศพระราชทานที่ดินไร่นาอันเป็นของหลวงและผู้คนซึ่งเรียกว่า ข้าพระโยมสงฆ์ ให้แก่วัดและพระสงฆ์เพื่อบำรุงรักษาวัดวาอาราม เนื้อหาของพระตำราบรมราชูทิศทำให้ทราบว่าเมืองพัทลุงมักถูกพวกสลัดมาเลย์มารุกรานบ่อยครั้งจนทำให้วัดวาอารามได้รับความเสียหาย และสะท้อนถึงบทบาทของผู้นำศาสนาในการทำนุบำรุงพุทธศาสนาและบูรณปฏิสังขรณ์วัดวาอารามต่างๆ อย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของวัดเขียนบางแก้วในฐานะศูนย์กลางการปกครองคณะสงฆ์ป่าแก้วในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา โดยมีวัดขึ้นแก่วัดเขียนบางแก้วจำนวน 290 วัด

- หนังสือสารตราของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชมีไปถึงพระยาแก้วไกรพิชัยบดินทรสุรินทรเดชอภัยพิริยะพาหะเจ้าเมืองพัทลุง เป็นเอกสารเกี่ยวกับการกัลปนาวัดเขาอ้อ อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง เขียนขึ้นเมื่อวันเสาร์ เดือน 9 ขึ้น 8 ค่ำ ปีระกา จุลศักราช 1103 ตรงกับ พ.ศ. 2284 เอกสารฉบับนี้ทำให้ทราบว่าวัดเขาอ้อสร้างมาก่อน พ.ศ. 2284 แล้วเกิดทรุดโทรมลงจึงมีการบูรณะซ่อมแซมพร้อมกับสร้างอุโบสถและเสนาสนะอื่นๆ ขึ้นในช่วงเวลานี้ พร้อมกันนี้พระมหากษัตริย์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระพุทธรูป 2 องค์มาประดิษฐานที่วัดเขาอ้อ แต่จากหลักฐานโบราณคดีที่หลงเหลืออยู่ในปัจจุบันได้ถูกทำลายเสียหายไปแล้ว ส่วนอุโบสถได้มีการสร้างใหม่ในปัจจุบัน ส่วนพระพุทธรูป 2 องค์ที่ได้รับพระราชทานจากพระมหากษัตริย์มิได้ระบุว่าเป็นพระพุทธรูปปางใด แต่ภายในวัดเขาอ้อพบพระพุทธรูปสำริดปางประทานอภัย 2 องค์ มีรูปแบบศิลปะเหมือนกับศิลปะสมัยอยุธยาตอนปลายจึงอาจเป็นพระพุทธรูปที่กล่าวถึงในเอกสารก็เป็นได้

- พงสวาทเมืองพัทลุง เรียบเรียงขึ้นโดยหลวงศรีวรวัตร (พิน จันทโรจวงศ์) เมื่อ พ.ศ. 2460 ตอนที่สองว่าด้วยเรื่องเมืองพัทลุงสมัยอยุธยาซึ่งผู้เขียนเรียบเรียงจากหนังสือเกี่ยวกับการพระราชทานที่กัลปนาให้แก่วัดในกลุ่มทะเลสาบสงขลา ทำให้ทราบถึงเหตุการณ์ที่สลัดมาเลย์เข้ามาปล้นเมืองพัทลุงและการขอพระราชทานที่กัลปนาสำหรับวัดเขียนและวัดสทัง การขอพระราชทานที่กัลปนาให้แก่วัดพะโคะ การขอพระราชทานที่กัลปนาให้แก่วัดคูหาสวรรค์ และการขอพระราชทานที่กัลปนาให้แก่วัดควนถบ นอกจากนี้ยังทำให้ทราบว่าในสมัยอยุธยาตอนปลายเมืองพัทลุงตั้งอยู่ที่เขาชัยบุรี และกล่าวถึงเมืองขึ้นเมืองพัทลุงว่ามีเมืองจัตวาสี่เมืองเป็นเมืองขึ้น คือ เมืองปะเหลียน

เมืองจะนะ เมืองเทพา เมืองสงขลา สอดคล้องกับหลักฐานโบราณคดีในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี ที่ส่วนใหญ่มีอายุอยู่ในสมัยอยุธยาตอนปลาย

- พระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ทำให้ทราบถึงฐานะของเมืองพัทลุงในสมัยอยุธยาว่าเป็นเมืองตรีคู่กับเมืองไชยาและชุมพร มีเมืองนครศรีธรรมราชเป็นเมืองเอก และยังสะท้อนให้เห็นถึงอำนาจจากส่วนกลางที่พยายามเข้ามาควบคุมหัวเมืองต่างๆ ในภาคใต้ สอดคล้องกับหลักฐานโบราณคดีของชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงซึ่งแสดงให้เห็นว่าศิลปกรรมที่พบในช่วงเวลานี้มีอิทธิพลศิลปะอยุธยาเข้ามาผสมผสาน รวมทั้งรูปแบบภาชนะดินเผาที่พบก็เหมือนกับภาชนะดินเผาที่พบทั่วไปในสมัยอยุธยา

- จดหมายเหตุชาวต่างชาติ มักอยู่ในรูปของบันทึกการเดินทางหรือจดหมายโต้ตอบของบริษัทการค้าที่เข้ามาเปิดกิจการในสยาม จดหมายเหตุชาวต่างชาติสำคัญที่กล่าวถึงเมืองพัทลุง ได้แก่ จดหมายเหตุของชาวฮอลันดาซึ่งเขียนขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 ทำให้ทราบถึงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองพัทลุงกับเมืองนครศรีธรรมราช จดหมายเหตุของชาวอังกฤษซึ่งเขียนขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 ทำให้ทราบว่าเมืองพัทลุงเป็นแหล่งซื้อดีบุก จดหมายเหตุของเดอ ลามาร์ เป็นบันทึกเกี่ยวกับแผนที่และแบบแปลนสำหรับสร้างป้อมปราการที่เมืองพัทลุง เขียนขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2230 เอกสารฉบับนี้ทำให้ทราบว่าเมืองพัทลุงในขณะนั้นตั้งอยู่ในที่ราบระหว่างภูเขา 3 ลูก มีชัยภูมิเหมาะสมสำหรับเป็นที่มั่นป้องกันการโจมตีจากภายนอก เมื่อตรวจสอบบันทึกและแผนผังของเดอ ลามาร์กับหลักฐานโบราณคดีพบว่าเมืองพัทลุงที่เดอ ลามาร์เขียนแบบแปลนและแผนผังนี้ตรงกับแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรีซึ่งตั้งอยู่ระหว่างเขาชัยบุรี เขาบ่อลา และเขาพลู อีกทั้งยังมีร่องรอยของกำแพงเมืองที่สร้างด้วยอิฐหลงเหลือให้เห็นบางส่วน

ส่วนหลักฐานด้านโบราณคดีที่พบในชุมชนโบราณบริเวณจังหวัดพัทลุงช่วงเวลานี้ได้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์กับชุมชนร่วมสมัยสุโขทัย-อยุธยาในดินแดนประเทศไทย โดยชุมชนโบราณร่วมสมัยสุโขทัย-อยุธยาในจังหวัดพัทลุงมีรูปแบบการตั้งถิ่นฐานกระจายอยู่ตามที่ราบลุ่มดินตะกอนแม่น้ำและชายฝั่งทะเลสาบสงขลาที่มีแหล่งน้ำธรรมชาติหล่อเลี้ยง บางชุมชนอยู่อาศัยสืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยก่อนหน้า สามารถแบ่งการตั้งถิ่นฐานในระยะนี้ได้เป็น 2 รูปแบบ ดังนี้

รูปแบบแรก คือ ชุมชนที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ โดยมีการขุดคูน้ำคันดินเพื่อประโยชน์ในการชลประทาน จากการสำรวจพบชุมชนที่มีการขุดคูน้ำคันดินจำนวน 4 แห่ง ได้แก่

แหล่งโบราณคดีเมืองพระรถ ตำบลควนมะพร้าว อำเภอเมืองพัทลุง ตั้งอยู่บนแนวสันทรายห่างจากทะเลสาบสงขลาประมาณ 4 กิโลเมตร พบร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของชุมชนตั้งแต่สมัยประวัติศาสตร์ตอนต้น เมื่อเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์ร่วมสมัยอยุธยาได้มีการขุดคูน้ำคันดินล้อมรอบชุมชนเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาดกว้างยาวประมาณ 200 เมตร สามารถเห็นร่องรอยคันดิน

ได้เฉพาะด้านทิศเหนือและทิศใต้ มีลำคลองหลายสายไหลผ่าน คือ ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้มีคลองท่าโพธิ์ไหลไปรวมกับคลองลำปำที่บ้านโคกลุงก่อนลงสู่ทะเลสาบสงขลา คลองท่าโพธิ์นี้มีต้นกำเนิดจากเทือกเขาบรรทัดและมีคลองหลายสายไหลมารวมกัน ด้านทิศเหนือมีคลองควนแร่ไหลผ่านซึ่งมีแนวคูเชื่อมกับคลองสายนี้ และมีคลองตลาดเชื่อมกับคลองควนแร่และคลองลำปำ (แผนผังที่ 9)

แหล่งโบราณคดีเมืองควนแร่ ตำบลควนมะพร้าว อำเภอเมืองพัทลุง ตั้งอยู่บนแนวสันทรายสูงกว่าบริเวณโดยรอบห่างจากทะเลสาบสงขลาประมาณ 4 กิโลเมตร พบร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของชุมชนตั้งแต่สมัยประวัติศาสตร์ตอนต้น มีการสร้างคูน้ำคันดินและกำแพงเมืองล้อมรอบชุมชนในสมัยอยุธยา ยาวประมาณ 250 เมตร กว้างประมาณ 200 เมตร เหลือร่องรอยคันดินให้เห็นชัดเจนทางด้านทิศเหนือที่ติดกับวัดควนแร่ คลองสำคัญที่ไหลผ่านชุมชน คือ คลองควนแร่ซึ่งไหลผ่านด้านทิศตะวันตกและทิศเหนือแล้วไหลไปด้านทิศตะวันออกรวมกับคลองน้ำเขียวที่บ้านหัวควนก่อนไหลลงคลองลำปำและออกทะเลสาบสงขลา (แผนผังที่ 8)

แหล่งโบราณคดีบ้านควนสาร ตำบลพญาขัน อำเภอเมืองพัทลุง ตั้งอยู่บนแนวสันทรายซึ่งเป็นเนินสูง จากภาพถ่ายทางอากาศพบว่ามีการขุดคูน้ำคันดินล้อมรอบเป็นรูปสี่เหลี่ยมมุมมน พบว่าคูน้ำที่สร้างขึ้นนี้สามารถเชื่อมกับคลองธรรมชาติหลายสาย คูน้ำด้านทิศเหนือสามารถเชื่อมกับคลองน้ำเขียวซึ่งไหลมาจากหวนควนถบ (คลองควนถบ-ผู้วิจัย) แล้วไหลผ่านด้านทิศตะวันออกของแหล่งขานานกับคูน้ำซึ่งมีทางน้ำขุดเชื่อมกับคลองสายนี้ ด้านทิศตะวันตกมีการขุดคลองเชื่อมระหว่างคลองเขาแดงด้านทิศเหนือและคลองควนแร่ด้านทิศใต้ เพื่อนำน้ำมาใช้ประโยชน์ในการอุปโภคบริโภคภายในชุมชน และเป็นเส้นทางคมนาคมติดต่อกับชุมชนภายในและชุมชนในกลุ่มทะเลสาบสงขลา (แผนผังที่ 13)

แหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี อยู่ในเขตตำบลชัยบุรี อำเภอเมืองพัทลุง ตำบลมะกอกเหนือ และตำบลพนมวัง อำเภอกวนขน เป็นเมืองโบราณที่ตั้งอยู่ระหว่างภูเขาหินปูน 3 ลูก คือ เขาชัยบุรี หรือเขาเมืองทางด้านทิศใต้ เขาพลูทางด้านทิศตะวันออก และเขาบ่อลาทางด้านทิศตะวันตก ชุมชนได้ขุดคูเมืองลึกถึงระดับกักเก็บน้ำได้และสร้างกำแพงเมืองล้อมรอบบริเวณที่ราบเชิงเขาด้านทิศเหนือเชื่อมกับภูเขาหินปูนทั้ง 3 ลูกซึ่งใช้เป็นกำแพงธรรมชาติ กล่าวคือ กำแพงด้านทิศเหนือเชื่อมจากเขาวัดเขาไปยังเขาบ่อลาด้านทิศตะวันตก ปัจจุบันบริเวณนี้เป็นสวนยางแต่ยังเห็นร่องรอยของแนวอิฐและคูเมืองอยู่บ้าง ด้านทิศตะวันออกก่อกำแพงจากเขาชัยบุรีไปยังเขาพลูและจากเขาพลูเชื่อมกับเขาวัดเขาด้านทิศเหนือ ยังเห็นแนวคูเมืองอยู่ ส่วนด้านทิศตะวันตกก่อกำแพงจากเขาชัยบุรีไปยังเขาบ่อลา และด้านทิศใต้มีเขาชัยบุรีเป็นปราการธรรมชาติ และสร้างป้อมปราการป้องกันตามเชิงเขาเชื่อมกับกำแพงเมืองและคูเมืองปิดกั้นช่องเขาไว้ บริเวณรอบๆ เป็นที่ราบลุ่มกว้างขวางเหมาะสม

สำหรับเพาะปลูกข้าวและมีลำน้ำหลายสายหล่อเลี้ยงซึ่งทำให้ติดต่อกับชุมชนใกล้เคียงและชุมชนภายนอกได้สะดวกโดยเดินทางผ่านคลองสายต่างๆ ออกสู่ทะเลสาบสงขลา ลำน้ำสำคัญคือ คลองเมืองซึ่งไหลผ่านกลางเมืองไปรวมกับห้วยหรั่ง แล้วไหลออกทางด้านทิศตะวันออกและทิศเหนือเชื่อมกับคลองตรุด คลองมะกอกใต้และคลองปากประซึ่งจะไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลา คลองทำสำเภาก็เป็นคลองที่ไหลผ่านด้านทิศใต้ของเขาสัจบุรีแล้วไหลไปทางด้านทิศตะวันออกผ่านเขาจึงใจเรียกว่า คลองเรือ จากนั้นมีคลองแยกไปด้านทิศตะวันออกเรียกว่า คลองอ้ายน้อยซึ่งจะไหลออกสู่ทะเลสาบที่บ้านลำปำ ส่วนคลองเรือจะไหลขึ้นไปทางเหนือผ่านบ้านทำสำเภาใต้และบ้านทำสำเภาเหนือก่อนรวมกับคลองปากประแล้วไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลา (แผนผังที่ 16)

ทิวา สุภจรรยา เรียกรูปแบบการตั้งถิ่นฐานลักษณะนี้ว่า “เมืองป้อมปราการ” คือ ลักษณะของการสร้างเมืองโดยเลือกทำเลที่ติดภูเขาและอาศัยภูเขาเป็นแนวป้องกันทางธรรมชาติส่วนหนึ่งของเมือง ส่วนที่เป็นที่ราบใช้วิธีขุดคู-คันดินล้อมรอบและสร้างกำแพง ส่วนที่เป็นเนินและภูเขาสร้างป้อมขึ้นตรงตำแหน่งที่สามารถเห็นข้าศึกและใช้เป็นที่ตั้งปืนใหญ่⁶⁰ ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของแหล่งโบราณคดีเมืองสัจบุรีเป็นแบบเดียวกับเมืองสงขลาที่หัวเขาแดง อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา ซึ่งตั้งอยู่บนที่ราบด้านทิศเหนือของเขาดงบริเวนปลายสุดด้านทิศใต้ของคาบสมุทรสทิงพระ เป็นเมืองที่มีร่องรอยของการขุดคูเมืองล้อมรอบบริเวณที่ราบตอนเหนือและตะวันออกของเขาดงและเชื่อมต่อกับเขาน้อยทางทิศตะวันตก แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองทั้งสองที่อาจสร้างขึ้นในเวลาใกล้เคียงกันโดยตั้งอยู่ในชัยภูมิที่เหมาะสมและอยู่บนเส้นทางการค้า มีเมืองสงขลาตั้งอยู่บนปากทางเข้าออกทะเลสาบสงขลาและเมืองสัจบุรีตั้งอยู่ไม่ไกลจากช่องเขาที่ข้ามไปยังฝั่งตะวันตกของคาบสมุทรและเส้นทางไปยังเมืองนครศรีธรรมราช

รูปแบบที่สอง คือ ชุมชนที่ไม่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ พบจำนวน 11 แห่ง โดยบางชุมชนเลือกตั้งถิ่นฐานอยู่บนสันทรายที่เกิดจากการทับถมของตะกอนทะเลสาบสูงกว่าบริเวณใกล้เคียงซึ่งน้ำท่วมไม่ถึง มีลำน้ำหล่อเลี้ยงหลายสาย และอยู่ใกล้กับทะเลสาบสงขลาซึ่งเป็นแหล่งทรัพยากรทางทะเลและเป็นเส้นทางคมนาคมติดต่อกับชุมชนภายนอก ได้แก่ แหล่งโบราณคดีบ้านพระเกิด แหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว แหล่งโบราณคดีบ้านสทิงชายทะเล แหล่งโบราณคดีบ้านสวนดาราณ แหล่งโบราณคดีวัดป่าขอม แหล่งโบราณคดีบ้านควนมะพร้าว และแหล่งโบราณคดีบ้านควนถบ บางชุมชนเลือกตั้งถิ่นฐานบริเวณพื้นที่ราบรอบเชิงเขาที่เกิดจากการทับถมของตะกอนลำน้ำ มีลำน้ำอย่างน้อยหนึ่งสายไหลผ่านหล่อเลี้ยงชุมชนและใช้เป็นเส้นทางคมนาคมติดต่อกับชุมชนอื่นๆ ได้แก่

⁶⁰ ทิวา สุภจรรยา, “สภาพภูมิศาสตร์และการตั้งถิ่นฐานชุมชนโบราณบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา,” เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการครั้งที่ 2 เรื่อง พัทลุงศึกษา: พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมบริเวณลุ่มทะเลสาบ ณ ลำปำรีสอร์ท อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง วันที่ 23-25 สิงหาคม 2536, 8. (อัคราเนา)

แหล่งโบราณคดีวัดเข้อ แหล่งโบราณคดีถ้ำพระเขากลาง แหล่งโบราณคดีวัดควนปรัง และแหล่งโบราณคดีถ้ำหาสวรรค์ ตัวอย่างชุมชนที่ไม่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ ได้แก่

แหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว ตำบลจองถนน อำเภอเขาชัยสน มีร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของชุมชนมาตั้งแต่สมัยประวัติศาสตร์ตอนต้น ตั้งอยู่บนสันทรายห่างจากทะเลสาบสงขลาประมาณ 1 กิโลเมตร มีลำน้ำสำคัญ คือ คลองบางแก้วซึ่งไหลผ่านด้านทิศใต้ของแหล่ง เป็นเส้นทางคมนาคมติดต่อกับชุมชนตอนในด้านทิศตะวันตกและชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา อีกทั้งยังมีร่องรอยของคูคลองเก่าหลายแนวซึ่งคงใช้ประโยชน์สำหรับเป็นเส้นทางคมนาคมออกสู่ทะเลสาบสงขลา นอกจากนี้ชุมชนยังอยู่ใกล้กับอ่าวพัทลุงซึ่งเหมาะสำหรับเป็นที่จอดเรือ

แหล่งโบราณคดีวัดเข้อ ตำบลมะกอกเหนือ อำเภอกวนขนุน ตั้งอยู่บนที่ราบที่เกิดจากการทับถมของดินตะกอนแม่น้ำบนตะพักลำน้ำระดับต่ำบริเวณเชิงเข้อ มีคลองที่มีต้นกำเนิดจากภูเขาบรรทัดไหลผ่าน คือ คลองคอนสาลาหรือคลองเข้อไหลผ่านด้านทิศใต้ของแหล่ง และคลองคอนนุดไหลผ่านทางทิศเหนือระหว่างเข้อและเขากลาง คลองทั้งสองสายไหลไปรวมกับคลองกระถินและคลองปากประทงด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ตามลำดับก่อนไหลออกสู่ทะเลสาบสงขลา คลองทั้งสองสายจึงเป็นเส้นทางคมนาคมทางน้ำที่สำคัญของชุมชนเข้อที่ใช้ในการติดต่อกับชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาและชุมชนใกล้เคียง

ชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงช่วงเวลานี้พบโบราณวัตถุหลากหลายประเภทมากยิ่งขึ้น ซึ่งแสดงถึงรูปแบบเครื่องมือเครื่องใช้ที่มีความสัมพันธ์กับชุมชนร่วมสมัยในภาคใต้และดินแดนอื่นๆ โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. โบราณวัตถุประเภทหิน ได้แก่ ชิ้นส่วนตัวกลิ้งยาสูบทำจากหินสีเขียว สันนิษฐานว่าอาจเป็นกลิ้งยาสำหรับสูบฝิ่น

2. โบราณวัตถุประเภทโลหะ ได้แก่

- เหรียญทองอาหรับพบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว ด้านหนึ่งเป็นรูปสัตว์สี่ขา มีดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ล้อมรอบด้วยลายลูกประคำ อีกด้านหนึ่งมีตัวอักษรอาหรับ เหรียญแบบนี้ยังพบที่อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช และอำเภอชะอวด จังหวัดปัตตานี นอกจากนี้แล้วยังพบบริเวณภาคเหนือของประเทศไทยที่สุโขทัย ทางใต้ของกรุงเทพฯ และที่รัฐกลันตัน สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเงินตราที่ใช้ในการซื้อขายสินค้าของรัฐบาลแล้ว ดังนั้นจึงแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ในแง่ของการแลกเปลี่ยนค้าขายของเมืองพัทลุงกับเมืองปัตตานีซึ่งเจ้าเมืองนับถือศาสนาอิสลาม

- กระพรวนสำริด พบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรีเป็นเครื่องประดับที่มีรูปแบบสืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย

- ปิ่นใหญ่หล่อด้วยเหล็ก พบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี เป็นอาวุธที่นำเข้ามาโดยผลิตจากประเทศเนเธอร์แลนด์ ปิ่นใหญ่เป็นอาวุธที่มีอำนาจร้ายแรงมากใช้สำหรับการสงครามซึ่งเป็นเทคโนโลยีที่เข้ามาพร้อมกับการติดต่อค้าขายกับชาวตะวันตก ปิ่นใหญ่ของฮอลันดาพบในประเทศไทยหลายกระบอกนอกจากที่พัทลุงแล้วยังพบที่กาญจนบุรี ภูเก็ต นครศรีธรรมราช สงขลา และปัตตานี

3. โบราณวัตถุประเภทดินเผา ได้แก่ ตุ๊กตาดินเผาเคลือบผลิตจากเตาศรีสังขาลย์เป็นชิ้นส่วนหัวตุ๊กตาเคลือบสองสี สันนิษฐานว่าจะหมายถึงตุ๊กตาเสียบบาล เนื่องจากตุ๊กตาลักษณะนี้ส่วนใหญ่พบในลักษณะคอหัก และตุ๊กตาดินเผาเคลือบผลิตจากแหล่งเตาในภาคใต้ของประเทศไทย ลักษณะการเคลือบมีทั้งเคลือบสีขาวยกกับสีเขียวและเคลือบสีขาวย่น หน้าตาและเครื่องแต่งกายเป็นแบบคนจีน สันนิษฐานว่าตุ๊กตาเหล่านี้ อาจเป็นของประดับในวัดหรือศาลเจ้าจีนก็เป็นได้

4. ภาชนะดินเผา เป็นเครื่องใช้ที่พบมากที่สุด มีหน้าที่การใช้งานสำหรับใช้ในครัวเรือน และในกิจพิธีทางศาสนา สามารถแบ่งออกเป็น

- ภาชนะดินเผาเนื้อดิน มีลักษณะเนื้อหยาบและมีเม็ดทรายปนอยู่ค่อนข้างมาก ขึ้นรูปด้วยมือและเป็นหมุน เนื้อดินมีสีน้ำตาลปนแดงและน้ำตาลอ่อน รูปทรงที่พบ ได้แก่ ภาชนะทรงหม้อก้นกลม ลักษณะปากกว้างผายออก คอสั้น ลักษณะคล้ายหม้อดินหุงข้าว เป็นรูปทรงที่พบมากที่สุดในภาคใต้ เป็นภาชนะดินเผาที่มีรูปแบบสืบเนื่องมาจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์ หม้อก้นกลมพบทั่วไปตามชุมชนโบราณสมัยอยุธยาในภาคใต้ และพบในแหล่งเรือจมนบริเวณเกาะและชายฝั่ง เช่น แหล่งเรือรางเกวียน⁶¹ เรือสมุย⁶² เป็นต้น ภาชนะทรงหม้อก้นกลมมีลักษณะปากแคบผายออก คอแคบสูง หม้อก้นกลมลักษณะนี้พบในแหล่งเรือรางเกวียนด้วย ภาชนะทรงครก เนื้อดินค่อนข้างหยาบเป็นภาชนะสำหรับบดและตำอาหารหรือสมุนไพร และฝาจุกภาชนะสำหรับครอบภาชนะ การตกแต่งผิวมีทั้งแบบเรียบ และตกแต่งด้วยการขีดขีดและกดประทับ ภาชนะดินเผาเนื้อดินที่พบในชุมชนโบราณบริเวณจังหวัดพัทลุงมีลักษณะคล้ายคลึงกับภาชนะที่พบตามชุมชนสมัยอยุธยาทั่วไป แสดงให้เห็นว่ามีการติดต่อกับชุมชนร่วมสมัยในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา นอกจากนี้รูปแบบภาชนะยังคล้ายคลึงกับภาชนะดินเผาที่พบในแหล่งเรือจมนหลายแหล่ง เช่น แหล่งเรือรางเกวียน เรือสมุย เป็นต้น ซึ่งคงใช้เป็นภาชนะหุงต้มของลูกเรือ

- ภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งแบบไม่เคลือบ มีลักษณะเนื้อดินแกร่งค่อนข้างละเอียด เผาในอุณหภูมิสูง ขึ้นรูปด้วยแป้นหมุนเร็ว รูปทรงที่พบได้แก่ ภาชนะทรงหม้อน้ำ ลักษณะปากผายออก คอแคบสูง ใหล่หูขนาดกลางลักษณะเป็นไหล่รูปไข่ค่อนข้างเตี้ย เนื้อดินปั้นหนาและแกร่ง ไหแบบนี้

⁶¹ กรมศิลปากร, โบราณคดีศึกษา (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2531), 80.

⁶² เรื่องเดียวกัน, 86.

พบมากในแหล่งเรือจมในอ่าวไทย เช่น เรือพัทธยา เรือเกาะกระดาด และเรือวิทเลียว เป็นต้น ขวดสองหูมีลักษณะรูปทรงคล้ายผลมะละกอ ปากแคบผายออก คอแคบและสั้น พบในแหล่งเรือจม เช่น เรือสีซัง 1 เป็นต้น ภาชนะดินเผาดังกล่าวเป็นผลิตภัณฑ์จากเตาแม่น้ำน้อย อำเภอบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี และไหสี่หูขนาดใหญ่ เนื้อดินแกร่งเป็นสีเทาดำ มีหูขนาดเล็กปั้นติดในแนวนอนสี่หู บริเวณไหล่และลำตัวตกแต่งด้วยการขูดขีด สันนิษฐานว่าผลิตจากเตาเกาะน้อย อำเภอสรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย และชิ้นส่วนภาชนะเนื้อดินแกร่งสีเทาตกแต่งด้วยการขูดเป็นเส้นขนานสี่เส้นและกดประทับเป็นลายจุดประในแนวทแยง ถัดลงไปกดประทับเป็นรูปคล้ายใบโพธิ์ อาจเป็นชิ้นส่วนของไห สันนิษฐานว่าผลิตจากเตาบ้านบางปูน จังหวัดสุพรรณบุรี

นอกจากนี้ยังพบหม้อมีพวยหรือกุ่มที่ในทะเลสาบสงขลาใกล้แหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว ลักษณะลำตัวและพวยกาเป็นรูปกลีบบะเพอง เนื้อดินแกร่งสีดำหรืออาจทาสีดำ กุ่มที่ลักษณะนี้พบในแหล่งเรือจมหัวกุ้ง อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา และพบมากในแหล่งเรือสีซัง 1 แหล่งผลิตภาชนะดินเผาแบบนี้มาจากเกาะมาดูไร ประเทศอินโดนีเซีย สันนิษฐานอายุราวพุทธศตวรรษที่ 22 เนื่องจากพบร่วมกับเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิงที่ผลิตในสมัยจักรพรรดิวันลี่ (พ.ศ. 2116-2162) กุ่มที่รูปแบบดังกล่าวสันนิษฐานว่าเป็นภาชนะที่ใช้ในกิจพิธีทางศาสนาหรืออาจใช้ในชีวิตประจำวันก็ได้

- ภาชนะดินเผาเคลือบ รูปทรงที่พบมีความหลากหลายมากยิ่งขึ้น จากการศึกษาพบว่า ภาชนะดินเผาเคลือบที่พบในชุมชนโบราณบริเวณจังหวัดพัทลุงเป็นภาชนะที่ผลิตจากเตาในประเทศและต่างประเทศ โดยภาชนะดินเผาเคลือบที่ผลิตจากเตาในประเทศส่วนใหญ่มาจากแหล่งเตาเกาะน้อยและเตาป่ายาง อำเภอสรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย รูปแบบที่พบนี้นั้นมีทั้งประเภทเคลือบสีขาวเคลือบสีน้ำตาล เคลือบสีเขียว เคลือบสองสี และเขียนลายสีดำได้เคลือบ เนื้อดินมีตั้งแต่เนื้อหยาบถึงละเอียดขึ้นอยู่กับประเภทของการเคลือบและรูปทรงภาชนะ ดินมีสีเทาอ่อนๆ ขึ้นรูปด้วยแป้นหมุนเร็ว ใช้ความร้อนสูงในการเผาภาชนะทำให้เนื้อดินแกร่งมาก รูปทรงที่พบ ได้แก่ โอ กระปุก ตลับ ขวดรูปน้ำเต้า ขวดสองหู ไหสี่หูทรงสูง ชามก้นลึก และจานก้นตื้นขอบปากผายออกเป็นขอบหนา และแบบขอบปากเรียบ การตกแต่งผิวมีหลายแบบ ได้แก่ การขูดสลัก ขูดขีด และเขียนสี เป็นลวดลายพันธุ์พฤกษา ลายเครื่องจักรสาน และลายเส้นวงกลมขนาน เครื่องถ้วยสังคโลกพบทั่วไปในแหล่งโบราณคดีร่วมสมัยอยุธยาและแหล่งเรือจมเนื่องจากเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญของอาณาจักรอยุธยา

นอกจากนี้ยังพบภาชนะดินเผาเคลือบที่ผลิตจากเตาแม่น้ำน้อยหรือเตาสิงห์บุรี อำเภอบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี ลักษณะเนื้อดินปั้นหนาและแกร่ง สีน้ำตาลถึงน้ำตาลปนแดง น้ำเคลือบสีน้ำตาล ขึ้นรูปด้วยแป้นหมุน รูปทรงที่พบ ได้แก่ ไหสี่หูขนาดใหญ่และขนาดกลาง เป็นไหทรงสูงรูป

ไข่และใหญ่ทรงกลม ขอบปากม้วนผายออก คอสั้น มีหูป็นหนาดัดในแนวนอน ตกแต่งผิวด้วยการ ขูดขีดเป็นเส้นวงกลมขนาน มีลักษณะเหมือนกับภาชนะดินเผาที่พบในแหล่งเรือจมหลายแห่ง เช่น แหล่งเรือรางเกวียน เรือพัทยา เรือสีซัง เรือเกาะกระดาด เป็นต้น

ส่วนภาชนะดินเผาเคลือบที่ผลิตจากแหล่งเตาต่างประเทศมาจากสองแหล่ง คือ แหล่งเตาในประเทศเวียดนามและแหล่งเตาในประเทศจีน สำหรับเครื่องถ้วยเวียดนามพบที่แหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว เป็นประเภทเคลือบสีเขียวและประเภทเขียนสีครามได้เคลือบซึ่งมีสี โคบอลต์ออกสีน้ำเงินอมดำ เนื้อดินสีขาว น้ำเคลือบมีรอยราน รูปทรงที่พบ ได้แก่ ตลับ กระปุกทรงกลม กระปุกหกเหลี่ยม และจาน ในภาคใต้ได้พบเครื่องถ้วยเวียดนามเป็นภาชนะทรงกระปุกหกเหลี่ยมที่อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราชและจังหวัดสงขลา นอกจากนี้ยังพบเครื่องถ้วยเวียดนามในแหล่งเรือจมหลายแห่ง เช่น แหล่งเรือคราม แหล่งเรือรางเกวียน แหล่งเรือกลางอ่าว แหล่งเรือสีซัง 3 เป็นต้น และพบในแหล่งโบราณคดีที่ตั้งอยู่บนเส้นทางการค้าหรือแหล่งที่เป็นเมืองท่า เช่น พบจากการสำรวจพื้นที่ก่อนการสร้างเขื่อนภูมิพล อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่ และอำเภออุ้มผาง จังหวัดตาก⁶³

เครื่องถ้วยจีนที่พบในชุมชนโบราณบริเวณจังหวัดพัทลุงเป็นเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หยวน ราชวงศ์หมิง และราชวงศ์ชิง มาจากแหล่งเตาทางตอนใต้ของประเทศจีน ได้แก่ เตาหลงจวน มณฑลเจ้อเจียง เตาเต๋อฮั่ว และเตาจิงโจว มณฑลฝูเจี้ยน เตาฉีลือ มณฑลกวางตุ้ง และเตาจิงเต๋อเจิ้น มณฑลเจียงซี เครื่องถ้วยจีนเป็นเครื่องถ้วยที่มีพัฒนาการในการผลิตที่ยาวนานจึงมีคุณภาพดีกว่าเครื่องถ้วยจากแหล่งอื่นๆ มีลักษณะเนื้อดินขาวละเอียดและสีเทา เเผาในอุณหภูมิสูงทำให้เนื้อดินแกร่งมากจนถึงเป็นเนื้อกระเบื้อง เนื้อดินปั้นจะหนาหรือบางขึ้นอยู่กับรูปทรงของภาชนะ ถ้าเป็นภาชนะขนาดเล็กเนื้อดินปั้นจะบางโดยเฉพาะที่ผลิตจากเตาจิงเต๋อเจิ้น รูปแบบที่พบมีประเภทเคลือบสีน้ำตาล เคลือบสีเขียว เคลือบสีขาว เขียนลายสีครามได้เคลือบ และเคลือบสองสี รูปทรงที่พบมีหลากหลายมาก ได้แก่ จานก้นตื้น ชามก้นลึกปากผาย ชามก้นลึกทรงมนาวัดัด กระปุกกระปุกสองหู แจกัน ไหสี่หู ฝาภาชนะ และแก้วน้าชา การตกแต่งผิวมีการขูดขีดขูดสลักเป็นลายช่อดอกไม้และลายประเจี้น การเซาะเป็นร่องซึ่งเกิดจากการขึ้นรูปด้วยแม่พิมพ์ การเขียนสีได้เคลือบเป็นลายพันธุ์พฤกษา เช่น ลายช่อดอกไม้ ลายหยู้อี้ ลายกวาง ลายคอมเมทสลับพวงอุบะ ลายตัวอักษรจีน ลายบุคลลกับทิวทัศน์ เป็นต้น การเขียนสีบนเคลือบเป็นลายพันธุ์พฤกษา การพิมพ์ลายเป็นลาย

⁶³ ปวิรรต ธรรมาภิชากร, “การใช้เครื่องถ้วยจีนและเครื่องถ้วยเวียดนามในการกำหนดอายุหลักฐานทางโบราณคดีและรูปแบบศิลปะ กรณีศึกษาลวดลายปูนปั้นประดับบนโบราณสถานในประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-24” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547), 95.

รูปดอกไม้และลายมงคลต่างๆ

ในภาคใต้พบเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หยวนตามชุมชนโบราณที่เป็นเมืองท่า โดยเฉพาะชุมชนทางฝั่งตะวันออกของคาบสมุทร เช่น แหล่งโบราณคดีวัดหลง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี⁶⁴ แหล่งโบราณคดีคลองท่าเรือ อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช⁶⁵ แหล่งโบราณคดีในอำเภอสทิงพระและอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา⁶⁶ แหล่งโบราณคดียะรัง อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี⁶⁷ เป็นต้น ส่วนเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิงและราชวงศ์ชิงพบแพร่หลายมากในแหล่งโบราณคดีเกือบทุกแห่ง เช่น แหล่งโบราณคดีวัดหลงและแหล่งโบราณคดีวัดเวียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี⁶⁸ แหล่งโบราณคดีเมืองพระเวียง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช⁶⁹ แหล่งโบราณคดีวัดนางตรา อำเภอท่าศาลา จังหวัดนครศรีธรรมราช⁷⁰ แหล่งโบราณคดีในอำเภอระโนดและอำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เป็นต้น

การพบภาชนะดินเผาดังกล่าวถึงข้างต้นซึ่งผลิตจากแหล่งเตาในประเทศและต่างประเทศในบริเวณจังหวัดพัทลุงแสดงว่าชุมชนโบราณสมัยอยุธยาในจังหวัดพัทลุงมีการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนภายนอกอย่างสม่ำเสมอและจัดเป็นชุมชนโบราณร่วมสมัยกับชุมชนสมัยอยุธยา ในภาคใต้และในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณภาคกลางของประเทศไทย เช่น แหล่งโบราณคดีวัดหลง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี แหล่งโบราณคดีคลองท่าเรือ อ.เมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช แหล่งโบราณคดีบนคาบสมุทรสทิงพระ จังหวัดสงขลา เป็นต้น

ด้านคติความเชื่อทางศาสนาพบว่าในช่วงเวลานี้ชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงได้รับอิทธิพลคติความเชื่อของพุทธศาสนานิกายเถรวาทแบบลังกาวงศ์ซึ่งเป็นคติที่แผ่มาจากลังกา เช่นเดียวกับชุมชนโบราณร่วมสมัยในภาคใต้ การเกิดขึ้นของพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์นี้เกิดจากการที่พระเจ้าปรากรมพาหุที่ 1 ต้องการฟื้นฟูพุทธศาสนาในลังกาจึงอาราธนาพระกัสสปะเถระมา

⁶⁴ นงคราญ ศรีชาย และวรวิทย์ หัสภาค, โบราณคดีศรีวิชัย มุมมองใหม่การศึกษาวิเคราะห์แหล่งโบราณคดีรอบอ่าวบ้านดอน, 178.

⁶⁵ กรมศิลปากร, ประวัติศาสตร์ โบราณคดีนครศรีธรรมราช, 38.

⁶⁶ ฌ็องส์ทอร์ จันทวิช, เครื่องถ้วยจีนที่พบจากแหล่งโบราณคดีในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร) 228.

⁶⁷ เรื่องเดียวกัน.

⁶⁸ เรื่องเดียวกัน, 226.

⁶⁹ เรื่องเดียวกัน, 227.

⁷⁰ เรื่องเดียวกัน, 269.

เป็นประธานในการสังคายนาพระไตรปิฎกเมื่อ พ.ศ. 1698⁷¹ เพื่อฟื้นฟูพุทธศาสนาในลังกาให้บริสุทธิ์เหมือนเมื่อครั้งที่พระมหินทรเถระนำพุทธศาสนาจากอินเดียมาเผยแผ่ในราวพุทธศตวรรษที่ 3 การสังคายนาครั้งนี้ส่งผลให้พระสงฆ์จากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เดินทางไปบวชเรียนที่ลังกาแล้วกลับมาเผยแผ่พุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์

ร่องรอยหลักฐานของพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ในภาคใต้ปรากฏในเอกสารประเภทตำนาน คือ ตำนานเมืองนครศรีธรรมราชและตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช ตำนานทั้งสองกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างลังกากับเมืองนครศรีธรรมราช โดยเริ่มจากการนำพระทันตธาตุจากลังกามาขังเมืองนครศรีธรรมราช การเดินทางเข้ามาของพระสงฆ์จากลังกา การสร้างพระบรมธาตุเจดีย์เป็นศูนย์กลางของเมืองที่สร้างขึ้นใหม่ และการนำพระพุทธรูปสำคัญจากลังกามาประดิษฐานที่เมืองนครศรีธรรมราช เมื่อพิจารณาจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในตำนานแล้วสันนิษฐานว่าพุทธศาสนาเข้ามาสู่เมืองนครศรีธรรมราชในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 17 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 18⁷² พุทธศาสนาลังกาวงศ์จากเมืองนครศรีธรรมราชได้เผยแผ่ไปยังชุมชนใกล้เคียง สันนิษฐานว่าพุทธศาสนาลังกาวงศ์คงแผ่เข้าสู่บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาในราวพุทธศตวรรษที่ 19 เนื่องจากบริเวณนี้อยู่ภายใต้อิทธิพลของเมืองนครศรีธรรมราชซึ่งในตำนานเมืองนครศรีธรรมราชระบุว่าเมืองพัทลุงเป็นหนึ่งในเมืองสิบสองนักษัตรของเมืองนครศรีธรรมราช โดยปรากฏอิทธิพลของพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในตำนานนางเลื้อยขาวซึ่งเป็นตำนานที่เกี่ยวข้องกับเมืองพัทลุงและเมืองสติงพระ ได้แก่ การสร้าง พระธาตุเจดีย์เป็นศูนย์กลางชุมชน ความเชื่อเรื่องพระพุทธรูปสำคัญมาจากเมืองลังกา ความเชื่อว่าการสร้างพระพุทธรูปและเจดีย์จะได้บุญกุศล การจัดแบ่งและเรียกคณะสงฆ์ โดยคณะสงฆ์หัวเมืองพัทลุงเรียกว่า คณะสามป่าแก้วหรือคณะป่าแก้ว ซึ่งเป็นหนึ่งในสี่คณะสงฆ์ที่ใช้ในเมืองนครศรีธรรมราช เมืองพัทลุง และเมืองไชยา⁷³

อิทธิพลของพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ก่อให้เกิดคติในการสร้างพระธาตุเจดีย์เป็นศูนย์กลางของชุมชน พระธาตุเจดีย์ที่สร้างขึ้นภายใต้คติแบบลังกาวงศ์นี้ คือ พระบรมธาตุเจดีย์เมืองนครศรีธรรมราชซึ่งในตำนานกล่าวว่าสร้างขึ้นเพื่อบรรจุพระทันตธาตุของพระพุทธเจ้า โดยรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของพระบรมธาตุนครศรีธรรมราชได้รับอิทธิพลศิลปะลังกาแบบโปโลนาวันะ มี

⁷¹ จานงค์ ทองประเสริฐ, ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (กรุงเทพฯ : องค์การคำคุณาภาลาดพร้าว, 2534), 370.

⁷² ประทีป ชุมพล, นครศรีธรรมราช: ตำนาน โบราณคดี ประวัติศาสตร์ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อดีต, 2536), 66.

⁷³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานคณะสงฆ์ (พระนคร : วัชรินทร์การพิมพ์, 2513. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพร้อยเอกอนันต์ ชูอม กุมภัพันธ์ พ.ศ. 2513), 38.

อายุราวพุทธศตวรรษที่ 18 พระบรมธาตุเจดีย์เมืองนครศรีธรรมราชได้เป็นต้นแบบให้แก่เจดีย์หลายแห่งในกลุ่มทะเลสาบสงขลา ได้แก่ เจดีย์วัดเขียนบางแก้ว อำเภอบางขัน จังหวัดพัทลุง และเจดีย์วัดพะโคะ อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา

หลักฐานด้านโบราณคดีที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาที่พบในบริเวณจังหวัดพัทลุงแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมกับเมืองนครศรีธรรมราชและกรุงศรีอยุธยา ได้แก่

- เจดีย์วัดเขียนบางแก้วในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว เป็นเจดีย์ทรงระฆังในฐานแปลเหลี่ยม ที่ฐานจะเป็นซุ้มพระพุทธรูปปูนปั้นปางสมาธิสลักกับรูปช้างปูนปั้นเห็นเฉพาะส่วนหัวและเท้าโดยรอบฐาน ได้รับอิทธิพลจากพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช แต่สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 20-21 เนื่องจากมีอิทธิพลทางด้านรูปแบบจากเจดีย์ทรงระฆังในสมัยอยุธยาตอนต้นด้วย

- เจดีย์วัดเขาในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี มีลักษณะคล้ายกับเจดีย์ทรงเครื่องที่นิยมสร้างกันในสมัยอยุธยาตอนปลายและส่งอิทธิพลให้แก่เจดีย์ที่สร้างขึ้นในระยะแรกของรัตนโกสินทร์ ตัวอย่างเช่น เจดีย์รายทรงเครื่องหมายเลข 7 วัดภูเขาทอง เจดีย์ทรงเครื่องวัดมหาธาตุ เป็นต้น

นอกจากนี้ยังพบซากเจดีย์ในชุมชนโบราณอีกหลายแห่ง ได้แก่ ฐานเจดีย์ที่วัดป่าขอม ฐานเจดีย์ที่วัดควนแร่ และฐานเจดีย์ที่วัดควนปรัง แต่ไม่สามารถสันนิษฐานรูปร่างได้

- พระพุทธรูปหินทราย พบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว แหล่งโบราณคดีบ้านสทิงชายทะเล แหล่งโบราณคดีบ้านควนมะพร้าว และแหล่งโบราณคดีบ้านควนสาร สามารถเทียบได้กับพระพุทธรูปหินทรายในสมัยอยุธยาตอนต้น เช่น ที่วัดมหาธาตุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นต้น จึงกำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 20

- พระพุทธรูปเนื้อโลหะ พบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว แหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี และแหล่งโบราณคดีวัดเขาอ้อ มีลักษณะศิลปะสมัยอยุธยาตอนกลาง-ตอนปลาย โดยปรากฏลักษณะพื้นเมืองอยู่ค่อนข้างมาก

- พระพุทธรูปปูนปั้น พบในแหล่งโบราณคดีบ้านสวนดารามและแหล่งโบราณคดีบ้านควนมะพร้าว อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21-22

- ใบเสมาหินทราย แบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่ไม่มีลวดลาย ได้แก่ ใบเสมาจากวัดเขียนบางแก้ว ใบเสมาจากแหล่งโบราณคดีบ้านควนมะพร้าว ใบเสมาบางใบจากวัดป่าขอม และใบเสมาจากแหล่งโบราณคดีวัดเขาอ้อ มีลักษณะคล้ายคลึงกับใบเสมาจากวัดพระบรมธาตุไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี และใบเสมาจากวัดจุฬามณี จังหวัดพิษณุโลก มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 และกลุ่มที่มีลวดลาย ได้แก่ ใบเสมาจากวัดป่าขอม ใบเสมาจากวัดเขียนบางแก้ว และใบเสมาจากวัดในยอ (ร้าง) โดยสลักเป็นลวดลายที่แสดงถึงอิทธิพลศิลปะสมัยอยุธยาตอนต้น-ตอนปลาย

จากหลักฐานเอกสารและหลักฐานโบราณคดีแสดงให้เห็นว่าในสมัยอยุธยา พุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์เป็นศาสนาสำคัญที่ชุมชนบริเวณนี้เลื่อมใสศรัทธา พบว่าชุมชนสมัยอยุธยาในจังหวัดพัทลุงได้รับอิทธิพลพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์มาจากเมืองนครศรีธรรมราช ส่วนรูปแบบงานศิลปกรรมได้รับอิทธิพลศิลปะอยุธยา

นอกจากนี้หลักฐานโบราณคดียังสะท้อนถึงคติความเชื่อดั้งเดิมที่พบเห็นได้ทั่วไปในท้องถิ่น ได้แก่ ความเชื่อเรื่องการสะเดาะเคราะห์และความเชื่อเรื่องโชคลาง ดังเห็นได้จากการนำพระพุทธรูปขนาดเล็กไปไว้ตามถ้ำและเพิงหินของเขาชัยบุรี เขาบ่อลา เขาพลู และเขาวัดลิ้งค์ในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี

สรุปได้ว่าในสมัยอยุธยาเมืองพัทลุงจัดเป็นเมืองที่มีอายุร่วมสมัยกับเมืองสมัยอยุธยาแห่งอื่นๆ ในภาคใต้ โดยมีความสัมพันธ์กับเมืองนครศรีธรรมราช เมืองสงขลา และเมืองปัตตานี (แผนที่ 38) และอยู่ภายใต้อิทธิพลทางการเมืองของกรุงศรีอยุธยา

ตารางที่ 7 แสดงพัฒนาการทางวัฒนธรรมของชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงก่อนพุทธศตวรรษที่ 24

พัฒนาการทางวัฒนธรรม	สมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินใหม่	สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย-สมัยกึ่งก่อนประวัติศาสตร์	สมัยประวัติศาสตร์ตอนต้น (พุทธศตวรรษที่ 13-18)	สมัยประวัติศาสตร์ร่วมสมัยสุโขทัย-อยุธยา (พุทธศตวรรษที่ 19-ต้นพุทธศตวรรษที่ 24)
รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน	อาศัยตามถ้ำหรือเพิงผาของภูเขาหินปูน บริเวณโดยรอบเป็นพื้นที่ราบลุ่มดินตะกอนลำนํ้า (ถ้ำควาย ถ้ำล่องลม อ. เขาชัยสน ถ้ำค้างคาว อ.เมือง ถ้ำลำเลียง กิ่งอ. ศรีนครินทร์)	ไม่พบหลักฐาน	- ชุมชนเลือกตั้งถิ่นฐานบนพื้นที่ราบลุ่มดินตะกอนแม่น้ำหรือตะกอนทะเลสาบ ซึ่งอยู่บนเนินสูงกว่าบริเวณรอบๆ และอยู่ใกล้ลำน้ำซึ่งสามารถเชื่อมกับทะเลสาบสงขลา (แหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว อ.เขาชัยสน แหล่งโบราณคดีเมืองควนแร่ แหล่งโบราณคดีเมืองพระรถ แหล่งโบราณคดีถ้ำคูหาสวรรค์ แหล่งโบราณคดีถ้ำพิมพ์ อ.เมือง)	- มีการสร้างคูน้ำคันดินเป็นรูปสี่เหลี่ยม ตั้งถิ่นฐานบนพื้นที่ราบลุ่มและใกล้ลำน้ำที่เชื่อมกับทะเลสาบสงขลา (แหล่งโบราณคดีเมืองพระรถ เมืองควนแร่ เมืองชัยบุรี บ้านควนสาร อ.เมือง) - แบบไม่มีคูน้ำคันดิน มักเลือกตั้งถิ่นฐานบนสันทรายใกล้ลำน้ำหรือบนที่ราบเชิงเขา (แหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว บ้านสทังชายทะเล อ.เขาชัยสน บ้านสวนดารา อ.บางแก้ว บ้านพระเกิด อ.ปากพะยูน บ้านควนปรัง บ้านควนมะพร้าว บ้านควนถบ อ.เมือง)
ด้านเทคโนโลยี	ขวานหินขัดรูปสี่เหลี่ยม กางหมุและฝืนผ้า ขวานหินขัดแบบจงอยปากนก ภาชนะดินเผาเนื้อดินประเภทหม้อสามขา	ไม่พบหลักฐาน	- ภาชนะดินเผาเนื้อดิน ลักษณะเนื้อดินละเอียดประเภทกุ่มกึ่งและคนโทผลิตจากเตาปะโอ - ภาชนะดินเผาเคลือบ เป็นเครื่องถ้วยเขมรจากแหล่งเตาในจ.บุรีรัมย์ เป็นภาชนะทรงกระปุก - เครื่องถ้วยจีนสมัยปลายราชวงศ์ถัง-ต้นห้าราชวงศ์ และสมัยราชวงศ์ซ่งใต้-ต้นหยวน	กล้องยาสูบ กระพรวนสำริด ปิ่นใหญ่ ตุ๊กตาดินเผาเคลือบ ภาชนะดินเผาเนื้อดิน ได้แก่ ภาชนะทรงหม้อก้นกลม ครก ฝาจุก ภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งแบบไม่เคลือบ ได้แก่ ภาชนะทรงหม้อน้ำ ไห ขวดน้ำ กุ่มกึ่ง ภาชนะดินเผาแบบเคลือบ ได้แก่ เครื่องถ้วยสังคโลก เครื่องถ้วยเตาแม่น้ำน้อย เครื่องถ้วยเวียตนาม เครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หยวน หมิง และชิง

ตารางที่ 7 (ต่อ)

พัฒนาการทาง วัฒนธรรม	สมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุค หินใหม่	สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ตอนปลาย-สมัยท่งก่อน ประวัติศาสตร์	สมัยประวัติศาสตร์ตอนต้น (พุทธศตวรรษที่ 13-18)	สมัยประวัติศาสตร์ร่วมสมัยสุโขทัย-อยุธยา (พุทธศตวรรษที่ 19-ต้นพุทธศตวรรษที่ 24)
คติความเชื่อทาง ศาสนา	ไม่มีข้อมูล	ไม่พบหลักฐาน	ศาสนาพุทธนิกายมหายาน	ศาสนาพุทธนิกายเถรวาทแบบลังกาวงศ์
ชุมชนโบราณร่วม สมัย	แหล่งถ้ำปากอม อ.บ้าน ตาขุน ถ้ำเบื่องแบบ อ. คีรีรัฐนิคม แหล่ง โบราณคดีบริเวณคลอง ไชยา อ.ไชยา จ. สุราษฎร์ธานี ถ้ำสุวรรณ คูหา อ.ตะกั่วทุ่ง แหล่ง แหลมป้อม อ.ตะกั่วป่า จ.พังงา ถ้ำหมุดิน อ. ห้วยยอด จ.ตรัง ถ้ำช้าง อ.ทุ่งสง ถ้ำหินตก อ. ร่อนพิบูลย์ จ. นครศรีธรรมราช	ไม่พบหลักฐาน	แหล่งโบราณคดีสทิงพระ อ.สทิงพระ จ.สงขลา แหล่งโบราณคดีวัดเวียง แหล่งโบราณคดีแหลม โพธิ์ อ.ไชยา จ.สุราษฎร์ธานี แหล่งโบราณคดี ทุ่งตึก อ.คุระบุรี จ.พังงา แหล่งโบราณคดี พระเวียง แหล่งโบราณคดีบ้านท่าเรือ อ.เมือง จ.นครศรีธรรมราช แหล่งโบราณคดียะรัง เมืองนครปฐมโบราณ แหล่งโบราณคดีในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือของไทย	เมืองนครศรีธรรมราช เมืองสงขลา เมืองไชยา เมือง ปัตตานี กรุงศรีอยุธยา และเมืองสมัยอยุธยาอื่นๆ ใน ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา

บทบาทความสำคัญของชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุง

จากหลักฐานด้านโบราณคดีแสดงให้เห็นว่าบริเวณจังหวัดพัทลุงมีคนเข้ามาอยู่อาศัยในสมัยก่อนประวัติศาสตร์และสมัยประวัติศาสตร์ เมื่อศึกษาถึงพัฒนาการของชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงแล้วทำให้ทราบถึงบทบาทความสำคัญของชุมชนในแต่ละช่วงเวลาซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 3 ช่วงเวลา มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. สมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินใหม่

ดังที่กล่าวมาแล้วว่าในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินใหม่ได้พบร่องรอยการอยู่อาศัยของคนก่อนประวัติศาสตร์ตามถ้ำบนภูเขาหินปูนลูกโดดซึ่งส่วนใหญ่อยู่ทางด้านทิศตะวันออกของจังหวัดพัทลุงและอยู่ใกล้กับเส้นทางน้ำธรรมชาติ โบราณวัตถุที่พบ ได้แก่ ขวานหินขัดแบบไม่มีปาก ขวานหินขัดแบบจงอยปากนก และชิ้นส่วนภาชนะดินเผาแบบหม้อสามขา ซึ่งเป็น โบราณวัตถุที่พบแพร่หลายในแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินใหม่ในภาคใต้ เช่น แหล่งโบราณคดีถ้ำปากอม จังหวัดสุราษฎร์ธานี แหล่งโบราณคดีถ้ำหมูดิน จังหวัดตรัง แหล่งโบราณคดีถ้ำช้าง จังหวัดนครศรีธรรมราช แหล่งโบราณคดีแหลมป้อม จังหวัดพังงา แหล่งโบราณคดีถ้ำหินปูน จังหวัดยะลา เป็นต้น แสดงว่าชุมชนโบราณสมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินใหม่ในจังหวัดพัทลุงมีอายุร่วมสมัยกับชุมชนโบราณยุคหินใหม่แห่งอื่นๆ ในภาคใต้

2. สมัยประวัติศาสตร์ตอนต้น (พุทธศตวรรษที่ 13-18)

ในช่วงสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย-สมัยกึ่งก่อนประวัติศาสตร์ยังไม่พบร่องรอยหลักฐานโบราณคดี ดังนั้นจึงอาจสันนิษฐานได้ว่ามีการอยู่อาศัยไม่ต่อเนื่อง ต่อมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13-18 บริเวณจังหวัดพัทลุงพบร่องรอยการอยู่อาศัยของชุมชนโบราณบริเวณที่ราบลุ่มดินตะกอนลำนํ้าทางด้านทิศตะวันออกของจังหวัด โดยชุมชนได้ตั้งถิ่นฐานใกล้กับเส้นทางน้ำธรรมชาติที่เชื่อมกับทะเลสาบสงขลา ชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงช่วงเวลานี้จัดเป็นชุมชนโบราณร่วมสมัยศรีวิชัยกับชุมชนโบราณอื่นๆ ในภาคใต้ เช่น ชุมชนโบราณสทิงพระ ชุมชนโบราณไชยา ชุมชนโบราณเมืองพระเวียง ชุมชนโบราณยะรัง เป็นต้น เนื่องจากได้พบโบราณวัตถุที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาในนิยามหายานเช่นเดียวกับชุมชนอื่นๆ และมีรูปแบบเครื่องมือเครื่องใช้คล้ายคลึงกัน

จากหลักฐานโบราณคดีที่พบทำให้สันนิษฐานว่าในสมัยศรีวิชัยชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงมีฐานะเป็นชุมชนบริวารของชุมชนโบราณสทิงพระ เนื่องจากได้พบโบราณวัตถุแบบเดียวกับที่พบบริเวณคาบสมุทรสทิงพระ จังหวัดสงขลา เช่น ไหเคลือบสีเขียวสมัยปลายราชวงศ์ถัง-ต้นห้าวราชวงศ์ ชามเคลือบสีเขียวสมัยราชวงศ์ซ่งใต้-ต้นหยวน กุณฑีและคนโทผลิตจากแหล่งเตาปะโอเครื่องถ้วยเขมรจากแหล่งเตาบุรีรัมย์ เป็นต้น นอกจากนี้หลักฐานโบราณคดีที่พบบริเวณคาบสมุทรสทิงพระก็สนับสนุนว่าชุมชนโบราณสทิงพระเป็นศูนย์กลางของชุมชนต่างๆ ในลุ่มทะเลสาบ

สงขลา และมีบทบาทเป็นเมืองท่าติดต่อค้าขายกับชุมชนภายนอกตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 12-13 ดังได้พบเศษภาชนะดินเผาเขียนตัวอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต จากรูปแบบตัวอักษรมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12-13¹ การพบประติมากรรมรูปเคารพจำนวนมากในศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ อิทธิพลศิลปะอินเดียสมัยคุปตะ หลังคุปตะ และปาละ² และสถาปัตยกรรมที่ดัดแปลงถ้ำเป็นเทวสถานในศาสนาฮินดู มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12-14³ แสดงให้เห็นว่าชุมชนโบราณสทิงพระมีการติดต่อและรับวัฒนธรรมจากอินเดีย

ชุมชนโบราณบนคาบสมุทรสทิงพระพัฒนาขึ้นมาเป็นเมืองท่าแลกเปลี่ยนค้าขายกับอินเดียและจีนโดยมีบทบาทเด่นชัดในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15-18 ดังปรากฏโบราณวัตถุที่เป็นสินค้านำเข้า ได้แก่ ลูกปัดแก้วสีเขียวแบบเกลียวและแบบวงแหวน⁴ เครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ถัง ราชวงศ์ซ่ง และราชวงศ์หยวน⁵ เหรียญกษาปณ์จีนและคันฉ่องสำริดสมัยราชวงศ์ซ่ง⁶ ช่วงเวลานี้พบว่าชุมชนโบราณสทิงพระยังเป็นแหล่งผลิตภาชนะดินเผาเนื้อดีเพื่อส่งออกอีกด้วย เพราะได้พบแหล่งเตาผลิตภาชนะดินเผาอยู่บริเวณริมคลองปะโอ จากหลักฐานโบราณคดีบ่งชี้ว่าการผลิตภาชนะดินเผาแบบพิเศษนี้เป็นการผลิตเพื่อเป็นสินค้าส่งออกของชุมชน เนื่องจากได้พบภาชนะดินเผาประเภทหม้อกุ่นที่ลักษณะเดียวกับหม้อกุ่นที่ผลิตจากแหล่งเตาริมคลองปะโอในชุมชนโบราณไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี⁷ ชุมชนโบราณยะรัง จังหวัดปัตตานี นอกจากนี้ยังพบในสุมาตรา ชวา มาเลเซีย

¹ ธรพงศ์ ศรีสุชาติ, “หลักฐานใหม่จากการปฏิบัติงานขุดค้นทางโบราณคดีของกองโบราณคดี กรมศิลปากร เกี่ยวกับชุมชนแรกเริ่มประวัติศาสตร์ในคาบสมุทรสทิงพระ,” ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีคาบสมุทรสทิงพระ, ตารางที่ 2.

² ผาสุข อินทราวุธ, “ความสัมพันธ์ทางด้านศาสนาและความเชื่อของเมืองสงขลากับหัวเมืองต่างๆ และดินแดนภายนอก,” ใน การสัมมนาทางวิชาการเรื่อง สงขลาศึกษา : ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองสงขลา, 119.

³ ธรพงศ์ ศรีสุชาติ, “ชุมชนแรกเริ่มสมัยประวัติศาสตร์บริเวณวัดพะโคะและใกล้เคียง,” ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีคาบสมุทรสทิงพระ, 40-42.

⁴ ธรพงศ์ ศรีสุชาติ, “หลักฐานใหม่จากการปฏิบัติงานขุดค้นทางโบราณคดีของกองโบราณคดี กรมศิลปากร เกี่ยวกับชุมชนแรกเริ่มประวัติศาสตร์ในคาบสมุทรสทิงพระ,” ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีคาบสมุทรสทิงพระ, ตารางที่ 2.

⁵ ณัฐภัทร จันทวิช, “เครื่องปั้นดินเผา(เครื่องถ้วย)จีน โบราณที่พบในคาบสมุทรสทิงพระ,” ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีคาบสมุทรสทิงพระ, 90.

⁶ สินชัย กระบวนแสง, “การสำรวจแหล่งโบราณคดีรอบทะเลสาบสงขลา พ.ศ. 2537,” ใน อาจารย์พเยาว์ นาคเวก กับงานโบราณคดี (กรุงเทพฯ : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2540), 2.

⁷ Amara Srisuchat, “Earthenware from Archaeological Site in Southern Thailand: The First Century BC. to the Twelfth Century AD.,” in Earthenware in Southeast Asia (Singapore : Singapore University Press, 2003), 258.

ฟิลิปปีนส์ และลังกาอีกด้วย⁸

ปัจจัยที่ช่วยส่งเสริมให้ชุมชนโบราณสทิงพระมีบทบาทในการเป็นเมืองท่าค้าขาย คือ มีลักษณะภูมิศาสตร์ที่เอื้ออำนวยเนื่องจากบริเวณคาบสมุทรสทิงพระมีสภาพเป็นเกาะตั้งอยู่ระหว่างทะเลสาบสงขลากับอ่าวไทยจึงเหมาะสำหรับให้เรือสินค้าแวะจอดเทียบท่าเพื่อเลือกซื้อสินค้าภายในเมืองโบราณสทิงพระยังได้ขุดคูเมืองด้านทิศใต้ต่อกับคลองสทิงพระเพื่อเชื่อมต่อระหว่างทะเลฝั่งอ่าวไทยกับทะเลสาบสงขลา⁹ ใช้เป็นเส้นทางคมนาคมทางเรือที่สำคัญของชุมชนเอื้อประโยชน์ให้แก่การค้าขาย เส้นทางคมนาคมดังกล่าวยังสนับสนุนให้ชุมชนโบราณสทิงพระเป็นคนกลางจัดหาสินค้าจากดินแดนตอนในคาบสมุทรมานาแลกเปลี่ยนกับพ่อค้าต่างชาติได้อย่างสะดวกมากยิ่งขึ้น

นอกจากชุมชนโบราณสทิงพระจะเป็นศูนย์กลางด้านเศรษฐกิจแล้วยังเป็นศูนย์กลางการปกครองและศูนย์กลางทางศาสนาของชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาอีกด้วย หลักฐานที่แสดงว่าชุมชนโบราณสทิงพระเป็นศูนย์กลางทางการเมืองการปกครอง เห็นได้จากการขุดคูเมืองล้อมรอบชุมชนเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส และร่องรอยของซากอิฐซึ่งอาจเป็นแนวกำแพงหรือป้อม¹⁰ นอกจากนี้ชุมชนแห่งนี้ยังมีความสามารถในการจัดการเรื่องน้ำ คือ การขุดคูคลองและสร้างบ่อน้ำหรือฝังสำหรับเก็บน้ำไว้ใช้ในการอุปโภคและบริโภคเนื่องจากบริเวณคาบสมุทรสทิงพระมักขาดแคลนน้ำจืดในหน้าแล้ง จากการสำรวจได้พบฝังอยู่รายรอบเมืองโบราณสทิงพระ ได้แก่ ฝังแขกชี ฝังหนูน ฝังหลุง ฝังแฟม¹¹ ประโยชน์ใช้สอยอีกประการหนึ่งของคูคลองและฝังที่สร้างขึ้นนี้ก็เพื่อใช้เป็นเส้นทางคมนาคมในบริเวณคาบสมุทรสทิงพระและใช้ติดต่อกับชุมชนภายนอก คือ เป็นเส้นทางออกสู่ทะเลสาบสงขลาและทะเลอ่าวไทย แสดงให้เห็นว่าชุมชนโบราณสทิงพระเป็นชุมชนเมืองที่มีคนอาศัยอยู่ค่อนข้างมากจึงต้องมีการจัดการเรื่องการใช้น้ำ

ส่วนหลักฐานที่สนับสนุนให้เห็นว่าเป็นศูนย์กลางทางศาสนา คือ การพบประติมากรรมรูปเคารพในศาสนาฮินดูและศาสนาพุทธจำนวนมาก ตัวอย่างเช่น ศิวลึงค์ศิลาพบที่บ้านพังงา อำเภอบาง

⁸ ภาสุข อินทราวุธ, “ภาษาพื้นเมืองจากการสำรวจและขุดค้นเมืองโบราณในคาบสมุทรสทิงพระ,” ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีคาบสมุทรสทิงพระ, 80.

⁹ Janice Stargardt, Satingpra I The Environmental and Economic Archaeology of South Thailand, 7.

¹⁰ ธราพงศ์ ศรีสุชาติ, “หลักฐานใหม่จากการปฏิบัติงานขุดค้นทางโบราณคดีของกองโบราณคดี กรมศิลปากร เกี่ยวกับชุมชนแรกเริ่มประวัติศาสตร์ในคาบสมุทรสทิงพระ,” ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีคาบสมุทรสทิงพระ, ตารางที่ 5.

¹¹ สินชัย กระบวนแสง, “การสำรวจแหล่งโบราณคดีรอบทะเลสาบสงขลา พ.ศ. 2537,” ใน อาจารย์พเยาว์ นาคเวก กับงานโบราณคดี, 5.

สทิงพระ¹² พระศิวหาเทพพบบที่อำเภอสทิงพระ¹³ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสองกรและสี่กรสำริดพบที่อำเภอสทิงพระ และอำเภอรโนด จังหวัดสงขลา¹⁴ เป็นต้น ภายในและภายนอกตัวเมืองโบราณสทิงพระมีการสร้างศาสนสถานด้วยอิฐหลายแห่ง เช่น ฐานอาคารกลางเมืองสทิงพระ ฐานเจดีย์วัดสทิงพระ ฐานเจดีย์วัดสีหยัง เป็นต้น หลักฐานดังกล่าวบ่งชี้ว่าชุมชนโบราณสทิงพระเป็นศูนย์กลางด้านต่างๆ ของชุมชนในลุ่มทะเลสาบสงขลาได้เป็นอย่างดี

ดังที่กล่าวแล้วข้างต้นว่าชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงมีฐานะเป็นชุมชนบริวารของเมืองโบราณสทิงพระ จากการศึกษาสภาพแวดล้อมอันเป็นที่ตั้งของชุมชนแล้วสันนิษฐานว่าชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงอาจเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติประเภทของป่า เนื่องจากสภาพแวดล้อมของจังหวัดพัทลุงส่วนหนึ่งเป็นพื้นที่ป่าเขาซึ่งอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นที่ต้องการของตลาดภายนอก ทรัพยากรธรรมชาติบนคาบสมุทรลาโยอันเป็นที่ต้องการของพ่อค้าจากตะวันตกและตะวันออกน่าจะได้แก่ของป่าและเครื่องเทศ เอกสารจีนโบราณได้กล่าวถึงสินค้าออกของดินแดนแถบนี้ว่ามีการบูร กระวาน ไม้มะเกลือ ไม้จันทร์ งามช้าง และนอแรด¹⁵

จากการศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับชุมชนโบราณสทิงพระ นักวิชาการลงความเห็นว่า การตั้งชุมชนขึ้นบริเวณนี้เพื่อเป็นเมืองท่าที่ทำหน้าที่รวบรวมสินค้าของป่านำไปแลกเปลี่ยนค้าขายกับชุมชนภายนอก¹⁶ ของป่าที่เป็นสินค้านั้นส่วนหนึ่งน่าจะหาได้จากฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา เนื่องจากบริเวณนี้เป็นแหล่งของทรัพยากรธรรมชาติหลายชนิดโดยเฉพาะในเขตพื้นที่ป่าเขาด้านตะวันตกของจังหวัดพัทลุง ของป่าที่หาได้ทั่วไปในแถบนี้ ได้แก่ ไม้หอม เครื่องเทศ ยางไม้ สมุนไพร เขาสัตว์ งา และนอแรด

ชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงคงมีบทบาทในการรวบรวมสินค้าประเภทของป่านานาชนิดส่งให้ชุมชนโบราณสทิงพระโดยอาศัยเส้นทางน้ำภายในที่ไหลมาจากทิวเขาบรรทัดลำเลียงสินค้าออกสู่ทะเลสาบสงขลา เช่น คลองท่าแนะไหลผ่านอำเภอควนขนุนและไหลลงสู่ทะเลสาบ

¹² ผาสุข อินทราวุธ, “ความสัมพันธ์ทางด้านศาสนาและความเชื่อของเมืองสงขลา กับหัวเมืองต่างๆ และดินแดนภายนอก,” ใน รายงานการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง สงขลาศึกษา: ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองสงขลา, 119.

¹³ เรื่องเดียวกัน.

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, 120-121.

¹⁵ Paul Wheatley, *The Golden Khersonese*, 74.

¹⁶ สีนชัย กระบวนแสง, “การสำรวจแหล่งโบราณคดีรอบทะเลสาบสงขลา พ.ศ. 2537,” ใน *อาจารย์พเยาว์ นาคเวก กับงานโบราณคดี*, 7. และ Janice Stargardt, “The Isthmus of the Malay Peninsula in Long-Distance Navigation: New Archaeology Findings,” in *Archipel 18, Trade and Shipping in Southern Sea* (Bangkok : SPAFA Co-ordinating Unit, 1984), 12.

สงขลาที่บ้านปากประเหนือ อำเภอควนขนุน คลองนาท่อมไหลผ่านอำเภอเมืองพัทลุงและไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลาที่บ้านลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง คลองท่าเขียวไหลผ่านอำเภอตะโหมด อำเภอเขาชัยสน และไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลาที่บ้านปากพน อำเภอเขาชัยสน คลองปากเพนียดไหลผ่านอำเภอเขาชัยสนและไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลาที่บ้านปากเพนียด เป็นต้น ลินค้าส่วนใหญ่ขึ้นคงลำเลียงผ่านชุมชนโบราณบ้านบางแก้ว อำเภอเขาชัยสนซึ่งตั้งอยู่ห่างจากชายฝั่งทะเลสาบสงขลาประมาณ 1 กิโลเมตร ตรงข้ามกับเมืองโบราณสทิงพระ นอกจากนี้บริเวณทะเลสาบด้านหน้าแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้วยังมีเว้าสำหรับใช้เป็นท่าจอดเรือได้

กล่าวโดยสรุปว่า จากหลักฐานด้านโบราณคดีแสดงว่าชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงมีฐานะเป็นชุมชนบริวารของเมืองโบราณสทิงพระ และมีบทบาทในการรวบรวมทรัพยากรธรรมชาติประเภทของป่าส่งให้แก่เมืองสทิงพระ

3. สมัยประวัติศาสตร์ร่วมสมัยสุโขทัย-อยุธยา (พุทธศตวรรษที่ 19-ต้นพุทธศตวรรษที่ 24)

จากการศึกษาพัฒนาการของชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงแสดงให้เห็นว่าในช่วงสมัยประวัติศาสตร์ร่วมสมัยสุโขทัย-อยุธยา ชุมชนในจังหวัดพัทลุงเริ่มมีบทบาทและความสัมพันธ์กับดินแดนภายนอกมากยิ่งขึ้น โดยชุมชนบริเวณนี้ตั้งอยู่ภายใต้อิทธิพลของเมืองนครศรีธรรมราชก่อนต่อมาเมื่ออาณาจักรอยุธยาแผ่อิทธิพลทางการเมืองลงมายังดินแดนภาคใต้ เมืองพัทลุงจึงกลายเป็นเมืองในราชอาณาจักรอยุธยามีฐานะเป็นเมืองตรีอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของเมืองนครศรีธรรมราชหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงอยู่ภายใต้อิทธิพลของเมืองนครศรีธรรมราชและกรุงศรีอยุธยาจะเห็นได้จากตำนานพระธาตุและตำนานเมืองนครศรีธรรมราช พระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง พระตำราบรมราชูทิศเพื่อกลัปนา และจดหมายเหตุชาวต่างชาติ ส่วนหลักฐานโบราณคดี ได้แก่ เจดีย์ทรงระฆังที่วัดเขียนบางแก้วซึ่งได้รับอิทธิพลจากพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชและเจดีย์ทรงระฆังในสมัยอยุธยาตอนต้น พระพุทธรูปและใบเสมาอิทธิพลศิลปะสมัยอยุธยา

ในสมัยอยุธยาพบว่าบริเวณจังหวัดพัทลุงมีชุมชนเพิ่มมากขึ้นโดยตั้งถิ่นฐานกระจายอยู่บริเวณที่ราบดินตะกอนลำนํ้าด้านทิศตะวันออกของจังหวัด บางชุมชนมีการสร้างคูน้ำคันดินและกำแพงเมือง เช่น แหล่งโบราณคดีเมืองพระรถ แหล่งโบราณคดีเมืองควนแร่ แหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี เป็นต้น แต่จากหลักฐานโบราณคดีที่พบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้วทำให้สันนิษฐานว่าชุมชนแห่งนี้น่าจะพัฒนาขึ้นมาเป็นเมืองพัทลุงก่อนราวพุทธศตวรรษที่ 19-20 เนื่องจากบริเวณนี้มีสภาพภูมิศาสตร์เหมาะสมในการตั้งถิ่นฐาน กล่าวคือ แหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้วตั้งอยู่บนสันทราย มีลักษณะเป็นพื้นที่ราบน้ำท่วมถึงสลับเนินดินที่อยู่อาศัย มีที่ราบดินตะกอนแม่น้ำกว้างขวางเหมาะสำหรับการเพาะปลูก อีกทั้งยังตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำบางแก้วซึ่งมีต้นน้ำไหลมาจากทิวเขาบรรทัด

เกิดจากการไหลมารวมกันของลำคลองหลายสายในอำเภอองครักษ์และไหลออกสู่ทะเลสาบสงขลา บริเวณหาดพัทลุงหรืออ่าวอ่าวดำทำให้ชุมชนบริเวณนี้สามารถติดต่อกับชุมชนภายในและภายนอกได้สะดวก

จากลักษณะสภาพแวดล้อมการตั้งถิ่นฐานและหลักฐานด้านโบราณคดีที่พบสันนิษฐานว่า ชุมชนโบราณบ้านบางแก้วมีฐานะเป็นศูนย์กลางของชุมชนในบริเวณนี้ในช่วงสมัยอยุธยาตอนต้น-ตอนกลาง โดยมีหลักฐานสนับสนุน คือ เจดีย์ทรงระฆังที่วัดเขียนบางแก้ว พระพุทธรูปหินทรายขนาดใหญ่ ศิลปะสมัยอยุธยาตอนต้น เครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หยวนและหมิง เครื่องถ้วยเวียตนาม เครื่องถ้วยสังคโลก เครื่องถ้วยเตาแม่น้ำน้อย จากหลักฐานดังกล่าวทำให้สันนิษฐานบทบาทของเมืองพัทลุงที่บ้านบางแก้วได้ดังนี้ คือ

- เมืองพัทลุงที่บ้านบางแก้วน่าจะมียุทธศาสตร์เป็นศูนย์กลางพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ของชุมชนในกลุ่มทะเลสาบสงขลาฝั่งตะวันตก บทบาทในการเป็นศูนย์กลางทางศาสนาสะท้อนให้เห็นในพระตำราบรมราชูทิศเพื่อกลุ่ปนาสมัยอยุธยาว่ามีวัดในแขวงเมืองนครศรีธรรมราช เมืองตรังและเมืองพัทลุงจำนวนทั้งหมด 290 วัดมาขึ้นกับวัดเขียนบางแก้ว¹⁷ นอกจากนี้วัดเขียนบางแก้วยังได้รับการบูรณะซ่อมแซมมาอย่างต่อเนื่องในสมัยอยุธยาจากดังปรากฏในตำนานนางเลียดขาว¹⁸ ว่าพระครูอินทโมฬีฯ เจ้าคณะป่าแก้วหัวเมืองพัทลุงได้บูรณปฏิสังขรณ์วัดเขียนบางแก้วและวัดสทังสันนิษฐานว่าตรงกับรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พ.ศ. 2091-2111) และในหนังสือตำราบรมราชูทิศเพื่อกลุ่ปนาสมัยสมเด็จพระเพทราชา¹⁹ มีข้อความกล่าวถึงการบูรณะวัดเขียนและวัดสทังในสมัยสมเด็จพระเพทราชา (พ.ศ. 2231-2246) ส่วนหลักฐานโบราณคดี คือ เจดีย์ทรงระฆังที่วัดเขียนบางแก้ว และพระพุทธรูปหินทรายขนาดใหญ่

- เมืองพัทลุงที่บ้านบางแก้วน่าจะมียุทธศาสตร์ด้านเศรษฐกิจในการติดต่อค้าขายกับดินแดนภายนอกโดยมีหน้าที่ในการรวบรวมสินค้าของป่าเพื่อส่งออกสู่ตลาดภายนอก ได้แก่ ไม้หอม

¹⁷ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และ โบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี, “พระตำราบรมราชูทิศเพื่อกลุ่ปนาสมัยสมเด็จพระเพทราชา,” ใน ประชุมพระตำราบรมราชูทิศเพื่อกลุ่ปนาสมัยอยุธยา ภาค ๑ (พระนคร : สำนักนายกรัฐมนตรี, 2510), 7-8.

¹⁸ ชัยวุฒิ พิชะกุล, การศึกษาและปริวรรตวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ ประเภทหนังสือบอกเรื่อง เพลานางเลียดขาว, 178.

¹⁹ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และ โบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี, “พระตำราบรมราชูทิศเพื่อกลุ่ปนาสมัยสมเด็จพระเพทราชา,” ใน ประชุมพระตำราบรมราชูทิศเพื่อกลุ่ปนาสมัยอยุธยา ภาค ๑, 10.

เครื่องเทศ ขางไม้ สมุนไพร เขาสัตว์ งา นอแรด²⁰ พริกไทย และดินบุก ซึ่งในเอกสารของพ่อค้าชาวอังกฤษได้กล่าวถึงเมืองพัทลุงว่าเป็นแหล่งผลิตพริกไทยที่สำคัญแห่งหนึ่งในภาคใต้²¹ นอกจากนี้ยังกล่าวว่าในปี พ.ศ. 2218 พ่อค้าชาวอังกฤษขอเข้ามาผูกขาดการซื้อขายดินบุกที่เมืองไชยา ชุมพร พัทลุง และพุนพินได้ตลอดไป²² ย่อมแสดงว่าเมืองพัทลุงเป็นแหล่งซื้อขายดินบุกที่สำคัญมาก่อนหน้านี้แล้ว ส่วนหลักฐานโบราณคดีที่สนับสนุนว่าเมืองพัทลุงมีการติดต่อกับชุมชนภายนอก ได้แก่ เครื่องถ้วยจีน เครื่องถ้วยเวียดนาม เครื่องถ้วยเวียดนาม เครื่องถ้วยสังคโลก เครื่องถ้วยเตาแม่น้ำน้อย และเหรียญทองอาหรับ โดยอาจเป็นการติดต่อทางตรงหรือทางอ้อมผ่านเมืองสงขลาที่เป็นได้

ต่อมาในสมัยอยุธยาตอนปลายเมืองพัทลุงได้ย้ายศูนย์กลางไปตั้งที่บริเวณเชิงเขาชัยบุรี เนื่องจากเมืองพัทลุงที่บ้านบางแก้วคงถูกสลัดมาเลยเข้ามาปล้นเมืองเผาทำลายบ้านเรือนและวัดวาอารามจนได้รับความเสียหายหลายครั้งดังปรากฏหลักฐานในพระตำราบรมราชทิศเพื่อกลปนาสมัยอยุธยา หลักฐานที่สนับสนุนว่าเมืองพัทลุงย้ายมาตั้งที่เชิงเขาชัยบุรี คือ หลักฐานเอกสารได้แก่ พงศาวดารเมืองพัทลุง และจดหมายเหตุเคอ ลามาร์ ส่วนหลักฐานด้านโบราณคดี ได้แก่ ร่องรอยของคูเมือง-กำแพงเมือง ปืนใหญ่หล่อด้วยเหล็ก เครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิงตอนปลาย เครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ชิง เครื่องถ้วยสังคโลก พระพุทธรูปศิลปะสมัยอยุธยาตอนปลาย ใบเสมาศิลปะอยุธยาตอนปลาย และเจดีย์วัดเขาซึ่งมีรูปแบบศิลปะแบบอยุธยาตอนปลายถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ปัจจัยที่เลือกบริเวณเชิงเขาชัยบุรีเป็นที่ตั้งเมืองพัทลุงแห่งใหม่สันนิษฐานว่ามาจากลักษณะชัยภูมิที่ตั้งที่มีภูเขาเป็นป้อมปราการธรรมชาติ 3 ด้าน และอยู่ลึกเข้ามาจากทะเลสาบสงขลา ในระยะแรกเมืองพัทลุงได้ขุดคูเมืองและสร้างกำแพงไม้ไว้ป้องกันเมือง ดังเห็นได้จากแผนผังของเคอ ลามาร์ วิศวกรชาวฝรั่งเศสที่จัดทำขึ้นใน พ.ศ. 2230 ระบุแนวกำแพงเดิมที่สร้างด้วยไม้ไว้อย่างชัดเจน ลักษณะแผนผังของเมืองพัทลุงที่เขายชัยบุรีใกล้เคียงกับเมืองสงขลาที่หัวเขาแดงมาก คือ เมืองสงขลาเป็นเมืองที่ตั้งอยู่บนที่ราบเชิงเขาแดง มีการสร้างกำแพงและป้อมล้อมรอบที่ราบและบนเขา²³ พบแนวคลองขุดเชื่อมจากบริเวณหัวเขาน้อยมาออกทะเลสาบสงขลา จากหลักฐานโบราณคดีพบ

²⁰ ประเสริฐ วิทยารัฐ, “สภาพภูมิศาสตร์ของคาบสมุทรสทิงพระ,” ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีคาบสมุทรสทิงพระ, 21.

²¹ ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ, ผู้แปล, บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 1, 138.

²² ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ, ผู้แปล, บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2, 162-163.

²³ ทิวา ศุภจรรยา, “สภาพภูมิศาสตร์และการตั้งถิ่นฐานบริเวณเมืองสงขลา,” ใน การสัมมนาทางวิชาการเรื่อง สงขลาศึกษา: ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองสงขลา, 61.

ร่องรอยของป้อมปราการทั้งหมด 14 ป้อม²⁴

จากหลักฐานด้านโบราณคดีและเอกสารทำให้สันนิษฐานบทบาทของเมืองพัทลุงที่เขาย้อยริ้วน่าจะเป็นเมืองยุทธศาสตร์ที่สำคัญสำหรับสกัดกั้นอิทธิพลศาสนาอิสลามจากเมืองต่างๆ บริเวณปลายแหลมมลายู เห็นได้จากการที่สมเด็จพระนารายณ์ส่งวิศวกรชาวฝรั่งเศสลงไปสำรวจและจัดทำแผนผังเพื่อพิจารณาความเป็นไปได้ที่จะเสริมความมั่นคงด้านยุทธศาสตร์ให้กับเมืองนครศรีธรรมราช เมืองพัทลุง และเมืองสงขลา²⁵ เดอ ลามาร์เสนอให้สร้างแนวกำแพงอิฐและป้อมรูปดาวห้าแฉกที่เมืองพัทลุง แผนการที่เดอ ลามาร์วางไว้ได้ดำเนินการสร้างไปบางส่วนดังที่กล่าวถึงในรายงาน²⁶ การเสริมความมั่นคงของเมืองพัทลุงช่วงเวลานี้ยังรวมถึงการจัดเตรียมปืนใหญ่หล่อด้วยเหล็กแบบตะวันตกไว้ป้องกันเมืองด้วย

ความสำคัญอีกประการหนึ่งของเมืองพัทลุงที่เขาย้อย คือ มีบทบาทด้านเศรษฐกิจในการเป็นแหล่งรวบรวมสินค้าพื้นเมืองเพื่อระบายออกสู่ตลาดภายนอก โดยพิจารณาจากสภาพแวดล้อมการตั้งถิ่นฐานของชุมชนซึ่งมีเส้นทางน้ำเข้าถึงตัวเมืองเป็นเส้นทางคมนาคมออกสู่ทะเลสาบสงขลาได้สะดวก สินค้าพื้นเมืองที่สำคัญคงจะได้แก่ ของป่าต่างๆ พริกไทย และดีบุก

²⁴ โอวาท โกญจนาวรรณ, “การศึกษาหลักฐานทางโบราณคดีเกี่ยวกับยุทธศาสตร์ทางการทหารของเมืองสงขลาเก่า (หัวเขาแดง),” ใน การสัมมนาทางวิชาการเรื่อง สงขลาศึกษา : ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองสงขลา, 161.

²⁵ ธราพงศ์ ศรีสุชาติ, “แผนพัฒนาเมืองยุทธศาสตร์ทางทะเลสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช,” ใน การประชุมทางวิชาการระดับชาติฝรั่งเศส-ไทย ครั้งที่ 3 เรื่อง “พัฒนาการของรัฐในประเทศไทยจากหลักฐานทางโบราณคดี” (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2538), 240.

²⁶ Michel Jacq-Hergoualc’h, L’Europe et le Siam du XVIe au XVIIIe Siecle (Paris : L’Harmattan, 1993), 184-185.

ตารางที่ 8 แสดงบทบาทความสำคัญของชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงก่อนพุทธศตวรรษที่ 24

สมัย	บทบาทความสำคัญ	หลักฐานโบราณคดี
สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ยุคหินใหม่	พบหลักฐานการอยู่อาศัยบริเวณพื้นที่ป่าเขาด้านทิศตะวันตก และพื้นที่ราบลุ่มดินตะกอนลำนํ้าด้านทิศตะวันออกของพัทลุง ส่วนใหญ่มีการอยู่อาศัยในถ้ำบนเขาหินปูนลูกโดด (ถ้ำควาย ถ้ำล่องลม อ.เขาชัยสน ถ้ำค้างคาว อ.เมือง ถ้ำลำเลียง กิ่งอ.ศรีนครินทร์) จากหลักฐานโบราณคดีที่พบแสดงว่ามีอายุร่วมสมัยกับชุมชนสมัยหินใหม่แห่งอื่นๆ ในภาคใต้ เช่น ถ้ำปากอม จ.สุราษฎร์ธานี ถ้ำช้าง ถ้ำหินตก จ.นครศรีธรรมราช ถ้ำหมุดิน จ.ตรัง แหลมป้อม จ.พังงา ถ้ำหินปูน จ.ยะลา เป็นต้น	- ขวานหินขัดแบบไม่มีบ่า - ขวานหินขัดแบบจอยปากนก - ชิ้นส่วนหม้อสามขา
สมัยประวัติศาสตร์ตอนต้น (พุทธศตวรรษที่ 13-18)	มีหลักฐานการตั้งถิ่นฐานกระจายอยู่ตามพื้นที่ราบลุ่มดินตะกอนลำนํ้าด้านทิศตะวันออกของจ.พัทลุง (บ้านบางแก้ว อ.เขาชัยสน เมืองควนแร่ เมืองพระรถ ถ้ำคูหาสวรรค์ และถ้ำพิมพ์ อ.เมือง) พบหลักฐานการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนภายนอก ได้แก่ ชุมชนโบราณสทิงพระ ชุมชนโบราณไชยา และชุมชนโบราณยะรัง ช่วงเวลานี้ชุมชนโบราณในจ.พัทลุงมีอายุร่วมสมัยกับชุมชนสมัยศรีวิชัยแห่งอื่นๆ ในภาคใต้ และมีบทบาทเป็นชุมชนบริวารของเมืองสทิงพระ	- พระพิมพ์ - สรูปจำลอง - ประติมากรรมพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร - กุณฑีและคนโทผลิตจากเตาปะโอ - เครื่องถ้วยเขมร - เครื่องถ้วยจีน
สมัยประวัติศาสตร์ร่วมสมัย สุโขทัย-อยุธยา (พุทธศตวรรษที่ 19-ต้น 24)	พบหลักฐานการอยู่อาศัยหนาแน่นมากขึ้นบริเวณที่ราบลุ่มดินตะกอนลำนํ้าและตะกอนทะเลสาบด้านทิศตะวันออก (บ้านพระเกิด อ.ปากพะยูน บ้านบางแก้ว บ้านสทิงชายทะเล อ.เขาชัยสน บ้านสวนดารา อ.บางแก้ว บ้านควนมะพร้าว เมืองควนแร่ เมืองพระรถ บ้านควนสาร บ้านควนถบ บ้านควนปรัง เมืองชัยบุรี อ.เมือง แหล่งวัดเขาอ้อ อ.ควนขนุน) ช่วงเวลานี้ชุมชนพัฒนาขึ้นเป็นเมืองพัทลุงสมัยอยุธยา เป็นสมัยที่เมืองพัทลุงมีบทบาทความสำคัญโดดเด่นในฐานะศูนย์กลางการปกครองและศูนย์กลางพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์ในลุ่มทะเลสาบสงขลา โดยอยู่ภายใต้อิทธิพลของเมืองนครศรีธรรมราชและกรุงศรีอยุธยา นอกจากนี้ยังพบหลักฐานการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนใกล้เคียงในภาคใต้ และภาคกลาง รวมถึงการติดต่อกับชุมชนห่างไกลซึ่งอาจเป็นการติดต่อโดยตรงหรือโดยอ้อมผ่านทางเมืองสงขลา	- เจริญทรงระฆังที่วัดเขียนบางแก้ว - พระพุทธรูป - ร่องรอยคูเมืองกำแพงเมือง - ปืนใหญ่ - เครื่องถ้วยจีน - เครื่องถ้วยเวียดนาม - เครื่องถ้วยสังคโลก - เครื่องถ้วยเตาแม่น้ำน้อย - ภาชนะดินเผาพื้นเมือง - เหรียญทองอาหรับ

บทที่ 7

บทสรุป

การศึกษาเรื่อง “พัฒนาการของชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงก่อนพุทธศตวรรษที่ 24 จากหลักฐานโบราณคดี” มีจุดมุ่งหมายสำคัญเพื่อศึกษาพัฒนาการทางวัฒนธรรมและบทบาทความสำคัญของชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุง ผลการศึกษาพบว่าบริเวณจังหวัดพัทลุงมีร่องรอยการอยู่อาศัยของชุมชนโบราณตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินใหม่ ต่อมาในช่วงก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย-สมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ยังไม่พบหลักฐานของชุมชนในช่วงเวลานี้จึงสันนิษฐานว่าอาจมีการอยู่อาศัยไม่ต่อเนื่อง และปรากฏร่องรอยของชุมชนโบราณอีกครั้งตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 13 เป็นต้นมาต่อเนื่องมาจนถึงสมัยอยุธยา ชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงมีความสัมพันธ์กับชุมชนโบราณร่วมสมัยและมีบทบาทความสำคัญในด้านต่างๆ โดยสามารถสรุปได้ดังนี้

1. สมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินใหม่

ในช่วงเวลานี้พบว่ามนุษย์เลือกอยู่อาศัยตามเพิงถ้ำของภูเขาหินปูนลูกโดด บริเวณโดยรอบเป็นพื้นที่ราบลุ่มดินตะกอนลำนํ้าซึ่งน้ำท่วมไม่ถึงและมีลำคลองไหลผ่าน แต่บางแห่งพบว่าเลือกอยู่อาศัยบริเวณด้านตะวันตกติดกับพื้นที่สูงซึ่งมีลักษณะสภาพแวดล้อมเป็นป่าเขา ส่วนรูปแบบเครื่องมือเครื่องใช้ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์สำรวจพบเครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำจากหินและดินเผา ได้แก่ เครื่องมือหินกะเทาะ ขวานหินขัดแบบไม่มีบ่า ขวานหินขัดแบบจงอยปากนก ภาชนะดินเผาเนื้อหยาบเผาในอุณหภูมิต่ำประเภทหม้อสามขา ชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในจังหวัดพัทลุงมีลักษณะเป็นสังคมเก็บของป่า-ล่าสัตว์และจับสัตว์น้ำมาบริโภค เพราะได้พบชิ้นส่วนกระดูกสัตว์และเปลือกหอยน้ำจืดร่วมกับเศษภาชนะดินเผาด้วย จัดเป็นชุมชนร่วมสมัยกับชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินใหม่ในภาคใต้

2. สมัยประวัติศาสตร์ตอนต้น (พุทธศตวรรษที่ 13-18)

ช่วงเวลานี้ชุมชนมีรูปแบบการตั้งถิ่นฐานบนภูมิประเทศที่มีลักษณะเป็นพื้นที่ราบดินตะกอนลำนํ้าและตะกอนทะเลสาบทางด้านทิศตะวันออกของตัวจังหวัด มักตั้งถิ่นฐานอยู่บนเนินสูงจากบริเวณโดยรอบเพื่อป้องกันน้ำท่วม โดยเลือกตั้งถิ่นฐานใกล้กับลำนํ้ามากกว่าหนึ่งสายขึ้นไป และมีทางน้ำเชื่อมกับทะเลสาบสงขลา บางชุมชนพบร่องรอยของการขุดคูคลองเชื่อมกับเส้นทางน้ำธรรมชาติสันนิษฐานว่าเพื่อประโยชน์สำหรับการคมนาคมและการชลประทาน ชุมชนสมัยประวัติศาสตร์ตอนต้นบริเวณจังหวัดพัทลุงธรรมชาติมีการอยู่อาศัยไม่หนาแน่นเท่ากับชุมชน

โบราณบนคาบสมุทรสทิงพระและเป็นชุมชนขนาดเล็ก

มีหลักฐานว่าชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงมีการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนภายนอกแล้วทั้งในภูมิภาคเดียวกัน คือ ชุมชนโบราณบนคาบสมุทรสทิงพระ ชุมชนโบราณบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย และภายนอกภูมิภาค คือ ประเทศจีน การติดต่อนี้อาจเป็นการติดต่อทางตรงหรือทางอ้อมโดยผ่านชุมชนโบราณสทิงพระก็เป็นได้ ดังปรากฏพบโบราณวัตถุนำเข้า ได้แก่ ภาชนะดินเผาประเภทหม้อกุ่มกึ่งและคนโทจากแหล่งเตาริมคลองปะโอ อำเภอลี้หอนกร จังหวัดสงขลา เครื่องถ้วยเขมรผลิตจากแหล่งเตาในจังหวัดบุรีรัมย์ เครื่องถ้วยจีนสมัยปลายราชวงศ์ถัง-สมัยต้นห้าราชวงศ์ และเครื่องถ้วยจีนสมัยปลายราชวงศ์ซ่งได้ค้นพบ

ด้านคติความเชื่อทางศาสนาพบว่าของชุมชนบริเวณนี้มีการนับถือศาสนาพุทธนิกายมหายานดังปรากฏพบพระพิมพ์รูปแบบต่างๆ ประติมากรรมพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสำริด และสถูปจำลอง มีอิทธิพลศิลปะอินเดียแบบหลังคุปตะและแบบปาละ แสดงให้เห็นว่าชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงได้รับอิทธิพลพุทธศาสนานิกายมหายานจากศูนย์กลางพุทธศาสนาในอินเดียภาคเหนือและแคว้นเคชานในสมัยหลังคุปตะ และจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดียในสมัยปาละ แต่อาจจะไม่ได้ติดต่อกับอินเดียโดยตรง อาจรับผ่านมาจากชุมชนใกล้เคียงก็เป็นได้

ชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงช่วงเวลานี้จัดเป็นชุมชนร่วมสมัยวัฒนธรรมศรีวิชัย โดยมีความสัมพันธ์กับชุมชนโบราณสทิงพระในจังหวัดสงขลา ชุมชนโบราณไชยาในจังหวัดสุราษฎร์ธานี ชุมชนโบราณเมืองพระเวียงในจังหวัดนครศรีธรรมราช และชุมชนโบราณยะรังในจังหวัดปัตตานี รวมทั้งร่วมสมัยกับชุมชนโบราณในวัฒนธรรมทวารวดีในภาคกลาง สันนิษฐานว่าชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงมีฐานะเป็นชุมชนบริวารของชุมชนโบราณสทิงพระเนื่องจากพบโบราณวัตถุคล้ายคลึงกันและจากหลักฐานโบราณคดีที่พบบริเวณอำเภอสทิงพระก็สนับสนุนว่าชุมชนโบราณสทิงพระมีความสำคัญและเป็นศูนย์กลางด้านต่างๆ ของชุมชนในลุ่มทะเลสาบสงขลา

3. สมัยประวัติศาสตร์ร่วมสมัยสุโขทัย-อยุธยา (พุทธศตวรรษที่ 19-ต้นพุทธศตวรรษที่ 24)

ชุมชนโบราณร่วมสมัยสุโขทัย-อยุธยาในจังหวัดพัทลุงตั้งถิ่นฐานอยู่บนที่ราบลุ่มตะกอนแม่น้ำและตะกอนทะเลสาบที่มีแหล่งน้ำธรรมชาติหล่อเลี้ยงเช่นเดียวกับสมัยก่อนหน้า มีการตั้งถิ่นฐาน 2 รูปแบบ คือ แบบมีคูน้ำคันดินล้อมรอบ โดยมีการขุดคูน้ำคันดินเพื่อประโยชน์ในการชลประทาน และแบบไม่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ

ช่วงเวลานี้พบรูปแบบเครื่องมือเครื่องใช้หลากหลายประเภทมากยิ่งขึ้นซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์กับชุมชนร่วมสมัยในภาคใต้และดินแดนอื่นๆ เช่น ภาชนะดินเผาพื้นเมือง เครื่องถ้วยจีน เครื่องถ้วยเวียดนาม เครื่องถ้วยสังคโลก เครื่องถ้วยเดาแม่น้ำน้อย เป็นต้น

ด้านคติความเชื่อทางศาสนา พบว่าราวพุทธศตวรรษที่ 19-20 ชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงได้รับอิทธิพลคติความเชื่อของพุทธศาสนานิกายเถรวาทแบบลังกาวงศ์จากเมืองนครศรีธรรมราช ก่อให้เกิดคติในการสร้างพระธาตุเจดีย์เป็นศูนย์กลางของชุมชน คือ พระมหาธาตุเจดีย์ที่วัดเขียนบางแก้ว นอกจากนี้ยังมีการสร้างวัดวาอาราม เจดีย์และพระพุทธรูปขึ้นเป็นจำนวนมากตามชุมชนต่างๆ

ในช่วงสมัยประวัติศาสตร์ร่วมสมัยสุโขทัย-อยุธยา ชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมและการเมืองจากเมืองนครศรีธรรมราชและกรุงศรีอยุธยา ดังสะท้อนให้เห็นจากหลักฐานเอกสารและหลักฐานโบราณคดี สันนิษฐานว่าชุมชนโบราณบ้านบางแก้วน่าจะพัฒนาขึ้นมาเป็นเมืองพัทลุงในสมัยอยุธยาตอนต้น-ตอนกลาง เนื่องจากมีสภาพภูมิศาสตร์ที่เอื้ออำนวยในการตั้งถิ่นฐานประกอบกับหลักฐานโบราณคดีก็สนับสนุนว่าชุมชนแห่งนี้เป็นศูนย์กลางของชุมชนฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลาได้ โดยมีความบทบาทเป็นศูนย์กลางพุทธศาสนาที่สำคัญและบทบาทด้านเศรษฐกิจในการติดต่อค้าขายกับชุมชนภายนอก เพราะได้พบเครื่องถ้วยจีน เครื่องถ้วยเวียดนาม เครื่องถ้วยสังคโลก เครื่องถ้วยเตาแม่เผาพื้นเมือง ภาชนะดินเผาพื้นเมือง และเหรียญทองอาหรับ โดยอาจเป็นการติดต่อทางตรงหรือทางอ้อมผ่านเมืองสงขลาที่เป็นได้ ต่อมาในสมัยอยุธยาตอนปลายเมืองพัทลุงได้ย้ายศูนย์กลางไปตั้งที่บริเวณเชิงเขาชัยบุรี สันนิษฐานว่าเมืองพัทลุงที่เขาชัยบุรีน่าจะมียุทธศาสตร์ที่สำคัญสำหรับสกัดกั้นอิทธิพลศาสนาอิสลามจากเมืองต่างๆ บริเวณปลายแหลมมลายู เห็นได้จากการที่สมเด็จพระนารายณ์ส่งวิศวกรชาวฝรั่งเศสลงไปสำรวจและจัดทำแผนผังเพื่อพิจารณาความเป็นไปได้ที่จะเสริมความมั่นคงด้านยุทธศาสตร์ให้กับเมือง

ข้อเสนอแนะ

ข้อมูลที่ใช้ศึกษาเป็นข้อมูลจากการสำรวจทางโบราณคดีดังนั้นจึงควรมีการขุดค้นทางโบราณคดีเพื่อศึกษาลำดับชั้นวัฒนธรรมของชุมชนโบราณในจังหวัดพัทลุงจึงจะทราบถึงพัฒนาการทางวัฒนธรรมที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

ผู้วิจัยมีความเห็นว่าแหล่งโบราณคดีที่ควรดำเนินการขุดค้น คือ แหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้วและแหล่งโบราณคดีเมืองพระรถ เนื่องจากแหล่งโบราณคดีทั้ง 2 แห่ง พบร่องรอยการอยู่อาศัยมาตั้งแต่สมัยประวัติศาสตร์ตอนต้นต่อเนื่องถึงสมัยประวัติศาสตร์ร่วมสมัยสุโขทัย-อยุธยาและพบหลักฐานโบราณคดีที่น่าสนใจ นอกจากนี้แหล่งโบราณคดีอีกแห่งหนึ่ง ที่ควรมีการดำเนินงานทางโบราณคดี คือ แหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรีเนื่องจากมีรูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว ประกอบกับมีหลักฐานเอกสารระบุว่าเมืองพัทลุงสมัยอยุธยาตอนปลาย ดังนั้นการขุดค้นทางโบราณคดีจะช่วยให้ความกระจ่างเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานของเมืองโบราณแห่งนี้มากยิ่งขึ้น

บรรณานุกรม

แผนที่

กรมทรัพยากรธรณี. “จ.สงขลา.” ระวัง NB47-3. พิมพ์ครั้งที่ 1. แผนที่ทรัพยากรแร่. 2544. มาตรฐาน 1:250,000.

กรมแผนที่ทหาร. “จ.ตรัง.” ระวัง 4924 II. พิมพ์ครั้งที่ 1-RTSD. แผนที่ประเทศไทย ลำดับชุด L 7018. 2547. มาตรฐานส่วน 1:50,000.

_____. “จ.พัทลุง.” ระวัง 5024 III. พิมพ์ครั้งที่ 1-RTSD. แผนที่ประเทศไทย ลำดับชุด L 7018. 2547. มาตรฐานส่วน 1:50,000.

_____. “อ.เขาชัยสน.” ระวัง 5023 IV. พิมพ์ครั้งที่ 1-RTSD. แผนที่ประเทศไทย ลำดับชุด L 7018. 2547. มาตรฐานส่วน 1:50,000.

_____. “อ.ชะอวด.” ระวัง 5024 IV. พิมพ์ครั้งที่ 1-RTSD. แผนที่ประเทศไทย ลำดับชุด L 7018. 2547. มาตรฐานส่วน 1:50,000.

_____. “อ.สทิงพระ.” ระวัง 5023 I. พิมพ์ครั้งที่ 3-RTSD. แผนที่ประเทศไทย ลำดับชุด L 7017. มาตรฐานส่วน 1:50,000.

หนังสือภาษาไทย

กฤษฎา พินศรี, ปวีรรต ธรรมาปรีชากร และอุษา จ้วนเพียรภาค. เครื่องถ้วยสุโขทัย พัฒนาการของเครื่องถ้วยไทย. กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, 2535.

กรมทรัพยากรธรณี. ธรณีวิทยาประเทศไทย. กรุงเทพฯ : กรมทรัพยากรธรณี กระทรวงอุตสาหกรรม, 2544.

กรมพัฒนาที่ดิน. แผนการใช้ที่ดินจังหวัดพัทลุง. กรุงเทพฯ : กองวางแผนการใช้ที่ดิน กรมพัฒนาที่ดิน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2531.

กรมศิลปากร. ก่อนประวัติศาสตร์ภาคใต้ ชุมพร ระนอง ตรัง สตูล. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2534.

_____. เครื่องถ้วยสมัยลพบุรีจากแหล่งเตาบุรีรัมย์. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2532.

_____. นำชมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติไชยา. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2525.

_____. นำชมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ นครศรีธรรมราช. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, 2543.

_____. โบราณคดีสีคราม 2 เครื่องถ้วยจากทะเล. กรุงเทพฯ : โครงการโบราณคดีได้นำ งานโบราณคดีได้นำ กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2533.

_____. โบราณคดีสีคราม. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2531.

- กรมศิลปากร. โบราณวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สงขลา. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2549.
- _____. ประวัติศาสตร์ โบราณคดีนครศรีธรรมราช. กรุงเทพฯ : สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 11 นครศรีธรรมราช, ม.ป.ป.
- _____. รายงานผลการดำเนินงานทางโบราณคดีเพื่อแก้ไขผลกระทบสิ่งแวดล้อมในการก่อสร้างโรงไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนเชี่ยวหลาน ปีพ.ศ. 2525-2528. กรุงเทพฯ : โครงการโบราณคดีเขื่อนเชี่ยวหลาน กรมศิลปากร, 2529.
- _____. รวมเรื่องแปลหนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ 2. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2535.
- _____. แหล่งโบราณคดีประเทศไทย เล่ม 5 (ภาคใต้). กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2534.
- กรมศิลปากร. กองโบราณคดี . โครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคใต้). “รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดีถ้ำค้างคาว เขาหลักโค บ.ตีตัง ต.นาโหนด อ.เมือง จ.พัทลุง.” 28/2529. (อัดสำเนา)
- _____. “รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดีบ้านคูเมือง ตำบลควนมะพร้าว อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง.” 18/2529. (อัดสำเนา)
- _____. “รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดีบ้านควนถบ ตำบลพญาขันธุ์ อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง.” 16/2529. (อัดสำเนา)
- _____. “รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดีบ้านสวนตาราม ตำบลนาปะขอ อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง.” 32/2529. (อัดสำเนา)
- กรรณิการ์ ดันประเสริฐ, บรรณาธิการ. รายงานการวิจัยสนองพระราชประสงค์เรื่อง นครศรีธรรมราช กรณีศึกษา๑.การตั้งถิ่นฐานที่กรุงชิงและพุมควนเคื่อง ๒.เงิน: ประวัติศาสตร์ โบราณคดี ผู้คนและวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ, 2540.
- กี เทรบูลย์, สมยศ หุ่นหัว และอิงอร เทรบูลย์. “ความเป็นมาและแนวโน้มวิวัฒนาการของเกษตรกรรมบริเวณคาบสมุทรสทิงพระ.” ใน ประวัติศาสตร์และโบราณคดีคาบสมุทรสทิงพระ, 99-110. กรุงเทพฯ : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2528.
- เกษม จันทรดำ. “ธุรกิจวังนก ในพื้นที่เศรษฐกิจประเทศไทย.” ใน เปิดโลกธุรกิจวังนกแสนล้าน, 53-83. นครศรีธรรมราช : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยแห่งประเทศไทย (สกว.) โครงการภูมิภาคศึกษา สำนักวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์, 2550.

กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1. กรุงเทพฯ : องค์การคำครุสภา, 2505.

เจมชาติ เทพไชย. แหลมโพธิ์ แหล่งเศรษฐกิจของศรีวิชัย. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2531.

คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี.

ประชุมพระตำราบรมราชูทิศเพื่อกลับนาสมัยอยุธยา ภาค ๑. พระนคร : สำนัก
นายกรัฐมนตรี, 2510.

คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. วัฒนธรรม
พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดพัทลุง. กรุงเทพฯ :
คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, 2542.

คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร. การขุดค้นและการศึกษาวัฒนธรรมของชุมชนโบราณที่บ้าน
คูเมือง อำเภอนิคมบ่งบุรี จังหวัดสิงห์บุรี. กรุงเทพฯ : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร,
ม.ป.ป.

คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ มหาวิทยาลัยมหิดล. รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการเพื่อ
ทบทวนแผนพัฒนาการท่องเที่ยวภาคใต้ตอนบน ชุมพร ระนอง สุราษฎร์ธานี
นครศรีธรรมราช พัทลุง ตรัง พังงา และกระบี่. กรุงเทพฯ : คณะสิ่งแวดล้อมและ
ทรัพยากรธรรมชาติ มหาวิทยาลัยมหิดล, 2539.

ความรู้ภูมิปัญญา [ออนไลน์]. เข้าถึงเมื่อ 27 กุมภาพันธ์ 2551. เข้าถึงได้จาก

http://www.tmd.go.th/info/knowledge_weather02_n.html.

จันทร์จิรายุ รัชณี, หม่อมเจ้า. อาณาจักรศรีวิชัยที่ไชยา. กรุงเทพฯ : อรุณวิทยา, 2530.

จางค์ ทองประเสริฐ. ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในเอเชียตะวันออกเฉียง. กรุงเทพฯ : องค์การ
คำครุสภาลาดพร้าว, 2534.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ภูมิทัศน์ประเทศไทย. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชหัตถเลขา ในรัชกาลที่ 5 เรื่องแสดงประพาส
แหลมมลายู. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เดือนตุลา, 2550.

ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, ผู้แปล. สังคหกรรมปุณณทริกสูตร. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์,
2543.

ชัยวุฒิ พิชะกุล. การศึกษาปรัวรรตวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ประเภทหนังสือบอก เรื่องเพลานางเลือด
ขาว. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ, 2549.

ชัยวุฒิ พิชะกุล. โบราณวิทยาเมืองพัทลุง. พัทลุง : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง, 2525.

_____. ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองพัทลุงเก่าเขาชัยบุรี อำเภอนิคมบ่งบุรี จังหวัดพัทลุง. สงขลา
: สถาบันทักษิณคดี มหาวิทยาลัยทักษิณ, 2541.

ชวลิต อังวิทยาธร. เงินตราไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2538.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. อยุธยา ประวัติศาสตร์และการเมือง. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการ

ตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2548.

ชาร์ลส ไฮแอม และรัชนี ทศรัตน์. สยามดึกดำบรรพ์ ยุคก่อนประวัติศาสตร์ถึงสมัยสุโขทัย.

กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วีเวอร์บุ๊กส์, 2542.

ณัฐภัทร จันทวิช. เครื่องถ้วยจีนที่พบจากแหล่งโบราณคดีในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : กรม

ศิลปากร, 2529.

_____. “เครื่องปั้นดินเผา(เครื่องถ้วย)จีนโบราณที่พบในคาบสมุทรสทิงพระ,” ใน รายงานการ

สัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีคาบสมุทรสทิงพระ, 82-93. กรุงเทพฯ : สถาบัน

ทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2528.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. ตำนานคณะสงฆ์. พระนคร : วัชรินทร์การ

พิมพ์, 2513. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพร้อยเอกอนันต์ ชูเอน

กมลภาพันธุ์ พ.ศ. 2513).

ทิวา ศุภจรรยา. “สภาพภูมิศาสตร์และการตั้งถิ่นฐานชุมชนโบราณบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา.”

เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการครั้งที่ 2 เรื่อง พัทลุงศึกษา: พัฒนาการทางสังคม

และวัฒนธรรมบริเวณลุ่มทะเลสาบ ณ ลำปำรีสอร์ท อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง วันที่ 23-25

สิงหาคม 2536. (อัดสำเนา)

ธราพงศ์ ศรีสุชาติ. “การลำดับอายุสมัยประวัติศาสตร์วัฒนธรรมภาคใต้จากหลักฐานโบราณคดี,” ใน

เอกสารประกอบการวิจัยวัฒนธรรมภาคใต้ ครั้งที่ 1. นครศรีธรรมราช: ศูนย์วัฒนธรรม

จังหวัดนครศรีธรรมราช วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช, 2531.

_____. “แผนพัฒนาเมืองยุทธศาสตร์ทางทะเลสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช.” ใน การ

ประชุมทางวิชาการระดับชาติฝรั่งเศส-ไทย ครั้งที่ 3 เรื่อง “พัฒนาการของรัฐในประเทศไทย

จากหลักฐานทางโบราณคดี”, 236-246. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2538.

_____. “หลักฐานใหม่จากการปฏิบัติงานขุดค้นทางโบราณคดีของกองโบราณคดี กรมศิลปากร

เกี่ยวกับชุมชนแรกเริ่มสมัยประวัติศาสตร์ในคาบสมุทรสทิงพระ.” ใน รายงานการสัมมนา

ประวัติศาสตร์และโบราณคดีคาบสมุทรสทิงพระ, 47-51. กรุงเทพฯ : สถาบันทักษิณคดี

ศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2528.

ธราพงศ์ ศรีสุชาติ และอมรา ศรีสุชาติ. “เครื่องปั้นดินเผาพื้นเมืองสมัยโบราณในภาคใต้.”

สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ 3 (2542) : 1165-1201.

ธวัชชัย ตั้งศิริวานิช. กรุงศรีอยุธยาในแผนที่ฝรั่ง. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2549.

- นงคราญ ศรีชาย และวรวิทย์ หัศภาค. โบราณคดีศรีวิชัย มุมมองใหม่การศึกษาวิเคราะห์แหล่งโบราณคดีรอบอ่าวบ้านดอน. นครศรีธรรมราช : สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 11 นครศรีธรรมราช, 2543.
- นริศรานุวัดติวงศ์, สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยา. จดหมายระยะทางไปตรวจราชการแหลมมลายู ร.ศ. 121. พระนคร : กรมศิลปากร, 2517. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพันตำรวจเอก ขุนนครรัฐเขตต์ (สุนทร ตามไท) กรกฎาคม 2517).
- นันทา สุตกุล, ผู้แปล. เอกสารของฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2513.
- นาฏวิภา ชลิตานนท์. ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2524.
- นำพลย์ กิจรักษ์กุล. ภูมิศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2528.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์ และอาคม พัตยยะ. หลักฐานประวัติศาสตร์ในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2525.
- บุญฤทธิ์ ฉายสุวรรณ, ร้อยเอก. ทุ่งตึกเมืองท่าการค้าโบราณ. ภูเก็ต : สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต, 2550.
- ประทีป ชุมพล. นครศรีธรรมราช:ตำนาน โบราณคดี ประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อัสดี, 2536.
- _____. พิจารณากรณีภาคใต้. กรุงเทพฯ : บริษัทสำนักพิมพ์น้ำฝน จำกัด, 2546.
- ประทีป เฟื่องตะโก. “แบบพระพักตร์พระพุทธรูปหินทรายสมัยอยุธยา.” ใน รวมบทความทางวิชาการ ๑๒ พรรษาท่านอาจารย์ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล. 73-90. กรุงเทพฯ : บริษัท พิมพ์เนศ พรินต์ติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด, 2538.
- ประทุม ชุ่มเฟื่องพันธุ์. “เมืองพัทลุงสมัยโบราณ.” ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมือง, 36-51. พัทลุง. พัทลุง : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง, 2531.
- ประยูร อรุณากะ [น. ณ ปากน้ำ]. ศิลปะบนใบเสมา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2524.
- ประเสริฐ วิทยารัฐ. “พัทลุง: สภาพภูมิศาสตร์.” ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีพัทลุง, 17-30. พัทลุง : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง, 2531.
- ประเสริฐ วิทยารัฐ. “สภาพภูมิศาสตร์ของคาบสมุทรสทิงพระ.” ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีคาบสมุทรสทิงพระ, 13-21. กรุงเทพฯ : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2528.
- ปวิรรต ธรรมาปริชากร และกฤษฎา พินศรี. ศิลปะเครื่องถ้วยในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : บริษัท แอคมี่ พรินต์ติ้ง จำกัด, 2533.

- ผาสุข อินทราวุธ. “ความสัมพันธ์ทางด้านศาสนาและความเชื่อของเมืองสงขลา.” ใน การสัมมนาทางวิชาการเรื่อง สงขลาศึกษา: ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองสงขลา, 117-143. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา, 2535.
- _____. ทวารวดี : การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี. กรุงเทพฯ : อักษรสมัย, 2542.
- _____. พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2543.
- _____. “ภาษาชนเผ่าพื้นเมืองจากการสำรวจและขุดค้นเมืองโบราณในคาบสมุทรมุขสทิงพระ.” ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีคาบสมุทรมุขสทิงพระ, 71-81. กรุงเทพฯ : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ 2528.
- _____. รายงานการขุดค้นที่ตำบลพระปะทวน อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม. กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ม.ป.ป.
- _____. สุวรรณภูมิจากหลักฐานทางโบราณคดี (กรุงเทพฯ: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548)
- “พงศาวดารหลวงประเสริฐ.” ใน ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 1. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทย, 2457.
- พรทิพย์ พันธุ์โกวิท. “การศึกษาวิเคราะห์โบราณสถานเมืองยะรัง: ศึกษากรณีกลุ่มโบราณสถานบ้านจาละ อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี.” เอกสารในการสัมมนาทางวิชาการโบราณคดีปี 2547 วันที่ 17-18 สิงหาคม 2547 ณ ห้องประชุมใหญ่ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. (อัคราณา)
- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน. พิมพ์ครั้งที่ 4. พระนคร : กรมศิลปากร, 2514.
- พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2. กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2548.
- พิริยะ ไกรฤกษ์. “ประวัติศาสตร์ศิลปะพัทลุง (ระหว่าง พ.ศ. 1200-2310).” ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีพัทลุง, 83-116. พัทลุง : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง, 2531.
- _____. “พระโพธิสัตว์: ประติมากรรมที่พบในภาคใต้.” สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ 11 (2542) : 5095-5117.
- _____. “ร่างลำดับเหตุการณ์ของประติมากรรมที่พบที่สทิงพระ.” ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีคาบสมุทรมุขสทิงพระ, 61-70. กรุงเทพฯ : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2528.
- _____. ศิลปทักษิณก่อนพุทธศตวรรษที่ 19. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2523.

- พิสิฐ เจริญวงศ์. “โบราณคดีพัทลุง.” ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองพัทลุง, 31-35. พัทลุง : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง, 2531.
- ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ, ผู้แปล. บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 1. พระนคร : กรมศิลปากร, 2512.
- ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ, ผู้แปล. บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2. พระนคร: กรมศิลปากร, 2513.
- ไพโรจน์ สิริตาภรณ์ และอังสนีย์ ชุนหปราง. “ทะเลสาบสงขลา.” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ 7 (2542) : 3057-3075.
- มยุรี วีระประเสริฐ. “คลองท่อมแหล่งอุตสาหกรรมทำลูกปัดและเมืองท่าขนถ่ายสินค้าสมัยโบราณ.” ใน ปัจจุบันของโบราณคดีไทย, 40-49. ม.ป.ท., ม.ป.ป.
- มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, มหาวิทยาลัยทักษิณ และมหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา. ร่างรายงานฉบับสมบูรณ์โครงการจัดทำแผนแม่บทการพัฒนาหลุมทะเลสาบสงขลา เล่มที่ 4 ทรัพยากรน้ำ. สงขลา : สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2547.
- _____. ร่างรายงานฉบับสมบูรณ์โครงการจัดทำแผนแม่บทการพัฒนาหลุมทะเลสาบสงขลา เล่มที่ 3 ทรัพยากรป่า-ประมง-การใช้ที่ดิน. สงขลา : สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2547.
- ยอร์ช เซเดส์. ตำนานพระพิมพ์. พิมพ์ครั้งที่ 26. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2516.
- รัศมี ชูทรงเดช. “เครื่องมือหิน.” ใน ของเก่าเล่าอดีต, 6-17. นครปฐม : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์, 2546.
- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, 2546.
- รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช. พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, 2505. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพพลเอกเจ้าพระยาบดินทรเดชาอนุชิต (แยม ณ นคร) กุมภาพันธ์ 2505).
- ลอย ชุนพงษ์ทอง. ปฏิทินไทยเชิงดาราศาสตร์และคณิตศาสตร์. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยดาราศาสตร์แห่งชาติ กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี, 2550.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. ศิลปะทวารวดี วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2547.
- ศรีวรรต, หลวง (พิน จันทโรจวงศ์). ประชุมพงศาวดารภาคที่ 15 พงศาวดารเมืองพัทลุง. พระนคร : กรมศิลปากร, 2481. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพหลวงศรีวรรต (พิน จันทโรจวงศ์) 2481).

- ศรีศักร วัลลิโภดม. อุ่ออารยธรรมแหลมทองคาบสมุทรไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2546.
- สงบ ส่งเมือง. รายงานการวิจัยการพัฒนาหัวเมืองสงขลาในสมัยกรุงธนบุรีและสมัยรัตนโกสินทร์ 2310-2444. สงขลา : โครงการบริการวิชาการ ฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2523.
- สันติ เล็กสุขุม. กระหนกในดินแดนประเทศไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2545.
- _____. ข้อมูลกับมุมมอง: ศิลปะรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2548.
- _____. ลวดลายปูนปั้นแบบอยุธยาตอนปลาย (พ.ศ. 2172-2310). กรุงเทพฯ : มุลนิธิเจมส์ ทอมป์สัน, 2532.
- _____. “ลายกรอบสามเหลี่ยมประกอบจากวงโค้ง: อิทธิพลศิลปะจีนในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ.” ใน รวมบทความทางวิชาการ ๘๒ พรรษาท่านอาจารย์ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล. 91-98. กรุงเทพฯ : บริษัท พิมพ์เนศ พรินท์ติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด, 2538.
- _____. ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2542.
- สายันต์ ไพรชาญจิตต์. เตาแม่น้ำน้อย. กรุงเทพฯ : ฝ่ายวิชาการ กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2531.
- สารูป ฤทธิ์ชู และคณะ. เมืองพัทลุงบางแก้ว มรดกวัฒนธรรมของเรา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์หจก. เจ เอ็นที, ม.ป.ป.
- สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ. ธรณีสัณฐานประเทศไทยจากห้วงอวกาศ. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2538.
- สินชัย กระบวนแสง. “การสำรวจแหล่งโบราณคดีรอบทะเลสาบสงขลา พ.ศ. 2537.” ใน อาจารย์ เพียว นาคเวก กับงานโบราณคดี, 1-17. กรุงเทพฯ : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2540.
- ลีลาช ถาวโรจน์. สภาพอำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง พ.ศ. 2496. ม.ป.ท., ม.ป.ป.
- สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์. พุทธศาสนาแถบลุ่มทะเลสาบสงขลาฝั่งตะวันออกสมัยกรุงศรีอยุธยา. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2523.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า, ผู้เรียบเรียง. พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรอินเดีย. กรุงเทพฯ : องค์การค้าคุรุสภา, 2527.
- _____. ศิลปะอินเดีย. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : องค์การค้าคุรุสภา, 2545.
- สุวิทย์ ชัยมงคล. โบราณคดีภาคใต้ อ่าวลึก อ่าวพังงา. กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2532.

สุรพล นาคะพินธุ. รากเหง้าบรรพชนคนไทย : พัฒนาการทางวัฒนธรรมก่อนประวัติศาสตร์.

กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2550.

สุรินทร์ ภูจักร. “ข้อมูลใหม่เกี่ยวกับหลักฐานทางโบราณคดียุคไพลสโตซีนตอนต้นถึงยุคโฮโลซีนตอนกลางที่ถ้ำหมอบี๋ จังหวัดกระบี่.” บทความเสนอต่อการประชุมทางวิชาการระดับชาติฝรั่งเศส-ไทย ครั้งที่ 2 เรื่องการค้นคว้าทางโบราณคดีในประเทศไทย ระหว่างวันที่ 9-11 ธันวาคม 2534. (อัดสำเนา)

ห้างหุ้นส่วนจำกัดสุรศักดิ์ก่อสร้าง. รายงานการขุดแต่งและออกแบบเพื่อการบูรณะวัดมเหยงคณ์

ตำบลหันตรา อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. ม.ป.ท., 2542.

อนันต์ วัฒนานิกร. แลหลังเมืองตานี. ปัตตานี : ศูนย์การศึกษาเกี่ยวกับภาคใต้ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์วิทยาเขตปัตตานี, 2528.

อมรา ศรีสุชาติ. “ขวานหินขัด.” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ 2 (2542) : 651-681.

_____. “ภาพรวมโบราณคดีภาคใต้.” ใน โบราณคดีศึกษา. 91-117. กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2530.

_____. สายรากภาคใต้: ภูมิทัศน์ รูปลักษณ์ จิตลักษณ์. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย (สกว.), 2544.

โอวาท โกญจนาวรรณ. “การศึกษาหลักฐานทางโบราณคดีเกี่ยวกับยุทธศาสตร์ทางการทหารของเมืองสงขลาเก่า (หัวเขาแดง).” ใน การสัมมนาทางวิชาการเรื่อง สงขลาศึกษา: ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองสงขลา, 161-164. สงขลา: สถาบันทักษิณคดีศึกษา, 2535.

เอิบเปรม วัชรางกูร. “เตาเผาเนื้อ การขุดค้นเตาหมายเลข 61, 176, 177 และ 178 (เตาในอาคารศูนย์ศึกษาและอนุรักษ์เตาสังคโลกศรีสัชนาลัย).” ใน สังคโลกศรีสัชนาลัย. 34-48. กรุงเทพฯ : เครือซิเมนต์ไทยร่วมกับกรมศิลปากร, 2530.

O'Connor, Stanley J. “Buddhist Votive Tablets and Caves in Peninsular Thailand.” ใน ศิลปและโบราณคดีในประเทศไทย, 67-84. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2517.

บทความในวารสารภาษาไทย

ก่องแก้ว วีระประจักษ์ และเทิม มีเต็ม. “จารึกแผ่นทองหุ้มปัลลียอดพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช.” ศิลปากร 37,4 (กรกฎาคม-สิงหาคม 2517) : 21-118.

ประยูร อุตุชาภู [น. ณ ปากน้ำ]. “ศิลปะในอาณาจักรภาคใต้ของไทย.” เมืองโบราณ 2,2 (มกราคม-มีนาคม 2519) : 44-64.

พรทิพย์ พันธุโกวิท และภักดิ์ อยู่คงดี. “โบราณวัตถุที่ได้จากการขุดแต่งโบราณสถานบ้านจาและ
กลุ่มเมืองโบราณชะรัง อ.ชะรัง จ.ปัตตานี.” ศิลปากร 40,4 (กรกฎาคม-สิงหาคม 2540) :
85-97.

เรไร นัยวัฒน์. “แหล่งโบราณคดีภูเขาทอง จ.ระนอง.” ศิลปวัฒนธรรม 28,1 (พฤศจิกายน 2549) : 28-
30.

ศิริจันท์ วงศ์พำ. “ลักษณะของปิ่นใหญ่ฮอลันดาที่พบในประเทศไทย.” ศิลปากร 47,2 (มีนาคม-
เมษายน 2547) : 38-45.

ศรีศักร วัลลิโภดม. “จากท่าชนะถึงสงขลา.” เมืองโบราณ 2,2 (มกราคม-มีนาคม 2519) : 65-77.

_____. “เมืองพัทลุง.” เมืองโบราณ 26,2 (เมษายน-มิถุนายน 2543) : 9-25.

_____. “เล่าเรื่องเมืองสงขลา.” เมืองโบราณ 17,1 (มกราคม-มีนาคม 2534) : 19-34.

_____. “สทิงพระและลังกาสุกะ.” เมืองโบราณ 10,1 (มกราคม-มีนาคม 2527) : 23-32.

อมรา ศรีสุชาติ. “หลักฐานโบราณคดีที่เกี่ยวกับสินค้าสำคัญในการค้าทางทะเล.” ศิลปากร 33,6
(มกราคม-กุมภาพันธ์ 2533) : 24-34.

วิทยานิพนธ์ภาษาไทย

นิติพันธุ์ ศิริทรัพย์. “พระพิมพ์ดินเผาสมัยทวารวดีที่นครปฐม.” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหา
บัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร,
2525.

ประทีป เฟื่องตะโก. “กระเบื้องเชิงชายสมัยอยุธยา.” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ศิลปากร, 2540.

ประภัสสร ชูวิเชียร. “พระบรมธาตุเจดีย์ นครศรีธรรมราช กับการวิเคราะห์ด้านประวัติศาสตร์
ศิลปะ.” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ
ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547.

ปวิรรต ธรรมาปริชากร. “การใช้เครื่องถ้วยจีนและเครื่องถ้วยเวียตนามในการกำหนดอายุหลักฐาน
ทางโบราณคดีและรูปแบบศิลปะ กรณีศึกษาลวดลายปูนปั้นประดับบนโบราณสถานใน
ประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-24.” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ศิลปากร, 2547.

พรทิพย์ พันธุโกวิท. “การศึกษาประติมากรรมสมัยทวารวดี ณ เมืองโบราณ อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี.” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2530.

ขงยุทธ ชูแว่น. “พัฒนาการของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 ถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18.” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529.

สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, หม่อมหลวง. “การศึกษาพระพิมพ์ภาคใต้ของประเทศไทย.” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528.

การสัมภาษณ์

เทิม มีเต็ม. สัมภาษณ์, 29 กุมภาพันธ์ 2551.

พระครูภาติการเจ้าอาวาสวัดเขียนบางแก้ว. สัมภาษณ์, 29 มกราคม 2551.

หนูกลิ่น มาน้อย. สัมภาษณ์, 27 มกราคม 2551.

อรรถ รัตนน่วม. สัมภาษณ์, 6 กรกฎาคม 2551.

อมรา ศรีสุชาติ. สัมภาษณ์, 18 กุมภาพันธ์ 2552.

หนังสือภาษาต่างประเทศ

Anderson, Douglas D. Lang Rongrien Rockshelter: A Pleistocene-Early Holocene Archaeological Site from Krabi, Southwestern Thailand. USA. : The University Museum Honograph; 71, 1990.

Bellina, Bérénice and Silapanth, Praon. “Khao Sam Kaeo and the Upper Thai Peninsula : Under the Mechanisms of Early Trans-Asiatic Trade and Cultural Exchange.” in Uncovering Southeast Asia’s Past, 379-392. Singapore : National University of Singapore Press, 2006.

Bellwood, Peter. Prehistory of the Indo-Malaysian Archipelago. Hawaii : University of Hawaii Press, 1997.

Bhattacharyya, Benoytosh. The Indian Buddhist Iconography. Calcutta : Firma K.L. Mukhopadhyay, 1968.

Boisselier, Jean. La Statuaire du Champa. Paris : B.F.E.O, 1963.

Bowring, John, Sir. The Kingdom and People of Siam. Kuala Lumpur : Oxford University Press, 1969.

- Brown, Roxanna. The Ceramics of South-East Asia Their Dating and Identification. 2nd Edition. Chicago : Arts&Media Resources, Ltd., 2000.
- Burgess, J. Archaeological Survey of Western India vol. V Report on the Elura Cave Temples and the Brahmanical and Jain Caves in Western India. New Delhi : Sacar Publications, Press, 1970.
- Coedès, George. Les Etats Hindouisés d'Indouchine et d'Indounésis. Paris : E. de Boccard, 1948.
- Duff, Roger. Stone Adzes of Southeast Asia. New Zealand : The Caxton Press, 1970.
- Evans, Ivor H.N. Paper on the Ethnology & Archaeology of the Malay Peninsula. Cambridge : University Press, 1927.
- Guy, Jonh. "Vietnamese Ceramics in International Trade." in Vietnamese Ceramics A Separate Tradition, 47-61. Singapore : Arts&Media Resources, Ltd., 1997.
- _____. "Vietnamese Trade Ceramics." in Vietnamese Ceramics, 28-35. Singapore : Tien Wah Press Pte Ltd., 1982.
- Huntington, Susan L. The Art of Ancient India. 3rd edition. Hong Kong : Oceanic Graphics Printing, Inc., 1999.
- Jacq-Hergoualc'h, Michel. L'Europe et le Siam du XVIe au XVIIIe Siecle. Paris : L'Harmattan, 1993.
- Lam, Peter Y.K. [et al.]. A Ceramic Legacy of Asia's Maritime Trade: Song Dynasty Guangdong Wares and Other 11th to 19th century Trade Ceramics found on Tioman Island, Malaysia. Kuala Lumpur : Consolidated Press Sdn Bhd, 1985.
- Sau Heng, Leong. "A Tripod Pottery Complex in Peninsular Malaysia." in Southeast Asian Archaeology 1986, 65-76. Oxford : BAR, 1990.
- Smith, George Vinal. The Dutch in Seventeenth-Century Thailand. Illinois : Northern Illinois University Press, 1974.
- Srisuchat, Amara. "Earthenware from Archaeological Sites in Southern Thailand: the First Century BC. To the Twelfth Century AD.." in Earthenware in Southeast Asia, 249-260. Singapore : Singapore University Press, 2003.
- Stargardt, Janice. Satingpra I The Environmental and Economic Archaeology of South Thailand. Great Britain : B.A.R., 1983.

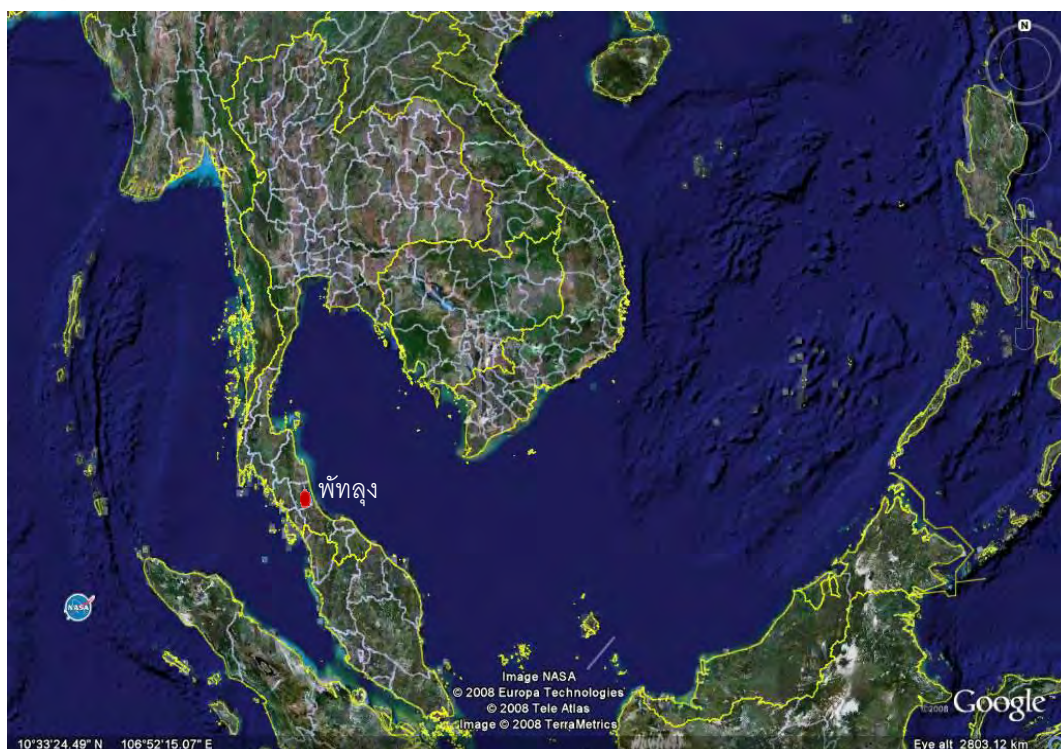
- Stargardt, Janice. "The Isthmus of the Malay Peninsula in Long-Distance Navigation : New Archaeology Findings." in Archipel 18, Trade and Shipping in Southern Sea, 1-25. Bangkok : SPAFA Co-ordinating Unit, 1984.
- Teeuw, A. and Wyatte, D.K. Hikayat Patani the Story of Patani. The Hague : Martinus Nijhoff, 1970.
- Van Thang, Dang. Vietnamese Ceramics in the Museum of Vietnamese History Ho Chi Minh City. Ho Chi Minh City : Ho Chi Minh City Special Printing Co,Ltd., 1998.
- Veraprasert, Mayurie. "Tablettes Votives Bouddhiques Contemporaines de la Period De Dvāravatī Decouvertes A Nadu Mahasarakham." in La Thaïlande des Debut de son Histoire jusqu'au Xve siecle. Premier Symposium Franco-Thai, 222-233. Bangkok : Silpakorn University,1995.
- Weiner, Sheila L. Ajanta Its Place in Buddhist Arts. California : University of California, Press, 1977.
- Wheatley, Paul. Golden Khersonese. Kuala Lumpur : University of Malaya Press, 1966.
- Malay Coin [online]. Accessed 19 November 2008. Available from <http://malay-coins.tripod.com/kelantan.htm>.

วิทยานิพนธ์ภาษาต่างประเทศ

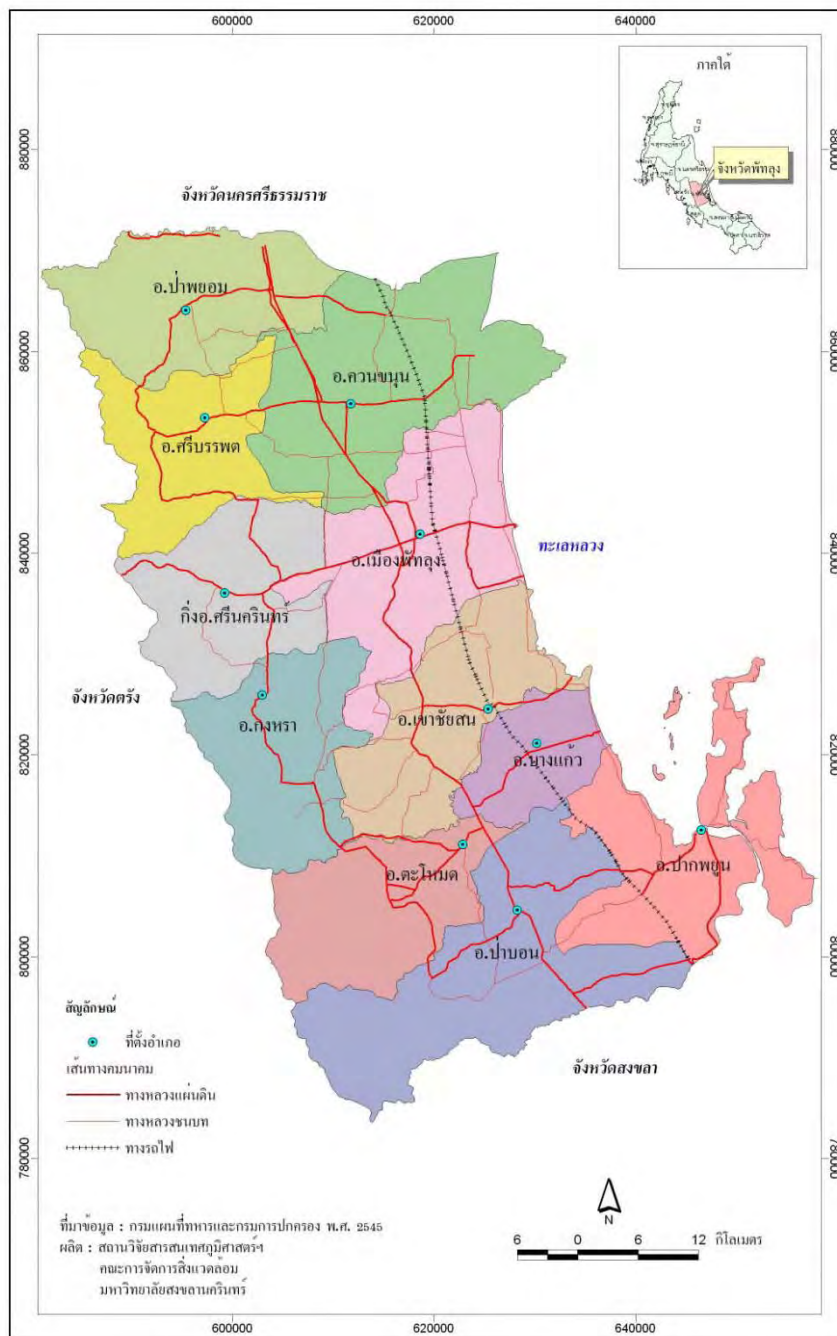
- Chutiwongs, Nandana. "The Iconography of Avalokitesvara in Mainland South East Asia." Proefschrift ter verkrijging van de graad van Doctor in Letteren aan de Rijksuniversiteit Leiden, 1984.

บทความในวารสารต่างประเทศ

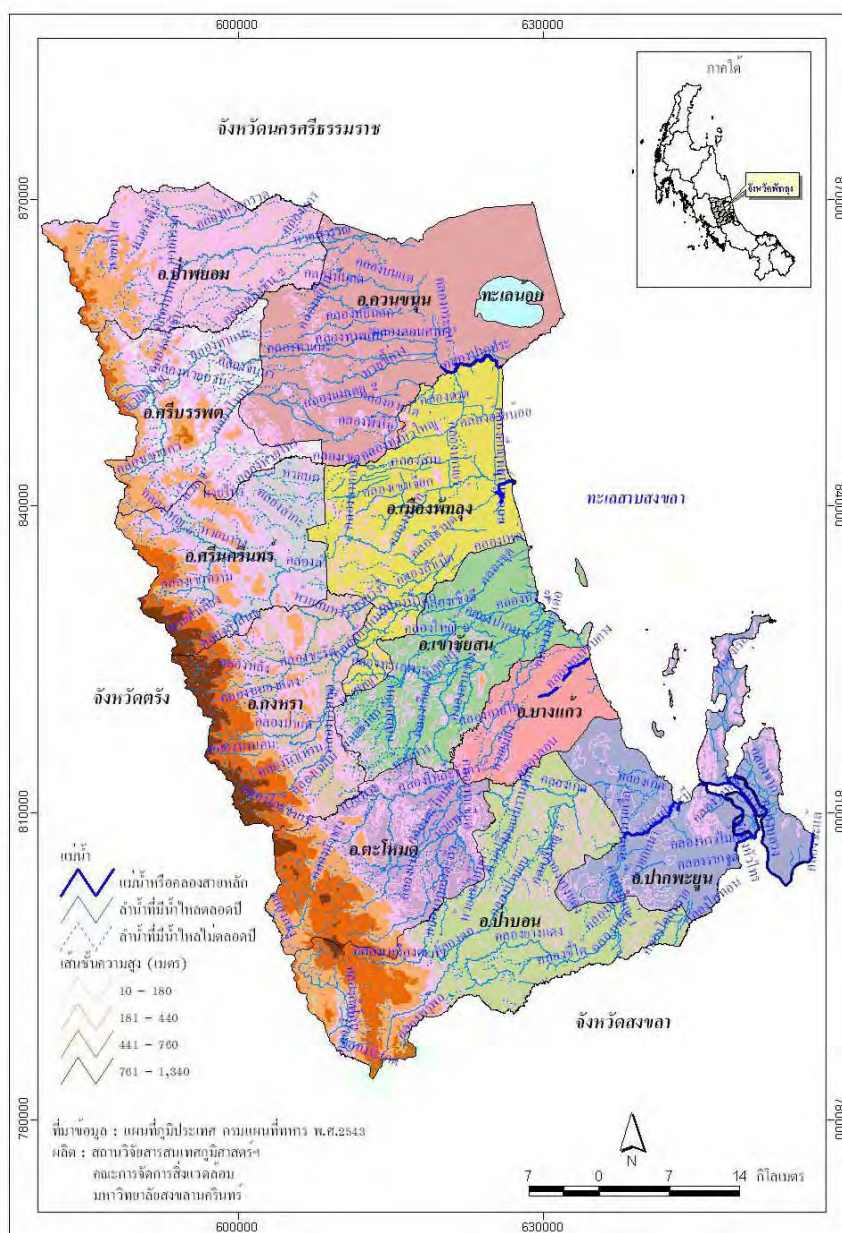
- Evans, Ivor H.N. "Stone Objects from Surat, Peninsular Siam." Journal of Siam Society 24,2 (1931) : 203-205.
- Lamb, Alastair. "Mahayana Buddhist Votive Tablets in Perlis." JMBRAS 37,2 (November 1964) : 47-59.

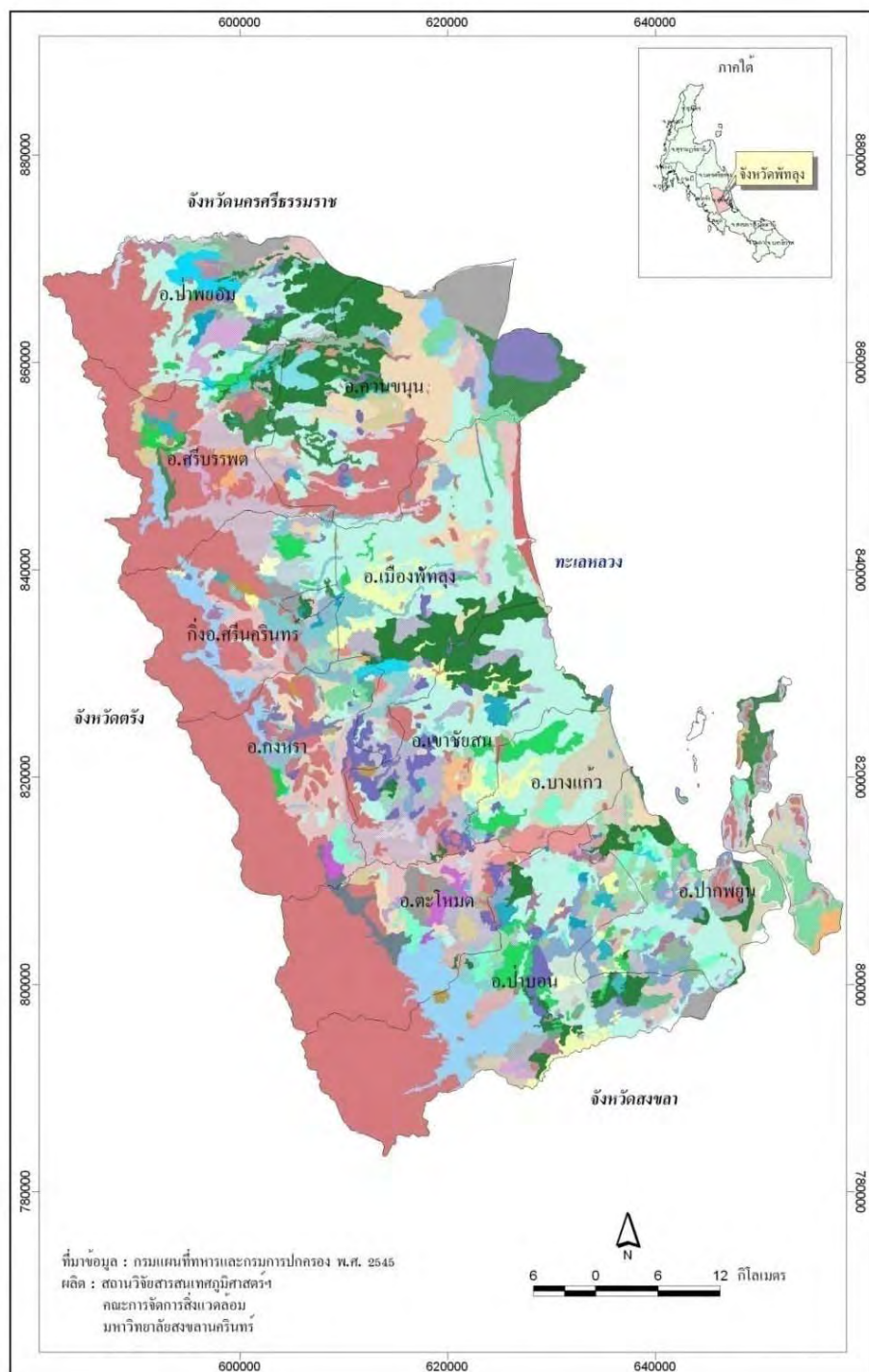
แผนที่ 1 แสดงตำแหน่งที่ตั้งของจังหวัดปัตตานี

แผนที่ 2 แสดงเขตการปกครองของจังหวัดพัทลุง

แผนที่ 3 แสดงลักษณะภูมิประเทศและคลองในจังหวัดพัทลุง

แผนที่ 4 แสดงลักษณะดินของจังหวัดพัทลุง

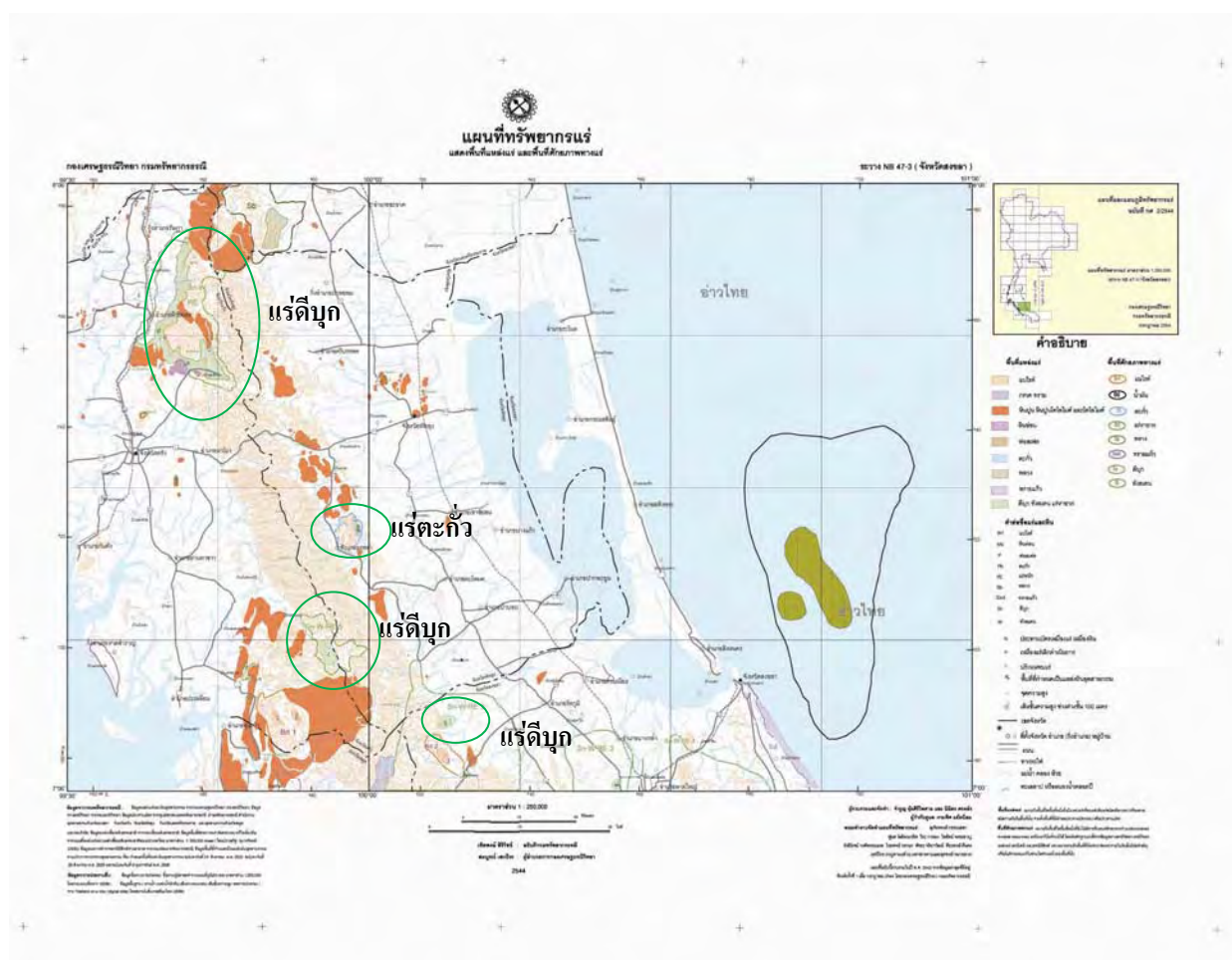
ชุดดิน

	ดินคล้ายดินชุดแกลง, aeric
	ดินคล้ายดินชุดโลกเกียนแต่มีอนุภาคดินเหนียว 35-39%
	ดินคล้ายดินชุดลอลองแต่มีจุลประ
	ดินคล้ายดินชุดท่าชะที่มีจุลประ
	ดินคล้ายดินชุดหักกาดที่มีสีดินแสงอ่อน
	ดินคล้ายดินชุดลำภูวามีจุลประ
	ดินคล้ายดินชุดสายบุรีแต่มีดินเหนียวลดลงตามความลึก
	ดินชุดกระบี่
	ดินชุดเกาะใหญ่
	ดินชุดแกลง
	ดินชุดเขาขาว
	ดินชุดคลองซาก
	ดินชุดคลองเต็ง
	ดินชุดคลองท่อม
	ดินชุดคลองนกระทุง
	ดินชุดคองหงส์
	ดินชุดโลกเกียน
	ดินชุดชุมพร
	ดินชุดเข็รใหญ่
	ดินชุดสราด
	ดินชุดตากใบ
	ดินชุดท่าชะ
	ดินชุดท่าเสา
	ดินชุดทุ่งหว้า
	ดินชุดธัญบุรี
	ดินชุดนาทวี
	ดินชุดบางนา
	ดินชุดบางนาประเภทดินเหนียวเป็นสีต่ำ
	ดินชุดบาเจาะ
	ดินชุดบ้านทอน
	ดินชุดปากกม
	ดินชุดปากซัน
	ดินชุดหักกาด
	ดินชุดฝั่งแดง
	ดินชุดพะโต๊ะ
	ดินชุดพังงา
	ดินชุดพัทลุง
	ดินชุดยิงอ
	ดินชุดยิงอประเภทสีปานกลาง
	ดินชุดระแงะ
	ดินชุดระนอง
	ดินชุดระยอง
	ดินชุดรือเสาะ
	ดินชุดระงู
	ดินชุดละหาน
	ดินชุดลำแก่น
	ดินชุดลำภูว
	ดินชุดวังคัง
	ดินชุดวิสัย
	ดินชุดสงขลา
	ดินชุดสตูล
	ดินชุดสมุทรปราการ
	ดินชุดสวี
	ดินชุดสะเคา

	ดินชุดสายบุรี
	ดินชุดหลังสวน
	ดินชุดห้วยยอด
	ดินชุดอ่าวลึก
	ที่ลาดชันเชิงซ้อน
	ที่อุดมง่าย
	แม่น้ำ, ลำคลอง, ทะเลสาบ, บ่อน้ำ, บ่อที่มีน้ำไม่ตลอด และที่ชื้นแฉะ
	ไม่มีข้อมูล
	หน่วยผสมของดินเคก่อนที่มีการระบายน้ำดี
	หน่วยผสมของดินเคก่อนที่มีการระบายน้ำแล้ว
	หน่วยรวมของดินชุดแกลงและดินชุดพัทลุง
	หน่วยรวมของดินชุดแกลงและดินชุดวิสัย
	หน่วยรวมของดินชุดคลองซากและดินชุดเขาขาว
	หน่วยรวมของดินชุดคลองซากและดินชุดชุมพรที่อยู่ลึกปานกลาง
	หน่วยรวมของดินชุดคลองซากและดินชุดสวี
	หน่วยรวมของดินชุดคลองนกระทุงและดินชุดพังงา
	หน่วยรวมของดินชุดคองหงส์และดินชุดนาทวี
	หน่วยรวมของดินชุดคองหงส์และดินชุดสวี
	หน่วยรวมของดินชุดโลกเกียนที่มีสีดินแสงอ่อนและดินชุดพัทลุง
	หน่วยรวมของดินชุดลอลองและดินชุดห้วยโป่ง
	หน่วยรวมของดินชุดชะอวดและดินชุดระแงะ
	หน่วยรวมของดินชุดชุมพรและดินชุดสวี
	หน่วยรวมของดินชุดธัญบุรีและดินชุดรังสิต
	หน่วยรวมของดินชุดบางนาและดินชุดแกลง
	หน่วยรวมของดินชุดบางนาและดินชุดบางนาประเภทดินเหนียวถูกทับถม
	หน่วยรวมของดินชุดบางนาและดินชุดพัทลุง
	หน่วยรวมของดินชุดบางนาและดินชุดระงู
	หน่วยรวมของดินชุดหักกาดและดินชุดหักกาดที่มีดินเหนียวลดลงตามความลึก
	หน่วยรวมของดินชุดหักกาดและดินชุดสายบุรี
	หน่วยรวมของดินชุดรือเสาะ ดินชุดรือเสาะที่มีจุลประ
	หน่วยรวมของดินชุดระงูและดินชุดระงูที่มีสีดินแสงอ่อน
	หน่วยรวมของดินชุดลำแก่นและดินชุดหักกาดที่มีสีดินแสงอ่อน
	หน่วยรวมของดินชุดลำภูวามีจุลประและดินชุดสายบุรี
	หน่วยสัมพันธ์ของดินชุดเขาขาวและดินชุดปากซัน
	หน่วยสัมพันธ์ของดินชุดคลองเต็ง ดินชุดเขาขาวและดินชุดคลองซาก
	หน่วยสัมพันธ์ของดินชุดคลองเต็งและดินชุดเขาขาว
	หน่วยสัมพันธ์ของดินชุดคลองเต็งและดินชุดนาทอน
	หน่วยสัมพันธ์ของดินชุดคองหงส์และดินคล้ายดินชุดท่าชะแต่มีจุลประ
	หน่วยสัมพันธ์ของดินชุดลอลองและดินชุดลอลองแต่มีจุลประ
	หน่วยสัมพันธ์ของดินชุดทุ่งหว้าและดินชุดสงขลา
	หน่วยสัมพันธ์ของดินชุดนาทอนและดินชุดปากซัน
	หน่วยสัมพันธ์ของดินชุดน้ำกระเจา no plinthite และดินชุดท่าชะที่มีจุลประ
	หน่วยสัมพันธ์ของดินชุดหักกาดและดินชุดลำภูวามีสีเทาภายใน 75 เซนติเมตร
	หน่วยสัมพันธ์ของดินชุดยิงอและดินชุดคลองเต็ง
	หน่วยสัมพันธ์ของดินชุดระนองและดินชุดพะโต๊ะ
	หน่วยสัมพันธ์ของดินชุดลำภูวและดินชุดลำภูวามีจุลประ
	หน่วยสัมพันธ์ของดินชุดห้วยยอดและดินชุดลอลองเต็ง
	หน่วยสัมพันธ์ของดินชุดอ่าวลึกและดินชุดกระบี่

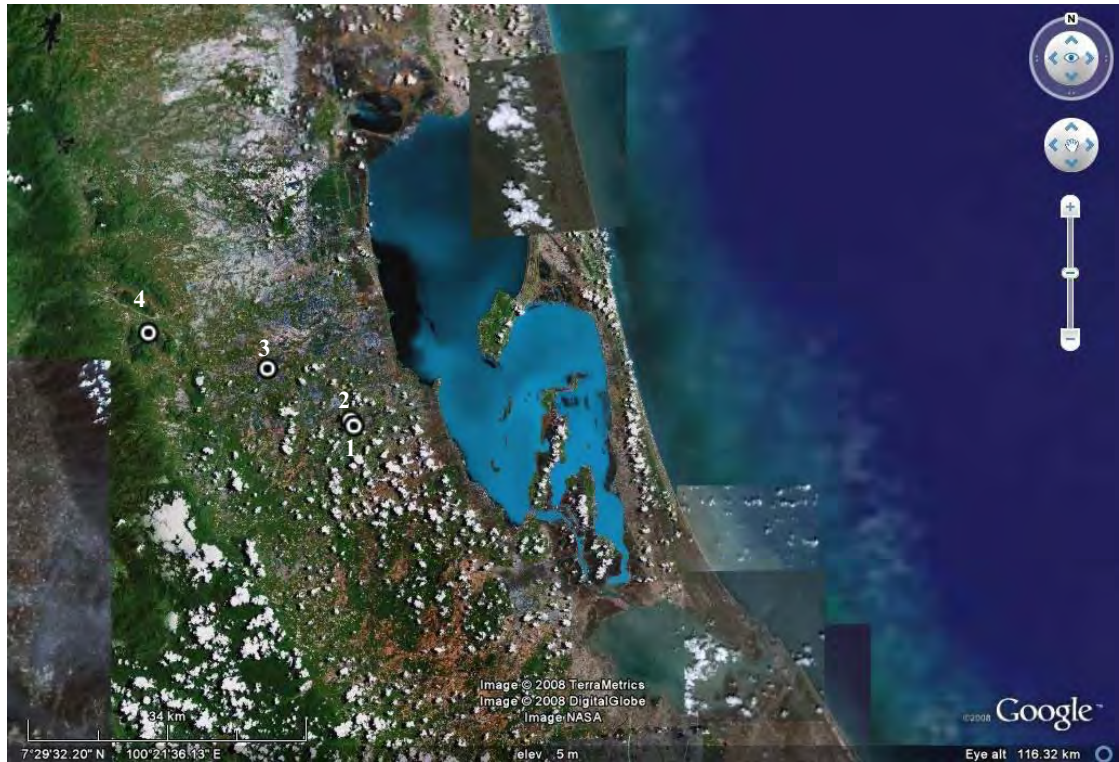
แผนที่ 5 แสดงขอบเขตของทะเลสาบสงขลา

แผนที่ 6 แสดงแหล่งแร่บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

ที่มา : กรมทรัพยากรธรณี, "จังหวัดสงขลา," ราวาง NB47-3, พิมพ์ครั้งที่ 1. แผนที่ทรัพยากรแร่, 2544.

มาตราส่วน 1 : 250,000.

แผนที่ 7 แสดงการกระจายตัวของแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในจังหวัดพัทลุง

- 1 แหล่งโบราณคดีถ้ำล่องลม
- 2 แหล่งโบราณคดีถ้ำควาย
- 3 แหล่งโบราณคดีถ้ำค้างคาว
- 4 แหล่งโบราณคดีถ้ำลำเลียง

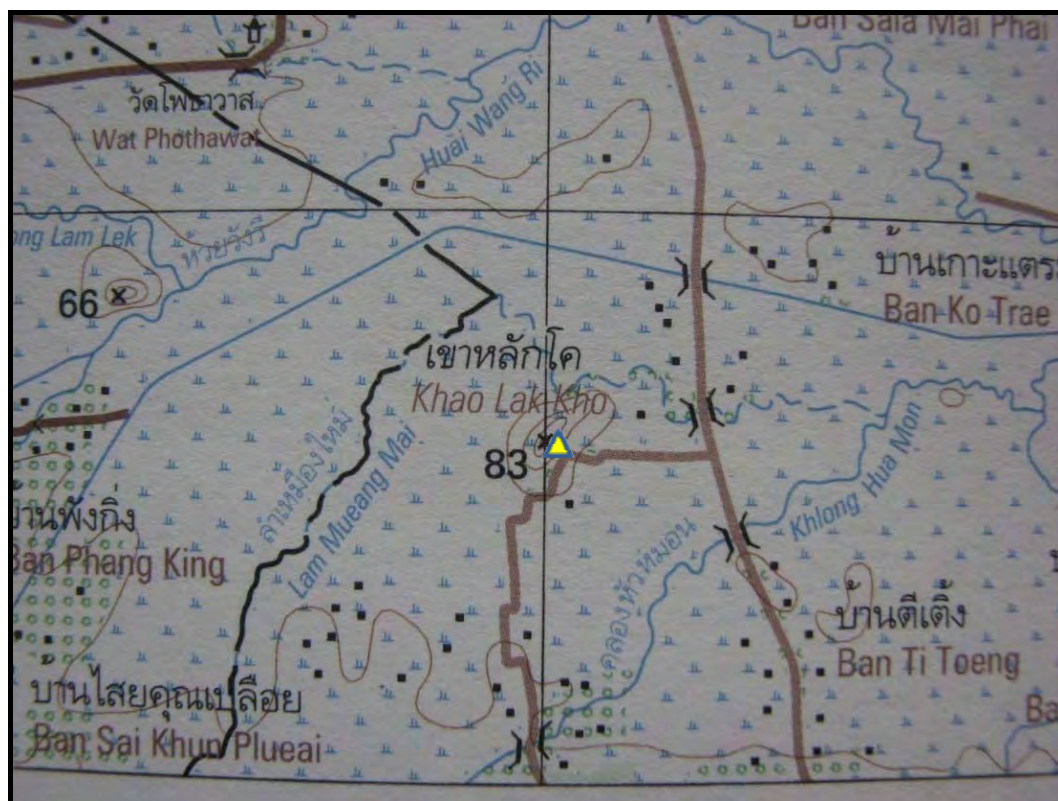
แผนที่ 8 แสดงการกระจายตัวของแหล่งโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ตอนต้นในจังหวัดพัทลุง

- 1 แหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว
- 2 แหล่งโบราณคดีบ้านพิม
- 3 แหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว
- 4 แหล่งโบราณคดีเมืองควนแร
- 5 แหล่งโบราณคดีเมืองพระรถ

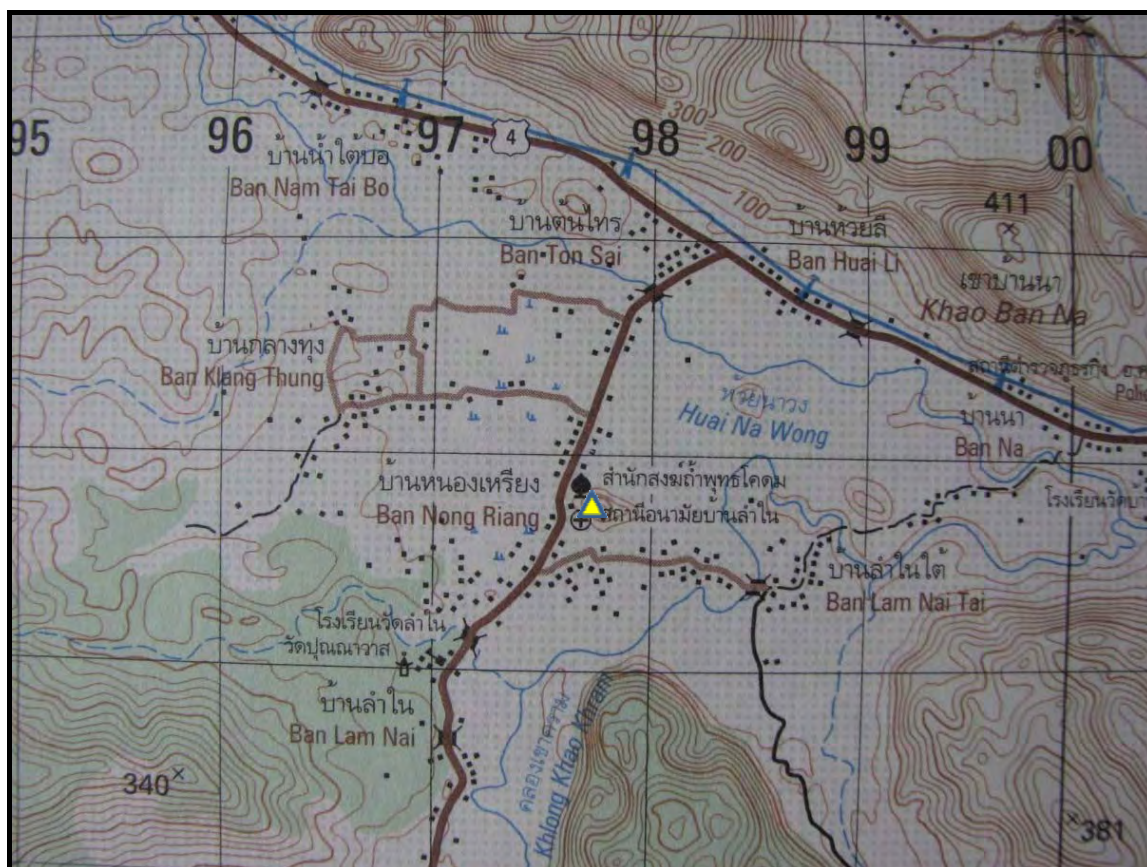

แผนที่ 9 แสดงการกระจายตัวของแหล่งโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ร่วมสมัยสุโขทัย-อยุธยาในจังหวัดพัทลุง

1 แหล่งโบราณคดีบ้านพระเกิด	8 แหล่งโบราณคดีบ้านควนมะพร้าว
2 แหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว	9 แหล่งโบราณคดีบ้านควนสาร
3 แหล่งโบราณคดีบ้านสทังชายทะเล	10 แหล่งโบราณคดีบ้านควนถบ
4 แหล่งโบราณคดีบ้านสวนตาราม	11 แหล่งโบราณคดีบ้านควนปรัง
5 แหล่งโบราณคดีวัดป่าขอม	12 แหล่งโบราณคดีถ้ำคูหาสวรรค์
6 แหล่งโบราณคดีเมืองพระรถ	13 แหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี
7 แหล่งโบราณคดีเมืองควนแร่	14 แหล่งโบราณคดีวัดเขาอ้อ
	15 แหล่งโบราณคดีถ้ำพระเขากลาง

แผนที่ 12 แสดงตำแหน่งแหล่งโบราณคดีถ้ำค้างคาว ต.นาโหนด อ.เมืองพัทลุง
ที่มา : กรมแผนที่ทหาร, “จังหวัดพัทลุง,” ราว 5024 III, พิมพ์ครั้งที่ 1-RTSD. แผนที่ประเทศไทย
ลำดับชุด L 7018, 2547. มาตรฐาน 1:50,000.

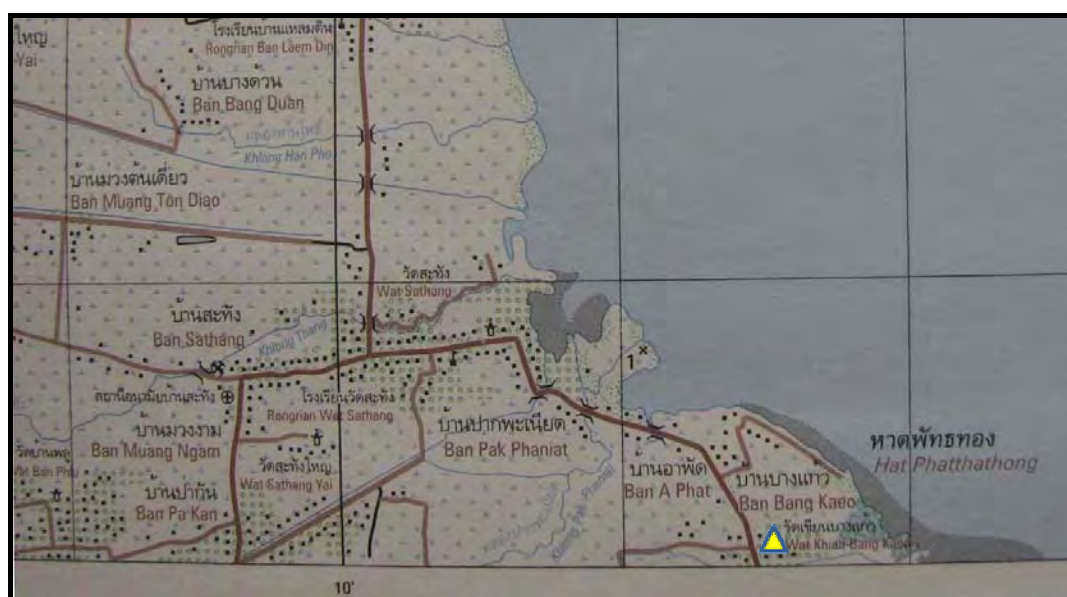
แผนที่ 13 แสดงตำแหน่งแหล่งโบราณคดีถ้ำลำเลียง ต.บ้านนา กิ่งอ.ศรีนครินทร์

ที่มา : กรมแผนที่ทหาร, “จ.ตรัง,” ระวาง 4924 II, พิมพ์ครั้งที่ 1-RTSD. แผนที่ประเทศไทย

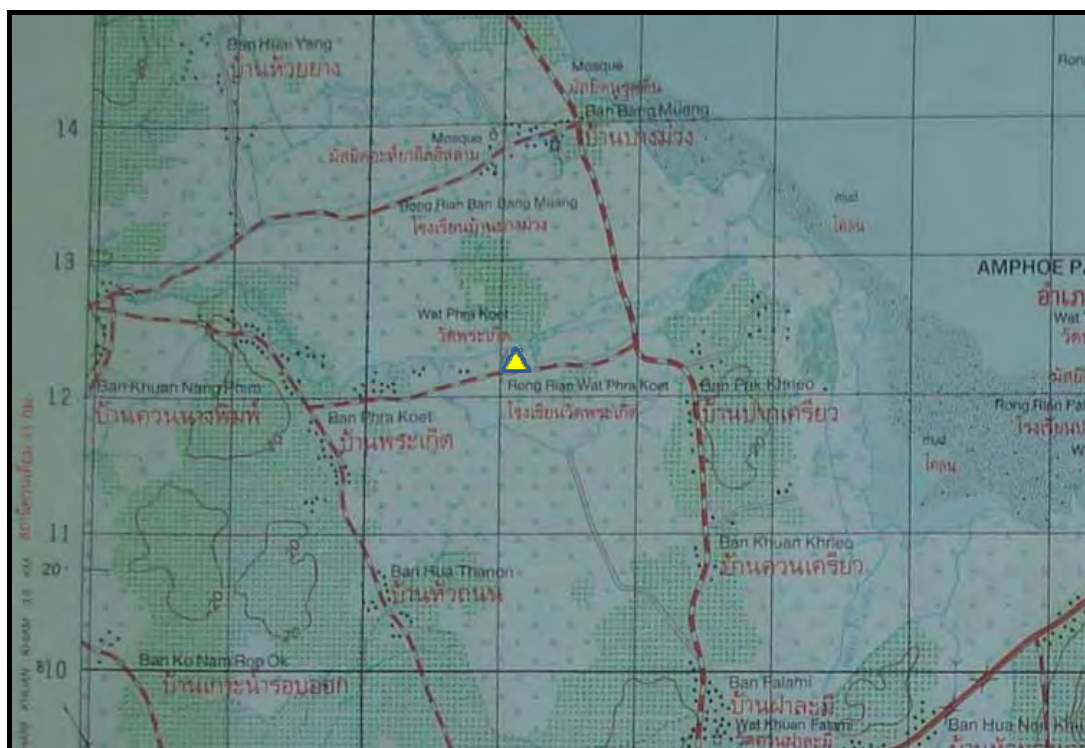
ลำดับชุด L 7018, 2547. มาตราส่วน 1:50,000.

แผนที่ 14 แสดงตำแหน่งแหล่งโบราณคดีถ้ำคูหาสวรรค์ อ.คูหาสวรรค์ อ. เมืองพัทลุง
ที่มา : กรมแผนที่ทหาร, “จ.พัทลุง,” ราว 5024 III, พิมพ์ครั้งที่ 1-RTSD. แผนที่ประเทศไทย ลำดับชุด L 7018,
2547. มาตราส่วน 1:50,000.

แผนที่ 16 แสดงตำแหน่งแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว ต.จองถนน อ.เขาชัยสน
 ที่มา : กรมแผนที่ทหาร, “จ.พัทลุง,” ราว 5024 III, พิมพ์ครั้งที่ 1-RTSD. แผนที่ประเทศไทย ลำดับชุด L 7018,
 2547. มาตราส่วน 1:50,000.

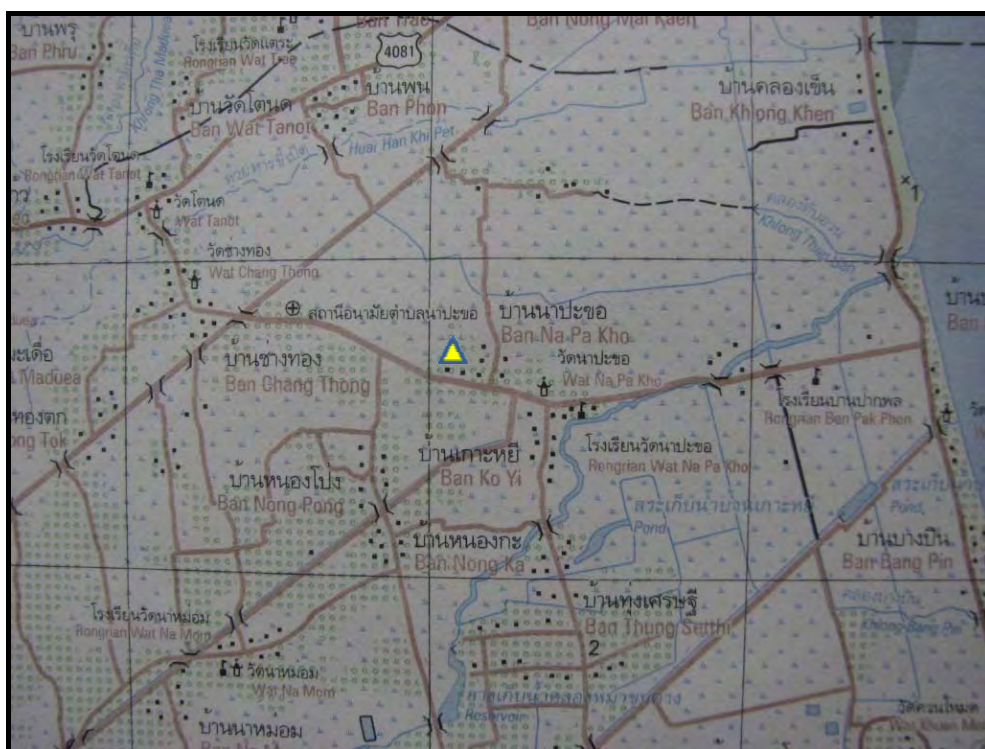
แผนที่ 19 แสดงตำแหน่งแหล่งโบราณคดีบ้านพระเกิด ต.ฝาละมี อ.ปากพะยูน จ.พัทลุง

ที่มา : กรมแผนที่ทหาร, “อ.สติงพระ,” ราว 5023 I, พิมพ์ครั้งที่ 3-RTSD. แผนที่ประเทศไทย ลำดับชุด L 7017.

มาตราส่วน 1:50,000.

แผนที่ 20 แสดงตำแหน่งแหล่งโบราณคดีบ้านสทั้งชายทะเล ต.หวนโพธิ์ อ.เขาชัยสน
 ที่มา : กรมแผนที่ทหาร, “อ.เขาชัยสน,” ราว 5023 IV, พิมพ์ครั้งที่ 1-RTSD. แผนที่ประเทศไทย
 ลำดับชุด L 7018, 2547. มาตราส่วน 1:50,000.

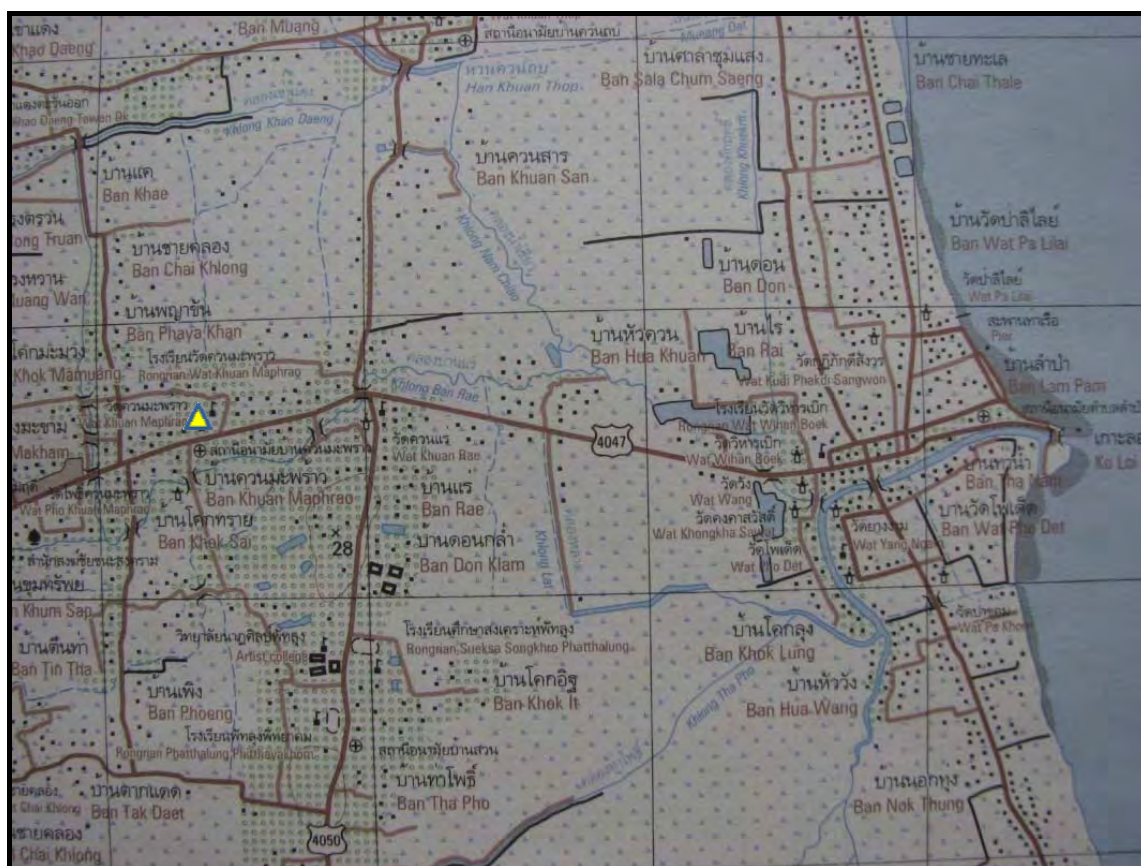
แผนที่ 21 แสดงตำแหน่งแหล่งโบราณคดีบ้านสวนคาราม ต.นาปะขอ อ.บางแก้ว
 ที่มา : กรมแผนที่ทหาร, “จ.พัทลุง,” ราว 5024 III, พิมพ์ครั้งที่ 1-RTSD. แผนที่ประเทศไทย
 ลำดับชุด L 7018, 2547. มาตราส่วน 1:50,000.

แผนที่ 22 แสดงตำแหน่งแหล่งโบราณคดีวัดป่าขอม ต.ลำปำ อ.เมืองพัทลุง

ที่มา : กรมแผนที่ทหาร, “จ.พัทลุง,” ราว 5024 III, พิมพ์ครั้งที่ 1-RTSD. แผนที่ประเทศไทย

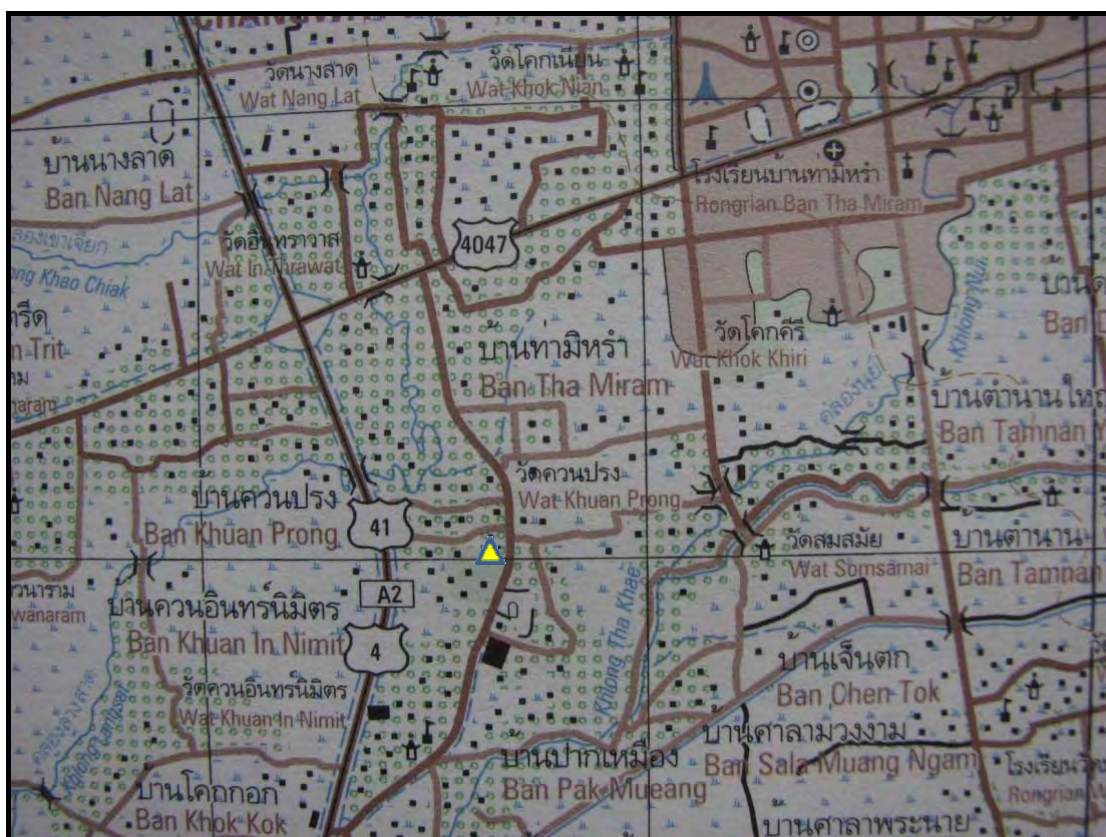
ลำดับชุด L 7018, 2547. มาตราส่วน 1:50,000.

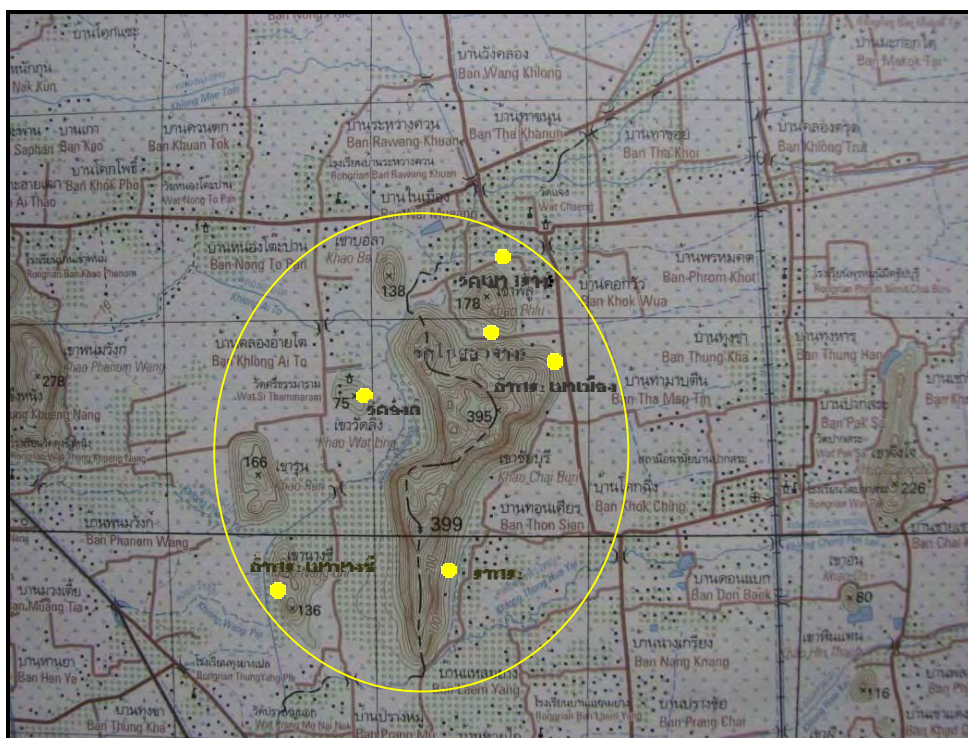
แผนที่ 23 แสดงตำแหน่งแหล่งโบราณคดีบ้านควนมะพร้าว ต.ควนมะพร้าว อ.เมืองพัทลุง
 ที่มา : กรมแผนที่ทหาร, “จ.พัทลุง,” ราว 5024 III, พิมพ์ครั้งที่ 1-RTSD. แผนที่ประเทศไทย
 ลำดับชุด L 7018, 2547. มาตราส่วน 1:50,000.

แผนที่ 24 แสดงตำแหน่งแหล่งโบราณคดีบ้านควนสาร ต.พญาขัน อ.เมืองพัทลุง
 ที่มา : กรมแผนที่ทหาร, “จ.พัทลุง,” ราว 5024 III, พิมพ์ครั้งที่ 1-RTSD. แผนที่ประเทศไทย
 ลำดับชุด L 7018, 2547. มาตราส่วน 1:50,000.

แผนที่ 26 แสดงตำแหน่งแหล่งโบราณคดีบ้านควนปรัง ต.ท่ามิหรำ อ.เมืองพัทลุง
 ที่มา : กรมแผนที่ทหาร, “จ.พัทลุง,” ราว 5024 III, พิมพ์ครั้งที่ 1-RTSD. แผนที่ประเทศไทย
 ลำดับชุด L 7018, 2547. มาตราส่วน 1:50,000.

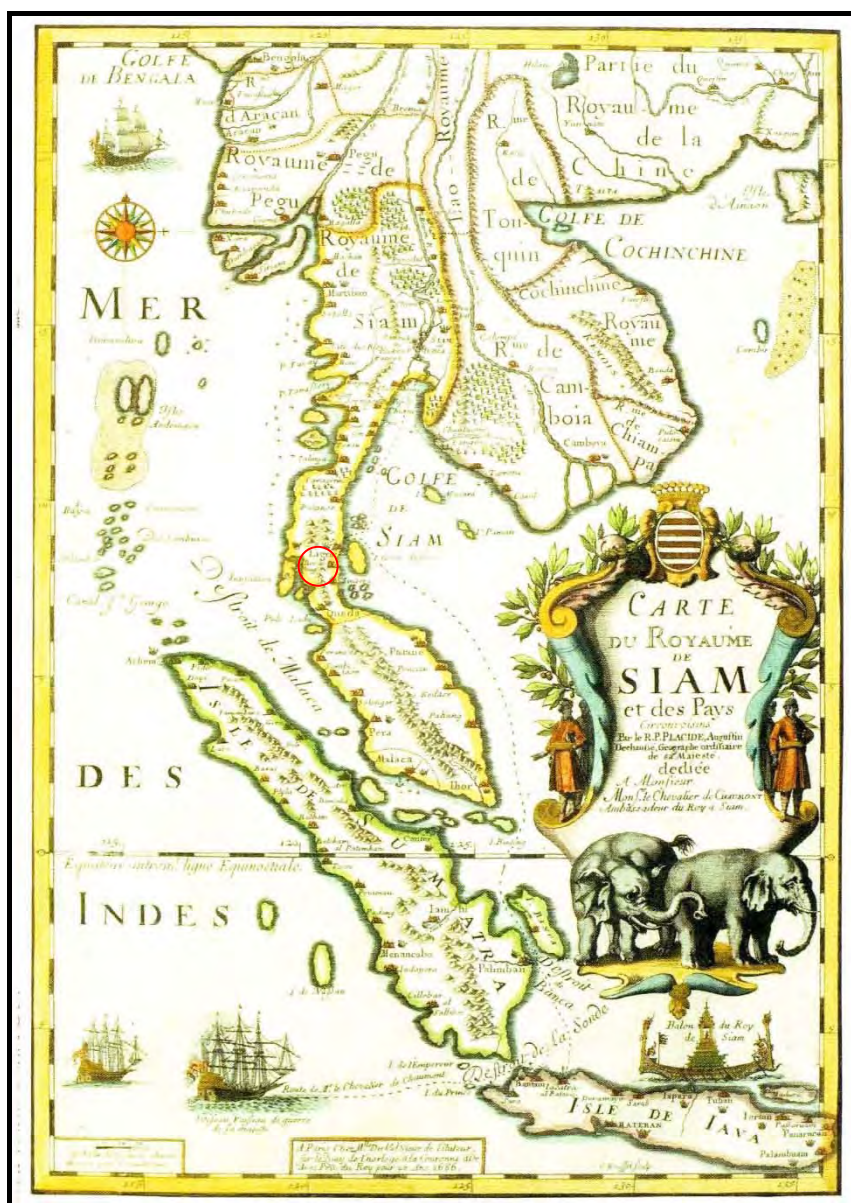
แผนที่ 27 แสดงตำแหน่งแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี อ. ควนขนุน และอ. เมืองพัทลุง
 ที่มา : กรมแผนที่ทหาร, “จ.พัทลุง,” ราว 5024 III, พิมพ์ครั้งที่ 1-RTSD.
 แผนที่ประเทศไทย ลำดับชุด L 7018, 2547. มาตราส่วน 1:50,000.

แผนที่ 28 แสดงตำแหน่งแหล่งโบราณคดีวัดเขาอ้อ ต.มะกอกเหนือ อ.ควนขนุน
ที่มา : กรมแผนที่ทหาร, “อ.ชะอวด,” ระวัง 5024 IV, พิมพ์ครั้งที่ 1-RTSD. แผนที่ประเทศไทย ลำดับชุด L 7018,
2547. มาตราส่วน 1:50,000.

แผนที่ 29 แสดงตำแหน่งแหล่งโบราณคดีถ้ำพระเขากลาง ต.ปันแต อ.ควนขนุน
 ที่มา : กรมแผนที่ทหาร, “อ.ชะอวด,” ราว 5024 IV, พิมพ์ครั้งที่ 1-RTSD. แผนที่ประเทศไทย ลำดับชุด
 L 7018, 2547. มาตรฐาน 1:50,000.

แผนที่ 30 แผนที่ราชอาณาจักรสยามจัดทำโดยบาทหลวงปลาซิด เดอ แซ็งต์ เฮเลน (Placide de Sainte Hélène) ในปี พ.ศ. 2229

ที่มา : รัชชย ตั้งศิริวานิช, กรุงศรีอยุธยาในแผนที่ฝรั่ง (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2549), 70.

แผนที่ 31 แผนที่สยามจัดทำโดยโคโรเนลลิ (Coronelli) เมื่อ พ.ศ. 2230

ที่มา : กรรมการ ตันประเสริฐ, บรรณาธิการ, รายงานการวิจัยสนองพระราชประสงค์เรื่อง
นครศรีธรรมราช กรมศึกษา๑.การตั้งถิ่นฐานที่กรุงชิงและพริกวนเคื่อง

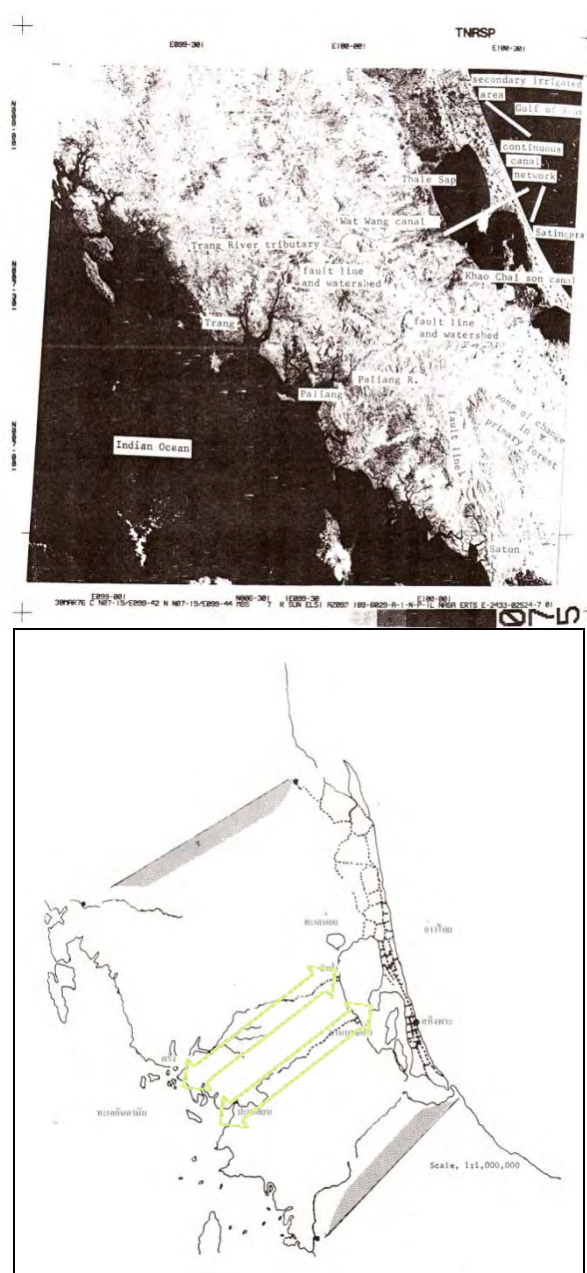
๒.จีน: ประวัติศาสตร์ โบราณคดี ผู้คนและวัฒนธรรม (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิม
พระเกียรติ, 2540).

แผนที่ 32 แผนที่สยามและประเทศราชประกอบในหนังสือของเซอร์จอห์น บาวริง พ.ศ. 2400
 ที่มา : Sir John Bowring, *The Kingdom and People of Siam* (Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1969).

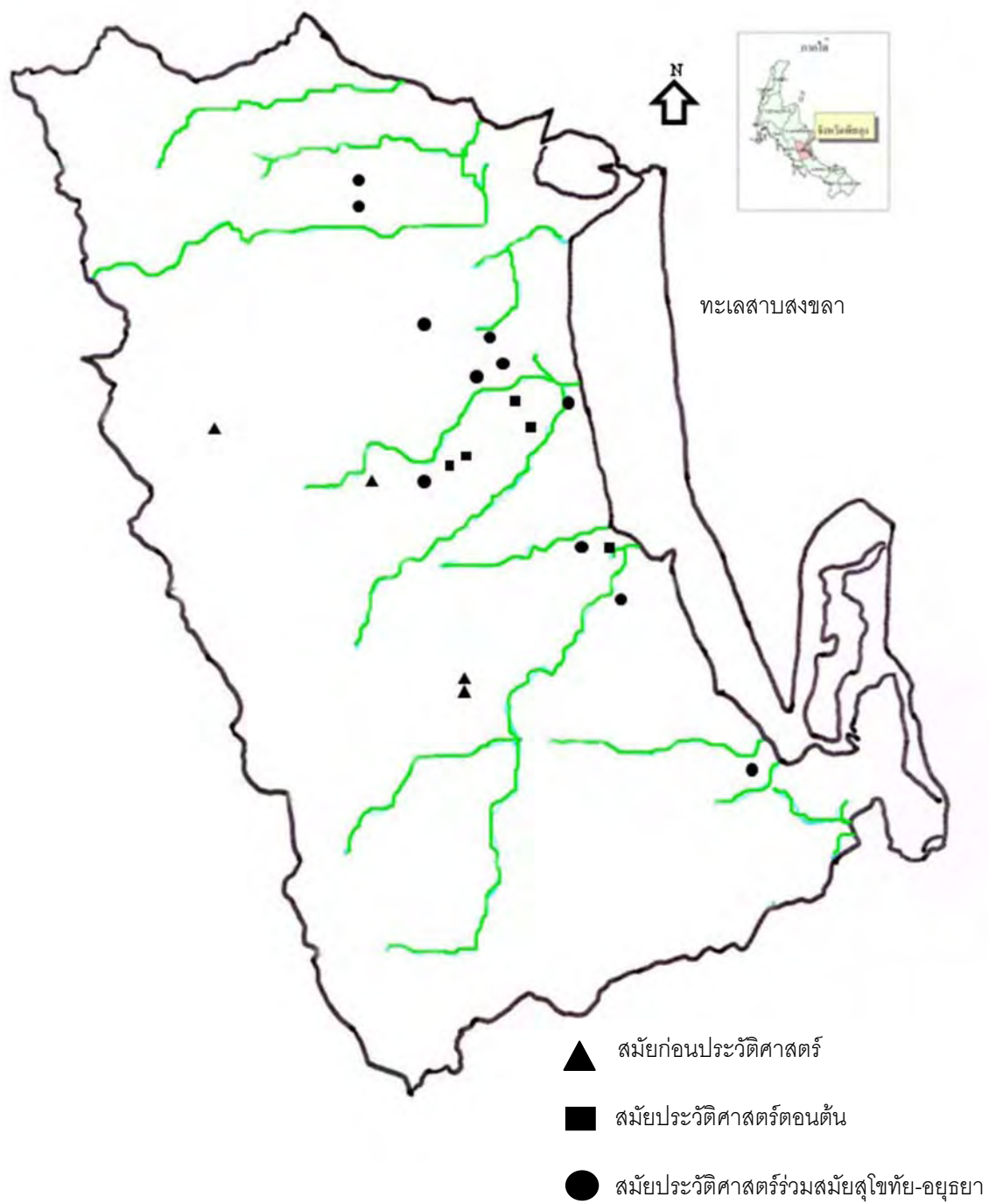

แผนที่ 33 แผนที่สยามและเมืองประเทศราชจัดทำโดยกัปตันเอ เจ โลฟตัส พ.ศ. 2432
 ที่มา : กรมศิลปากร, รวมเรื่องแปลหนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ 2
 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2535).

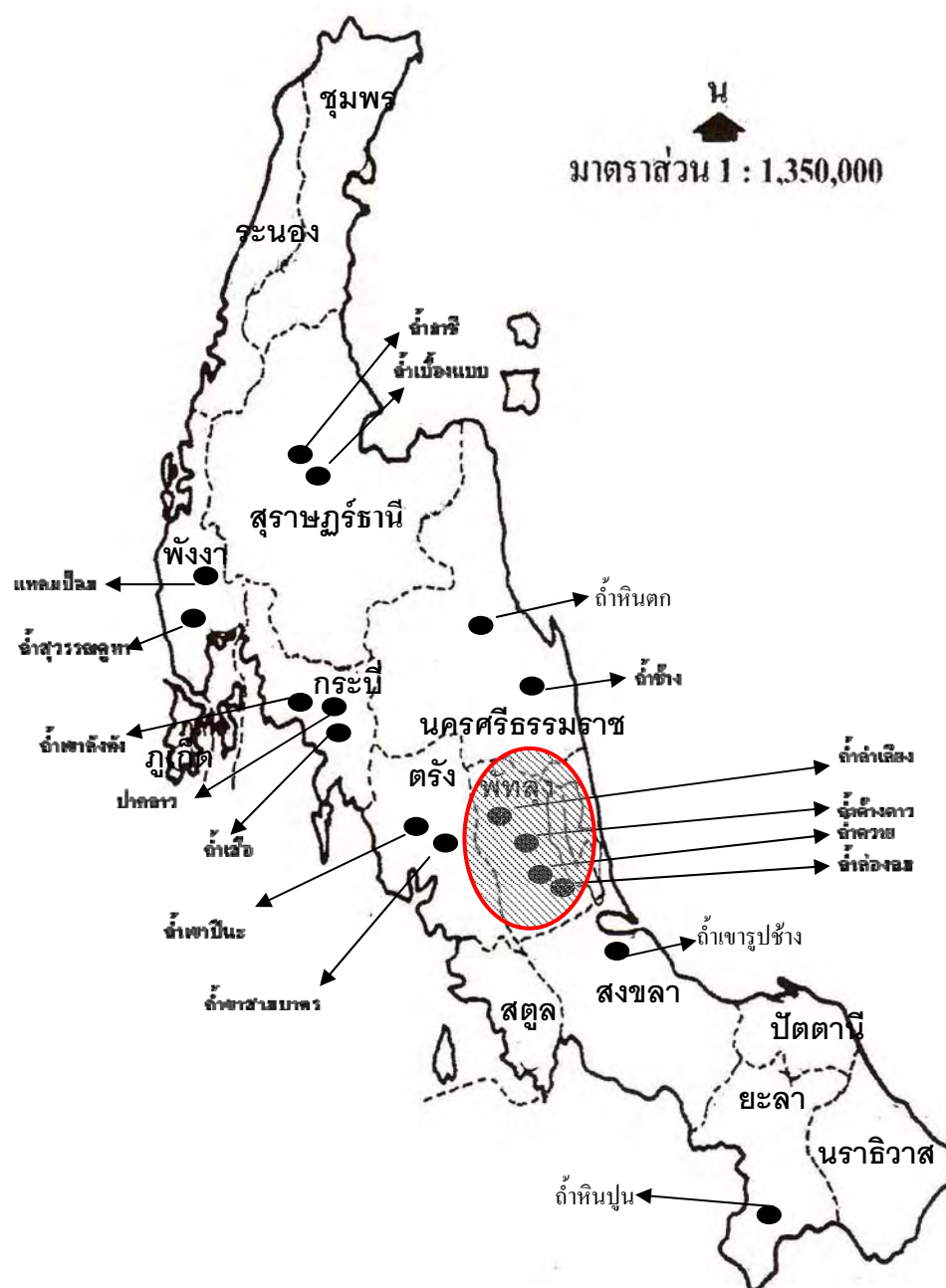

แผนที่ 34 แสดงเส้นทางข้ามคาบสมุทรพัตลุง-ตรัง

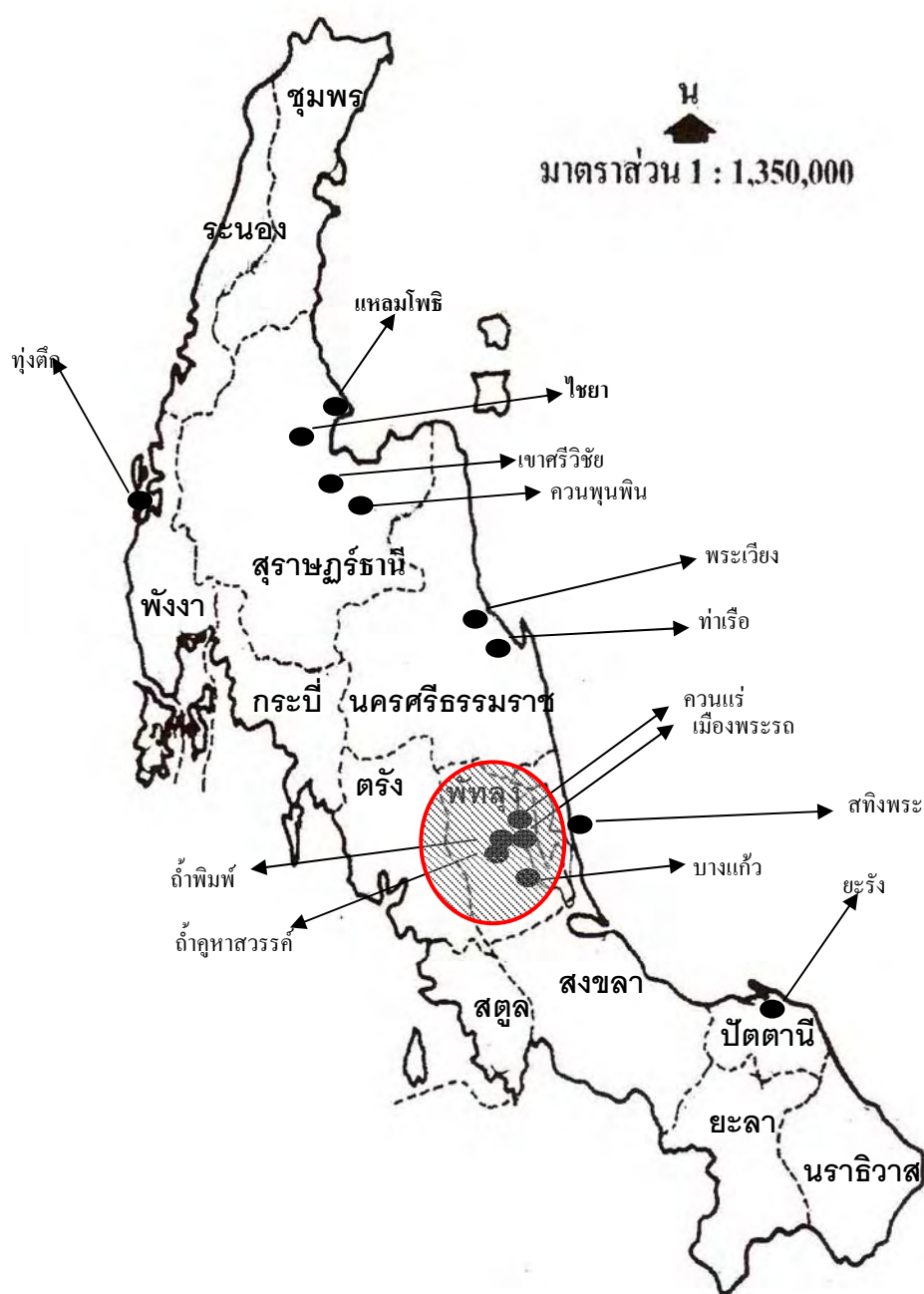
ปรับปรุงจาก Janice Stargardt, Satingpra I The Environmental and Economic Archaeology of South Thailand (Great Britain : B.A.R., 1983), fig.11.

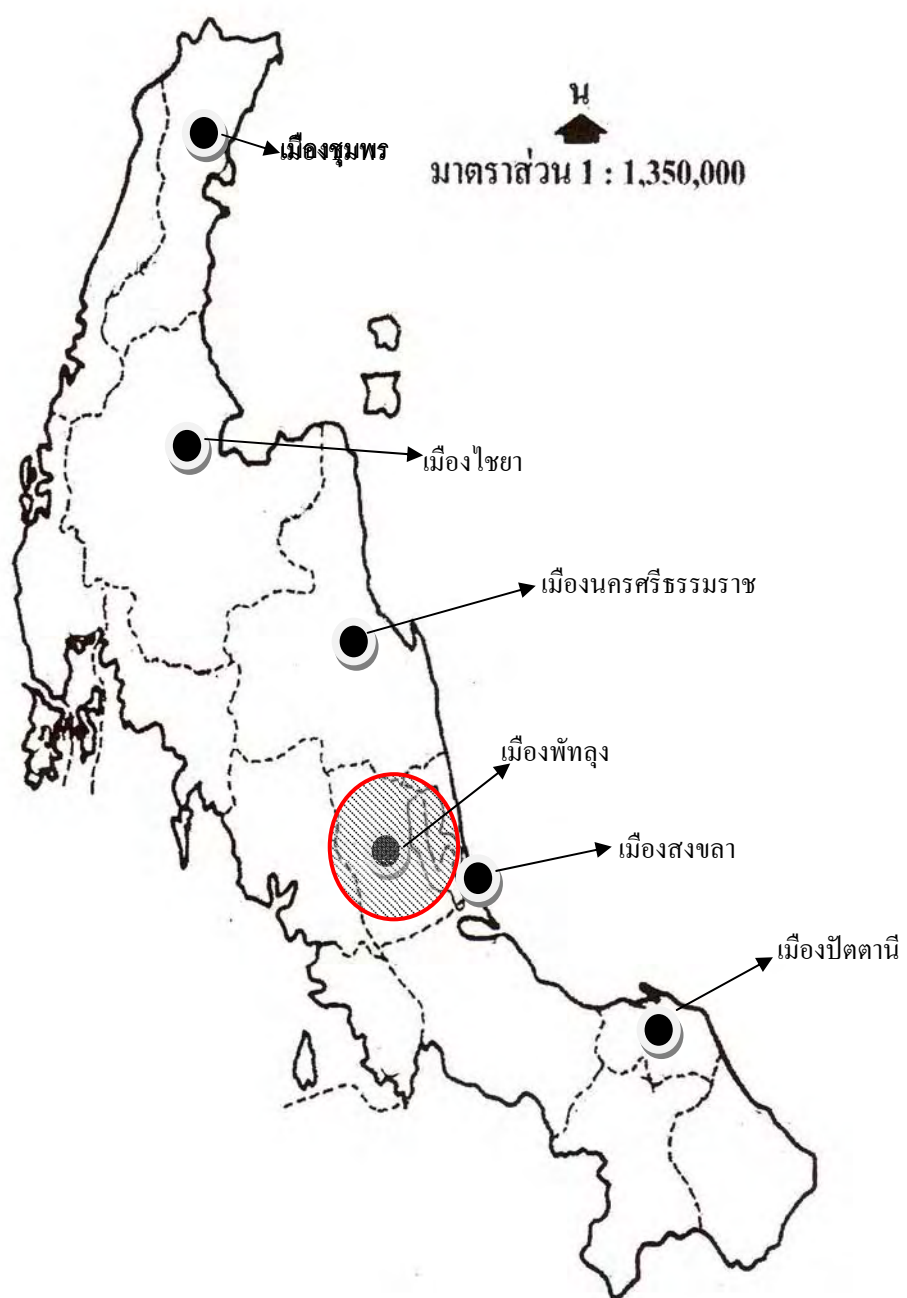
แผนที่ 35 แสดงการกระจายตัวของแหล่งโบราณคดีในจังหวัดพัทลุง

แผนที่ 36 แหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินใหม่ในจังหวัดพัทลุงและแหล่งโบราณคดีร่วมสมัยที่สำคัญ

แผนที่ 37 แหล่งโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ตอนต้นในจังหวัดพัทลุงและแหล่งโบราณคดีร่วมสมัยที่สำคัญในภาคใต้

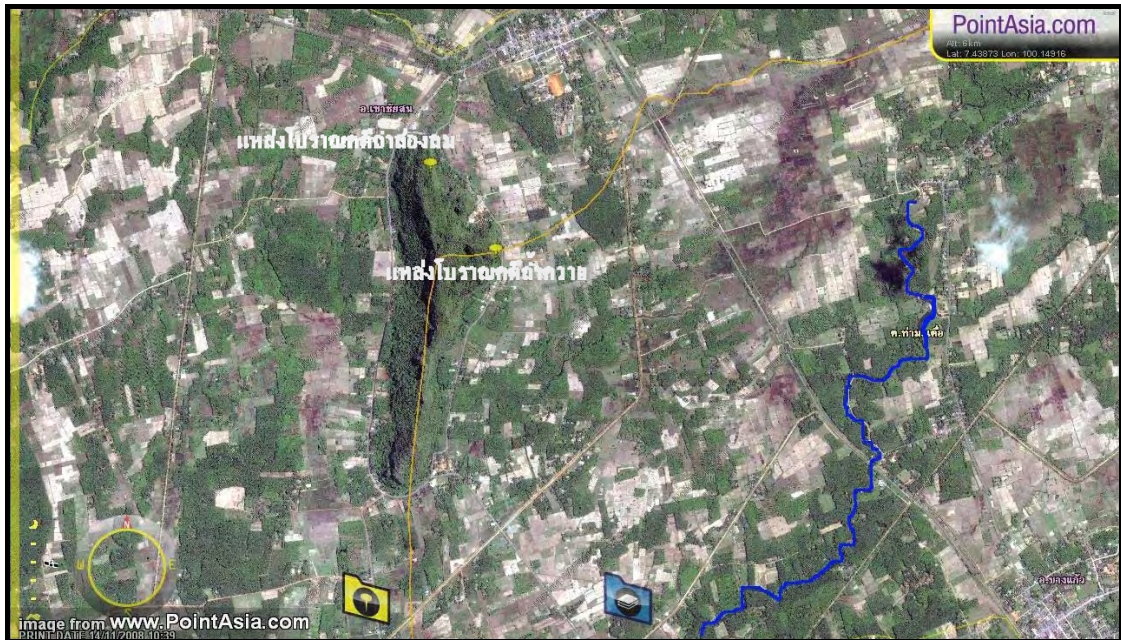

แผนที่ 38 เมืองโบราณร่วมสมัยสุโขทัย-อยุธยาที่สำคัญในภาคใต้

แผนผังที่ 1 แผนผังเมืองพัทลุงที่เจ้าชัยบุรีของเคอ ลามาร์

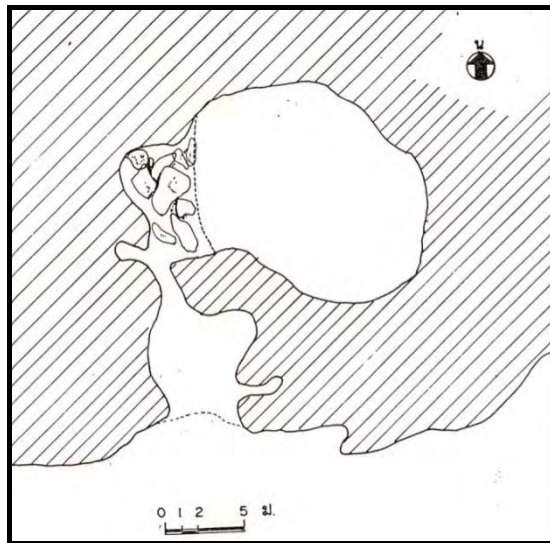
ที่มา : Jacq-Hergoualc'h, *L'Europe et le Siam du XVIe au XVIIIe Siecle*. (Paris : L'Harmattan, 1993), Doc.25.

แผนผังที่ 2 สภาพแวดล้อมของเขาชัยสน อ.เขาชัยสน จ.พัทลุง

แผนผังที่ 3 สภาพแวดล้อมของแหล่งโบราณคดีอ่างทอง ต.นาโหนด อ.เมืองพัทลุง

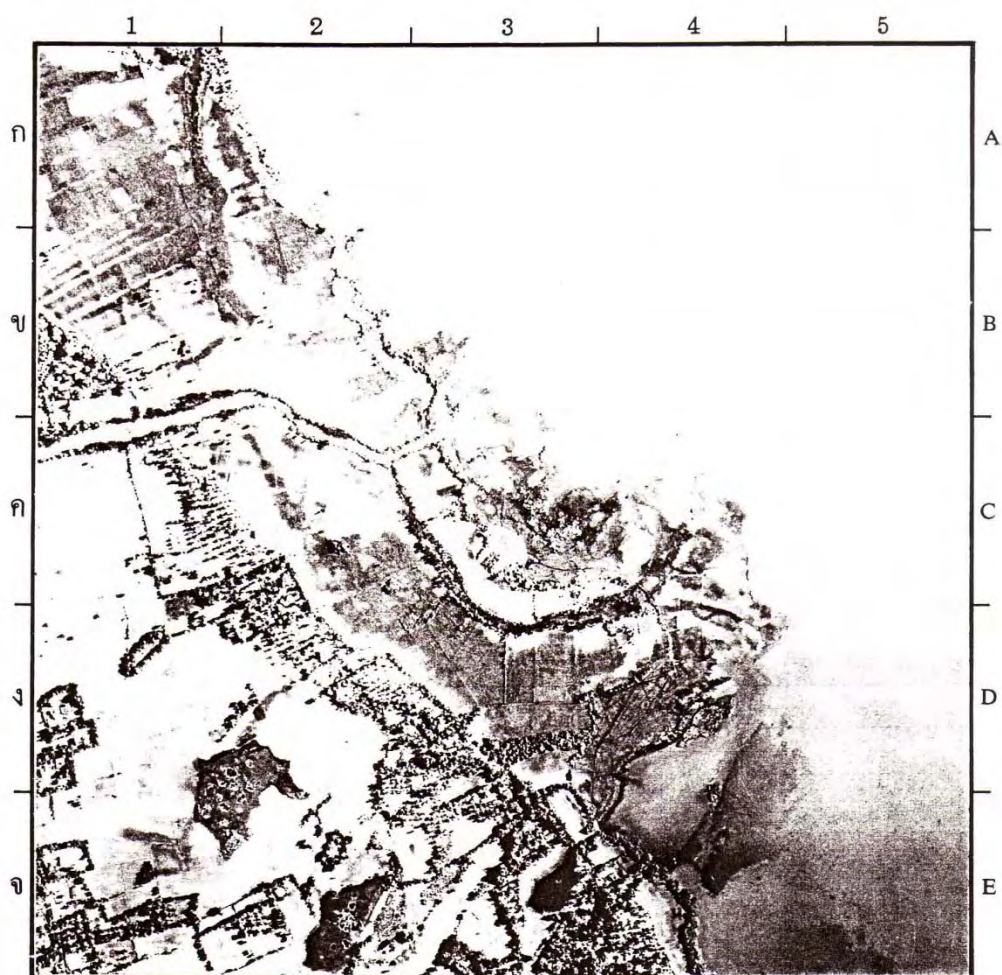

แผนผังที่ 4 ถ้ำค้างคาว

ที่มา : กรมศิลปากร. กองโบราณคดี. โครงการ โบราณคดีประเทศไทย (ภาคใต้),
“รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดีถ้ำค้างคาว เขาหลักโค บ้านตี่ตึง ตำบลนาโหนด อำเภอ
เมือง จังหวัดพัทลุง,” 28/2529. (อัดสำเนา)

แผนผังที่ 5 สภาพแวดล้อมของเขาคูหาสวรรค์และเขากทะเล อ.เมืองพัทลุง

แผนผังที่ 6 ภาพถ่ายทางอากาศแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว พ.ศ. 2516

ที่มา : ทิวา สุภจรรยา และผ่องศรี วนาสิน, ทะเบียนตำแหน่งที่ตั้งชุมชนโบราณในประเทศไทย

(กรุงเทพฯ : โครงการวิจัยชุมชนโบราณจากภาพถ่ายทางอากาศ คณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , 2527)

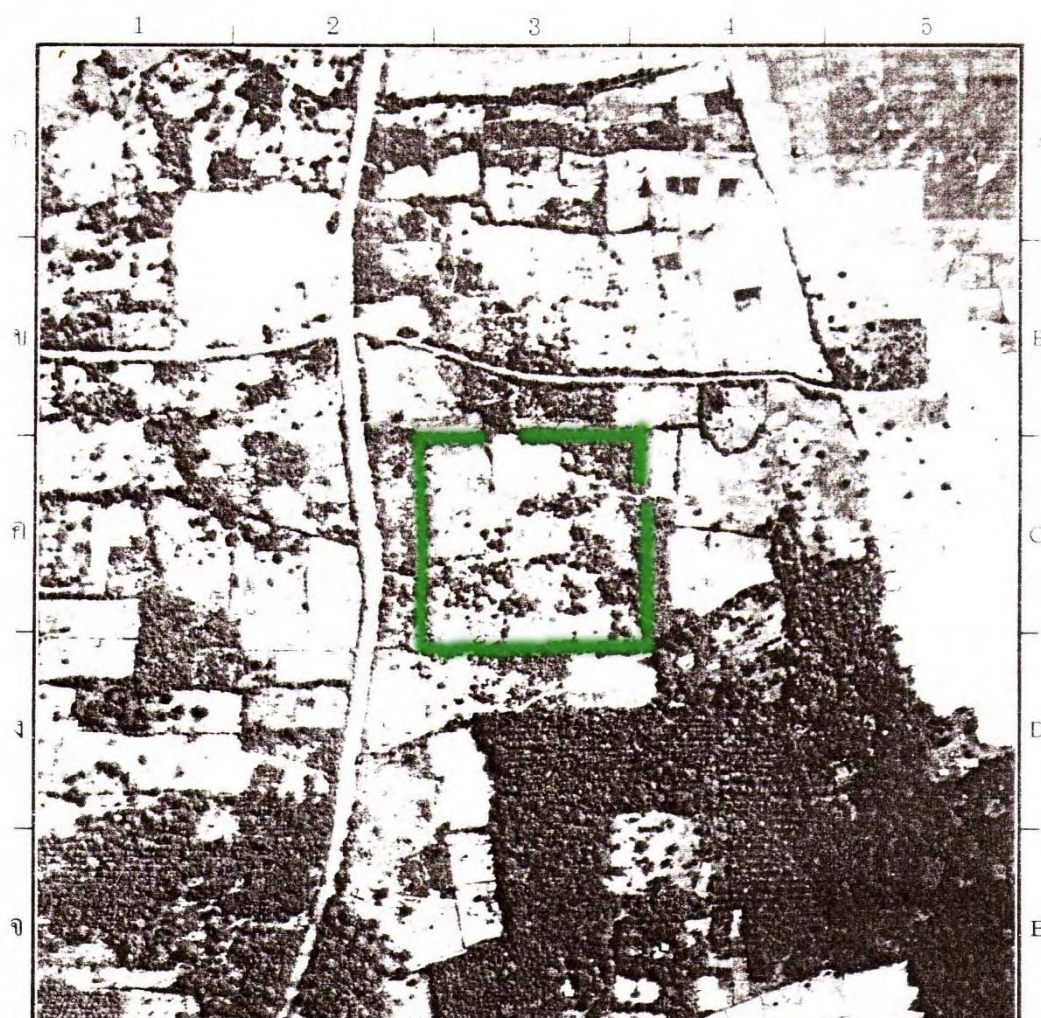

แผนผังที่ 7 สภาพแวดล้อมของแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว

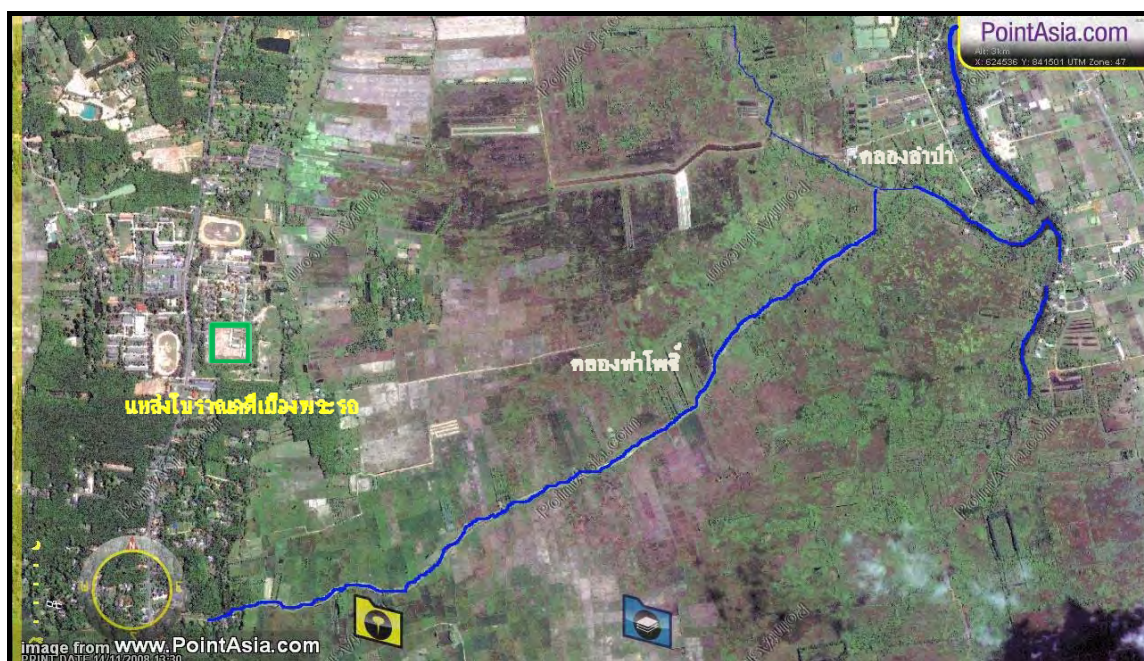
ที่มา : สารูป ฤทธิ์ชู และคณะ, เมืองพัทลุงบางแก้ว มรดกวัฒนธรรมของเรา (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ หจก. เจเอ็นที, นปป.).

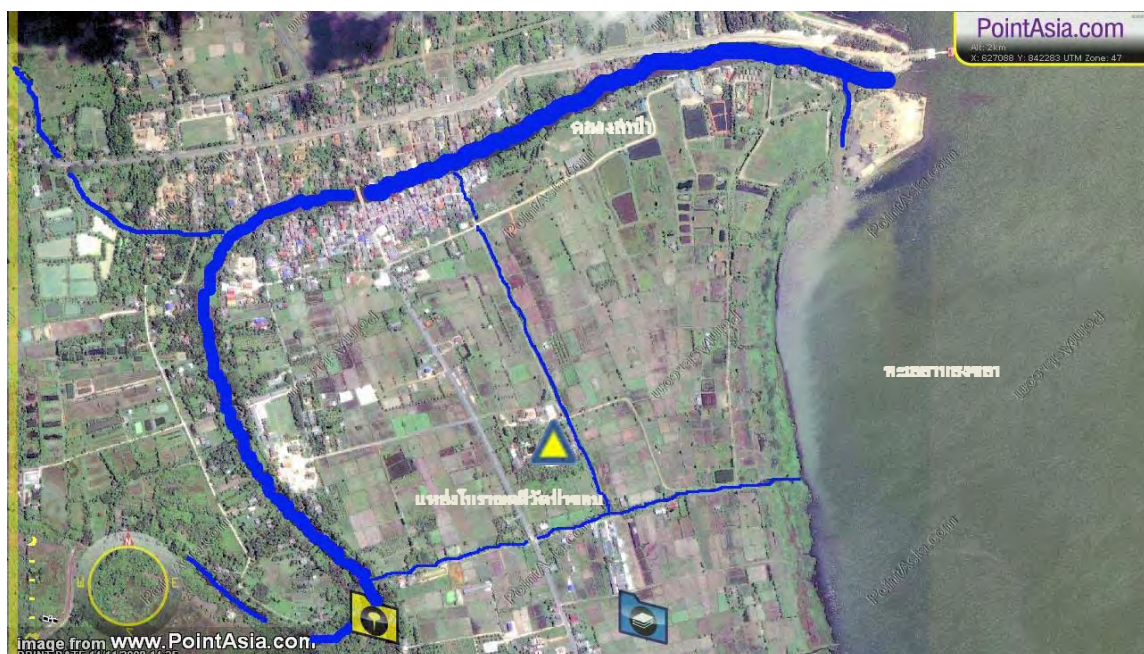
แผนผังที่ 8 สภาพแวดล้อมของแหล่งโบราณคดีเมืองทวนแร่

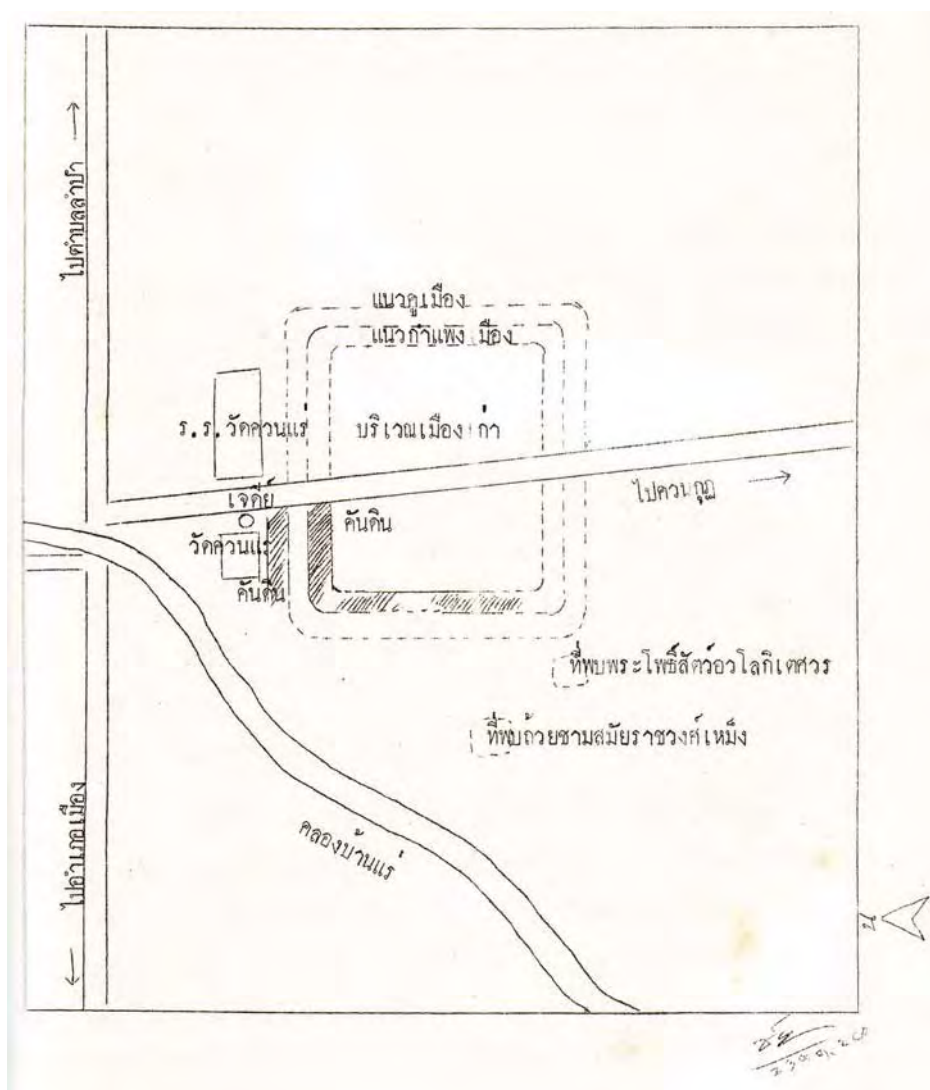
แผนผังที่ 9 ภาพถ่ายทางอากาศของแหล่งโบราณคดีเมืองพระรถ ต.ควนมะพร้าว อ.เมืองพัทลุง พ.ศ. 2516
 ที่มา : ทิวา สุกจรรยา และผ่องศรี วนาสิน, ทะเบียนตำแหน่งที่ตั้งชุมชนโบราณในประเทศไทย (กรุงเทพฯ :
 โครงการวิจัยชุมชนโบราณจากภาพถ่ายทางอากาศ คณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527)

แผนผังที่ 10 สภาพแวดล้อมของแหล่งโบราณคดีเมืองพระรถ

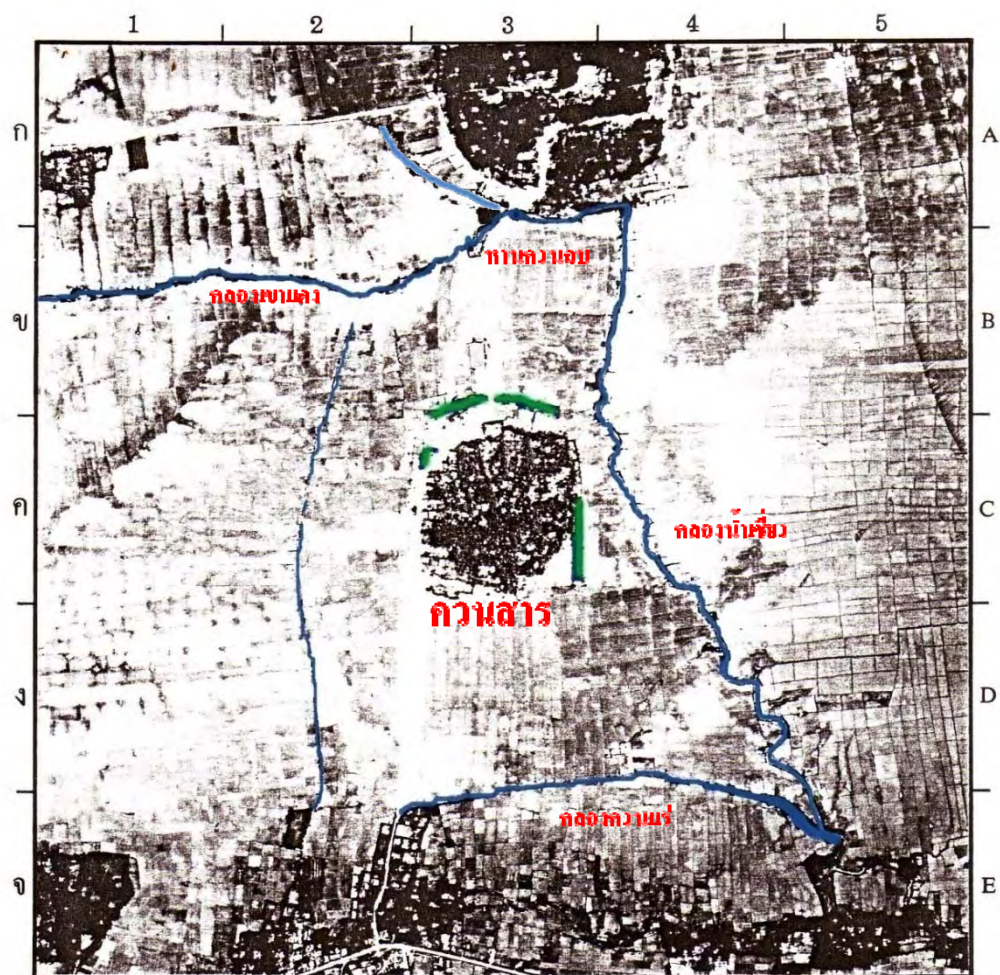

แผนผังที่ 11 สภาพแวดล้อมของแหล่งโบราณคดีวัดป่าขอม

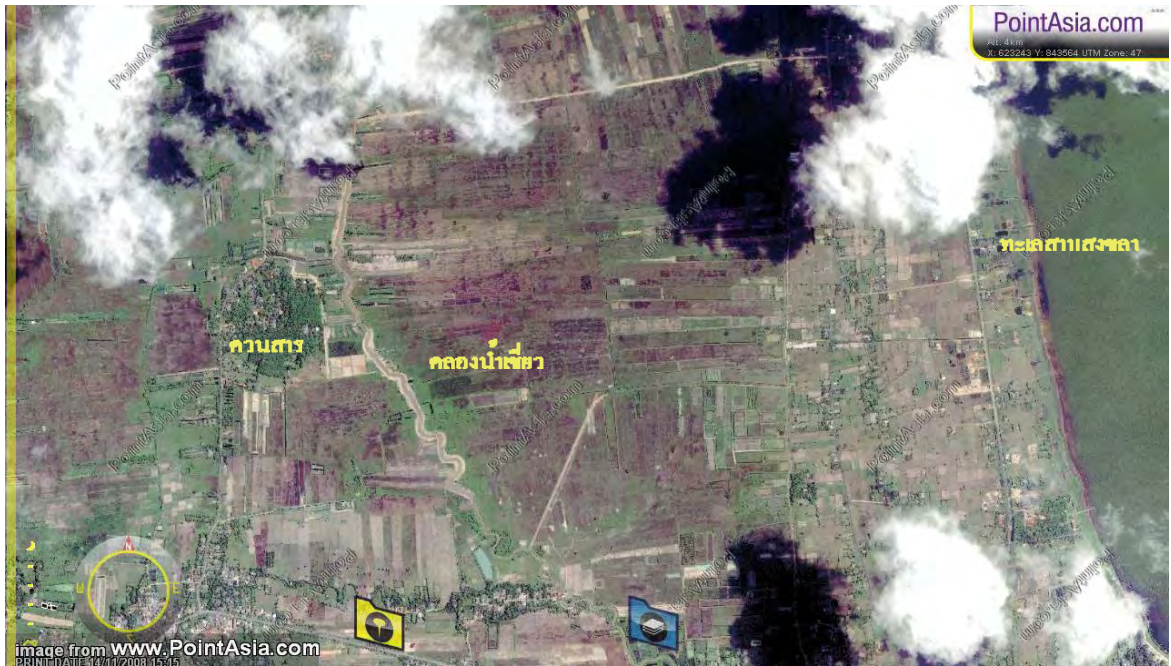

แผนผังที่ 12 แผนผังของแหล่งโบราณคดีเมืองควนแร่

ที่มา : ชัยวุฒิ พิชะกุล, โบราณวิทยาเมืองพัทลุง (พัทลุง : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง, 2525).

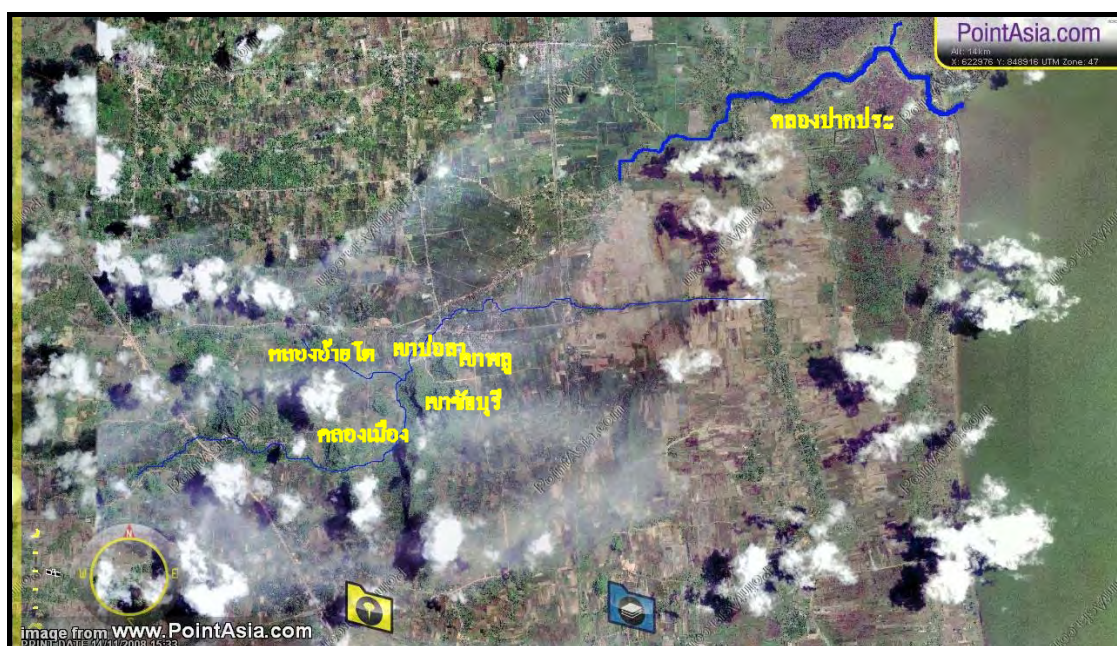
แผนผังที่ 13 ภาพถ่ายทางอากาศของแหล่งโบราณคดีบ้านควนสาร ต.พญาขัน อ.เมืองพัทลุง พ.ศ. 2516
 ที่มา : ทิวา สุขจรรยา และผ่องศรี วนาสิน, ทะเบียนตำแหน่งที่ตั้งชุมชนโบราณในประเทศไทย
 (กรุงเทพฯ : โครงการวิจัยชุมชนโบราณจากภาพถ่ายทางอากาศ คณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
 , 2527)

แผนผังที่ 14 สภาพแวดล้อมของแหล่งโบราณคดีบ้านควนสาร

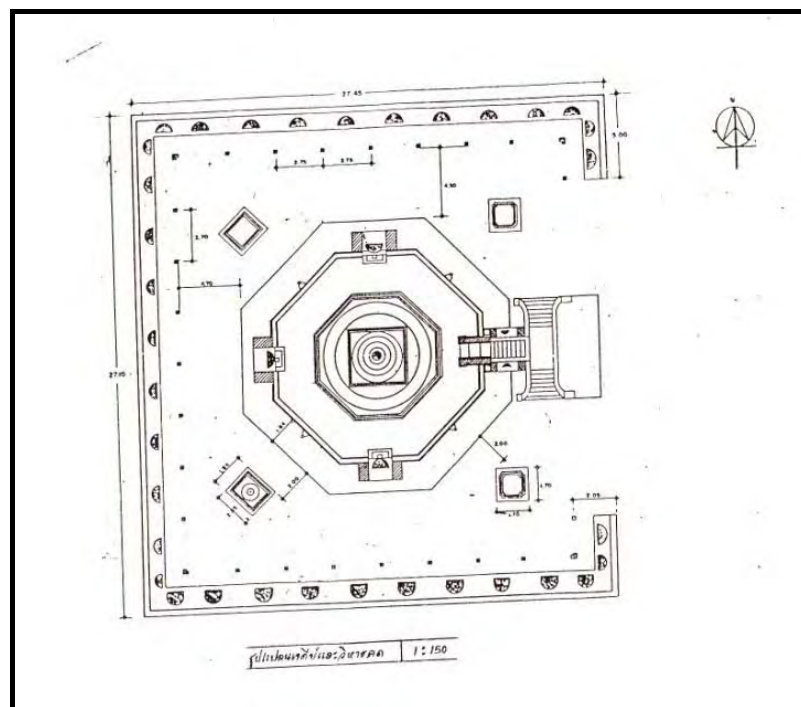
แผนผังที่ 15 ภาพถ่ายทางอากาศแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี พ.ศ. 2516
 ที่มา : ทิวา สุขจรรยา และผ่องศรี วนาสิน, ทะเบียนตำแหน่งที่ตั้งชุมชนโบราณในประเทศไทย
 (กรุงเทพฯ : โครงการวิจัยชุมชนโบราณจากภาพถ่ายทางอากาศ คณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
 มหาวิทยาลัย, 2527)

แผนผังที่ 16 สภาพแวดล้อมของแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี

แผนผังที่ 17 สภาพแวดล้อมของแหล่งโบราณคดีวัดเขาอ้อ

แผนผังที่ 18 แผนผังพระมหาจุฬารัตนเจดีย์วัดเขียนบางแก้ว (ได้มาจากกรมศิลปากร)

ปากถ้ำล่องลม

ภาพที่ 1 สภาพแวดล้อมของแหล่งโบราณคดีถ้ำล่องลม อ.เขาชัยสน

ภาพที่ 2 ขวานหินขัดพบที่แหล่งโบราณคดีถ้ำล่องลม อ.เขาชัยสน

ภาพที่ 3 ขวานหินขัดพบที่แหล่งโบราณคดีถ้ำสงฆ อ.เขาชัยสน

ภาพที่ 4 ทางเข้าแหล่งโบราณคดีอ้าควาย อ.เขาย้อยสน

ภาพที่ 5 ชิ้นส่วนหม้อสามขาพบในแหล่งโบราณคดีอ้าควาย

ภาพที่ 6 ชิ้นส่วนกระดูกมนุษย์พบในแหล่งโบราณคดีลำคาว

ภาพที่ 7 เขาหลักโค

ภาพที่ 8 สภาพของถ้ำพระนอนบนเขาหลัก โค

ภาพที่ 9 ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อดินลายเชือกทาบพบในแหล่งโบราณคดีถ้ำค้างคาว
ที่มา : กรมศิลปากร. กองโบราณคดี. โครงการ โบราณคดีประเทศไทย (ภาคใต้),
“รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดีถ้ำค้างคาว เขาหลัก โค บ้านตีตึง ตำบลนาโหนด
อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง,” 28/2529. (อัดสำเนา)

ภาพที่ 10 ชิ้นส่วนกระดูกมนุษย์และกระดูกสัตว์พบในถ้ำพระนอน เขาหลักโค

ภาพที่ 11 ชิ้นส่วนปากภาชนะดินเผาเนื้อดินพบที่แหล่งโบราณคดีถ้ำลำเชียง

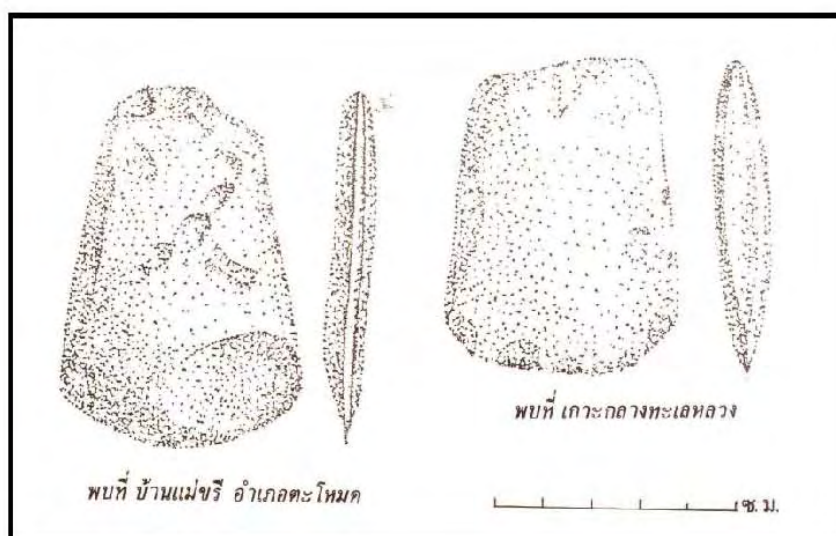
ภาพที่ 12 ขวานหินขัดพบบริเวณคลองเขาชัยสน อ.เขาชัยสน

ภาพที่ 13 ขวานหินขัดพบที่บ้าน โศกยา อ.เขาชัยสน

ภาพที่ 14 ขวานหินขัดพบในทะเลสาบสงขลา

ภาพที่ 15 ขวานหินขัดพบที่บ้านแม่ขรี อ.ดงใหญ่ และที่เกาะกลางในทะเลสาบสงขลา
ที่มา : พิสิฐ เจริญวงศ์, “โบราณคดีพัทลุง,” ใน รายงานสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีพัทลุง
(พัทลุง : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง, 2531), 35.

ภาพที่ 16 ขวานหินขัดพบบริเวณหมู่ที่ 4 ต.พนมวัง อ.ควนขนุน

ภาพที่ 17 ร่องรอยของหลุมลักลอบขุดหาพระพิมพ์ในแหล่งโบราณคดีอำเภอสวรรค์

ภาพที่ 18 พระพิมพ์ดินดิบรูปพระพุทธรูปนั่งห้อยพระบาทเคียงข้างด้วยพระโพธิสัตว์
พบในแหล่งโบราณคดีถ้ำหาสุวรรณค์ ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
พระนคร

ภาพที่ 19 พระพิมพ์ดินดิบรูปพระพุทธรูปปางสมาธิเคียงข้างด้วยพระโพธิสัตว์และ
สถูปพบในแหล่งโบราณคดีถ้ำหาสุวรรณค์ ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถาน
แห่งชาติ สงขลา

ภาพที่ 20 พระพิมพ์ดินดิบรูปเทพซัมภละหรือท้าวภูเวรพบในแหล่งโบราณคดีถ้ำ
คูหาสวรรค์ อ.เมืองพัทลุง ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑวัดคูหาภิมุข อ.เมืองพัทลุง
ที่มา : พริยะ ไกรฤกษ์, “ประวัติศาสตร์ศิลปะพัทลุง (ระหว่าง พ.ศ. 1200-2310),” ใน
รายงานสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีพัทลุง (พัทลุง : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัด
พัทลุง, 2531), 100.

ภาพที่ 21 พระพิมพ์ดินดิบรูปพระพุทธเจ้าปางสมาธิบนบัลลังก์พบในแหล่งโบราณคดี
ถ้ำคูหาสวรรค์

ภาพที่ 22 พระพิมพ์ดินดิบสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นรูปพระพุทธเจ้าปางสมาธิพบใน
แหล่งโบราณคดีถ้ำคูหาสวรรค์

ภาพที่ 23 ชิ้นส่วนพระพิมพ์ดินดิบรูปพระพุทธเจ้าสามองค์ปางสมาธิพบในแหล่ง
โบราณคดีถ้ำคูหาสวรรค์

ภาพที่ 24 ชิ้นส่วนพระพิมพ์ดินดิบรูปพระพุทธเจ้าสององค์ปางสมาธิพบในแหล่ง
โบราณคดีอำเภอห้วยสวรรค์

ภาพที่ 25 ชิ้นส่วนพระพิมพ์ดินดิบรูปพระพุทธเจ้าประทับนั่งห้อยพระบาทมีพระ
โพธิสัตว์ประทับยืนเคียงข้างทางด้านขวาของพระพุทธเจ้าพบในแหล่ง
โบราณคดีอำเภอห้วยสวรรค์

ภาพที่ 26 ชิ้นส่วนพระพิมพ์ดินดิบรูปพระโพธิสัตว์ยืนเรียงกันสามองค์พบในแหล่ง
โบราณคดีถ้ำหาสุวรรณค์

ภาพที่ 27 ชิ้นส่วนพระพิมพ์ดินดิบรูปบุคคลนั่งชันเข่าถือก้านดอกบัวพบในแหล่ง
โบราณคดีถ้ำหาสุวรรณค์

ภาพที่ 28 พระพิมพ์ดินดิบรูปพระโพธิสัตว์สองกร? พบในแหล่งโบราณคดีถ้ำหาสุวรรณค์

ภาพที่ 29 พระพิมพ์ดินดิบรูปพระโพธิสัตว์สี่กรประทับนั่งขัดสมาธิบนบัลลังก์มีจารึก
ตัวอักษรเทวนาครี พบในแหล่ง โบราณคดีถ้ำหาสุวรรณค์

ภาพที่ 30 ชิ้นส่วนstupajาลองดินเผาพบในแหล่งโบราณคดีอำเภอสวรรค์ ปัจจุบันอยู่ใน
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สงขลา

ภาพที่ 31 พระพิมพ์ดินดิบรูปพระพุทธเจ้าปางสมาธิบนบัลลังก์ดอกบัวพบในแหล่ง
โบราณคดีอำเภอสวรรค์ ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ภาพที่ 32 พระพิมพ์ดินดิบรูปพระพุทธเจ้านั่งห้อยพระบาทเคียงข้างด้วยพระโพธิสัตว์พบในแหล่งโบราณคดีถ้ำพิมพ์ ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ภาพที่ 33 พระพิมพ์ดินดิบรูปพระพุทธเจ้าปางสมาธิเคียงข้างด้วยสฤูปพบในแหล่งโบราณคดีถ้ำพิมพ์ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร
ที่มา : พริยะ ไกรฤกษ์, “ประวัติศาสตร์ศิลปะพหุลง (ระหว่าง พ.ศ. 1200-2310),” ใน รายงานสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีพหุลง (พหุลง : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพหุลง, 2531), 98.

ภาพที่ 34 พระพิมพ์ดินดิบรูปพระพุทธเจ้าปางสมาธิเคียงข้างด้วยสตูปและเสาธรรมจักรพบในแหล่ง
โบราณคดีอำเภิมัพ ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ภาพที่ 35 พระพิมพ์ดินดิบรูปพระพุทธเจ้าประทับนั่งห้อยพระบาทปางแสดงธรรมเคียงข้างด้วย
พระโพธิสัตว์ ขอบด้านบนมีจารึกพบในแหล่งโบราณคดีถ้ำพิมพ์ ปัจจุบันอยู่ใน
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ที่มา : รายงานสัมมนาประวัติศาสตร์และ โบราณคดีพัทลุง (พัทลุง : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง
,2531).

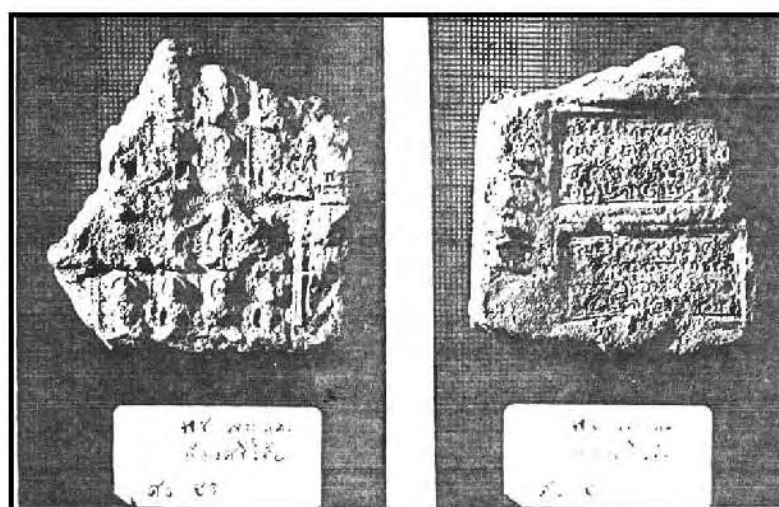
ภาพที่ 36 ชิ้นส่วนพระพิมพ์ดินดิบรูปพระโพธิสัตว์ประทับยืนเรียงกันพบในแหล่ง
โบราณคดีถ้ำพิมพ์ ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ภาพที่ 37 พระพิมพ์ดินดิบรูปพระพุทธเจ้าปางสมาธิเคียงข้างด้วยพระโพธิสัตว์บนขอบมีจารึกพบใน
แหล่งโบราณคดีถ้ำพิมพ์ ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

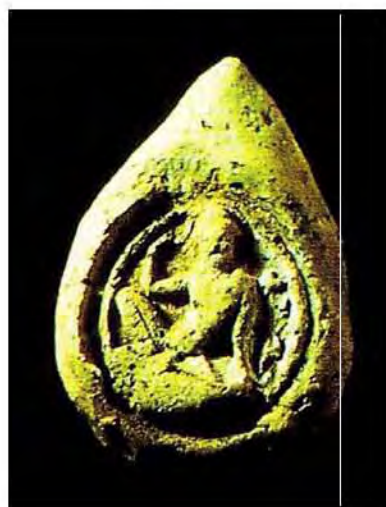

ภาพที่ 38 พระพิมพ์ดินดิบรูปพระพุทธเจ้าปางมารวิชัยในปราสาทหลังกลางเคียงข้างด้วย
พระโพธิสัตว์ในปราสาท มีจารึกบริเวณด้านล่างของปราสาทพบในแหล่ง
โบราณคดีอำเภอฟัมป์ ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

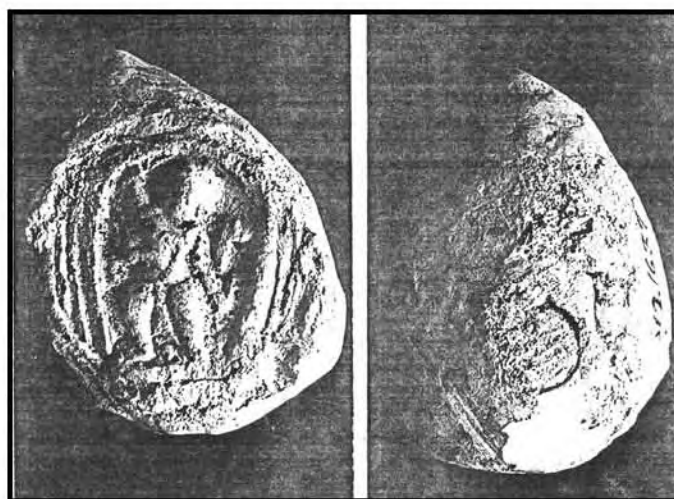

ภาพที่ 39 ชิ้นส่วนพระพิมพ์ดินดิบรูปพระพุทธเจ้าหลายองค์เรียงกันค้นด้วยสตูปด้านหลังมีรอย
พิมพ์จารึกในกรอบสี่เหลี่ยมผืนผ้าสองกรอบพบในแหล่ง โบราณคดีอำเภอฟัมป์ ปัจจุบันอยู่
ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

ที่มา : หม่อมหลวงสุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, “การศึกษาพระพิมพ์ภาคใต้ของประเทศไทย” (วิทยานิพนธ์
ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ศิลปากร, 2528), ภาพที่ 50.

ภาพที่ 40 พระพิมพ์ดินดิบรูปพระโพธิสัตว์ประทับนั่งท่ามหาราชลีลาสนะพบในแหล่ง
โบราณคดีถ้ำพิมพ์ ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ วัดมณฑิมาวาส
ที่มา : รายงานสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีพัทลุง (พัทลุง : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัด
พัทลุง, 2531).

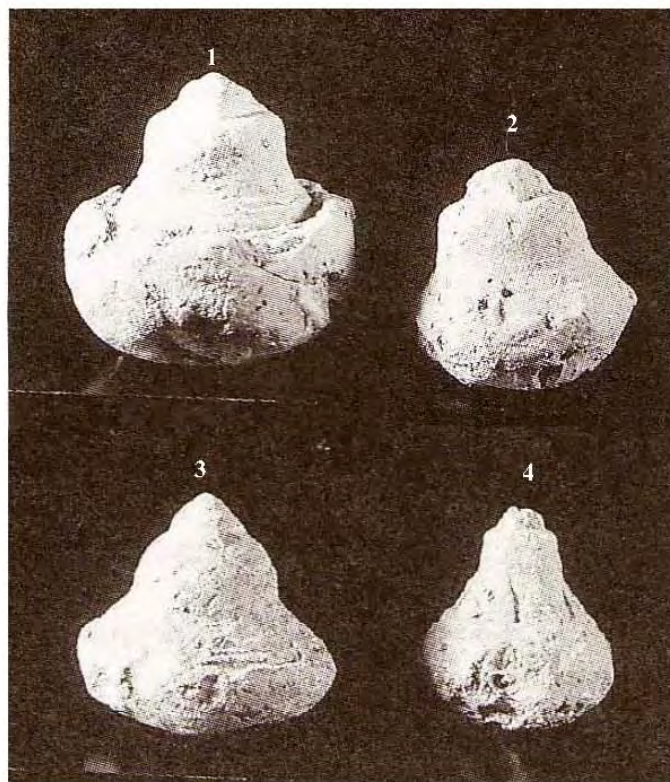
ภาพที่ 41 พระพิมพ์ดินดิบรูปเทพมหากาลด้านหลังมีรอยพิมพ์จารึกในกรอบวงกลมพบใน
แหล่งโบราณคดีถ้ำพิมพ์ ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ วัดมณฑิมาวาส
ที่มา : หม่อมหลวงสุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, “การศึกษาพระพิมพ์ภาคใต้ของประเทศไทย”
(วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิต
วิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528), ภาพที่ 50.

ภาพที่ 42 พระพิมพ์ดินดิบรูปพระพุทธเจ้าปางสมาธิเคียงข้างด้วยสถูปทรงสูงพบ
บริเวณเจ.พัทลุง ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ วัดมณฑิมาวาส
ที่มา : พริยะ ไกรฤกษ์, “ประวัติศาสตร์ศิลปะพัทลุง (ระหว่าง พ.ศ. 1200-2310).”ใน
รายงานสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีพัทลุง (พัทลุง : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง,
2531), 99.

ภาพที่ 43 พระพิมพ์ดินดิบรูปพระโพธิสัตว์ลีลาศประทับนั่งท่ามหาราชลีลาสนะพบ
บริเวณเจ.พัทลุง ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑวัดภูผาภิมุข อ.เมืองพัทลุง
ที่มา : พริยะ ไกรฤกษ์, “ประวัติศาสตร์ศิลปะพัทลุง (ระหว่าง พ.ศ. 1200-2310).”ใน
รายงานสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีพัทลุง (พัทลุง : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัด
พัทลุง, 2531), 101.

ภาพที่ 44 สรูปจำลองดินดิบพบบริเวณจ.พัทลุง ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
วัดมณีมาวาส

ที่มา: พริยะ ไกรฤกษ์, “ประวัติศาสตร์ศิลปะพัทลุง (ระหว่าง พ.ศ. 1200-2310),” ใน รายงาน
สัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีพัทลุง (พัทลุง : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง, 2531),

ภาพที่ 45 คลองบางแก้วไหลซึ่งไหลผ่านแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้วด้านทิศใต้

ภาพที่ 46 ประติมากรรมพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสำริด อายุราวพุทธศตวรรษที่ 15 พบใน
แหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑ์วัดภูผาภิมุข อ.เมืองพัทลุง
ที่มา : พริยะ ไกรฤกษ์, “ประวัติศาสตร์ศิลปะพัทลุง (ระหว่าง พ.ศ. 1200-2310).” ใน รายงาน
สืบมโนประวัติศาสตร์และโบราณคดีพัทลุง (พัทลุง : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง, 2531),

ภาพที่ 47 กระปุกเคลือบสีน้ำตาล เครื่องถ้วยเขมรผลิตจากเตาบุรีรัมย์ อายุราว
พุทธศตวรรษที่ 16-18 พบที่โคกพระคูลาในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว

ภาพที่ 48 กระปุกเคลือบสีน้ำตาล เครื่องถ้วยเขมรผลิตจากเตาบุรีรัมย์ อายุราว
พุทธศตวรรษที่ 16-18 พบที่โคกพระคูลาในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว

ภาพที่ 49 กระปุกเคลือบสีน้ำตาล เครื่องถ้วยเขมรผลิตจากเตาบุรีรัมย์ อายุราว
พุทธศตวรรษที่ 16-18 พบที่โลกพระจุลนาในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว

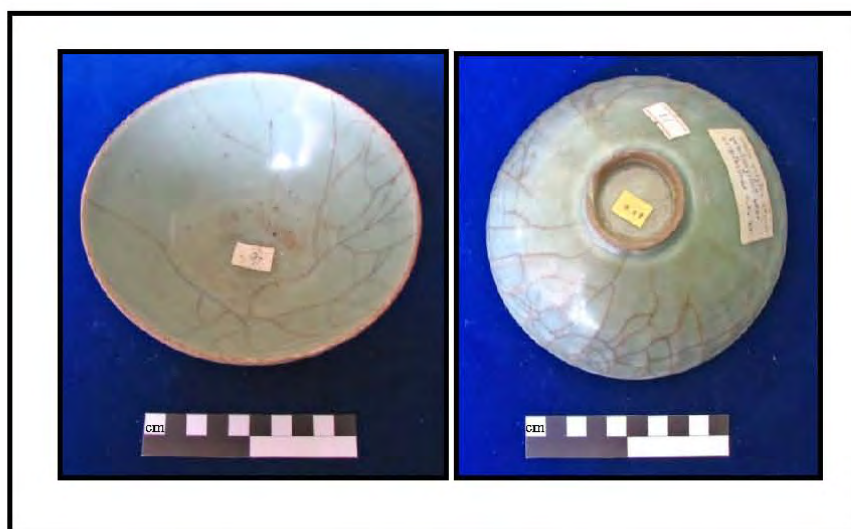
ภาพที่ 50 กระปุกเคลือบสีน้ำตาล เครื่องถ้วยเขมรผลิตจากเตาบุรีรัมย์ อายุราว
พุทธศตวรรษที่ 16-18 พบที่โลกพระจุลนาในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว

ภาพที่ 51 ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยเขมรผลิตจากเตาบุรีรัมย์ ราวพุทธศตวรรษที่ 16-18 พบที่โลกพระจุลนาใน
แหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว

ภาพที่ 52 ไหสี่หูมีพวยสั้นสมัยปลายราชวงศ์ถัง-ต้นห้าราชวงศ์ อายุราวปลายพุทธศตวรรษที่ 14-
ครึ่งแรกพุทธศตวรรษที่ 15 พบในทะเลสาบสงขลา

ภาพที่ 53 ขามเคลือบสีเขียวสมัยปลายราชวงศ์ซ่ง-ต้นราชวงศ์หยวน ผลิตจากเตาหลงฉวน อายุราว
พุทธศตวรรษที่ 18-19 พบที่โคกเมืองในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว

ภาพที่ 54 ประติมากรรมพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสำริด อายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 พบใน
แหล่งโบราณคดีเมืองกวนแร่

ที่มา : กรมศิลปากร, โบราณวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสงขลา (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2549), 52.

ภาพที่ 55 คั่นดินด้านทิศเหนือของแหล่งโบราณคดีเมืองพระรถ ต.ควนมะพร้าว อ.เมืองพัทลุง

ภาพที่ 56 คั่นดินด้านทิศใต้ของแหล่งโบราณคดีเมืองพระรถ ต.ควนมะพร้าว อ.เมืองพัทลุง

ภาพที่ 57 ชิ้นส่วนสตูปล้างองดินเผาพบบริเวณนอกคันดินด้านทิศใต้ของ
แหล่งโบราณคดีเมืองพระรถ

ภาพที่ 58 พวยกาดินเผาพบบริเวณนอกคันดินด้านทิศใต้ของแหล่งโบราณคดีเมืองพระรถ

ภาพที่ 59 ชิ้นส่วนสอปจำลองดินเผาพบบริเวณบ้านดอนกล้าใกล้กับแหล่งโบราณคดี
เมืองพระรถ

ภาพที่ 60 พวยกาดินเผาพบบริเวณบ้านดอนกล้าใกล้กับแหล่งโบราณคดีเมืองพระรถ

ภาพที่ 61 ฐานสตูจำลองดินเผาพบบริเวณด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของวัด
ความมะพร้าว ต.ความมะพร้าว อ.เมืองพัทลุง

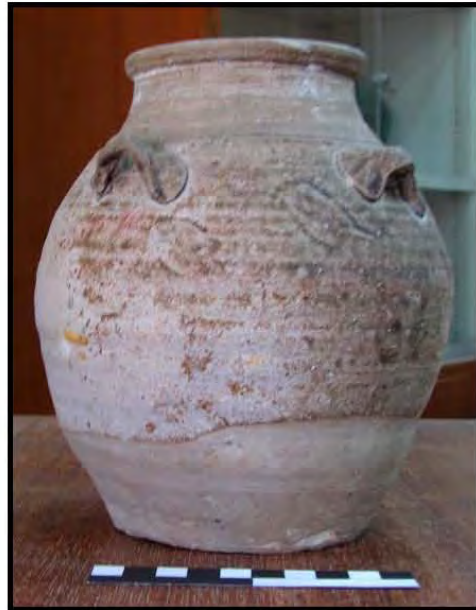
ภาพที่ 62 กุ่มดินเผาที่เกาะเสือ อ.ปากพะยูน ผลผลิตจากเตาปะโอ จังหวัดสงขลา อายุราว
พุทธศตวรรษที่ 16-17

ภาพที่ 63 คนโทดินเผาพบบริเวณอ่าวจงเก ต. จองถนน อ. เขาชัยสน สันนิษฐานว่าผลิตจากเตา
ปะโอ จังหวัดสงขลา อายุราวพุทธศตวรรษที่ 16-17

ภาพที่ 64 ไห 6 หูลือบสีน้ำตาลสมัยปลายราชวงศ์ข่งใต้-ต้นราชวงศ์หยวน อายุราว
พุทธศตวรรษที่ 18-19 พบที่เขาน้อย ต.ชัยบุรี อ.เมืองพัทลุง

ภาพที่ 65 ไห 4 หู เคลือบสีน้ำตาลสมัยราชวงศ์หยวน สันนิษฐานว่าผลิตเตาถ้ำสี
มณฑลกว่างตง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 19 พบบริเวณอำเภอเวียงเตย ต.ฝาละมี อ.
ปากพะยูน ปัจจุบันอยู่ที่ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง

ภาพที่ 66 เครื่องถ้วยจีนเคลือบสีขาวพบในคลองพระเกิด ปัจจุบันอยู่ในความครอบครอง
ของเอกชน (ได้มาจากนายชัยวุฒิ พิชะกุล)

ภาพที่ 67 พระมหาธาตุเจดีย์วัดเขียนบางแก้ว ต.จองถนน อ.เขาชัยสน จ.พัทลุง ถ่ายเมื่อปี พ.ศ. 2515
(ได้มาจากกรมศิลปากร)

ภาพที่ 68 พระพุทธรูปปูนปั้นปางสมาธิประดับฐานเจดีย์

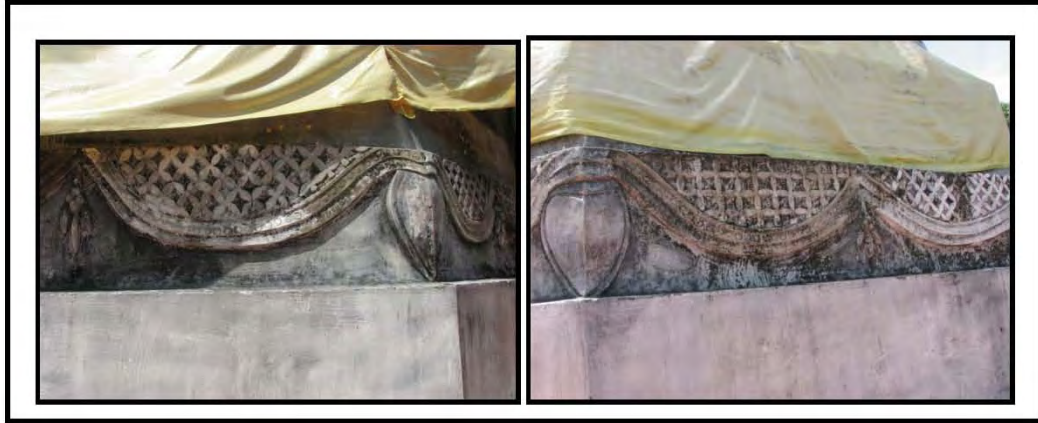
ภาพที่ 69 ช้างปูนปั้นประดับฐานเจดีย์

ภาพที่ 70 ทางขึ้นลานประทักษิณด้านทิศตะวันออก

ภาพที่ 71 เจดีย์จำลองประดับบนฐานประทักษิณ

ภาพที่ 72 ลวดลายปูนปั้นประดับฐานเจดีย์

ภาพที่ 73 ส่วนของบัลลังก์ประดับเครื่องถ้วยและที่มุมทั้งสี่ประดับด้วยกานูนปั้น

ภาพที่ 74 ส่วนยอดของพระมหาธาตุเจดีย์วัดเขีนบางแก้ว

ภาพที่ 75 เจดีย์ทิศด้านหน้าพระมหาธาตุเจดีย์วัดเขียนบางแก้ว

ภาพที่ 76 เจดีย์ทิศด้านหลังพระมหาธาตุเจดีย์วัดเขียนบางแก้ว

ภาพที่ 77 พระพุทธรูปปูนปั้นภายในระเบียงคดของพระมหาธาตุเจดีย์วัดเขียนบางแก้ว

ภาพที่ 78 อุโบสถวัดเขียนบางแก้ว

ภาพที่ 79 เนินดินที่ชาวบ้านเรียกว่า “โคกแขกชี” หรือ “โบสถ์พราหมณ์”

ภาพที่ 80 เนินดินที่ชาวบ้านเรียกว่า “วิหารถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา”

ภาพที่ 81 โลกพระศุลาเดิมเป็นเนินดินพบชิ้นส่วนพระพุทธรูปหินทราย ปัจจุบันทางวัดก่อสร้างฐานก่ออิฐถือปูนคลุมเนินดิน

ภาพที่ 82 เนินดินที่ชาวบ้านเรียกว่า “โคกเมือง” ปัจจุบันชาวบ้านสร้างเสาหลักเมืองขึ้น

ภาพที่ 83 พระพุทธรูปหินทรายสีแดงประทับนั่งขัดสมาธิราบพบที่ “วิหารถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา”
ในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว

ภาพที่ 84 เศียรพระพุทธรูปหินทรายสีแดงพบที่ “วิหารถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา” ในแหล่ง
โบราณคดีบ้านบางแก้ว

ภาพที่ 85 เศียรและชิ้นส่วนพระพุทธรูปหินทรายที่ชาวบ้านเรียกว่า “พระแก้วอุลาศริมหาโพธิ์”

ภาพที่ 86 พระพุทธรูปสองพี่น้อง

ภาพที่ 87 เศียรพระพุทธรูปหินทรายสีแดงพบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว ปัจจุบัน
อยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สงขลา อ.เกาะยอ จ.สงขลา

ภาพที่ 88 ส่วนองค์พระพุทธรูปหินทรายสีแดงพบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว ปัจจุบัน
อยู่ในห้องคลังพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สงขลา อ.เมือง จังหวัดสงขลา

ภาพที่ 89ฐานประติมากรรมรูปวงกลมตรงกลางเป็นช่องสี่เหลี่ยมจัตุรัสทำจากหินทรายสีแดงพบบริเวณโบสถ์พราหมณ์หรือโคกแขกชี ในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว

ภาพที่ 90 ใบเสมาหินทรายลาปูนทับ ในวัดเขียนบางแก้ว

ภาพที่ 91 ใบเสมาหินทรายสีแดงพบที่วัดแหลม (ร้าง) อยู่ในห้องคลังของพิพิธภัณฑ์
คติชนวิทยาสถาบันทักษิณคดีศึกษา อ.เกาะยอ จ.สงขลา

ภาพที่ 92 ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อดินพบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว

ภาพที่ 93 ชิ้นส่วนฝาภาชนะดินเผาและครกในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว

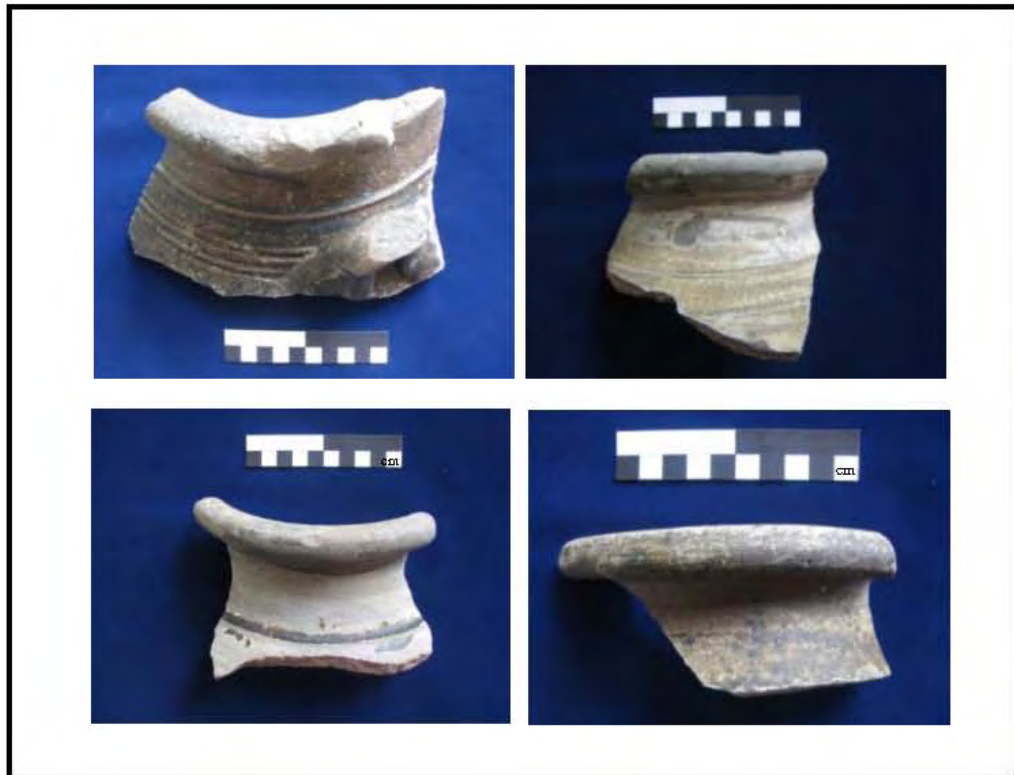
ภาพที่ 94 ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยสังคโลกประเภทเคลือบสีเขียว ผลิตจากเตาเมืองศรีสังขาลย์
พุทธศตวรรษที่ 21-ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 พบที่โลกพระอุลาในแหล่งโบราณคดี
บ้านบางแก้ว

ภาพที่ 95 ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยสังคโลกประเภทเคลือบสองสี ผลิตจากเตาป่ายาง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21-ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 พบที่โคกพระकुลาในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว

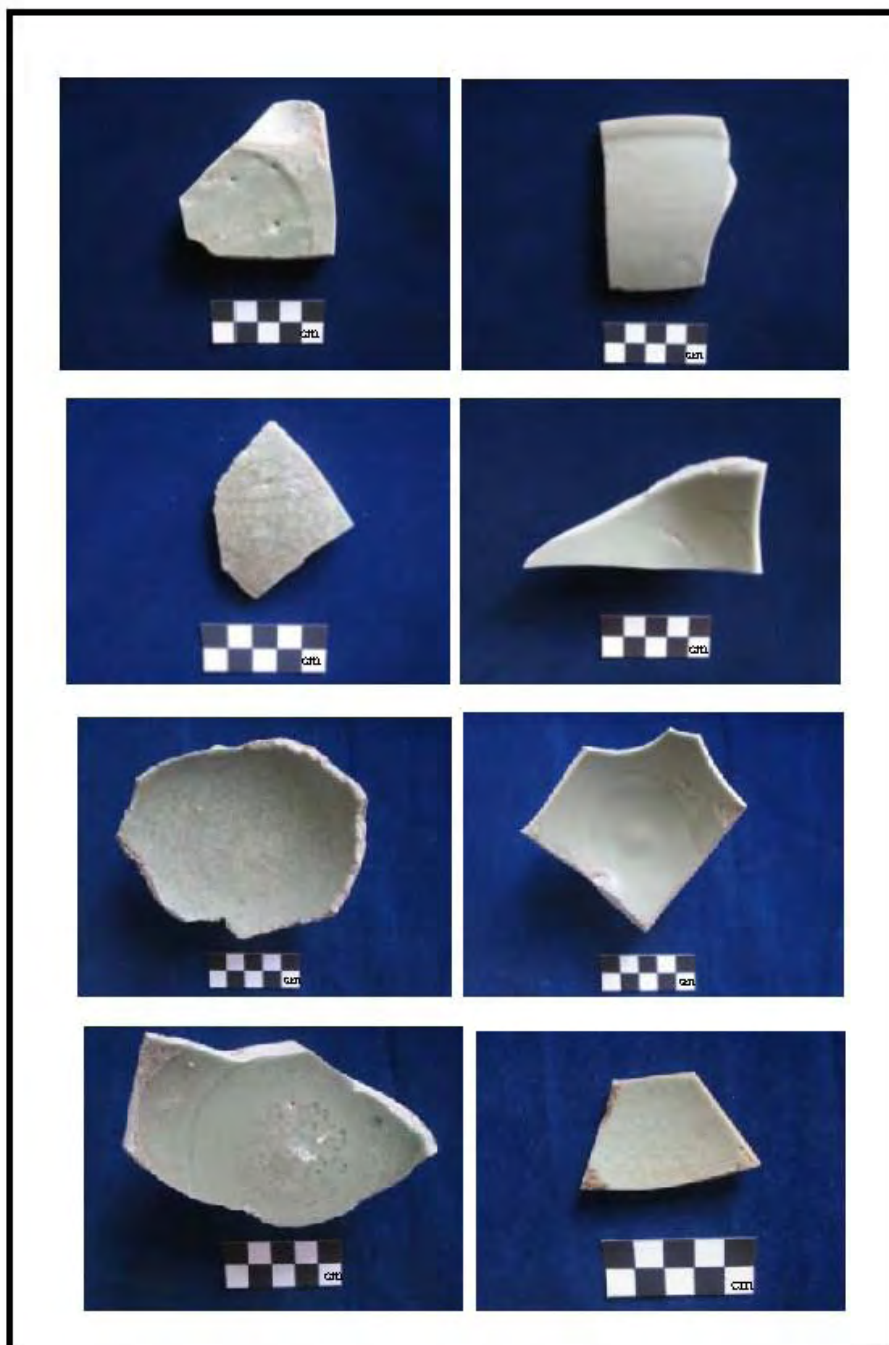
ภาพที่ 96 ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยสังคโลกประเภทเขียนลายสีดำ-น้ำตาลใต้เคลือบ ผลิตจากเตาป่ายาง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21-ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 พบที่โคกพระकुลาในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว

ภาพที่ 97 ชิ้นส่วนไหเคลือบสีน้ำตาล ผลิตจากเตาเผาบ้านน้อย อยุธยารพพุทธศตวรรษที่ 21-22พบที่โคกเมืองใน
แหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว

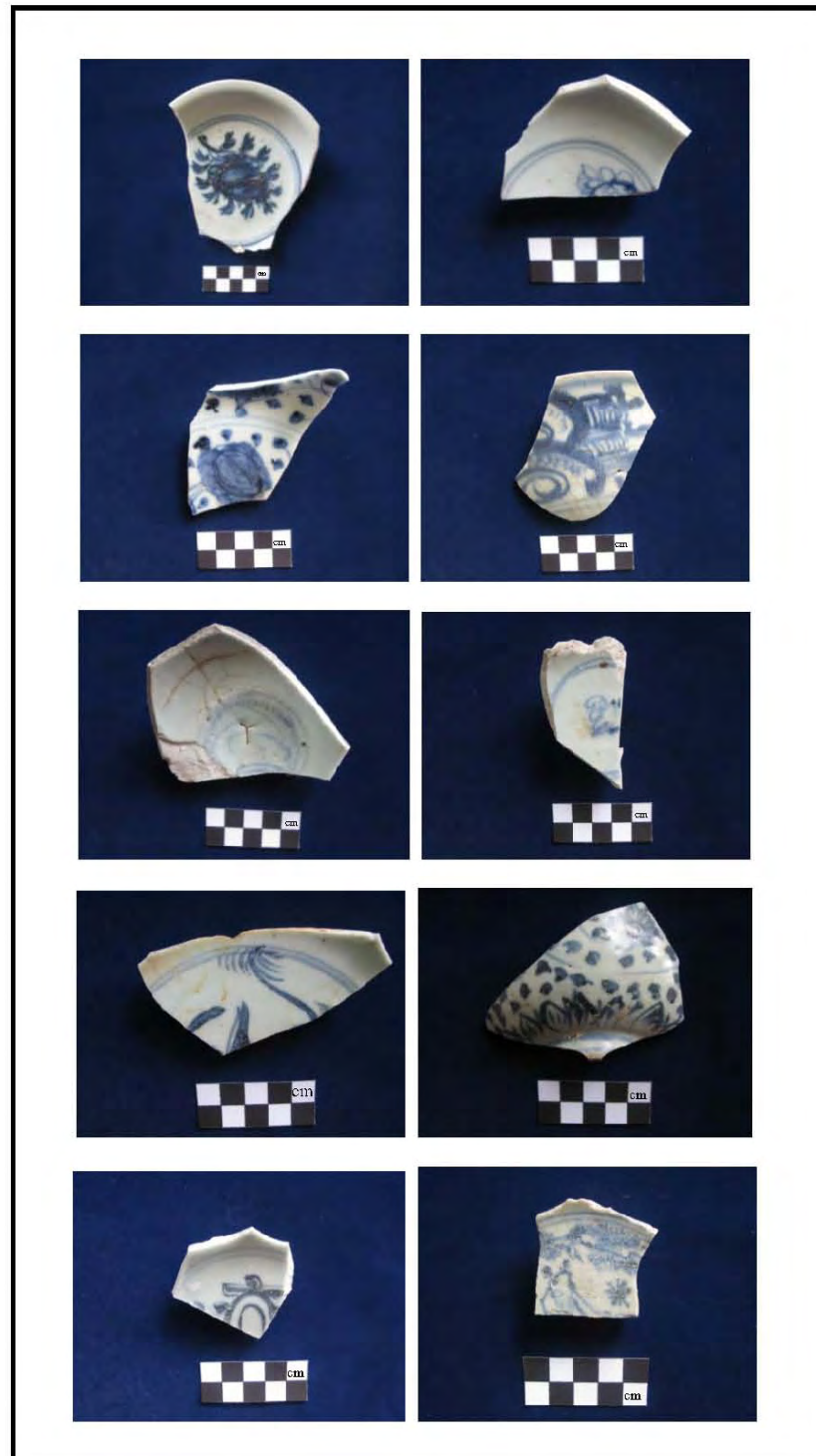
ภาพที่ 98 ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยเวียดนาม อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 ในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว พบที่โคกเมือง (ด้านบน) พบที่โคกพระคูลา (ด้านล่าง)

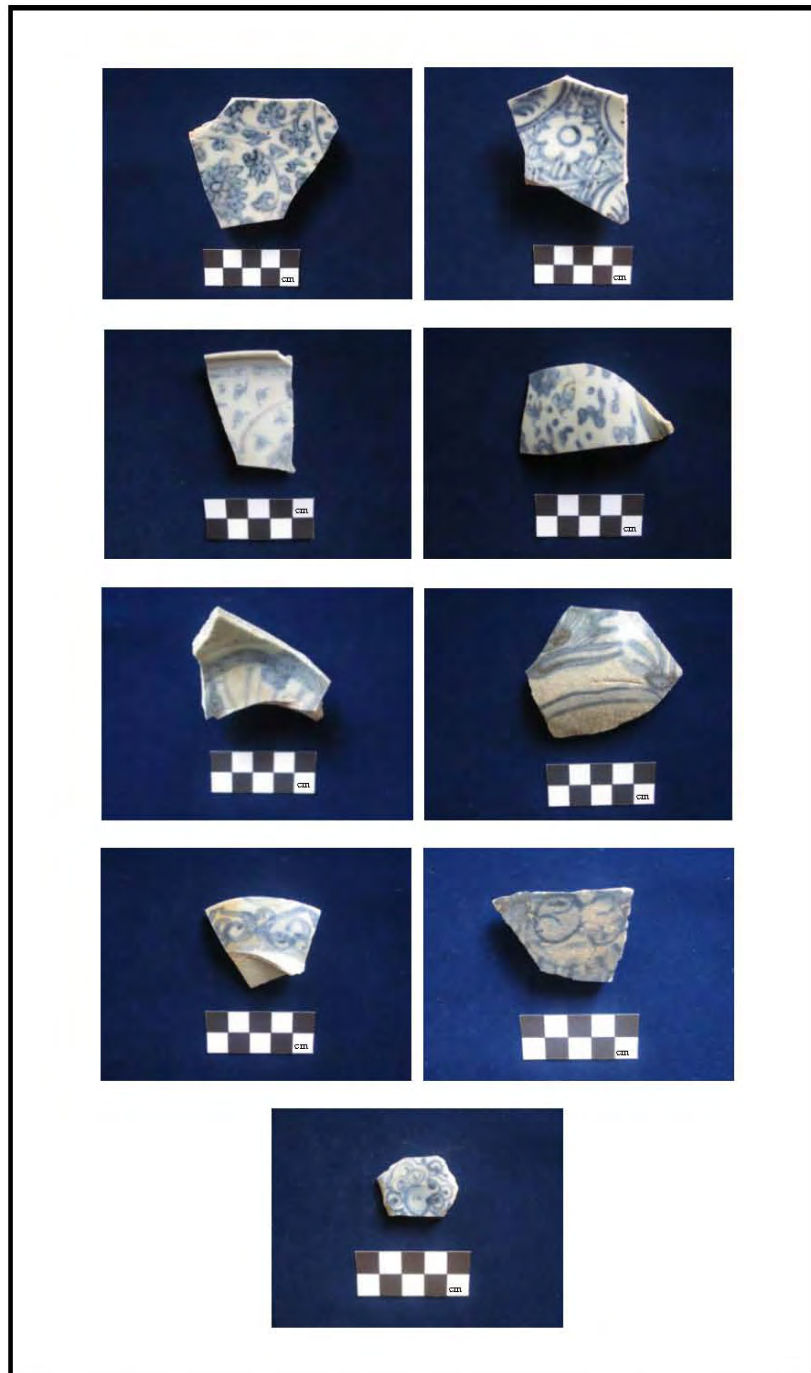
ภาพที่ 99 ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนเคลือบสีเขียวสมัยราชวงศ์หมิง ผลิตจากเตาหลงฉวน อายุราว พุทธศตวรรษที่ 20 พบที่โคกพระคูลาโนแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว (สองแถวบน) พบที่โคกเมือง (สองแถวล่าง)

ภาพที่ 100 ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนลายครามสมัยราชวงศ์หมิง ผลิตจากเตาจิ่งเต๋อเจิน อายูราว
พุทธศตวรรษที่ 21 พบที่โคกเมืองในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว

ภาพที่ 101 ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนลายคราม สมัยราชวงศ์หมิง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21
พบที่โคกพระคูลาในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว

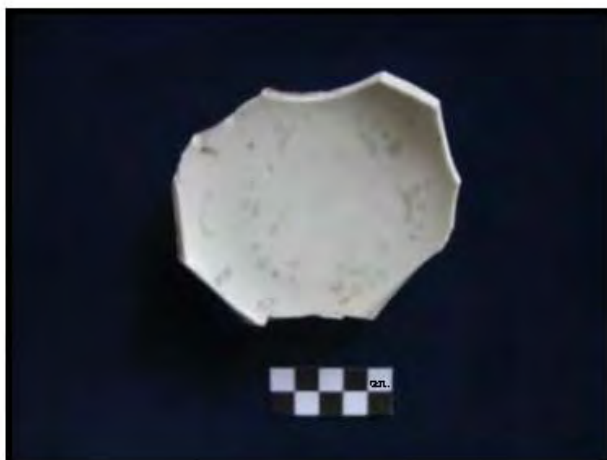
ภาพที่ 102 ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนลายครามสมัยราชวงศ์หมิง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21
พบที่โคกพระคูลาในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว

ภาพที่ 103 ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนลายครามสมัยราชวงศ์หมิง ผลิตจากเตาจิ่งเต๋อเจิน อาซูราว
พุทธศตวรรษที่ 21 พบที่โคกพระคูลาในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว

ภาพที่ 104 ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนลายครามสมัยราชวงศ์หมิง ผลิตจากเตาจิ่งเต๋อเจิน อาซูราว
พุทธศตวรรษที่ 21-22 พบที่โคกพระคูลาในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว

ภาพที่ 105 ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนประเภทเขียนสีบนเคลือบสมัยราชวงศ์หมิง ผลิตจากเตา
จิ่งเต๋อเจิน ปลายพุทธศตวรรษที่ 21-ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 พบที่โคกพระกุลา
ในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว

ภาพที่ 106 กระปุกสองหูเคลือบสีเขียวสมัยราชวงศ์หยวน ผลิตจากเตาหลงฉวน อายุราว
พุทธศตวรรษที่ 19 พบที่โคกพระกุลาในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว

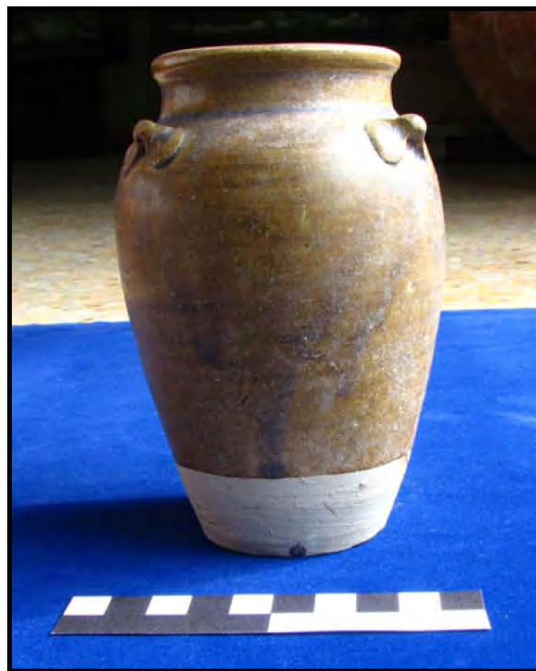
ภาพที่ 107 กระปุกสองหูเคลือบสีเขียวสมัยราชวงศ์หยวน ผลิตจากเตาหลงฉวน
อายุราวพุทธศตวรรษที่ 19 พบที่โคกพระคูลาในแหล่งโบราณคดี
บ้านบางแก้ว

ภาพที่ 108 กระปุกเคลือบสีเขียวสมัยราชวงศ์หยวน ผลิตเตาหลงฉวน อายุราว
พุทธศตวรรษที่ 19 พบที่โคกพระคูลาในแหล่งโบราณคดี
บ้านบางแก้ว

ภาพที่ 109 กระปุกเคลือบสีเขียว สมัยราชวงศ์หยวน ผลิตจากเตาหลงฉวน อายุราว พุทธศตวรรษที่ 19 พบที่โคกพระคูลาในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว

ภาพที่ 110 ไหสีน้ำตาลเคลือบสีน้ำตาล สมัยราชวงศ์หยวน อายุราวพุทธศตวรรษที่ 19 พบที่โคกพระคูลาในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว

ภาพที่ 111 แจกันเคลือบสีขาวสมัยราชวงศ์หยวน ผลิตจากเตาเต๋อฮั่ว อู๋ราว
พุทธศตวรรษที่ 19 พบที่บ้านพน

ภาพที่ 112 ชามเคลือบสีเขียวสมัยราชวงศ์หมิง ผลิตจากเตาหลงฉวน อู๋ราวพุทธศตวรรษที่ 20
พบที่โลกพระคุณาในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว

ภาพที่ 113 ขามเคลือบสีเขียวสมัยราชวงศ์หมิง ผลิตจากเตาหลงจวน อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20 พบที่โคกเมืองในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว

ภาพที่ 114 ขามเคลือบสีเขียวสมัยราชวงศ์หมิง ผลิตจากเตาหลงจวน อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20 พบที่โคกเมืองในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว

ภาพที่ 115 กระปุกเคลือบสีน้ำตาลสมัยราชวงศ์หมิง สันนิษฐานว่าผลิตจากเตาในมณฑล
ฝูเจี้ยน อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20 พบที่โคกพระคูลาในแหล่งโบราณคดี
บ้านบางแก้ว

ภาพที่ 116 กระปุกเคลือบสีน้ำตาลสมัยราชวงศ์หมิง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20 พบ
ที่ โคกพระคูลาในแหล่ง โบราณคดีบ้านบางแก้ว

ภาพที่ 117 กระปุกเขียนลายสีครามได้เคลือบสมัยราชวงศ์หมิง ผลิตจากเตาจิ่งเต๋อเจิ้น อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 พบที่โคกพระคูลาในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว

ภาพที่ 118 กระปุกเขียนลายสีครามได้เคลือบสมัยราชวงศ์หมิง ผลิตจากเตาจิ่งเต๋อเจิ้น อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 พบที่โคกพระคูลาในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว

ภาพที่ 119 กระปุกเขียนลายสีครามใต้เคลือบสมัยราชวงศ์หมิง ผลิตจากเตาจิ่งเต๋อเจิน
อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 พบที่โคกพระคูลาในแหล่งโบราณคดี
บ้านบางแก้ว

ภาพที่ 120 ฝาเขียนลายสีครามใต้เคลือบสมัยราชวงศ์หมิง ผลิตจากเตาจิ่งเต๋อเจิน
อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 พบที่โคกพระคูลาในแหล่งโบราณคดี
บ้านบางแก้ว

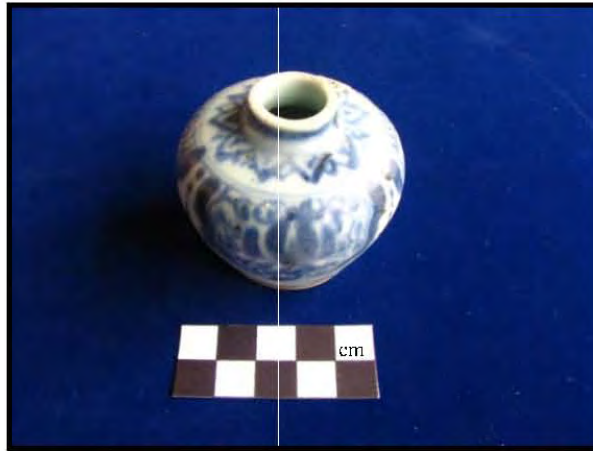
ภาพที่ 121 กระปุกเขียนลายสีครามใต้เคลือบสมัยราชวงศ์หมิง ผลิตจากเตาจิงโจว
อายุราวต้น-กลางพุทธศตวรรษที่ 22 พบที่โคกพระคูลาในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว

ภาพที่ 122 ขามเขียนลายสีครามใต้เคลือบสมัยราชวงศ์หมิง ผลิตจากเตาจิ่งเต๋อเจิน อายุราว
พุทธศตวรรษที่ 21 พบในทะเลสาบสงขลา

ภาพที่ 123 ขามเขียนลายสีครามใต้เคลือบสมัยราชวงศ์หมิง ผลิตจากเตาจิ่งเต๋อเจิน อายุราว
พุทธศตวรรษที่ 21 พบในทะเลสาบสงขลา

ภาพที่ 124 กระปุกเขียนลายครามใต้เคลือบสมัยราชวงศ์หมิง ผลิตจากเตาจิ่งเต๋อเจิน อายุ
ราวพุทธศตวรรษที่ 21 พบในทะเลสาบสงขลา

ภาพที่ 125 กระปุกเขียนลายครามใต้เคลือบสมัยราชวงศ์หมิง ผลิตจากเตาจิ้งโจว
อายุราวต้น-กลางพุทธศตวรรษที่ 22 พบในทะเลสาบสงขลา

ภาพที่ 126 กระปุกเคลือบสีเขียว เครื่องถ้วยเวียตนาม อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20-21
พบที่โคกพระคูลาในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว

ภาพที่ 127 กระปุกหกลเหลี่ยมเขียนลายสีครามได้เคลือบเครื่องถ้วยเวียตนาม อายุราว
พุทธศตวรรษที่ 21 พบที่โคกพระคูลาในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว

ภาพที่ 128 กระปุกหกลเหลี่ยมเขียนลายสีครามได้เคลือบ เครื่องถ้วยเวียตนาม อายุ
ราวพุทธศตวรรษที่ 21 พบที่โคกพระคูลาในแหล่งโบราณคดี
บ้านบางแก้ว

ภาพที่ 129 กระปุกเขียนลายสีครามได้เคลือบเครื่องถ้วยเวียดนาม อายุราว
พุทธศตวรรษที่ 21 พบที่โคกพระकुลา ในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว

ภาพที่ 130 กระปุกเขียนลายสีครามได้เคลือบ เครื่องถ้วยเวียดนาม อายุราว
พุทธศตวรรษที่ 21 พบที่โคกพระकुลา ในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว

ภาพที่ 131 คลับเขียนลายสีครามได้เคลือบเครื่องถ้วยเวียดนาม อายุราวพุทธศตวรรษ
ที่ 21 พบที่โคกพระคูลาในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว

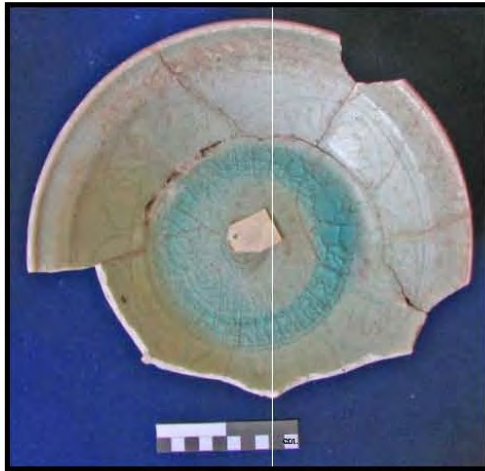
ภาพที่ 132 คลับเขียนลายสีครามได้เคลือบเครื่องถ้วยเวียดนาม อายุราวพุทธศตวรรษ
ที่ 21 พบที่โคกพระคูลาในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว

ภาพที่ 133 ขามเคลือบสีเขียว เครื่องถ้วยสังคโลก ผลิตจากเตาเกาะน้อย อาขุราวพุทธศตวรรษที่ 20 พบที่
โคกเมืองโนนแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว

ภาพที่ 134 ขามเคลือบสีเขียว เครื่องถ้วยสังคโลก ผลิตจากเตาเกาะน้อย อาขุราว
พุทธศตวรรษที่ 20 พบที่โคกเมืองโนนแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว

ภาพที่ 135 จานเคลือบสีเขียว เครื่องถ้วยสังคโลก ผลิตจากเตากระโน้ย อายูราว
พุทธศตวรรษที่ 20 พบที่โคกเมืองในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว

ภาพที่ 136 จานเคลือบสีเขียว เครื่องถ้วยสังคโลก ผลิตจากเตาป่ายาง อายูราว
พุทธศตวรรษที่ 21-ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 พบที่โคกเมืองในแหล่ง
โบราณคดีบ้านบางแก้ว

ภาพที่ 137 กระปุกสองหูเคลือบสีเขียว เครื่องถ้วยสังคโลก ผลิตจากเตาเกาะน้อย
อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20 พบที่โคกพระคูลาในแหล่งโบราณคดี
บ้านบางแก้ว

ภาพที่ 138 ขวดสองหูเคลือบสีเขียว เครื่องถ้วยสังคโลก ผลิตจากเตาป่ายาง อายุราว
พุทธศตวรรษที่ 21 พบที่โคกพระคูลาในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว

ภาพที่ 139 ขวดรูปน้ำเต้ามีหูสองหูเคลือบสีเขียว เครื่องถ้วยสังคโลก ผลิตจากเตา
ป่ายาง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 พบที่โคกพระคูลาในแหล่ง
โบราณคดีบ้านบางแก้ว

ภาพที่ 140 ขวดสองหูเคลือบสีเขียว เครื่องถ้วยสังคโลก ผลิตจากเตาป่ายาง อายุราว พุทธศตวรรษที่ 21 พบในทะเลสาบสงขลา

ภาพที่ 141 โถทรงกลีบบะเพืองเคลือบสีขาว เครื่องถ้วยสังคโลก ผลิตจากเตาป่ายาง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 พบที่โคกพระคูลาในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว

ภาพที่ 142 โถขนาดเล็กเขียนลายสีดำได้เคลือบ เครื่องถ้วยสังคโลก ผลิตจากเตา
ป่ายาง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21-ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 พบที่
โคกพระคูลาในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว

ภาพที่ 143 ตลับเขียนลายสีดำได้เคลือบ เครื่องถ้วยสังคโลก ผลิตจากเตाप่ายาง อายุราว
พุทธศตวรรษที่ 21- ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 พบที่โคกพระคูลาในแหล่ง
โบราณคดีบ้านบางแก้ว

ภาพที่ 144 กระปุกเคลือบสีน้ำตาล เครื่องถ้วยสังคโลก ผลิตจากเตาเกาะน้อย อาขุราว
พุทธศตวรรษที่ 20 พบที่โลกพระคูลาในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว

ภาพที่ 145 กระปุกเคลือบสีน้ำตาล เครื่องถ้วยสังคโลก ผลิตจากเตาเกาะน้อย อาขุราว
พุทธศตวรรษที่ 20 พบที่โลกพระคูลาในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว

ภาพที่ 146 ขวดรูปน้ำเต้าเคลือบสีน้ำตาล เครื่องถ้วยสังคโลก ผลิตจากเตาป่ายาง อายุ
ราวพุทธศตวรรษที่ 21-ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 พบที่โคกพระคูลาในแหล่ง
โบราณคดีบ้านบางแก้ว

ภาพที่ 147 ขวดรูปน้ำเต้าเคลือบสีน้ำตาล เครื่องถ้วยสังคโลก ผลิตจากเตาป่ายาง อายุ
ราวพุทธศตวรรษที่ 21-ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 พบที่โคกพระคูลาในแหล่ง
โบราณคดีบ้านบางแก้ว

ภาพที่ 148 ขวดสองหูเคลือบสีน้ำตาล เครื่องถ้วยสังคโลก ผลิตจากเตาป่ายาง อำเภอราม
 พุทธศตวรรษที่ 21-ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 พบที่โลกพระคุณาใน
 แหล่งโบราณคดี บ้านบางแก้ว

ภาพที่ 149 ไหสี่หูเคลือบสีน้ำตาล ผลิตจากเตาเกาะน้อย อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20 พบใน
ทะเลสาบสงขลา

ภาพที่ 150 ขวดไม้เคลือบ ผลิตจากเตาแม่น้ำน้อย อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21-23 พบใน
ทะเลสาบสงขลา

ภาพที่ 151 ไหสี่หูเคลือบสีน้ำตาลผลิตจากเตาแม่น้ำน้อย อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21-22 พบในทะเลสาบสงขลา

ภาพที่ 152 ไหสี่หูไม่เคลือบผลิตจากเตาแม่น้ำน้อย อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21-23 พบในทะเลสาบสงขลา

ภาพที่ 153 ภาชนะดินเผาเนื้อดินตกแต่งด้วยการกดประทับสมัยอยุธยาพบในทะเลสาบสงขลา

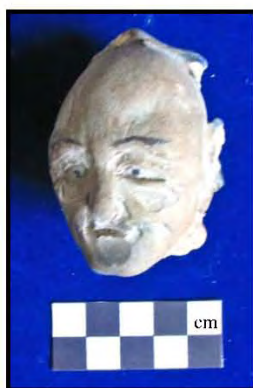
ภาพที่ 154 กุณฑีทรงกลีบมะเฟืองเนื้อแกร่งสีดำ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 22
พบในทะเลสาบสงขลา

ภาพที่ 155 หัวตุ๊กตาดินเผาเคลือบสองสี ผลิตจากเตาป่ายางอายุราว
พุทธศตวรรษที่ 21-ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 พบที่โคกพระคูลา
ในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว

ภาพที่ 156 ตุ๊กตาเคลือบสมัยราชวงศ์ซิง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 23 พบที่บ้านพน

ภาพที่ 157 หัวตุ๊กตาเคลือบสมัยราชวงศ์ซิง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 23 พบที่
โคกพระคูลาในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว

ภาพที่ 158 หัวตุ๊กตาสมัยราชวงศ์ซิงสันนิษฐานว่าผลิตจากเตาต่อฮั่ว มณฑลฝูเจี้ยน
อายุราวพุทธศตวรรษที่ 23 พบบริเวณวัดเขียนบางแก้วใน
แหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว

ภาพที่ 159 ใบเสมาหินทรายสีแดงพบบริเวณ โศกเมืองในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว

ภาพที่ 160 เหรียญทองอาหรับพบบริเวณ โศกเมืองในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว

ภาพที่ 161 เศียรพระพุทธรูปสำริด ศิลปะสมัยอยุธยา พบบริเวณวิหาร
ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาในแหล่ง โบราณคดีบ้านบางแก้ว

ภาพที่ 162 เศียรพระพุทธรูปสำริดทรงเครื่อง ศิลปะสมัยอยุธยา พบในแหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว

ภาพที่ 163 เศียรพระพุทธรูปปูนปั้นพบบริเวณวิหารถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาใน
แหล่งโบราณคดีบ้านบางแก้ว

ภาพที่ 164 ชิ้นส่วนพระเพลาพระพุทธรูปหินทรายสีแดงปางมารวิชัยพบในแหล่งโบราณคดี
บ้านสท้งชายทะเล

ภาพที่ 165 ชิ้นส่วนพระเพลาพระพุทธรูปหินทรายสีแดงปางมารวิชัยพบในแหล่งโบราณคดี
บ้านส่างชัยทะเล

ภาพที่ 166 ชิ้นส่วนพระเพลาพระพุทธรูปหินทรายสีแดงปางมารวิชัยพบในแหล่งโบราณคดี
บ้านส่างชัยทะเล

ภาพที่ 167 ชิ้นส่วนองค์พระพุทธรูปหินทรายสีแดงพบในแหล่งโบราณคดี
บ้านส่างคายทะเล

ภาพที่ 168 เศียรพระพุทธรูปหินทรายสีแดงพบในแหล่งโบราณคดีบ้านส่างคายทะเล

ภาพที่ 169 เนินดินมีลักษณะเป็นฐานอาคารมีเศษอิฐหักกระจายอยู่ทั่วไปใน
แหล่งโบราณคดีบ้านสวนทาราม

ภาพที่ 170 ชิ้นส่วนองค์พระพุทธรูปปูนปั้นพบในแหล่งโบราณคดีบ้านสวนทาราม

ภาพที่ 171 ชิ้นส่วนพระเพลาพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัยพบในแหล่งโบราณคดี
บ้านสวนदारาม

ภาพที่ 172 ชิ้นส่วนพระพุทธรูปปูนปั้นพบในแหล่งโบราณคดีบ้านสวนदारาม ปัจจุบันอยู่ที่
ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง

ภาพที่ 173 คูน้ำด้านทิศตะวันออกของแหล่งโบราณคดีวัดป่าขอม

ภาพที่ 174 ฐานเจดีย์ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของอุโบสถในแหล่งโบราณคดีวัดป่าขอม

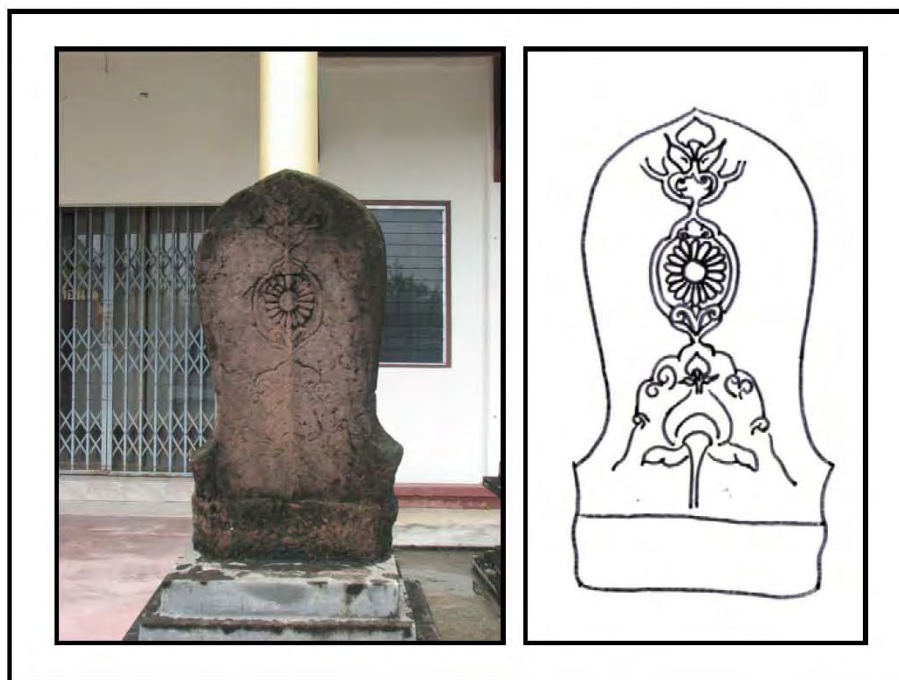
ภาพที่ 175 พระพุทธรูปหินทรายพอกปูนและปิดทองได้รับการบูรณะใหม่ ประดิษฐานภายใน
อุโบสถวัดป่าขอม

ภาพที่ 176 ใบเสมาหินทรายสีแดงอยู่ด้านทิศตะวันออกของอุโบสถวัดป่าขอม

ภาพที่ 177 ใบเสมาหินทรายสีแดงอยู่ด้านทิศตะวันออกของอุโบสถวัดป่าขอม

ภาพที่ 178 ใบเสมาหินทรายสีแดงจากวัดป่าขอม ปัจจุบันอยู่ที่วัดภูผาภิมุข ต.ภูหาสวรรค์ อ.เมืองพัทลุง

ภาพที่ 179 ใบเสมาหินทรายสีแดงจากวัดป่าจอม ปัจจุบันอยู่ที่วัดภูผาภิมุข ต.กุหาสวรรค์
อ.เมืองพัทลุง

ภาพที่ 180 ใบเสมาหินทรายสีแดงจากวัดป่าจอม ปัจจุบันอยู่ที่วัดภูผาภิมุข ต.กุหาสวรรค์
อ.เมืองพัทลุง

ภาพที่ 181 ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อดินตกแต่งผิวด้วยการกดประทับพบในแหล่งโบราณคดีวัดป่าขอม

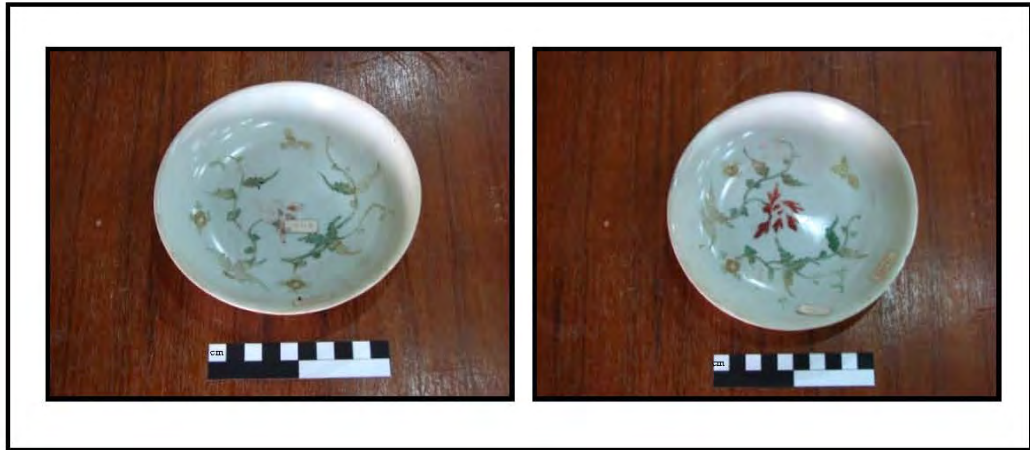
ภาพที่ 182 ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนสมัยปลายราชวงศ์หมิงและราชวงศ์ชิง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 22-23
พบในแหล่งโบราณคดีวัดป่าขอม

ภาพที่ 183 ส่วนปลายของหอกเหล็กพบในแหล่งโบราณคดีเมืองพระรถ

ภาพที่ 184 แนวคันดิน-กำแพงเมืองด้านทิศเหนือของแหล่งโบราณคดีเมืองกวนแร่

ภาพที่ 185 จานเขียนสีบนเคลือบสมัยราชวงศ์หมิง ผลิตจากเตาจิ่งเต๋อเจิน อายุราวครึ่งหลังของ
พุทธศตวรรษที่ 21 พบในแหล่งโบราณคดีเมืองกวนแร่

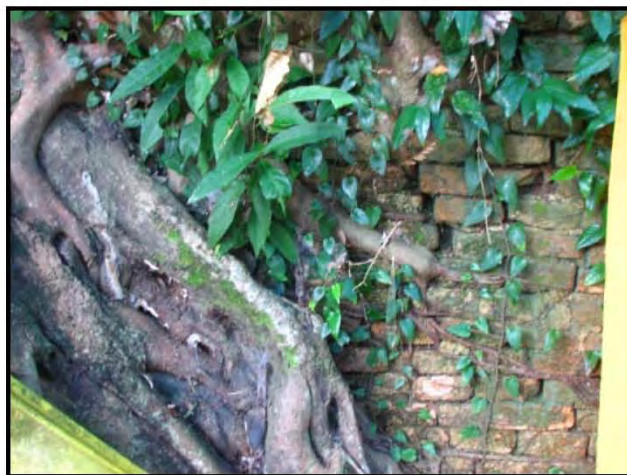
ภาพที่ 186 พระพุทธรูปสำริดปางประทานอภัยพบในเจดีย์วัดกวนแร่ ปัจจุบันสูญหายไปแล้ว

ภาพที่ 187 พระพุทธรูปปูนปั้นภายในอุโบสถวัดควนแร่ นูรณะใหม่

ภาพที่ 188 กระเบื้องเชิงชายประเภทลายดอกบัว สมัยอยุธยาตอนปลาย พบในวัดควนแร่

ภาพที่ 189 ส่วนฐานของเจดีย์วัดควนแร่ ถ่ายจากด้านทิศตะวันตก

ภาพที่ 190 โบราณวัตถุที่พบในวัดควนมะพร้าว

ภาพที่ 191 ชิ้นส่วนองค์พระพุทธรูปหินทรายสีแดงพบในวัดควนมะพร้าว

ภาพที่ 192 ชิ้นส่วนพระเพลาของพระพุทธรูปหินทรายสีแดงพบในวัดควนมะพร้าว

ภาพที่ 193 เศียรพระพุทธรูปปูนปั้นพบในวัดควนมะพร้าว

ภาพที่ 194 เศียรพระนอนปูนปั้นพบในวัดควนมะพร้าว

ภาพที่ 195 ชิ้นส่วนปากภาชนะดินเผาเนื้อดินพบบริเวณด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของแหล่งโบราณคดีบ้านควนมะพร้าว

ภาพที่ 196 ชิ้นส่วนปากของเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิง พบบริเวณด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของแหล่งโบราณคดีบ้านควนมะพร้าว

ภาพที่ 197 ขวดเคลือบสีน้ำตาล เครื่องถ้วยสังคโลก ผลิตจากเตาป่ายาง อำเภอรามกลาง
พุทธศตวรรษที่ 21-ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 พบบริเวณด้านทิศ
ตะวันออกเฉียงเหนือของแหล่งโบราณคดีบ้านควนมะพร้าว

ภาพที่ 198 คูน้ำด้านทิศตะวันออกของแหล่งโบราณคดีบ้านควนสาร

ภาพที่ 199 ศาลาชีควนสาร

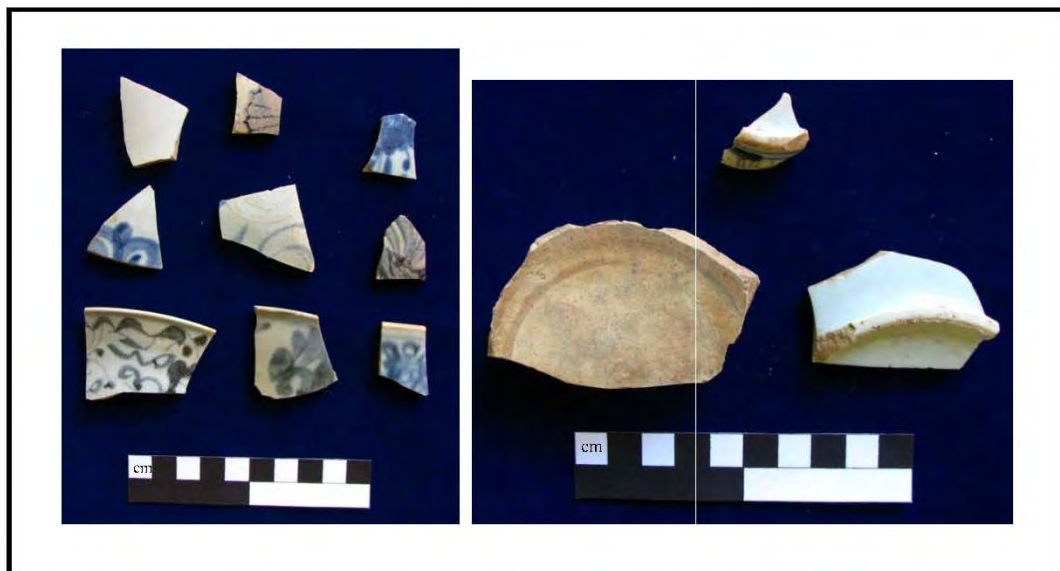
ภาพที่ 200 เศียรพระพุทธรูปหินทรายสีแดงพบภายในศาลาขี้ควนสารบริเวณแหล่งโบราณคดี
บ้านควนสาร

ภาพที่ 201 ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนประเภทเขียนลายสีครามได้เคลือบและเขียนสีบนเคลือบ ผลิตจาก
เตาจิ่งเต๋อเจิน อายุราวครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 21 พบในแหล่งโบราณคดีบ้านควนสาร

ภาพที่ 202 คลองควนถบไหลผ่านด้านทิศใต้ของแหล่งโบราณคดีบ้านควนถบ

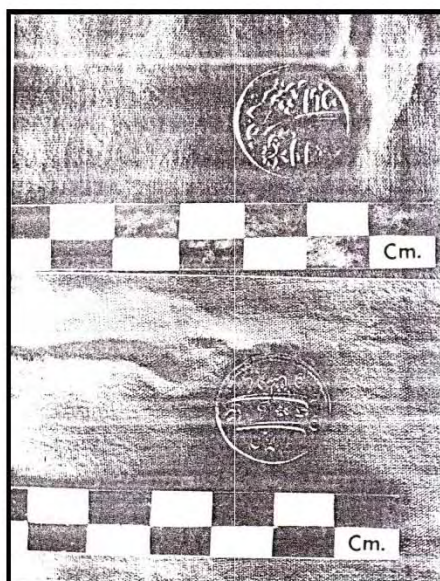
ภาพที่ 203 ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนเขียนลายสีครามได้เคลือบ สมัยราชวงศ์ซ่ง พุทธศตวรรษที่ 23-24 พบในแหล่งโบราณคดีบ้านควนถบ

ภาพที่ 204 หินปูนที่ก่อเรียงเป็นฐานรากของเจดีย์ที่วัดควนปรัง

ภาพที่ 205 ฐานเจดีย์ที่วัดสวนปรังมีร่องรอยการประดับปูนปั้น

ภาพที่ 206 เหรียญเงินอาหรับพบภายในเจดีย์วัดควนปรัง
ที่มา : กรมศิลปากร. กองโบราณคดี. โครงการ โบราณคดีประเทศไทย (ภาคใต้),
“รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดีบ้านควนปรัง ตำบลท่ามิหรำ อำเภอเมือง จังหวัด
พัทลุง,” 32/2529. (อัดสำเนา)

ภาพที่ 207 พระพุทธรูปปางมารวิชัย สำนิดพบภายในเจดีย์วัดควนปรัง ปัจจุบัน อยู่ใน
ห้องคลังพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ สงขลา

ภาพที่ 208 แผ่นดุนเงินลายพระพุทธรูปพบภายในเจดีย์วัดควนปรัง ปัจจุบันอยู่ใน
ห้องคลังพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ สงขลา

ภาพที่ 209 แผ่นดุนทองลายพระพุทธรูปพบภายในเจดีย์วัดควนปรัง ปัจจุบันอยู่ใน
ห้องคลังพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ สงขลา

ภาพที่ 210 แผ่นดุนทองลายพระพุทธรูปพบภายในเจดีย์วัดควนปรัง ปัจจุบันอยู่ใน
ห้องคลังพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ สงขลา

ภาพที่ 211 เครื่องถ้วยจีนและหม้อดินเผาพบบริเวณกลางทุ่งนาด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของ
วัดควนปรัง (ได้มาจากนายชัยวุฒิ พิชะกุล)

ภาพที่ 212 ชามเขียนลายสีครามได้เคลือบสมัยราชวงศ์ชิง ผลิตจากเตาเต๋อฮั่ว อายุราว
พุทธศตวรรษที่ 23 พบบริเวณกลางทุ่งนาด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของ
วัดควนปรัง

ภาพที่ 213 พระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัยในแหล่งโบราณคดีถ้ำคูหาสวรรค์
ต.คูหาสวรรค์ อ.เมืองพัทลุง

ภาพที่ 214 พระพุทธรูปปูนปั้นปางไสยาสน์ในแหล่งโบราณคดีถ้ำคูหาสวรรค์
ต.คูหาสวรรค์ อ.เมืองพัทลุง

ภาพที่ 215 กลุ่มพระพุทธรูปปางมารวิชัยในแหล่งโบราณคดีถ้ำหาสุวรรณคี

ภาพที่ 216 เขาเมืองหรือเขาชัยบุรีถ่ายจากด้านทิศตะวันออก

ภาพที่ 217 คูเมืองด้านทิศเหนือของแหล่ง โบราณคดีเมืองชัยบุรี

ภาพที่ 218 แนวอิฐของกำแพงเมืองด้านทิศเหนือ

ภาพที่ 219 คูเมืองด้านทิศตะวันออก

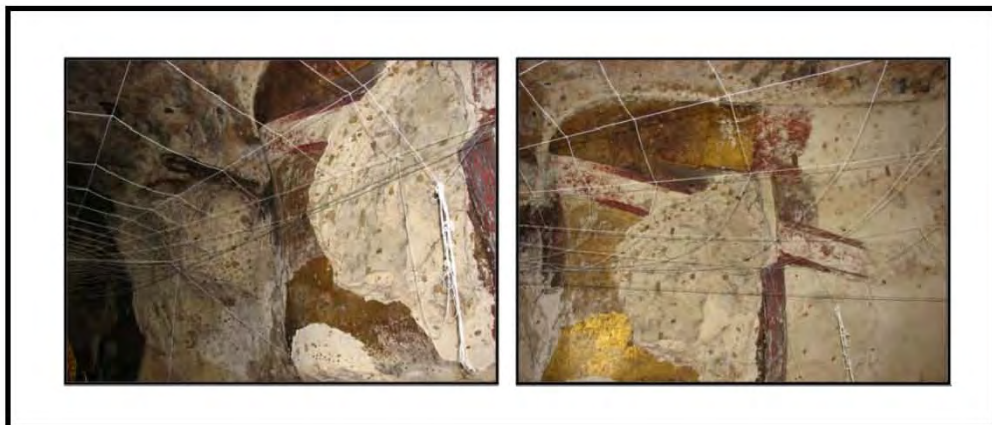
ภาพที่ 220 ซากกำแพงเมืองด้านทิศเหนือ

ภาพที่ 221 แนวอิฐที่ก่อล้อมเขาวัดเขา

ภาพที่ 222 เจดีย์ย่อมุมไม้สิบสอง วัดเขา ต.ชัยบุรี อ.เมืองพัทลุง

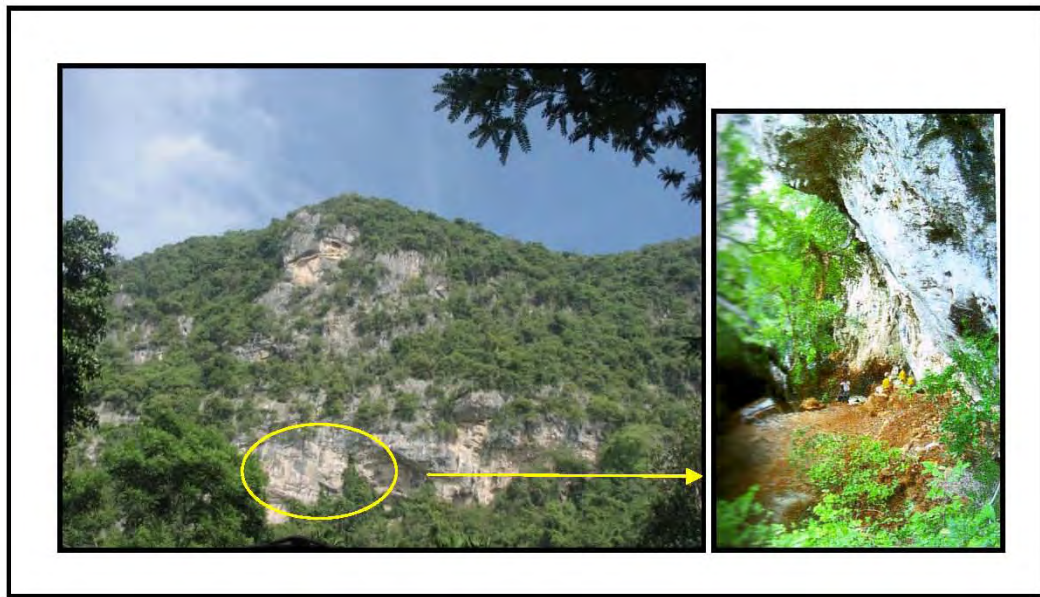
ภาพที่ 223 พระพุทธรูปไสยาสน์ปูนปั้นที่ผนังถ้ำพระนอน ต.ชัยบุรี อ.เมืองพัทลุง

ภาพที่ 224 บริเวณที่ชาวบ้านเรียกว่า “เสือเมือง”

ภาพที่ 225 สภาพปัจจุบันของวัดใหม่ (ร้าง)

ภาพที่ 226 เฝิงหินที่ชาวบ้านเรียกว่า “ราพระ”

ภาพที่ 227 พระพุทธรูปปางมารวิชัยปูนปั้นพบบริเวณราพระ

ภาพที่ 228 ปากถ้ำพระนางงชี

ภาพที่ 229 ภาพเขียนสีกลุ่มแรกภายในถ้ำพระนางงชี เป็นภาพเจดีย์องค์ใหญ่
กับองค์เล็ก

ภาพที่ 230 ภาพเขียนสีกลุ่มสองภายในถ้ำพระเชนางชี ตอนบนเป็นภาพเจดีย์ ตอนล่างเป็น
ภาพพระพุทธรูปแสดงปางประทานอภัย

ภาพที่ 231 พระพุทธรูปสำริดปางสมาธิ ศิลปะอยุธยา พบที่วัดใหม่ (ร้าง) ในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี

ภาพที่ 232 แผ่นเงินคุณลายรูปพระพุทธรูปศิลปะอยุธยาตอนปลาย พบภายในเจดีย์วัดเขา
แหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี

ภาพที่ 233 กระพรวนสำริดพบที่วัดใหม่ (ร้าง)

ภาพที่ 234 หม้อก้นกลมกดประทับลายเชือกทาบพบบริเวณเขาชัยบุรี
ใกล้ถ้ำพระนอน

ภาพที่ 235 ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อดินกดประทับลายสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน
และก้านขด พบบริเวณทุ่งนาในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี

ภาพที่ 236 ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนเขียนลายสีครามใต้เคลือบและเขียนสีบนเคลือบสมัยราชวงศ์ซ่ง
พุทธศตวรรษที่ 23-24 พบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี

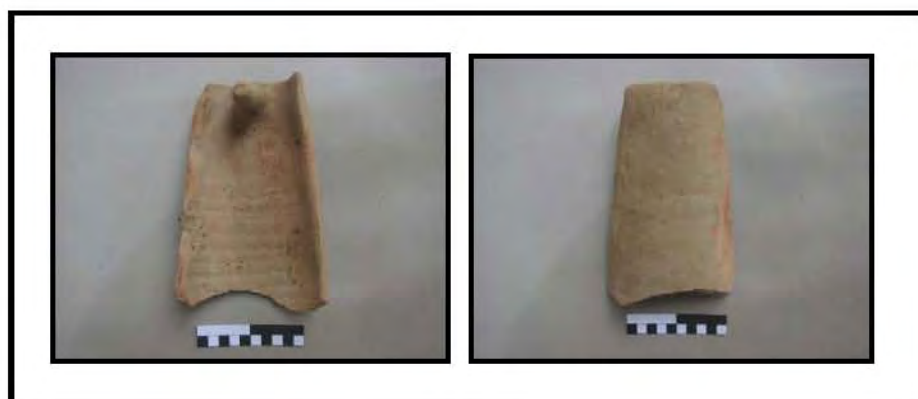
ภาพที่ 237 กระปุกเคลือบสีขาวสมัราชวงศ์ชิง ผลิตจากเตาเต๋อฮั่ว อาซูราว
พุทธศตวรรษที่ 23 พบที่วัดใหม่ (ร้าง) แหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี

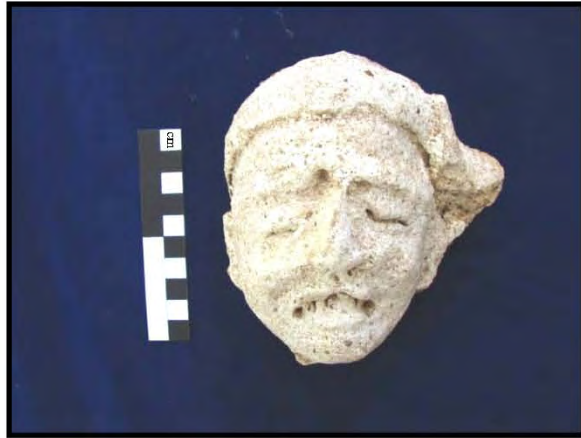
ภาพที่ 238 ชิ้นส่วนกล้องยาสูบดินเผารูปกลีบมะเฟืองและจุดขีดลายกากบาท พบที่วัดใหม่ (ร้าง)
แหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี

ภาพที่ 239 กระเบื้องเชิงชายดินเผาลายประเภทดอกบัวพบที่วัดใหม่ (ร้าง)

ภาพที่ 240 กระเบื้องกาบกล้วยดินเผาพบที่วัดใหม่ (ร้าง)

ภาพที่ 241 เศียรปูนปั้นรูปบุคคลประดับสถาปัตยกรรมพบนบนเขาวัดเขา

ภาพที่ 242 ชิ้นส่วนปูนปั้นประดับสถาปัตยกรรมลายแข้งสิงห์พบนบนเขาวัดเขา

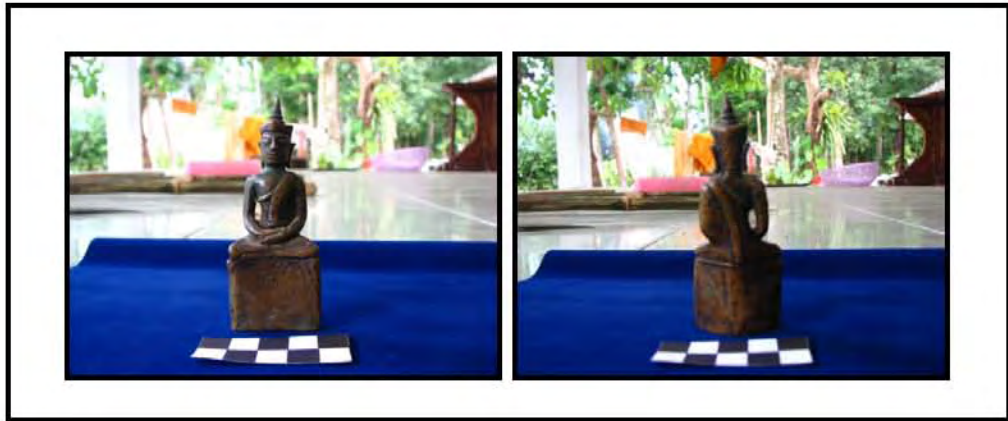
ภาพที่ 243 ใบเสมาหินทรายสีแดง ศิลปะสมัยอยุธยาตอนปลาย ชูคพบทางด้านทิศเหนือของเขापูล
ปัจจุบันอยู่ในวัดแจ้ง ต.ชัยบุรี อ.เมืองพัทลุง

ภาพที่ 244 พระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัยพบบริเวณเพิงถ้ำบนเขาชัยบุรี

ภาพที่ 245 พระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัยพบบริเวณเพิงถ้ำบนเขาชัยบุรี

ภาพที่ 246 พระพุทธรูปสำริดปางสมาธิพบบริเวณเพิงถ้ำบนเขาชัยบุรี

ภาพที่ 247 พระพุทธรูปเนื้อชินพบในเจดีย์วัดเขา แหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี

ภาพที่ 248 แผ่นเงินดุนลายรูปพระพุทธรูปพบภายในเจดีย์วัดเขา

ภาพที่ 249 ลูกกระสุนปืนพบภายในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี

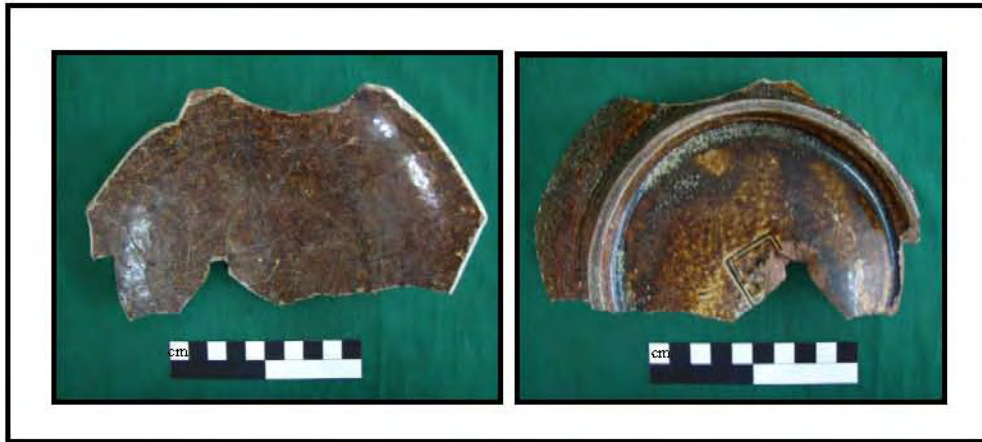
ภาพที่ 250 กระปุกเคลือบสีขาวสมัยราชวงศ์ชิง ผลิตจากเตาต่อฮั่ว อายูราว
พุทธศตวรรษที่ 23 พบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี

ภาพที่ 251 กระปุกเคลือบสีขาวสมัยราชวงศ์ชิง ผลิตจากเตาต่อฮั่ว อายูราว
พุทธศตวรรษที่ 23 พบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี

ภาพที่ 252 แก้วชาเคลือบสีขาวสมัยราชวงศ์ชิง ผลิตจากเตาต่อฮั่ว อายูราว
พุทธศตวรรษที่ 23 พบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี

ภาพที่ 253 ชิ้นส่วนจานเคลือบสีน้ำตาล สมัยราชวงศ์ชิง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 24 พบในแหล่งโบราณคดี
เมืองชัยบุรี

ภาพที่ 254 ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนประเภทเขียนลายสีครามได้เคลือบสมัยปลายราชวงศ์หมิง-ราชวงศ์ชิง
ผลิตจากเตาจิ่งเต๋อเจิน อายุราวกลางพุทธศตวรรษที่ 22-พุทธศตวรรษที่ 23 พบในแหล่งโบราณคดี
เมืองชัยบุรี

ภาพที่ 255 ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนประเภทเขียนสีบนเคลือบสมัยราชวงศ์ชิง อายุราว
พุทธศตวรรษที่ 23 พบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี

ภาพที่ 256 หม้อน้ำดินเผาผลิตจากเตาแม่น้ำน้อยพบที่ถ้ำพระนอน

ภาพที่ 257 หม้อดินเผาพบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี

ภาพที่ 258 ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งตกแต่งผิวด้วยการกดประทับสันนิฐานว่าผลิตจากเตาบ้านบางปูนพบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี

ภาพที่ 259 กระปุกสองหูเคลือบสีเขียว เครื่องถ้วยสังคโลก ผลิตจากเตาเกาะน้อย
อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20 พบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี

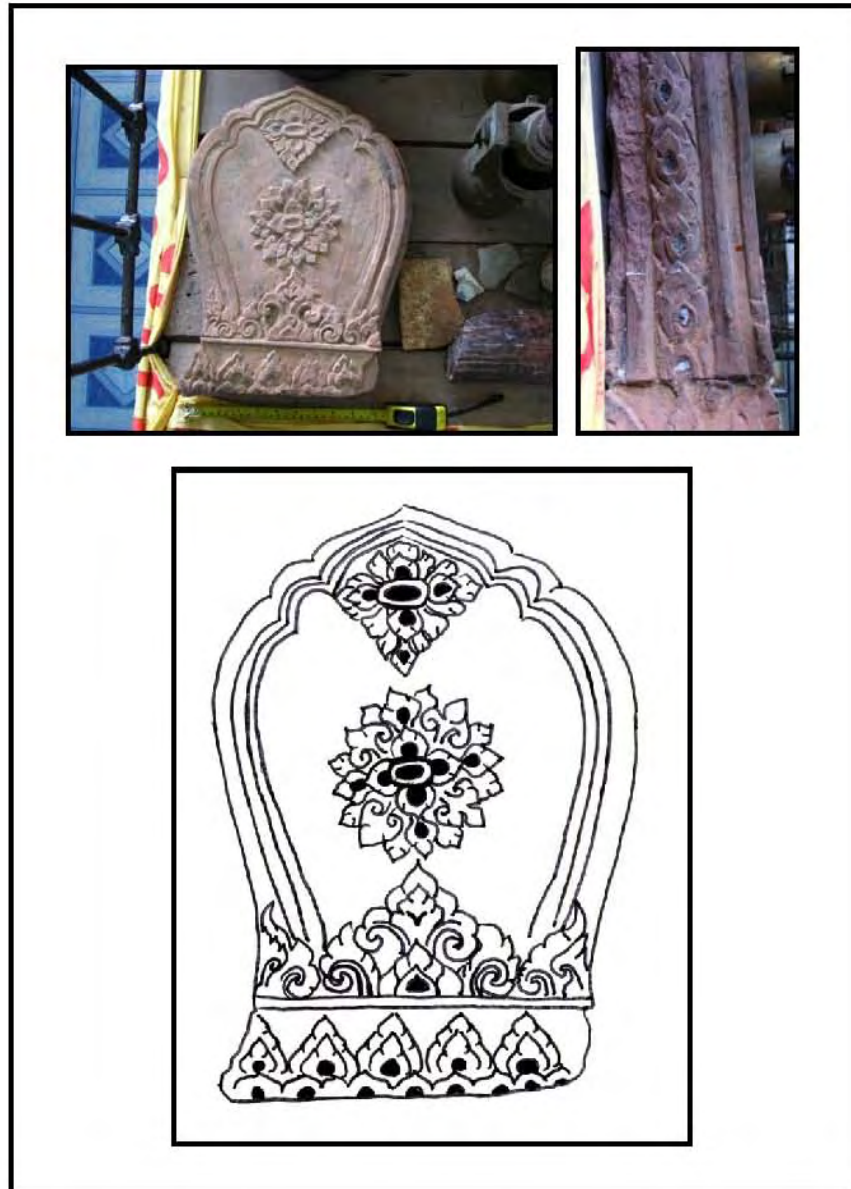
ภาพที่ 260 ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยสังคโลกเคลือบสีเขียว ผลิตจากเตาป่ายาง อายุราว
พุทธศตวรรษที่ 21 พบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี

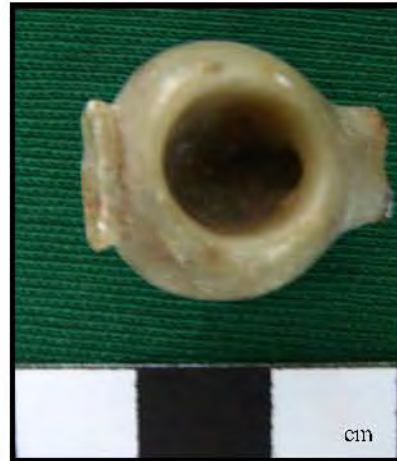
ภาพที่ 261 ไหสี่หูเนื้อแกร่งไม่เคลือบ สันนิษฐานว่าผลิตจากจากเตาเกาะน้อย อายูราว
พุทธศตวรรษที่ 20 พบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี

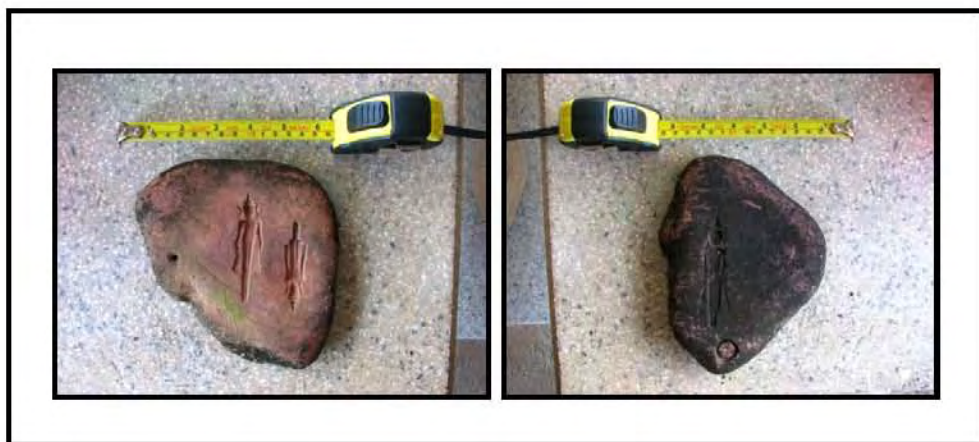
ภาพที่ 262 ตุ๊กตาดินเผาเคลือบสีขาวสมัยราชวงศ์ซ่ง สันนิษฐานว่าผลิตจากเตาต่อฮั่ว มณฑลฝูเจี้ยน
อายูราวพุทธศตวรรษที่ 23 พบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี

ภาพที่ 263 ใบเสมาหินทรายสีแดงสมัยอยุธยาตอนปลาย พบที่วัดในยอ (ร้าง)

ภาพที่ 264 ชิ้นส่วนก้องยาสูบทำจากหินสีเขียวพบในแหล่งโบราณคดี
เมืองชัยบุรี

ภาพที่ 265 พิมพ์พระทำจากหินทรายสีแดงพบบริเวณกลางทุ่งนาภายในเมืองชัยบุรี

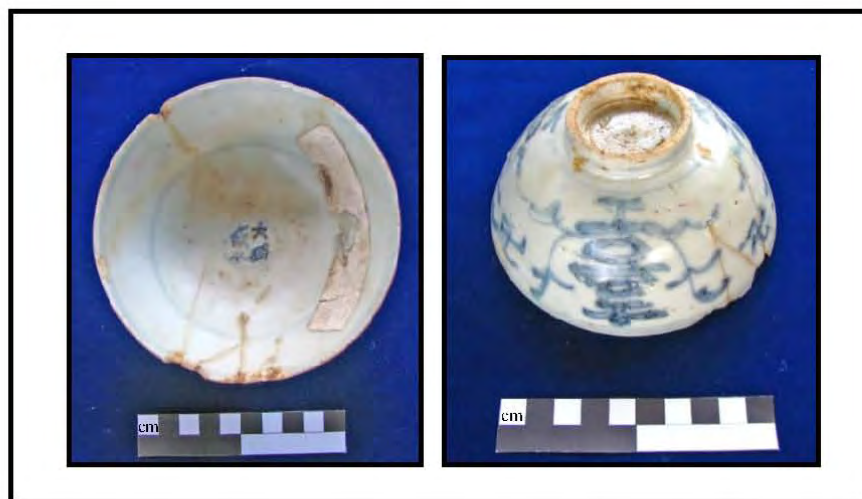
ภาพที่ 266 พระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัยพบบริเวณเพิงดำบนเขาพลูในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี

ภาพที่ 267 พระพุทธรูปเนื้อเงินพบบริเวณเพิงดำบนเขาพลูในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี

ภาพที่ 268 ขามเขียนลายสีครามได้เคลือบสมัยราชวงศ์หมิง ผลิตจากเตาจิ่งโจว อายุราวครึ่งแรก
พุทธศตวรรษที่ 22 พบบริเวณเพิงถ้ำบนเขาชัยบุรี

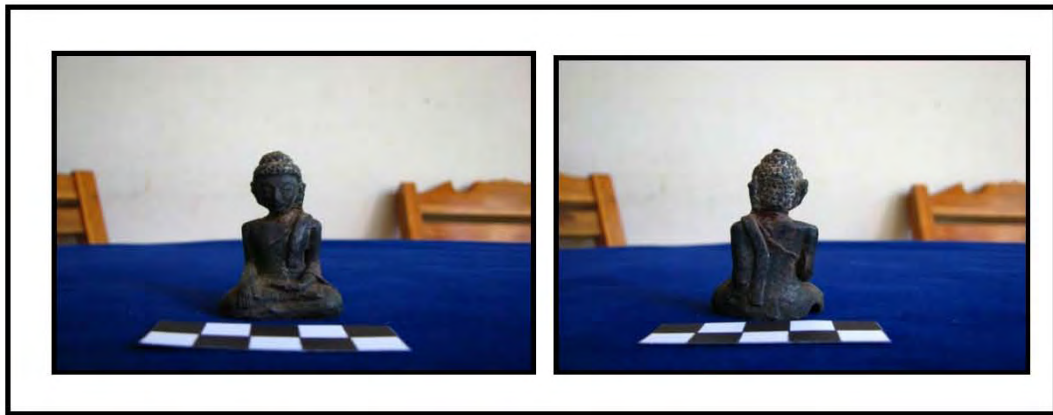
ภาพที่ 269 ขามเขียนลายสีครามได้เคลือบสมัยราชวงศ์หมิง ผลิตจากเตาจิ่งโจว อายุราวครึ่งแรก
พุทธศตวรรษที่ 22 พบบริเวณเพิงถ้ำบนเขาชัยบุรี

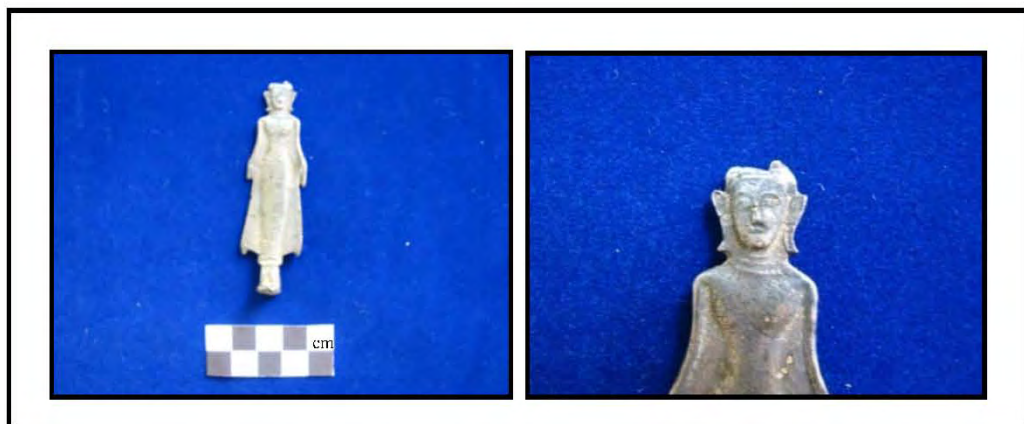
ภาพที่ 270 ขามเขียนสีบนเคลือบสมัยราชวงศ์หมิง ผลิตจากเตาจ้งโจว อายุราวครึ่งแรกพุทธศตวรรษที่ 22
พบบริเวณเพิงถ้ำบนเขาชัยบุรี

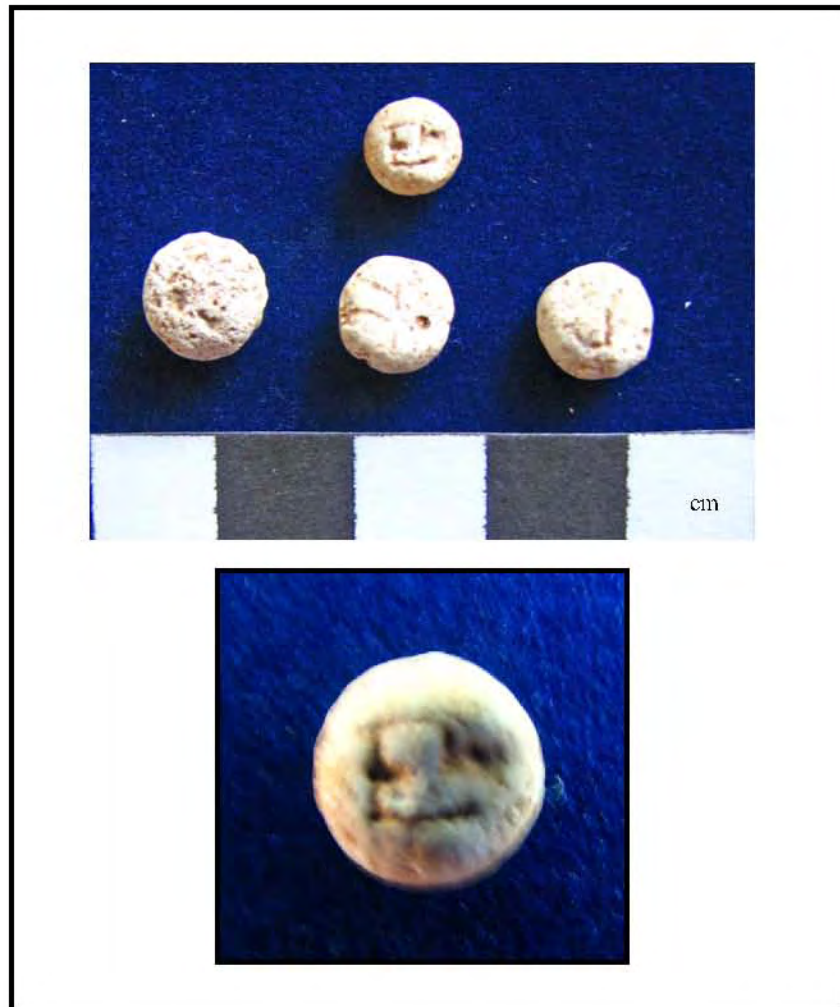
ภาพที่ 271 พระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัยพบบริเวณเพิงถ้ำบนเขาชัยบุรี

ภาพที่ 272 พระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัยพบบริเวณเพิงถ้ำบนเขาชัยบุรี

ภาพที่ 273 พระพุทธรูปเนื้อเงินพบบริเวณเพิงถ้ำบนเขาชัยบุรี

ภาพที่ 274 เงินโมทำจากหินปูนพบในฐานพระพุทธรูปบริเวณเพิงดำบนเขาเว้ดลิ่งค์

ภาพที่ 275 ชิ้นส่วนหม้อดินเผาพื้นเมืองพบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี

ภาพที่ 276 ปืนใหญ่พบในแหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี ปัจจุบันเคลื่อนย้ายไปไว้ตรงฐานเสาธง
ของโรงเรียนพัทลุง อ.เมืองพัทลุง

ภาพที่ 277 เขาค้อที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีวัดเขาค้อ

ภาพที่ 278 พระพุทธรูปสำริดปางประทานอภัยศิลปะอยุธยาตอนปลายพบใน
แหล่งโบราณคดีวัดเขาค้อ

ภาพที่ 279 ส่วนองค์พระพุทธรูปสำริดพบในแหล่งโบราณคดีวัดเขาอีอ ปัจจุบันอยู่ใน
ห้องคลังพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สงขลา

ภาพที่ 280 ส่วนองค์พระพุทธรูปเนื้อดินบุกผสมตะกั่ว พบในแหล่งโบราณคดีวัดเขาอีอ
ปัจจุบันอยู่ในห้องคลังพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สงขลา

ภาพที่ 281 ส่วนองค์พระพุทธรูปสำริดพบในแหล่งโบราณคดีวัดเขาอีอ ปัจจุบัน
อยู่ในห้องคลังพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สงขลา

ภาพที่ 282 ใบเสมาหินทรายพบในแหล่งโบราณคดีวัดเขาอ้อ อำเภอ
พุทธศตวรรษที่ 21 ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สงขลา

ภาพที่ 283 ไหสี่หูเคลือบสีน้ำตาลผลิตจากเตาแม่น้ำน้อยพบในแหล่งโบราณคดี
วัดเขาอ้อ อำเภอพุทธศตวรรษที่ 21-22

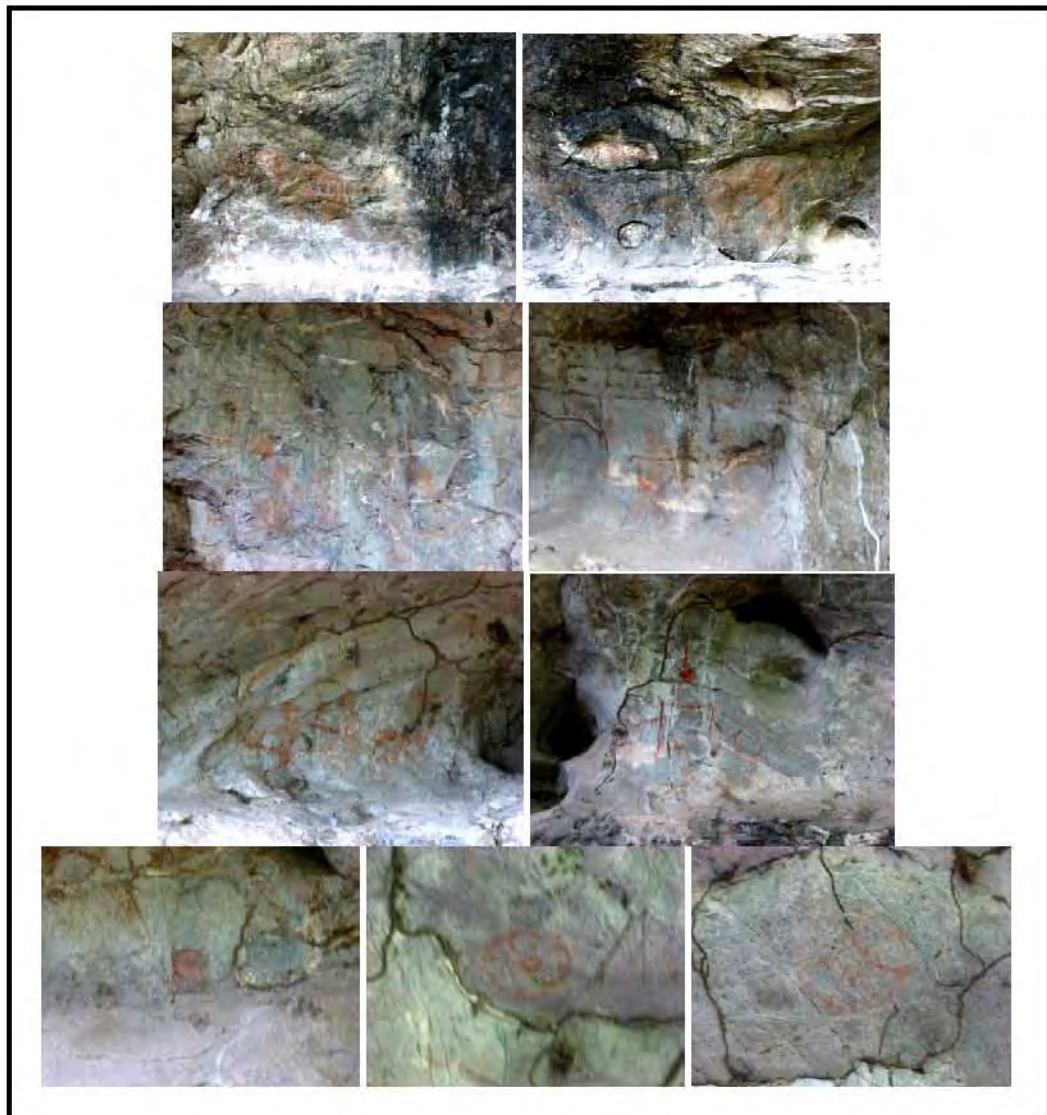
ภาพที่ 284 เพิงถ้ำของแหล่งโบราณคดีถ้ำพระเขากลางที่พบภาพเขียนสี

ภาพที่ 285 ภาพเขียนด้านทิศใต้ของเพิงถ้ำสันนิษฐานว่าเป็นรูปพระหรือบุคคลอื่นเรียงเป็นแถว ตอนล่างของภาพเขียนรูปคล้ายเรือ

ภาพที่ 286 ภาพเขียนตอนกลางของเพิงถ้ำเขียนรูปเจดีย์ทรงระฆังมียักษ์แบกและขนาว้างด้วยเจดีย์องค์เล็ก

ภาพที่ 287 ภาพเขียนด้านทิศเหนือของเพิงถ้ำเขียนรูปลักษณะต่างๆ เช่น รูปช้าง อาคาร คน ดอกไม้ ธรรมจักร เป็นต้น

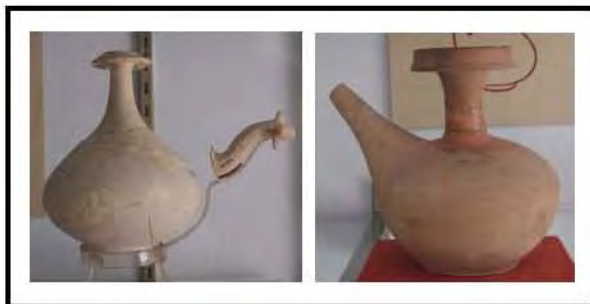
ภาพที่ 288 ขวานหินขัดแบบจงอยปากนกพบบริเวณคลองไชยา ต.ปากหมาก อ.ไชยา
จ.สุราษฎร์ธานี

ที่มา : กรมศิลปากร, นำชมพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติไชยา (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2525).

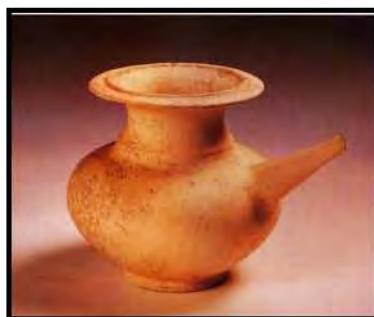

ภาพที่ 289 ขวานหินขัดแบบจงอยปากนกพบที่อ.นาสาร จ.สุราษฎร์ธานี

ที่มา : Ivor H.N. Evans, "Stone Objects from Surat, Peninsular Siam," Journal of Siam Society 24,2 (1931) : Plate I .

ภาพที่ 290 กุณเจี๊ยะผลิตจากแหล่งเตาเผาริมคลองปะโอ จ.สงขลา ปัจจุบันอยู่ใน
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สงขลา

ภาพที่ 291 กุณเจี๊ยะผลิตจากแหล่งเตาเผาริมคลองปะโอพบในแหล่งโบราณคดี
เมืองพระเวียง อ.เมือง จ.นครศรีธรรมราช

ที่มา : กรมศิลปากร, นำชมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ นครศรีธรรมราช, พิมพ์ครั้งที่ 2
(กรุงเทพฯ : สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, 2543), 143.

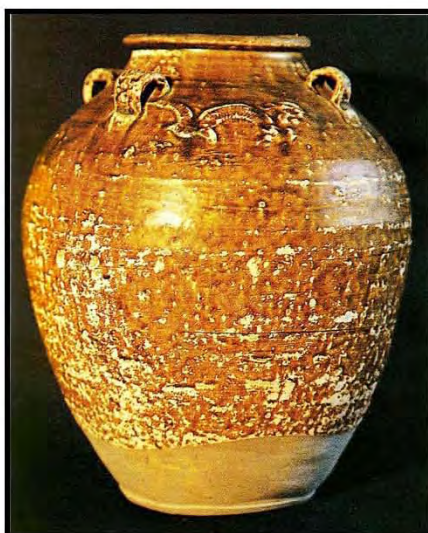
ภาพที่ 292 คนโทขุดพบบริเวณวัดสวนหลวงตะวันออก (ร้าง) ในแหล่ง โบราณคดี
เมืองพระเวียง จ.นครศรีธรรมราช

ที่มา : กรมศิลปากร, ประวัติศาสตร์ และโบราณคดีนครศรีธรรมราช (กรุงเทพฯ :
สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 11 นครศรีธรรมราช, ม.ป.ป.), 39.

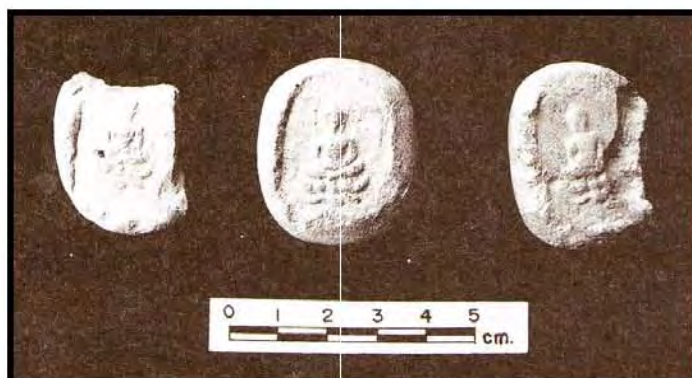
ภาพที่ 293 กระปุกเคลือบสีน้ำตาล เครื่องถ้วยเขมรผลิตจากแหล่งเตาบุรีรัมย์ พบในบริเวณ
การก่อสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ นครศรีธรรมราช อ.เมือง
จ.นครศรีธรรมราช

ที่มา : กรมศิลปากร, นำชมพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ นครศรีธรรมราช, พิมพ์ครั้งที่ 2
(กรุงเทพฯ : สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ, 2543), 145

ภาพที่ 294 ไหเคลือบสีน้ำตาลสมัยราชวงศ์ซ่งใต้-ต้นราชวงศ์หยวน พบที่ซาราวัก มาเลเซีย
ปลายพุทธศตวรรษที่ 17-19

ที่มา : Peter Y.K. Lam [et al.], A Ceramic Legacy of Asia's Maritime Trade: Song
Dynasty Guangdong Wares and Other 11th to 19th century Trade Ceramics found on
Tioman Island, Malaysia (Kuala Lumpur : Consolidated Press Sdn Bhd, 1985), 111

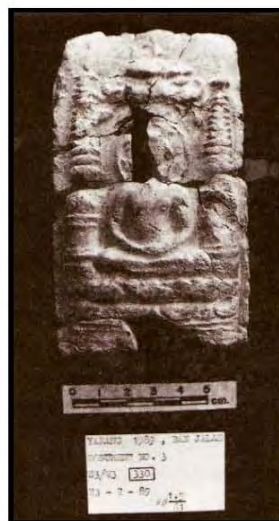
ภาพที่ 295 พระพิมพ์รูปพระพุทธเจ้าปางสมาธิพบที่โบราณสถานบ้านจาละ
เมืองโบราณยะรัง จ.ปัตตานี

ที่มา : พรทิพย์ พันธุ์โกวิท และภักดิ์ อยู่คงดี, “โบราณวัตถุที่ได้จากการขุดแต่งโบราณสถาน
บ้านจาละ กลุ่มเมืองโบราณยะรัง อ.ยะรัง จ.ปัตตานี,” ศิลปากร 40.4 (กรกฎาคม-สิงหาคม
2540) : 86.

ภาพที่ 296 ภาพลายเส้นพระพิมพ์รูปพระพุทธเจ้าเคียงข้างด้วยสลุปพบที่
เมืองโบราณนครปฐม

ที่มา : นิติพันธุ์ ศิริทรัพย์, “พระพิมพ์ดินเผาสมัยทวารวดีที่นครปฐม”
(วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัย
ประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2525), รูปที่ 55 หน้า 138.

ภาพที่ 297 พระพิมพ์รูปพระพุทธเจ้าเคียงข้างด้วยสฐูปพบที่โบราณสถานบ้านจาละ
เมืองโบราณยะรัง จ.ปัตตานี

ที่มา : พรทิพย์ พันธุโกวิท และภักพดี อยู่คงดี, “โบราณวัตถุที่ได้จากการขุดแต่ง
โบราณสถานบ้านจาละ กลุ่มเมืองโบราณยะรัง อ.ยะรัง จ.ปัตตานี,” ศิลปากร 40,4
(กรกฎาคม-สิงหาคม 2540) : 87.

ภาพที่ 298 พระพิมพ์รูปพระพุทธเจ้าปางสมาธิเคียงข้างด้วยสฐูปและเสาศรรณจักร
พบที่โบราณสถานบ้านจาละ เมืองโบราณยะรัง จ.ปัตตานี

ที่มา : พรทิพย์ พันธุโกวิท และภักพดี อยู่คงดี, “โบราณวัตถุที่ได้จากการขุดแต่ง
โบราณสถานบ้านจาละ กลุ่มเมืองโบราณยะรัง อ.ยะรัง จ.ปัตตานี,” ศิลปากร 40,4
(กรกฎาคม-สิงหาคม 2540) : 90.

ภาพที่ 299 พระพิมพ์รูปพระพุทธเจ้านั่งห้อยพระบาทขนานข้างด้วยพระโพธิสัตว์
พบที่ถ้ำเขานานน้ำ จ.กระบี่

ที่มา : พริยะ ไกรฤกษ์, ศิลปทัศนก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 (กรุงเทพฯ : อมรินทร์
การพิมพ์, 2523), 148.

ภาพที่ 300 พระพิมพ์รูปพระพุทธเจ้านั่งห้อยพระบาทขนานข้างด้วยพระโพธิสัตว์
พบที่จ.ยะลา

ที่มา : พริยะ ไกรฤกษ์ “พระโพธิสัตว์: ประติมากรรมที่พบในภาคใต้,” สารานุกรม
วัฒนธรรมไทยภาคใต้ 11 (2542) : 5100.

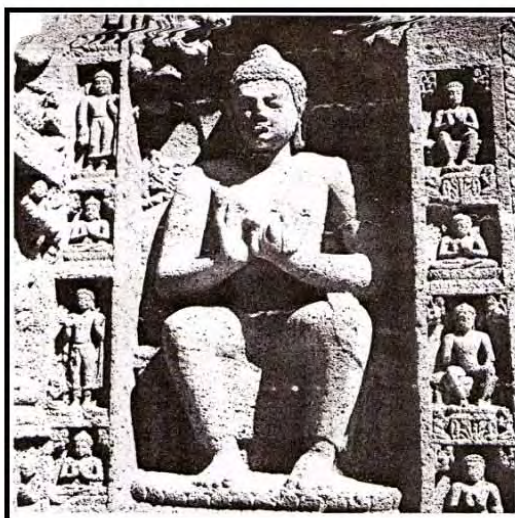

ภาพที่ 301 พระพิมพ์ดินเผารูปพระพุทธเจ้านั่งห้อยพระบาทเคียงข้างด้วยพระโพธิสัตว์
พบที่วัดพระประโทน จ.นครปฐม ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
พระนคร

ภาพที่ 302 ภาพสลักตอนพระพุทธเจ้าแสดงธรรมบนยอดเขาคิชฌกูฏที่ผนังถ้ำการีสี ในแคว้น
เดคข่าน ประเทศอินเดีย ศิลปะอินเดียแบบหลังคุปตะ

ที่มา : Sheila L. Weiner, *Ajanta Its Place in Buddhist Arts* (California : University of
California, Press, 1977), plate 59.

ภาพที่ 303 ภาพสลักที่ผนังถ้ำอชันตาทหมายเลข 19 แก้วนเดกข่าน ประเทศอินเดีย
ศิลปะอินเดียแบบหลังคุปตะ

ที่มา : Sheila L. Weiner, Ajanta Its Place in Buddhist Arts (California : University of California, Press, 1977), plate 44.

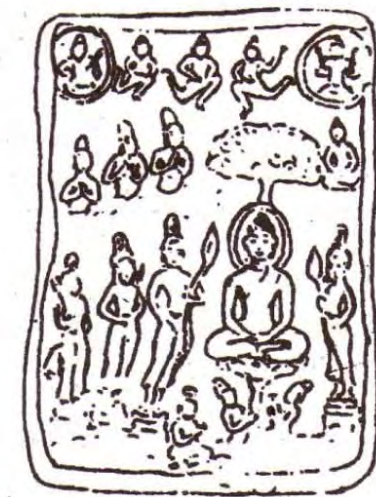

ภาพที่ 304 สถูปสลักภาพพระพุทธเจ้านั่งห้อยพระบาทปางวิตรรกะในถ้ำเอลดูร่า
แก้วนเดกข่าน ประเทศอินเดีย ศิลปะอินเดียแบบหลังคุปตะ

ที่มา : Sheila L. Weiner, Ajanta Its Place in Buddhist Arts (California : University of California, Press, 1977), plate 54.

ภาพที่ 305 พระพิมพ์ดินเผาแสดงภาพพุทธประวัติตอนมหาปาฏิหาริย์พบบริเวณจ.ราชบุรี
ที่มา : ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะทวารวดี วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย
(กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2547), 176.

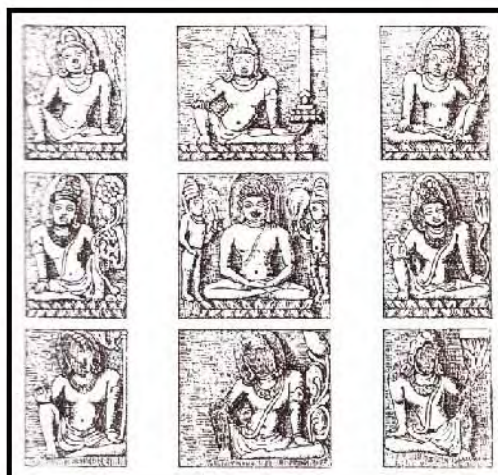

ภาพที่ 306 ภาพลายเส้นพระพิมพ์ดินเผาแสดงภาพพุทธประวัติตอนมหาปาฏิหาริย์พบ
บริเวณอ.นครชัยศรี จ.นครปฐม
ที่มา : นิติพันธุ์ สิริทรัพย์, “พระพิมพ์ดินเผาสมัยทวารวดีที่นครปฐม”
(วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2525), รูปที่ 2 หน้า 96.

ภาพที่ 307 ภาพสลักพุทธประวัติตอนมหาปาฏิหาริย์ที่ผนังถ้ำอาชันดาหมายเลข 7
ศิลปะอินเดียแบบหลังคุปตะ

ที่มา : Sheila L. Weiner, Ajanta Its Place in Buddhist Arts (California :
University of California, Press, 1977), plate 73.

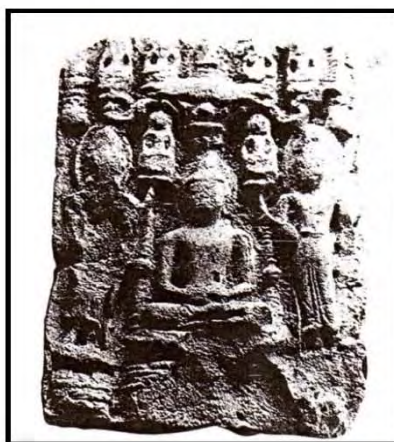

ภาพที่ 308 ภาพลายเส้นของแผ่นภาพสลักพระโพธิสัตว์ในคติอัมฤตมหาโพธิสัตว์
ในถ้ำเอลดูราหมายเลข 12 ศิลปะอินเดียแบบหลังคุปตะ

ที่มา : J. Burgess, Archaeological Survey of Western India, vol.V. Report on the
Elura Cave Temples and the Brahmanical western India (New Delhi : Sagar
Publications, 1970), plate XIX.

ภาพที่ 309 พระพิมพ์รูปพระพุทธเจ้าเคียงข้างด้วยสถูปและบุคคลพบที่จ.ยะลา
ที่มา : พริยะ ไกรฤกษ์ “พระโพธิสัตว์: ประติมากรรมที่พบในภาคใต้,”
สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ 11 (2542) : 5101.

ภาพที่ 310 พระพิมพ์รูปพระพุทธเจ้าเคียงข้างด้วยสถูปและบุคคลพบที่ถ้ำเขาขาว
จ.ตรัง
ที่มา : พริยะ ไกรฤกษ์ “พระโพธิสัตว์: ประติมากรรมที่พบในภาคใต้,”
สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ 11 (2542) : 5101.

ภาพที่ 311 พระพิมพ์รูปพระพุทธเจ้าหลายพระองค์พบที่บ้านนาดูน อ.นาดูน
จ.มหาสารคาม

ที่มา : Mayurie Veraprasert, "Tablettes Votives Bouddhiques Contemporaines de la Period De Dvāravati Decouvertes A Nadu Mahasarakham," in La Thaïlande des Debut de son Histoire jusqu'au Xve siecle. Premier Symposium Franco-Thai (Bangkok : Silpakorn University, 1995), Fig. 14.

ภาพที่ 312 พระพิมพ์รูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสองกรในพิพิธภัณฑสถาน
แห่งชาติ นครศรีธรรมราช

ที่มา : หม่อมหลวงสุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, "การศึกษาพระพิมพ์ภาคใต้ของประเทศ
ไทย" (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาโบราณคดีสมัย
ประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528), ภาพที่ 52 หน้า 260.

ภาพที่ 313 พระพิมพ์รูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรลีกรพบที่ถ้ำเขาขาว จ.ตรัง
ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

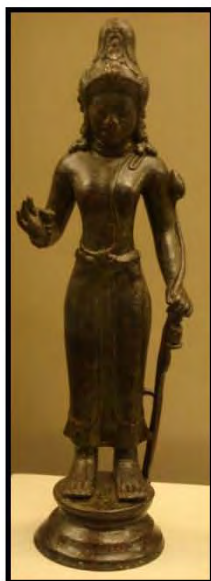
ภาพที่ 314 พระพิมพ์รูปเทพขัมภะปะทิจ.ยะลา
ที่มา : หม่อมหลวงสุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, “การศึกษาพระพิมพ์ภาคใต้ของประเทศไทย” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาโบราณคดีสมัย
ประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528), ภาพที่ 72 หน้า 283.

ภาพที่ 315 แม่พิมพ์สำริดรูปเทพซั่มกละพบที่อ.สทิงพระ จ.สงขลา
 ที่มา : หม่อมหลวงสุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, “การศึกษาพระพิมพ์ภาคใต้ของประเทศไทย”
 (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์
 บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528), ภาพที่ 68 หน้า 279.

ภาพที่ 316 พระพิมพ์รูปเทพซั่มกละพบที่ถ้ำกูรง บาดัง (Gua Kurong Batang)
 รัฐเปอริส ประเทศมาเลเซีย
 ที่มา : Alastair Lamb, “Mahayana Buddhist Votive Tablets in Perlis,” JMBRAS
 37,2 (November 1964) : Pl.14.

ภาพที่ 317 พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสำริดพบที่อำเภออุทอง อายูรา
พุทธศตวรรษที่ 13 ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุทอง
จ.สุพรรณบุรี

ภาพที่ 318 พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสำริดพบที่บ้านคูบัว จ.ราชบุรี อายูรา
พุทธศตวรรษที่ 13 ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุทอง
จ.สุพรรณบุรี

ที่มา : Nandana Chutiwongs, "The Iconography of Avalokitesvara in Mainland South East Asia" (Proefschrift ter verkrijging van de graad van Doctor in Letteren aan de Rijksuniversiteit te Leiden, 1984), Pl. 63.

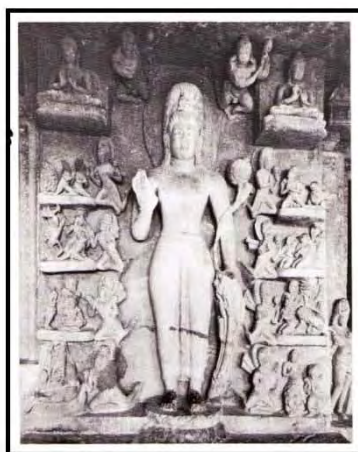

ภาพที่ 319 พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสำริดพบที่ปรangk-prachan วัดราชมุนะ

จ.พระนครศรีอยุธยา อายุราวพุทธศตวรรษที่ 13 ปัจจุบันอยู่ใน

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ที่มา : Nandana Chutiwongs, "The Iconography of Avalokitesvara in Mainland South East Asia" (Proefschrift ter verkrijging van de graad van Doctor in Letteren aan de Rijksuniversiteit te Leiden, 1984), Pl.65.

ภาพที่ 320 ประติมากรรมรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสลักศิลาที่ถ้ำอ้อรังคพาท

หมายเลข 7 บริเวณแคว้นเดคข่าน ประเทศอินเดีย ศิลปะอินเดียแบบ

หลังคุปตะ

ที่มา : Susan L. Huntington, The Art of Ancient India, 3rd edition (Hong Kong: Oceanic Graphics Printing, Inc., 1999), 266

ภาพที่ 321 ประติมากรรมพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสำริดพบที่อ.พุนพิน

จ.สุราษฎร์ธานี อายุราวพุทธศตวรรษ ที่ 15 ปัจจุบันอยู่ใน

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กำแพงเพชร

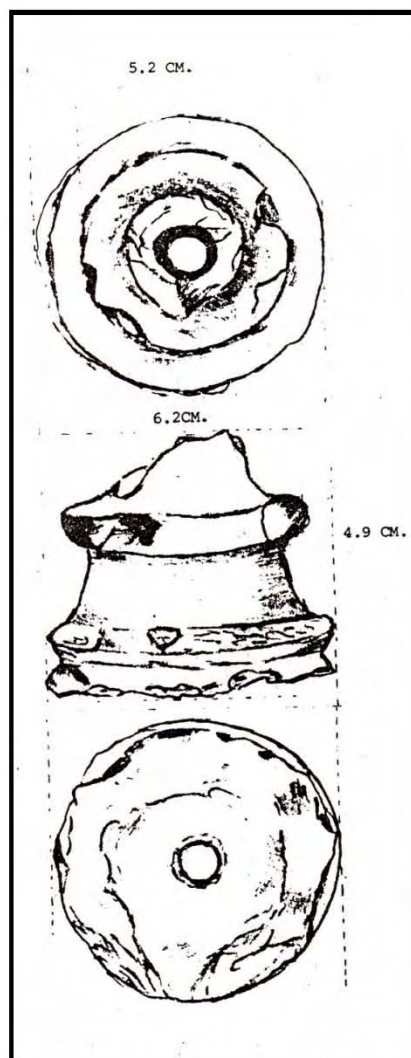
ที่มา : พริยะ ไกรฤกษ์, ศิลปะทักษิณก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 (กรุงเทพฯ : อมรินทร์
การพิมพ์, 2523), 67.

ภาพที่ 322 ส่วนยอดของสถูปจำลองแบบฉัตรวลี แต่ละชั้นสามารถถอดแยก

ได้พบที่อ.ยะรัง จ.ปัตตานี

ที่มา : อนันต์ วัฒนานิก, ผลหลังเมืองตานี (ปัตตานี : ศูนย์การศึกษาเกี่ยวกับภาคใต้
มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, 2528), 17.

ภาพที่ 323 ชิ้นส่วนสอปจำลองดินเผาพบที่เมืองโบราณบ้านคูเมือง อ.อินทร์บุรี จ.สิงห์บุรี
ที่มา : ภาควิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, การขุดค้นและการศึกษาวัฒนธรรมของ
ชุมชนโบราณที่บ้านคูเมือง อำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี (กรุงเทพฯ : ภาควิชา โบราณคดี

มหาวิทยาลัยศิลปากร, ม.ป.ป.), รูปที่ 43.

ภาพที่ 324 สถูปจำลองพบตามถ้ำในจ.ยะลา

ที่มา : ศรีสักร วัลทิโกดม, อุ้งอารยธรรมแหลมทองคำสมุทรไทย
(กรุงเทพฯ : บริษัทพิมพ์เนศ พรินท์ติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด, 2546), 129.

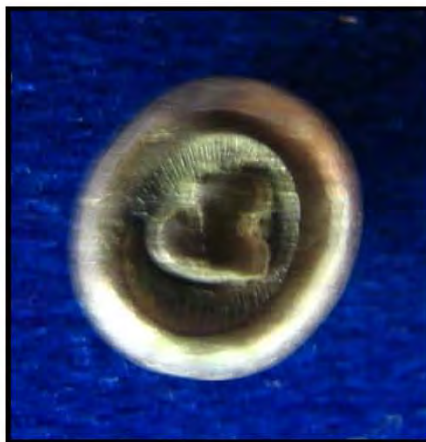

ภาพที่ 325 สถูปจำลองดินเผาพบบนเกาะสุมาตรา ใกล้กับเมืองปาเล็มบัง ประเทศ
อินโดนีเซีย

ที่มา : Alastair Lamb, "Mahayana Buddhist Votive Tablets in Perlis," JMBRAS
37,2 (November 1964) : Plate 46.

ภาพที่ 326 สรูปจำลองดินเผาบบนเกาะบาห์ลี ประเทศอินโดนีเซีย
 ที่มา : Stanley J. O'Connor, "Buddhist Votive Tablets and Caves in Peninsular
 Thailand," ใน ศิลปะและโบราณคดีในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร,
 2517), Fig. 13.

ภาพที่ 327 เงินโมพที่วัดปรางหม้อ อ.เมืองพัทลุง

ภาพที่ 328 เหรียญทองอาหรับพบที่อ.ระโนด จ.สงขลา
ที่มา : ศรีศักร วัลลิโภดม, อุบายธรรมแห่ลอมทองคาบสมุทรไทย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2546), 125.

ภาพที่ 329 เหรียญทองอาหรับพบที่อ.ปากพนัง จ.นครศรีธรรมราชปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถาน
แห่งชาติ นครศรีธรรมราช
ที่มา : กรมศิลปากร, นำชมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ นครศรีธรรมราช, พิมพ์ครั้งที่ 2
(กรุงเทพฯ : สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, 2543), 133.

ภาพที่ 330 เหรียญทองอาหรับพบที่อ.ยะรัง จ.ปัตตานี

ที่มา : อนันต์ วัฒนานิกร, บลหลังเมืองตานี (ปัตตานี : ศูนย์การศึกษาเกี่ยวกับภาคใต้ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, 2528), ภาพที่ 7 หน้า 5.

ภาพที่ 331 เหรียญทองอาหรับพบที่กลันตัน ประเทศมาเลเซีย

ที่มา : Malay coin [online], accessed 19 November 2008. Available from <http://malay-coins.tripod.com/kelantan.htm>.

ภาพที่ 332 เครื่องหมายของบริษัท V.O.C. และสัญลักษณ์รูปประภาคารที่สลักเหนือรังเพลิงปืนใหญ่ พบใน
แหล่งโบราณคดีเมืองชัยบุรี

ภาพที่ 333 ตัวเลขท้ายกระบอกปืนใหญ่แสดงน้ำหนักของปืน

ภาพที่ 334 ปืนใหญ่ฮอลันดาพบที่เมืองนครศรีธรรมราช ปัจจุบันอยู่ที่
วัดพระบรมธาตุนครศรีธรรมราช

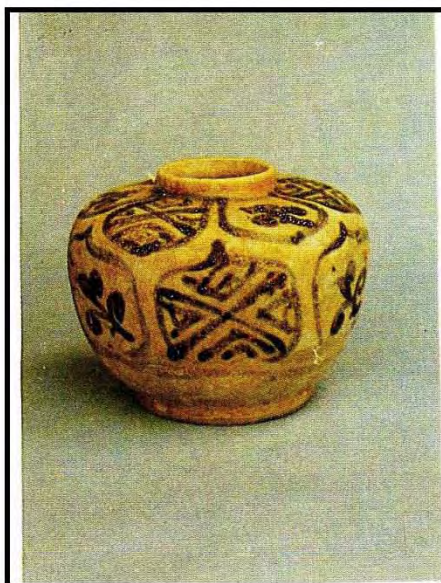
ภาพที่ 335 ปืนใหญ่ฮอลันดาพบที่เมืองสงขลา ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สงขลา

ภาพที่ 336 กุณฑลีสีดำขี้ดินพบในแหล่งเรือจมหัวคู้ อ.ระโนด จ.สงขลา
ที่มา : ธารพงศ์ ศรีสุชาติ และอมรา ศรีสุชาติ, “เครื่องปั้นดินเผาพื้นเมืองโบราณ ใน
ภาคใต้,” สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ 3 (2542) : 1173.

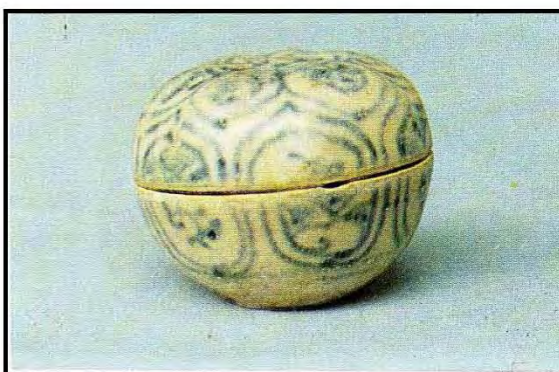

ภาพที่ 337 กุณฑลีสีดำขี้ดินพบในเรือสีซัง 1
ที่มา : กองโบราณคดี กรมศิลปากร, โบราณคดีสีคราม (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2531), 94.

ภาพที่ 338 กระปุกหกลเหลี่ยมเขียนลายสีครามครามได้เคลือบ เครื่องถ้วยเวียดนาม
สมัยราชวงศ์เลอ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 พบที่จ.ไฮสวง ประเทศ
เวียดนาม

ที่มา : Dang Van Thang, Vietnamese Ceramics in the Museum of Vietnamese
History Ho Chi Minh City (Ho Chi Minh City : Ho Chi Minh City Special
Printing Co,Ltd., 1998), Fig.119.

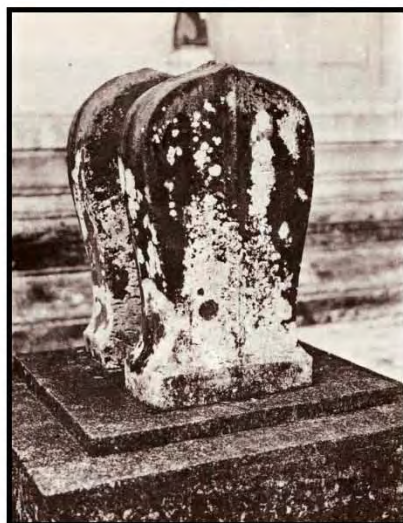
ภาพที่ 339 ดับเขียนลายสีครามครามได้เคลือบ เครื่องถ้วยเวียดนามสมัยราชวงศ์เลอ
อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 พบที่จ.ไฮสวง ประเทศเวียดนาม

ที่มา : Dang Van Thang, Vietnamese Ceramics in the Museum of Vietnamese History
Ho Chi Minh City (Ho Chi Minh City : Ho Chi Minh City Special Printing Co,Ltd.,
1998), Fig.121.

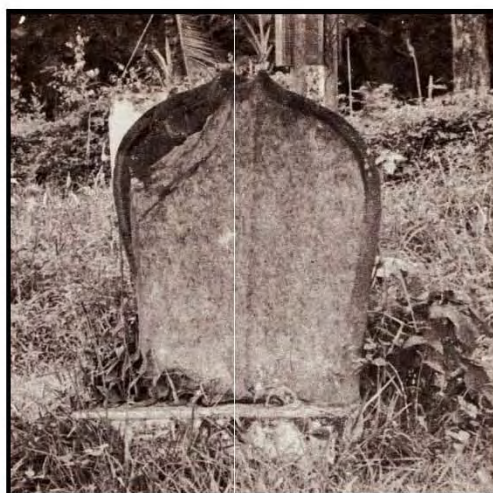

ภาพที่ 340 พระพุทธรูปหินทรายศิลปะอยุธยาตอนต้น อยู่ในคลังพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จันทรเกษม
ที่มา : ประทีป เพ็งตะโก, “แบบพระพักตร์พระพุทธรูปหินทรายสมัยอยุธยา,”

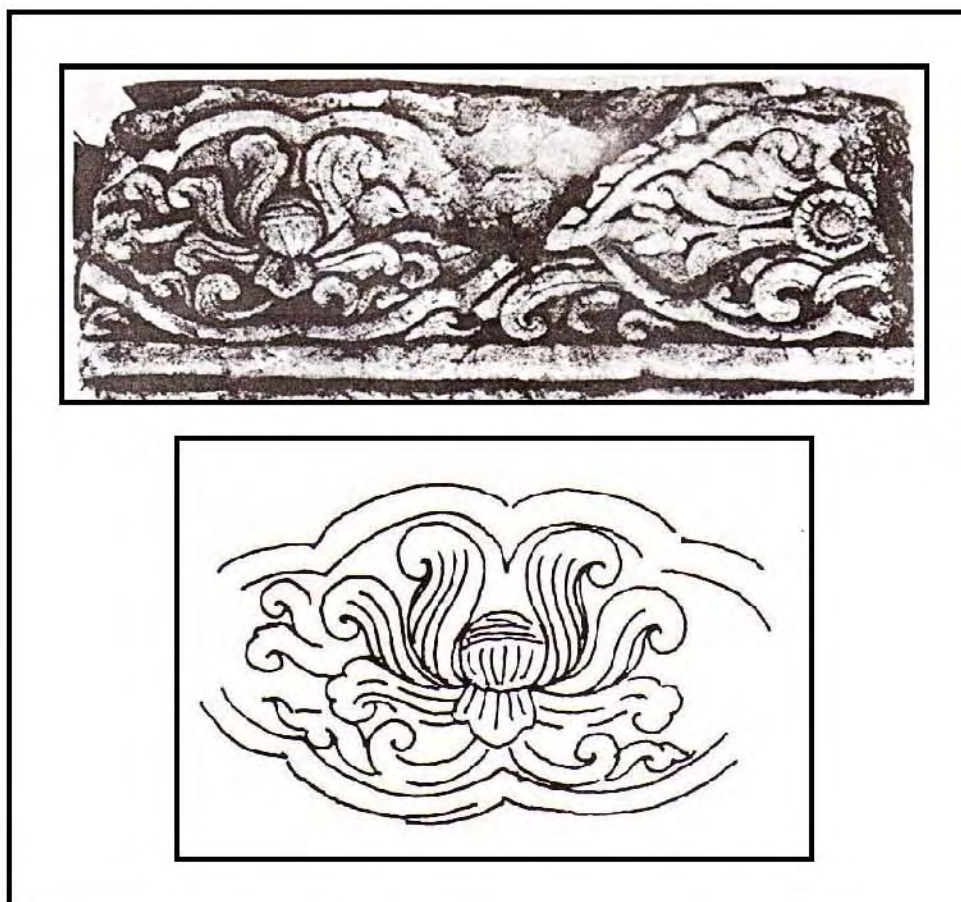
ใน รวมบทความทางวิชาการ ๘๒ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร
(กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2538), 81.

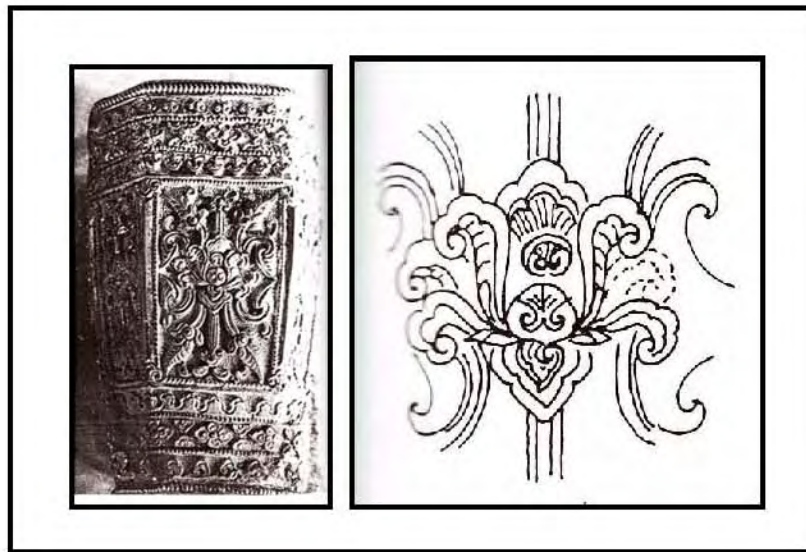
ภาพที่ 341 ไบเสมาจากวัดพระบรมธาตุไชยา จ.สุราษฎร์ธานี
ที่มา : ประยูร อรุณราช [น. ณ ปากน้ำ], ศิลปะบนไบเสมา (กรุงเทพฯ :
เมืองโบราณ, 2524), รูปที่ 98 หน้า 180.

ภาพที่ 342 ไบเสมาจากวัดจุฬามณี จ.พิษณุโลก
ที่มา : ประยูร อรุณราช [น. ณ ปากน้ำ], ศิลปะบนไบเสมา (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ,
2524), รูปที่ 149 หน้า 216.

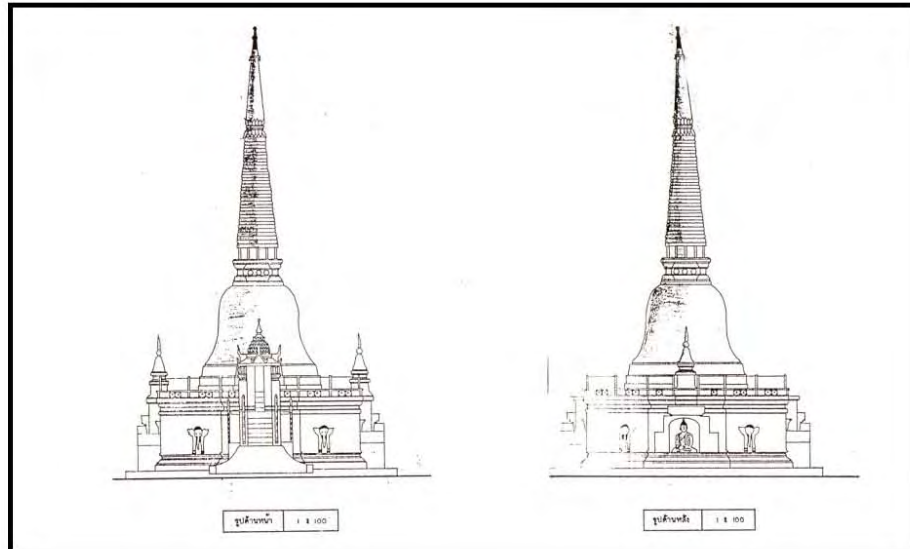
ภาพที่ 343 ลายจำหลักนูนบนหินที่พระวิหารหลวง วัดพระศรีมหาธาตุ จ.พระนครศรีอยุธยา
 ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, ลวดลายปูนปั้นแบบอยุธยาตอนปลาย (พ.ศ. 2172-2310)
 (กรุงเทพฯ : มุลนิธิเจมส์ ทอมป์สัน, 2532), รูปที่ 164 หน้า 211.

ภาพที่ 344 ด้ายคูนนูนทองจากกรูของปรางค์ประธานวัดราชบูรณะ
 ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, ลวดลายปูนปั้นแบบอยุธยาตอนปลาย (พ.ศ. 2172-2310)
 (กรุงเทพฯ : มุลนิธิเจมส์ ทอมป์สัน, 2532), รูปที่ 169 หน้า 212.

ภาพที่ 345 ใบเสมาจากวัดช่องลม จ.สุพรรณบุรี
 ที่มา : ประยูร อรุณานะ [น. ณ ปากน้ำ], ศิลปบนใบเสมา (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2524), 256.

ภาพที่ 346 ลายเส้นรูปด้านข้างของพระมหาธาตุเจดีย์วัดเขียนบางแก้ว

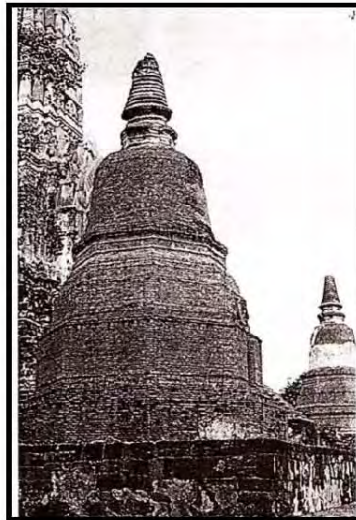

ภาพที่ 347 เจดีย์วัดสามปลื้ม จ.พระนครศรีอยุธยา

ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2542), ภาพที่ 37 หน้า 83.

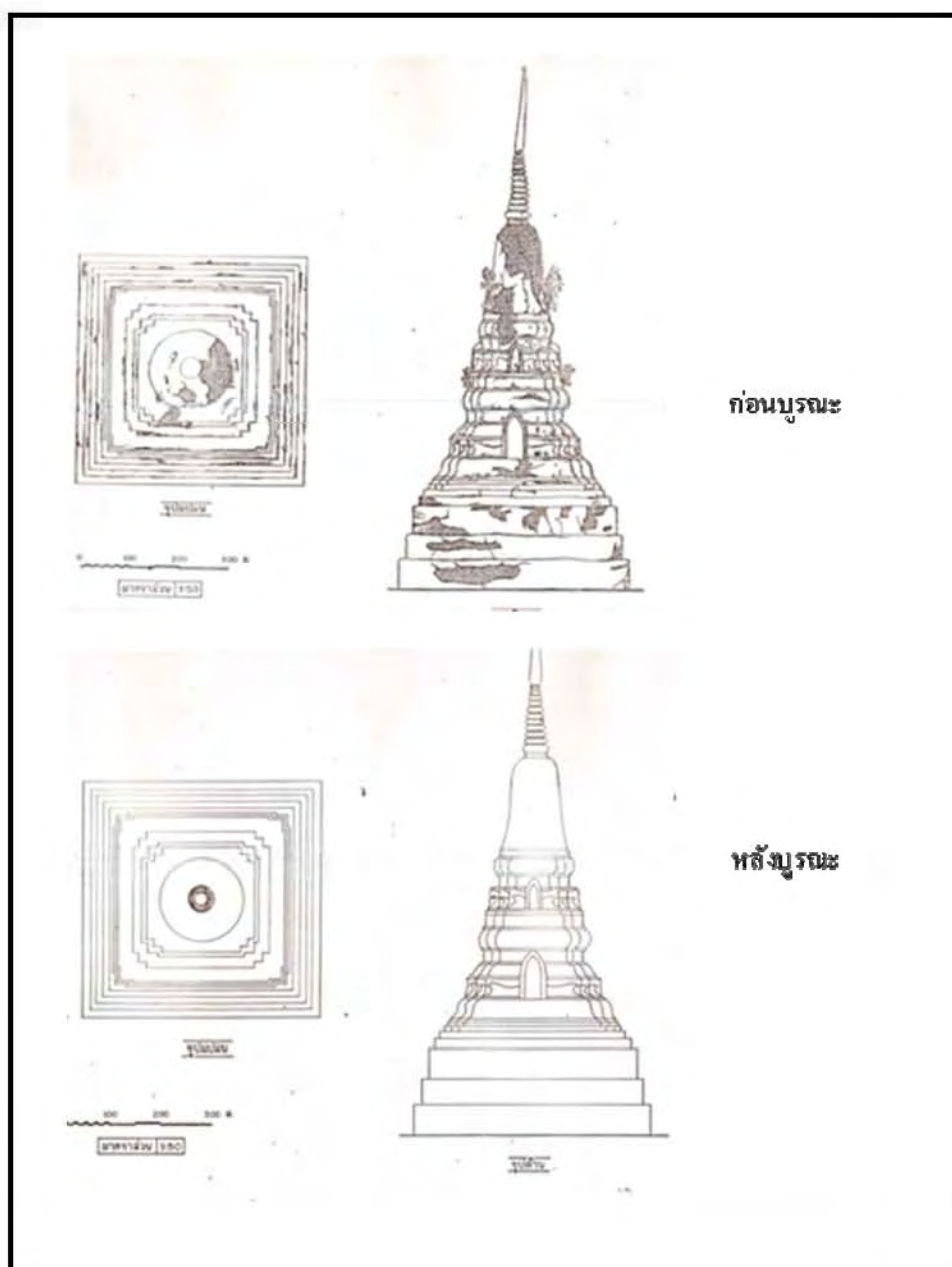
ภาพที่ 348 เจดีย์ประธานวัดอโยธยา จ.พระนครศรีอยุธยา
ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, ศิลปอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน (กรุงเทพฯ :
เมืองโบราณ, 2542), ภาพที่ 58 หน้า 84.

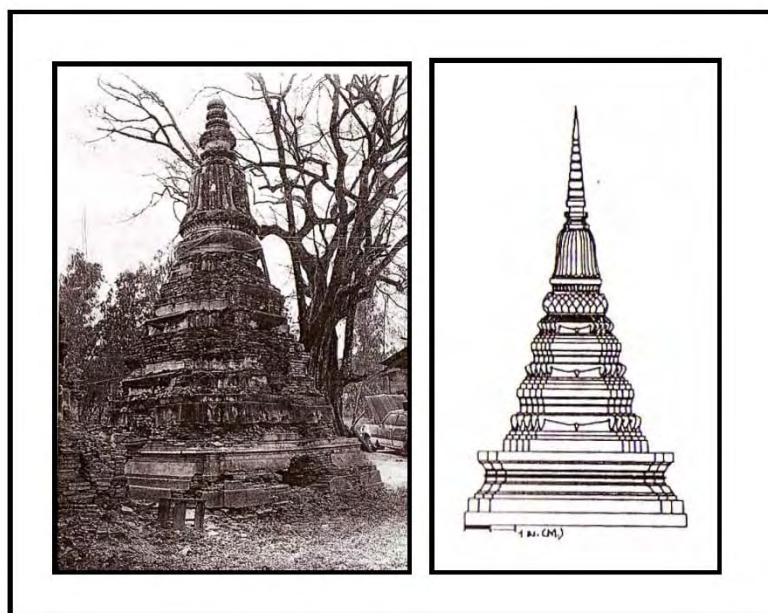
ภาพที่ 349 เจดีย์ประจำมุมด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือบนฐานไพทีของปรางค์
ประธานวัดราชบูรณะ จ.พระนครศรีอยุธยา
ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, ศิลปอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน (กรุงเทพฯ :
เมืองโบราณ, 2542), ภาพที่ 59 หน้า 84.

ภาพที่ 350 เสาหานของเจดีย์ทรงระฆังวัดพระศรีสรรเพชญ์ จ.พระนครศรีอยุธยา

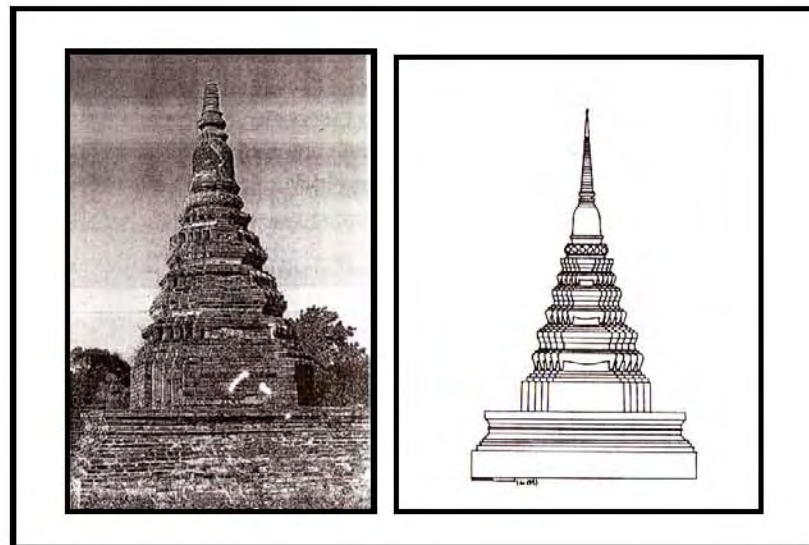
ภาพที่ 351 ผังและภาพลายเส้นของเจดีย์วัดเขา (ได้มาจากกรมศิลปากร)

ภาพที่ 352 เจดีย์รายทรงเครื่องหมายเลข 7 วัดภูเขาทอง จ.พระนครศรีอยุธยา
ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, ศิลปอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน
(กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2542), ภาพที่ 84 หน้า 108.

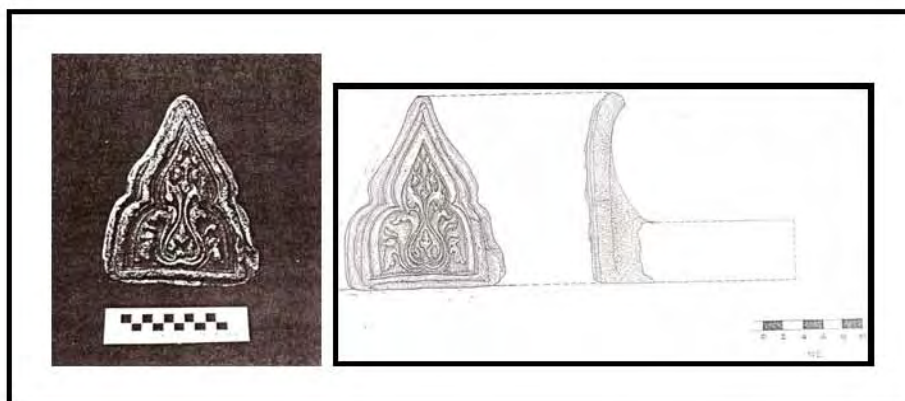
ภาพที่ 353 เจดีย์รายทรงเครื่อง วัดเชิงท่า จ.พระนครศรีอยุธยา
ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, ศิลปอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน
(กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2542), ภาพที่ 85 หน้า 109.

ภาพที่ 354 เจดีย์ทรงเครื่อง วัดมหาธาตุ จ.พระนครศรีอยุธยา
ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน
(กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2542), ภาพที่ 86 หน้า 109.

ภาพที่ 355 เจดีย์ทองทรงเครื่องในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ภาพที่ 356 กระเบื้องเชิงชายพบจากการขุดแต่งบริเวณพื้นที่อุโบสถของวัดมเหยงคณ์

จ.พระนครศรีอยุธยา

ที่มา : ห้างหุ้นส่วนจำกัดสุรศักดิ์ก่อสร้าง, รายงานการขุดแต่งและออกแบบเพื่อการบูรณะวัดมเหยงคณ์ ตำบลหันตรา อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ม.ป.ท., 2542), รูปที่ 79 และ ภาพลายเส้นที่ 10 หน้า 179 และ 212.

ภาพที่ 357 กระเบื้องเชิงชายพบที่วัดธรรมมิราช จ.พระนครศรีอยุธยา

ที่มา : ประทีป เฟื่องตะโก, “กระเบื้องเชิงชายสมัยอยุธยา” (วิทยานิพนธ์ปริญญา

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2540), 70.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-สกุล นางสาวมรรรัตน์ พิชะกุล
 ที่อยู่ 25/75 หมู่บ้านสี่ไชยทอง 3 ซอย 12 ถนนแจ้งวัฒนะ หมู่ 6 ตำบลบางตลาด
 อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี 11120

ประวัติการศึกษา

พ.ศ.2546 สำเร็จการศึกษาปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิต วิชาเอกประวัติศาสตร์
 วิชาโทภาษาอังกฤษ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
 พ.ศ.2547 ศึกษาต่อระดับปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี
 สมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร